

Üstad Ali Ekber BABAÎ

TEFSİR EKOLLERİ

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

Ali Ekber BABAÎ

TEFSİR EKOLLERİ

I. CİLT

İLK MÜFESSİRLER, RİVAYET EKOLÜ, RİVAYET TEFSİRLERİ

Çeviri
Kenan Çamurcu

el-Mustafa Yayınları: 13

ISBN: 978-605-64587-5-0

Tefsir Ekolleri

T. C. Kültür ve Turizm Bakanlığı
Sertifika No: 27932

© el-Mustafa Yayınları, 2014

Bu kitabın tüm yayın hakları,
el-Mustafa Yayınları'na aittir.
Kaynak gösterilerek alıntı ya-
pılabilir, izinsiz olarak hiçbir bi-
çimde çoğaltılamaz, dağıtılamaz.

Eserin özgün adı:

مکاتیب تفسیری ج ۱

Mekâtib-i Tefsiri Cilt 1

Yayın Yönetmeni

Dr. Resul Abdullahî

Yazar

Ali Ekber Babaî

Çeviri

Kenan Çamurcu

Editör

Yusuf Tazegün

Tashih ve Redakte

Ozan Kemal Sarılioğlu

Sayfa Düzeni

İrfan Güngörür

Kapak Tasarımı

Faruk Atlan

Birinci Baskı

İstanbul, Şubat 2014

Baskı ve Cilt

Yılmaz Basın Yayın

Maltepe mah. Litros yolu 2. Matbaacılar sitesi 3NB2

Topkapı / İstanbul • Tel: 0212 493 00 85

(Sertifika no: 27185)

Uluslararası el-Mustafa Üniversitesi
Türkiye Temsilciliği

 el-Mustafa
yayınları

Merkez Efendi Mah. Mevlana Cad. Aktaş Apt. No: 108

Zeytinburnu / İSTANBUL Tel: (0212) 664 46 40

www.elmustafa.com.tr • elmustafa@hotmail.com.tr

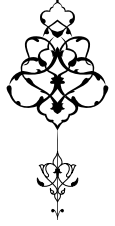
İçindekiler

› Başlarken.....	11
› Mukaddime.....	21
A) Kavramların Semantiği	21
B) Müfessirlerin Tasnifi	28
C) Tefsirlerin Tasnifi	31

BİRİNCİ KISIM

İlk Müfessirler

› Birinci Bölüm: Kur'an'ın Bütün Manalarına Vakıf Müfessirler	37
Allah Rasûlü (s.a.a)	37
Rasulullah'ın (s.a.a) Kur'an'ın Bütün Maarifine Vakıf Olması	39
<i>Sened Açısından</i>	40
<i>Delalet Açısından</i>	41
Allah'a Özgü Tefsir!.....	43
<i>Rasulullah (s.a.a) ve Kur'an'ın Hepsinin Tefsiri</i>	45
<i>Kur'an'ın Tüm Manalarının Bildirilmesi</i>	49
<i>Kur'an'ın Tüm Anlamlarını Hz. Peygamber'den Almak</i>	51
<i>Allah'ın Peygamber'inden (s.a.a) Geriye Kalmış Tefsir</i>	56
Sonuç.....	57
Hz. Ali (a.s)	58
<i>İmam Ali (a.s) ve Tüm Kur'an'ın Tefsiri</i>	66
<i>Hz. Ali'nin (a.s) Mushafı</i>	70

Hz. Ali'den (a.s) Geriye Kalmış Tefsir.....	75
Kur'an'ın Bütün Manalarına Vakıf Diğer Müfessirler	75
Kur'an'ın Bütün Manalarına Vakıf Olak Ehl-i Beyt	79
Kur'an'ın Kâmil İlminin Peygamber'e ve Masum İmamlara Özel Olması	85
Masum İmamlar ve Kur'an'ın Tüm Manalarının Tefsiri	88
Sonuç.....	91
Masum İmamlara Ait Tefsir Kitapları.....	92
İmam Hasan Askeri'ye Ait Tefsir	92
İmam Hadi'nin İmlasıyla 120 Ciltlik Tefsir.....	113
Kitabu'l-Bâkır (a.s)	115
Kur'an'ın Bütün Manalarına Vakıf Müfessirlerin Tefsir Ekolü	117
Kelimelerin Örfteki Anlamlarına Göre Manayı Anlamak.....	117
Söze Özgü Edebiyat Kalıbında Manayı Anlamak.....	118
Siyaka Bakarak Manayı Anlamak	120
Sözün Sadır Olduğu Atmosfere Bakarak Manayı Anlamak	121
Akli Malumata Dayanarak Manayı Anlamak	123
Sözü Söyleyenin Özelliklerine Göre Manayı Anlamak	125
Muhatabın Özelliklerine Bakarak Manayı Anlamak.....	126
Sözün Mevzusunun Özelliklerine Bakarak Manayı Anlamak.....	128
Söyleyenin Diğer Sözlerine Bakarak Manayı Anlamak.....	131
Sözün Özel Öğretmenlerinden Yardım Almak	137
Reyle Tefsirden Sakındırma.....	144
Bilgi ve Güvene Dayanmak	145
Sonuç.....	147
Eleştiriye Cevap	148
Kelimelerin Örfi Delaletinin Ötesine Geçen Manaların Beyanı	149
› İkinci Bölüm: Sahabi Müfessirler	153
Sahabe Asrı ve Kur'an Tefsiri.....	153
Sahabi Müfessirler	155
1- İbn Abbas.....	158
İbn Abbas'a Ait Tefsir Kitapları	162
İbn Abbas'ın Tefsir Ekolü	172
Sonuç	183

İbn Abbas'ın Tefsir Medresesi	184
2- İbn Mesud	185
İbn Mesud Mushafı	189
İbn Mesud'un Tefsir Medresesi	191
3- Ubeyy b. Ka'b	192
Ubeyy'in Mushafı ve "Nüsha-i Kebire"si	196
Ubeyy'e Hadis Uydurma İsnadı	197
Sahabe Tefsirinin Değeri	199
Tahkik	203
› Üçüncü Bölüm: Tâbiîn Mufessirler	209
1- Mücahid b. Cebr Mekki	210
Mezhebi	211
Eleştiri	214
Güvenilirliği	217
Tefsirdeki Üstadı	218
İlmî Seviyesi	219
Tefsir Kitabı	220
Mücahid'in Tefsir Ekolü ve Metodu	222
2- Said b. Cübeyr	231
Mezhebi	231
Güvenilirliği	233
Tefsirde Üstadı	233
İlmi Seviyesi	234
Tefsirdeki Görüşlerinin Özellikleri	235
Tefsir Kitabı	240
3- Said b. Müseyyeb	242
Mezhebi	242
Güvenilirliği	244
Üstadı	246
İlmi Seviyesi	246
4- Ebu Hamza Sumali	247
Mezhebi	248
Güvenilirliği	248
Rivayet Eserleri ve Tefsir Kitabı	250
Tefsir Metodu	251

5- Cabir b. Yezid Cu'fi	253
Mezhebi	254
Güvenilirliği	255
Tefsirde Üstadı	257
İlmi Seviyesi	258
Kitabı ve Tefsir Görüşleri	259
6- Hasan Basri	259
Mezhebi	260
Güvenilirliği	263
Tefsirde Üstadı	264
Fazileti ve İlmi Mertebesi	265
Tefsir Kitabı	265
Tefsir Görüşlerinin Özellikleri	266
7- Zeyd b. Eslem Adevi	268
Mezhebi ve Güvenilirliği	269
Tefsirde Üstadı	273
Tefsir Görüşlerinin Özellikleri	274
Ona Ait Tefsir Görüşlerinden İstifade	277
8- İbn Abbas'ın Azatlısı İkrime	278
Mezhebi	278
Güvenilirliği	280
Tefsirde Üstadı	281
İlmi Seviyesi	281
Tefsir Görüşlerinin Özellikleri	282
9- Katade b. Diame	284
Mezhebi	284
Güvenilirliği	286
Tefsirde Üstadı	287
İlmi Seviyesi	288
Tefsir Görüşleri ve Kitabı	288
10- Muhammed b. Ka'b Kurazi	289
Mezhebi	289
Güvenilirliği	290
Üstadı ve İlmi Seviyesi	291
Tefsir Görüşleri ve Kitabı	291

İKİNCİ KISIM

Tefsir Ekolleri ve Tefsirler

› Birinci Bölüm: Mutlak Rivayet Ekolü	295
Mutlak Rivayet Ekolü	295
Mutlak Rivayet Ekolü Taraftarlarının Delilleri	300
<i>Mutlak Rivayet Ekolünden Başkasına Delil Bulunmaması</i>	300
<i>Kur'an'dan Deliller</i>	311
<i>Rivayet Delilleri</i>	323
Sonuç	342
› Mutlak Rivayet Tefsirleri	343
A) Asli Rivayet Tefsirleri	343
B) Tefsir Mecmuaları	344
Ehl-i Sünnet ve Şia'nın Rivayet Tefsirleri Arasındaki Fark	345
Rivayet Tefsirlerin Müşterek Eksiklikleri	345
1. <i>Kapsayıcı Olmamaları</i>	345
2. <i>Zayıf ve Güvenilmez Rivayetlerle Karışık Olmaları</i>	346
Zımni Asli Rivayet Tefsirleri	347
<i>Kitabu't-Tefsiri Buhari</i>	347
<i>Diğer Zımni Asli Rivayet Tefsirleri</i>	354
Müstakil Asli Rivayet Tefsirleri	355
<i>Tefsiru'l-Kur'ani'l-Azim</i>	355
<i>Tefsiru Ayyaşı</i>	361
<i>Tefsiru Furat el-Kufi</i>	365
Tefsir Mecmuaları	377
<i>El-Dürrü'l-Mensur Fi't-Tefsir Bi'l-Meşur</i>	377
<i>El-Burhan Fi Tefsiri'l-Kur'an</i>	393
<i>Nuruş-Sakaleyn Tefsiri</i>	411
› Kaynaklar	421

Başlarken

Kur'an-ı Kerim, Allah'ın inayetiyle her türlü tahriften korunmuş tek semavi kitaptır.¹

Vahyin marifet ve öğretilerine ulaşmak için en güvenilir kaynak olan bu paha biçilmez kitap, insanları en sağlam hayat tarzına yönlendirir.² Allah'ın rızasını kazanmanın peşinde olanları en sâlim yollara ileterek karanlıklardan kurtarmış ve baştan aşağı nuraniyet dünyasına sokmuştur.³

Rasulullah (s.a.a) bereketli ömrünün son yılında ve son günlerde tekrar tekrar Kur'an'a başvurmayı vurgulayarak Kur'an ve Ehl-i Beyt'e sarılmayı İslam ümmetinin inhiraftan ve sapkınlıktan korunmasının tek yolu olarak göstermiş;⁴ kendisi ve onun pâk nesli, bu büyük kitabı, bütün alanlarda, özellikle de fikri, ahlaki ve toplumsal krizlerde hakkı batıldan ayırt etmenin kriteri ve ölçütü kabul etmişlerdi.⁵

¹ Şüphe yok ki zikri biz indirdik ve şüphe yok ki onu kesinlikle koruyacağız. (Hicr 9)

² Hiç şüphe yok bu Kur'an en sağlam yola hidayet eder. (İsra 9)

³ Allah, rızasını arayanı onunla sâlim yollara götürür ve onları izniyle karanlıklardan aydınlığa çıkarır. (Maide 16)

⁴ "Aranızda iki ağırlık bırakıyorum. Onlara sarılırsanız sapmazsınız. Bunlar Allah'ın kitabı ve ıttetim Ehl-i Beytimdir." Hür Amuli, Muhammed b. Hasan, *Vesailu's-Şia*, c. 18, s. 19, Hadis 9.

⁵ "Kur'an karşısında görüşlerinizi suçlayın ve arzularınızın ona uymadığını fahşedin" Seyyid Radiy, Muhammed b. Hasan, *Nehcu'l-Belağa*, Feyzulislam'ın tercümesi, s. 567.

Kur'an-ı Mecid'den yararlanmak ve bu ilahi mesajı kılavuz yapmak, onun ayetlerini dakik ve sahih olarak anlamaya bağlıdır. Bu açıdan Kur'an'ın malumatını üç gruba ayırmak mümkündür: Arapçaya aşina olan herkesin anlayabileceği açık ayetler, tefsire ve özel olarak düşünmeye ihtiyaç duyuran ayetler, kâmil bir müfessirin -Peygamber ve Masum İmamlar (a)- izah ve tefsirine muhtaç ayetler. Ayetlerde ve onları anlama, mana ve maksatlarında varolan çeşitlilik nedeniyle İslam bilginleri en eski zamanlardan itibaren Kur'an ayetleri üzerindeki perdeyi kaldırma amacında olmuş, "Kur'an tefsiri" adında bir ilim dalı ortaya çıkarmış ve bu hususta binlerce cilt kitap telif etmiştir. Bereketi bol bu gayret, Allah'ın kelamını anlamada çeşitli ekollerin ve metodların ortaya çıkmasına zemin hazırlamış; onların takipçileri de kendi metod ve ekollerinin doğru, ötekilerin ekol ve yöntemlerinin ise yanlış olduğunu ispatlamak için deliller ortaya koymuşlardır.

Her ne kadar Kur'an-ı Kerim'in değerli müfessirlerinin çabasına kıymet atfetmek ve ondan çokça yararlanmak gerekiyorsa da müfessirlerin değerli gayretini izlemek, onların tefsir metodunun doğruluk ve güvenilirliğini inceleyip tahkik etmek ve bu ilim dalının uzmanlarının geçmişteki hata ve tecrübelerinden ders çıkarmak, Kur'an'ın saf öğretisine sarfedilmiş bu yoğun çabanın ışığında olabildiğince fazla ve detaylı anlayıp sonuçlara varabilmek amacıyla, vahyin maarifine aşık ve susamış her araştırmacı ve müfessir için görevdir.

Bu çerçevede, zikredilen hedefe ulaşmak için dört adım mesabesinde olan aşağıdaki dört inceleme zaruret kazanmaktadır:

- 1) Tefsirin ilke ve kurallarının doğduğu ve bu çerçeveye göre biçimlendiği büyük teorileri taşıyan temelleri incelemek
- 2) Tefsirin doğru metodunun sınırlarını ve aşamalarını belirleyen ilke ve kuralları incelemek
- 3) Kur'an'ı tefsir etmenin niteliği alanında âlimler tarafından ortaya atılmış ve mecburen takip edilmiş tefsirin muhtelif metodlarını açıklayan tefsir ekollerini incelemek

4) Tefsir ekollerinin her birinin ilkelerine göre telif edilmiş en önemli kaynakları ve kitapları incelemek

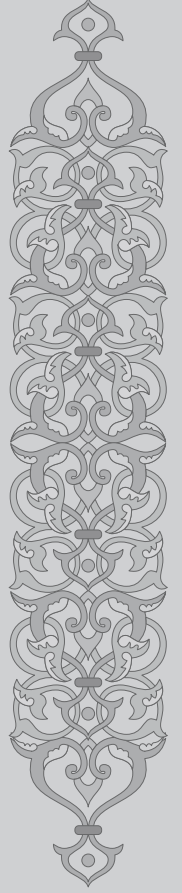
Gerçi mantıksal sıralamanın gereği, enstitünün Kur'an ilimleri bölümündeki araştırmaların ilk halkasının, birince eksene, yani tefsirin temellerine odaklanması idiyse de bu inceleme bir takım sebeplerle ertelendi ve "tefsirin metodolojisi" kitabında ondan zaruret miktarınca bahsedildi. Bu önemli konunun başka bir araştırmada ele alınacağı umuyoruz.

İkinci eksen, yani tefsirin doğru yönteminin ilke ve kuralları -tefsirin ekolleri ve kaynaklarını incelemenin kriteri ve başlangıcı da sayılabilir- bölümün ilk eserinde "Kur'an tefsirinin metodolojisi" başlığıyla ilim camiasına takdim edilmişti.

Nihayet son iki eksen, yani tefsirin ekolleri ve kaynaklarının incelenmesi, elinizdeki çalışmanın araştırmaya koyulduğu önemli konudur.

Her inceleme ve eleştiri, onu esas alarak gerçekleşeceği bir ölçüte muhtaç olduğundan çeşitli tefsir ekollerini ve metodlarını incelemeyi amaçlayan elinizdeki araştırma da delillendirilmiş ve güvenilir bir çerçeveye, usüle ve kriterlere dayanmalıdır. Bu maksatla, Kur'an ilimleri bölümünün Kur'an araştırmaları külliyyatının birinci cildi "Kur'an tefsirinin metodolojisi" başlığıyla tefsirin sahih yönteminin ilke ve kurallarını ispatlama ve açıklamaya tahsis edilmiştir. Böylelikle ayetlerin tefsirinde doğru yöntemi müfessirlerin kullanımına sunmaya ilaveten, tefsirin metodları, ekolleri ve kaynaklarını değerlendirmek için bir temel ve kriter de göstermiş olacaktır. Şimdi o ilke ve ölçütleri gözönünde bulundurarak tefsirin muhtelif ekollerini incelemeye ve tenkide başlayabiliriz.

Bu tür bir inceleme ilk kez yapılmıyorsa bile daha önce gösterilen çabalar bu araştırmanın hedeflerini nitel ve nicel bakımdan anlamsızlaştıramamaktadır.. Öyle ki değerli okuyucular kitabı incelediklerinde görecektirler ki, bu araştırmada mevcut bulunan kapsayıcılık ve ileri düzeyin önceki kaynakların hiçbirinde bulunamayacak olması bir yana, kitabın kendine özgü yöntemi ve birçok

alandaki konuların ele alınış şekli ile muhtevası, daha önceki araştırmalardan dikkat çekici biçimde farklıdır.

Bu noktada, daha önce gerçekleştirilmiş çalışmalar ve onların nitel-nicel özellikleri ile elinizdeki eserin kısa bir karşılaştırmasını yapalım. Genel hatlarıyla bu çalışma, aşağıda gösterilen üç konuyu araştırıp incelemeye odaklanmıştır:

1. İlk müfessirlerin tanıtılması
2. Tefsir ekollerinin incelenmesi ve tanıtılması
3. Tefsir ekollerinin en önemli tefsirlerinden bazılarının incelenmesi ve tanıtılması

Birinci alanda Suyuti *İtkan*'da "Tabakatu'l-Müfessirin"⁶ başlığı altında, Davudi *Tabakatu'l-Müfessirin*'de⁷, Allame Tabatabai *Kur'an der İslam*'da⁸, Zerkani *Menahil*'de⁹ müfessir sahabe ve tabiinin tamamını özet olarak tanıtmışlar, bazı yerlerde ise onların hayat hikayelerine yer vermişlerdir. Muhammed Hüseyin Zehebi *el-Tefsir ve'l-Müfessirin*'da, Muhammed Hadi Marifet *el-Tefsir ve'l-Müfessirin fi Sevbihî'l-Kaşib* ve Akiki Behşayişî *Tabakat-i Müfessiran-i Şia*'da sahabe ve tabiin müfessirleri tanıtırken daha fazla açıklamada bulunmuştur.¹⁰

⁶ Bkz: Suyuti, Celaledin Abdurrahman, *el-İtkan fi Ulumi'l-Kur'an*, c. 2, s. 1227-1234.

⁷ Bkz: Davudi, Muhammed b. Ali, *Tabakatu'l-Müfessirin*, c. 1, s. 123, numara 117 (Ebu Hamza Sumali Sabit b. Dinar, s. 147, numara 144 (Hasan Basri), s. 176, numara 175 (Zeyd b. Eslem), s. 181, numara 181 (Said b. Cübeyr), s. 232, numara 224 (Abdullah b. Abbas), s. 380, numara 331 (İkrime), c. 2, s. 43, numara 415 (Katade), s. 305, numara 617 (Mücahid).

⁸ Bkz: Tabatabai, Muhammed Hüseyin, *Kur'an der İslam*, s. 51-53.

⁹ Bkz: Zerkani, Muhammed Abdulazim, *Menahilu'l-İrfan fi Ulumi'l-Kur'an*, c. 2, s. 14-22.

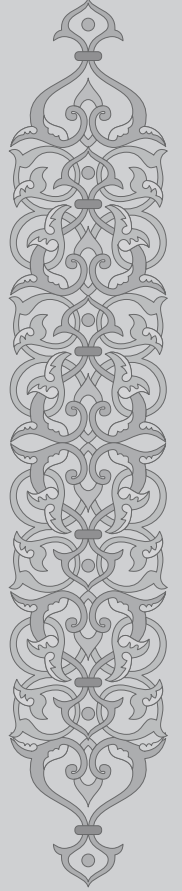
¹⁰ Bkz: Zehebi, Muhammed Hüseyin, *el-Tefsir ve'l-Müfessirin*, c. 1, s. 32-125; Marifet, Muhammed Hadi, *el-Tefsir ve'l-Müfessirin fi Sevbeti'l-Kuşeyb*, c. 1, s. 173-468; Akiki, Behşayişî, *Tabakat-i Müfessiran-i Şia*, c. 1, s. 232-240; ilk müfessirlerle ilgili tabakatlar (Peygamber, onun Ehl-i Beyt'i, sahabe ve tabiin) hakkında bilgi içeren diğer kitaplar hakkında malumat sahibi olmak için bkz: Merkezu's-Sakafeti ve'l-Mearifi'l-Kur'aniyye, *Ulumu'l-Kur'an inde'l-Müfessirin*, c. 3, s. 423-483 (Tabakatu'l-Müfessirin).

Elinizdeki çalışma, ilk müfessirleri tanıtmada yeni bir kategorilendirmeye gitmiştir ve muhteva bakımından da nispeten bir yenilik getirmiştir. Bu kitapta Kur'an-ı Kerim'in müfessirleri, "Kur'an'ın tüm anlamlarına vakıf" ve "Kur'an'ın bazı manalarına vakıf" olmak üzere iki gruba ayrılmıştır. İslam'ın aziz Peygamberi (s.a.a) ve Masum İmamlar (aleyhimusselam), mütevatir ve muteber rivayetlere istinaden birinci grupta yer almaktadırlar. Bu çerçevede onların Kur'an'ın bütün ayetlerini tefsir edip etmedikleri, yaptıkları tefsirin ne kadarının elimizde olduğu, onlara ait tefsir ekolünün hangisi olduğu, onlardan geriye tedvin edilmiş bir tefsir kitabı kalıp kalmadığı, onlardan nakledilen tüm tefsir rivayetlerinin güvenilir olup olmadığı gibi meseleler ele alınıp incelenmiştir. Her ne kadar zikredilen konuların bir kısmı eski kaynaklarda bulunabiliyorsa da ve hatta eski kitapların kimisinde geçen tabiîin müfessirlerin pek çoğunun hayat hikayesi -kitabın hacmini arttırmamak için- gözardı edilmişse de bu hususta iki nokta, üzerinde durulmayı hak etmektedir: Birincisi, zikredilen kaynakların birçoğu İmam Ali'yi (a.s) İbn Abbas, İbn Mesud ve Ubeyy b. Ka'b'la aynı hizaya yerleştirmiş¹¹ ve okuyucuda, Hz. Ali'nin (a) de sadece müfessir sahabelerden biri olduğu izlenimi bırakılmıştır. Oysa Şii ve Sünni kaynaklarda nakledilen rivayetlere bakıldığında Hz. Ali'nin diğer bireylerle kıyaslanmasının kabil olmadığı görülecektir. Hz. Ali Kur'an'ın bütün anlamlarına, öğretilerine, zâhir ve bâtınına en küçük bir hataya düşmeksizin vakıftı.¹² Diğer fertler ise Kur'an'ın yalnızca bir kısım manalarından, üstelik de hata ihtimali bulunarak haberdardı.¹³ İkincisi, Mücahid, İkrime, Katade ve Hasan Basri gibi isimler Kur'an müfessiri olarak zikredilmekte, fakat İmam Hasan, İmam Hüseyin, İmam Seccad, İmam Bakır, İmam Sadık (a.s) gibi büyükler, sakaleyn hadisi ve başka delillere göre Kur'an'ın bütün manalarına ve öğretilerine vakıf olmalarına, Kur'an'ı tefsir ve izah

¹¹ Bkz: Zehebi, Muhammed Hüseyin, a.g.e., s. 65-92; Suyuti, Celaledin, *el-İtkan*, c. 2, s. 1227-1234; Davudi, Muhammed b. Ali, *Tabakatu'l-Müfessirin*, c. 1, s. 123; Zerkani, Muhammed Abdulazim, a.g.e., c. 2, s. 14-22; bir grup yazar, *Ulumu'l-Kur'an inde'l-Müfessirin*, c. 3, s. 423-483.

¹² Bkz: Bu kitap (Tefsir Ekolleri, c. 1), s. 44-50.

¹³ A.g.e., s. 67, 69, 131.

etmek onların şanından sayılmasına ve onlardan geriye çok değerli tefsir mevzuları kalmış bulunmasına¹⁴ rağmen onlara dair herhangi bir değiniye rastlanmamaktadır. Müfessir sahabe ve tabiini tanıtmada kapsayıcılık¹⁵, konuları birbirinden ayırma, ayrıntılı tahkik ve bazı görüşleri tenkit de bu kitabın özellikleri arasındadır.

Tefsir ekolleri hakkında Cafer Subhani, *el-İman ve'l-Küfr* kitabında *el-Menahicu't-Tefsiriyye* başlıklı bir risaleye yer vermiştir. Bu risalede tefsiri “akıl yardımıyla tefsir” ve “nakil yardımıyla” tefsir olmak üzere iki metoda ayırmıştır. Bu iki metoddan her biri için de birçok tefsir şekli zikretmiştir.¹⁶

Emid Zincani de *Mebani ve Reveşha-yi Tefsir-i Kur'an* kitabında tefsirin temelleri ve yöntemlerini aşağıdaki başlıklar altında tartışmış ve incelemiştir: “Nakli veya rivayetle tefsirin temel ve yöntemi”, “reyle tefsirin temel ve yöntemi”, “icthad veya akılla tefsirin temel ve yöntemi”, “ışarî tefsirin temel ve yöntemi”, “sembolik tefsirin temel ve yöntemi”, “Kur'an'ı Kur'an'la tefsirin temel ve yöntemi”, “Kitap, sünnet (ittret), akıl ve icma esasına göre bütüncül tefsirin temel ve yöntemi”.¹⁷

Zehebi, tefsiri “rivayet tefsiri (nakledilmiş)” ve “reyle tefsir” olarak ikiye ayırmış, “reyle tefsir”i de caiz ve kötülenmiş olarak iki kısma bölmüş; *Fahru Razi Tefsiri*, *Beydavi Tefsiri* ve *Ruhu'l-Meani* gibi Eşari mezhebinden tefsir kitaplarını “caiz olan reyle tefsir” kısmından saymış, buna karşılık Mutezile, Şia, Bâtıniye, Bâbiye, Behâiye, Zeydiye ve Harici mezheplerinin tefsir kitaplarını ise “kötülenmiş reyle tefsir” kısmından kabul etmiştir.¹⁸

Muhammed Hadi Marifet de tefsiri “rivayet tefsiri” ve “icthadi tefsir” şeklinde iki menhec şeklinde taksim etmiş; Kur'an'ı

¹⁴ A.g.e., s. 58-72.

¹⁵ Bu kitapta onlara ait doğum, vefat, güvenilirlik, ilmi seviye, hocalık, tefsir k - tabı, tefsir ekolü veya tefsir görüşleri gibi bilgilerden söz edilmmiştir. Fakat diğer kaynaklar bütün bu konuları kapsamamaktadır.

¹⁶ Bkz: Subhani, Cafer, *el-İman ve'l-Küfr fî Kitabi ve's-Sünne*, s. 190-224.

¹⁷ Emid Zincani, Abbas Ali, *Mebani ve Reveşha-yi Tefsir-i Kur'an*, s. 216; bu t - mellerden bahsederken Kur'an'ın hermenötik tefsiri ve şuhudi tefsirden de söz ettiğini zikretmek yerinde olacaktır. (Bkz: a.g.e., s. 269-312, 327 ve 328).

¹⁸ Bkz: *el-Tefsir ve'l-Müfessirin*, c. 1, s. 152, 288, 363 ve c. 2, s. 321-323.

Kur'an'la tefsir, Kur'an'ı sünnetle tefsir, Kur'an'ı sahabe kavliyle tefsir ve Kur'an'ı tabiin kavliyle tefsiri rivayet tefsirin çeşitleri, buna mukabil edebi tefsir, fıkhi tefsir, kelami tefsir, felsefi tefsir, irfani tefsir -sembolik, sufi tefsir- işari tefsir, sosyal tefsir, ilmi tefsir ve kapsayıcı tefsiri de içtihadî tefsir olarak konumlandırmıştır.¹⁹

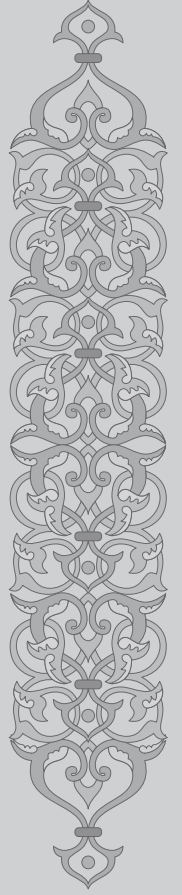
Bu kitapta tefsir ekolleri mutlak rivayet, mutlak bâtunî ve içtihadî olarak üç mektebe ayrılmıştır. İctihadi ekol de müfessirlerin içtihadındaki muhtelif eğilimlerine göre, rivayete dayalı içtihadî, Kur'an'ı Kur'an'la içtihadî, edebî içtihadî, ilmi içtihadî, kapsayıcı içtihadî ve bâtunî içtihadî ekoller biçiminde kategorilendirilmiştir. Sonra her ekol tanıtılarak onun muhalif ve muvafıklarının delilleri incelenmiş, tefsirin metodolojisinin kaideleri gözönünde bulundurularak her birinin güçlü ve zayıf noktaları teşhis edilerek en kuvvetli ekol belirlenmiştir. Bu kitabın önceki kitaplardan farklılığı, ekoller için yeni bir kategorilendirme sunarken²⁰, zikredilen kaynaklarda ortaya atılan bazı görüşleri eleştirip incelemesi ve her ekolün muhalif ve muvafıklarının delillerini zikredip ele almada çok daha kuşatıcı olmasıdır.²¹

¹⁹ *El-Tefsir ve'l-Müfessirin fi Sevbihî'l-Kaşib*, c. 2, s. 21-27, 349, 353.

²⁰ Mesela Kur'an'ı Kur'an'la tefsirin bazı kitaplarını değerlendirirken bir kısmını rivayet tefsiri, başka bir kısmını da içtihadî tefsir içine almıştır. (Bkz: *el-Tefsir ve'l-Müfessirin fi Sevbihî'l-Kaşib*, c. 2, s. 22). Oysa hiç tereddütsüz Kur'an'ı Kur'an'la tefsir de içtihadî tefsirin bir bölümüdür. Kur'an'ı rivayetle tefsir de iki nazariyedir: Biri, Kur'an'ın manasını anlama ve açıklamada rivayette beyan edilen şeyle yetinmemiz gerektiğini ve tefsir için bir rivayetin gelmediği ayetleri tefsir etmenin caiz olmadığını söyleyen mutlak rivayet nazariyesi; diğeri ise taraftarlarının, ayetleri tefsirde herşeyden çok rivayetlerden yararlandığı, ama Kur'an'ın manasını anlamının yolunu buna münhasır görmediği, bunun yanı sıra Kur'an ayetleri, Arap şiiri ve benzerlerinden de yardım aldığı rivayete dayalı içtihad nazariyesidir. Bu kitabın kategorilendirmesi -diğer kitapların aksine- bu iki teori arasında paylaşılmıştır.

Aynı zamanda öteki kitaplarda mutlak bâtunî ekol -Kur'an'ın zâhirinin murad edilmediğini savunur ve Kur'an'ın hakikatini bâtına münhasır sayar- ile bâtunî içtihadî ekol -hem Kur'an'ın zâhirinin, hem de bâtunının murad edildiğini savunur ve zâhiri anlamada içtihadı ilaveten bâtunî manayı zikri de doğal karşılar- birbirinden ayrılmamıştır. Fakat bu kitabın kategorilendirmesinde böyle bir ayrıma gidilmiştir.

²¹ Örnek olarak, rivayet ekolünde Vesail sahibinin, Hadaik sahibinin ve Emin Esterabadi'nin bütün delilleri incelenmiş ve yirmiden fazla ayet ve seksenden

Tefsirleri tanııtma ve inceleme bahsinde de Goldziher, *Mezahibu't-Tefsiri'l-İslami* kitabında, rivayetle tefsir, akidenin ışığında tefsir, tasavvuf ışığında tefsir, dinî fırkalar ışığında tefsir, İslam medeniyeti ışığında tefsir gibi konular içinde Taberi'nin *Camii'l-Beyan*'ı, Zemahşeri'nin *Keşşafı*, İbn Arabi'ye ait *Tefsiru'l-Kur'ani'l-Kerim*'i, *Tefsiru Kummi*, *Tefsiru'l-Menar* gibi bazı tefsirlerin özelliklerini ele alıp incelemiştir.²² Fakat kitabın kategorilendirmedeki sorunları bir yana, çok az sayıda tefsir, o da eksik biçimde ve fahiş hatalarla tanıtılmıştır.²³

Zehebi, *el-Tefsir ve'l-Müfessirun*'da kırktan fazla tefsir kitabını tanıtıp incelemiştir. Fakat Şia'yı bidatçi fırka sayıp Şii tefsirleri reyle tefsir kısmına dahil etmiş ve sadece altı tefsir kitabının adını zikretmiştir.²⁴ İctihadi tefsirlerle ilgili tasnifi de tefsir ekolü

fazla rivayet ele alınmıştır. Halbuki diğer kitaplarda bu ekolünün delilleri bu tefferuatla incelenmiş değildir. Aynı şekilde Kur'an'ı Kur'an'la içtihadi tefsir ekolünde, bu ekolün taraftarlarının bütün delilleri incelenmiştir.

²² Goldziher, Ignaz, *Mezahibu't-Tefsiri'l-İslami*, Çev: Dr. Abdulhalim Neccar, s. 365-373

²³ Bu kitabın hataları arasında, Şia'nın Kur'an-ı Kerim'le ilgili tavrını gerçeğe aykırı biçimde göstermesi de vardır. Bu kitapta belirtildiğine göre Şia her ne kadar mevcut Kur'an'ın sıhhatinden kuşku duyan ve onu dinî kaynaklardan saymayan kesimin görüşünü terkettiye bile bir mezhep olarak ortaya çıktığından beri Osman'ın mushafının (mevcut Kur'an) Hz. Muhammed'e (sallallahu aleyhi ve alihi) indirilmiş sahih Kur'an'a oranla fazlalıklar ve önemli değişiklikler taşıdığını, diğer taraftan da mühim bir kısmının ortadan kalktığını iddia etmiştir. Halbuki bilgi sahibi olanlar bilir ki hiçbir Şii muhakkık, mevcut Kur'an'a itibar etmede ve onu dinî kaynak kabul saymada şüphe duymaz. Büyük Şii ulemanın pek çoğu, mevcut Kur'an'ın Allah Rasülü'ne (sallallahu aleyhi ve alihi) nazil olmuş ve Hazret'in ümmetine tilavet ettiği Kur'an'ın ta kendisi olduğunu, ona ne ilave yapıldığı, ne de ondan bir şey eksiltildiğini açıklıkla belirtmiştir. (Bkz: Marifet, Muhammed Hadi, *Siyasetu'l-Kur'an*, s. 43-71) Yine o, Hazret-i Fatma'nın (selamullahi aleyha) mushafını, Peygamber'in (sallallahu aleyhi ve alihi) vefatından önce kızına verdiği mushaf olarak göstermiştir. (Bkz: a.g.e., s. 301) Oysa İmam Sadık'tan (aleyhisselam) nakledilmiş rivayete göre Hazret-i Fatma'nın (selamullahi aleyha) mushafı, Allah Rasülü'nün (sallallahu aleyhi ve alihi) rihletinden sonra bir meleğin ona beyan ettiği ve İmam Ali'nin (aleyhisselam) yazdığı mevzulardı. Bu mushaf Kur'an'dan başka bir şeydi. (Bkz: Kuleyni, Muhammed b. Yakub, *Usulü Kafi*, c. 1, s. 298, Bab fihi Zikri's-Sahife... ve Mushafi Fatma aleyha's-Selam, hadis 2)

²⁴ İmam Hasan Askeri'ye (aleyhisselam) ait *Mir'atu'l-Envar*'ı, *Mecmeu'l-Beyan*'ı, *Tefsiru Safi'i*, Şebber'in *Tefsiru'l-Kur'an*'ı ve Gunabadi'nin *Beyanu's-Saade'sini*

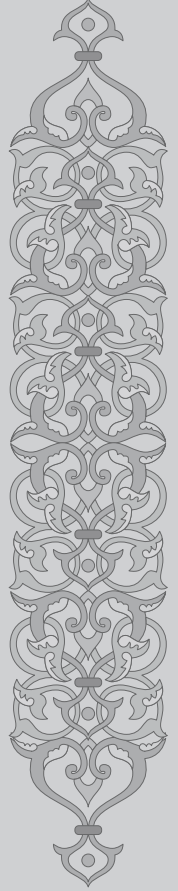
ve metoduna göre değil, müellifin akidesi ve mezhebine göre yapılmıştır. Bu yüzden *Tefsiru Safi* ve İmam Askeri'ye (a.s) ait tefsiri-içtihami rivayet tefsiri olmasına ve Taberi'nin *Camiu'l-Beyan*'ı ile aynı safta yeralıp rivayet tefsir sayılmasına rağmen- müellif bunları Şia mezhebinden kabul ettiğinden “kötülenmiş reyle tefsir” arasına koymuş ve *Mecmeu'l-Beyan*'la aynı yerde anmıştır.

Bu sahadaki son kitap Muhammed Hadi Marifet'in *el-Tefsir ve'l-Müfessirun fi Sevbihî'l-Kaşib* adlı değerli eseridir. Zehebi'nin *el-Tefsir ve'l-Müfessirun*'unun bahisleriyle ilgili bu kitap, Zehebi'nin kitabını tashih etmesine ilaveten eklemeler de yapmış ve pek çok tefsir kitabını tanıtmıştır. Bu kitabın Şia tefsirlere özel bir ilgisi vardır ve yirmiden fazla Şii tefsiri tanıtmıştır. Şia tefsirlerden sekiz kitabı rivayet tefsiri, beş tefsiri kapsayıcı tefsir, yedi tefsiri edebi-sosyal tefsir altında ve dört kitabı meal tefsirler arasında zikretmiştir. Kitabın sahibi, ilmi bakımdan, muhakikçe ve insaflı bir incelemeyle Zehebi'nin Şia'ya ve Şii tefsirlere karşı gazezkâr görüşlerine dikkat çekmiş ve onları eleştiriye tabi tutmuştur. Fakat bu araştırma başka bir bakışla, farklı bir bakış açısıyla ve daha dikkatli bir şekilde tefsir kaynaklarını incelemeye koyulmuştur. Örnek olarak, tefsirlerin, o kitapta yapıldığı şekliyle rivayet tefsiri ve içtihami tefsir olarak iki grupta tasnif edilmesi mantıklı ve doğru bir kategorilendirme değildir. Fakat içtihami tefsirlerin fıkhi tefsirler (ayatu'l-ahkâm), kapsayıcı tefsirler, modern çağın tefsirleri, edebi tefsirler, kelime anlamına dayalı tefsirler, müteşabihlere dair tefsirler, meal tefsirler, sufi ve ehl-i irfan²⁵ tefsirler şeklinde ayrılması bir tek kritere dayanmamaktadır ve tefsir ekolleri temelinde biçimlenmemiştir.²⁶

en önemli Şii tefsirler olarak saymıştır. (Zehebi, Muhammed Hüseyin, a.g.e., c. 1, s. 363 ve c. 2, s. 234-242) Halbuki malumat sahibi olanlar bilir ki bu tefsirler herşeyden önce en önemli Şii tefsirler değildir. Bilakis, mesela *Mir'atu'l-Envar* en önemli tefsir olmak bir yana, aslında tefsir kitabı bile değildir. İkincisi, Şia'nın, onun hiç incelemediği Şeyh Tusi'nin *Tıbyan*'ı ve Allame Tabataba'i'nin *el-Mizan*'ı gibi iki önemli tefsiri vardır.

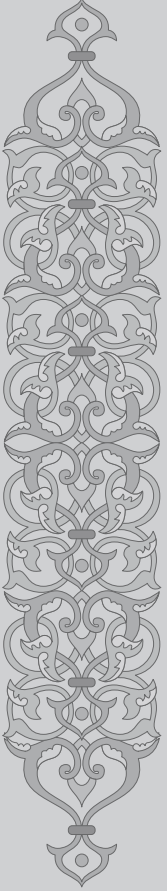
²⁵ Bkz: *el-Tefsir ve'l-Müfessirun fi Sevbihî'l-Kaşib*, c. 2, s. 19, 20 ve 352-587.

²⁶ Söz konusu kitapta tefsirleri gruplar halinde kümelenendirme tarzı da dikkatli biçimde uygulanmamıştır. Mesela *Kenzu'd-Dakaik* tefsirini hem rivayet tefsiri kitapları içine almış ve *Burhan* tefsiri ile *Nuru's-Sakaleyn* arasında saymış, hem de kapsayıcı tefsirlerden kabul etmiş ve *Tıbyan* ile *Mecmeu'l-Beyan* ara-

Yine mevcut çalışma, mantıksal bir düzene riayet etmekte ve belirlenmiş kriterlere dayalı ve nispeten kapsayıcı bir eleştiriyi içermektedir. Bu, zikredilen kitapta bazı konularda gerçekleşmemiş, başka bazı konularda ise genel olarak, özetle ve incelenmek-sizin uygulanmıştır.

Bir cümleyle, bu kitapta, önceki kaynakların ve kitapların hiçbirinde görülmeyen müfessirlerin hayatları ve metodları, Kur'an-ı Mecid'in tefsirlerini ve müfessirleri tanıma, Kur'an araştırmaları ve Farsça yazmış ilk müfessirler gibi meselelere, tenkide ve incelemelere yer verilmiştir.

sında zikretmiştir. (Bkz: a.g.e., s. 338-401) *Minhacu's-Sadık*'i -içtihadî olmasına ve kapsayıcılığı *Kenzu'd-Dakaik* tefsirinden çok daha fazla bulunmasına rağmen- rivayet tefsiri kitapları arasında zikretmiş (Bkz: a.g.e., s. 346), kapsayıcı tefsirlerde saymamıştır.

Mukaddime

A) Kavramların Semantiği

Bazı kitaplarda tefsir ekolleri, tefsir kaynakları, tefsir usülleri, tefsir medreseleri, tefsir eğilimleri, tefsir akımları gibi başlıklar göze çarpar. Bu başlıkların her biri için kendine özgü kavramsal anlamdan söz edilemese de ve her yerde bu anlamın kullanılacağı öne sürülemese de -çünkü ekseriya her kitabın yazarı kendine özgü manaların herhangi birini kasetmiş olabilir¹- kelimelerin sözlük anlamlarına yönelerek bu başlıkların en uygun kavramsal manasını hatırlatmak faydasız değildir.

Tefsir Mektepleri

Sözlük yazarları “mekteb” için -çoğulu “mekâtib”tir- eğitim yeri, kitap okuma mekânı, yazmanın öğretildiği yer, büro, okul, bir üstadın bir kitleye nüfuz etmiş fikir ve düşünce külliyyatı, felsefe, sanat vs.’de bir teoriyi

¹ Fahd b. Abdurrahman, “itticah”, “menhec”, “üslub”, “tarika” gibi bazı kavramları zikrettikten sonra şöyle demiştir: Gerçek olan şu ki, bu kelimeler modern kavramlardır. Kur’an bahislerinin ilk âlimleri arasında bu kelimeleri zikreden kimseyi bulamazsınız. Hatta modern zamanlarda Kur’an araştırmalarının uleması içinde bu kelimelerden birinin manası üzerinde ittifak etmiş olanı da bulamazsınız. Bu sebeple âlimlerin pek çoğunu, bir manayı bazen filan kelimeyle, bir sonraki defada ise falan kelimeyle ifade ederken görürsünüz. Yine başka bir kesimi de, bu kavramlardan her biri için belli bir tanımları açıklarken, bunların dışındakiler için de başka bir tanımları zikrederken bulursunuz. (Rumi, Fahd b. Abdurrahman, *Usulü’t-Tefsir ve Menahic*, s. 55)

takip etmek gibi çok sayıda anlam ve kullanımı konu etmişlerdir.² Tefsire de; ortaya çıkarıp aşikâr etmek, sözün manasını beyan etmek, sözün anlaşılmasını gidermek, Kur'an'ın zâhirini keşfetmek ve diğer şekillerde mana verilmiştir.³ Mekteb için zikredilmiş son iki manaya dikkat edildiğinde tefsir mekteblerinin, Kur'an'ın nasıl tefsir edileceği hakkında ortaya konmuş ve yaygınlaşmış çeşitli teoriler anlamına gelebileceği anlaşılabacaktır. Ama aynı zamanda müfessirlerin Kur'an ayetlerinin manasını beyan ederken izledikleri çeşitli metotlar konusunda da kullanılmaktadır. Yine bir müfessirin, kendisinden sonra bir grup müfessirin kabul ettiği Kur'an ayetlerinin anlamlarına ilişkin tefsir görüşleri o müfessirin tefsir mektebi sayılmaktadır. Bu kitabın kullanımında tefsir ekollerinden maksat, müfessirlerin Kur'an'ın nasıl tefsir edileceğine ilişkin muhtelif teorileridir. Fakat bu kitabın adında, buna ilaveten, o teorilere dayalı metodlar, görüşler ve tefsir kitapları da kastedilmiştir.

Tefsir ekollerinden ne kastedtiğimizin daha da belirginleşmesi için birkaç noktayı hatırlayalım:

1. Müfessirler, Kur'an için yazdıkları tefsirlerde bir tek metodu takip etmemişlerdir. Ayetlerin anlamını izah ederkenki metodları ve Kur'an tefsirinde yardım alınabilecek kaynaklardan yararlanma yöntemleri değişik şekillerde olmuştur. Örnek olarak, kimileri ayetleri yorumlarken bir rivayete veya rivayetlere yer vermiş ve rivayetlerin senedi ya da delaleti konusuna hiç girmeyerek ve kendi görüşünü de açıklamayarak ayetlerin kenarından geçip gitmişlerdir. Diğer bir kısmı da rivayetlerden çokça yararlanmasına ilaveten, bazı yerlerde, ayetlerin anlaşılması güç irabları ve kelime anlamlarını Arap şiiri ve benzeri şeylerden delil getirerek izah etmişlerdir. Sahabe ve tabiinin sözlerini zikretmiş, ihtilafli konularda ise mecburen bazı görüşleri tercih etmişlerdir. Bazen de diğer ayetlerden yardım almışlardır. Bir grup da önce ayetlerin muhtelif okunuşlarından ve kelimelerin mana ve irablarından ayrıntılı olarak bahsetmiş, sonra da ayetlerin anlamını beyan etmiştir. Bunu yaparken de diğer ayetlerden ve rivayetlerden yararlanmıştır. Kimileri de ayetlerin

² Bkz: Dehhoda, Ali Ekber, *Logatname*; Muin, Muhammed, *Ferheng-i Farisi*, "mekteb" kelimesi.

³ Bkz: *Logatname-i Dehhoda*, "mekteb" kelimesi; Safipur, Abdulkarim, *Münthe'l-Ereb*, "fesr" kelimesi (c. 3, s. 964).

anlamını açıklarken uygun yerlerde kelimeler veya fıkıh meselelerini de gündeme getirmiş ve ayetlerin onlara delil oluşturduğu veya oluşturmadığından bahsetmiştir. Bazıları ise ayrıntılı biçimde ayetlerin tefsirinden sözettikten sonra birtakım mevzuları ayetler için işaret ve tevil olarak zikretmişlerdir. Hatta bir kesim, ayetlerin bâtını anlamını, sırlarını ve sembollerini zikretmeye büyük önem vermiştir. Buna mukabil başka bir kesim de kendi zevk ve beğenisine göre ayetler için bâtını mana belirtmekten kaçınmıştır. Kimi müfessirler ayetleri tefsir ederken en çok diğer ayetlerden yararlanmışlar ve esbab-ı nüzula pek güvenmemişlerdir. Kimisi ise her yerde ayetlerin nüzul sebebini ve ilgili olayı belirtmeye odaklanmış ve ayetlerin anlamını beyan ederken buna itimat etmiştir. Her ne kadar metoddaki ihtilafın bir bölümünün ortaya çıkışında müfessirlerin ilmi zevk ve ihtisası etkisiz değilse de müfessirler arasındaki temel yöntem farklılığı, Kur'an'ın nasıl tefsir edileceğine dair teori farklılığından kaynaklanmaktadır.

Örnek olarak, bir kimsenin Kur'an'ın nasıl tefsir edileceğine dair görüşü, Kur'an'ın sadece Masum İmamların (a.s) rivayetleriyle tefsir edilebileceği ve yalnızca Masum İmamlardan (a.s) yapılan rivayetlerde açıklanmış anlamın güvenilir olabileceği ise o zaman Kur'an tefsirindeki metodu da ayetler için anlamların açıklandığı rivayetleri zikretmekle yetinmek olacaktır. Aynı şekilde, bir kimsenin görüşü eğer Kur'an'ın, her şeyi beyan eden kitap ve nur olması nedeniyle onu tefsir ederken başka bir şeye ihtiyaç bulunmadığı ve Kur'an'ı yalnızca kendisiyle tefsir etmek gerektiği ise o zaman ayetlerin manasını izah ederken metodu da sadece Kur'an'ın diğer ayetlerinden yararlanmak olacaktır. Yine kişinin görüşü, Kur'an'ın her ne kadar zâhir ve bâtını bulunsa da ilimde derinleşmiş olanlar (Nebi-yi Ekrem ve Masum İmamlar) dışında onun bâtını manalarını anlamaya kimsenin güç yetiremeyeceği ise kaçınılmaz olarak tefsirdeki metodu da, rivayetler yoluyla gelmemiş bâtını anlamları zikretmekten kaçınmak olacaktır. Bunun gibi, kişi eğer bâtını manaların anlaşılmasını ilimde derinleşmiş olanlar dışındaki kimseler için de mümkün görüyorsa ayetlerin tefsirinde bâtını manaları da zikredecektir. Dolayısıyla ayetlerin tefsirinde kullanılan her metod, müfessirin Kur'an-ı Kerim'i tefsir ederken seçtiği görüşe dayanmaktadır. Her tefsir metodunun doğruluk ve yanlışlığı, güçlülüğü ve zayıflığı da o tefsir metodunun görüşünün doğruluk

ve yanlışlığına bağlıdır. Bu yüzden her tefsir metodunu incelerken dayandığı görüşü incelemek gerekir.

2. Her ne kadar lugatta mekteb için belirtilen anlam gözönünde bulundurulduğunda tefsirde görüş ve metod, belli bir kitleye nüfuz etmiş ve birçok taraftar ortaya çıkarmış tefsir ekolünün genel olarak adı kabul edilse de burada geniş anlamıyla tefsir ekollerinden maksat, etki ve yaygınlıkları ekol çapında olsun ya da olmasın, şimdiye kadar bilinen ve kayda geçmiş Kur'an tefsirlerinde kullanılmış tefsir teorileri ve yöntemleridir.

3. Tefsire lugatta “açığa çıkarmak” manası verilmişse de ve Kur'an tefsirinin tarifine dair *KuranTefsiriMetodolojisi* kitabında yapılan tahkikten Kur'an'ın hakiki tefsirinin “Kur'an ayetlerinin kullanımına ilişkin anlamı açıklamak ve Allah Teala'nın muradını aşikar etmek”⁴ sonucunu çıkarmışsak da bu kitapta Tefsir Ekolleri başlığı tefsirin bütün teorilerini, metodlarını, görüşlerini ve kitaplarını kapsadığından, tefsir, zikredilen anlamdan daha genel bir mana taşır ve ayetler için her türlü anlam belirtmeyi içine alır. Bu cümleden olarak müfessir, ayetlerin, zikrettiği manaya delaletini adı geçen kural ve ilkelere dayanarak delil ve karineler göstermek suretiyle ortaya koyacak veya ortaya koymaya güç yetiremeyecektir.

Tefsir Mezahibi

“Mezahib” “mezheb”in çoğuludur ve sözlüklerde bu kelime için farklı anlamlar verilmiştir: Yol yordam, gidilen yer, dinin şubesi, genel olarak görüş, görüşler mecmuası, birbiriyle ilişkili ilmi ve felsefi teoriler, itikadi meseleleri anlamada özel yol, Kitap ve Sünnet'in zâhirinden külli ve fer'i hükümleri çıkarmada özel metod.⁵ Bu anlamlar gözönünde bulundurularak tefsir mezheplerinin adı aşağıdaki iki anlamdan her biri

⁴ *Reveşşinasi-yi Tefsir-i Kur'an*, s. 23.

⁵ Ferheng-i Muin, Logatname-i Dehhoda, “mezheb” kelimesi ve İbn Derid, Muhammed b. Hasan, *Cemheretu'l-Luga'da*; Firuzabadi, Mecduddin, *el-Kamusu'l-Muhit*, *Münteha'l-Ereb*, Huri Şertuti, Said, *Ekrabu'l-Mevarid*'de, Enis İbrahim ve başkaları, *Mu'cemu'l-Vasit*'te, “zeheb” maddesi. Bu kitapların hepsinde yeralan yukarıdaki anlamların bir kısmının bir kitaptan fazlasında, bir kısmının da özellikle bir kitapta geçmesi dikkat çekicidir.

için kavramsallaştırılabilir ve bu iki anlam da onun kavramsal anlamlarından sayılabilir:

1. Tefsir ekolleri için gösterilen anlamlar (müfessirlerin Kur'an'ın nasıl tefsir edileceğine dair muhtelif teorileri).

2. Müfessirlerin Allah Teala'nın muradını keşfederken ve ayetlerin manasını beyan ederken kendi inançları, düşünce tarzları ve tefsir okulu (teorisine) göre seçtikleri tefsir metodları ve muhtelif yöntemler.

Tefsir Menahici

“Menahic”, “menhec”in çoğuludur. “Menhec”e, lugatta aşıkâr ve açık yol anlamı verilmiştir.⁶ Kavramsal olarak kelime şöyle tarif edilmiştir:

1. İnsanın titizlikle riayet ettiği takdirde hatayı doğru sanmaktan güvende olacağı kesin, sağlam ve basit kurallar.⁷

2. İnsanın, kullandığı takdirde hakikate ulaşacağı yol.⁸

3. İlimlerin her birine veya insanın bilgi alanlarına dair araştırma yöntemi.⁹

4. Somut bir hedefe ulaşmak için belli bir düzen ve temele dayalı olarak bir şeyi ifade ederken veya bir işi yaparken kullanılan açık yöntem.¹⁰

5. Araştırmacının bir veya birkaç meseleyi halletmek için tercih ettiği ve sonuca ulaşmak için takip ettiği düzenli adımlar.¹¹

Hüda Casim Ebu Tabra, dördüncü tanım hariç, bu tariflerden her birine itirazda bulunmuştur.¹² Hem bu tarifler, hem de onun bu tanımlara getirdiği eleştiriler incelemeye değerdir. Fakat konuya kısaca değindiğimiz için onları incelemekten sarfınazar ediyoruz.

⁶ Ferheng-i Muin, “menhec” kelimesi.

⁷ Bu tarifi Hüda Casim Ebu Tabra *el-Menhecü'l-Eseri fi Tefsiri'l-Kur'ani'l-Kerim*, s. 22'de birkaç kitaptan nakletmiş ve bu tanım hakkında tereddüt belirtmiştir.

⁸ Bu tarifi de bahsi geçen şahıs aynı sayfada Ali Cevad Tahir'den nakletmiş ve eleştirmiştir.

⁹ Bu tarifi de aynı sayfada *el-Neşar*'dan nakletmiş ve tartışmıştır.

¹⁰ Bu tarifi ise 23. sayfada birkaç kitaptan nakletmiş ama tenkit etmemiştir.

¹¹ Bu tarifi sayfa 22'de Nedim el-Mer'eşi'den nakletmiş ve onu eleştiri yağmuruna tutmuştur.

¹² *El-Menhecü'l-Eseri fi Tefsiri'l-Kur'ani'l-Kerim*, s. 22.

Hüda Casim Tabra “tefsirin menheci”ni tanımlarken şöyle der: “Allah Teala’nın kitabını yorumlayan müfessirin, Kur’an’a uygulamayı ve yaptığı tefsir içinde beyan etmeyi amaçladığı düşüncelerine uygun Kur’an tefsirine ulaşabilmek için düzenli adımlarla katettiği güzergahtır.”¹³

Muhammed Bakır İsmail de şöyle der: “Müfessirin, fikri ve mezhebi istikametine, kültür ve şahsiyetine göre tefsirde anlamları ve onların lafızlardan çıkarılmasını açıklarken, lafızların birbiriyle irtibatını beyan ederken, rivayet delillerini zikrederken, dini, edebi ve diğer verileri, delaletleri ve hükümleri ortaya koyarken takip ettiği metoddur.”¹⁴ Öyle anlaşıyor ki “tefsir menheci” aşağıdaki şekilde tarif edilirse daha açıklayıcı ve sorunsuz olacaktır:

“Tefsir menheci”, müfessirin Kur’an ayetlerini tefsir ederken kendi fikirleri, inançları, ilmi uzmanlığı veya izlediği tefsir ekolü esasına göre kullandığı özel bir tefsir yöntemidir.

Tefsir Medarisi

“Medaris”, “medrese”nin çoğuludur. Örfte ve lugatta medrese, öğretim yeri¹⁵, eğitim öğretim mekanı¹⁶ anlamı verilmiş; belli bir ekolü kabul eden ve ortak görüşe sahip bir grup filozof veya düşünür ya da araştırmacıya da denmiştir.¹⁷ “O filan medresedendir” cümlesine şu anlam verilmiştir: “O, filanın görüş ve mezhebindedir”.¹⁸

Dolayısıyla “tefsir medarisi”nin lugat manası, tefsir dersinin verildiği eğitim mekanlarıdır, ama kavramsal olarak, Kur’an’ın nasıl tefsir edileceğine dair ortak görüşe sahip ve tefsirde aynı yöntemi kullanan bir grup müfessire de “tefsir medresesi” denilebilmektedir. Aynı şekilde müfessirlerden birinin nazariye ve menheci de onun tefsir medresesi olarak isimlendirilebilir.

¹³ El-Menhecu'l-Eseri fi Tefsiri'l-Kur'ani'l-Kerim, s. 23.

¹⁴ El-Müfessirin Hayatuhum ve Menhecuhum, s. 32, Muhammed Bakır İsmail'in İbnu C - rir 't-Taberi ve Menhecihi fi't-Tefsir kitabı s. 29'dan nakledilmiştir.

¹⁵ Ferheng-i Muin, “medrese” kelimesi.

¹⁶ El-Mu'cemu'l-Vasit, s. 280.

¹⁷ El-Mu'cemu'l-Vasit, s. 280.

¹⁸ El-Mu'cemu'l-Vasit, s. 280.

Tefsir İtticahatı

“İtticahat”, “itticah”ın çoğuludur. “İtticah” lugatta taraf ve cihet¹⁹, meyil ve temayül, bir şeye yönelmek²⁰ anlamı verilmiştir. Kelime için muhtelif kavramsal tanımlar zikredilmiştir.

Fehd Rumi şöyle der: “İtticah, müfessirlerin tefsirlerinde yöneldikleri ve tefsir yazımı sırasında gözönünde bulundurdıkları hedeftir.”²¹

Muhammed Bakır İsmail şöyle der: “Tefsir itticaı, müfessirin Allah’ın kitabını tefsir sırasında tercih ettiği; taklid, yenilik, nakle veya akla itimat ya da bu ikisini birarada kullanma kabilinden fikir, görüş, istikamet ve metoddur.”²²

Muhammed İbrahim Şerif de şöyle der: “İtticah kavramı, esasen, bas-kın biçimde tefsir ve diğer nazariyelere hakimiyet gibi bir fikri çabayla tar-rif edilen görüş, fikir, nazariye ve araştırmaların toplamıdır.”²³

Hüda Casim Ebu Tabra da “tefsir itticaı” hususunda şöyle bir tarifi ortaya koymuştur: “Müfessirin, etkileri tefsire yansıyan ve ona belli bir isti-kamet veren öncelikli eğilim ve temayüllerine bağlı olarak Kur’an-ı Kerim tefsirlerini birbirinden ayıran özelliklerdir.”²⁴ “Tefsir itticaı” müfessirlerle ilişkilendirilebilir ve “müfessirlerin, fikir ve inançları ya da ilmi uzman-lıkları veya tefsir ekolleri neticesinde tefsirlerinde ortaya çıkan kendine özgü eğilimleri” şeklinde tarif edilebilir. Örnek olarak, tefsirinde Eş’ari akaidinin muhtelif münasebetlerini açıklayıp özendiren ve ayetleri Eş’ari inançlarına göre tevil eden Eş’ari mezhebinden bir müfessir, Eş’ari “tefsir itticaı”na sahip kabul edilebilir. Tefsirinde Mutezile itikadıyla ilgili aynı metodu kullanan Mutezile mezhebinden bir müfessirin “tefsir itticaı” da itizalcılık olarak isimlendirilebilir. Aynı şekilde tefsirinde fıkhi mese-leleri beyana odaklanmış ve başkalarından daha fazla ayetlerden fıkhi hü-kümleri çıkaran fakih bir müfessirin “tefsir itticaı”nın da fıkhi olduğu

¹⁹ İlyas, Anton İlyas, *Ferheng-i Nevin*, s. 781.

²⁰ Seyyah, Ahmed, *Ferheng-i Bozorg-i Cami-i Nevin*, s. 1683.

²¹ *İtticahatu’t-Tefsir fi’l-Kuruni’r-Rabii Aşer*, c. 1, s. 22 ve 23.

²² *İbnu Cerir ‘t-Taberi ve Menhecihi fi’t-Tefsir*, s. 29-31, İsmail, Muhammed Bakır, *el-Kasımı ve Menhecuhu fi’t-Tefsir*, s. 37.

²³ Şerif, Muhammed İbrahim, *İtticahatu’t-Tecdid fi Tefsiri’l-Kur’ani’l-Kerim*, s. 13.

²⁴ *El-Menhecü’l-Eseri fi Tefsiri’l-Kur’ani’l-Kerim*, s. 23.

söylenebilir. Tefsirinde kelimelerle ilgili eğilimleri olan kelimacı bir müfessirin “tefsir itticaı”nın kelami olduğu söylenebilir. Buna benzer biçimde, tefsir ekolü rivayet veya rivayete dayalı içtihad olan ve tefsirde rivayetleri nakille yetinen ya da herşeyden çok rivayetlere önem veren kimsenin “tefsir itticaı” rivayetçilik olacaktır. Yine bunun gibi, tefsir ekolü içtihadı edebi olan ve herşeyden daha fazla edebi konulara ağırlık veren kimsenin “tefsir itticaı” edebiyat sayılacaktır.

Tefsir Elvanı

“Elvan” a lugatta renkler, türler ve kısımlar anlamı verilmiştir.²⁵ Kavramsal olarak “tefsir elvanı”, “müfessirlerin, tefsirlerinde ortaya çıkan temel eğilimleri” şeklinde tarif edilebilir. Mesela ahbari mesleğinden ve tefsir itticaı rivayet olan bir müfessirin yazdığı tefsir rivayet rengini taşıyacaktır. Yine filozof ve tefsir itticaı felsefe olan bir müfessirin tefsiri de felsefe rengine sahiptir. Kur’an’ı sadece Kur’an’ın yardımıyla tefsir etmek gerektiğine inanan bir müfessirin tefsirinin rengi ve boyası Kur’anı olacaktır.²⁶

B) Müfessirlerin Tasnifi

Kur’an-ı Kerim’in nüzul zamanından bugüne kadar Kur’an’ı tefsire koyulmuş, onun anlamı ve öğretileri üzerine söz söylemiş kimseler genel olarak iki gruba ayrılabilir:

1. Kur’an-ı Kerim’in bütün anlam ve öğretilerine, zâhir ve bâtınına vakıf; ayetlerin tüm mana ve maarifini tefsir gücüne sahip; Kur’an’ın manalarını anlamada ve tefsirde hata ve günahattan korunmuş fertler. Nite-

²⁵ Muin, Muhammed, Ferheng-i Farisi, “elvan” kelimesi.

²⁶ Emin el-Huli “tefsir levni”ni izah ederken şöyle demiştir: “Levn”den murat, nassı (ibare) tefsir eden şahsın kendi tefsir ve anlayışıyla o nassa renk vermesidir. Çünkü bir cümleyi anlayan kişi kendi fikri şahsiyet düzeyiyle o ibareyi sınırlamış, ibarenin mana ve maksadının uzandığı akli ufku belirlemiş demektir. Bütün anlayışları fikri düzeyine ve akli ufuk hacmine göre gerçekleşir. Çünkü onun şahsiyetini aşamaz. Hatta bu mümkün bile değildir. Öyleyse nastan, düşüncesinin eriştiği ve aklının kavradığı dışında bir şeyi anlayamaz; nas üzerinde o miktarda tasarrufta bulunabilir ve beyanı bununla sınırlıdır. (el-Huli, Emin, *Menahicu’t-Tecdid*, s. 296)

kim onları bu kitapta Kur'an'ın bütün anlamlarına vakıf veya hatadan korunmuş müfessirler olarak adlandıracamız.

Kesin olan şu ki tefsirde bu grup müfessirler eleştiri ve incelemenin dışındadır. Çünkü hatadan korunmuş olmaları nedeniyle ayet-i kerimelerin anlamlarına dair beyan ettikleri herşey Allah Teala'nın kasdettiği anlamın ta kendisidir; ister ayetlerin o manaya delaleti bizim için aşikar olsun ya da olmasın.²⁷

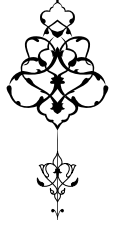
Fakat müfessirlerden bir kesimin bu grubun ilmi makamından habersiz olması sonucunda onların tefsir mevzuunda rivayetine kayıtsız kalmış ve hatta bazı sahabelerden rivayet seviyesinde bile önem vermemişlerdir. Bununla da kalmamış, ayetleri tefsir ederken bu rivayetleri zikredenleri kınamışlardır. Burada sözkonusu büyük şahsiyetleri tanımak ve onların tefsirdeki ilmi konumlarını açıklamak için bir şeyler söylememiz lazımdır. Zira onların tefsirdeki rivayetleri, Kur'an'ı anlamada yardım alınabilecek en iyi tefsir kaynaklarından ve onların ilmi makamlarından habersiz olup tefsire ilişkin rivayetlerini ihmal etmek tefsir ilmi için büyük bir kayıp olacaktır.

2. Kur'an'ın bütün anlamlarına ve öğretilerine, zâhir ve bâtınına vakıf olmayan, fakat birinci grubun bilgilerinden yararlanarak ve Kur'an'ın anlamını kavramak için çaba göstererek başkalarından daha fazla Kur'an'ın bilgilerine aşına olan, ayetlerin bir bölümünü tefsire güç yetiren ve Kur'an'ı tefsir etmeyi amaç edinen müfessirler. Biz bu kitapta bu grubu, Kur'an'ın bir kısmının anlamına vakıf veya hata edebilir müfessirler olarak isimlendireceğiz.

Müfessirlerin bu grubu -sayıları birinci gruptan hayli fazladır- kendi içinde iki gruba ayrılır:

- Kendilerinden geriye derli toplu bir tefsir kalmamış veya elimize ulaşmamış (veya tefsir telif etmemiş ya da telif etmiş ama elimize geçmemiş) olan, fakat tefsirde kendilerinden görüş nakledilmiş veya kitabiyat

²⁷ Bu grup müfessirlerden nakledilmiş rivayetler konusunda eleştiri ve incelemenin iki alanda mümkün olduğu gayet açıktır. Birincisi senet araştırması ve rivayetlerin bu müfessirlere ait olup olmadığıdır. İkincisi ise bu hadislerin anlaşılması ve maksadı, onların Kur'an-ı Kerim ayetlerine uygunluğu ve onlarla irtibatının incelenmesidir.

kaynaklarında tefsirlerinden bahsedilmiş olması bakımından müfessirler arasında sayılanlar.

- Kendilerinden geriye kitaplaşmış bir tefsir kalmış olanlar. Bu gruptan, tefsir sahibi müfessirler olarak sözedilecektir.

Gerçi iki grubun tefsir ekolü de masum olmamaları nedeniyle eleştiri ve incelemeye açıktır. Fakat elimizde birinci gruba ait bilinen bir tefsir kitabı bulunmaması ve başkalarının tefsir kitaplarında da onlardan yapılan naklin genellikle mürsel veya güvenilir olmayan senetle, hatta çelişkili iki tefsir görüşü biçiminde aktarılması nedeniyle birinci grubun tefsir ekolüne vakıf olamamak bir yana, o tefsir görüşlerinin onlara ait olduğuna bile güvenilemez. Bu nedenle müfessirlerin bu grubunun tefsir ekolünü eleştirmeye mahal kalmamaktadır. Yine de bir grup müfessir, sahabe ve tabiinin tefsirdeki görüşlerine özel bir değer verdiğinden ve onlardan birçok rivayet ve görüş naklettiğinden hem sahabe ve tabiinin yaptığı tefsirin değerini tartışmak, hem de onların güvenilirlik ve mezhebini tanımak ve tefsirlerinde nakledilmiş rivayet ve görüşlerin değeri için bir kriter belirleyebilmek bakımından tefsirlerindeki rivayetleri ve görüşleri ispatlama yolunu somutlaştırmak lazımdır. Çünkü onlardan nakledilen rivayet ve görüşlerin de tefsir kaynaklarından olduğuna tereddüt yoktur ve tefsirde ondan yardım almak için değer ve itibarının sınırlarını belirlemek gerekir.

Müfessirlerin kategorilendirilmesine dair söylenenlerden çıkan sonuç şudur ki, tefsir ekollerini ve her ekolün ünlü tefsir kitaplarını inceleme ve tanımaya ilaveten, Kur'an'ın gerçek müfessirlerini tanımak, onların ilmi konumlarını izah etmek, sahabe ve tabiinden müfessirleri bilmek, onların rivayet ve görüşlerine itibar etmenin kriterini belirlemek de lazımdır. Bu sebeple kitabın konuları iki bölüm halinde düzenlenecektir. Birinci bölümde "İlk Müfessirler" başlığı altında gerçek müfessirler, sahabe ve tabiîn çağının müfessirleri ve onların tefsirinin değeri ele alınacaktır. İkinci bölümde tefsir ekolleri ve her ekolün ünlü tefsirleri tanıtılıp incelenecektir.

C) Tefsirlerin Tasnifi

Mevcut tefsir kitaplarını muhtelif yönlerden kategorilere ayırmak mümkündür. Müellifin akaid mezhebi gözönünde bulundurularak Şii tefsirler, Mutezili tefsirler, Eş'ari tefsirler, Zeydi tefsirler ve benzerleri olarak tasnif edilebilirler. Müfessirlerin ilmi uzmanlıkları ve eğilimleri itibariyle ağırlıklı olarak yoğunlaştıkları ve tefsir sırasında ayetleri değerlendirirken öne çıkardıkları konular yönünden bakıldığında da fıkhi tefsirler, kelami tefsirler, toplumsal tefsirler, ilmi tefsirler ve diğerleri zikredilebilir. Bunun yanı sıra tefsirler, müellifin ayetleri tefsir sırasında daha çok istifade ettiği ögeler ve tefsirin dayanağı yönünden şöyle tasnif edilebilir: Mutlak rivayet tefsirleri (ayetlerin altında rivayetlerin zikredilmesiyle yetinilmiş tefsirler), içtihadı rivayet tefsirleri (müelliflerin ayetlerin manasını anlamak için içtihad ettiği, ama herşeyden çok rivayetlerden yardım aldığı tefsirler), Kur'anî içtihadı tefsirler (yazarlarının ayetlerin manasını anlamak ve tefsir etmek için en çok Kur'an'ın kendisinden yardım aldığı tefsirler) vs.²⁸

Mevzusu tefsir ekollerini incelemek olan bu kitabın genel yapısına uygun düşen, üçüncü tür kategorilendirmedir. Müellifin mezhebi, itikadıyla doğrudan irtibatlı bazı ayetlerin tefsirinde etkili olsa ve ayetlerden inancına göre anlam çıkarmasına yolaçsa -ve bu yüzden müellifin mezhebi de tefsirlerin birbirinden farklılaşmasının etkeni olsa- bile bu etki ve farklılık müfessirin tefsir ekolünden kaynaklanmamaktadır ve kitabın

²⁸ Bazı kimseler tefsirlerin muhtelif yönlerden kategorilendirilmesini karıştırmışlar ve bir kategorinin kısımlarını başka bir kategorilendirmenin kısımlarının içine yerleştirmiştir. Mesela öyle görünüyor ki Zehebi *el-Tefsir ve'l-Müfessirin*'de sufilerin, filozofların ve fakihlerin tefsirini rivayetle tefsir, reyle tefsir ve ilmi tefsir kategorisine yerleştirmiştir. Ama böyle yapılırsa teknik bir sorun doğacaktır. Çünkü teknik açıdan, hepsinin taksim kriteri aynı olan kısımlar diğer kısımların içine yerleştirilebilir. Tefsirlerin sufiler, filozoflar ve fakihler şeklinde kısımlara ayrılması onların rivayet tefsiri, caiz olan ve olmayan reyle tefsir, ilmi tefsir şeklinde kısımlara ayrılmasından farklıdır. Birinci grupta taksimin kriteri müellifin pratik mesleği ve ilmi uzmanlığıdır. İkinci grupta ise taksimin kriteri, müellifin ayetleri tefsir ederken istinat ettiği ögeler ve tefsirin dayanağıdır. Bkz: *el-Tefsir ve'l-Müfessirin*, üçüncü aşama, birinci fasıl: rivayetle tefsir (c. 1, s. 152); ikinci fasıl: reyle tefsir (c. 1, s. 255); beşinci fasıl: sufilerin tefsiri (c. 2, s. 337); altıncı fasıl: filozofların tefsiri (c. 2, s. 418); yedinci fasıl: fakihlerin tefsiri (c. 2, s. 432); sekizinci fasıl: ilmi tefsir (c. 2, s. 474)

Aynı şekilde *Mezahibu't-Tefsiri'l-İslami*'de rivayet tefsiri; akide ışığında tefsir, tasavvuf ışığında tefsir, dini fırkalan ışığında tefsir ve İslam medeniyeti ışığında tefsir kısmına yerleştirilmiştir. Ama burada da teknik bir sorun vardır.

konuyla ilgisi bulunmamaktadır. Bu, her müfessirin farkında olmaksızın maruz kalmış olabileceği bir etkidir ve tabii ki kendisini bundan uzak tutmaya çalışmalı; boş bir zihinle, kendi inanç ve düşüncelerine saplanıp kalmaksızın ayet-i kerimeler üzerinde düşünmeli; Arap dili ve edebiyatı ile diyalogun akılcı ilkeleri temelinde ayetlerin anlamını açıklayıp tefsir etmeli; itikat ve fikirlerini ona tabi kılmalıdır. Elbette bir müfessir eğer akaid ve fikirlerin ayetlerin anlamını kavramada ve onları tefsir etmede etkili olmasının engel çıkarmak bir yana, zaten öyle olması gerektiğine ve ayetten müfessirin inancının aksine anlam çıkarılmaması gerektiğine; tefsir metodunun da, her yerde ayetleri inanç ve düşüncelerine göre tevیل etmesi demek olduğuna inanıyorsa bu da bir tür tefsir ekolüdür ve müfessirin akaid mezhebinin dışında bir şeydir. Bu varsayıma göre müfessirin inanç mezhebi, kendi tefsir ekolü temelinde ayetleri tefsir ederken tesirde bulunmuş şeylerdendir ve buna göre telif edilmiş tefsirler de, reyle tefsir olarak adlandırılabilir üçüncü kategoride yer almaktadır ve müellifin akaid mezhebi yönünden tefsirler kategorisiyle irtibatı yoktur.

Aynı şekilde mevcut tefsirlerin, müellifin ilmi eğilimine göre daha fazla odaklandığı ve öteki müfessirlerden daha fazla üzerinde durduğu muhteva ve konular yönünden taksimi de, tefsir ekollerini inceleyecek olan bu kitabın konusuyla bağlantılı değildir. Bu girişte mevcut tefsirleri müellifin tefsir ekolü yönünden tasnif edeceğiz. Bu açıdan bakıldığında bütün tefsir kitapları üç grupta toplanabilir:

1. Mutlak Rivayet Tefsiri

Mutlak rivayet tefsiri kitapları, yazarlarının, sadece bir şekilde Kur'an ayetleriyle ilişkili rivayetleri ayetlerin altında zikrettiği, ayetlerin manasını kavrayıp izah ederken içtihat etmediği ve görüş belirtmediği tefsir kitapları grubundandır. Burada bu tür tefsir kitaplarını "mutlak rivayet tefsiri ekolü"nü inceledikten sonra zikredecek ve tanıtp ele alacağız.

2. Mutlak Bâtını Tefsirler

Bâtını tefsirlerden kasıt, müelliflerinin sadece Kur'an'ın bâtın tefsirine yöneldiği ve Kur'an ayetleri için yalnızca bâtını manaları zikrettiği

tefsir kitaplarıdır. Bu kitapta onları “mutlak bâtnî ekol”ü inceledikten sonra tanıtıp tenkit edeceğiz.

3. İctihadi Tefsirler

İctihadi tefsirler, müellifin ayetlerin manalarını ortaya koymak için bir tür icthad ettiği ve gerekli ilmi gayreti gösterdiği tefsir kitapları grubundandır. Bu müfessirlerin icthad niteliğinin çeşitli olduğu dikkate alındığında bu grup tefsirler, kullanılan icthada göre aşağıdaki kısımlara ayrılabilir:

- Kur'an'ı Kur'an'la Yorumlayan İctihad Tefsirleri

Müelliflerinin, ayetleri tefsir ederken en çok yardımı Kur'an-ı Kerim'in kendisinden aldığı ve her yerde ya da çoğu konuda ayetlerin manasını açıklamak için herşeyden çok diğer ayetlerden yararlandığı tefsirlerdir. Bu kitapta “Kur'an'ı Kur'an'la yorumlayan icthad ekolü” başlığını bu tefsirlerin müelliflerinin tefsir teorisi için seçtik ve onları tanıtıp eleştirmeyi Kur'an'ı Kur'an'la yorumlayan icthad ekolünü inceledikten sonra gerçekleştireceğiz.

- Rivayete Dayalı İctihad Tefsirleri

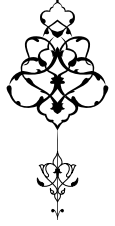
Müellifin, ayetleri izah etmek için herşeyden çok Peygamber'den (s.a.a), Masum İmamlardan (a.s), sahabe ve tabiinden gelen rivayetlerden yararlandığı tefsirlerdir. Bu grup tefsirleri “Rivayete dayalı icthad ekolü”nü inceledikten sonra ele alıp tanıtacağız.

- Edebi İctihad Tefsirleri

Müellifin herşeyden çok ayetlerin edebi izahlarına yoğunlaştığı ve daha çok Arap edebiyatından yardım aldığı tefsirlerdir. Bu grup tefsirleri “Edebi icthad ekolü”nü inceledikten sonra ele alacağız.

- Felsefi İctihadi Tefsirler

Müellifin akli konulara ve felsefi birikime yoğunlaştığı ve ayetlerin tefsirinde o konulardan yardım aldığı tefsirlerdir. Bu tefsirlerden bazılarını “Felsefi icthadi tefsir ekolü”nü inceledikten sonra ele alıp tanıtacağız.

- İlmi İctihadi Tefsirler

İçinde deneysel bilimlerin verileri ve buluşlara fazlasıyla yer verildiği ve ayetlerin bunlara yoğunlaşarak tefsir edildiği veya onlara uygulandığı tefsirlerdir. “İlmi icthadi ekol” başlığını bu tür tefsirlerin müelliflerinin tefsir nazariyesi için seçtik. İlmi icthadi ekolü inceledikten sonra bu tefsirlerden bir bölümünü tanıtır ve tenkit edeceğiz.

- Nispeten Kapsayıcı İctihadi Tefsirler

Müelliflerinin ayetlerin manasını izah için çeşitli şeylerden yardım aldığı tefsirlerdir. Hem Arap dili ve edebiyatı, hem Kur'an ayetleri, hem rivayetler, hem akli karineler, ilmi veriler ve yardım alma imkanı bulunan herşeyden bilgi değeri taşıdığı ölçüde yararlanılmıştır. Ama tefsirlerin bu kısmını “Kapsayıcı icthad ekolü”nü tanıttuktan sonra ele alıp inceleyeceğiz.

- İctihadi ve Bâtuni Tefsirler

Yazarlarının, zâhir manayı anlamada icthada ilaveten, ayetler için bâtuni ve sembolik anlamı da zikrettiği tefsirlerdir. Bu kısma “İctihadi ve bâtuni ekol”ü inceledikten sonra yer verecek ve tenkit edeceğiz.²⁹

²⁹ Yukarıda zikredilen kısım ve kategorilerin artıp eksilmesinin önünde engel bir akli çerçevesinin bulunmadığını hatırlatmakta yarar vardır. Tümevarımdır, hem bazı kı-sımlar diğer bazılarına katılabilir, hem de diğer kısımlar ona ilave edilebilir.

Birinci Kısım

İlk Müfessirler

Birinci Bölüm: Kur'an'ın Bütün Manalarına Vakıf Müfessirler

İkinci Bölüm: Sahabi Müfessirler

   nc  Bölüm: Tabiin Müfessirler

Birinci Bölüm

Kur'an'ın Bütün Manalarına Vakıf Müfessirler

Allah Rasülü (s.a.a)

A yet ve rivayetlerden anlaşılan odur ki, Allah Rasülü'nün (s.a.a) önemli görevlerinden ve işlerinden biri Allah'ın kitabını öğretmek ve onun anlam ve maksatlarını açıklamaktır. Yüce Allah bazı ayetlerde, ayetleri okumaya ilaveten kitap ve hikmeti öğretmeyi Hz. Peygamber'in işleri arasında saymıştır.¹ Kitabı öğretmenin, onun kıraatini öğretmeyle sınırlı olmadığı, onun anlam ve maarifini de kapsadığı ortadadır. "Kitap"tan sonra "hikmet"in zikredilmesi ve öğretimin her ikisine eşit seviyede atfedilmesi bizi bu anlayışa yaklaştırmaktadır. Aynı şekilde "وَأَنْزَلْنَا إِلَيْكَ الذِّكْرَ لِتُبَيِّنَ لِلنَّاسِ مَا نُزِّلَ إِلَيْهِمْ وَلَعَلَّهُمْ يَتَفَكَّرُونَ"² ayeti de insanlar için indirilene açıklamayı Hz. Peygamber'in vazifeleri arasında göstermiştir. Muteber bir rivayette İmam Sadık (a.s), "İnsanlar, niçin Ali'nin ve Ehl-i Beyt'in adı Allah'ın kitabında yazılmıyor diye soruyor" diyen Ebu Basir'e cevap verirken şöyle buyurmuştur:

قولوا لهم ان رسول الله صلى الله عليه وآله وسلم نزلت عليه الصلاة و لم
يسم الله لهم ثلاثا و لا اربعا حتى كان رسول الله صلى الله عليه وآله وسلم هو
الذى فسر ذلك لهم. و نزلت عليه الزكاة و لم يسم لهم من كل اربعين درهما

¹ Bkz: Bakara 151, Âl-i İmran 164, Cuma 2.

² Nahl 44

درهم حتى كان رسول الله صلى الله عليه وآله وسلم هو الذى فسر ذلك. و نزل الحج فلم يقل لهم طوفوا اسبوعا حتى كان رسول الله صلى الله عليه وآله وسلم هو الذى فسر ذلك لهم و نزلت أَطِيعُوا اللَّهَ وَأَطِيعُوا الرَّسُولَ وَأُولِي الْأَمْرِ مِنْكُمْ و نزلت فى على و الحسن و الحسين. فقال رسول الله صلى الله عليه وآله وسلم فى على من كنت مولاه فعلى مولاه و قال اوصيكم بكتاب الله و اهل بيتى³...

Onlara de ki: [Kur'an'da] Allah Rasûlü'ne (s.a.a) namaz [emri] nazil oldu, ama onun üç veya dört rekat olmasını Allah [Kur'an'da] beyan etmedi. Bunu halka tefsir eden Allah Rasûlü (s.a.a) oldu. Hazret'e zekat emredildi, ama [Kur'an'da] her kırk dirhemden bir dirhem zekat olduğu belirtilmedi. Onu insanlara Allah Rasûlü (s.a.a) tefsir etti. Yine hac ayeti nazil oldu, ama Kur'an'da yedi kere tavaf edileceği söylenmedi. Bunu insanlara Allah Rasûlü (s.a.a) tefsir etti. Ali, Hasan ve Hüseyin hakkında "Allah'a, Rasûl'e ve sizden olan emir sahiplerine itaat edin" ayeti nazil oldu. Allah Rasûlü (s.a.a) Ali hakkında şöyle buyurdu: "Ben kimin mevlasıysam Ali de onun mevlasıdır." Yine şöyle buyurdu: "Size Allah'ın kitabını ve Ehl-i Beyt'imi bırakıyorum..."

Bu bakımdan Allah Rasûlü'nün (s.a.a) ilk Kur'an müfessiri olduğuna ve risalet çağında Kur'an ayetlerini tefsir edip açıkladığına tereddüt yoktur. Hz. Peygamber'in hatadan korunmuş ve masum olduğu, heva ve hevesiyle konuşmadığı, bilgisinin vahiyden neşet ettiği dikkate alındığında ayetler için beyan ettiği her anlamın, ayetin o manaya delaleti bizim için aşikâr olsun ya da olmasın, Allah Teala'nın muradının ta kendisi olduğunda kuşku yoktur. O halde Hz. Peygamber'den muteber yolla bize ulaşan her tefsirin itibarı kesin ve eleştirilemezdir. Bu nokta Hz. Peygamber'i imanın gereklerindendir ve tüm Müslümanların ittifak ettiği bir konudur.

"وَمَا آتَاكُمُ الرَّسُولُ فَخُذُوهُ وَمَا نَهَاكُمْ عَنْهُ فَانْتَهُوا"⁴ ayeti de buna delalet eder. Bu konunun bundan daha fazla tartışılmasına ihtiyaç yoktur. Tartışılıp

³ *Usûlü Kafi*, c. 1, s. 346, Babu Nassillah azze ve celle ale'l-eimme aleyhisselam vahiden fevahid, hadis 1; yine bkz: Hakim Haskani, Abdullah b. Abdullah, *Şevahidu't-Tenzil*, c. 1, s. 191, hadis 203.

⁴ Haşr 7

araştırılması gereken, kıymetli İslam Peygamberi'nin (s.a.a) Kur'an'ı tefsirdeki bilgisiyle ilgili olarak ortaya atılan iki soruya cevap verilmesidir.

1. Acaba Allah Rasûlü Kur'an'ın bütün anlam ve öğretilerine vakıf mıydı ve Kur'an'ın bütün anlam ve öğretilerini tefsire güç yetirebiliyor muydu, yoksa bunların bir bölümünü mü biliyordu, çünkü Allah'tan başka kimse bunları bilmez mi?

2. Hz. Peygamber Kur'an'ın ne kadarını tefsir etmiştir?

Rasulullah'ın (s.a.a) Kur'an'ın Bütün Maarifine Vakıf Olması

Akıl ve nakil, Allah Rasûlü'nün (s.a.a) Kur'an'ın bütün maarif ve ahkâmını, zâhir ve bâtınını, tefsir ve tevilini bildiğine delalet etmektedir. Çünkü:

Birincisi: Yüce Allah katından birtakım manaları ifade için ayetler nazil olup bunları hiçkimsenin, hatta Allah Rasûlü'nün (s.a.a) bile anlayamaması akla uygun değildir. Kur'an, Allah Teâla'nın kelimasıdır. Her kelamın faydası da manaya delalet ve söyleyenin maksadının muhataba ulaşmasıdır. Bir kelam, yalnızca bazı kimselerin maksadı bilebileceği kendine özgü simgeler ve sırlarla aktarılmış olsa bile muhatapların hiçbirinin anlayamayacağı ve söyleyenden başka kimsenin bilemeyeceği bir manayı kasdetmesi makul değildir.

Bu sebeple, Kur'an-ı Kerim'in, herkesin anlayamayacağı ve sadece belli kimselerin ya da yalnızca Allah Rasûlü'nün (s.a.a) anlamaya güç yetirebileceği bâtını bulunması mümkün olmakla birlikte Allah'ın hikmet, ilim ve kudreti gözönünde bulundurulduğunda Kur'an'ın anlamı ve mevzularını hiçkimsenin, hatta Allah Rasûlü'nün (s.a.a) bile anlayamayacağının kasdedilmesi muhaldir. O mananın kelam yoluyla ifade edilmesi ya mümkün değildi ya da mümkündü ama mashalata uygun değildi. Yahut hem mümkündü, hem de maslahata uygundu. Birinci ve ikinci durumda kasıt Allah Teâla'nın hikmetine uygun değildir. Hikmet sahibi Allah kendi kelamıyla ilgili böyle bir anlamı kasdetmiş olamaz. Üçüncü durumda, kasdedilen manayı hiçkimsenin anlayamayacağı bir lafızla ifade, bilgisizliği ve yetersizliği gerektirir ki Yüce Allah her ikisinden de münezzehtir.

İkincisi: Muteber rivayetler, Allah Rasûlû'nün (s.a.a) ilimde derinleşmiş olan herkesten üstün olduğuna, Kur'an bütün tevîl ve tenzîlini Allah Teâlâ'nın talimiyle bildiğine delalet etmektedir. Öyleyse Allah'ın bir şeyi ona indirip de tevîlini öğretmemiş olması mümkün değildir. Bu rivayetlerden bazıları şunlardır:

- Bureyd b. Muaviye'den şöyle nakledilmiştir: İki imamdan birinden (İmam Bakır veya İmam Sadık aleyhimassalam);

﴿وَمَا يَغْلَمْ تَأْوِيلَهُ إِلَّا اللَّهُ وَالرَّاسِخُونَ فِي الْعِلْمِ﴾⁵

ayetin tefsiri hakkında şöyle buyurdıklarını işittim:

فرسول الله افضل الراسخين في العلم قد علمه الله عز وجل جميع ما انزل عليه
من التنزيل والتأويل وما كان الله لينزل عليه شيئا لم يعلمه تأويله و اوصياؤه من
بعده يعلمونه⁶

“Allah Rasûlû ilimde derinleşenlerin en üstünüdür. Allah azze ve celle ona indirdiğinin bütün tevîl ve tenzîlini öğretmiştir. Allah'ın ona bir şeyi indirip de tevîlini öğretmemiş olması söz konusu değildir. Ondan sonraki vasiler de tamamını bilirler.”

Sened Açısından

Bu rivayeti Kuleyni (r.h) Kâfi'de nakletmiştir. Meclisi de (r.h) Muhammed b. Hasan Saffar'ın *Basairu'd-Derecat*'ından iki senedle Bihar'da aktarmıştır. Bu senedlerden biri, “Yakub b. Yezid, İbn Ebi Umeyr'den, o İbn Uzeyne'den, o Bureyd'den, o da Ebi Cafer'den (a.s)” şeklindedir. Bu isimlerin tamamı sikadır. Dolayısıyla bu rivayetin senedi, Kâfi'de sahih olmayan İbrahim b. İshak vasıtasıyla nakledilmişse de Basair'den nakledilen tarikile sahih ve muteberdir.

⁵ Âl-i İmran 7

⁶ *Usûlû Kafi*, c. 1, s. 270-271, babu enne'r-Rasihin fi'l-ilm hümlü'l-eimme aleyhimüss - lam, hadis 2; *Biharu'l-Envar*, c. 23, s. 199.

Delalet Açısından

Allah Teala'nın sözünde (و ما يعلم تأويله) geçen "تأويل" kelimesindeki zamir Kur'an'a ve onun müteşabih kısmına atıftır. Çünkü Allah Teala'nın Âl-i İmran suresinin yedinci ayetindeki bu sözü şu cümleden sonra gelmiştir:

﴿هُوَ الَّذِي أَنْزَلَ عَلَيْكَ الْكِتَابَ مِنْهُ آيَاتٌ مُحْكَمَاتٌ هُنَّ أُمُّ الْكِتَابِ وَأُخَرُ مُتَشَابِهَاتٌ فَأَمَّا الَّذِينَ فِي قُلُوبِهِمْ زَيْغٌ فَيَتَّبِعُونَ مَا تَشَابَهَ مِنْهُ ابْتِغَاءَ الْفِتْنَةِ وَابْتِغَاءَ تَأْوِيلِهِ﴾

Bu ayet-i kerimenin sözkonusu cümlesi hususunda söylenmiş olan hadise dikkat edildiğinde "ما انزل عليه" (Allah'ın Peygamber'e indirdiği) ile kastedilenin ya hususen Kur'an-ı Kerim veya en azından Kur'an'ın kesin olarak bilinen kısmı olduğuna tereddüt kalmayacaktır. Tenzil ve tevilin her ikisi de masdardır. Fakat bu hadiste vasf manasında kullanılmıştır. Bu ikisinin manası hakkında bazı ihtimaller varsa da burada zâhiren tenzil ile Kur'an'ın lafızları ve zâhir manaları; tevil ile de bâtın manaları murad edilmiştir. Fudayl'dan nakledilen muteber hadiste de Kur'an'ın zâhir ve bâtınına, onun tenzil ve tevili manası verilmiştir.⁷ Bundan dolayı "mine't-tenzil ve te't-tevil"deki "min" edatı eğer "ona indirilenin tamamı"nı ifade ediyorsa hadisin anlamı şudur ki, Allah, tenzil ve tevil (zâhir ve bâtın) olan Kur'an'ın tamamını Peygamber'ine öğretmiştir. Eğer "min" edatı "ona indirilen" cümlesini açıklıyorsa Allah Kur'an'ın hem tenzilini (zâhir anlamlarla birlikte lafızlar), hem de tevilini (bâtını anlamların izahı) indirmiş ve bunların tamamını Peygamber'ine öğretmiş demektir. Her halükarda hadisin bu kısmının, Allah Rasûl'ünün (s.a.a) Kur'an'ın tüm anlam ve öğretilerine vakıf olduğuna dair delaletinde hiçbir belirsizlik yoktur. Hadisin devam cümlesi de (Allah'ın ona bir şeyi indirip de tevilini öğretmemiş olması sözkonusu değildir) bu anlamı teyit etmektedir. Çünkü bu cümlemin manası, Allah'ın, Peygamber'ine ne indirdiyse onun tevilini de öğrettiğidir. Allah'ın Peygamber'e Kur'an'ın tamamını indirdiği ve onun tevili

⁷ "عن فضيل بن يسار قال سألت أبا جعفر عليه السلام عن هذه الرواية ما من القرآن آية إلا و لها ظهور و بطن فقال ظهره تنزيله و بطنه تأويله"

(Biharul-Envar, c. 92, s. 97, hadis 64).

ile kasdedilenin de bâtni ve gizli anlamları olduğu gözönünde bulundurulduğunda cümlelerin, Peygamber-i Ekrem'in, başkalarının da anlama kapasitesi bulunan Kur'an'ın zâhir anlamları bir yana, Kur'an'ın tamamındaki bâtni ve gizli anlamlara vakıf olduğuna delaleti aşıkardır.⁸

- Kuleyni (r.h) Kafi'de şöyle rivayet etmiştir:

و عن محمد بن يحيى عن احمد بن محمد عن على بن الحكم عن سيف بن عميرة عن الى الصباح قال و الله لقد قال لى جعفر بن محمد عليهما السلام ان الله علم نبيه صلى الله عليه و آله و سلم التنزيل و التأويل فعلمه رسول الله صلى الله عليه و آله عليا عليه السلام قال و علمنا و الله⁹

Muhammed b. Yahya'dan, o Ahmed b. Muhammed'den, o Ali . El-Hakim'den, o Seyf b. Umeyr'den, o Ebi el-Sabah'tan şöyle rivayet etmiştir:

“Allah'a yemin olsun ki, Cafer b. Muhammed bana şöyle buyurdu: Gerçek şu ki Allah tenzil ve tevil Peygamber'ine öğretmiştir. Allah Rasûlü (s.a.a) de onu Ali'ye (a.s) öğretmiştir.” (Daha sonra) buyurdu ki, “Allah yemin olsun, onu bize (de) öğretti.”

⁸ Kummi (rh) tefsirinde de şöyle rivayet edilmiştir:

حدثني ابي عن ابن ابي عمير عن عمر بن اذينة عن بريد بن معاوية عن ابي جعفر عليه السلام قال ان رسول الله صلى الله عليه و آله و سلم افضل الراشخين فى العلم قد علم جميع ما انزل الله عليه من التنزيل و التأويل و ما كان الله لينزل عليه شيئا لم يعلمه تأويله و اوصياؤه من بعده يعلمونه كله

Hiç kuşku yok Allah Rasûlü (s.a.a) ilimde derinleşenlerin en üstünüdür. Allah'ın tenzil ve tevil olarak kendisine indirdiği herşeyi bilirdi. Allah'ın ona bir şey indirip de tevilini öğretmediği herhangi bir şey bulunması söz konusu olamaz. On-dan sonra da vasileri onun tamamını biliyordu. (Kummi, Ali b. İbrahim, *Tefsiru'l-Kummi*, c. 1, s. 124)

Kummi tefsirindeki senedde Ali b. İbrahim'in mevcut olması dışında bu rivayetin senedinin sıhhati konusunda tartışma yoktur. Kummi senedini inşaallah daha sonra tartışacağız. Bu rivayetin metni önceki rivayetten farklı olsa da yukarıdaki hadisin şerhi dikkate alındığında “و ما كان الله لينزل عليه شيئا لم يعلمه تأويله” cümlesinin bu id-diaya delaleti aşıkardır.

⁹ Kuleyni, Muhammed b. Yakub, *Furuu Kafi*, c. 7, s. 439, babu ma la yelzum mine'l-iman ve'n-nuzur, hadis 15.

Bu rivayeti Şeyh Tusi de küçük bir farkla¹⁰ *Tehzibu'l-Ahkâm'da* aktarmıştır ve senedi her ikisinde de sahihtir. Bu rivayetin iddiaya delaleti önceki rivayetlerdeki açıklık ve kuvvette değildir. Çünkü bu rivayette tenzil ve tevilin manasını tayine dair bir karine mevcut değildir ve onda genel araçlar kullanılmamıştır. Fakat bu iki kelimenin diğer rivayetlerde kullanıldığı yerler gözönünde bulundurulduğunda bu hadisteki tevil ve tenzilden maksadın Kur'an'ın lafızları ve onun zâhir ve bâtın anlamları olduğu ortaya çıkmaktadır. Yine her ikisindeki elif ve lâm harflerinin, cins elif lâmi olduğu düşünüldüğünde iddiayı rivayetin atıfta bulunduğu şeyden çıkarmak mümkündür.

Allah'a Özgü Tefsir!

Kimileri İbn Abbas'tan, tefsiri dört bölüme ayırdığını, bunlardan birini de Allah'tan başka kimsenin bilemeyeceği tefsir kabul ettiğini aktarmıştır.¹¹

Zerkeşi bu taksimi sahih saymış¹² ve bu bölümü izah ederken şöyle demiştir: “Allah'tan başkasının bilemeyeceği şey, gayb mecrasında akıyor demektir. Tıpkı kıyamet, yağmurun yağması ve rahimlerdeki cenin konularından bahseden, ruh ve mukattaa harflerinin tefsirini içeren ayetler gibi. Ehl-i hakka göre Kur'an'ın her müteşabihini tefsir ederken yapılan içtihad caiz değildir ve üç boyuttan (Kur'an'dan bir nas veya Peygamber'den -salallahu aleyhi ve alihi ve sellem- bir beyan ya da tevili hususunda ümmetin icmaı) biri olmaksızın onu tefsir etmenin yolu yoktur. O halde zikredilen kaynaklardan hiçbirinden onun hakkında bir bilgi elde yoksa Allah'ın, ilmini kendisine tahsis ettiği kısımdan olduğunu anlarız.”¹³

Taberi de şöyle demiştir: “Kur'an'da, tevilini vahid olan Allah'tan başkasının bilmediği bir kısım vardır. O da, kıyametın kopma vakti, sura üf-

¹⁰ Cümlede “علمنا والله” yerine “علمنا الله” ifadesi geçmektedir. (Bkz: Tusi, Muhammed b. Hasan, *Tehzibu'l-Ahkam*, c. 8, s. 286, hadis 1052, babu'l-iman ve'l-aksam, hadis 44).

¹¹ Bkz: Taberi, Muhammed b. Cerir, *Camiu'l-Beyan*, c. 1, s. 26.

¹² Bkz: Zerkeşi, Muhammed b. Abdullah, *el-Burhan fi Ulumi'l-Kur'an*, c. 2, s. 181, nev-i çehil ve yekom, fasl-i ümmehat-i meahiz-i tefsir, me'haz 4.

¹³ A.g.e., s. 183

lenmesi, İsa b. Meryem'in -aleyhimesselem- nüzulü ve benzeri konulardan bahsedilen kısımdır." Sonra şöyle demiştir: "Bizim bu sözümüzün benzeri İbn Abbas'tan da rivayet edilmiştir." Ondan iki rivayet aktarılmıştır. Bir rivayette İbn Abbas'tan şöyle nakledilmiştir: Tefsir dört yüz üzerinedir: Birincisi, Arabın kendi kelimelerinden tanıdığı (ve kendi diliyle anladığı) yöndür. İkincisi, hiçkimsenin bilmemekte mazur olmadığı tefsirdir. Üçüncüsü, ulemanın bildiği tefsirdir. Dördüncüsü, Allah'tan başka hiçkimsenin bilmediği tefsirdir.

Başka bir rivayette İbn Abbas, Allah Rasülü'nden (s.a.a) şöyle rivayet etmiştir:

Kur'an dört harf üzerine nazil olmuştur. Birincisi, hiçkimsenin bilmemekte mazur olmadığı haram ve helallerdir. İkincisi, Arab'ın yaptığı tefsirdir. Üçüncüsü ulemanın gösterdiği tefsirdir. Dördüncüsü Allah'tan başka kimsenin bilmediği ve Allah'tan başka onu bildiğini iddia edenin yalan söylemiş olduğu müteşabihdir.¹⁴

Tefsir ve tevilden ve Allah'tan başka kimsenin bilemeyeceği müteşabih'ten kasdettiği şeyin Kur'an'ın mana ve maarifini tefsir olmadığı gayet açıktır. Kasdettiği şey, Kur'an'da zikredilmiş ama Allah'ın sembol suretinde ve gizli delalet şeklinde bile olsa bazı kullarına, hatta Peygamber'ine dahi anlatmak istemediği şeylerin hususiyetlerini beyan olmalıdır. Belirtilen misallerden kimisi bu mananın delilidir.¹⁵ Eğer maksadı bu idiye bu görüş ve rivayetlerin, Allah Rasülü'nün (s.a.a) Kur'an'ın tüm maarifini bilmesine aykırı bir tarafı yoktur. Fakat harufu mukattaa gibi bazı misallerin zikredilmesinde Zerkeşi'ye eleştiri yöneltir. Çünkü Allah Rasülü (s.a.a) mukattaa harflerinin tefsirinden, onların mana ve maksadından haberdardır ve bunun bilgisi Allah Teâla'ya mahsus değildir. Aynı

¹⁴ Camiu'l-Beyan, c. 1, s. 26.

¹⁵ Bir başka ihtimal şudur ki, kasdelilen şey, bu mevzuların bilgisinin ilahi vahiy ve iham dışında mümkün olmamasıdır ve bunun, Allah'ın o bilgiyi Peygamber'ine vermiş olmasıyla herhangi bir aykırılığı yoktur. Nitekim Kur'an'da gaybı sadece Allah'ın bildiği buyrulmaktadır (قُلْ لَا يَعْلَمُ مَنْ فِي السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ الْغَيْبَ إِلَّا اللَّهُ - Neml 65). Ama aynı zamanda gaybi haberleri Kur'an'da Peygamber'e (sallallahu aleyhi ve alih) vahyederek şöyle buyurmaktadır: Sen ve kavmin bundan önce bunu bilmiyordunuz (يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ قُلْ لِمَ تَكُونُ مِنَ الَّذِينَ لَا يَعْلَمُونَ الْغَيْبَ مَا كُنْتُمْ تَعْلَمُونَ هَذَا هَدَى اللَّهُ الْبَشَرَةَ لِقُلُوبِهِمْ قُلُوبٌ غَائِبَةٌ لِكَيْ يُظْهِرَ اللَّهُ لِقَوْمٍ ذِكْرًا وَلِيُنذِرَ قَوْمًا آخَرًا وَلَعَلَّهُمْ يَرْجِعُونَ - Hud 49).

şekilde, tevili hakkında Kur'an'dan bir nas, Allah Rasûlü'nden (s.a.a) bir beyan veya ümmetten bir icma varid olmamış her müteşabih hakkında Allah'ın onun ilmini kendisine tahsis ettiği söylenemez. Çünkü tevilini Allah Rasûlü'ne (s.a.a) öğretmekle birlikte o konuda Allah Rasûlü'nden (s.a.a) bize herhangi bir izah ulaşmamış olabilir. Bilakis, belirtilen akıl ve rivayet deliline göre, Kur'an'ın mana ve maarifine ait her müteşabihin tevilini Allah kesinlikle Peygamber'ine öğretmiştir.

Fakat Allah'tan başka kimsenin bilemeyeceği söylenen tefsirden maksat eğer Kur'an'ın, sembol suretinde ifade etse bile ve Allah'ın Kur'an ve-silesiyle en azından Allah Rasûlü (s.a.a) gibi kullarından bazılarına anlatmak istediği birtakım mevzular ise Allah Rasûlü'nün (s.a.a) ilmini ispatlarken beyan ettiğimiz şeyler gözönünde bulundurulduğunda bu görüş ve rivayetlerin doğru olmadığı aşîkârdır. Zira zikredilen muteber rivayet ve akıl deliline muhaliftir.

Rasulullah (s.a.a) ve Kur'an'ın Hepsinin Tefsiri

Zehebi *el-Tefsir ve'l-Müfessirun* kitabında şöyle yazmıştır: Ulema, Peygamber'in (s.a.a) Kur'an'ın manalarından ne kadarını ashabına anlattığı hususunda ihtilaf etmiştir. Başında İbn Teymiyye'nin bulunduğu kimseler Kur'an'ın tüm manalarını beyan ettiğini söylemişlerdir. Başlarında Huveyyi ve Suyutî'nin olduğu bir kesim, Peygamber'in Kur'an'ın pek az manası dışındakini ashabına anlatmadığına kaildir.

Zehebi, her birinin delilini naklettikten, onu münakaşa ettikten ve her iki görüşü de abartılı bulduktan sonra ikisinin ortasında bir görüşü tercih ederek şöyle demiştir: "Peygamber Kur'an'ın birçok manasını beyan etmiştir. Sahihlerde bunun delili vardır. Bununla birlikte Kur'an'ın bütün manalarını beyan etmemiştir. Çünkü Allah Kur'an'daki bir kısım bilgiyi kendisine tahsis etmiştir. Bunların bir kısmını ulema bilir. Kimisini Arap kendi dilinden anlar. Bir bölümünü de herkes anlamak zorundadır ve hiçkimsenin bilmeme mazereti yoktur. Nitekim İbn Abbas, İbn Cerir'in ondan naklettiği rivayette bu meseleyi açıklığa kavuşturmuştur." Zehebi o rivayeti zikrettikten sonra şöyle demiştir: "Açık olan şu ki, Allah Rasûlü (s.a.a) anlaşılması Arap kelamını tanımaya bağlı olan kısmı tefsir etmemiştir. Çünkü Kur'an onların diliyle nazil olmuştur. Anlayışların

hemen bilebildiği kısmı da tefsir etmemiştir. Bu bölüm, hiçkimsenin bilmemekte mazur görülmediği kısımdır. Yine bir kısım daha vardır ki, Allah onun bilgisini kendisine tahsis etmiştir. Allah'ın, Peygamber'ini de haberdar etmediği kıyametin kopması, ruhun hakikati gibi gayp konularını da tefsir etmemiştir. Kur'an'ın anlamları arasında sadece iki kısmı ashâbı için tefsir etmiştir. Birincisi, Allah'ın onlardan gizlediği ve Peygamber'ini haberdar edip onlara açıklamakla görevlendirdiği bazı gaybi konulardır. İkincisi, birçoğu üçüncü kısmın içine dâhil edilmiş şeylerdir; yani ulemanın bildiği ve onlar hakkında içtihadta bulunduğu kısım. Genel mevzuları aydınlatmak, genel şeyleri özelleştirmek, kapalı ve müşkül konuları izah etmek ve manası gizli olan herşeyi açıklamak gibi. Bunu destekleyen dayanak şudur ki, Peygamber (s.a.a) Kur'an'ın bütün manalarını tefsir etmemiştir. Bazı ayetlerin tevili üzerinde sahâbenin ihtilâfı vardır. Çünkü o konuda ellerinde Allah Rasûlü'nden (s.a.a) bir nas bulunsaydı bu ihtilâflar vuku bulmazdı veya o nâstan haberdar olur olmaz ihtilâf ortadan kalkardı.”¹⁶

Zehebi'nin bu görüşü yanlıştır. Zikrettiği delil ve teyit de onun iddiasını ispatlamamaktadır. Ne sahih kitapları Hz. Peygamber'in (s.a.a) Kur'an'ın birçok manasını beyan ettiğine şahitlik eder, ne de İbn Abbas rivayeti ve sahâbenin ihtilâfı Hz. Peygamber'in (s.a.a) Kur'an'ın bütün manalarını açıklamadığını teyit eder. Sahihler buna delil oluşturmaz, çünkü sıhah kitaplarının tefsir rivayetleri az sayılmasa da ve bir elin parmak sayısı kadar olmasa da Kur'an'ın tüm anlam ve öğretileriyle ilgili olarak çok fazla bir şey de söylemezler ve Kur'an'ın çoğu anlamının bu rivayetler aracılığıyla beyan edildiğini söyleyebileceğimiz seviyede değillerdir. Kur'an'ın onca anlam ve öğretileri nerede, sıhah kitaplarındaki tefsir rivayetleri nerede. İlim sahipleri çok iyi bilirler ki Kur'an'ın yirmide biri bile sahihlerin tefsir rivayetlerinde beyan edilmiş değildir; özellikle de bunların zayıf ve çelişkili olanları bir kenara ayrılırsa.

Suyuti şöyle demiştir: “Peygamber'den nakledilen tefsir rivayetleri arasında sahih olanlar çok azdır. Bunun yanı sıra senedi Peygamber'e (s.a.a) kadar giden ve muttasıl senedle Hz. Peygamber'den nakledilen rivayet-

¹⁶ Bkz: *el-Tefsir ve'l-Müfessirun*, c. 1, s. 49-54.

ler hayli nadirdir.”¹⁷ Ahmed b. Hanbel’in, tefsir rivayetleri arasında zayıf rivayetlerin çok olması nedeniyle hadis kitapları içindeki tefsir kitaplarını üç grup halinde saydığı iddiasını aslı yoktur.¹⁸

İbn Abbas’ın rivayeti de sözkonusu görüşe delil oluşturmaz. Çünkü Allah Rasûlü’nün (s.a.a) Kur’an’ın bütün maarifine vakıf olduğu tartışmasında bu rivayetin, Kur’an’ın anlamlarından bir bölümünü hiçkimsenin, hatta Allah Rasûlü’nün bile bilmediği manasına gelmediği söylendi. Zira bu anlamın hilafına muteber nakil ve akıl delili mevcuttur. Yine bu tartışmada, Allah’ın Peygamber’e bilgisini vermediği kıyametin kopma vakti, ruhun hakikati ve bu tür gaybi konuların Kur’an’ın anlamı ve öğretileri arasında olmadığı, bunların bilinmemesi ve tefsir edilmemesinin Kur’an’ın bütün anlamlarının tefsir edilmediğine delil olarak kullanılamayacağı anlaşılmıştır. Aynı şekilde, anlaşılması Arap kelimelerini tanımakla mümkün olan, anlayışların hemen kavrayabildiği ve tefsire ihtiyaç duyurmayan Kur’an’ın bölümleri üzerinde tartışma yoktur. Öyleyse Allah Rasûlü’nün bu bölümleri tefsir etmediğine istinaden Kur’an’ın tüm anlamlarını beyan etmediği söylenemez. Tartışma noktası, Kur’an’ın, anlaşılması için tefsir ve izah gereken anlamları ve öğretileridir. Sahabenin ihtilafı da bir şeyi kanıtlamaz. Çünkü Peygamber Kur’an’ın bütün anlamlarını beyan ettiği halde sahabenin hepsi onu işitmemiş ve başkaları aracılığıyla da onlara ulaşmamış olabilir. Yahut o anlamların Peygamber’den nakledilmesinde farklılıklar da olabilir. Öyleyse Peygamber (s.a.a) Kur’an’ın bütün anlamlarını bildirmişse bu izahların tamamının tüm sahabenin elinde olduğu veya o bilgilere ulaştıkları ve bunun da aralarında ihtilaf çıkmamasına zemin oluşturduğu varsayımı sözkonusu değildir. O halde onun görüşü delili bulunmayan bir iddiadır. Hatta aksine, ileride göstereceğimiz bu mevzudaki tahkik, bu görüşün yanlışlığını ortaya koyacaktır.

Muhammed Hadi Marifet, Peygamber’in Kur’an’ı tefsirini, Hz. Peygamber’den ayetlerin manalarına dair nakledilmiş nas ve rivayetlerden, Kur’an’da genel olarak ve kapalı biçimde zikredilmiş şeriat hükümlerini izah eden Allah Rasûlü’nün sünnetine (söz, davranış ve onay) kadar genişletmiş ve bunu esas alarak Zehebî’ye şu eleştiriye yöneltmiştir:

¹⁷ Suyuti, Abdurrahman, *el-İtkan fi Ulumi’l-Kur’an*, c. 2, s. 1205.

¹⁸ Bkz: *el-Tefsir ve’l-Müfessirun*, c. 1, s. 47.

“Kur’an’da genel olarak ve kapalı biçimde geçmiş hükümler ve ödevlere dair çok sayıdaki izahlardan ve Peygamber (s.a.a), fazıl sahabesi ve âlim Ehl-i Beyt’inin Kur’an’daki anlaşılması güç konuları izah etmek ve karşılaşılan sorunları çözmek için beyan ettiği şeylerden sonra Peygamber’in (s.a.a), Kur’an’ın anlamlarından çok az bir miktar hariç doğru dürüst bir şeyi beyan etmediğine, doğal olarak çoğunluğu oluşturan geriye kalan bölümde ise sessiz kaldığına inanan birisini bulabileceğimizi tahmin etmiyorum. Huveyyi ve Suyuti’nin -Zehebi bu görüşü onlara nispet etmiştir- sözü de Hz. Peygamber’in tefsire dayalı naslarıyla alakalıdır. Çünkü Hz. Peygamber’den Ehl-i Beyt (Masum İmamlar, aleyhimüselam) kanalıyla ulaşmış rivayetleri bir kenara bırakırsak -Ehl-i Sünnet’in yaptığı gibi-, Hz. Peygamber’in tefsire dayalı naslarının sayısı azalacaktır. Ama gerçekte epeyce fazla ve kapsamlıdır. Özellikle de Hz. Peygamber’in şeriatı izah eden sünnet-i şerifesini ilave edersek.” Marifet, Zehebi’nin görüşünü eleştirdikten sonra şöyle der: “O halde doğru görüş şudur: Hz. Peygamber Kur’an-ı Kerim’in mana ve maksatlarının hepsini ümmetine ve ashabına ya nasla veya şeriatın usûl ve furuunu izah ile beyan etmiştir. Hususen şeriatı izah eden ve Kur’an’ın anlamlarını gösteren İmamların (a.s) rivayetlerini buna eklersek.”¹⁹

İddiası kâmil olmakla birlikte delili çok net değildir. Çünkü her ne kadar Peygamber’in sünneti ve Kur’an’ın genel ve kapalı hükümlerinin tefsire dayalı naslarla izah edilmesi buna eklenmişse de, hatta Kur’an’ın manalarını ve şeriatı açıklamada Masum İmamlardan (a.s) rivayetler de buna ilave edilmişse bile yine de Hz. Peygamber’in (s.a.a) Kur’an’ın tüm anlamlarını beyan ettiğini söyleyebileceğimiz şekilde Kur’an’ın anlam ve öğretilerinin tümü bununla açıklanamaz. Konuya vakıf olanlar, tefsirin birçok güçlüğüne mevcut rivayetler ve sünnetle halledilemeyeceğini, Kur’an’ın bütün mana ve maârifinin mevcut rivayetler ve sünnet yoluyla elde edilemeyeceğini iyi bilirler.

Şu halde, şeriatı ve Kur’an’ın genel hükümlerini izahta Peygamber ve Masum İmamların (a.s) tefsire ilişkin rivayetleri ve sünnetleri

¹⁹ Marifet, Muhammed Hadi, *el-Tefsir ve'l-Müfessirin fi Sevbihil-Kaşib*, c. 1, s. 174-179.

Hız. Peygamber'in Kur'an'ın tüm anlamlarını beyan ettiğinin delili kabul edilemez.

Öyle görünüyor ki bu tartışmada, hata yapmamak için her biri ayrı ayrı incelenmesi gereken üç mesele vardır:

1. Acaba Allah Rasülü Kur'an'ın bütün manalarını beyan etmiş midir?
2. Allah Rasülü'nün Kur'an'ın bütün manalarını beyan ettiğı farzediliyorsa acaba bunu ashabın hepsine aktarmış mıydı ve hepsi onu anlayacak ve algılayacak yeterlilikte miydi?
3. Acaba Allah Rasülü'nün (s.a.a) Kur'an'ı tefsir ederken açıkladıkları, sahih ve güvenilir yolla bize ulaşmış mıdır?

Kur'an'ın Tüm Manalarının Bildirilmesi

Doğru olan, Allah Rasülü'nün (s.a.a), anlaşılması ancak kendisinin açıklamasına bağı olan Kur'an'ın birtakım anlam ve öğretilerini beyan etmiş olduğudur. Çünkü:

Birincisi; Hz. Peygamber Kur'an'ın bütün anlamlarına vakıftı. Allah onu Kur'an'ın açıklayıcısı tayin etmiş ve şöyle buyurmuştur:

﴿وَأَنْزَلْنَا إِلَيْكَ الذِّكْرَ لِتُبَيِّنَ لِلنَّاسِ مَا نُزِّلَ إِلَيْهِمْ﴾²⁰

Yine eğitim görmemiş olanlara kitabı öğretmeyi onun işleri arasında saymış ve şöyle buyurmuştur:

﴿هُوَ الَّذِي بَعَثَ فِي الْأُمِّيِّينَ رَسُولًا مِنْهُمْ يَتْلُو عَلَيْهِمْ آيَاتِهِ وَيُزَكِّيهِمْ وَيُعَلِّمُهُمُ الْكِتَابَ وَالْحِكْمَةَ﴾²¹

Öte yandan Hz. Peygamber, bilgiyi öğretmede cimrilik ve pintilik yapmamış, ümmetine karşı tam bir hayırhahlık ve muhabbet içinde olmuştur. Allah onu vafederken şöyle buyurur:

²⁰ Nahl 44

²¹ Cuma 2

﴿لَقَدْ جَاءَكُمْ رَسُولٌ مِّنْ أَنْفُسِكُمْ عَزِيزٌ عَلَيْهِ مَا عَنِتُّمْ حَرِيصٌ عَلَيْكُمْ بِالْمُؤْمِنِينَ

رَؤُوفٌ رَّحِيمٌ﴾²²

Bu durum karşısında, Kur'an'ın anlam ve öğretilerinden bir kısmını beyan etmemiş olmasına delil kalmamaktadır. Bunun olabilmesi için hiç-bir sahabenin o anlam ve öğretileri anlayıp kavrayacak yeterlilikte olması gerekir. Bir sonraki meselede anlaşılabileceği üzere hiç olmazsa sahabelerin bir kısmı bu yetenek ve kapasitedeydi.

İkincisi; “وَأَنْزَلْنَا إِلَيْكَ الذِّكْرَ لِتُبَيِّنَ لِلنَّاسِ مَا نُزِّلَ إِلَيْهِمْ” ayet-i kerimesinin atfından anlaşıyor ki, insanlara indirilen ve anlaşılması için açıklamaya muhtaç olan şeylerde Nebiyy-i Ekrem (s.a.a) Yüce Allah katından onu izaha memur edilmiştir. Hz. Peygamber'in görevinde asla hata yapmayacağı gözönünde bulundurulduğunda Kur'an'ın açıklanması lazım gelen birtakım bilgilerini Hz. Peygamber'in izah ettiği anlaşılmaktadır.

Üçüncüsü; çok sayıda rivayet Allah Rasülü'nün (s.a.a) Kur'an'ın bütün mana ve maarifini açıkladığına delalet etmektedir. O rivayetlerden bir örneği burada zikredecek ve asıl önemli kısmını bir sonraki meseleye bırakacağız:

Emirulmüminin'den (a.s) Nehcu'l-Belağa'da şöyle rivayet edilmiştir:

ثم اختار سبحانه لمحمد صلى الله عليه وآله لقاء... فقبضه اليه كريما وخلف فيكم ما خافت الانبياء في اممها اذ لم يتركوهم هملا بغير طريق واضح ولا علم قائما كتاب ربكم مبينا وحرامه وفرائضه وفوائده وناسخه ومنسوخه وخصه وعزائمه وخاصه وعامه وعبره وامثاله ومرسله ومحموده ومحكمه ومتشابهاه مفسرا جملة ومبينا غوامضه²³

“Sonra Allah Subhanehu, Muhammed (s.a.a) için onunla buluşmayı tercih etti... Bunun üzerine ona ikramda bulunarak ruhunu kabzetti. O da

²² Tevbe 127

²³ Seyyid Rıza, Muhammed b. Hüseyin, *Nehcu'l-Belağa*, Feyzulislam'ın tercüme ve şerhiyle, c. 1, s. 35 ve 36, birinci hutbe.

peygamberlerin ümmetleri arasında bıraktığı şeyi sizin aranızda bıraktı. Çünkü peygamberler, yolu aydınlatmaksızın ve alamet koymaksızın halkı kendi başına terketmez. Rabbinizin Kitabını aranızda bıraktı. Oysa helal ve haram, vacip ve müstehap, nasih ve mensuh, ruhsat ve azimet, hâs ve âmm, ibretler ve meseller, mürsel ve mahdud, muhkem ve müteşabihi bildirdi, mücmel konuları tefsir etti, müşkülâtı açıkladı...”

Kur'an'ın Tüm Anlamlarını Hz. Peygamber'den Almak

Diğer asırlarda olduğu gibi risalet çağında da bireyler bilgiyi öğrenme kapasitesi ve ona gösterilen alaka ve ihtimam bakımından farklı öğrenme imkânları, vakit ve fırsatlara sahiplerdi. Sonuç itibariyle sahabenin hepsinin, Nebiyy-i Ekrem'in (s.a.a) beyan ettiği Kur'an'ın tüm anlam ve malumatını öğrenememesi doğaldır.

Lakin soru şudur ki, acaba sahabe arasında Allah Rasûlü'nün (s.a.a) açıkladığı tüm maarifi öğrenmiş bir şahıs veya şahıslar var mıydı?

Bu sorunun cevabı olarak denilebilir ki:

Birincisi; Allah'ın hikmeti, Allah Rasûlü'nün (s.a.a) rihletiyle birlikte Kur'an'daki malumatın büyük kısmının ortadan kalkmaması için ümmet arasında Allah Rasûlü'nün beyan ettiği maarifin tamamını anlama yeterliliğine sahip birisinin bulunmasını ve onları öğrenmesini gerektirir. Dolayısıyla hiç kuşku yok sahabe arasında böyle bir kimse varolmuştur.

İkincisi; pek çok rivayet böyle bir şahsın varolduğuna ve onun da, çocukluğundan itibaren Peygamber'in dizi dibinde yetişmiş, daima onunla birlikte vakit geçirmiş, vahyin ilimlerini ve malumatını öğrenmeye büyük ilgi göstermiş ve fevkalade kabiliyeti olmuş ve Nebiyy-i Ekrem'in de (s.a.a) Kur'an'ın tüm maarifini kendisine öğretmeye özel bir önem verdiği Emirulmüminin Ali b. Ebi Talib (a.s) olduğuna delalet etmektedir. Bu sebeple o, Kur'an'ın bütün manalarını ve malumatını, tenzil ve tevilini Allah Rasûlü'nden (s.a.a) öğrenmişti ve tıpkı Hz. Peygamber gibi bu bilgilere vakıftı. Bu meseleye delalet eden rivayetler Şii ve Sünni kitaplarda, burada hepsini zikredemeyeceğimiz kadar fazladır. İçlerinden bir örneğe değinmekle yetineceğiz:

Nehcu'l-Belağ'a'da şöyle geçmektedir:

و قد علمتم موضعی من رسول الله صلى الله عليه و آله بالقرابة القرية و المنزلة
الخصیصة وضعنی فی حجره و انا ولید یضمنی الی صدره و یکنفی فی فراشه و
یمسنى جسده و یشمنى عرفه و كان یمضع الشئ ثم یلقمنیه و ما و جدلی کذبة
فی قول و لا خطلة فی فعل... و لقد كنت اتبعه اتباع الفصل اثر امه یرفع لى
فی کل يوم من اخلاقه علما و یأمرنى بالاعتداء به و لقد كان یجاور فی کل ستة
بحراء فاراه و لا یراه غیرى و لم یجمع بیت واحد یومئذ فی الاسلام غیر رسول
الله صلى الله عليه و آله و خدیجة و انا ثالثهما ارى نور الوحی و الرسالة و اشم
ریح النبوة و لقد سمعت رنة الشیطان حین نزل الوحی علیه صلى الله عليه و آله
فقلت یا رسول الله ما هذه الرنة فقال هذا الشیطان قدایس من عبادته انک تسمع
ما اسمع و ترى ما ارى الا انک لست بنبى و لكنک لوزیر و انک لعلی خیر²⁴

Allah Rasûlü'ne (s.a.a) nispetle mevkimi yakın akrabalık ve özel konumum sebebiyle gayet iyi biliyorsunuz. Küçük bir çocukken beni dizi dibine oturtur ve göğsüne bastırır, yatağında kendi yanında uyutur, bedenini bana temas ettirirdi. Hoş kokusunu duyardım. Yemeği çiğner ve benim ağzıma koyardı. Sözümde hiçbir yalan ve davranışında hiçbir hata görmedim... Yavru devenin annesini takip etmesi gibi onu izlerdim. Her geçen gün ahlakından bir perçemi benim için kaldırıyordu (benim için yeni bir nokta aşikar oluyordu) ve beni O'nu izlemeye mecbur bırakıyordu. Her yıl Hira dağında inzivaya çekiliyor ve O'nu sadece ben görebiliyordum. Benden başkası O'nu göremiyordu. O gün Allah Rasûlü (s.a.a), Hadice (s.a) ve o ikisinin üçüncüsü olan benim dışımda hiçbir evde İslam ortaya çıkmamıştı. Vahyin ve risaletin nurunu görüyordum, nübüvvetin kokusunu alıyordum. Ona vahiy nazil olduğunda şeytanın inleyişini işittim. Dedim ki: "Ey Allah'ın Rasûlü, bu inleme nedir?" Buyurdu ki: "Bu, ibadetinden umutsuzluğa kapılan şeytandır. Gerçek şu ki, sen benim işittiğimi işitiyor ve benim gördüğümü görüyorsun. Bir farkla, sen peygamber değilsin. Lakin hiç şüphe yok sen vezirsin ve hayır üzeresin"

Bu rivayette Ali'nin (a.s) Allah Rasûlü (s.a.a) ile olan yakınlık ve birlik-teliğinin seviyesi, Allah Rasûlü'nden (s.a.a) vahiy maarifini almak için gerekli özel konumu açıkça görülmektedir. Yine burada Allah Rasûlü'nün (s.a.a) Hz.

²⁴ Nehcu'l-Belağa, s. 811-812, hutbe 192.

Ali'ye ne ölçüde alaka duyduğu ve onun yetişmesinde sarfettiği çaba, buna mukabil Hz. Ali'nin de vahiy malumatını öğrenmede nasıl bir yetenekten nasibi olduğu ve Allah Rasülü'ne (s.a.a) hangi seviyede yakın bulunduğu da ortadadır. Rivayetin tamamından çıkan sonuç şudur ki, Hz. Ali için Allah Rasülü'nden Kur'an'ın tüm anlamlarını öğrenmesinin zemini tamamen hazırды.

Kuleyni (r.h) Kafi'de Emirülmüminin'den (a.s) uzun bir rivayetin sonunda şöyle nakletmiştir:

و قد كنت ادخل على رسول الله صلى الله عليه وآله وسلم كل يوم دخلة فيخليني فيها ادور معه حيث دار و قد علم اصحاب رسول الله صلى الله عليه وآله وسلم انه لم يصنع ذلك باحد من الناس غيرى. فربما كان فى بيتى يأتينى رسول الله صلى الله عليه وآله وسلم اكثر ذلك فى بيتى و كنت اذا دخلت عليه بعض منازل اخلانى و اقام عنى نساء فلا يبقى عنده غيرى و اذا أتانى للخلوة معى فى منزلى لم تقم عنى فاطمة و لا احد من بنى و كنت اذا سألته أجبني و اذا سكت عنه و فנית مسائلى ابتدأنى فما نزلت على رسول الله صلى الله عليه وآله وسلم آية من القرآن الا اقرأنيها و املاها على فكتبتها بخطى و علمنى نأويلها و تفسيرها و ناسخها و منسوخها و محكمها و متشابهها و خاصها و عامها و دعا الله ان يعطينى فهمها و حفظها فما نسيت آية من كتاب الله و لا علما املاه على و كتبته منذ دعا الله لى بما دعا و ما ترك شيئا علمه الله من حلال و لا حرام و لا أمر و لا نهى كان او يكون و لا كتاب منزل على احد قبله من طاعة او معصية الا علمنيه و حفظته فلم أنس حرفا واحدا ثم وضع يده على صدرى و دعا الله لى ان يملا قلبى علما و فهما و حكما و نورا فقلت يا نبى الله بأبى انت و امى منذ دعوت الله لى بما دعوت لم أنس شيئا و لم يفتنى شيء لم اكتبه أفئتخوف على النسيان فيما بعد فقال لا لست أتخوف عليك النسيان و الجهل²⁵

²⁵ *Uṣulü Kafi*, c. 1, s. 116, kitabul-ilm, babu ihtilafi'l-hadis hadis l'in bir kısmı; yine bkz: Saduk, Muhammed b. Ali, *el-Hisal*, c. 1, s. 257, babu'l-erbaa hadis 131.

Sürekli olarak her gün bir kere ve her gece de bir kere Allah Rasûlü'nün (s.a.a) yanına giderdim. Her defasında benimle başbaşa kalırdı. Nereyi dolaşıyorsa onunla olurum. Hangi mevzuya girse onunlaydım. Allah Rasûlü'nün (s.a.a) ashâbı onun benden başka kimseye böyle davranmadığını bilirlerdi. Allah Rasûlü (s.a.a) ne zaman evime gelse çoğunlukla evimde yalnız kalırdık. Her ne zaman evlerinden hangisine girsem benimle yalnız kalır, eşini dışarı çıkarır ve yanında benden başka kimse kalmazdı. Ne zaman benimle başbaşa kalmak için evime gelse Fauma'yı ve oğullarımı dışarı çıkarmazdı. Ne zaman soru sorsam bana cevap verir, sorularım ne zaman tamamlansa ve sessiz kalsam bu kez kendisini benimle konuşmaya başlardı. Allah Rasûlü'ne (s.a.a) kıraatını bana öğretmediği, bana imla ettirmediği, kendi el yazımıyla yazmadığım, tevil ve tefsirini, nasih ve mensuhunu, muhkem ve müteşabihini, hâs ve âmmını bana öğretmediği ve Allah'tan bana anlayış ve ezber gücü ihsan etmesini istemediği hiçbir ayet nazil olmadı. Benim hakkımda ettiği duadan beridir Allah'ın kitabından hiçbir ayeti, yazdırdığı ve yazdığım ilimlerden hiçbirini unutmadım. Allah ona haram ve helal, emir ve nehiy, geçmiş ve gelecek, ondan önce nazil olmuş her kitap, itaat ve masiyet hakkındaki ne öğrettiyse o da hepsini bana öğretti. Ben de bütün bunları ezberledim ve hiç unutmadım. Sonra elini göğsüme koydu ve Allah'tan kalbimi ilim, anlayış, hüküm ve nurla doldurmasını istedi. Dedim ki: "Ey Allah'ın Rasûlü, annem babam sana feda olsun, benim için yaptığımız duadan beridir hiçbir şeyi unutmadım, yazmadıklarım bile hafızamdan silinmedi. Hala unutacağım korkuyor musunuz?" Buyurdu ki: "Hayır, seninle ilgili unutkanlık ve bilgisizlik korkum yok."

Ebu's-Sabah Kenani'nin Sahih'inde de -Allah Rasûlü'nün (s.a.a) Kur'an'ın tüm malumatından haberdar olup olmadığı tartışmasında zikredilmişti- açıklandığı gibi, Allah'ın, Peygamber'ine öğrettiği tenzil ve tevilî Allah Rasûlü de (s.a.a) Ali'ye (a.s) öğretmiştir.

Muhammed b. Hasan Saffar (r.h) *Besairu'd-Derecat*'ta, Allah Rasûlü'nün (s.a.a) sahip olduğu ilmin tamamını Emirulmüminin'e (a.s) öğrettiği, Hz. Ali'nin Allah Rasûlü'nün (s.a.a) ilmine ortak olduğu ama peygamberlikte iştiraki olmadığı hakkındaki iki bab içinde 23 hadis zikretmiştir.²⁶ Bütün bu rivayetler bizim iddiamıza delalet etmektedir. Başka bir babta da bu iddiayı net biçimde ispatlayan rivayetlere yer vermiştir.²⁷

²⁶ Bkz: Saffar, Muhammed b. Hasan, *Besairu'd-Derecat*, s. 290-294, cüz 4, 10 ve 11. bablar.

²⁷ Bkz: A.g.e., s. 197 ve 198, cüz 4, bab 8, 1 ve 3. hadisler; yine bkz: *Biharu'l-Envar*, c. 4, s. 208-212.

Mutezile âlimlerinden Ebu Cafer Eskafi de Kuleynî'nin (r.h) rivayetinin içeriğini küçük bir lafız farklılığıyla İmam Ali'nin (a.s) İbnu'l-Kevva'nın sorularına cevaplarında zikretmiştir.²⁸

Ehl-i Sünnet âlimlerden Hakim Haskani de muttasıl senedle İmam Ali'den (a.s) şöyle rivayet etmiştir:

ما فى القرآن آية الا و قد قرأتها على رسول الله صلى الله عليه و آله و سلم و

علمنى معناها²⁹

“Kur'an'da, Allah Rasûlü'ne (s.a.a) okumadığım ve bana manasını öğretmediği hiçbir ayet yoktur.”

Başka bir hadiste de Hz. Ali'den şöyle rivayet edilmiştir:

ما نزلت على رسول الله صلى الله عليه و آله و سلم آية من القرآن الا اقرأنيها او

املاها على فاكتبها بخطى و علمنى تاويله و تفسيرها و ناسخها و ممسوخها و

محكمها و متشابها و دعا الله لى ان يعلمنى فهمها و حفظها فلم انس منه حرفا واحدا³⁰

Allah Rasûlü (s.a.a) nazil olan her ayetin kıraatini bana öğretirdi. Onu bana yazdırır, ben de kendi el yazımla onu yazardım. Onun tevil ve tefsirini, nâsih ve mensuhunu, muhkem ve müteşabihini bana öğretirdi. Allah'tan onu anlamayı ve ezberlemeyi bana öğretmesini isterdi. Bunun sonucunda bir harfini bile unutmadım.

Ehl-i Sünnet'in meşhur âlimi İbn Asakir de bu rivayete başka bir senedle *Tarihu Dimeşk* içinde yer vermiştir.³¹

Dolayısıyla Şii ve Sünni rivayetler, Allah Rasûlü'nün (s.a.a), Kur'an'ın bütün anlam ve öğretilerini Hz. Ali'ye (a.s) öğrettiğine, Hazret'in de en küçük bir hata ve yanlışlık olmaksızın bütün o mana ve maarifi öğrendiğine delalet etmektedir. Hatta bir tek harfini bile unutmamıştır. Mezheplerin kitaplarında çok sayıda senetle Allah Rasûlü'nden (s.a.a) nakledilmiş

²⁸ Bkz: Eskafi, Ebu Cafer, *el-Mi'yar ve'l-Muvazene*, s. 300.

²⁹ *Şevahidu't-Tenzil*, c. 1, s. 43, hadis 33.

³⁰ A.g.e., s. 48, hadis 41.

³¹ Bkz: İbn Asakir, Ali b. Hüseyin, *Tarihu Dimeşk*, c. 42, s. 386, hadis 8993.

“انا مدينة العلم و على بابها”³² veya “على عية علمى”³³ ya da “على خازن علمى”³⁴ yahut “انا مدينة الحكمة و على بابها”³⁵ gibi rivayetler de bu iddiayı teyit etmekte, hatta vurgulamaktadır. Çünkü bu tür rivayetlerden, Ali'nin (a.s), Allah Rasûlü'nün (s.a.a) kendi ilim ve hikmetini öğrettiği kişi olduğu, Hz. Ali'nin de eksiltip azaltmaksızın ve hata edip unutmaksızın Peygamber'in ilim ve hikmetini alıp ezberlediği gayet iyi anlaşılmaktadır. Öyle ki, kim hangi mevzuda Allah Rasûlü'nün (s.a.a) ilim ve hikmetinden istifade etmek isterse Hz. Ali aracılığıyla o yüce şahsiyetin ilim ve hikmetine nail olabilir. Kur'an-ı Kerim'in mana ve maarifini, tenzil ve tevilinin bilgisinin Allah Rasûlü'nün sahip olduğu ilim ve hikmetin asli ve kesin parçası olduğunda tereddüt yoktur. Yine Ali'nin (a.s) Kur'an'ın bütün anlam ve malumatına vakıf olduğuna delalet eden birçok rivayet bu iddianın bir başka delilidir. Çünkü Hazret'in, Allah Rasûlü'nün güçlü talebesi olduğu ve Kur'an'ın bilgisini, anlam ve öğretilerini Allah Rasûlü'nün (s.a.a) talimiyle elde ettiği bilinmektedir. Bu rivayetlerin bir bölümü ilerideki bahislerde zikredilecektir.

Allah'ın Peygamber'inden (s.a.a) Geriye Kalmış Tefsir

Kur'an-ı Kerim anlam ve öğretilerinin ayetlerin zâhirinden anlaşılmalara özgü olmadığını biliyoruz. Bilakis Kur'an'ın zâhiri ve bâtını vardır, onun anlam ve öğretileri oldukça kapsamlı ve derindir; bizzat kendisinin söylediği gibi herşeyin “tıbyan”ıdır (açıklayıcı). Rivayetlere göre

³² Biharu'l-Envar, c. 38, s. 314, hadis 18; c. 40, s. 204, hadis 11; c. 44, s. 238, hadis 29; Eminî, Abdülhüseyin, *el-Gadir*, c. 3, s. 95.

³³ *El-Gadir*, c. 3, s. 95; *Bihar*, c. 15, s. 297, hadis 36; c. 18, s. 392, hadis 98; c. 40, s. 70, hadis 104, s. 149, hadis 54, sayfa 204, hadis 11; c. 25, s. 37, hadis 4, s. 43, hadis 17; c. 32, s. 348, hadis 330; c. 36, s. 202, hadis 6; c. 37, s. 257, hadis 14, s. 314, hadis 49; c. 38, s. 97, hadis 15 ve s. 341, hadis 17; c. 39, s. 201, hadis 32 ve s. 267, hadis 43 ve c. 40, s. 14, hadis 29, c. 41, s. 182, hadis 18; c. 46, s. 232, hadis 9.

³⁴ *Biharu'l-Envar*, c. 4, s. 70, hadis 104, s. 78, hadis 114, s. 201, hadis 4, s. 202, 6 ve 7. hadisler, s. 203, hadis 8, s. 204, hadis 11, s. 205, hadis 12, s. 206, 7 ve 13-16. hadisler, s. 286, c. 41, s. 301, hadis 32 ve s. 328 ve c. 10, s. 120, 145, 445 ve c. 24, s. 107, 203, c. 33, s. 53, c. 28, s. 199, c. 39, s. 47 ve 210, c. 38, s. 189; *el-Gadir*, c. 5, s. 468-501.

³⁵ *Biharu'l-Envar*, c. 25, s. 234, c. 26, s. 111, c. 69, s. 81, c. 93, s. 57, c. 40, s. 201, hadis 3, s. 203, 8 ve 10. hadisler, s. 207; *el-Gadir*, c. 5, s. 502.

geçmiştekilerin ve kıyamet gününe kadar geçecek olanların bilgisi, insanların bilmediği ve üzerinde ihtilaf ettiği şeylerin hükmü ve beyanı, göklerin, yerin, cennet ve cehennemin haberleri, olmuş ve olacakların bilgisi, hepsi onda mevcuttur.³⁶ Diğer taraftan Kur'an'ın anlamlarını ve bilgilerini anlama niyetiyle gerekli hazırlıkları yapan kişi, hatta mevcut rivayetlerden, yani Allah Rasûlü'nün ve çok kıymetli vasilerinin (salavatullahi aleyhim ecmain) bize ulaşan söz ve ameli sünnetinden yardım alarak bile olsa Kur'an-ı Kerim'in tüm anlam ve öğretilerini bulup çıkaramayacağını görecektir. Her ne kadar muhtelif konulardaki mevcut rivayetler ve sünnet, ayetlerin manalarını anlamada bize yardım etse de, ayrıca ayetlerin naslarından ve zâhirlerinden, Hz. Peygamber'den geriye kalmış kavli ve ameli sünnetten vahyin maarifi ve ilahi ahkâmın bir bölümü öğrenilse de Kur'an-ı Kerim'deki malumatın ağırlıklı kısmına ulaşmakta yetersiz kalacağımızda tereddüt yoktur, mevcut rivayetler hiçbir şekilde onlara ulaşmak için yeterli değildir. Hele de mevcut rivayetlerin çoğunun senedinin muteber ve güvenilir olmadığı düşünülürse.

Hulasa, hiç kuşku yok Allah Rasûlü'nün (s.a.a) Kur'an'ın tefsirine ve onun tenzil ve teviline dair bütün beyanları elimize ulaşmamıştır ve ne yazık ki bir yandan Emirulmüminin Ali'nin (a.s) erişilmez makamından bir kenara itilmesi ve Allah Rasûlü'nün (s.a.a) ilim ve hikmet kapısının insanlığın yüzüne kapatılması, diğer yandan Allah Rasûlü'nün (s.a.a) hadislerinin derlenmesinin önlenmesi ile bu iş Hz. Peygamber'in (s.a.a) rihletinden sonra uzun yıllar zalimler ve cahiller tarafından gerçekleştirilmiştir.

Sonuç

Yapılan açıklamalardan anlaşılan şudur ki, Allah Rasûlü (s.a.a) Kur'an'ın bütün anlam ve öğretilerine vakıftı. Kendisi, risalet sırasında Kur'an'ın tamamını tefsir etmiş, tüm mana ve maarifi açıklamış, tenzil ve tevilini izah etmiş ilk ve en üstün müfessirdi. Hz. Ali de (a.s), Allah Rasûlü'nün (s.a.a) beyan ettiklerini eksiksiz öğrenmiş ve hıfzetmişti. Fakat ne yazık ki bu birikimin tamamı elimize geçmemiştir. Hazret'in Kur'an tefsirine dair

³⁶ Bkz: *Usûlû Kafi*, c. 3, s. 133, kitabı fadlî'l-ilm, babu'r-red ile'l-kitab ve's-sünne, 7 ve 8. hadisler.

söylediklerinin pek azı muteber senedi olmayan rivayetler arasında bize ulaşmıştır ve hiç tereddütsüz çağımızda tefsirin kıymetli kaynaklarından sayılmaktadır. Fakat ayetlerin tefsiriyle ilgili olarak Hazret'ten nakledilenlerin hepsi güvenilir değildir. Çünkü Peygamber'in (s.a.a) zamanında bile o kadar yalan uydurulmuştu ki insanlara hitap ederek şöyle buyurdu:

ايها الناس قد كثرت على الكذابة³⁷ فمن كذب على متعمدا فليتبوء مقعده من النار³⁸

“Ey insanlar, bana yalan isnat edenlerin sayısı arttı. Kim kasden benim adıma söz uydurursa ateşte yerini hazırlasın.”

Bu rivayet her halükarda Allah Rasülü (s.a.a) adına söz uydurulduğunu gösteren kesin delildir. Çünkü ya Allah Rasülü (s.a.a) bu sözü söylemiştir ve rivayete göre Hz. Peygamber'e yalan yere söz isnat edenler çoktu, ya da söylememiştir ve bu durumda bu rivayet yalan yere ona söz isnat edildiğinin kanıtıdır. Dolayısıyla kendisine isnat edilen tefsirle ilgili rivayetler arasında sadece mütevatir veya kesin karine yoluyla Hz. Peygamber'den geldiğini kesin olanlara güvenilebilir. Yahut hiç olmazsa mevsuk raviler kanalıyla bize ulaşmış olmalıdırlar.

H. Ali (a.s)

Geçtiğimiz bahislerden ikinci meselede nakledilmiş rivayetlerden gayet net anlaşılmaktadır ki Hz. Ali (a.s), Allah Rasülü'nün (s.a.a) eğitimlerinden yararlanması sayesinde Hz. Peygamber gibi Kur'an-ı Kerim'in bütün anlamlarına ve malumatına vakıftı. Kur'an'ın bütün anlamları ve öğretilerini tefsir edecek yeterlilikteydi. Kur'an'ı anlama ve tefsir etmede her hata ve hevedan masundu. Allah Rasülü'nden (s.a.a) sonra Kur'an'ın tüm anlamlarını bilen müfessir Hz. Ali'ydi. Söz konusu rivayetlere ilaveten

³⁷ Rivayette geçen “kizab” kelimesi “kef” harfi kesreli ve “z” de tahfifle okunabilir ve yalan manasına “kezebe” fiilinin masdarı olabilir veya “mekzub”un vasfı anlamına ve yalan manasına gelebilir. Yahut “kef” harfi fethalı ve “z” de teşdidle okunabilir ve belli bir topluluk için vasıf ve yalancılar topluluğu manasına gelebilir. Bkz: Meclisi, Muhammed Bakır, *Mir'atu'l-Ukul*, c. 1, s. 211.

³⁸ *Usûlü Kafi*, c. 1, s. 114, kitabı fazlî'l-ilm, babu ihtilafî'l-hadis, hadis 1; *el-Hisal*, s. 255, babu's-selase, hadis 131; bu sözün benzeri *Nehcu'l-Belağ'a*'da, s. 665, hutbe 201'de de geçmektedir.

Şii ve Sünni kitaplardaki başka pek çok rivayet bu hakikate delalet eder. Bu rivayetlerden bir kısmını nakledeceğiz:

- Şii ve Sünni birçok rivayette Ra'd suresinin sonundaki “مَنْ عِنْدَهُ عِلْمُ الْكِتَابِ” cümlesi, kasdedilenin Hz. Ali (a.s) olduğu manasıyla tefsir edilmiştir. Ehl-i Sünnet'ten Hakim Haskani bu konuda altı rivayete yer vermiştir.³⁹ Şiilerden Seyyid Haşim Bahrani, *Burhan* tefsirinde bu ifadeyi tefsir ederken yirmibeş rivayeti toplamıştır.⁴⁰ Onyediyi rivayette bu kelime Hz. Ali'ye⁴¹ (a.s), yedi rivayette de, Hz. Ali'nin de (a.s) içlerinden biri olduğu Masum İmamların hepsine⁴² atf olarak tefsir edilmiştir. Her iki grupta da sahih senedli rivayet vardır.⁴³ “el-Kitab”taki “elif” ve “lam” harfleri ya somut varlıkla⁴⁴ ilgilidir ve kasdedilen kitap Kur'an-ı Kerim'dir ya da cins bildiren “elif” ve “lam”dır ve kasdedilen, içinde Kur'an-ı Kerim'in de bulunduğu genel anlamda semavi kitaplar ve Levh-i Mahfuz'dur. Her nasıl olursa olsun bu kelime tefsir rivayetlerine ilave edildiğinde Kur'an-ı Kerim'in bilgisinin Emirulmüminin'in (a.s) elinde olduğuna delalet eder. “İlm”in “el-Kitab”a izafe edilmesi, kitabın tüm ilminin onların nezdinde olduğuna delildir. Çünkü masdarın, tüm öğeleri eşit biçimde içinde yer alarak bir bütün olarak izafe edilmesi kuşatıcılık ve umumilikte zuhur edebilir.⁴⁵ Bu yüzden başka bir ayette, kitabın ilminden bir kısmına sahip kimse hakkında “الَّذِي عِنْدَهُ عِلْمٌ مِّنَ الْكِتَابِ” ifadesi⁴⁶ kullanılmıştır. Bazı rivayetler de bu izahı desteklemektedir. Çünkü onlarda, gayet açık biçimde bu kelimenin delaleti kitabın tamamının bilgisine, “kitaptan ilmi...” ifade-

³⁹ Şevahidu't-Tenzil, c. 1, s. 400-405, 422-427 hadisler.

⁴⁰ *El-Burhan fi Tefsiri'l-Kur'an*, c. 2, s. 302 ve sonrası; *Usûlü Kafi*, c. 1, s. 287, hadis 6, s. 316, hadis 3; *Nuru's-Sakaleyn*, c. 2, s. 521-524, 204, 205, 207, 209, 211, 220. hadisler; *Tefsiru Kummi*, c. 1, s. 396; *el-Emali*, 453, hadis 3; Ayyaşi, Muhammed b. Mesud; *Tefsiru Ayyaşi*, c. 2, s. 220-221, 76-79. hadisler; *Te'vilu'l-Ayati'l-Bahire*, c. 1, s. 238, 19 ve 20. hadisler; Meşhedî, Muhammed, *Kenzu'd-Dakaik*, c. 6, s. 480-485'e bakılabilir.

⁴¹ 4, 5, 7, 8, 10, 11, 13, 15, 17, 18, 19, 20, 21, 22, 23, 24 ve 25 numaralı rivayetler.

⁴² 1, 2, 3, 6, 9, 14 ve 16 numaralı rivayetler.

⁴³ Birinci grupta 4, 5 ve 7, ikinci grupta ise 1 numaralı rivayet.

⁴⁴ Metinde “ahd-i huzurî” (Çev.)

⁴⁵ Bkz: Bihbihani, Seyyid Ali, *Misbahu'l-Hidaye*, s. 9 ve 10.

⁴⁶ Neml suresi 40. ayetin tefsirine bakılabilir.

sinin delaleti ise kitabın bir kısmının bilgisinedir. Rivayetin sonunda ise İmam Sadık (a.s) eliyle göğsüne işaret etti ve şöyle buyurdu:

“Allah’a yemin olsun ki kitabın tamamının bilgisi bizdedir. Allah’a yemin olsun ki, kitabın tamamının bilgisi bizim yanımızdadır.”⁴⁷

Bu açıklamadan anlaşılan odur ki, Kur’an’ın bu kelimesi, onu tefsir eden rivayetlerin ilavesiyle Emirulmüminin’in (a.s) Kur’an’ın bütün anlam ve ilimlerine vakıf olduğunun delillerinden biridir. Kimi rivayetlerde bu ayet Emirulmüminin’in (a.s) en büyük meziyeti sayılmıştır.⁴⁸ Bu da, çıkarılan anlam için bir başka teyit olmaktadır.

Şii ve Sünni kitaplarda muttasıl senedle Allah Rasûlünden (s.a.a) şöyle rivayet edilmiştir:

على مع القرآن و القرآن مع على لن يفتقا حتى يردا على الحوض⁴⁹

“Ali Kur’an’la, Kur’an da Ali’yledir. Bu iki havzın kenarında bana ulaşana dek birbirinden ayrılmazlar.”

Ehl-i Sünnet’in ünlü âlimlerinden Hakim Nişaburi ve Zehebi bu hadisin senedini sahih kabul etmişlerdir.⁵⁰ Kasdedilenin, Hz. Ali’nin (a.s) cismi ile Kur’an’ın kâğıt ve mürekkebi olmadığı açıktır. Aksine birinci cümlelerin manası, Ali’nin (a.s) ilim ve amel bakımından daima Kur’an’la birlikte olduğu, bilgisi ve davranışlarının daima Kur’an’a mutabık bulunduğu, İkinci cümlelerin manası ise (Kur’an Ali’yledir), Kur’an’ın bütün ilim ve öğretilerinin Ali’nin elinde olduğudur. Çünkü Kur’an’ın bir kısmını ve onun maarifini bilmese o kısım Ali’den (a.s) ayrı demektir ve sözü geçersiz kılar. Öyleyse bu rivayet Ali’nin (a.s) Kur’an’ın tüm anlam ve malumatını bildiğine, kıyamet gününe kadar bu bilgilerin onun için baki olduğuna, unutkanlık ve benzeri şeylerle Hazret’ten ayrılmayacağına

⁴⁷ *Nuru’s-Sakaleyn*, c. 2, s. 22, hadis 203; *Usûlü Kafi*, c. 1, s. 316, hadis 3.

⁴⁸ *Nuru’s-Sakaleyn*, c. 2, s. 521, hadis 205.

⁴⁹ Hakim Nişaburi, Ebu Abdullah Muhammed b. Abdillâh, *el-Müstedrek ale’s-Sahihayn*, c. 3, s. 124; ayrıca *Biharu’l-Envar*, c. 22, s. 223, hadis 2, c. 92, s. 80, hadis 6’ya da bakılabilir. Ebtehi (Muhammed Bakır) *Camiu’l-Ahbar*’da, c. 1, s. 64-66 onsekiz kitap-tan bu rivayeti nakletmiştir.

⁵⁰ Bkz: *el-Müstedrek ale’s-Sahihayn*, a.g.e.

delalet eder. Bu rivayetin benzerini Saduk (r.h) sahih senedle ve çok sayıda senedle *Hisal*'de zikretmiştir.⁵¹

Ehl-i Sünnet'in ünlü âlimlerinden Hakim Haskani, *Şevahidu't-Tenzil* kitabında bir bölümü "Ali'nin (a.s) Kur'an'ı ve anlamlarını tanımada, nü-zulünü ve içindekilerini bilmede yegane olması" başlığına ayırmıştır. Bu bölümde, bazıları geçen bahiste ikinci meselede nakledilen,⁵² diğer bazı-
larını da burada tercüme edeceğimiz yirmiiki rivayeti muttasıl senedle zikretmiştir.⁵³

- Allah Rasülü'nden (s.a.a) şöyle rivayet edilmiştir:

"Ali (a.s) benden sonra insanlara Kur'an'ın teviliyle ilgili bilmediklerini öğretecektir."⁵⁴

- Hz. Ali'nin (a.s) vahyin maarifini ve Kur'an-ı Kerim ilimlerine öğ-
renmeye duyduğu büyük ilgiyi anlatan aşağıdaki rivayet iki senedle biz-
zat Hazret'in kendisinden nakledilmiştir:

"Hz. Muhammed (s.a.a) zamanında Cebrail'in o sırada indirdiği helal veya haram, sünnet veya kitap, emir veya nehiy ne varsa, bütün bunlar neyle ilgili ve kimin hakkında nazil olmuşsa öğrenmeden (asla) gözüme uyku girmedir."⁵⁵

- Yine aşağıdaki muhteva -Hazret'in olağanüstü yeteneğini ifade eden-
iki rivayette kendisinden nakledilmiştir:

"Allah'a yemin olsun ki ne hakkında indigini, nerede ve kimin için nazil olduğunu bilmediğim hiçbir ayet inmedi. Hiç kuşku yok, Rabbim bana ak-
leden bir kalp (idrak ve anlama ile), fasih ve akıcı bir lisan (bir nakle göre
"sorularla dolu") ihsan etmiştir."⁵⁶

⁵¹ Bkz: *el-Hisal*, c. 1, s. 66, babu'l-isneyn, el-sual ani's-sakaleyn.

⁵² Bkz: Aynı kitap, s. 40-41.

⁵³ Bkz: *Şevahidu't-Tenzil*, c. 1, s. 39-51, 28-49. hadisler.

⁵⁴ *Şevahidu't-Tenzil*, c. 1, s. 39, hadis 28.

⁵⁵ A.g.e., s. 43, 34 ve 35. hadisler.

⁵⁶ A.g.e., s. 45 ve 46, 38 ve 39. hadisler; Suyuti Hazret-i Ali'nin Kur'an bilgisi kon -
sunda şöyle nakleder:

"ام على فروى عنه الكثير وقد روى معمر عن وهب بن عبد الله عن ابى الطفيل قال شهدت
عليا يخطب وهو يقول سلونى فوالله لا تسألوننى عن شئ الا اخبرتكم و سلونى عن كتاب
الله فوالله ما من آية الا وانا اعلم ابليل نزلت ام بنهار ام فى سهل ام فى جبل واخرج ابو نعيم

- Allah Rasûlü'nün (s.a.a) sahabeti Ebu'l-Tufeyl'den rivayet edilmiştir:

“Ali'nin (a.s) huzurunda hazır bulundum. Hutbe okuyor ve “bana sorun” buyuruyordu. “Allah’a yemin olsun ki, kıyamet gününe kadar vuku bula-
cak herşeyi bana sorun, size anlatayım. Allah’ın kitabını bana sorun. Allah’a
yemin olsun ki nerede indiğini bilmediğim bir tek ayet yok; gece veya gün-
düz, çölde veya dağda.”⁵⁷

- Aişe'den rivayet edilmiştir:

“Ali, Muhammed’e (s.a.a) nazil olan hakkında Muhammed’in (s.a.a) en bil-
gili sahabesiydi.”⁵⁸

- Şa’bi’den rivayet edilmiştir:

“Ümmet içinde iki kapak arasındakini ve Muhammed’e (s.a.a) nazil olanı
Ali’den (a.s) daha iyi bilen hiçkimse yoktur.”⁵⁹

- Abdulmelik b. Süleyman’dan rivayet edilmiştir:

“Ata b. Ebi Rebah’a dedim ki: “Peygamber’in ashâbı içinde Ali’den daha bil-
gili kimse var mıydı?” Dedi ki: “Hayır. Allah’a yemin olsun ki ondan daha
bilgili kimseye rastlamadım.”⁶⁰

- İbn Ömer’den rivayet edilmiştir:

“Ali, Allah’ın Muhammed’e (s.a.a) indirdiği konusunda insanların en
bilgisidir.”⁶¹

- Ebu Naim *Hilyetu'l-Evliya*'da Nebiyy-i Ekrem'den (s.a.a) şöyle ri-
vayet etmiştir:

فى الحاية عن ابن مسعود قال ان القرآن انزل على سبعة احرف ما منها حرف الاوله ظهر
وبطن وان على بن ابى طالب عنده منه الظاهر والباطن و اخرج ايضا من طريق ابى بكر
بن عياش عن نصير بن سليمان الاحمسي عن ابيه عن على عليه السلام قال والله ما نزلت
آية الا وقد علمت فيم انزلت و اين انزلت ان ربي وهب لى قلبا عقولا و لسانا سؤولا
(el-İtkan fi Ulumi'l-Kur'an, c. 2, s. 1227)

⁵⁷ Şevahidu't-Tenzil, c. 1, s. 42, hadis 31.

⁵⁸ A.g.e., s. 47, hadis 40.

⁵⁹ A.g.e., s. 48, hadis 43.

⁶⁰ A.g.e., s. 49 ve 50, 44 ve 45. hadisler.

⁶¹ A.g.e., s. 39, hadis 29.

ان القرآن انزل على سبعة احرف ما منها حرف الا له ظهر و بطن و ان على بن
ابى طالب عنده علم الظاهر و الباطن⁶²

“Hiç şüphe yok Kur’an yedi harf üzerine nazil olmuştur ve her harfinin bâtını ve zâhiri vardır. Doğrusu şu ki, Kur’an’ın zâhir ve bâtın ilmi sadece Ali b. Ebi Talib’in yanındadır.”⁶³

- Ebu'l-Hasan Amuli (r.h) *Mir'atu'l-Envar*'da İbn Abbas'tan şöyle ri-
vayet etmiştir:

جل ما تعلمت من التفسير من على بن ابى طالب عليه السلام ان القرآن انزل
على سبعة احرف ما منها حرف الاوله ظهر و بطن و ان عليا عليه السلام علم
الظاهر و الباطن⁶⁴

“Tefsir hakkında ne öğrendiysem Ali b. Ebi Talib'tendir (a.s) . Şüphesiz Kur’an yedi harf üzerine nazil olmuştur ve zâhiri ve bâtını bulunmayan bir tek harfi yoktur. Gerçekten de Ali (a.s) onun zâhirini de, bâtının da bilir.”

Görünen o ki, “الظاهر و الباطن”daki “elif” ve “lam” hatırlatma amaçlıdır.⁶⁵ Buna göre hadisin son cümlesinin manası şöyle olur: Kur’an’ın harflerinden her birinde bulunan zâhir ve bâtını Ali (a.s) bilir.

- Saduk (r.h) *Uyun ve Emali* kitaplarında muttasıl senedle İmam Rıza, babaları, Peygamber, Cebail, Mikail ve İsrail'e dayanarak (salavatullahi aleyhim ecmain) Allah Teala'dan şöyle rivayet etmiştir:

⁶² Ebu Naim, Ahmed b. Abdillâh, *Hilyetu'l-Evliya*, c. 1, s. 65.

⁶³ Hatırlatmak gerekir ki haberin mübtedaya takdiminin izahlarından biri, ifadeyi sınırlamaktır. (Bkz: Hatib Kazvini, Muhammed b. Abdurrahman; Şerhu'l-Muhtasar ala Telhisi'l-Miftah, s. 70) Bu sebeple yukarıdaki hadiste geçen “indehu”nun “ilmu'z-zâhir ve'l-bâtın”a takdimi ekseriya Kur’an’ın zâhir ve bâtın ilminin Hazret'e tahsis edildiğine delalet eder. Nitekim başkalarının bilmediği şeyin Kur’an’ın zâhiri değil, bâtını olduğu zaten bellidir. Netice itibariyle hadisten, Kur’an’ın bâtın ilminin Hazret'e tahsis edildiği sonucu çıkmaktadır.

⁶⁴ Amuli, Ebu'l-Hasan, *Mir'atu'l-Envar*, s. 5.

⁶⁵ Metinde “ahd-i zikrî” (Çev.)

انا الله لا اله الا انا خلقت الخلق بقدرتي فاخترت منهم من شئت من انبيائي و
اخترت من جميعهم محمدا حبيبا و خليلا و صفيا فبعثته رسولا الى خلقي و
اصطفيت له عليا فجعلته له اخا و وصيا و وزيرا و مؤديا عنه بعده الى خلقي و
خليفتي على عبادي ليبين لهم كتابي⁶⁶

“Ben, benden başka mabudun bulunmadığı Allah'ım. İnsanları kudretimle yarattım ve dilediğimi peygamber olarak aralarından seçtim. Hepsi içinde Muhammed'i habib, halil ve safiy seçtim. Onu rasül ünvanıyla yarattıklarına gönderdim. Ali'yi de onun için seçtim ve onun kardeşi, vasisi ve veziri yaptım. Ondan sonra kitabımı açıklamak üzere kullarıma karşı halifem olacak ve onun mesajını iletecek kişi olarak tayin ettim...”

Bu rivayet gayet açık biçimde İmam Ali'nin (a.s), Allah'ın kitabını kullarına izah etmek üzere Allah tarafından halife seçildiğini ve Allah Rasülünden (s.a.a) sonra Allah'ın kitabını bildirmede onun makamını temsil ettiğini söylemektedir.

- Aynı şekilde Allah Rasülünden (s.a.a) şöyle rivayet edilmiştir:

معاشر الناس تدبروا القرآن و افهموا آياته و انظروا الى محكماته و لا تتبعوا
متشابهها فوالله لن يبين لكم زواجه و لا يوضح لكم تفسيره الا الذي انا آخذ بيده
و مصعده الى و شائل بعضده و معلمكم ان من كنت مولاه فهذا (علي) مولاه
وهو علي بن ابي طالب أخي و وصي⁶⁷

“Ey insan grupları, Kur'an üzerinde düşünün ve onun ayetlerini anlayın. Onun muhkemlerine bakın ve müteşabihlerinin peşine düşmeyin. Allah'a yemin olsun ki onun yasaklarını size açıklayacak ve sizin için tefsirini yapacak tek kişi, sizin yanınızda elini tutup havaya kaldırdığım ve kolunu havada tutup size “Ben kimin mevlasıysam o da (Ali) onun mevlasıdır” dediğim kişidir. O kişi, kardeşim ve vasım Ali b. Ebi Talib'tir.”

- Başka bir hadiste Hz. Peygamber'den şöyle rivayet edilmiştir:

⁶⁶ Biharu'l-Envar, c. 38, s. 98, hadis 17.

⁶⁷ Biharu'l-Envar, c. 37, s. 209 ve s. 132.

فمن عمى عليه من علمه شئ لم يكن علمه منى و لا سمعه فعليه بعلى بن
ابى طالب عليه السلام فانه قد علم كما قد علمته ظاهره و باطنه و محكمه و
متشابهه⁶⁸

“Herkes, benden öğrenemediği, işitemediği ve ona örtülü kalan Kur’an il-
minden herhangi bir şey için Ali b. Ebi Talib’e (a.s) müracat etmelidir.
Çünkü o, Kur’an’ın zâhir ve bâtınını, muhkem ve müteşabihini, ben nasıl
biliyorsam öyle bilir.”

- Hz. Peygamber’den rivayet edilen bir hutbede şöyle geçmektedir:

ان الله عز و جل انزل على القرآن و هو الذى من خالفه ضل و من ابتغى علمه
عند غير على هلك⁶⁹

“Hiç kuşku yok Allah azze ve celle Kur’an’ı bana indirmiştir. Kim ona mu-
halefet ederse sapıtmış demektir. Kim onun ilmini Ali’den (a.s) başkasın-
dan talep ederse helak olmuş demektir.”

Bu tür rivayetler -aslında sayıları çoktur, ama burada hepsini zik-
retmeye fırsatımız yoktur-, önceki bahiste geçen ikinci meselede zik-
redilmiş rivayetler ve “Kur’an’ın tüm manalarına vakıf diğer müfessir-
ler” bölümünde değinilecek rivayetler gözönünde bulundurulduğunda
Ali b. Ebi Talib’in (a.s) Kur’an’ın bütün anlamlarına vakıf ikinci müfes-
sir olduğuna tereddüt kalmamaktadır. O, Kur’an’ın zâhir ve bâtınını,
tenzil ve tevilini bilen, hata ve unutkanlıktan masun, Allah’ın kitabını
beyanda Allah Rasûlü’nün (s.a.a) halefi ve Kur’an’ın mana ve maarifi-
nin tamamını tefsire güç yetirebilen tek kişiydi. Fakat acaba kendi za-
manındaki insanlara Kur’an’ın hepsini tefsir etmiş miydi? Acaba ya-
zılı bir tefsiri var mıydı? Ona ait tefsirin ne kadar elimize ulaşmıştır?
Bunlar, cevabını vermek için tahkik edilmesi gereken sorulardır. Fa-
kat burada kısaca verdiğimiz cevapları tafsilatlı olarak açmaya fırsatı-
mız yoktur.

⁶⁸ A.g.e., c. 22, s. 316.

⁶⁹ A.g.e., c. 38, s. 94, hadis 10.

İmam Ali (a.s) ve Tüm Kur'an'ın Tefsiri

Hız. Ali'nin Kur'an'ın tüm anlamlarını tefsir edecek ve tefsire ilişkin her soruya cevap verecek kapasitede olduğuna ve kendi zamanındaki insanların kabiliyetleri ve salâhiyetleri miktarınca ve arzu ettikleri kadarıyla Kur'an-ı Kerim'i onlara tefsir ettiğine tereddüt yoktur. Saffar, muttasıl senedle Yakub b. Ca'fer'den şöyle rivayet etmiştir:

Mekke'de Ebu'l-Hasan'la (Ali aleyhisselam) birlikte idim. Bir adam ona şöyle dedi: "Allah'ın kitabından hiç işitmediğim bir şeyi gerçekten tefsir edebilir misin?" Ebu'l-Hasan şöyle buyurdu: "(Allah'ın kitabı) her-kesten önce bize nazil oldu, insanlar arasında tefsir edilmeden önce bize tefsir edildi. Biz haram ve helali, nasih ve mensuhu, seferi (yolculuk sırasında nazil olan) ve hazari (vatanda nazil olan) ayetleri biliriz; hangi gece ne kadar ayet nazil olduğunu, kimin hakkında ve neyle ilgili nazil olduğunu da (biliriz)..."⁷⁰

İbn Abbas'tan şöyle rivayet edilmiştir: "Tefsirden öğrendiklerimin çoğu Ali b. Ebi Talib'tendir (a.s) ." ⁷¹ Aynı şekilde Nakkaş da İbn Abbas'tan şöyle rivayet etmiştir:

Ali b. Ebi Talib (a.s) bana buyurdu ki: "İbn Abbas, yatsı namazını kıldığında çölde benim yanıma gel.

İbn Abbas şöyle anlatır: Namazı kıldım ve Hazret'in yanına gittim. Mehtaplı bir geceydi. Hazret bana dedi ki: "el-Hamdu'daki elif'in ve "el-Hamdu"nun tamamının tefsiri nedir?" Cevap verecek bir şey bilmiyordum. Bunun üzerine tam bir saat onun tefsiri hakkında konuştu. Sonra şöyle buyurdu: "el-Hamdu'daki lam'ın tefsiri nedir?" "Bilmiyorum" dedim. Onun tefsiri hakkında da tam bir saat anlattı. Sonra şöyle buyurdu: "el-Hamdu'daki mim'in tefsiri nedir?" "Bilmiyorum" dedim. Onun tefsiri hakkında da tam bir saat anlattı. Sonra buyurdu ki: "el-Hamdu'daki dal'ın tefsiri nedir?" "Bilmiyorum" dedim. Bunun üzerine onun tefsiri hakkında gün ağarıncaya kadar anlattı ve bana dedi ki: "İbn Abbas, kalk evine git ve farızan için hazırlık yap." İbn Abbas der ki: "Buyurduklarını öğrenmiş olarak yerimden kalktım. Daha sonra kendi kendime düşündüm

⁷⁰ *Besairu'd-Derecat*, s. 198, cüz 4, bab 8, hadis 4.

⁷¹ *Mir'atu'l-Envar*, s. 5; *Biharu'l-Envar*, c. 92, s. 105.

ki, benim Kur'an ilmin Ali'nin (a.s) ilmi karşısında, 'mun'ancer' (deniz) karşısında 'karare' (tencerenin dibindeki yemek yanmasın diye damlatılan su) gibidir."⁷²

Yine ondan şöyle rivayet edilmiştir: "Ali'nin (a.s) ilmi karşısında benim ve Muhammed'in (s.a.a) ashabının ilmi, yedi deniz karşısında bir damla gibidir."⁷³

Alkame'den rivayet edildiğine göre İbn Mesud'a şöyle denmiş: "Ali'yle (a.s) karşılaştın mı?" Cevap vermiş: "Evet, onunla karşılaştım. Ondan Kur'an'ın ilmini öğrendim ve ona kıraat ettim. Allah Rasûlü'nden (s.a.a) sonra en âlim ve en iyisidir. Bizzat şahit olarak onun derin bir derya olduğunu gördüm."⁷⁴

Fakat o zamanki insanlara Kur'an'ın tamamının tefsir edilmesi onların kabiliyet, salahiyet ve kapasitelerine bağlıydı, lakin çoğu bu niteliklerden mahrumdu; Hazret'in sinesinde taşıdığı ama o zamanın insanların öğrenme istidadı ve salahiyeti bulunmayan ilimler. Lakin Allah'ın hikmeti, insanlık için lazım olan vahiy bilgisinin korunmasını gerektirdiğinden, sayıları da az da olsa Kur'an'ın tüm manalarını ve maarifini öğrenme kabiliyeti ve salahiyetine sahip birileri her zaman bulunmuştur. Hiç tereddütsüz Hz. Ali Kur'an tefsirinin tamamını böyle kişilere beyan buyurmuş veya yazılı biçimde onlara aktarmıştır.

Kumeyl b. Ziyad'ın Nehcu'l-Belağa'da geçen rivayeti de bu meseleye delalet etmektedir. Kumeyl b. Ziyad şöyle der:

قال كميل بن زياد اخذ بيدي امير المؤمنين علي بن ابي طالب عليه السلام فاخرجني الى الجبان فلما اصحر تنفس الصعداء ثم قال يا كميل بن زياد ان هذه القلوب اوعية فخيرها اواعاها فاحفظ عني ما اقول ... ها ان ههنا لعلماء جما و اشار بيده الى صدره لو أصبت له حملة بلى أصبت لقنا غير مأمون عليه مستعملا آلة الدين للدنيا و مستظهرا بنعم الله على عباده و بحججه على اوليائه

⁷² Biharu'l-Envar, c. 92, s. 105. Şifau's-Sudur, Nakkaş namıyla meşhur Muhammed b. Hasan b. Ziyad.

⁷³ A.g.e., s. 105

⁷⁴ A.g.e., s. 105, Sa'du's-Saud'dan rivayetle.

او منقاد لحملة الحق لا بصيرة له فى أحنائه ينقدح الشك فى قاله لاول عارض
من شبهة الا لا ذا و لا ذاك او منهوما باللذة سلس القياد للشهوة أو مغرما بالجمع
و الادخار ليسا من رعاة الدين فى شئ اقرب شئ شباها بهما الانعام السائمة
كذلك يموت العلم بموت حامله اللهم بلى لا تخلو الارض من قائم لله بحجة
اما ظاهر مشهورا و اما خائفا مغمورا لئلا تبطل حجج الله و بيناته و كم ذا و
اين اولئك والله الاقلون عددا و الاعظمون عند الله قدرا يحفظ الله بهم حججه و
بيناته حتى يودعوها نظراءهم و يزرعوها فى قلوب أشباههم هجم بهم العلم على
حقيقة البصيرة و باثروا روح اليقين و أستلنوا ما استوعره المترفون و انسوا بما
استوحش منه الجاهلون و صحبوا الدنيا بأبدان أرواحها معلقة بالمحل الاعلى
اولئك خلفاء الله فى أرضه و الدعاة الى دينه آه آه شوقا الى رؤيتهم⁷⁵

Emirulmüminin Ali b. Ebi Talib (a.s) elimi tuttu ve beni sahraya götürdü. Sahraya vardığımızda derin bir nefes aldı. Sonra şöyle buyurdu: “Ey Kumeyl b. Ziyad. Hiç şüphesiz şu kalpler kaplar gibidir. En iyileri, en hacimli olanlarıdır. Şu halde söyleyeceklerimi hatırında tut.” Hazret eliyle göğsüne işaret ederken şöyle buyurdu: “Bil ki burada çok fazla ilim var. Keşke onu öğrenecek birilerini bulabilseydim. Tabii ki bulurum ama güvenilebileceğim keskin anlayışlısı yok. Dinin alet edevatını dünya için kullanır onlar ve Allah’ın kulları ve evliyasıyla çatışmada Allah’ın nimet ve hüccetlerinden destek alırlar. Ya da hakkı taşımak için teslimiyet gösteren ama etrafındaki hakkı(n) rumuz ve nüktelerini) göremeyen kimse-ler var. Musallat olan ilk şüpheyle birlikte kalplerinde gedik açılıverir. Bil ki ne bu ehildir, ne de o. Yahut hazza talip olan kimse var, kolayca şehvete teslim olan ve nefsinin isteğine uyan. Yahut mal toplayıp biriktirmeye tutkun ama dinin hiçbir şeyine riayet etmeyen kimseler var. Bunlara en çok benzeyen, otlayıp hayvanlardır. İşte böyle bir ilim, onu taşıyanın ölümüyle birlikte ölür. Fakat Allah’ın apaçık hüccetleri ve delilleri ortadan kalkmasın diye yeryüzü hiçbir zaman Allah’ın hüccetini ayakta tutan kimseden boş kalmaz; ister aşık ve meşhur olsun, ister korkup giz-

⁷⁵ Nehcu'l-Belağa, Feyzulislam, s. 1154-1157, hikmet 139.

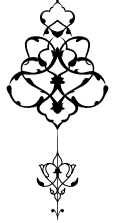
lensin. Ama onlar kaç kişidirler ve nerededirler? Sayıca çok azdırlar ama Allah nezdindeki miktarları ve konumları çok kıymetlidir. Allah, onlar sebebiyle, kendilerine benzeyenlere emanet edene, onu onların kalbine ekip büyütene dek açık hüccetlerini korur. İlim hakiki bir görüşle toptan onlara yönelerek yakının rahatlığıyla hemdem olmuşlardır. Müreffeh yetiştirilmiş olanların güç kabul ettiklerini kolay bilirler ve cahillerin korktuklarına alıştırtırlar. Dünyada, ruhlarının refik-i a'lâya ait olduğu bedenlerle yaşarlar. Onlar Allah'ın yeryüzündeki halifeleri ve Allah'ın dinine davet edenlerdir. Ah, ah! Onları görmeye nasıl da iştiağ duyuyorum.”

Bu sözlerden gayet iyi anlaşılmaktadır ki, Emirulmüminin'in (a.s) zamanındaki insanların çoğu Hazret'in sahip olduğu ilimleri kabul edebilecek ve onlara tahammül gösterebilecek yetenekte ve ehliyettedir. Hazret, kendisinin ilimlerini öğrenme yeterliliğine haiz kimseleri bulma arzusundaydı. Fakat Allah'ın hüccetleri ve beyyinelerinin (apaçık delilleri) ortadan kalkmaması için belki sayıları az ama Allah katındaki yerleri oldukça büyük birileri daima varolmuştur ve varolacaktır. Allah açık hüccetlerini ve delillerini işte bu kimseler nedeniyle muhafaza eder ve yeryüzü hiçbir zaman böyle kişilerin aşikâr veya gizli varlığından boş kalmaz. Dolayısıyla Hz. Ali (a.s) zamanında da Kur'an'ın tüm anlam ve öğretilerini kavrayabilecek yeterlilikte böyle kişiler bulunmuş ve Hazret, Allah Rasûl'nden (s.a.a) öğrendiği Kur'an'ın bütün bilgilerini onlara aktarmıştır.

Başka bir rivayette ise şöyle geçmektedir:

Talha, İmam Ali'ye (a.s) dedi ki: “Bana, sendeki Kur'an ilmini, onun tevilini, haram ve helal bilgisini kime verdiğini ve sende sonra onun sahibinin kim olacağını söyler misin?” Şöyle buyurdu: “Allah Rasûl'ünün (s.a.a) vermemi emrettiği kişiye.” Dedi ki: “O kimdir?” Buyurdu ki: “Benim vasım, benden sonra insanların en liyakat sahibi olanına, oğlum Hasan'a. Oğlum Hasan da rihletle birlikte onu diğer oğlum Hüseyin'e verecek. Daha sonra Hüseyin'in (a.s) oğullarına birbiri ardınca intikal edecek. Ta ki onların sonuncusu havzın kenarında Allah Rasûl'ünün (s.a.a) yanına gidene dek. Onlar Kur'an'la birlikte, Kur'an da onlarla birlikte. Onlar Kur'an'dan ayrılmayacaklar, Kur'an da onlardan ayrılmayacak.”⁷⁶

⁷⁶ Biharu'l-Envar, c. 26, s. 65, hadis 147 ve c. 92, s. 41, hadis 1.

Bu rivayetten anlaşılmaktadır ki Emirulmüminin'in (a.s) ilimleri kendisinden sonra ardarda imamlara intikal etmiş ve her imam, onu kendisinden sonraki imama aktarmıştır. Bu rivayet ve Allah Rasûlü'nün (s.a.a) Kur'an'ın bütün maarifini Ali'ye (a.s) öğrettiğine delalet eden diğer rivayetler gözönünde bulundurulduğunda Hazret'ten sonra imamların da Kur'an'ın tüm öğretilerine vakıf olduğu ortaya çıkmaktadır. Rivayetin "Onlar Kur'an'la birliktedir, Kur'an da onlarla birlikte. Onlar Kur'an'dan ayrılmayacaklar, Kur'an da onlardan ayrılmayacak." ifadesinin geçtiği devamı da bu manayı vurgulamaktadır.

H. Ali'nin (a.s) Mushafı

Tefsir adı altında Hz. Ali'ye ait bir kitap zikredilmiş değildir. Fakat kendisinin bir mushafı bulunduğu konusunda ittifak vardır.⁷⁷ Bazı rivayetler Hz. Ali'nin mushafının Kur'an'ın tenzil ve tevilini kapsadığına delalet etmektedir. Nitekim bir grup âlim de Hazret'in mushafının mevcut Kur'an'dan farklarından birinin de ayetlerin tefsir ve tevilinin o mushafta yazılı bulunması olduğunu belirtmiştir.

Şeyh Müfid şöyle demiştir: Şiilerden Oniki İmamın imametine inanan bir cemaat, Kur'an'dan hiçbir kelime, ayet ve surenin eksiltilmediğini, bilakis Kur'an'ın nazil olmuş hakikatine uygun ve Emirulmüminin'in (a.s) mushafında mevcut olan tevil ve tefsirin mevcut Kur'an'dan çıkarıldığını söylemiştir. Bu kısım her ne kadar Kur'an'dan bir parça değildiyse de Allah katından nazil olmuştur. Kur'an'dan birtakım sözlerin eksiltildiğini iddia eden görüş gerçeğe yakındır ve ben de bu fikre meyyalim.⁷⁸

Seyyid Muhsin Kazimi, *Şerhu Vafiye'*de, Hazret'in mushafını dönemin hâkim grubunun kabul etmemesini, içinde yazılı bulunan tevil ve

⁷⁷ Bu mushafının varlığına delil oluşturan rivayetlere aşağıdaki kaynaklardan bakılabilir:

Usûlü Kafi, c. 2, s. 604, fadlul-Kur'an kitabı, babu'n-nevadir, hadis 23; *Ravza-i Kafi*, c. 8, s. 17, satır 4 içinde, hadis 4; *Tefsiru Kummi*, c. 2, s. 493; Tabersi, Ahmed b. Ali b. Ebi Talib, *el-İhticac*, c. 1, s. 89, 98, 105, 107, 22, 223, 225, 226, 280, 281; İbn Şehrâşub, Muhammed, *Menakıbu Âl-i Ebi Talib*, c. 2, s. 41, İbn Sa'd, Muhammed, *el-Tabakatu'l-Kübra*, c. 2, s. 338, *el-İtkan fi Ulumi'l-Kur'an*, c. 1, s. 183, Kufi, Furat b. İbrahim, *Tefsiru Furati'l-Kufi*, s. 398, hadis 530, *Tefsiru Ayyaşi*, c. 2, s. 66.

⁷⁸ Şeyh Müfid, *Evailu'l-Makalat*, s. 94, 95.

tefsirlere bağlamıştır. Kazımı, bu konuda Hz. Ali'nin; "Allah'ın kitabı tevil ve tenzil, muhkem ve müteşabih, nasih ve mensuhu kapsayacak şekilde kâmil olarak onlara sunuldu. Ama ona ihtiyaçları bulunmadığını söylediler." sözüne istinat etmiş ve şöyle demiştir: "İnsanların ihtiyaç duyacağı herşeyi -hatta yaralamanın diyetini bile- kapsayan mushafın onlara sunulduğu yönündeki meşhur rivayet bu meseleyi teyit etmektedir. Çünkü Kur'an nassının bütün bu meseleleri içermediği bilinmektedir."⁷⁹

Feyz Kaşani (r.h), *Saî* tefsirinde tahrif rivayetlerine cevap verirken şöyle der: "Ama aynı zamanda Kur'an'dan bir parça olmayan tefsir ve izah kabilinden bazı kısımların mushaftan çıkarıldığı ihtimali de uzak değildir... Ali'nin (a.s) kendi mushafına nasih ve mensuhu yazdığını söyleyen Ehl-i Sünnet'in rivayeti de bu deliller arasındadır. Neshin beyanı, nasih ve mensuhun tayini, tefsir ve izah kabilinden şeylerdir ve Kur'an'ın parçası değildir. O halde bazı çıkarmaların böyle olduğu muhtemeldir."⁸⁰

Ayetullah Hoi de (r.h) şöyle buyurmuştur: "Surelerinin sırası mevcut Kur'an'dan farklı olan Emirulmüminin'e (a.s) ait bir mushafın varlığı kuşku duyulmayacak bir şeydir ve büyük ulemanın bu konudaki ittifakı bizi onu ispatlama zahmetinden kurtarmaktadır. Aynı şekilde, mevcut Kur'an'da bulunmayan Hz. Ali'nin Kur'an'ındaki fazlalıklar doğru olmakla birlikte bu, o fazlalıkların Kur'an'dan bir parça olduğuna ve tahrifle ortadan kalktığına delalet etmez. Bilakis doğrusu şudur ki, o fazlalıklar tevil olarak tefsirdi ve Allah'ın kelamının rücu ettiği şey idi. Yahut Allah tarafından tenzil sıfatıyla onun ayetlerden muradının şerhedilmiş haliydi... Öyleyse bu makamda rivayetlerden anlaşılan, Ali'nin (a.s) mushafının tenzil veya tevil olarak birtakım fazlalıkları içerdiği, Kur'an'dan bir parça olan fazlalıkları değil. Yine Emirulmüminin'in (a.s) mushafında münafıkların adlarının zikredildiğine delalet eden rivayetler de aynı anlama hamledilmelidir. Yani münafıkların isimlerinin zikredilmesi tefsir vasfıyla yer almış olmalıdır ve bu anlamın delili, Kur'an'dan hiçbir şeyin sâkıt olmadığının kesin delilleridir..."⁸¹

⁷⁹ Nuri, Mirza Hüseyin, *Faslu'l-Hitab*, s. 105, "Şerhu'l-Vafiye" den nakille.

⁸⁰ Feyz Kaşani, Muhsin, *el-Saî* tefsiri, c. 1, s. 52, altıncı mukaddime.

⁸¹ Hoi, Seyyid Ebulkasım, *el-Beyan*, s. 223-225.

Bu iddiayı destekleyen rivayetler vardır. Bu cümleden olmak üzere Selman'dan aktarılan ayrıntılı bir rivayette şöyle nakledilmiştir:

فلما رأى على عليه السلام غدرهم و قلة وفائهم له لزم بيته و اقبل على القرآن يؤلفه و يجمعه فلم يخرج من بيته حتى جمعه و كان فى الصحف و الشظاظ و الاكتاف و الرقاق فلما جمعه كله و كتبه بيده تنزيله و تأويله و الناسخ منه و المنسوخ بعث اليه ابوبكر اخرج فبايع⁸²

“Ali (a.s) kendisine hıyanet ve vefasızlıklarını gördüğünde eve çekildi ve Kur'an'ı toplamaya koyuldu. Sayfa, tahta, kemik ve derilere yazılmış Kur'an'ı biraraya getirene dek evinden dışarı adım atmadı. Hepsini topladığı ve kendi el yazısıyla tenzil ve tevilini, nasih ve mensuhunu yazdığında Ebubekir peşine birini saldı ve dışarıp çıkıp biat etmesini istedi...”

Bu rivayette, Hazret'in, topladığı Kur'an'da onun tevilini de yazdığı açıklıkla belirtilmiştir. Kur'an'ın tevilinin Kur'an'ın dışında olduğuna te-reddüt yoktur. Yine nasih ve mensuh konusunda kasdedilen eğer hangi ayetin nasih, hangi ayetin mensuh olduğunun yazıldığını açıklamak ise bu da Kur'an'ın dışındadır ve Kur'an'ın tefsirinden bir bölümdür. Fakat her halükarda bu rivayetin, Hz. Ali'nin mushafında, Kur'an'ın dışında kalan Kur'an tevilinin bulunduğu delaleti kesin ve inkar edilemez bir gerçektir.

Tabersi'nin (r.h) *İhticac*'da Emirülmüminin'den (a.s) naklettiği tafsi-latlı rivayette şöyle geçmektedir:

و لقد احضروا الكتاب كملا مشتملا على التأويل و التنزيل و المحكم و المتشابه و الناسخ و المنسوخ لم يسقط منه حرف الف و لا لام فلما وقفوا على ما بينه الله من أسماء اهل الحق و الباطل و ان ذلك ان اظهر نقض ما عهده قالوا لا حاجة لنا فيه نحن مستغنون عنه بما عندنا⁸³

⁸² Biharul-Envar, c. 28, s. 264 ve c. 92, s. 40. Bu rivayeti Allame Meclisi (rh) Süleym b. Kays'ın kitabından nakletmiş ve Bihar'ın mukaddimesinde (c. 1, s. 32) onun hakkında şöyle buyurmuştur: “Süleym b. Kays'ın kitabı son derece şöret bulmuştur ve bir topluluk ona taan etmiştir. Fakat doğrusu şudur ki, o muteber usüldendir.”

⁸³ El-İhticac, c. 1, s. 383, son bölüm “İhticacu Emirilmuminin (a) ala zendik fi ey m - teşabihe”.

“Kâmilten toplanmış ve tevil, tenzil, muhkem, müteşâbih, nasih ve men-suhu içeren, elif veya lam harfi bile düşmemiş kitabı onlara sundu. İçinde Allah'ın beyan ettiğı hak ve bâtil ehlinin yazılı olduğunu gördüklerinde ve eğer bu aşıkâr olursa gerçekleştirdikleri aktin bozulacağını anladıklarında 'ona ihtiyacımız yok' dediler, 'Bizim elimizde bulunan nedeniyle ona ihtiyacımız yok.'”

Hadisin bağlamına bakıldığında “kitap”tan maksadın Emirulmüminin'in (a.s) mushafı olduğu anlaşılmaktadır. Bu hadiste de mushafın tevili içerdiği belirtilmiştir ve tevilin, aslı metnin dışında kabul edildiğı ortadadır.

Başka bir rivayette İmam Ali'den (a.s) Talha'nın, Hazret'in mushafına dair sorusuna cevap verirken şöyle buyurduğu nakledilmiştir:

يا طلحة ان كل آية انزلها الله جل و علا على محمد صلى الله عليه و آله عندى
باملاء رسول الله صلى الله عليه و آله و خط يدي و تأويل كل آية انزلها الله على
محمد صلى الله عليه و آله و كل حلال و حرام أو حد أو حكم أو شئى تحتاج
اليه الامة الى يوم القيامة مكتوب باملاء رسول الله صلى الله عليه و آله و خط
يدي حتى ارش الخدش⁸⁴

“Ey Talha, hiç kuşku yok, Allah azze ve cellenin Muhammed'e (s.a.a) indirdiğı her ayet, Allah Rasûlû'nün (s.a.a) imlasıyla ve benim el yazımla yazılmış halde elimdedir. Allah'ın Muhammed'e (s.a.a) indirdiğı her ayetin tevili, her haram ve helal veya had ya da hüküm ve ümmetin kıyamete kadar ihtiyaç duyduğu herşey, hata yaralamanın diyeti bile Allah Rasûlû'nün (s.a.a) imlasıyla ve benim el yazımla yazılı hale getirilmiştir.”

Bu rivayet, Hz. Ali'nin (a.s) Kur'an ayetlerinin tamamının tevilini Allah Rasûlû'nün imlasıyla (s.a.a) yazdığına gayet açık delalet etmektedir. Bu açıklama, bir soruya cevaben Hazret tarafından yapılmış olması bakımından da tüm ayetlerin tevilinin Hz. Ali'nin mushafında yazılı olduğuna dair karinedir.

Bu rivayetler mürsel olsa da ve iddiaya kesin delil oluşturmaya da geneli itibariyle incelendiklerinde, önermenin doğası ve türü gereğı Hazret'in mushafında ayetlerin tefsir ve tevilinin yazılı olduğuna ilişkin

⁸⁴ Biharu'l-Envar, c. 92, s. 41.

tahmin kuvvet kazanmaktadır. Bazı kimseler, eğer Hz. Ali'nin mushafı bulunsaydı onda çok miktarda bilgi bulunduğu görülecekti, demişlerdir.⁸⁵ Aynı şekilde son rivayetten, Hz. Ali'nin, ayetlerin tamamının tevlini Allah Rasûlü'nün (s.a.a) imlasıyla yazdığı anlaşılmaktadır. Buna göre denebilir ki Hazret'in yazılı bir tefsiri vardı.

Bu mushaf şu anda elimizde yoksa da rivayetlerden bütünüyle ortadan kalkmadığı, diğer imamlara birbiri ardınca aktarıldığı ve nihayet 12. İmam Mehdi'nin (a.f) nezdinde bulunduğu sonucu çıkmaktadır. Son rivayetin devamı⁸⁶ -tercümesi biraz geride verilmişti- bu konuyu anlatmaktadır. Salim, İmam Sadık'tan (a.s) şöyle rivayet etmiştir:

“Hz. Kaim (a.f) kıyam ettiğinde Ali'nin (a.s) yazdığı mushafı insanlara gösterecek.”⁸⁷ Tabersî'nin Ebuzer'den naklettiği rivayetin sonunda

⁸⁵ Bkz: İbn Cüzey, Muhammed b. Ahmed, *el-Teshil li-Ulumi't-Tenzil*, c. 1, s. 7; İbn Sirin'den de şöyle nakledilmiştir: Eğer o kitap elimize ulaşıyaydı onda çokça ilim bulunacaktı. Bkz: İbn Abdilber, Yusuf b. Abdullah, *el-İsabe'nin* (c. 2, s. 253) haşiyesinde *el-İstiab fi Marifeti'l-Ashab*.

⁸⁶ Devamı şöyledir:

”ثم قال طلحة فأخبرني عما في يديك من القرآن وتأويله و علم الحلال و الحرام الى من تدفعه و من صاحبه بعدك قال الى الذي امرني رسول الله صلى الله عليه و آله ان ادفعه اليه وصيى و اولى الناس بعدى بالناس ابني الحسن ثم يدفعه ابني الحسن الى ابني الحسين ثم يصير الى واحد بعد واحد من ولد الحسين حتى يرد آخرهم على رسول الله صلى الله عليه و آله حوضه هم مع القرآن لا يفارقونه و القرآن معهم لا يفارقهم“
(*Biharu'l-Envar*, c. 92, s. 427)

⁸⁷ *Usûlü Kafi*, c. 2, s. 604, kitabı fazlî'l-Kur'an, hadis 23'e bakınız. Aynı zamanda *Besairu'd-Derecat*, s. 193, cüz 4, bab 6, hadis 3'e de bakılabilir. Bu hadisin Salim'e kadar giden senedinin muteber olduğu ve üzerinde herhangi bir tartışma bulunmadığı dikkate değerdir. Fakat Salim, mevcut *Kafi*'de “Salim b. Seleme” adıyla zikredilmiştir ve mevsuk değildir, üstelik meçhul biridir. Bu nedenle Meclisi (rahmetullahi aleyh), *Mir'atu'l-Ukul*'da bu hadisi zayıf tanıtmıştır. Lakin *Vesail* sahibinin onu Salim ebi Seleme adıyla *Kafi*'den nakletmesinden mevcut *Kafi*'de Salim Ebi Seleme'nin bulunduğu anlaşılmaktadır. Bu hadiste Abdurrahman b. Ebi Haşim'in, Salim'den rivayet ettiği ve fıkıh rivayetlerinin muhtelif babları, *Rical Keşşi* ve *Kamilu'z-Ziyarat*'in incelenmesiyle Abdurrahman b. Ebi Haşim'in Salim Ebu Seleme'den rivayet ettiğinin görüldüğü dikkate alınırsa *Vesail* sahibinin naklettiği teyit edilmiş ve sonuçta rivayet doğrulanmış olacaktır. Çünkü Salim Ebu Seleme, mevsuk olup olmadığı tartışılmışsa bile sika bir ravi olduğu kabul edilmiş Salim b. Mekrem'dir. Zira Necâşî onun hakkında şöyle buyurmuştur: “Salim b. Mekrem b. Abdullah Ebu Hadice'ye Ebu Seleme el Kenasi denmektedir... Künyesi Eba Hadice'dir ve Eba Abdillâh (aleyhisselam) ona “sıkaların si-

geçtiğine göre Ömer, Hz. Ali'ye (a.s) sordu: "O mushafı ortaya çıkarmak için belli bir vakit var mı?" Hazret buyurdu: "Evet. Evlatlarımdan Kaim kıyam ettiğinde onu ortaya çıkaracak..."⁸⁸

Hiz. Ali'den (a.s) Geriye Kalmış Tefsir

Kur'an-ı Kerim'in ilk gerçek müfessiri mevzusunda üçüncü meselede söylenenler dikkate alındığında Hz. Ali'nin (a.s) Kur'an-ı Kerim'in tefsir ve teviline dair beyan buyurdıklarının hepsinin bize ulaşmadığı gayet açıktır. Çünkü Allah Rasûlü'nün (s.a.a) tüm tefsirinin bize ulaşmasının önünde duran engeller, Hz. Ali'nin (a.s) tefsirinin ulaşmasını da önleyen aynı engellerdir. Bu yüzden Hz. Ali mushafını -kimilerinin ifadesiyle içinde çok fazla bilgi vardı- onlara bizzat getirdiği halde kabul etmediler.⁸⁹ Aynı zamanda Hz. Ali'nin tefsir ve tevillerinin bir bölümü, Kur'an-ı Kerim'in ayet ve öğretilerinin manasını kavramada değerli bir kaynak olan rivayet ve tefsir kitaplarında nakledilmiştir. Fakat içine zayıf rivayetler karıştığından sened yönünden incelenmeye muhtaçtır.

Kur'an'ın Bütün Manalarına Vakıf Diğer Müfessirler

Kur'an-ı Kerim'in ebedi bir kitap olduğu ve malumatının Allah Rasûlü'nün (s.a.a) zamanına has olmadığı düşünüldüğünde ve maarifinin bir kısmını herkesin anlayabilecek kapasitesi bulunmadığı hesaba katıldığında, "Allah Rasûlü'nün (s.a.a) Kur'an'ın tüm öğretilerine dair bilgisi"yle ilgili bahiste söylendiği gibi, Allah'ın hikmeti, Peygamberimizden sonra her çağda, belirsizlik ve ihtilaf konularında ümmetin mercii olacak ve insanların onlar aracılığıyla Kur'an'ın öğretilerine

kası Eba Seleme" künyesini vermiştir. (Necaşı, Ahmed b. Ali, *Ricalu'n-Necaşı*, s. 134). Şeyh'in bu mevsuk göstermeyi çürütmek için *Mu'cemu Ricali'l-Hadis'te* (c. 8, s. 25) yaptığı itiraz reddedilmiştir. Bu sebeple onun kaza babındaki rivayetine güvenilmiştir. Ayetullah Hoi (*Mebaniyu Tekmilehi'l-Menahic*, c.1, s. 8) ve Ayetullah Gulpeygani (*el-Kada*, c.1, s. 47) gibi bazı fakihler onun rivayetini sahih ve muteber kabul etmişlerdir.

⁸⁸ *Biharu'l-Envar*, c. 92, s. 43

⁸⁹ Tabersi'nin (rh) *el-Ihticac* kitabına (c. 1, s. 226, 227, 280, 281), Süleym b. Kays'ın k - tabına (s. 72), *Menakıbu İbn Şehrâşub'a* (c. 2, s. 41), *Biharu'l-Envar'a* (c. 92, s. 40, 41, 42, 43 ve 52) bakınız.

erişebileceği, Kur'an'ın bütün bilgilerine, tenzil ve teviline, zâhir ve bâtınına vakıf, hata ve unutkanlıktan masun, gerçek tefsire gücü yeten bir şahsın bulunmasını gerektirir. Çünkü böyle olmazsa, birincisi mahlumatın büyük bölümü belirsizlik içinde kalır ve ondan yararlanılması Allah Rasûlü'nün (s.a.a) zamanına mahsus kalır. Bu ise Kur'an'ın ölüm-süzlüğüyle uyuşmaz. İkincisi, Kur'an'ın tüm bilgilerine vakıf bir müfessir bulunmaması halinde ihtilafları gidermek için gelmiş olan Kur'an, ihtilafın başka bir zeminine dönüşür. Böyle olunca da beşeriyete hidayet ve ihtilafın giderilmesi olan maksadı gerçekleşmemiş olacaktır.⁹⁰ Bu da Allah'ın hikmetine uygun değildir. Bu nedenle Allah Rasûlü'nün (s.a.a) rıhleti vaktinde Kur'an'a sarılmayı vasiyet etmekle yetinmediğini, ümmetine defalarca iki şeye yapışmayı tavsiye ettiğini ve sapmamalarının o ikisine sarılmaya bağlı olduğunu hatırlattığını ve bu ikisinin hiçbir zaman birbirinden ayrılmadığını buyurduğunu görüyoruz. Bu iki şeyden biri Allah'ın Kitabı, diğeri ise Hz. Peygamber'in Ehl-i Beyt'idir. Bu konu birçok yerde ve muhtelif ifadelerle Peygamberimizden nakledilmiştir. Bu ifadelerden biri şöyledir:

“Hiç şüphe yok aranızda iki paha biçilmez şey bırakıyorum. Eğer bu ikisine sarılırsanız asla yolunuzu kaybetmezsiniz: Allah'ın Kitabı ve Ehl-i Beytim. Hiç tereddüt yok ki, bu ikisi, Kevser havuzunun kenarında bana gelinceye dek birbirinden asla ayrılmaz.”⁹¹

⁹⁰ Bu konuda *Usûlü Kafi'de* geçen (c. 1, s. 227 ve 228, kitabul-hüce babu'l-ıztırar ile'l-hüce, hadis 4) Hişam b. Hakem'in Şam ehlinden bir adamla münazarasına bakılabilir.

⁹¹ Hür Amuli, Muhammed b. Hasan, *Vesailu's-Şia*, c. 18, s. 19, hadis 9; Burucerdî, Ağa Hüseyin, *Camiu Ehadisi's-Şia*, c. 1, s. 200, hadis 302; Hür Amuli, Muhammed b. Hasan, *İsbatu'l-Hidaye*, c. 1, s. 608, hadis 599; bu hadisi başka ifadelerle aşağıdaki kitaplarda da görebilirsiniz:

Tirmizi, Muhammed b. İsa, *Sünenü Tirmizi*, c. 5, s. 621, hadis 3768 ve s. 622, hadis 3788; *Müsnedü Ahmed*, Dar Sadır Beyrut, c. 3, s. 14, 17, 26, 59 ve c. 5, s. 181; *Müsnedü Ebu Ya'la*, c. 2, s. 297; İbn Kesir, İsmail, *el-Bidaye ve'n-Nihaye*, c. 5, s. 184; İbn Kesir, İsmail b. Ömer, *Camiu'l-Mesaniid ve's-Sünen*, c. 19, s. 137; *el-Tabakatu'l-Kübra*, c. 2, s. 194; Hakim Nişaburi, Ebu Abdullah Muhammed b. Abdullah, *el-Müstedrek ale's-Sahihayn*, c. 3, s. 109, 148; *Müsned Ebu Ya'la*, c. 2, s. 297, hadis 48; Ebu Yusuf, Yakub b. Süfyan, *el-Marife ve't-Tarih*, c. 1, s. 536 ve 537; Saduk'un *Kemaluddin'i*, c. 1, s. 234, bab 22, 44-62. hadisler; İbn Ebi Şeybe Abdullah b. Muhammed, *el-Musannef fi'l-Ehadis ve'l-Asar*, c. 7, s. 417 (kitabul-fedail, bab ma a'tallahu teala Muhammed, hadis 41) ve başka birçok kitap.

Her ne kadar Kur'an-ı Kerim herşeyi beyan eden kitapsa da (وَنَزَّلْنَا عَلَيْكَ الْكِتَابَ تِبْيَانًا لِّكُلِّ شَيْءٍ⁹²) onu anlamak için izah lazımdır. Bu nedenle şöyle buyurmuştur: ”وَأَنزَلْنَا إِلَيْكَ الذِّكْرَ لِتُبَيِّنَ لِلنَّاسِ مَا نُزِّلَ إِلَيْهِمْ“⁹³ Herşeyin bilgisinin Kur'an'da bulunduğu, ama sadece Allah Rasülü (s.a.a) ve mutahhar İmamların (a.s) onu bildiğine ve bu büyük şahsiyetlerin sahip olduğu ilmin kökünün Kur'an'da bulunduğu delalet eden birçok rivayet itibariyle⁹⁴ Kur'an'ın yanında Peygamber'in (s.a.a) Ehl-i Bey'tine de sarılmanın, onların Kur'an-ı Kerim'i açıklıyor olmaları bakımından sapmamanın şartı kabul edildiğini anlıyoruz. Kur'an-ı Kerim insanlığın

⁹² Nahl 89

⁹³ Nahl 44

⁹⁴ Bu rivayetlerin örnekleri şunlardır:

”عن ابى عبدالله عليه السلام قال كتاب الله فيه نبأ ما قبلكم وخبر ما بعدكم وفصل ما بينكم ونحن نعلمه“

(Usûlü Kafi, c. 1, s. 113, kitabu fazli'l-ilm, babu'r-red ile'l-kitab ve's-sünne, hadis 9),

”عنه عليه السلام ان الله تبارك وتعالى انزل في القرآن تبيان كل شئ حتى والله ما ترك الله شيئا يحتاج اليه العباد حتى لا يسطيع عبد يقول لو كان هذا انزل في القرآن الا وقد انزله الله فه“

(A.g.e., s. 111, aynı bab, hadis 1),

”عن حماد اللحام قال قال ابو عبدالله عليه السلام نحن والله نعلم ما فى السموات وما فى الارض وما فى الجنة وما فى النار وما بين ذلك فبئذ انظر اليه قال فقال يا حماد ان ذالك من كتاب الله ان ذالك من كتاب الله ان ذالك من كتاب الله“

(Biharu'l-Envar, c. 92, s. 86, hadis 20)

”عن اميرالمؤمنين عليه السلام ما من شئ تطلبونه الا وهو فى القرآن فمن اراد ذلك فليسألنى عنه“

(Vesailu's-Şia, c. 18, s. 135, hadis 20)

Rivayetlerin sayısı o kadar çoktur ki onların senedlerini incelemeye hacet yoktur. Bununla birlikte nakledilen ilk rivayetin senedi sahihtir (bkz: Mir'atu'l-Ukul, c. 1, s. 209).

Diğer rivayetlere şurada bakılabilir: Usûlü Kafi, c. 1, s. 110-113, aynı bab, hadisler 5-8, s. 287, bab innehu la yecmeu'l-Kur'an küllehu ille'l-eimmeti aleyhimüsselam... hadis 4, s. 319, bab inne'l-eimme aleyhimüsselam ya'lemune ilm ma kane ve ma yekun... hadis 2, s. 328, bab fi inne'l-eimme aleyhimüsselam bi men yeşbehun, hadis 3, s. 284, bab inne'l-eimme aleyhimüsselam veresu ilme'n-nebiyy, sallallahu aleyhi ve alihi, hadis 7, Biharu'l-Envar, c. 92, s. 86, hadis 21, s. 89, hadis 33, s. 96, hadis 55, Nuru's-Sakaleyn, c. 3, s. 76, hadis 187, s. 77, hadis 189, Vesailu's-Şia, c. 18, s. 145, hadis 48, Tefsiru'l-Ayyaşi, c. 2, s. 266, hadis 56, Tefsiru's-Safi, c. 1, s. 29 (mukaddime 4).

hidayeti için bütün bilgi ve hükümleri içeriyor olsa da onları açıklamadan gerekli bütün malumat ve hükümler ondan çıkarılamaz. Bu sebeple, yapılmaması sapmamanın şartı olarak tanıtılmış bu meseleden üç sonuç çıkarılmaktadır:

1) Kur'an-ı Kerim, sapmaktan kurtulmak için tek başına yeterli değildir. Çünkü tüm öğretiler onda tafsilatıyla belirtilmemiştir. Bir müfessir ve mübeyyin istemektedir.

2) Bu hadiste Kur'an'la birlikte zikredilen Ehl-i Beyt, Kur'an-ı Kerim'in tüm anlamlarına vakıf müfessirlerdir.

3) Onlar Kur'an'ı tefsir ederken hevaperestlikten ve hatadan masumdur. Çünkü Peygamber (s.a.a), eğer bu ikisine sarılırsa asla sapılmayacağını buyurmuştur. Bu, onların her türlü hata ve hevadan korunmuş olmalarını gerektirir. Zira böyle olmasaydı insanların sapmamaları kesin olmayacaktı.

“O ikisi asla birbirinden ayrılmaz” cümlesi iki önerme içermektedir:

1) Onlar Kur'an'dan ayrılmazlar, 2) Kur'an onlardan ayrılmaz. Bu iki hükümden şu anlaşılabilir:

1) Onların heva ve hatadan korunmuş olmaları. Çünkü Kur'an'dan ayrılmamaları onların bilgi, düşünce ve davranışlarının tamamen Kur'an'a uygun olmasını gerektirir. Bu da onların heva ve hatadan masun oldukları manasına gelir. Bundan başka bir şey sözkonusu olsaydı bu bağlılık gerçekleşmezdi.

2) Onların Kur'an'ın tüm mana ve maarifine vakıf olmaları. Çünkü Kur'an'ın onlardan ayrılmaması, Kur'an'ın tüm anlam ve maarifiyle onların nezdinde bulunmasıyla mümkündür. Eğer bu maarifin bir kısmını bilmeseler o kısımdan ayrı düşmüş olacaktı. Halbu ki Peygamber (s.a.a) Kur'an'ın onlardan ayrılmasını nefyetmiştir.

Sakaleyn hadisinin anlamı hakkında İmam Bakır'dan (a.s) nakledilmiş bir rivayette Ehl-i Beyt'in Kur'an müfessiri olması şöyle açıklanmıştır: Muhammed b. Hasan Saffar muttasıl senedle Sa'd Eski'ten şöyle rivayet etmiştir:

سألت ابا جعفر عليه السلام عن قول النبي صلى الله عليه وآله انى تارك فيكم الثقلين فتمسكوا بهما فانهما لن ينفردا حتى يردا على الحوض. قال فقال ابو جعفر عليه السلام لا يزال كتاب الله و الدليل منا يدل عليه حتى يردا على الحوض⁹⁵

İmam Muhammed Bakır'a (a.s) Peygamber'in (s.a.a) sözünün manasını sordum. Şöyle buyurdu: "Sizin aranızda iki paha biçilmez şey bırakıyorum. Onlara sarılın. Çünkü bu ikisi, (Kevser) havzında bana ulaşana dek asla birbirinden ayrılmaz." Hazret şöyle buyurdu: "(Yani) Allah'ın Kitabı ve ona delalet eden bizden bir delil, havuzda bana gelinceye dek (birliktedir)."

Bu rivayet, sakaleyn hadisini ve Ehl-i Beyt'in Kur'an-ı Kerim'in müfessiri olduğunu teyit, hatta tekid etmektedir.

Buraya kadar bu mütevatir hadisten çıkan sonuç şudur ki, Peygamber'in Ehl-i Beyt'i, Kur'an'ı anlamada ve tefsirde her türlü hatadan ve hevadan korunmuş Kur'an-ı Kerim'in gerçek müfessirleridir. Şimdi bu Ehl-i Beyt'in kim olduğuna bakabiliriz.

Kur'an'ın Bütün Manalarına Vakıf Olak Ehl-i Beyt

"Ehil" kelimesine lugatta yaraşan, layık⁹⁶, hakeden⁹⁷ manası verilmiştir. Örfte de aynı anlamda kullanılmıştır. Bu nedenle "اللهم ان لم اكن اهلا ان ابلغ رحمتك فرحمتك اهل ان تبلغنى وتسعنى" duasında ve "الهى ما عبدتك خوفا من نارك ولا طمعا فى جنتك بل وجدتك اهلا للعبادة فعبدتك"⁹⁸

hadisinde "ehil" kelimesi aynı anlamı zihne çağrıştırır. Fakat bir şeye veya şahsa izafe edildiğinde -çoğunlukla da böyle olur- izafe edilen münasebetiyle ondan başka bir mana anlaşılabilir. "Ehl-i Beyt" kelimesine bir keşim evin sakinleri manasını vermiştir.⁹⁹ Feyyumi "el-Ehl'e "ehl-i beyt"

⁹⁵ Biharul-Envar, c. 23, s. 140, hadis 90.

⁹⁶ Müntehe'l-Ereb, c. 1, s. 46.

⁹⁷ İbn Seyyide, Ali b. İsmail, el-Muhkem ve'l-Muhitu'l-A'zam fi'l-Lugat, 4/256.

⁹⁸ Hakim, Seyyid Muhsin, Mustemseku'l-Urveti'l-Vüska, c. 6, s. 8

⁹⁹ Ferahidi, Halil, el-Ayn, c. 4, s. 89, Firuzabadi, Mecduddin, el-Kamusu'l-Muhit, c. 3, s. 486, el-Muhkem ve'l-Muhitu'l-A'zam, c. 4, s. 256, İbn Manzur, Muhammed b. Mukerrem, Lisanel-Arab, c. 1, s. 253.

manası verdikten sonra şöyle demiştir: “Onda asıl olan akrabalıktır.”¹⁰⁰ Ragıb da kendisiyle nesep bağı bulunan kimseler konusunda şahsın “ehl-i beyt”inin mecazi kullanımından bahsetmiştir.¹⁰¹ Bundan dolayı lugatta her şahsın “ehl-i beyt”inin, onun evinin sakinleri, yani karısı ve çocukları manasına geldiği söylenebilir. Ama aynı zamanda onun akrabaları anlamında da kullanılmaktadır. Örfte de bir şahsın ehl-i beyti onun ailesi -karısı ve çocukları- anlamına gelmektedir. Bazen de sülalesi ve akrabaları için kullanılmaktadır.

Peygamber (s.a.a) konu olduğunda, Hz. Peygamber’in evi vahyin nüzul mahalli ve nübüvvet evi olduğundan, ehl-i beyt kavramının iki kullanımı sözkonusudur. Bazen Peygamber’in ehl-i beyti denilmekte ve Hazret’in ikamet yeri kasdedilmektedir. Bu kullanımda kavramın vahyin nüzul mahalli ve nübüvvet hanesi olması bahis konusu değildir. Bu durumda ehl-i beyt kelimesi, başkaları için kullanıldığı anlamda, yani Hazret’in ailesi (eş ve çocukları) manasında ya da genel olarak akrabaları anlamında Hz. Peygamber için de kullanılmış olmaktadır. Kimilerinin Peygamber’in (s.a.a) ehl-i beytine onun eşleri, kızları ve damadı (a.s) manası vermeleri¹⁰² bu kullanıma uygundur. Fakat kimi zaman Peygamber’in (s.a.a) Ehl-i Beyti, Hazret’in evinin vahyin nüzul mahalli ve nübüvvet hanesi olması bakımından kullanılmaktadır. Bu durumda hanenin sakinleri, Hz. Peygamber’in ailesi veya genel olarak akrabaları anlamına gelmez. Bilakis ilim, amel ve insani sıfatlar açısından Hazret’in evine layık olan bireyler kasdedilmektedir. Bu kullanımın delili, Nebiyy-i Ekrem’in (s.a.a) defalarca Ali, Fatıma, Hasan ve Hüseyin’i (salavatullahi aleyhim) çağırıp üzerlerine bir örtü örterek “Bunlar benim ehl-i beytimdir” buyurduğunu haber veren çok sayıda rivayettir.¹⁰³ Hz. Peygamber’in eşlerinden bazıları,

¹⁰⁰ Feyyumi, Ahmed b. Muhammed, *el-Misbahu'l-Münir*, s. 33.

¹⁰¹ Ragıb İsfehani, Ebulkasım Hasan b. Muhammed, *Mu'cemu Müfredatı Elfazı'l-Kur'an*, s. 25.

¹⁰² *El-Muhkem ve'l-Muhitu'l-A'zam*, c. 4, s. 256, *Lisanu'l-Arab*, c. 1, s. 253.

¹⁰³ Bkz: Tirmizi, Muhammed b. İsa, *Sünenü Tirmizi*, c. 5, s. 656 (kitabul-menakıb, bab 61, hadis 3781), İbn Hanbel, Ahmet, *Müsnedu Ahmed*, eski baskı, c. 6, s. 304 ve yeni baskı c. 10, s. 197, hadis 26659, İbn Esir, Mübarek b. Muhammed, *Camiu'l-Usül*, c. 10, s. 100 ve 101, hadis 6689, 6690, *Camiu'l-Beyan*, c. 22, s. 6 ve 7, *Tarihu Medineti Dimeşk*, c. 13, s. 204 (Tercemetu'l-Hasan b. Ali, aleyhisselam) ve c. 14, s. 139, 143 ve 144, hadisler 3443, 3454, *Şevahidu't-Tenzil*, c. 2, s. 104, hadis 734, s. 110, hadis 741, Taberani, Süleyman b. Ahmed, *el-Mu'cemu'l-Kebiri Taberani*, c. 3, s. 53, hadis

“Ey Allah’ın Rasûlü, biz ehl-i beytinden değil miyiz?” dediklerinde Hazret, muhtelif ifadelerle rivayet edilen hadislerde bu soruya hep olumsuz cevap vermiştir.¹⁰⁴ Hz. Peygamber’den (s.a.a) gelen bu rivayetlerde ehl-i beyt mensuplarının tanıtımının ikinci manada kullanıldığı gayet açıktır. Yani ilim ve amel bakımından nübüvvet evine yaraşır olan akrabalarından bireyleri ümmetine tanıtmak istiyordu. Çünkü öncelikle, Hazret’in ehl-i beyt üyeleri birinci kullanıma göre aşıkardı ve tanıtılmaya muhtaç değildi. İkincisi, tanıtım, Hz. Peygamber’in o zamandaki ehl-i beytinin, adı geçen dört kişiye münhasır olduğuna delalet edecek biçimde yapılmıştır. Hâlbuki Ehl-i beyt, birinci kullanıma göre başkalarını da kapsamaktadır. Üçüncüsü, birinci kullanımda Hazret’in eşleri, onun ehl-i beytinin bir parçasıdır, ama bu tanıtımda Hz. Peygamber’in eşleri ehl-i beytten sayılmamakla kalmamış, bilakis bu rivayetlerin çoğunda onların ehl-i beyt kabul edilmelerine olumsuz cevap verilmiştir. Dolayısıyla Peygamber’in ehl-i beyti için ikinci kullanım kesin ve inkâr edilemezdir.

Aynı şekilde Nebiyy-i Ekrem (s.a.a) sakaleyn hadisinde Ehl-i Beyt’i Kur’an’la aynı ağırlıkta zikretmiş, Kur’an ve onlar hakkında “sakaleyn” tabirini -olağanüstü azamet ve değere delalet eder- kullanmış, Kur’an’a ve onlara yapışmayı sapmamanın şartı kabul etmiş ve onların Kur’an’la ebedi bağlılığını bildirmiştir. Bu özellikler gözönünde bulundurulduğunda açıktır ki bu hadiste geçen Ehl-i Beyt birinci anlamda, yani Hz.

2664, 2665 ve c. 23, s. 333, 334, 336, hadisler 779 ve 780, İbn Kesir, İsmail, *Tefsiru’l-Kur’ani’l-Azim*, c. 3, s. 493, *Şevahidu’t-Tenzil*, c. 2, s. 134, hadis 765, Tahavi, Ahmed b. Muhammed b. Selame, *Müşkilu’l-Asar*, c. 1, s. 332, 333, Ebu Ya’la, Ahmed b. Ali, *Müsnedu Ebu Ya’la*, c. 12, s. 456, hadis 7026, İbn Meğazili, Ali b. Muhammed, *Menakıbu Ali b. Ebi Talib aleyhisselam*, s. 303, hadis 347, *Müsnedu Ebu Ya’la*, c. 12, s. 313, 314, hadis 6888, Kurtubi, Ebu Abdillâh Muhammed b. Ahmed, *el-Camiu’l-Ahkami’l-Kur’an*, c. 14, s. 183, Nişaburi, Müslim b. Haccac, *Sahihu Müslim*, c. 5, s. 37 ve başka birçok kitap.

¹⁰⁴ Ümmü Seleme hakkında *Müsnedu Ahmed*, yeni baskı, c. 10, s. 228, hadis 26808, *Müşkilu’l-Asar*, c. 1, s. 334, 335, *Tarihu Medineti Dimeşk*, c. 14, s. 141, hadis 3449, *Şevahidu’t-Tenzil*, c. 2, s. 124, hadis 757’ye bakılabilir. Aişe hakkında *Şevahid’-Tenzil*, c. 2, s. 61, hadis 682 ve s. 62, hadisler 683 ve 684, *Tefsiru’l-Kur’ani’l-Azim*, c. 3, s. 493 ve 494, Kufi, Muhammed b. Süleyman, *Menakıbu Emirilmuminin aleyhisselam*, c. 2, s. 132, *Mecmeu’l-Beyan*, c. 8, s. 357’ye bakılabilir. Allah Rasûlü’nün (sallallahu aleyhi ve alihi) diğer eşi Zeyneb hakkında *Şevahidu’t-Tenzil*, c. 2, s. 53, hadis 673 ve s. 54, hadis 674, Cuveyni, İbrahim b. Muhammed, *Feraidu’s-Simtayn*, c. 2, s. 18 ve 19, hadis 362’ye bakılabilir.

Peygamber'in (s.a.a) eşleri veya genel olarak akrabaları manasında değildir. Aksine, ikinci anlamda, yani Hz. Peygamber'in, nübüvvet evine yarasır ve o hususiyetleri taşıyan akrabalarından fertler manasındadır. Böyle kimseleri net olarak tanımanın Nebiyy-i Ekrem'in (s.a.a) bizzat tanıtmasından başka yolu olmadığı ortadadır. Bu yüzden bazı rivayetlerde geçtiğine göre, Allah Rasülü (s.a.a) sakaleyn hadisini zikrettiğinde Cabir b. Abdullah Ensari sordu: "Ey Allah'ın Rasülü, ıtretiniz kimlerdir?" Allah Rasülü buyurdu: "Ali, Hasan, Hüseyin ve kıyamete kadar Hüseyin'in evlatlarından imamlar."¹⁰⁵

Ehl-i Sünnet âlimlerinden Hamvini, *Fevaidu's-Simtayn*'da, Şeyh Hür Amuli *İsbatu'l-Hidaye*'de Hz. Ali'nin (a.s) sahabeden bir toplulukla sohbetini ayrıntılı olarak rivayet etmiştir. Rivayetin bir bölümü şöyledir:

انشدكم الله اتعلمون ان رسول الله صلى الله عليه و آله قام خطيباً لم يخطب بعد ذلك فقال يا ايها الناس انى تارك فيكم الثقلين كتاب الله و عترتى اهل بيتى فتمسكوا بهما لن تضلوا فان اللطيف (الخبير) أخبرنى و عهد الى انهما لن ينفرا حتى يردا على الحوض. فقام عمر بن الخطاب شبه المغضب فقال يا رسول الله اكل اهل بيتك قال لا و لكن اوصيائى منهم اولهم ائمة و وزيرى و اورثى و خليفتى فى امتى و ولى كل مؤمن بعى هو اولهم ثم ابنى الحسن ثم ابنى الحسين ثم تسعة من ولد الحسين واحد بعد واحد حتى يردوا على الحوض شهداء الله فى ارضه و حججه على خلقه و خزان علمه و معادن حكمته من أطاعهم أطاع الله و من عصاهم عصى الله فقالوا كلهم نشهد ان رسول الله صلى الله عليه و آله قال ذلك¹⁰⁶

"Allah iyiliğinizi versin, Allah Rasülü'nün (s.a.a) okuduğu son hutbede şöyle buyurduğunu bilmiyor musunuz: "Ey insanlar! Aranızda iki paha biçilmez şey bırakıyorum. Allah'ın kitabı ve ıtretim, ehl-i beytim. Şu halde bu ikisine sarılırsanız asla sapmazsınız. Çünkü lütuf sahibi (herşeyden haberdar olan) Allah, havzda bana gelinceye dek bu ikisinin hiçbir zaman (biri-birinden)

¹⁰⁵ Saduk, Muhammed b. Ali, *Meani'l-Ahbar*, s. 91 (babu mana's-sakaleyn ve'l-ıtret) S - duk, Muhammed b. Ali, *Kemaluddin*, c. 1, s. 244 ve 245, *Biharul-Envar*, c. 23, s. 147, hadis 111, Hür Amuli, Muhammed b. Hasan, *İsbatu'l-Hidaye*, c. 1, s. 489, hadis 167 ve s. 499, hadis 21.

¹⁰⁶ *Feraidu's-Simtayn*, c. 1, s. 312-318, *İsbatu'l-Hidaye*, c. 1, s. 508 ve 509.

ayrılmayacağını haber verdi.” Sonra Ömer b. Hattab hışımla ayağa kalktı ve dedi ki: “Ey Allah’ın Rasûlü, (s.a.a) bütün sülalen mi?” Allah Rasûlü şöyle buyurdu: “Hayır. İçlerinden benim vasım olanlar. Bunların ilki de kardeşim, vezirim, varisim, ümmet içindeki halefim ve benden sonra her müminin velisidir. O, onların ilkidir. Sonra oğlum Hasan, sonra oğlum Hüseyin, daha sonra Hüseyin’in evlatlarından dokuz kişi, birbiri ardınca havzda yanıma ulaşınca dek gelecekler. Onlar Allah’ın yeryüzündeki delilleri, halka karşı hüccetleri, onun ilminin hazinedarları ve onun hikmet madenleridir. Kim onlara itaat ederse Allah’a itaat etmiştir. Kim emre itaatsizlik ederse Allah’a itaatsizlik etmiştir.” Bunun üzerine onlar (yani sahabe topluluğu) şöyle dedi: “Allah Rasûlü’nün (s.a.a) buyurduğu söze şahitlik ederiz.”

Şeyh Saduk (r.h) muteber senedle şöyle rivayet etmiştir:

سئل امير المؤمنين عليه السلام عن معنى قول رسول الله صلى الله عليه وآله انى
مخلف فيكم الثقلين كتاب الله و عترتى من العترة فقال انا و الحسن و الحسين و
الاثمة التسعة من ولد الحسين تاسعهم مهديهم و قائمهم لا يفارقون كتاب الله و
لا يفارقهم حتى يردوا على رسول الله صلى الله عليه وآله حوضه¹⁰⁷

“Allah Rasûlü’nün (s.a.a) “İki paha biçilmez şeyi, Allah’ın kitabını ve itretimi size bırakıyorum” sözü hakkında Müminlerin Emiri’ne (a.s) sordular: “İtret kimlerdir?” Buyurdu ki: “Ben, Hasan, Hüseyin ve Hüseyin’in evlatlarından dokuz imam. Dokuzuncuları Mehdi ve kaimdir. Havzda (Kevser) Allah Rasûlü’ne (s.a.a) ulaşınca dek Allah’ın kitabından ayrılmazlar ve Allah’ın kitabı (da) onlardan ayrılmaz.”

Bu rivayetten -senedi sahihtir- birkaç sonuç çıkmaktadır:

1. Sakaleyn hadisinde Kur’an’la eşit ağırlıkta zikredilmiş olan Peygamber’in itreti, ilki Hz. Ali (a.s), sonuncuları da Hz. Mehdi (af) olan on iki kişidir.

¹⁰⁷ *Meani'l-Ahbar*, s. 90, bab ma'na's-sakaleyn ve'l-itret, hadis 4 ve senedi şöyledir: حدثنا احمد بن زياد بن جعفر المهداني رضى الله عنه قال حدثنا على بن ابراهيم هاشم عن ابيه عن محمد بن ابي عمير عن غياث بن ابراهيم عن الصادق جعفر بن محمد عن ابيه محمد بن علي عن ابيه علي بن الحسين ” Senedin tüm ricali mevsuktur. Söz konusu fertlerin hal tercemeleri için *Mu'cemu Ricali'l-Hadis'e* bakılabilir. Saduk (rh), Ahmed b. Ziyad hususunda Kemaluddin'de (s. 369, 34. babın sonu) şöyle demiştir: “Din ve fazilet bakımından sika biridir. (rahmetullahi aleyhi ve ridvanihi)”

2. Onlar hiçbir zaman Allah'ın kitabından ayrılmazlar. Bu da hata ve hevadan masum olduklarının delilidir.

3. Allah'ın kitabı kıyamete kadar onlardan ayrılmaz. Bu onların Kur'an'ın bütün mana ve maarifine dair ilmine, unutkanlıktan masun olduklarına ve Kur'an'ın tüm anlam ve öğretilerini tefsir edecek yeterlikte olduklarına delildir.

Sakaleyn hadisindeki itret ve Ehl-i Beyt'i bu on iki kişiyle sınırlayan başka rivayetler de vardır. Dipnotta bunların sadece kaynaklarına değinilmekle yetinilmiştir.¹⁰⁸ Dolayısıyla Allah Rasûlü'nün (s.a.a), sakaleyn hadisinin delaletine göre Kur'an'ın bütün manalarına vakıf olan itret ve ehl-i beytinden maksat, önceki rivayetlerde adı geçen bu on iki kişidir. Bu ifadeye göre sakaleyn hadisinin -sıhhati üzerinde Şia ve Ehl-i Sünnet'in ittifakı vardır-, Nebiyy-i Ekrem'in (s.a.a) Ehl-i Beyt'inden Emirulmüminin (a.s) ve diğer on bir kişinin Kur'an'ın bütün malumatına vakıf olduğuna ve Kur'an'ın tamamını tefsir etme yeterliliği bulunduğu delaleti apaçık ortadadır. Yine, Kur'an'ın tüm anlam ve öğretilerine vakıf olan Allah Rasûlü'nden (s.a.a) ve Emirulmüminin'den (a.s) başka müfessirlerle de tanıştık. Hatırlatmak gerekir ki Sahih-i Bureyd ve Sahih-i Ebi's-Sabah gibi -Allah Rasûlü'nün (s.a.a) Kur'an'ın tüm manalarına vakıf olduğu hakkında- daha önce geçen rivayetlerden bir kısmı da bu meseleye delalet etmektedir. Çünkü diğer rivayetler gözönünde bulundurulduğunda Sahih-i Bureyd'de geçen vasilerden maksadın Müminlerin Emiri (a.s) ve diğer on bir İmam olduğu ve Sahih-i Ebi's-Salah'taki "nâ" zamiriyle de on bir İmanın kastedildiği anlaşılmaktadır. Bu meseleye delalet eden rivayetler pek çoktur. Uzatmama kuralına riayet ederek sadece kaynaklarına değinmekle yetineceğiz.¹⁰⁹

¹⁰⁸ Bkz: Kanduzi, Süleyman b. İbrahim, *Yenabiu'l-Mevedde*, s. 430, 71. babın sonu, Hazzaz Kummi, Ali b. Muhammed, *Kifayetu'l-Asar*, s. 170-172, bab ma reva anî'l-Hüseyni'nî Ali, fi'n-nusus ale'l-eimmeti'l-isna aşere (salavatullahi aleyhim ecmain), *Kemaluddin*, c. 1, s. 240, bab 22, hadis 64, *Uyunu Ahbari'r-Rıza* (aleyhisselam) Tahran baskısı, *İntişarat-i Cihan*, c. 1, s. 57, bab 6, hadis 25, *Biharu'l-Envar*, c. 23, s. 147, hadis 110, *İsbatu'l-Hidaye*, c. 1, s. 489, hadisler 166 ve 208.

¹⁰⁹ *Usûlü Kafi*, c. 1, s. 270, "babu inne'r-rasihin humu'l-eimme aleyhimusselam" hadisler 1, 2 ve 3, s. 283 ve 284, "bab inne'l-eimme veresu ilme'n-nebiyy ve cemii'l-enbiya ve'l-evsiya ellezine min kablihim", c. 7, s. 228 ve 229, bab innehu lem yecmau'l-Kur'an külluhu ille'l-eimme aleyhimüsselam ve innehum ya'lemune ilmehu külluhu, hadis-

Kur'an'ın Kâmil İlminin Peygamber'e ve Masum İmamlara Özel Olması

Kuleynî'nin (r.h) *Kâfi'de* “innehu lem yecmau'l-Kur'ane külluhu ille'l-eimme, aleyhimüsselam ve innehum ya'lemune ilmehu külluhu” babında geçen rivayette olduğu gibi bazı rivayetlerden anlaşılmaktadır ki Peygamber-i Ekrem'den (s.a.a) sonra Kur'an'ın bütün mana ve maarifine vakıf müfessirler Müminlerin Emiri ve ondan sonra da on bir İmamla sınırlıdır. Bu rivayetlerin bir örneği şöyledir:

- İmam Muhammed Bakır'ın (a.s) şöyle buyurduğu rivayet edilmiştir:

عن ابی جعفر علیه السلام انه قال ما يستطيع احد ان يدعى ان عمده جميع القرآن
كله ظاهره و باطنه غير الاوصياء¹¹⁰

“Vasiler dışında hiçkimse Kur'an'ın hepsini, zâhir ve bâtınını elinde tuttuğunu iddia edemez.”

Nebiyy-i Ekrem'in (s.a.a) vasilerini on iki kişi olarak tefsir eden rivayetler hatırlanırsa, bu rivayetin, Kur'an'ın bütün manalarına vakıf müfessirlerin on iki kişi olduklarına delaleti aşıkardır.

- Bureyd b. Muaviye şöyle der: Ebu Cafer'e (İmam Muhammed Bakır, aleyhisselam) dedim ki:

عن ابو بريد بن معاوية قال قلت لابی جعفر علیه السلام قل كفى بالله شهيدا بينی
و بینکم و من عنده علم الكتاب. قال ايانا عنی و علی اولنا و افضلنا و خیرنا بعد
النبی صلی الله علیه و آله¹¹¹

ler 1-6, *el-Burhan fî Tefsiri'l-Kur'an*, c. 3, s. 362-365, “Sonra kullarımız içinden seçtiklerimizi kitaba varis kıldık” (Fâtır 44) ayetinin izahında, hadisler 4 ve 10, *Besairu'd-Derecat*, s. 194, hadis 7, *Vesailu's-Şia*, c. 18, s. 149, hadis 64, *Biharu'l-Envar*, c. 92, s. 89, hadis 32, *Nuru's-Sakaleyn*, 3/76, hadis 185, *Besairu'd-Derecat*, s. 114, hadis 3 ve s. 47, hadis 1, *Bihar*, c. 26, s. 161, hadis 7 ve c. 92, s. 84, hadis 17 ve c. 14, s. 112, hadis 4, *Nuru's-Sakaleyn*, c. 4, s. 96, hadis 99.

¹¹⁰ *Usûlû Kafi*, c. 1, s. 286, kitabul-hüccce, bab innehu lem yecmau'l-Kur'an külluhu ille'l-eimme aleyhimüsselam, hadis 2.

¹¹¹ A.g.e., s. 287, hadis 6.

“De ki: Allah ve kitabın bilgisi yanında olan kişi seninle benim aramda şahit olarak yeter (yani manasını izah etmesi için bu ayeti Hazret’e okudum).” Şöyle buyurdu: “Allah ‘yanında kitabın ilmi olan kişi’ ile bizi kasdetmiştir. Ali de bizim ilkimiz, en üstünümüz, en iyimizdir.”

Bu rivayetin senedi sahihtir.¹¹² Delalet açısından da diğer rivayetler gözönünde bulundurulduğunda “ıyyânâ”dan maksadın Ali (a.s) ve ondan sonra on bir İmam olduğunda tereddüt yoktur.¹¹³ Kur’an’ın bütün manalarını bilen ikinci müfessir bahsinde “kitabın ilmi”nin tüm Kur’an ilimlerindeki zuhurunu izah etmiştik. Buna göre bu rivayet, Kur’an’ın tüm mana ve ilimlerinin Hz. Ali’den (a.s) sonra on bir İmamın nezdinde de bulunduğu delalet etmektedir. “İyyânâ”nın “anni”ye takdiminden, Kur’an ilimlerinin tamamının onlara mahsus olduğu anlaşılmaktadır.¹¹⁴ Bu mahsus olma halinin kendisi, “kitabın ilmi”nin tüm Kur’an ilimlerindeki zuhuruna bir başka delildir. Çünkü bazı Kur’an ilimleri onlara mahsus değildir. İmam Sadık’tan (a.s) gelen başka rivayetlerde şöyle buyurduğu nakledilmiştir: “Allah’a yemin olsun ki, kitabın tüm ilmi bizim elimizdedir.”¹¹⁵ Bu rivayetler de onların Kur’an’ın tüm ilimlerine ve anlamlarına vakıf olduklarını vurgulamaktadır.

Âl-i İmran suresi yedinci ayette geçen **وَمَا يَعْلَمُ تَأْوِيلَهُ إِلَّا اللَّهُ وَالْوَاسِعُونَ** “فِي الْعِلْمِ” cümlesi, “ilimde derinleşenler”i hususen Masum İmamlar olarak tefsir eden rivayetlerle birlikte düşünüldüğünde Kur’an’ın bütün ilimleri ve manalarının On İki İmama hasredilmesine bir başka delil oluşturur. Çünkü bu cümle, Kur’an’ın tevil ilminin -maarifinin bir bölümüdür- Allah’a ve ilimde derinleşenlere has olduğuna delalet etmektedir ve ilimde derinleşenlerden başka hiçkimse Kur’an’daki manaların bu bölümüne vakıf değildir. Rivayetler de ilimde derinleşenlerin sadece Masum

¹¹² Bu rivayeti Kuleyni (rh) iki tarikle İbn Ebi Umeyr’den nakletmiştir. Onlardan biri mürseldir. Fakat diğer tarihi Ali b. İbrahim babasından, o İbn Ebi Umeyr’den, o İbn Uzeyne’den, o Bureyd b. Muaviye’den rivayet etmiştir. Bu ricalin hepsi sikadır. Bu iki tarih şöyledir: a) Kuleyni (rh) Ali b. İbrahim’den, o babasından, o İbn Ebi Umeyr’den, o İbn Uzeyne’den, o Bureyd b. Muaviye’den... b) Kuleyni (rh) Muhammed b. Yahya’dan, o Muhammed b. el-Hasan’dan, o İbn Ebi Umeyr’den...

¹¹³ *Burhan* tefsiri, c. 2, Ra’d suresi son ayetin izahında hadis 16’ya bakılabilir.

¹¹⁴ Bkz: Taftazani, Mesud b. Ömer, *Muhtasaru’l-Meani*, s. 77.

¹¹⁵ Bkz: *Burhan* tefsiri, c. 2, s. 302, Ra’d suresi son ayetin izahında hadisler 2, 3 ve 6, *Usûlü Kafi*, c. 1, s. 257, hadis 3, *Besairu’d-Derecat*, s. 213, hadis 3, s. 230, hadis 5, *Biharu’l-Envar*, c. 26, s. 170, hadis 38 ve s. 197, hadis 8.

İmamlar olduklarına delalet etmektedir. Kuleyni (r.h), *Kaфі*'nin "kitabu'l-hücce"sinde bir babı "inne'r-rasihine fi'l-ilmu humu'l-eimme aleyhimüs-selam" adıyla akdetmiş ve burada birtakım rivayetler zikretmiştir. Senedi de sahih olan ilk rivayet şöyledir:

İmam Sadık'ın (a.s) şöyle buyurduğu nakledilmiştir:

عن ابی عبد الله علیه السلام قال نحن الراسخون فی العلم و نحن نعلم تأویله¹¹⁶

"Biz ilimde derinleşenleriz ve Kur'an'ın tevilini biliriz."

"Biz"den kasıt, aynı babın sonraki rivayetleri itibariyle Peygamber'in (s.a.a) vasileri¹¹⁷, yani İmam Ali ve ondan sonraki İmamlardır.¹¹⁸ Cümlede haberin ma'rife, yani "el-rasihun fi'l-ilm" şeklinde olması da ilimde derinleşenlerin onlar olduklarının delilidir. Çünkü haberde asıl olan nekre kullanılmasıdır ve ma'rife olmanın izahlarından biri de sınırlamaya delalet etmesidir.¹¹⁹ Burada en uygun açıklama da budur.

Kuleyni başka bir babta şu rivayeti aktarmıştır:

İmam Sadık (a.s) buyurdu ki: "Biz, Allah azze ve cellenin itaati vacip kıldığı bir topluluğuz... Biz ilimde derinleşenleriz..."¹²⁰

Bu rivayetin senedi de sahihtir.¹²¹ Önceki rivayetin delaletini izah ederken söylenenler gözönünde bulundurulduğunda bu rivayetin iddiaya delaleti de aşıkardır.

Nehcu'l-Belağ'a da da şöyle geçmektedir:

¹¹⁶ *Usûlü Kaфі*, kitabu'l-hücce, babu inne'r-rasihine fi'l-ilmu humu'l-eimme aleyhimüs-selam, hadis 1, *Besairu'd-Derecat*, cüz 4, bab 10, hadis 5'e bakılabilir.

¹¹⁷ *Usûlü Kaфі*, aynı yer., hadis 2.

¹¹⁸ A.g.e., hadis 3.

¹¹⁹ Bkz: *Şerhu'l-Muhtasar ala Telhisi'l-Miftah*, s. 67 ve 68, "Der ki: nekre kullanılması, mesnedin nekre olması ve sınırlama getirilmeksizin ifade edilmesidir... İkincisi, yani cins tarifine itibar, cinsin bir şeye dair daraltılmasına yarar."

¹²⁰ *Usûlü Kaфі*, kitabu'l-hücce, babu farz taati'l-eimme (a.s), hadis 6, *Besairu'd-Derecat*, cüz 4, bab 10, hadis 1'e de bakılabilir.

¹²¹ Senedin ricali şöyledir: Ahmed b. Muhammed, Muhammed b. Ebi Umeyr, Süfyan b. Umeyre ve Ebi's-Sabah Kenani. Bunların hepsi sikadır.

أَيْنَ الَّذِينَ زَعَمُوا أَنَّهُمُ الرَّاكِبُونَ فِي الْعِلْمِ دُونَنا كَذِبًا وَ بَغْيًا عَلَيْنَا إِنْ رَفَعْنَا اللَّهُ وَ
وَضَعَهُمْ وَ اعْطَانَا وَ حَرَمَهُمْ¹²²

“Yalan söyleyerek ve hasetle, bizim değil kendilerinin ilimde derinleşenler olduğu söyleyenler nerede? Halbuki Allah bizi yükseltti, onları ise yere çaldı. Bize lütufta bulundu, onları ise mahrum etti.”

Sadece kaynaklarını zikredeceğimiz başka rivayetler de vardır.¹²³ Rivayetlere ilaveten “ilimde derinleşenler” cümlesinin kendisi Peygamber’den (s.a.a) ve Masum İmamlardan başkasına uygulanamayacak bir anlama sahiptir. Çünkü lugatta “rasih”, sabit¹²⁴ manasına gelir ve “el-ilm”deki elif ve lam, cins bildiren elif-lam’dır. Buna göre ilimde derinleşenler, mutlak anlamda ilimde sabit duran ve ayakları sağlam basan kimseler olmaktadır. Her konuda ilmin hakikatine ulaştığı için hiçbir meselede görüşü değişmeyecek şekilde ilimde sabit duran ve ayakları sağlam basanlar yani. Böyle kişiler, Peygamber ve Masum İmamlardan (a.s) başkası değildir. Çünkü ilimleri vahiyden kaynaklandığı ve kalpleriyle ilmin hakikatini bulabildiklerinden sadece onların görüşleri değişikliğe uğramaz.¹²⁵

Masum İmamlar ve Kur’an’ın Tüm Manalarının Tefsiri

Zikredilen delillere bakıldığında Allah Rasûlü’nden (s.a.a) ve Müminlerin Emiri Hz. Ali (a.s) dışında, onlardan sonra on bir İmamın da Kur’an’ın bütün öğretilerini bildiğine, ayet-i kerimelerin anlamlarının tamamını tefsir edebildiklerine ve tefsire ilişkin her soruya cevap verdiklerine tereddüt kalmamaktadır. Hiçbir haber ve rivayette, Kur’an’dan herhangi bir ayetin manası onlara sorulduğunda cevabını veremedikleri

¹²² Nehcu’l-Belağa, Feyzulislam’ın tercümesiyle, s. 437, hutbe 144.

¹²³ Biharu’l-Envar, c. 23, s. 189, babu innehum ehlu ilme’l-Kur’an, hadis 3, s. 191, hadis 12, s. 204, hadis 53, c. 92, s. 81, hadis 10, Tefsiru Ayyaşi, c. 1, s. 163, hadis 4, Süleyman b. Kays kitabı, s. 195, Kuleyni, Muhammed b. Yakub, Ravzai Kafi, s. 184, hadis 397.

¹²⁴ Bkz: el-Misbahu’l-Münir, “rash” kelimesi

¹²⁵ Fakat ilimde derinleşmiş olanlar ile sana indirilene ve sende önce indirilenlere iman eden müminler...” (Nisa 162) ayetiyle çelişmez. Çünkü o ayette mutlak anlamda ilmin değil, özel bir ilmin murad edildiğini gösteren “el-ilm” karinesi vardır. Ama Âl-i İmran suresi 7. ayette böyle bir karine mevcut değildir.

görülmüş değildir. Bu konu İmamın ilmine dair deliller dikkate alındığında kesindir ve tereddüt kabul etmez.¹²⁶ Geçen bazı rivayetler, Kur'an'ın tüm tenzil ve tevilinin, Hz. Ali'nin (a.s) Allah Rasülü'nden (s.a.a) öğrendiği ilimler ve maarifin kendisinden sonraki on bir İmama birbiri ardınca aktarıldığına, bu ilimlerin tamamının onların sonuncusunun elinde bulunduğuna delalet etmektedir.¹²⁷

İmamların (a.s) sahip olduğu ilimlerin kökenlerinden birini veraset kabul eden ve onları Peygamber'in (s.a.a) ilminin varisi olarak tanıtan rivayetler de¹²⁸ bu konuyu teyit etmektedir. Bu rivayetler gözönünde bulundurulduğunda her imamın Kur'an'ın tamamını kendisinden sonraki imam için tefsir ettiğini, onun tüm tevil ve tenzilin aktardığını söylemek mümkündür. Ama Kur'an'ın hepsini kendi çağının halkı için tefsir edip etmediği, o zamanın insanların onları tanıyıp tanımadığına bağlıdır. Çünkü onların ilmi makamlarından haberdar olmadıklarında ve onları sıradan insanlarla aynı seviye gördüklerinde doğaldır ki Kur'an'ın manalarını anlamak ve tefsirini öğrenmek için onların yanına gelmeyeceklerdir. Öte yandan bu mesele o çağın insanların ilgi, kapasite ve yeterliliğiyle ilişkilidir. Zira Kur'an'ın tefsirine ilgi duymuyorlarsa veya duysalar da Kur'an'ın tüm anlamlarını öğrenmeye kapasiteleri yetmiyorsa Kur'an'ın bütün anlamlarının onlara tefsir edilmesinin mümkün olamayacağı açıktır. Aynı şekilde ilgi ve kapasiteleri bulunsa bile Kur'an'ın tüm anlamlarının tefsir edilmesine layık değillerse ve bunu kötü yolda kullanacaklarsa¹²⁹ Kur'an'ın tüm manalarının onlara tefsir edilmesi caiz değildir.

¹²⁶ Usûlü Kafi, c. 1, s. 284, kitabu'l-hücce, bab inne'l-eimme aleyhimüsselam indehum cemiu'l-kitab elleti nezelet min indillahi..., birinci hadisin devamında şöyle denmiştir: "Allah, yeryüzünde, kendisine bir şey sorulduğunda bilmediğini söyleyen bir hüccet varetmemiştir."

¹²⁷ Bkz: Bu kitap, s. 50-53, bahis: İmam Ali (aleyhisselam) ve tüm Kur'an'ın tefsiri.

¹²⁸ Usûlü Kafi, c. 1, s. 173, kitabu'l-hücce, babu'l-ıztırrar ile'l-hücce, hadis 4, s. 246, babu cihati ulumi'l-eimme (a.s), hadis 2, s. 221, bab inne'l-eimme (a.s), veresetu'l-ilm yerusu ba'duhum ba'den el-ilm, hadisler 1-8, s. 223, bab inne'l-eimme ya'lemune ilm ma kane... hadis 1, s. 528, bab ma cae fi'l-isna aşere ve 'n-nas aleyhim, hadis 3, s. 470, bab muvellid Ebi Ca'fer (aleyhisselam), hadis 3'e bakılabilir.

¹²⁹ Kumeyl rivayetinde (Hikmet 139, Feyz'in *Nehcu'l-Belağ'a'sı*) geçtiği gibi, kişi keskin ve kuvvetli anlayış sahibi bile olsa eğer din ilmini dünya için kullanacak, Allah'ın nimet ve hüccetlerini Allah'ın kullanı ve evliyasıyla çatışmaya sarfedecekse Kur'an'ın tüm anlamlarını ona tefsir etmeye izin yoktur.

Buna ilaveten bu iş, insanların İmamlarla irtibat kurmada ve Kur'an'ın tefsir ve tevilini öğrenmede zalim idarecilerin engeliyle karşılaşmamasına da bağlıdır. Gerçi muhtelif zamanlarda durumlar değişebiliyordu. Bazı zamanlar ortam daha iyi oluyor ve engeller azalıyordu. Bazen de engeller çoğalıyordu. Bu yüzden İmamlardan ulaşan tefsir, nicelik olarak muhtelifdir.¹³⁰ Fakat herhangi bir zamanda bütün engellerin bertaraf olduğu ve Kur'an'ın tamamının tefsirinin öğrenilebileceği bir zeminin oluştuğu belli değildir.¹³¹ Bu nedenle Kur'an'ın hepsini insanlara tefsir ettiklerini söylemek mümkün değildir. Tabii ki ortam müsait olduğu ölçüde Kur'an'ın manasını açıklıyor, tevilini beyan ve tefsir ediyorlardı.¹³² Bun-

¹³⁰ Misal olarak Huveyzi, Nebiyy-i Ekrem'den (sallallahu aleyhi ve alihi) ve ondan sonra da oniki imamdaki ulaşan tefsirle ilgili hadisleri topladığı *Nuru's-Sakaleyn*'de Hamd suresinin tefsirinde Nebiyy-i Ekrem'den (sallallahu aleyhi ve alihi) yedi hadis (53, 82, 84, 86, 87, 103, 109), Hazret-i Ali'den (aleyhisselam) üç hadis (51, 73, 87), İmam Seccad'dan (aleyhisselam) bir hadis (97), İmam Bakır'dan (aleyhisselam) iki hadis (77, 104), İmam Sadık'tan (aleyhisselam) yirmi hadis (42, 44, 45, 46, 47, 52, 54, 60, 75, 83, 88, 89, 90, 91, 94, 96, 101, 105, 106, 111), İmam Kazım'dan (aleyhisselam) iki hadis (48, 1000), İmam Rıza'dan (aleyhisselam) beş hadis (74, 81, 85, 108 ve 110), İmam Askeri'den (aleyhisselam) üç hadis (50, 95 ve 102) zikretmiştir. İmam Cevad, İmam Hadi ve İmam-ı Asr'dan ise hiç hadis rivayet etmemiştir. Tabii ki burada kasdedilen, Hamd suresinin kelime ve ayetlerinin anlamlarını beyana dair zikredilen hadislerdir. Yoksa Hamd suresiyle ilgili rivayetler yüzondört tanedir ama bunların hepsi Hamd suresinin mana ve tefsirine dair değildir.

¹³¹ Saduk (rh), Muhammed b. Ali, *Tevhid* kitabında (s. 92, kul hüvellahu ehad'ın m - nası babı, hadis 6) şöyle rivayet etmiştir: Filistinlilerden bir cemaat İmam Bakır'ın (aleyhisselam) yanına geldi. Bazı meseleleri sordular ve Hazret de cevap verdi. Daha sonra "el-Samed"ın manasını sordular. Hazret onu tefsir ederek bazı konuları açıkladıktan sonra şöyle buyurdu: "Allah azze ve cellenin verdiği ilmimi taşıyacak birini bulabilseydim 'samed'den tevhibi, İslam'ı, imanı, dini ve şeriatı neşrederdim. Bunu nasıl yapayım? Ceddim Müminlerin Emiri (aleyhisselam) son nefesini verene kadar ilmini taşıyacak kimseyi bulamadı. Minberde diyordu ki: Beni kaybetmeden önce bana sorun. Hiç şüphe yok ki şu göğsüm ilimle doludur. Ah ah, keşke onu taşıyacak birini bulabilseydim..." Bu tür rivayetlerden çıkarılan sonuç şudur ki, Masum İmamların (aleyhisselam) arzularından biri, sürekli olarak ilimlerini öğrenebilecek birilerini bulmaktır, ama ne yazık ki bu hiç mümkün olmadı.

¹³² Bu konuya delil oluşturan rivayetler çoktur. O rivayetlerden biri, İmam Hasan Askeri'ye (aleyhisselam) ait tefsirin başında geçen rivayettir. Bu rivayetten anlaşılmaktadır ki İmam Askeri (aleyhisselam) yedi yıl boyunca Kur'an'ın manalarını Şiilerinden iki kişiye açıklamıştı. Aynı konuyu İmam Sadık da (aleyhisselam) bazı sahabeleri için daha önce izah etmişti. Bu rivayetin bir kısmını bu kitapta İmam Askeri'ye (aleyhisselam) ait tefsirin anlatıldığı bölümde yer verdik. Kuşkusuz bu rivayetin senedi hakkında tartışma ve ihtilaf vardır. Bu konuda aynı yerde ele alınmıştır.

ların bir bölümü rivayet ve tefsir kitaplarında nakledilmiş veya yararlanılması için tefsir kitaplarında biraraya getirilmiştir.¹³³ Fakat aralarında zayıf ve kaçınılmaz olarak da çelişkili rivayetler bulunduğundan sened açısından ve çelişkileri tespit bakımından tahkike muhtaçtır. Bunun izahı rivayet tefsirleri konu alan bahiste yapılacaktır.

Sonuç

“Kur’an’ın bütün anlamlarına vakıf müfessirler” bahsinde açıklananlardan aşağıdaki sonuçlar çıkmaktadır:

1. Allah Rasûlü (s.a.a), Hz. Ali (a.s) ve ondan sonra on bir imam Kur’an-ı Kerim’in bütün öğretilerini biliyordu. Allah Teala’nın ayet-i kerimelerde murat ettiği ve bu şahsiyetlerin bilmediği bir tek mana ve mesele yoktu.

2. Kur’an-ı Kerim’in tenzil ve tevilinin tamamı Allah Rasûlü’nün (s.a.a) imlası ve Müminlerin Emiri Ali’nin (a.s) yazısıyla kayda geçmiş, Hz. Ali’nin (a.s) mushafında muhafaza edilmiş ve kendisinden sonra on bir İmama birbiri ardınca aktarılmıştı. Nihayet bu mushaf imamların sonuncusu olan Hz. Mehdi’nin (af) elindedir ve kendisi onu herkese açıklayacaktır.

3. O müfessirlerin her biri, hayatları boyunca, ortam uygun olduğu ölçüde ilgi duyan kişilere yetenekleri ve liyakatları çerçevesinde ayetleri tefsir etmiş ve Kur’an’daki bilgileri açıklamışlardır. Her ne kadar tüm tefsirlerinin bize ulaşmış ulaşmadığı bilinmese de her halükarda Kur’an’ın tefsiriyle ilgili olarak bu şahsiyetlerden gelen ve rivayet kitaplarına dağılmış bulunan rivayetlere ilaveten onlara ait birçok tefsir rivayeti de Kur’an-ı Kerim’i tefsirde değerli bir kaynak olarak rivayet tefsirlerinde biraraya getirilmiştir. Fakat zayıf rivayetlerle karışık olduklarından onlardan yararlanabilmek için tahkik ve inceleme lazımdır.

4. Her çağda Kur’an-ı Kerim’in tüm bilgilerine vakıf ve onun bütün anlamlarını tefsire güç yetirebilecek bir müfessir olmuştur ve olacaktır.

¹³³ Peygamber ve Masum İmamlardan nakledilmiş tefsirler dağınık şekildedir. Tefsirle ilgili rivayetlerin hepsi ayrı bir külliyatta biraraya getirilse ve her birine ait tefsir olarak yayınlansa çok yararlı olacaktır.

Fakat zalimlerin zulmü ve engelleyenlerin engelleri ya da liyakat sahibi kişilerin bulunmaması sonucunda Kur'an'ın tüm anlam ve bilgilerini başkalarına beyan edebilecekleri ortam asla olmamıştır. En azından buna bir delil yoktur ve beyan etmişlerse bile kesinlikle elimize ulaşmamıştır. Hatta birtakım sebepler ve engeller nedeniyle uzun süre normal yoldan böyle bir müfessire ulaşmak kolay değildir. Fakat er ya da geç o sebepler ve engeller bertaraf olacak ve Kur'an'ın tüm manalarına vakıf son müfessirin huzuruyla şereflenme imkanı ve o büyük insandan Kur'an'ın saf bilgilerini öğrenme ortamı hazırlanacaktır. O günün bekleyişi içinde olmak gerekir. Pek çok rivayet bu konuya delalet etmektedir. Bunlardan biri de Kumeyl b. Ziyad'ın Nehcu'l-Belağa'da nakledilmiş rivayetidir.

Masum İmamlara Ait Tefsir Kitapları

Kur'an'ın gerçek anlamlarının tümüne vakıf ilk ve ikinci müfessirden, Yani Allah Rasülü (s.a.a), Müminlerin Emiri Ali'den (a.s) tefsire dair bir kitap elimize ulaşmış değildir. Onların tefsirlerinden istifade etmemiz, rivayet ve tefsir kitaplarında dağınık biçimde nakledilmiş veya rivayet tefsirlerinde biraraya getirilmiş rivayetlerle sınırlıdır. Kur'an'ın tüm manalarını bilen diğer müfessirlerden de elimizde bir tefsir kitabı yoktur. Müminlerin Emiri'ne ait (a.s) mushaf dışında onlar için yazılı bir tefsir zikredilmemiştir. Tabii ki tefsir bahsinde İmam Hasan Askeri'ye (a.s) ait basılmış ve mevcut bulunan bir kitap vardır. Kimileri "Tefsiru'l-Askeri" adında yüz yirmi ciltlik bir tefsirden söz etmişlerdir ve bazı görüşlere göre bu tefsir İmam Hadi'nin (a.s) imlasıyla kaleme alınmıştır. İbn Nedim de "Kitabu'l-Bakır" adında bir kitabı tefsir kitapları arasında saymıştır. İlk iki kitap hakkında tartışma ve ihtilaf vardır. Burada, bu çalışmaya uygun düştüğü kadarıyla o iki kitabı tahkik edeceğiz. *Kitabu'l-Bakır*'da (a.s), hakkında izahatta bulunacağımız *Ebi'l-Carud* tefsirinin ta kendisidir.

İmam Hasan Askeri'ye Ait Tefsir

el-Tefsiru'l-mensub ile'l-imam Ebi Muhammedi'l-Hasani'b-ni Aliyyi'l-Askeri (a.s) adıyla bilinen tefsir tek cilt halinde basılmıştır ve şu anda elimizdedir. Kur'an'ın fazileti ve Kur'an ilmi üzerine bir mukaddimeyi,

Hamd suresi tefsiri ve Bakara suresinden 148 ayetin tefsirini (1-114. ayetler, 158-179. ayetler, 198-210. ayetler ve 282. ayet) içermektedir. Baş tarafında, aşağıda gösterilen senedle¹³⁴ Ebu Yakub, Yusuf b. Muhammed b. Ziyad ve Ebu'l-Hasan, Ali b. Muhammed b. Seyyar adlı iki Şii'den bir hikaye nakledilmiştir:

Bir gün İmam Hasan Askeri (a.s), Kur'an'dan Âl-i Muhammed'in (a.s) bazı haberlerini içeren bir tefsire söz verdi. Çok mutlu olduk ve dedik ki: "Böylelikle Kur'an'ın tüm manalarını ve ilimlerini öğrenebilecek miyiz?" Buyurdu ki: "Hayır. Size öğretmek istediğim şey, İmam Sadık'ın da (a.s) ashabından birine öğrettiğidir." "...şahıs çok sevindi ve İmam Sadık'a sordu: Ey Allah Rasûlü'nün evladı, acaba Kur'an ilminin hepsini öğrendim mi?" Şöyle buyurdu: "Hayır. Bir çok şeyi elde ettin ve sana büyük bir fazilet verildi. Fakat öğrendiğin şey, Kur'an ilminin çok az miktarıdır. Allah azze ve celle buyurur ki:

﴿قُلْ لَوْ كَانَ الْبَحْرُ مَدَادًا لَكَلِمَاتِ رَبِّي لَنَفَذَ الْبَحْرُ قَبْلَ أَنْ تَنْفَذَ كَلِمَاتِ رَبِّي وَلَوْ جِئْنَا بِمِثْلِهِ مَدَدًا﴾

"De ki, Rabbimin kelimelerini yazmak için deniz mürekkep olsa ve bir o kadarını daha yardıma çağırırsak bile Rabbimin kelimeleri tükenmeden deniz tükenirdi." ¹³⁵

¹³⁴ Muhammed b. Ali b. Muhammed b. Cafer b. Dakkak şöyle dedi: Fakih şeyhlerimiz Ebu'l-Hasan Muhammed b. Ahmed b. Ali b. el-Hasan b. Şazan ve Ebu Muhammed Cafer b. Ahmed Ali b. el-Kummi (rahmetullahi aleyh) dediler ki: Şeyhu'l-fakih Ebu Cafer Muhammed b. Ali b. el-Hüseyn b. Musa b. Babeveyh el-Kummi (rahmetullahi aleyh) bize anlattı. O da dedi ki: Ebu'l-Hüseyn Muhammed b. el-Kasım el-Müfessir el-Esterabadi el-Hatib bize anlatmıştı. O da dedi ki: Bana da Ebu Yakub Yusuf b. Muhammed b. Ziyad ve Ebu'l-Hasan Ali b. Muhammed b. Seyyar anlattı... Bazı nüshalarda Ebu Cafer Muhammed b. Ali b. el-Hüseyn'den önce sened şöyledir: "Şeyh Ebu'l-Fazl Şazan b. Cebrail b. İsmail el-Kummi (edamellahu te'yidehu) dedi ki: Bize Seyyid Muhammed b. Serahtek (Serahenk) el-Hüseyni el-Cürani, Seyyid Ebi Cafer Mehdi b. el-Haris el-Hüseyni el-Mer'eşi'den, o Şeyh el-Saduk Ebi Abdullah Cafer b. Muhammed el-Devristi'den, o babasından, o Şeyhu'l-fakih Ebi Cafer Muhammed b. Ali'den..." Bkz: *el-Tefsiru'l-mensub ile'l-imam Ebi Muhammedi'l-Hasani'b-ni Aliyyi'l-Askeri* (aleyhisselam), tahkik ve neşr: Medresetu'l-İmami'l-Mehdi (aleyhisselam), Kum el-Mukkadese, 1409, s. 7-9.

¹³⁵ Kehf 109

Vaat zamanı gelip çatduğunda şöyle buyurdu: “Yazmanız için her gün size onun bir kısmını tayin ettim. O halde bana eşlik edin ve düzenli olarak hazır bulunun ki Yüce Allah bu saaddeten hissenizi arttırsın.” Bana yazdırdığı ilk şey Kur’an’ın ve onun ehlinin fazileti hakkındaki hadislerdi. Ondan sonra bana tefsiri imla buyurdu. Hazret’in yanında olduğumuz süre boyunca -yedi yıl sürdü- onu yazdık ve her gün saadetine erdiğimiz miktarı yazıyorduk.”¹³⁶

Bu haberdan anlaşılan odur ki bu tefsir İmam Hasan Askeri’nin (a.s) yazdırmasıyla ortaya çıkmış, kaleme alınması Ebu Yakub ve Ebu’l-Hasan eliyle ve bizzat İmam’ın talimatıyla olmuş ve yazımı -her gün saadetine erdikleri miktarda- yedi yıl boyunca devam etmiştir. Esas itibariyle bu tefsirin mevcut miktardan fazla olduğu söylenebilir. Çünkü mevcut miktar, yazımı yedi yıl sürecek hacimde gözükmemektedir. Her halükarda bu tefsirin İmam Hasan Askeri’ye (a.s) ait olmasının delili, tefsirin başında geçen haberdur.

İlim adamları bu tefsire itibar edilip edilmeyeceği ve onun İmam Askeri’ye (a.s) ait olup olmadığı konusunda ihtilaf etmişlerdir. Bir kısmı onun İmam’a aidiyetini uydurma ve yalan kabul etmiştir. Başka bir grup ise güvenilir bulmuş ve İmam’a isnat edilmesini desteklemiştir.

Çağdaş âlimlerden biri bu tefsir hakkında yazdığı ve ilim adamlarının bu tefsirin İmam Askeri’ye (a.s) ait olup olmadığına dair görüşlerini biraraya topladığı risalede bu tefsirin hüccet olduğunu reddeden ve onu uydurma kabul eden on iki kişinin, buna mukabil de bu tefsirin uydurma olduğunu reddeden, onun tamamını veya ağırlıklı kısmını muteber gören ya da onu -içinde sahih ve zayıf rivayetler bulunan- diğer rivayet kitapları gibi kabul eden otuz bir kişinin adını zikretmiştir.¹³⁷ Fakat her iki grup da bazı kişiler hakkında, doğru olup olmadıkları bilinmeyen birtakım meseleleri beyan etmiştir. Misal olarak İbn Gazairi,¹³⁸ *Kitabu’l-*

¹³⁶ Bkz: *el-Tefsir Mensub ile’l-imam Ebi Muhammedi’l-Hasani’b-ni Aliyyi’l-Askeri* (aleyhi -selam), s. 9-13.

¹³⁷ Bkz: *Bahsu Havli Hazih’it-Tefsir*, Rıza Üstadi, İmam Askeri’ye (aleyhisselam) ait te -sire ek, s. 714-733.

¹³⁸ İbn Gazairi, Ahmed b. Hüseyin b. Ubeydullah (vefatı hicri 411) Necâşi ve Şeyh Tusi’nin şeyhlerindendir, sika ve güvenilir bir kişidir. Fakat ilm-i ricale dair *Kitabu’l-Duafa* kitabının ona aidiyeti kesin değildir. Bu yüzden bu kitaptan nakledilen mese-

Duafa'dan -ona aittir- bir cümleye dayanılarak bu tefsiri hüccet kabul etmeyen ve uydurma görenler arasında sayılmıştır. O cümlelerin tercümesi şöyledir: "Muhammed b. Kasım Müfessir Esterabadi -Ebu Cafer b. Babeveyh ondan rivayet etmiştir- zayıftır ve yalan söyleyen biridir. Ondan, iki tanınmayan şahsın aktardığı bir tefsir rivayet edilmiştir. Bu şahıslardan biri Yusuf b. Muhammed b. Ziyad ve diğeri Ali b. Muhammed b. Yesar'dır. Bunlar babalarından, onlar da üçüncü Ebu'l-Hasan'dan rivayet etmiştir ve tefsiri, tanınmayan kişilerden hadislerle Sehl Dibaci babasından rivayetle yapmıştır."¹³⁹ Bu cümle, ona aidiyeti ispatlamada iki yönden yetersizdir:

1. Bu cümle *Kitabu'l-Duafa*'dan nakledilmiştir ve bu kitabın İbn Gazairi'ye isnadı sabit değildir.¹⁴⁰ Bu yüzden İbn Gazairi Şia ulemasından ve güvenilir biri olmakla birlikte tazyifleri¹⁴¹ muteber bulunmamaktadır.

2. Bu cümlede Sehl Dibaci'nin yaptığı belirtilen tefsir, Saduk'un Muhammed b. Kasım Esterabadi'den, onun da Yusuf b. Muhammed b. Ziyad ve Ali b. Muhammed b. Seyyar'dan rivayet etmesi bakımından her ne kadar kasdedilenin mevcut bu tefsir olduğu akla geliyorsa da birkaç açıdan mevcut tefsirle uyuşmamaktadır ve eldeki bu tefsir olduğu belli değildir:

a) O tefsir, üçüncü Ebu'l-Hasan'dan, yani İmam Ali el-Naki'den (a.s) nakledilmiştir, mevcut tefsir ise İmam Hasan Askeri'ye (a.s) aittir.

b) Mevcut tefsiri, başında geçen sened itibariyle Yusuf b. Muhammed b. Ziyad ve Ali b. Muhammed b. Seyyar vasıtasız olarak İmam'dan

leler güvenilir değildir. Bkz: Ağabozorg Tehrani, Muhammed Muhsin Razi, el-Zeria ile Tesanifi's-Şia, dipnot s. 2. 288 ve 289; Hoi, Seyyid Ebu'l-Kasım, *Mu'cemu Ricali'l-Hadis*, c. 1, s. 102 ve 103, c. 2, s. 98, madde 24, s. 362, madde 1124.

¹³⁹ Kahpai, Mevla İnyetullah Ali, *Mecmeu'r-Rical*, c. 6, s. 25, Muhammed b. Kasım, İbn Gazairi'nin *Kitabu'd-Duafa*'sından nakille, Ağabozorg Tehrani, el-Zeria'da, c. 4 dipnot s. 288 şöyle buyurmuştur: "İbn Gazairi'ye ait *Kitabu'd-Duafa*'yı ilk bulan kişi Seyyid Ahmed b. Tavus'tur (vefatı 673). Onu *Hallu'l-İşkal* kitabına dağınık biçimde dahil etmiştir ama müteahhir âlimlerde, Seyyid'in elinde olan *Kitabu'd-Duafa*'nın o nüshasından eser yoktur. Bu sebeple Seyyid'in *Hallu'l-İşkal*'i kanalından başka İbn Gazairi'ye ait kitaba ulaşmanın yolu yoktur." Kahpai'nin *Mecmeu'r-Rical*'inin mukaddimesinden (c. 1, s. 10) çıkan sonuç şudur ki, muhakkik âlim Abdullah b. Hüseyin Tüsteri, Seyyid'in *Hallu'l-İşkal*'inde yayınlanmış İbn Gazairi'ye ait rical konularını bağımsız kitap olarak toplamıştır. Kahpai, *Mecmeu'r-Rical*'de o kitaptan nakletmiştir.

¹⁴⁰ Bkz: Hoi, Seyyid Ebu'l-Kasım, *Mu'cemu'r-Ricali'l-Hadis*, c. 1, s. 102.

¹⁴¹ Rivayeti zayıf bulan değerlendirme. (Çev.)

işitmişlerdir. Fakat tefsiri adı geçen iki kişi babaları vasıtasıyla İmam'dan (a.s) nakletmişlerdir.

c) O tefsiri Sehl Dibaci'nin babasından rivayetle yaptığı belirtilmiştir ama mevcut tefsirin senedinde Sehl Dibaci ve babasından sözedilmemektedir.

Bahsi geçen âlim, aynı cümleyi Muhammed b. Kasım'dan sonra “ve denildi ki İbn Ebî'l-Kasım” ilavesiyle kendi *Rical* kitabında zikretmesine¹⁴² istinaden Allame Hilli'yi de (r.h) bu kişilerden saymıştır. İlk eleştiri mevzubahis değildir, çünkü bu cümlemin ondan sadır olduğunda tereddüt yoktur. Cümle İbn Gazairi'ye nispet edilmediğine göre bizzat kendisinin kabul ettiği anlaşılmaktadır. Fakat onun hakkındaki ikinci eleştiri geçerlidir. Daha önce söylendiği gibi, bu cümlede Sehl Dibaci'nin yaptığı belirtilen tefsirin eldeki mevcut tefsir olup olmadığı belli değildir.

Aynı şekilde Kahpai¹⁴³ ve Tefrişi'yi¹⁴⁴ İbn Gazairi'ye¹⁴⁵ ait cümleyi nakletmesi nedeniyle; Esterabadi'yi¹⁴⁶ Allame'nin cümlesini nakletmesine istinaden; Erdebili'yi¹⁴⁷ de Allame'nin cümlesini Esterabadi'den nakletmesine binaen o bireyler zümresinde zikretmiştir.¹⁴⁸ Bunlar konusunda da iki bakımdan bu ilişkilendirme doğru değildir:

1) Cümleyi İbn Gazairi ve Allame'den nakletmek onu kabul etmek demektir.

¹⁴² Hilli, Hasan b. Yusuf, *Ricalu'l-Allame el-Hilli*, s. 256, madde 60.

¹⁴³ Mevla İnyetullah Ali Kahpai, onuncu yüzyılın sonları ve onbirinci yüzyılın başlarında yaşamış, Mukaddes Erdebili (vefatı 993), Mevla Abdullah Tüsteri (vefatı 1021) ve Şeyh Behai'nin (vefatı 1031) talebesi olan âlimlerdendir ve beş rical kitabını (Necaşi'nin ricali, Keşşi'nin ricali, Şeyh Tusî'nin ricali ve fihristi, İbn Gazairi'ye ait rical) biraraya getirdiği *Mecmeu'r-Rical*'in müellifidir. Bkz: Kahpai, Mevla İnyetullah, *Mecmeu'r-Rical*, c. 1, s. 3 ve 4.

¹⁴⁴ Tefrişi, Seyyid Mir Mustafa, Hüseyini, telifi 1015 senesinde sona eren *Nakdu'r-Rical* kitabının müellifi hicri onuncu yüzyıl âlimlerindendir.

¹⁴⁵ Bkz: *Mecmeu'r-Ricali Kahpai*, c. 6, s. 25, Tefrişi, Seyyid Mir Mustafa; *Nakdu'r-Ricali Tefrişi*, s. 328 ve 329, madde 658.

¹⁴⁶ Esterabadi Mirza Muhammed, *Menhecu'l-Makal* kitabının müellifi (vefatı 1306).

¹⁴⁷ Erdebili, Muhammed b. Ali, Erdebil'de doğdu, Necef ve Kerbela'da yaşadı. Onbirinci yüzyılın ikinci yarısında yaşamış ulemadandır ve rical ilmi üzerine *Camiu'r-Ruvat* kitabının müellifidir.

¹⁴⁸ Bkz: Erdebili, Muhammed b. Ali, *Camiu'r-Ruvat*, c. 2, s. 184.

2) Onların bu cümleyi kabul ettikleri farzedilse bile, söylediğimiz gibi, bu cümlelerin, tartışma konumuz olan mevcut tefsir hakkında olup olmadığı belli değildir. Dolayısıyla bu altı kişinin mevcut tefsirin uydurma olduğunu düşündüklerini ispatlamaz.

Saduk'u (r.h) ikinci grup içinde zikretmiştir. Bunun sebebi, bu tefsirin rivayetlerini veya başka rivayetleri küçük bir farklılıkla bu tefsirin senediyle kendi kitaplarında nakletmiş olması ve *Men La Yahduruhu'l-Fakih* kitabında da -onunla Allah arasında hüccet olacak bir rivayetten başkasını nakletmemiştir- bir rivayeti, bu tefsirde mevcut bulunan senedle nakletmesidir. Ondandır ki önce de bir kesim aynı nedenle onu bu tefsire itimat eden kişiler arasında saymıştır.¹⁴⁹ Ama bu tefsirin senediyle bir rivayetin veya birtakım rivayetlerin zikredilmesi, o rivayetler bu tefsirde geçen rivayetlerin aynısı bile olsa bu tefsirin hepsini veya bir kısmını muteber kabul etmenin nedeni sayılamayacağı açıktır. Çünkü o rivayetlerin bu tefsirden nakledilip nakledilmediği belli değildir. O rivayetler belki de aynı senedle şifahiye işitilmiştir. Evet, bu rivayetleri İmam Askeri'nin (a.s) tefsirinden naklettiği net olsa ve elindeki Askeri tefsirinin mevcut Askeri tefsiri olduğu bilinse onu bu tefsire itimat edenler veya onu rivayet edenler arasında saymak mümkün olabilirdi. Fakat kitaplarından araştırdığımız kadarıyla¹⁵⁰ kendisinde böyle bir netlik görmüş değiliz. Özellikle her yerde rivayetleri Ebu Yakub ve Ebu'l-Hasan'dan babaları vasıtasıyla İmam'dan

¹⁴⁹ Mesela Şeyh Hür Amulî *Vesailü's-Şia'a*'da, c. 20, s. 59; Nuri Tabersi, Mirza Hüseyin *Müstedreku'l-Vesail*'de, c. 3, s. 661; Allame Meclisi, *Biharu'l-Envar*'da, c. 1, s. 28.

¹⁵⁰ Bkz: *Uyunu'l-Ahbari'r-Rıza* (aleyhisselam), c. 1, s. 137, bab 11, hadis 36, s. 254, bab 26, hadis 4, s. 266, bab 27, hadis 1, s. 279, bab 28, hadis 19, s. 282, bab 28, hadis 30; *Meani'l-Ahbar*, s. 4, bab mana'llah azze ve celle, hadis 2 ve s. 24 bab mana'l-hurufi'l-mukattaa, hadis 4, s. 36, bab mana's-sırat hadis 9; el-Tevhid, s. 403, bab 62 bab innellahe la yefal bi-ibadihi ille'l-ıslah hadis 11, s. 47, babu't-tevhid ve nefyu't-teşbih, hadis 9, s. 230, bab mana bismillahirrahmanirrahim hadis 5, Saduk, Muhammed b. Ali, İlelu's-Şeria, s. 140, bab 119, hadis 1, s. 416, bab 157, bab illetu't-telbih, hadis 3, *Emaliyi's-Saduk*, s. 253-255, meclis 33, hadisler 1 ve 2, *Men La Yahduruhu'l-Fakih*, c. 2, s. 211, kitabul-hac babu't-telbih, hadis 9, Kitabul-Hisal'de s. 359 ve 484 babu's-seb'a, hadis 47, ebvabu'l-isna aşere hadis 58'de Muhammed b. Kasım Ebu Yusuf b. Muhammed b. Ziyad'ın babasından naklettiği iki rivayeti aktarmıştır. Tabii ki babu's-seb'a'nın 47. hadisinde Yusuf b. Muhammed'den, onun Ziyad'dan, onun da babasından rivayet ettiği bir rivayet aktarmıştır ama kuvvetli ihtimale göre bi nüsha yazarlarının hatasıdır.

rivayet etmiş, fakat bu tefsiri, baş tarafında geçen senede göre Ebu Yakub ve Ebu'l-Hasan vasıtasız olarak İmam'dan rivayet etmiştir.

Yine Muhakkik Kereki'yi (r.h), Kadı Safiyuddin İsa'ya (r.h) icazetinde bu tefsirde mevcut bir rivayeti tefsirdeki senedle sona eren muttasıl senedle zikretmesi¹⁵¹ nedeniyle ikinci grup içinde saymıştır. Muhaddis Nuri (r.h) de Muhakkik'in sözünü naklettikten sonra şöyle buyurmuştur: Bu sözden, onun elindeki tefsirin son derece muteber olduğu anlaşılmaktadır.¹⁵² Fakat böyle bir rivayetin zikredilmesinin, onun bu tefsire, hatta söz konusu rivayetin bu tefsirden nakledilmesine itimat ettiğinin delili olmadığı açıktır. Çünkü bu rivayeti aynı senedle şifahen almış olması mümkündür. Özellikle o da bu rivayeti, babaları vasıtasıyla İmam Askeri'den (a.s) nakleden Yusuf b. Muhammed ve Ali b. Muhammed'den rivayet etmiştir. Fakat o iki kişi bu tefsiri, senedi itibariyle vasıtasız olarak İmam'dan (a.s) rivayet etmiştir.

Bu açıklamaya göre o oniki kişiden bir grubun ve otuz bir kişiden bazılarının bilinmeyen bu tefsir hakkındaki görüşü anlaşılmış oldu. Ne on iki kişinin hepsini bu tefsiri uydurma kabul eden kimseler arasında saymak mümkündür, ne de o otuz bir kişinin tamamının bu tefsire güvendiğini veya ondan rivayet ettiğini söylemek mümkündür. Fakat aynı zamanda ilim adamlarının bu tefsirin İmam Askeri'ye (a.s) isnadı konusundaki ihtilafı da tereddüt kabul etmez.

Bir kesim, bu tefsirin uydurma olduğunu ve İmam'a isnat edildiğini açıklıkla ifade etmiştir. Belaği (r.h) *Âlau'r-Rahman*'da şöyle demiştir: "İmam Hasan Askeri'ye (a.s) ait tefsire gelince, onun uydurma olduğunu müstakil bir risalede izah ettik. Bunun delillerinden biri, tefsirin kendisinde, iki ravinin sözlerinde veya rivayet sanılan şeyde varolan çelişkilerdir. Diğerisi ise Kur'an-ı Mecid'e ve kesin bilinen tarihe muhalif konulardır. Nitekim Allame *Hulasa*'da buna işaret etmiş ve başkaları konuya değinmişlerdir."¹⁵³

Muhakkik Şusteri (r.h) *el-Ahbaru'd-Dahile*'de şöyle buyurmuştur: "Uydurma rivayetlere dair ikinci bab. Bunun bazı fasılları vardır... İkinci fasıl, uydurularak Askeri'ye (a.s) nispet edilmiş tefsir rivayetlerine dairdir.

¹⁵¹ Bkz: *Biharu'l-Envar*, c. 108, s. 69-79.

¹⁵² Bkz: *Müstedreku'l-Vesail*, c. 3, s. 661.

¹⁵³ Belaği, Muhammed Cevad, *Âlau'r-Rahman fi Tefsiri'l-Kur'an*, c. 1, s. 49.

Onun İmam'a iftira olduğunun ve Hazret'e bağlandığının şahidi, ilki, rical imamlarından biri olan Necaşi'nin üstadı, eser verme sanatının ve eleştirinin ustası Ahmed b. Hüseyin Gazairi'nin delilidir... İkincisi ise rivayetlerinin tahkik edilmesi ve incelenmesidir..."¹⁵⁴

Ayetullah Hoi (r.h), Ali b. Muhammed b. Seyyar'ın hayat hikayesine dair şöyle buyurmuştur:

"İmam Askeri'ye (a.s) ait tefsir", sadece bu şahsın, birlikte ders okuduğu dostu Yusuf b. Muhammed b. Ziyad'ın rivayetiyle bize ulaşmıştır ve her ikisi de tanınmamaktadır. O ikisinin İmam'dan (a.s) naklettiği ve İmam'ın, Allah'ın onlara şeref bahşedeceği bir ilim öğretmek üzere hazır bulunmalarını istediğinden bahseden rivayete önem verilmemiştir. Buna ilaveten, bu tefsiri inceleyen biri onun uydurma olduğundan kuşku duymayacaktır. Muhakkik bir âlimin makamı bile onun benzerini yazmaktan daha üstünken nerede kaldı İmam (a.s) ." ¹⁵⁵

Marifet, *Burhan* tefsirini ve müellifi Seyyid Haşim Bahrani'yi anlatırken şöyle demiştir: "Bu tefsirde, Ebu Yakub Yusuf b. Muhammed b. Ziyad ve Ebu'l-Hasan Ali b. Muhammed b. Seyyar tarafından yazılmış, İmam Hasan Askeri'ye (a.s) aidiyet şekli belli olmayan *İmam Askeri'ye (a.s) Ait Tefsir* gibi muteber olmayan bazı kitaplara itimat edilmiştir." ¹⁵⁶

Muhammed Taki Meclisi (r.h) ise *Ravzatu'l-Muttakin*'de şöyle buyurmuştur: "Müfessir Esterabadi, Saduk'un (r.h) üstadıydı ve Saduk ona itimat ederdi. Öyleyse İbn Gazairi'nin zikrettiği şey batıldır ve bunun gibi

¹⁵⁴ Tüsteri, Muhammed Taki, el-Ahbaru'd-Dahile, c. 1, s. 88-152 ve bu tefsirin rivayetlerinden 36 mevzuu uydurma rivayetler ve o rivayetlerin uydurma olduğunu izah başlığı altında zikrettikten sonra şöyle buyurmuştur: "Bu kitaptan naklettiklerim buna bir örnektir ve eğer istiksa etmek istersem (yani onun bütün uydurma rivayetlerini zikreder ve izah edersem) bu kitabın daha fazlasını nakletmem gerekir. Çünkü onun sahih kısmı son derece nadirdir."

Daha sonra şöyle söylemiştir: "Ayrıca bu kitap eğer uydurma olmasaydı, Peygamber'den, Müminlerin Emiri'nden ve diğer İmamlardan aktardığı tuhaf mucizeler de aktarılır ve İmamiye uleması onları rivayet ederdi. Yine bu kitap eğer Askeri'den (aleyhissalam) gelseydi, Hazret'in asrında yaşayan Ali b. İbrahim Kummi ve Muhammed b. Mesud Ayyaşi ve o çağa yakın olan Muhammed b. Abbas b. Mervan kendi tefsirlerinde o kitaptan naklederlerdi. Halbuki bu tefsirlerin hiçbirinde o kitaptan eser yoktur."

¹⁵⁵ *Mecmeu'r-Ricali'l-Hadis*, c. 12, s. 147, madde 8428.

¹⁵⁶ *El-Tefsir ve'l-Müfessirin fi Sevbihil-Kaşib*, c. 2, s. 331.

bir tefsiri Masuma (a.s) nispet etmenin yakışık almayacağı vehmi reddedilmelidir. İmamların (a.s) kelamıyla haşır neşir olan kişi bilir ki bu tefsir onların sözüdür. Şeyhimiz Şehid-i Sani (r.h) ona itibar ederdi ve ondaki birçok rivayeti kitaplarında nakletmiştir. Saduk gibi bir talebenin itimadı ise kâfidir.”¹⁵⁷

Muhammed Bakır Meclisi (r.h) şöyle buyurmuştur: “İmam’ın tefsir kitabı meşhur kitaplardandır. Saduk ona güvenmiş ve ondan rivayet etmiştir. Her ne kadar bazı muhaddisler onu reddetmişlerse de Saduk (r.h), ona, kınayıp reddendenlerden daha fazla aşınadır ve zamanı da ona daha yakındır. Ulemanın çoğu, herhangi bir eleştiri yöneltmeksizin ondan rivayet etmiştir.”¹⁵⁸

Şeyh Hür Amuli, Vesailü’s-Şia’da şöyle buyurmuştur: “İmam Hasan b. Ali Askeri’nin (a.s) tefsirini kendi senediyle Şeyh Ebu Cafer Tusi (r.h) Müfid’den, o Saduk’tan, o Muhammed b. Kasım Müfessir Esterabadi’den, o Yusuf b. Muhammed b. Ziyad ve Ali b. Muhammed b. Seyyar’dan (Saduk ve Tabersi bunların İmamiye Şiasından olduklarını söyler), onlar babalarından, babaları da İmam’dan rivayet ederler. Bu tefsir, bazı rical ulemasının reddetmiş olduğu tefsir değildir. Çünkü o kitap üçüncü Ebu’l-Hasan’dan, bu tefsir ise Ebu Muhammed’den (a.s) rivayet edilmekte ve bunu Sehl Dibaci babasından nakletmektedir. O iki kişiden hiçbiri bu tefsirin senesinde yer almamıştır. O kitapta bilinmeyen isimlerden rivayetler vardır. Fakat bu tefsir bu tür rivayetler bakımından temizdir. Muhaddislerin reisi İbn Babeveyh, bu tefsire itimat etmiş ve ondan çok sayıda rivayeti *Men La Yahduruhu’l-Fakih* ve diğer kitaplarında nakletmiştir. Aynı şekilde Tabersi ve diğer ulemamız ondan rivayet etmişlerdir.”¹⁵⁹ Muhaddis Nuri (r.h) de *Müstedrek*’in hatimesinde onun İmam Askeri’ye (a.s) dayandırılmasını teyit eder ve üzerindeki kuşkuvarı kaldırırken büyük çaba sarfetmiştir.¹⁶⁰ Bu bölümün uzamaması için onun sözünü zikretmekten kaçınıyoruz.

¹⁵⁷ *El-Tefsiru’l-Mensub ile’l-İmam Ebi Muhammed el-Hasan Ali el-Askeri (aleyhisselam)*, s. 724 (bahsu havli’t-tefsir) *Ravdatu’l-Muttakin*’den nakille, c. 14, s. 250.

¹⁵⁸ *Biharü’l-Envar*, c. 1, s. 28.

¹⁵⁹ *Vesailü’s-Şia*, c. 2, s. 59.

¹⁶⁰ Bkz: *Müstedreku’l-Vesail*, c. 3, s. 661-664, *el-Kaidetu’l-Hamise mine’l-Hatime fi Şerhi Meşihati Kitab Men La Yahduruhu’l-Fakih*, Rasad, Saduk’un Muhammed b. Kasım Esterabadi’ye isnadı.

Tabersi *İhticac*'da,¹⁶¹ Şehid-i Sani *Munyetu'l-Mürîd*'de,¹⁶² Feyz Kaşani *Safî*'de, Seyyid Haşim Bahrani *Burhan* tefsirinde,¹⁶³ Ebu'l-Hasan Şerif Mir'atu'l-Envar'da,¹⁶⁴ Şebber *Teslityu'l-Fuad*'da,¹⁶⁵ bu tefsirden rivayet nakletmiş ve onun tüm rivayetlerini dağınık biçimde *Bihar*'u'l-Envar'da nakletmiştir.¹⁶⁶

Bu tefsirin İmam'a dayandırılmasını uydurma ve yalan kabul eden kimselerin delilleri iki noktada özetlenebilir:

1) Bu tefsirin senedi zayıftır. Çünkü bu tefsirin senedinde geçen Muhammed b. Kasım Esterabadi zayıf kabul edilmiş ve tekzip görmüştür. Bu tefsirin ravileri olan Ebu Yakub, Yusuf b. Muhammed b. Ziyad ve Ebu'l-Hasan, Ali b. Muhammed b. Seyyar ise halleri meçhul kişilerdir. Yani mevsuk olup olmadıkları bakımından durumları bilinmemektedir.

2) Bu tefsirde Kur'an'a muhalif ve tarihle çelişen rivayetler ve konular vardır. İmam Askeri'nin (a.s) mukaddes etrafı böyle mevzulardan uzaktır.

¹⁶¹ Tabersi (rh) *el-İhticac*'ın mukaddimesinde (s. 4), bu kitapta İmam Hasan Askeri'den (aleyhisselam) zikrettiği rivayetleri, tefsirinde yer verdiği rivayetlerden bir senedle naklettiğini açıklamıştır. Öyleyse onu, Hazret'e ait tefsirin rivayetlerini nakledenlerden biri kabul etmek mümkündür. Sarfettiği kelimada, tefsiri İmam'a (aleyhisselam) izafe ettiği anlaşılan "tefsiri" ifadesi gözönünde bulundurulduğunda denilebilir ki, onun nazarında bu tefsirin İmam'a (aleyhisselam) nispeti kesindir ve bu açıdan hiçbir şüphesi yoktur. Gerçi tefsirin rivayetlerini, *İhticac*'da rivayet ettikleri dâhil olmak üzere diğer kitaplardaki rivayetler kadar meşhur kabul etmez. Nitekim şöyle buyurmuştur: "*İhticac*'da yer verdiğim ekser rivayetler üzerlerinde icmanın varlığı veya akli delille muvafakatı ya da siretlerde ve kitaplarda muhalif ve muvafık (Sünni ve Şii) herkes arasında meşhur olması nedeniyle, Eba Muhammed Hasan Askeri'den (aleyhisselam) rivayet edilen dışındakilerin senedlerini zikretmiyorum. Her ne kadar bu rivayet de sözkonusu hususiyetleri taşıyor olsa da şöhreti diğerleri kadar olmadığından senedini yalnızca birinci cüzde zikredip diğer yerlerde tekrarlamadım. Zira Hazret'ten rivayet ettiklerimin tümünü, tefsirinde zikrettiği bütün rivayetler için tek senedle naklettim." (*el-İhticac*, s. 4)

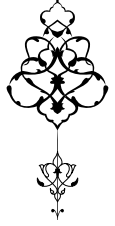
¹⁶² Şehid-i Sani, Zeynuddin, *Munyetu'l-Mürîd*, s. 19, faslun mine't-tefsiri'l-mensub ile'l-Askeri (aleyhisselam).

¹⁶³ *El-Burhan fi Tefsiri'l-Kur'an*, c. 1, s. 79, 87 ve 91.

¹⁶⁴ *Mir'atu'l-Envar*, s. 197, 199 ve 123.

¹⁶⁵ Bkz: Şebber, Seyyid Abdullah, *Teslityu'l-Fuad*, s. 198.

¹⁶⁶ Seyyid Muhammed Bakır Ebtehi, Medresetu'l-İmami'l-Mehdi'nin (accelallahu teala ferecehuş-şerif) neşrettiği *El-Tefsiru'l-Mensub ile'l-İmam Ebi Muhammed el-Hasan Ali el-Askeri (aleyhisselam)* kitabının dipnotunda rivayetlerinin *Bihar*'daki yerlerini göstermiştir.

Birinci delile cevaben şöyle denmiştir:

Muhammed b. Kasım'ın zayıf kabul edilmesi ve tekzip görmesi İbn Gazairi'ye ait *Rical* kitabına göredir. Allame her ne kadar onun zayıf olduğunu İbn Gazairi'den nakletmişse de -ve kendisinin de buna ikna olduğu anlaşılıyorsa da- cümlesinden, dayanağının İbn Gazairi'ye ait söz olduğu ortadadır. Diğerleri de ya İbn Gazairi'den nakletmiştir ya da Allame'den. Dolayısıyla onun zayıf olması ve tekzip görmesinin kaynağı İbn Gazairi'ye ait *Rical* kitabıyla sınırlıdır. İbn Gazairi Şia ulemasından olsa da ve güvenilir biri sayılsa da *Rical* kitabının ona isnadı ispatlanmış değildir. Bu nedenle *Rical* kitabına istinat eden zayıflık değerlendirmeleri muteber değildir.¹⁶⁷ Bu bir yana, Saduk (r.h) kendi kitaplarında Muhammed b. Kasım Esterabadi'den çokça rivayet etmiştir.¹⁶⁸ Bir kimse zayıf ve yalancı olduğu halde Saduk (r.h) gibi bir şahsiyetin *Men La Yahduruhu'l-Fakih* kitabında ondan rivayet etmesi nasıl mümkün olabilir? Bu kitapta onun hakkında şöyle demiştir: "Ondan rivayetler zikrediyorum, çünkü onun dürüstlüğüne hükmediyorum ve Rabbimle aramda onun hüccet olduğuna itikadım var."¹⁶⁹ Saduk'un -onun talebesiydi ve Şeyh Tusi'nin şahitliğiyle hadis ricali konusunda gözü açık biriydi- onun yalancılığından haberdar olmaması ama Saduk'un vefatından birkaç yıl sonra dünyaya gelmiş İbn Gazairi'nin onun yalancılığını anlaması nasıl mümkün olabilir?! Bundan dolayı bu şahsın zayıf ve yalancı olmaması bir yana, bilakis Saduk'un ona itimadı ve *Men La Yahduruhu'l-Fakih* başta olmak üzere kitaplarında ondan epeyce rivayet etmesi onun mevsuk olduğu sonucunu verebilir.

Ebu Yakub ve Ebu Yusuf hakkında da şöyle söylenebilir:

Birincisi, bu ikisinin zamanına daha yakın olan Saduk (r.h), senedi bu iki kişiyi içeren rivayete itimat etmiş ve onu kendisiyle Rabbi arasında hüccet kabul etmiştir. Zira *Men La Yahduruhu'l-Fakih* kitabında bu ikisinden rivayet etmiştir.¹⁷⁰

¹⁶⁷ *Mu'cemu Ricali'l-Hadis*, c.1, s. 102 ve 103; c. 2, s. 98, madde 524. el-Zeria ile Tesanifi-Şia, c. 4, dipnot s. 288 ve 289.

¹⁶⁸ Saduk'un ondan rivayet ettiği yerler için 204 numaralı dipnota bakılabilir.

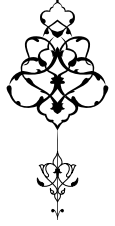
¹⁶⁹ Saduk, Muhammed b. Ali, *Men La Yahduruhu'l-Fakih*, c. 1, s. 3, Mukaddimetu'l-Kitab.

¹⁷⁰ *Men La Yahduruhu'l-Fakih*, c. 2, s. 211 (kitabu'l-hac, babu't-telbih, hadis 9).

İkincisi, tefsirin başında geçen rivayetten bu ikisinin İmam nezdinde yüksek bir yeri olduğu, İmam'ın (a.s) onların ilmi gelişimi ve Kur'an tefsirine vukufiyetine özel bir ilgi gösterdiği ve onları eğitim için liyakat sahibi bulduğu anlaşılmaktadır.¹⁷¹ Eğer salih ve mevsuk kişiler olmasalardı İmam'ın eğitimine liyakat sahibi bulunmaz ve İmam'ın özel ilgisine mazhar olmazlardı. Bundan dolayı tefsirin senedi sahih ve güvenilirdir.

Fakat doğrusu şudur ki, her ne kadar İbn Gazairi'ye ait zayıflık değerlendirmeleri güvenilir değilse ve ona ait sözün nakledilmesiyle Muhammed b. Kasım'ın zayıf ve yalancı olduğu ispatlanamıyorsa bile Saduk'un ondan naklinin çokluğu ve onun rivayetine itimat etmesi de onun mevsuk olduğunu ispat için yeterli değildir ve buradan Saduk'un onun mevsuk olduğuna şahitlik yaptığı sonucu çıkartılamaz. Ayrıca onun Saduk nezdinde mevsuk olduğu tespit edilemediği halde bazı delil ve karinelere, rivayetlerine yer verme güvenilirliği kazandırmış da olabilir. İşte bu nedenle, Ebu Yakub ve Ebu'l-Hasan'ın senedinde yer aldığı rivayete Saduk'un itimadından Saduk'un o ikisinin mevsuk olduğuna şahitlik ettiği sonucu çıkartılamaz. Tefsirin başında geçen rivayetle de bu ikisinin mevsukluğu sabit olmamaktadır. Çünkü, ilkin, onun senedinde vesakati sabit olmayan Muhammed b. Kasım vardır. İkincisi, ravileri Ebu Yakub ve Ebu'l-Hasan'dır ve bu ikisinin mevsuk olduğunun kendi rivayetleriyle ispatlanması bir döngüdür ve mümkün değildir. Faraza bu fertlerin mevsuk oldukları ispatlansa ve tefsirin Saduk'tan İmam'a kadarki senedi sahih kabul edilse dahi bizimle Saduk arasında muteber bir tarik elde yoktur. Şu halde, her ne kadar tefsirin senedinin uydurma olduğu kesin değilse de, dolayısıyla bu tefsirin uydurma ve İmam'a isnadının yalan olduğu iddia edilemezse de, buna ilaveten bu tefsiri Sehl Dibaci'nin

¹⁷¹ Rivayetin bir yerinde İmam'ın o ikisinin babalarına şöyle buyurduğu geçmektedir: "Allah'ın kendilerine şeref bahşedeceği ilmi onlara anlatmam için öğullarınızı burada bırakın." Başka bir yerde de bu ikisinin dilinden şöyle nakledilmiştir: "Babalarımız İmam'ın talimatını kabul edip bizi orada bıraktı ve biz de Hazret'in huzuruna gidip gelmeye başladık. Hazret, bir baba ve yakın akraba gibi bize iyilik yapıyordu. Bir gün bize şöyle buyurdu: Âl-i Muhammed'in (sallallahu aleyhi ve alihi) bazı haberlerini içeren Kur'an tefsirini size anlatıyorum. Allah Teala bunun vasıtasıyla şanınızı yükseltecektir." Başka bir yerde de İmam'ın şöyle buyurduğu geçmektedir: "Bana eşlik edin ve düzenli olarak burada hazır bulunun ki Allah Teala saadetten hissenizi arttırsın." (*El-Tefsiru'l-Mensub ile'l-İmam Ebi Muhammed el-Hasan Ali el-Askeri, aleyhis-salam*, s. 10-12)

uydurduğu iddiası manasızsa ve buna hiçbir delil de mevcut değilse ve özellikle onun senedinde Sehl Dibaci'den bahis geçmiyorsa¹⁷²da, yine de bu tefsirin senedinin sıhhati belirsizdir ve bu senede göre tefsirin muhtevası kesin olarak İmam'a dayandırılmaz.

İkinci delile cevaben şöyle denmiştir:

Bu tefsirin uydurma olduğuna dair -muhtevasıyla ilgili- ikinci delil karşısında Muhammed Taki Meclisi (r.h) şöyle buyurmuştur: “İmamların (a.s) kelamıyla haşır neşir olan kişi bilir ki bu tefsir onların sözüdür.”¹⁷³

Muhaddis Nuri (r.h) de onda bir münkir rivayetlerinin bulunduğunu iddia eden kişiye cevap verirken şöyle demiştir: “Keşke o rivayetlerden bazılarını işaret etseydi! Evet, onda başka kitaplarda görülmeyen bazı garip (pek bilinmeyen) mucizeler ve uzun kıssalar vardır. Fakat bu rivayetleri münkir rivayetlerden saymak, güvenilir birçok kitabın itibar kaybetmesine yolaçacaktır...” Yine şöyle buyurmuştur: “Evet onda Muhtar'ın Haccac'la kıssası, siret ve tarihlerde geçtiği şekliyle, Muhtar'ı Mus'ab'ın, Mus'ab'ı da Abdulmelik'in öldürdüğü ve ondan sonra Abdulmelik'in Haccac'ı Irak'a vali yaptığı anlatımına aykırı olarak zikredilmiştir. Ama bu, tefsirin itibarsız olmasını gerektirmez. Bu eğer tefsirin muteber sayılmamasının sebebi olursa *Kâfi* kitabının da itibarı kalmaz. Çünkü onda Yezid'in Medine'ye geldiğini ve onunla İmam Seccad (a.s) arasında bir görüşmenin gerçekleştiğini anlatan bir rivayete yer verilmiştir. Halbuki siret yazarları ve tarihçiler bunun aksinde ittifak etmişlerdir. Mesela Meclisi (r.h) *Bihar*'da şöyle demiştir: “Bil ki bu haberde sorun vardır. O da şudur ki, meşhur siretlere göre bu melun halife olduktan sonra Medine'ye gelmemiştir. Bilakis ölüp de ateşe girinceye kadar Şam'dan dışarı çıkmamıştır. [Fakat cevaben] deriz ki, siretlerin güvenilir olmadığına ilaveten, özellikle haberle (*Kâfi* rivayeti gibi) çelişen yerlerde konu bazı ravileri şüpheli hale getirebilir. Haberde, o melunun biat almak için gönderdiği kişi ile Hazret arasında bir görüşme gerçekleştiği vardır. O kişi de Müslim b. Ukbe idi.” Daha sonra Hazret ile Müslim arasında gerçekleşen olayı *Kamil-i Cezeri*'den naklet-

¹⁷² Sehl b. Ahmed Dibaci'nin hayat hikâyesinde ne ona ait bir tefsir kitabı zikredilmiş, ne de bir tefsir kitabını uydurduğundan bahsedilmiştir. *Mu'cemu'r-Ricali'l-Hadis'e* (c. 8, s. 332, madde 560) bakılabilir.

¹⁷³ Meclisi, Muhammed Taki, *Ravdatu'l-Muttakin*, c. 14, s. 250.

miştir. *Kâfi'nin* rivayetindeki meseleye verdiği cevabında zikrettiği şey, önceki haber hakkında (Muhtar'ın Haccac'la kıssası) da geçerlidir.¹⁷⁴

Görüşümüze göre ikinci konunun iki aşamada incelenmesi yerinde olacaktır: a) Acaba bu tefsirde münkir rivayetler, Kur'an'la ve tarihle çelişen ve ona aykırı meseleler var mıdır? b) Faraza bu türden rivayetler ve konular onun itibar kaybetmesinde hangi ölçüde etkilidir?

Birinci aşamada Muhammed Taki Şufteri (r.h) *el-Ahbaru'd-Dahile* kitabında bu tefsirin yaklaşık 36 konusunu “mevzu haberler” adı altında zikretmiş ve onların uydurma olduğunu izah etmiştir. Daha sonra şöyle buyurmuştur: Aktardıklarım, bu kitabın uydurma rivayetlerine örnektir ve eğer bütün uydurma rivayetleri anmaya kalkarsam kitabımı çoğu kısmını nakletmem gerekir. Çünkü onda sahih rivayet çok azdır.”¹⁷⁵ Fakat onların arasında Kur'an'a aykırı veya kitaptaki diğer rivayetlerle çelişen bir rivayet göze çarpmamaktadır. O rivayetlerin uydurma olduğunu söyleyen delillerin çoğu, onların apaçık tarihsel olaylara veya Şia'nın ittifak ettiği fıkhi hükümlere ya da bu kitabın dışındaki rivayetlere aykırılığını konu etmektedir. Misal vermek gerekirse, bu tefsirde şu rivayete yer verilmiştir: Allah Rasülü (s.a.a) mescidini Medine'de yaptı ve evinin kapısını mescide açtı. Muhacirler ve ensar da evlerinin kapılarını mescide doğru açtılar. Allah azze ve celle Muhammed'in (s.a.a) faziletini ve ailesinin üstünlüğünü göstermeyi irade buyurdu. Bu nedenle Cebrail Yüce Allah tarafından şu mesajı getirdi: “Üzerinize azap inmeden Allah Rasülü'nün (s.a.a) mescidine açtığınız kapıları kapatın.” Allah Rasülü'nün (s.a.a) peşine elçi gönderdiği ve evinin kapısını kapatmasını emrettiği ilk kişi Abbas b. Abdulmuttalib'ti. Fatıma ve Emirulmüminin'in (a.s) evinin kapısının kapatılmaktan istisna olduğu, münafıkların hışmı ve onların bu konudaki dedikoduları zikredildikten sonra hadisın devamında şöyle geçmektedir: Müminlerden biri -Zeyd b. Erkam olduğu söylenmişti- münafıkların yanına gitti ve onlara şöyle dedi: “Ey Allah düşmanları! Allah'ı yalanlıyor ve Onun Rasülü'nü kınıyor musunuz?!”¹⁷⁶

¹⁷⁴ Nuri, Mirza Hüseyin, *Müstedreku'l-Vesail*, c. 3, s. 663-664.

¹⁷⁵ Tüsteri, Muhammed Taki, *el-Ahbaru'd-Dahile*, s. 152-228.

¹⁷⁶ A.g.e., s. 182 ve 183.

Bu rivayeti uydurma rivayetlerden biri saymış ve bunun gerekçesi olarak da birtakım deliller getirmiştir:

1) Abbas b. Abdulmuttalib o sırada hicret etmemiştir. Hatta Müslüman bile olmamıştır. Dolayısıyla Allah Rasûlü'nün mescidinin yanında evi bulunması ve kapısını kapatmasının emredilmesi imkânsızdır. Çünkü o Bedir savaşında müşriklerin ordusundaydı ve Müslümanlara esir düşmüştü.

2) Allah Rasûlü (s.a.a) Medine'ye gelmeden ve mescid inşa etmeden önce ensarın evi vardı. Onların evleri Allah Rasûlü'nün (s.a.a) mescidinin kenarında değildi ve mescide açılan kapıları da yoktu. Dolayısıyla bu kapıları kapatmaları emredilmiş olamaz.

3) Zeyd b. Erkam o zamanlar ilk gençlik yaşlarından daha fazla ömre sahip değildi. Hâlbuki rivayette ondan “adam” diye bahsedilmiştir.

Fakat öyle görünüyor ki bu delillerle hadisin uydurma olduğu ispatlanamayacaktır. Çünkü birincisi, evlerinin kapılarının kapatılması emrinin net tarihi belli değildir. Olayın Abbas'ın Müslüman olmasından sonra gerçekleşmesi de mümkündür. Başka birçok rivayette de Abbas'ın evinin kapısını kapattığı zikredilmiştir.¹⁷⁷ Öte yandan Abbas'ın henüz hicret etmediği, Müslüman olmadığı, müşriklerin ordusunda yer aldığı, Bedir savaşında Müslümanlara esir düştüğü gibi şeyler bu rivayetin yalan olduğunu ispatlayacak mütevatir tarihsel nakiller değildir. Nihayetinde bu haber o nakille çelişmektedir ve o naklin sıhhati gibi bu haberin doğru olmaması da muhtemeldir, bunun tersi de muhtemeldir. İkincisi, bu cümlelerin rivayetten nakledilmesinde ravi hata etmiş de olabilir. Mesela kapatılan ilk kapının Peygamber'in (s.a.a) amcasının evinde bulunduğu söylenmiş olabilir ve Hamza'nın evinin kapısı kasdedilmiştir. Fakat ravi, Peygamber'in (s.a.a) amcası derken kasdedilenin Abbas olduğunu sanmıştır. Her hâlükarda rivayetteki bu cümlelerin tarihe aykırılığı bu rivayetin tamamının

¹⁷⁷ Amuli, Cafer Murtaza, *el-Sahih min Sireti'n-Nebiyi'l-A'zam*, (sallallahu aleyhi ve alihi), c. 5, s. 345 ve 346. Bu kitapta Abbas'ın evinin mescide bakan kapısını kapattığına delalet eden beş hadis nakledilmiştir. Bazı rivayetlerden de kapıları kapatma olayının Hamza'nın şehadetinden ve Peygamber'in (sallallahu aleyhi ve alihi) kızı Rukayye'nin rihletinden önce vuku bulduğu sonucu çıkarılmıştır. *El-Sahih* kitabının müellifi de bu görüşü tercih etmiştir.

uydurma olduğunu kanıtlamaz. Yine ensarın evlerindeki kapıların kapatılması konusunda da, öncelikle ensardan hiçbirinin Allah Rasûlü'nün (s.a.a) mescidinin yanında evi bulunmadığına dair delilimiz yoktur. Belki ensardan bazıları o zamana kadar ev inşa etmemişti ve Allah Rasûlü'nün (s.a.a) mescidi yapılırken mescidin kenarında kendilerine ev yaptılar. Yahut evleri olmasına rağmen Allah Rasûlü'nün mescidinin civarında bir ev daha inşa ettiler. Bu kelimenin yanlışlıkla bazı raviler tarafından eklenmiş olma ihtimali yok değildir. Zeyd b. Erkam için "adam" tabirinin kullanılması da hadisin uydurma sayılmasının delili olamaz. Çünkü ilkin Zeyd'in kesin doğum tarihi elimizde yoktur. İkincisi, "adam" ünvanı onun hakkında mecazen kullanılmış olabilir. Dolayısıyla bu ihtimallerin varlığına dayanarak kesin surette bu rivayet uydurma kabul edilemez ve bu tefsirin uydurma olduğuna delil gösterilemez.

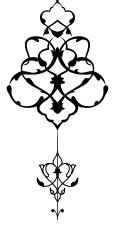
- Diğer konu, bu tefsirde "İnsanlardan öylesi vardır ki Allah'ın rızasını kazanmayı arzu ederek canını satar"¹⁷⁸ ayetinin izahında Hz. Ali b. Hüseyin'den (a.s) şöyle nakledilmiştir:

"Bunlar, Peygamber'in (s.a.a) ashabının iyileridir. Mekke ahalisi dinlerinden dönmeleri için onlara işkence etmişti. Bunların arasında Bilal, Süheyb, Habbab, Ammar b. Yasir, onun anne ve babası vardı."

O, Şia ulemasının tamamı ve Ehl-i Sünnet âlimlerinin çoğunun bu ayetin Müminlerin Emiri'nin Peygamber'in (s.a.a) yerine yatağa yatması hakkında nazil olduğu ve Süheyb'in de Hazret'ten inhiraftan edip ona buğz ettiği üzerinde ittifakı bulunduğu gerekçesine dayanarak bu rivayeti de uydurma kabul etmiştir.¹⁷⁹ Fakat cevaben, bu rivayetin o ittifaka aykırılığı bulunmadığı söylenebilir. Çünkü Müminlerin Emiri'nin (a.s) Peygamber'in (s.a.a) yerine yatağa yatması hakkında nazil olmasının, ayetin, Allah'ın hoşnutluğunu kazanmak için fedakarlık yapan başka kişileri de kapsamına bir engel yoktur. Ayrıca bu rivayet, ayetin nüzul sebebini değil, onlarla ilgili kapsamını beyan etmiştir. Süheyb'e gelince; kendisinin de dikkat çektiği gibi onun hakkındaki rivayetler muhtelifdir. Saduk *Hisal*'de kendi senediyle Ali b. Ebi Talib'ten (a.s) şöyle rivayet etmiştir:

¹⁷⁸ Bakara 207 (Çev.)

¹⁷⁹ *El-Ahbaru'd-Dahile*, s. 168.

“İslam’a girmede öne geçenler beş kişidir. Ben Arapların ilkiyim, Selman Fars’ın ilki, Süheyb Rum’un ilki, Bilal Habeş’in ilki, Habbab da Nebat’ın ilkidir.”¹⁸⁰

Keşşi (r.h) kendi senediyle İmam Sadık’tan (a.s) Bilal’in salih kul olduğunu, Süheyb’in ise kötü kul olduğunu rivayet etmiştir.¹⁸¹ Bu rivayet de o muhtelif rivayetlerden biridir. Ayrıyeten bu kelime ravinin hatası sonucuna ilave edilmiş de olabilir. Öyleyse bu kelimeyi rivayetin tamamının uydurma olduğuna delil göstermek mümkün değildir. Ayetin Müminlerin Emiri (a.s) hakkındaki nüzülü karşısında suskunluk ve onu izah ederken bu rivayeti zikretmekle yetinmek, bu cevabı zayıflatmakta ve rivayetin uydurma olduğu ihtimalini desteklemektedir. Fakat her halükarda bu rivayetin uydurma olduğu kesin değildir ve rivayetin Süheyb’ten başkası için söylenmiş olma ihtimali de inkar edilemez.

Onun uydurma saydığı çoğu rivayete -hepsi demesek bile- bu minvalde cevap verilebilir ve o rivayetlerin sahih olma ihtimalleri de yok değildir.

Zehebi de bu tefsirin birçok rivayetini “Velayetu Aliyy (a.s)”, “Rivayatu Mekzube fi Fadli Ehli’l-Beyti”, “el-Şecere elleti Nuhiye Adem anı’l-Ekli minha”, “Tevesselü’l-Enbiya ve’l-Ümami’s-Sabıka bi-Muhammed (s.a.a) ve bi-Ehli’l-Beyti”, “el-Takiyye”, “Teesserehu bi-Mezhebi’l-Mu’tezile”, “Teesserehu fi Tefsirehu bi-Arai’s-Şia fi’l-Furuğ’l-Fıkhiyye” başlıkları altında tereddüt ve red konusu yapmıştır.¹⁸² Açık ki o, Şia hakkındaki mutassıp akidesi ve görüşü temelinde bu rivayetleri değerlendirmiş, rivayetlerin neden sahih olmadıklarına dair herhangi bir delil de göstermemiş ve rivayetlerin kendi bakış açısına göre sahih olmadığını söylemekle yetinmiştir. Her ne kadar bu rivayetlerin Masumdan (a.s) sadır olmasıyla gerçekleşen kesinlik de muteber senede veya kesinlik kazandıran kariyeye bağlı olsa bile Şia açısından o rivayetlerin hiçbirinin sahih olup olmadığı kati değildir.

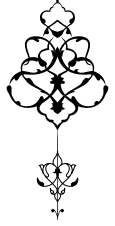
¹⁸⁰ *El-Hisal*, s. 312, babu’l-hamse, hadis 89.

¹⁸¹ Tusi, Muhammed b. Hasan, *İhtiyaru Ma’rifeti’r-Ricali’l-Ma’ruf bi-Ricali’l-Keşşi*, c. 1, s. 190-192, madde 79.

¹⁸² *El-Tefsir ve’l-Müfessirun*, c. 2, s. 85-98.

Bu tefsirin bir kısmını incelemiş ve ağırlıklı bölümünü de gözden geçirmiş olan biz de Kur'an-ı Kerim'e veya dinin zaruri ilkelerine ya da mütevatir rivayete aykırı bir rivayet görmedik, yahut da uzlaştırılması imkansız çelişkili konulara rastlamadık. Evet, onda garip ve akla uzak birtakım mucizeler ve kerametler beyan edilmiştir ve meşhur tarihle uyuşmayan rivayetler de vardır. Fakat bu tür rivayetlerin kesin uydurma kabul edilemeyeceğini bütün âlimler bilir. Bazı rivayetlerinde çelişki kokusu alınan, ama dikkatlice bakıldığında çelişkinin giderilebildiği birtakım meselelerden bahsedilmiştir. Mesela "Onun benzeri bir sure getirin" cümlesi önce şöyle tefsir edilmiştir: "Sizden biri olan, okuma yazma bilmeyen, bir kitabın eğitimini görmemiş, bir hocanın yanına gidip gelmemiş, hiç kimseden ilim öğrenmemiş, seyahatlerde ve vatanında kendisini tanıdığınız, kırk yıl bu halde kalan ama daha sonra öncekilerin ve sonrakilerin ilmini içeren kapsamlı bir ilmin kendisine verildiği Muhammed (s.a.a) benzeri bir kimseden bir sure getirin." Birkaç satır sonra şöyle mana verilmiştir: "Tevrat, İncil, Zebur, İbrahim'in (a.s) sayfası ve ondört tane kitaptan bu Kur'an'ın bir benzeri olan bir sure getirin. Çünkü siz Allah'ın diğer kitaplarında Kur'an'daki gibi bir sure bulamazsınız."¹⁸³ Bu iki anlam görünüşte çelişkilidir. Fakat Kur'an'ın zâhiri ve bâtını bulunduğu hesaba katılırsa lafzın zâhirinden anlaşılan mana onun zâhiri; Peygamber'in ve Hazret'in masum haleflerinin beyan ettiği diğer bütün anlamlar da onun bâtunlarıdır. Her iki anlam da geçerlidir ve arada çelişki yoktur. Birinci aşamada tahkikin sonucu şudur ki, bu tefsirde, uydurma olduğu kesin kabul edilip gerçek olma ihtimali yoksayılan bir rivayetin varlığı inkar edilmemektedir. Uydurma ve yalan sayılan rivayetler ise bir şekilde izah edilebilmektedir. Onların hiçbirini kesin olarak uydurma kabul etmek mümkün değildir. Eğer onda izah edilemez yalan bir rivayet bulunsaydı onu da uydurma rivayetlerin parçası görecekları gözönünde bulundurulduğunda uydurma olduğu kesin kabul edilen bir rivayetin varolmadığından emin olunabilir. Bununla birlikte meşhur tarihe aykırı veya başka bazı rivayetlerle çelişen ya da tuhaf ve akla uzak olay ve kerametleri kapsayan rivayetlerin yer aldığı da inkâr edilemez.

¹⁸³ *El-Tefsiru'l-Mensub ile'l-İmam el-Askeri (aleyhisselam)*, s. 152-153.

İkinci aşamaya gelince; Muhakkik Şüşteri'nin (r.h) iddia ettiği gibi bu tefsirin birçok rivayeti uydurma ise ve onların uydurma olduklarını ispat için yeterli delil mevcutsa bu tefsirin İmam'a atfedilmesinin uydurma olduğu ispatlanmış demektir. Fakat meşhur tarihe aykırı veya tuhaf ve garip kerametleri kapsayan rivayetlerin varlığı bu konunun kesin delili değildir. Hatta bu tefsirde doğru olmadığı belli bir veya birkaç konu görülse ama bu tefsirin ravilerinin veya kaleme alanların hatasına verilemese bile yine de bu tefsirin uydurma olduğu ve İmam'a atfedilmesinin iftira sayılacağı ispatlanmış olmayacaktır. Çünkü iddia, bu tefsirin İmam'ın kalemiyle yazılmış olduğu ve el değmeden bize ulaştığı değildir. Bilakis iddia şudur ki, bu tefsir İmam'ın yazdırmasıyla oluşmuş, Ebu'l-Hasan ve Ebu Yakub onu yazmış ve vasıtalarla bize ulaşmıştır. Ravilerin ve kaleme alanların hatasına verilebilecek yanlış mevzuların varlığı her ne kadar bu tefsirin rivayetlerine güvenin azalmasında etkiliyse de söz konusu iddiaya aykırılık teşkil etmemektedir. İddianın o değil bu olduğu dikkate alınırsa "bu tefsiri inceleyen biri onun uydurma olduğundan kuşku duymayacaktır. Muhakkik bir âlimin makamı bile onun benzerini yazmaktan daha üstünken nerede kaldı İmam (a.s) "184 diyen bazı büyük âlimlerin sözündeki zaaf aşikar olur. Çünkü bu tefsirin konularını İmam buyurmuş olsa bile iki öğrencisi Ebu'l-Hasan ve Ebu Yakub'un haline denk beyan etmiş ve bu tefsirin yazımı ve telifini bu iki kişi gerçekleştirmiştir. Dolayısıyla tefsirdeki konuların ilmî düzeyi ve telifinin niteliği İmam'ın (a.s) ilmî makamıyla değil, o iki kişinin ilmî hal ve makamıyla münasip olmalıdır. Şu halde eğer kasdettiği şey, tefsirin ilmî düzeyinin veya niteliğinin düşük olması ise bu, kitabın uydurma olduğunun delili değildir. Yok eğer kasdedilen, tefsirin içerdiği bâtul ve yanlış konular ise onu çoğaltan ravilerin hatasına vermek mümkün olmadığı takdirde içinde böyle mevzuların varolduğu sabit değildir.

Yine kimilerinin söylediği: "Eğer bu kitap uydurma olmasaydı naklettiği tuhaf mucizeler Peygamber'den, Müminlerin Emiri'nden ve diğer imamlardan (a.s) da nakledilirdi ve İmamiye uleması onları rivayet ederdi."185 sözündeki zaaf da ortadadır. Acaba bir mucize sadece bir tek İmamdan nakledilse ve diğer İmamlardan nakledilmese, yahut bir mucizeyi

184 *Mu'cemu Ricali'l-Hadis*, c. 12, s. 1147, madde 8428.

185 *El-Ahbaru'd-Dahile*, s. 212.

yalnızca kimi âlimler rivayet etmeyi başarsa ve diğer ulema onu rivayet etmeye muvaffak olamasa bu, o mucizenin uydurma olduğu anlamına mı gelir? Tabii ki onun itibarı, bütün İmamlardan veya çoğundan nakledilmiş ve tüm ulemanın rivayet ettiği mucizenin itibarı seviyesinde değildir. Fakat sadece bir tek İmamdan nakledilmiş veya yalnızca bir grup âlimden rivayet edilmiş her mucize veya rivayeti de kesin uydurma saymak mümkün değildir.

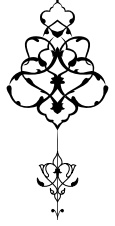
Bu kitap eğer İmam Askerî'den (a.s) olsaydı Hazret'in asrında yaşamış Kummi ve Ayyaşı'nın (r.h) ve Hazret'in çağına yakın yaşamış Muhammed b. Abbas b. Mervan'ın (r.h) kendi tefsirlerinde o kitaptan alıntı yapacaklarını¹⁸⁶ dile getiren sözün de tartışmalı olduğu bellidir. Çünkü o dönemde iletişim araçları zamanımızdaki gibi değildi. Bu kitaba ulaşamamış olabilirler ve bu ihtimale göre onların bu kitaptan herhangi bir şey rivayet etmeye sırt çevirdikleri ispatlanmış olmayacaktır.

Yapılan incelemeden anlaşılmaktadır ki bu tefsirin uydurma olduğu ve İmam'a (a.s) iftira edildiğine dair muteber bir delil yoktur. Öte yandan tefsirin bütün mevzularının İmam'dan aktarıldığıyla ilgili de kesin veya muteber bir delil yoktur ve kitabın kesin olarak İmam'a dayandırılması imkansızdır. Çünkü her kitabın yazarına veya yazdırana dayandırılması ya kesin bir tevatür ya da kesin karineler ve deliller esasına göre olmalı, yahut da bizimle kitabın yazarı ve yazdırana arasında muteber bir sened bulunmalıdır. Bu tefsirin İmam'a (a.s) isnad edilmesi konusunda bu seçeneklerden hiçbirisi mevcut değildir. Ama bir kimse Saduk'a (r.h) itimat ederek, senedinde Muhammed b. Kasım Esterabadi, Ebu Yakub Yusuf b. Muhammed b. Ziyad ve Ebu'l-Hasan Ali b. Muhammed b. Seyyar bulunan rivayetlerde bu kişilerin mevsuk olduğuna tatmin olursa, yine Şeyh Hür Amulî'nin (r.h) bu tefsiri rivayet ettiği sened tarikiyle¹⁸⁷ kendisi ile Şeyh Saduk arasındaki vasıtada görünen sorunu hallederse ve mevcut tefsirle Şeyh Hür'un (r.h) elindeki tefsirin eksik ve fazla bulunmaksızın mutabık olduğunu tespit edip¹⁸⁸ bu tarikle tefsir için muteber bir sened

¹⁸⁶ A.g.e.

¹⁸⁷ *Vesailu's-Şia*, c. 2, s. 59.

¹⁸⁸ Bu mutabakat, bu tefsirin tamamının *Vesailu's-Şia* kitabında nakledilmesi durumunda gerçekleşmiş olabilirdi, ama böyle bir şey bilinmemektedir. *Vesail*'de bu tefsirden nakledilen ve elimize ulaşan yerler şunlardır: *Vesailu's-Şia*, c. 1, s. 279, hadisler 20 ve 21,

oluşturursa, bu ayırdır. Yoksa bu tefsirin İmam'dan sadır olduğuna dair elde muteber bir sened yoktur ve kitabın bütün mevzuları, senedi meçhul ve tanınmayan ravilerin İmam'dan naklettiği rivayetin hükmündeki karineleri gözardı ederek vardır. Ama karinelere bakıldığında denebilir ki bu kitabın rivayetleri üç gruptur:

1) Karinelerle çepeçevre kuşatılmış rivayetler. Bu karineler gözü- nünde bulundurulduğunda sözkonusu rivayetlerin İmam'dan (a.s) sadır olduğuna dair güven oluşmaktadır. Bu grup rivayetlerden delil olarak yararlanılabilir.¹⁸⁹

2) Garip ve akla uzak ya da bilinen tarihe muhalif ve benzeri mevzuları içermesi nedeniyle İmam'dan sadır olma ihtimali zayıf bulunan rivayetler.

3) İmam'dan sadır olduklarını destekleyecek veya zayıflatacak hiç bir karine bulunmayan karinesiz rivayetler. Ayetlerin tefsirinde bu grup rivayetlerden -kitabın çoğu rivayeti belki de böyledir- teyit edici olarak yararlanılmıştır.

Bu tefsirde, başka bazı tefsirlerde rivayet edilmiş peygamberler, vasiler ve meleklerin muhkem makamıyla uyuşmayan rivayetleri reddeden rivayetler vardır. İşte bu, bahsi geçen tefsirin ayrıcalıklarındandır. Mesela “إِنَّ اللَّهَ لَا يَسْتَحْيِي أَنْ يَضْرِبَ مَثَلًا مَّا بَغْوَصَةً فَمَا فَوْقَهَا”¹⁹⁰ ayetini tefsir ederken İmam Bakır'dan (a.s) nakledilmiş uzun bir rivayet çerçevesinde,

s. 489, hadis 21, c. 4, s. 848, hadis 1, s. 986, hadis 7, s. 1194, hadis 4, c. 6, s. 154, hadis 13, s. 155, hadis 14, s. 157, hadis 6, s. 385, hadis 20, c. 11, s. 406, hadis 12, s. 473-475, hadisler 1-13, c. 12, s. 312, hadis 3, c. 18, s. 19, hadis 8, s. 148, hadis 63, s. 198, hadis 5, s. 257, hadis 15, c. 19, s. 38, hadis 8.

¹⁸⁹ Şeyh Ensari (rh) haber-i vahidin hüccet olması tartışmasında Tabersi'nin (rh) *İhticac*'ından bu tefsirin “Fukahadan kim kendini koruyor, dinini muhafaza ediyor, hevasına muhalif oluyor ve mevlanın emrine itaat ediyorsa avam onu taklit etmelidir” cümlesini içeren bir rivayetini naklettikten sonra şöyle buyurmuştur: “Doğru olduğuna dair izler taşıyan bu haber-i şerif...” (Ensari, Murtaza, *Feraidu'l-Usul*, s. 86) Öyle görünüyor ki hadisin metnindeki sağlamlık ve anlatığı mevzunun hikmetli olduğundan onun mevsuk olduğu sonucuna varmıştır. Dolayısıyla Şeyh'in nazarında bu rivayetin, süduruyla ilgili karinelere bakarak mevsuk oldukları tespit edilen rivayetlere örnek verildiği söylenebilir.

¹⁹⁰ Bakara 26

“sivrisinek”in Ali (a.s) ve “daha üstünü”nün de Allah Rasûlü (s.a.a) olduğunu söyleyen rivayeti reddetmiş, bu bâtul tevilin menşei ve onun yersiz kullanımını izah etmiştir.¹⁹¹

Aynı şekilde Bakara suresinin 102. ayetinin açıklamasında Harut ve Marut’un Zühre adındaki bir kadına aldanması, onunla zinaya niyetlenmesi, şarap içme suçunu irtikap etmesi, onların tarafından bir canı katletmesi, bu ikisinin Babil’de işkenceye tabi tutulması -bazı rivayet tefsirlerde nakledildiği gibi-

”فقال الامام عليه السلام معاذ الله من ذلك ان الملائكة معصومون محفوظون من

الكفر و القبائح بألطف الله“

cümlesiyle ve meleklerin günahsızlığına delalet eden ayetlere istinat ederek şiddetle reddedilmiştir.¹⁹²

İmam Hadî’nin İmlasıyla 120 Ciltlik Tefsir

İbn Şehraşub, Hasan b. Halid Berki’nin hayat hikayesinde şöyle demiştir: “Kitaplarından biri olan, İmam’ın (a.s) imla edip yazdırdığı Tefsiru’l-Askeri 120 cilttir.”¹⁹³ Basılmış ve elde mevcut olan İmam Hasan Askeri’ye (a.s) ait tefsirin bir kısmının mı 120 cilt olduğu, yoksa başka bir ihtimal mi bulunduğu meselesi tartışmalıdır. Muhaddis Nuri (r.h) mevcut tefsiri onun bir bölümü kabul etmiş ve İbn Şehraşub’un sözünden şunu çıkarmıştır: İmam Hasan Askeri’ye ait tefsir daha büyük ve kapsamlıydı. Eldeki mevcut miktarla -Hamd suresi tefsiri ve Bakara suresinin bir kısmı-sınırlı değildir.¹⁹⁴ Fakat ünlü kitabiyatçı Şeyh Ağabozorg Tehrani,¹⁹⁵ 120 ciltlik bu tefsiri mevcut tefsirden başka bir tefsir saymıştır. Onu İmam Hadî’nin imlası ve Hasan b. Halid Berki’nin yazısıyla, mevcut tefsiri ise İmam Hasan Askeri’nin (a.s) imla edip yazdırmasını ve Hazret’in Şiilerinden iki kişinin, Ebu Yakub Yusuf b. Muhammed b. Ziyad ile Ebu’l-

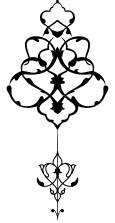
¹⁹¹ Bkz: *el-Tefsiru’l-mensub ile’l-İmami’l-Askeri (aleyhisselam)*, s. 209-210.

¹⁹² Bkz: A.g.e., s. 475

¹⁹³ İbn Şehraşub, Muhammed b. Ali, *Mealimu’l-Ulema*, s. 34, madde 189.

¹⁹⁴ Bkz: *Müstedreku’l-Vesail*, eski basım, c. 3, s. 661, *Men La Yahduruhu’l-Fakih* kitabının meşihatının şerhinde Saduk’un Muhammed Kasım Esterabadi’ye isnadında.

¹⁹⁵ *El-Zeria ila Tesanifi’ş-Şia’nın* müellifi Şeyh Ağabozorg Tehrani adıyla ün yapmış Muhammed Muhsin.

Hasan Ali b. Muhammed b. Seyyar'ın yazısıyla kaleme aldırmasını buna delil kabul etmiştir. Bu konudaki delinin özeti şudur:

İbn Şehraşub'un kelimasında bahsi geçen "*Tefsiru'l-Askeri*"'yi zikrettikten sonra şöyle buyurmuştur: "Görünen o ki Askeri'den murat, Asker ve Askeri lakabı da bulunan İmam Hadi'dir (a.s) . Çünkü İbn Şehraşub şöyle demiştir: Bu tefsir, Muhammed b. Halid Berki'nin kardeşi Hasan b. Halid Berki'nin kitaplarındandır." Muhammed b. Hadi, Şeyh'in *Rical* kitabında açıkladığı gibi üç İmamın (Kazım, Rıza ve Cevad, aleyhimüssalam) ashabından idi. Bu izahtan anlaşılıyor ki o İmam Hadi'den (a.s) rivayet etmemiştir. Ama Hasan b. Halid'in yaşı, Necaşi'nin zikretme sırasından anlaşıldığı kadarıyla, kardeşi Muhammed'den daha küçük ve diğer kardeşinden daha büyüktü. Hasan, kardeşi Muhammed Baki'den sonra idi ve İmam Hadi'nin (a.s) asrını idrak etmişti. Hazret'in hizmetiyle müşerref olmuş ve onunla imamet zamanından başlayıp vefatına yakın döneme kadar onun yanında, bu müddet boyunca Hazret'in imla buyurduğu tefsirin o miktarını 120 cilt halinde yazmaya muvaffak olmuştu. Öyleyse hem bu tefsirin Hasan b. Halid'e nispet edilmesi ve kitapları arasında sayılması -İbn Şehraşub'un dediği gibi- doğrudur, hem de "*Tefsiru'l-Askeri*"nin ona ait kabul edilmesi doğrudur. Çünkü İmam Hadi (a.s) onu imla edip yazdırmıştır. Fakat İmam Hasan Askeri'nin (a.s) asrını idrak etmiş olması ve bu tefsiri onun imlasıyla yazması çok uzak bir ihtimaldir. Zira kardeşi Muhammed, İmam Kazım'ın (a.s) ashabından olması nedeniyle Hazret'in vefatı sırasında (sene 183) yaklaşık yirmi yaşındaydı. İmam Cevad'ın vefatı sırasında ise (sene 220) ortalama altmış yaşında ömrünün son yıllarındaydı. Sonuç itibariyle İmam Hadi'den (a.s) rivayet etme fırsatını bulamadı. Ama Hasan, Muhammed'den iki veya üç yıl daha büyük olduğundan kardeşinden sonra on veya yirmi ya da otuz, yahut da İmam Hadi'nin (a.s) vefat senesine kadar yaklaşık otuz beş sene boyunca kalmış olmalıdır. Ama onun İmam Hadi'den (a.s) sonra kalması, İmam Askeri'nin (a.s) imamet asrını idrak etmesi ve o uzun ömürden sonra yaklaşık yedi yıl boyunca 120 ciltlik tefsiri Hazret'in imla ettirmesiyle yazması çok uzak ihtimaldir. Şu halde o tefsiri imla ettirip yazdırmanın İmam Hadi (a.s) olduğu anlaşılmaktadır. Tefsirin hiçbir cildinden geriye iz kalmamıştır. Elimizde mevcut olan ve defalarca basılan tefsir ise o büyük tefsirin parçası değildir. Çünkü bu tefsirin başında, onu Ebu Muhammed Hasan'ın (a.s),

sadece, babaları tarafından eğitim için Hazret'in yanına bırakılmış iki evlada, yaklaşık yedi yıl süren (254-260) imameti müddetince imla ettirdiği, o ikisinin de yazdığı ve Esterabad'a döndükten sonra onu müfessir Esterabadi ve başkalarına rivayet ettikleri ayrıntısıyla anlatılmıştır. Bu tefsirde Hasan b. Halid Berkî'nin rivayetine ve onun İmam Hasan Askerî'den (a.s) rivayet dinlemek üzere bu ikisine katıldığına dair hiçbir işaret yoktur. Dolayısıyla çok ciltli olmasına hiçbir engel bulunmamaktadır. Nicelik ve nitelik bakımından birbirinden farklılık taşıyan, her birinin imla ettireni, imla edeni, yazanı ve rivayet edeninin diğerinden farklı olduğu bu iki tefsirin çok ciltli olduğu tahmin edilmektedir.¹⁹⁶

Sadece İbn Şehraşub'un böyle bir tefsirden haberdar bulunduğu ve onun da bu haber-i vahidin kökeni olduğu dikkate alınırsa "*Tefsiru'l-Askeri*" adında 120 ciltlik bir tefsirin varlığı kuşkuludur ve kesin değildir. Fakat varolduğu farzedilirse Ağabozorg Tehrani'nin (r.h) istidlali güçlü ve sağlamdır. Özellikle Hasan b. Halid'in hayat hikayesinde ve 120 ciltlik *Tefsiru'l-Askeri*'nin Ebu Yakub Yusuf b. Muhammed b. Ziyad ve Ebu'l-Hasan Ali b. Muhammed b. Seyyar'dan nakledilen haberinde, onların İmam Hasan Askerî'nin (a.s) yanına gelme öyküsü ve Hazret'ten yedi yıl boyunca tefsir öğrenmeleri rivayetinde bundan bahsedilmemiştir. Dolayısıyla bu iki tefsirin sayısı doğru görünmektedir.

Kitabu'l-Bâkır (a.s)

İbn Nedim'in *Fihrist*'te Kur'an'ın tefsiriyle ilgili telif edilmiş kitapları zikrederken adını verdiği ilk kitap *Kitabu'l-Bakır Muhammed b. Ali*'dir (a.s) . Onu, Zeydi Carudiyye'nin reisi Ebu'l-Carud Ziyad b. Munzur, Hazret'ten rivayet etmiştir.¹⁹⁷ Onun anlatımından bu kitabın *Tefsiru Ebi'l-Carud* olduğu anlaşılmaktadır. *Tefsiru Kummi*'de ondan çokça rivayet nakledilmiştir.¹⁹⁸ Ağabozorg Tehrani (r.h) bu nedenle *Tefsiru Kummi*'yi,

¹⁹⁶ Bkz: *el-Zeria ile Tesanifi's-Şia*, c. 4, s. 283-285, madde 1294.

¹⁹⁷ İbn Nedim, Muhammed b. İshak, *Kitabu'l-Fihrist*, s. 37

¹⁹⁸ *Tefsiru Kummi*'nin istatistiğine göre 205 yerde Ebi'l-Carud'dan rivayet nakledilmiştir. Bunun dört tanesi senedlidir ve senedi, Şeyh'in ve Necaşi'nin *Tefsiru Ebi'l-Carud* için zikrettiği senedin devamıdır. Bu, sözkonusu rivayetlerin *Tefsiru Ebi'l-Carud*'dan nakledildiğine karinedir.

Tefsiru Ali b. İbrahim ve *Tefsiru Ebi'l-Carud*'un karışımı kabul eder.¹⁹⁹ *Tefsiru Ebi'l-Carud*'u tanıtırken de şöyle buyurmuştur: “Ebu'l-Carud'un adı Ziyad b. Munzur'dur ve doğuştan kördü. Zeydi Carudiye mezhebi ona nispet edilir. Üç imamın ashabı olmuştu (Ali b. el-Hüseyin, Muhammed b. Ali ve Cafer b. Muhammed, aleyhimüsselam). Tefsirini Zeydiye mezhebine meyletmeden önce hususen İmam Bâkır'dan (a.s) rivayet etmiş ve anlatıldığına göre bu tefsiri Hazret'in imla ettirmesiyle yazmıştır. Bu yüzden İbn Nedim onu İmam Bâkır'a (a.s) ait saymıştır.²⁰⁰ Necâşi ve Şeyh Tusi de Ebu'l-Carud'un İmam Bâkır'dan (a.s) rivayet ettiği tefsirin varlığından haber vermiş ve onun için bir sened zikretmişlerdir.²⁰¹ Tabii ki bu sened, Kesir b. Ayyaş'ı içeriyor olması nedeniyle zayıftır.²⁰²

Dolayısıyla *Tefsiru Ebi'l-Carud* adında varolan ve İmam Bâkır'dan (a.s) rivayetler ihtiva eden tefsirin Kur'an tefsiri olduğundan kimse tereddüt etmemiştir. Öyleyse eğer bu tefsir sahih ve güvenilir tarikile bize ulaştıysa İmam Bâkır'ın (a.s) tefsirinin bir kısmı elimizde demektir. Fakat ne yazık ki o tefsirin kendisi elde yoktur ve mevcut mu bulunduğu, yoksa yok mu olduğunu bilmiyoruz. Kummi tefsirinde nakledilmiş pek çok kısmının senedi de Kesir b. Ayyaş nedeniyle zayıftır ve İmam Bâkır'dan (a.s) sadır olduğuna güvenilmez. Tabii ki Ağabozorg Tehrani, Kummi veya talebesinin o rivayetleri Ebu Basir tarikiyle –mevsuk biridir- Ebi'l-Carud'dan naklettiğini ve tefsirinde zikrettiğini iddia etmiştir.²⁰³ Ama o senede ulaşamıyoruz. Buna ilaveten Ebi'l-Carud'un kendisi de pek o kadar mevsuk bulunmamaktadır ve onu kınayan rivayetler nakledilmiştir. Fakat *Kamilu'z-Ziyarat* ve *Tefsiru Kummi*'nin ricalindendir.

¹⁹⁹ *El-Zeria*, cilt 4, s. 303

²⁰⁰ *El-Zeria*, c. 4, s. 251, madde 1202.

²⁰¹ *Ricalu'n-Necaşi*, s. 170, madde 448, *el-Fihrist Tusi*, s. 72, madde 293.

²⁰² Şeyh Tusi *Fihrist*'te onu zayıf kabul etmiştir. (Bkz: *el-Fihrist*, s. 73)

²⁰³ *El-Zeria*'da (c. 4, s. 251, madde 1201) şöyle demiştir:

”نعم يروى ابو بصير المذكور تفسير ابي الجارود عنه و اخرج القمى فى تفسيره من طريق ابي بصير كما يأتى“

Madde 1202'de de şöyle buyurmuştur:

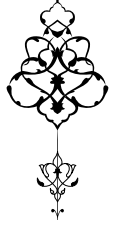
”و لكن تلميذ على بن ابراهيم بن هاشم القمى الذى اخرج هذا التفسير فى تفسيره المطبوع رواه باسنادها الى ابي بصير يحيى بن ابي القاسم الاسدى (المتوفى ٥٥١) المصرح بتوثيقه كما مرانفا و هو عن ابي الجارود“

Kur'an'ın Bütün Manalarına Vakıf Müfessirlerin Tefsir Ekolü

Kur'an'ın bütün manalarına vakıf müfessirlerden, yani Allah Rasülü'nden (s.a.a) ve onun masum Ehl-i Beyt'inden Kur'an'ı nasıl tefsir etmek gerektiğine dair kapsamlı ve sarıh bir teori gelmiş değildir. Elbette ki Kur'an ayetlerinin bir bölümünü tefsir ederken; reyle tefsirin ve ilimsiz tefsirin kınanması, Kur'an tefsirinin akıldan uzak olması, gerekli ehliyetle sahip olmadıkları halde Kur'an'ı tefsire koyulan kimselerin kınaması gibi konuları beyan ederken tefsir ve rivayet kitaplarında bu büyük şahsiyetlerden çok sayıda rivayet dağınık biçimde nakledilmiştir. O rivayetlerin toparlanması, senedlerinin incelenip delaletlerinin anlaşılması, birbiriyle ilişkilerinin araştırılması ve muttasıl ve munfasıl karineler gözönünde bulundurularak o rivayetlerin toplamından tefsir ekollerinin ortaya çıkarılması, bu kitapta değinmeye fırsatımızın olamayacağı kapsamlı ve dakik bir araştırmayı gerektirmektedir. Bu çalışmanın çerçevesi içinde ele alınabilecek olan şey, *KuranTefsiriMetodolojisi*'nda beyan edildiği ve ispatlandığı şekliyle aklın tartışma sırasındaki ve kelamın manasını anlama ve yorumlama anındaki davranışdır. O da şudur ki, her kelamın mana ve mefhumu, kelimelerin örfteki anlamlarına ve o söze özgü edebiyata göre, yine onun muttasıl ve munfasıl bütün karinelerini gözönünde bulundurarak elde edilebilir. Masumlardan nakledilen rivayetlerde bütün zamanlarda ve o büyük şahsiyetlerin çağında kullanılmış olan bu yöntem reddedilmemek bir yana, bilakis kimi yönleri teyit edilmiştir ve bu, sözkonusu yöntemin onların nezdinde kabul edildiğini göstermektedir. Buna göre denebilir ki, Kur'an tefsiri konusunda onların görüşü ve tefsir ekolü, Kur'an'ı akılcı ve örf yöntemiyle (kelamın manasını anlama ve tefsir etmede akılı kullanarak) tefsir etmek gerektiğidir. Şimdi bu metodun özelliklerini ve çeşitli yönlerini onları teyit eden rivayetlerle birlikte zikrederim:

Kelimelerin Örfteki Anlamlarına Göre Manayı Anlamak

Akılcı yöntemin özelliklerinden biri, kelamın mana ve maksadını, kelimelerin örfteki anlamlarına -insanların o kelamın diline aşına olarak kelimelerden anladıkları manaya- göre elde etmektir. Masumlardan (a.s)

nakledilmiş bazı rivayetlerde de bu özelliğe dikkat çekildiği görülmektedir. Kelamın bu esasa göre çıkarılmış anlamı delillendirilmiş olmaktadır. Misal olarak, İmam Sadık'tan (a.s) nakledilmiş bir rivayette, Allah'ın kaleme "Yaşanmış ve kıyamete kadar yaşanacak herşeyi yaz" buyurduğu ve kalemin de bunların hepsini gümüşten daha beyaz ve yakuttan daha parlak bir deriye (sayfaya) yazdığı beyan edildikten sonra şöyle denmiştir:

فهو الكتاب المكنون الذي منه النسخ كلها الستم عربا. فكيف لا تعرفون معنى الكلام و احدكم يقول لصاحبه انسخ ذلك الكتاب. اوليس انما ²⁰⁴ينسخ من كتاب آخر من الاصل و هو قوله ²⁰⁵إِنَّا كُنَّا نَسْتَنْسِخُ مَا كُتِبَ تَعْمَلُونَ

"Öyleyse o -kalemin herşeyi üzerine yazdığı deri- tüm nüshaların ait olduğu kitab-ı meknundur. Yoksa Arap değil misiniz? Nasıl olur da kelamın manasını anlamazsınız? Halbuki her biriniz arkadaşına "O kitabın bir nüshasını al" dediğinde bunun manası, asıl olan başka bir kitaptan nüsha çıkarmak değil de nedir? Nitekim o (Allah Teala), "Gerçekten biz, yapmakta olduklarınızın nüshasını çıkartıyorduk." demiştir."

Bu hadiste Arapların "nesh" kelimesinden ve "kitabın nüshasını çıkarmak"tan asıl kitabı çoğaltmayı anladığına dayanılarak **إِنَّا كُنَّا نَسْتَنْسِخُ** ayetiyle kitab-ı meknun²⁰⁶ için, kendisinden nüsha çıkartılan ve çoğaltılan asıl kitap olduğunu sonucuna varılmıştır. Bu hadis, bir sözden, müfredatının örfi manasına göre elde edilen bir anlamın çıkarılabilir ve mu-teber olduğunu teyit etmektedir.

Söze Özgü Edebiyat Kalıbında Manayı Anlamak

Akılci yöntemin bir başka özelliği de sözün manasının, edebiyat kalıbına özgü biçimde üretilmesidir. Bazı rivayetlerde de sözün edebi noktalarına odaklanıldığı ve sözün edebi noktalarının ifade ettiği anlama dayanıldığı görülmektedir. Örneğin sahih senedle İmam Bakır'dan (a.s) nakledilmiş

²⁰⁴ *Nuru's-Sakaleyn*, c. 5, s. 226, Vakıa suresi, hadis 94.

²⁰⁵ Casiye 29

²⁰⁶ Kitab-ı meknun kavramından maksat, **إِنَّهُ لَقُرْآنٌ كَرِيمٌ فِي كِتَابٍ مَكْنُونٍ** (Vakıa 77 ve 78) ayetinde zikredilen kitab-ı meknundur.

rivayette Hazret, başın bir kısmını meshetmenin kâfi gelmesinin delilini soran Zürrare'ye cevap verirken şöyle buyurdu:

لان الله عز و جل يقول فاغسلوا وجوهكم. فعرنا أن الوجه كله ينبغي ان يغسل
ثم قال و ايديكم الى المرافق ثم فصل بين الكلام²⁰⁷ فقال وامسحوا برؤسكم
فعرنا حين قال برؤسكم ان المسح ببعض الرأس لمكان الباء²⁰⁸

“Çünkü Allah azze ve celle buyurmuştur ki “Yüzünüzü yıkayın”. Öyleyse yüzün tamamını yıkamak gerekir. Daha sonra “Kollarınıza kadar ellerinizi” demiştir. Sonra ise sözün arasında boşluk bırakarak şöyle buyurmuştur: “Başınızı meshedin”. “Başınızı” buyrulduğunda kelimenin başındaki “ba” nede-niyle başın bir kısmının meshedilmesinin kafi olduğunu anlıyoruz.”

Bu rivayette İmam Bâkır (a.s), “yıkayın (yüzlerinizi ve ellerinizi)” cümlesinde “ba” zikredilmemesi, buna karşılık “meshedin (başınızı)” cümlesinin başına “ba” getirilmesinden abdestte başın bir kısmını mes-hedilmesi sonucunu çıkarmıştır. Dolayısıyla buradan anlaşılmaktadır ki Kur'an ayetlerinin manasını anlarken ayetlerin edebi özelliklerine de dikkat etmek gerekmektedir.

Aynı şekilde başka bir rivayette Hazret'in “elhamdulillah”ı zikrettikten sonra şöyle buyurduğu nakledilmiştir:

ما تركت و لا بقيت شيئا. جعلت جميع انواع المحامد لله عز و جل فما من حمد
الا و هو داخل في ما قلت²⁰⁹

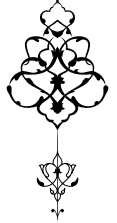
“(Elhamdulillah'ı zikretmekle) geride (Allah'a hamddan) herhangi bir şeyi terkedip bırakmadım. (Çünkü) Allah azze ve celle için hamdlerin bütün türlerini yerli yerine koydum. Söylediğime dahil olmayan hiçbir hamd yoktur.”

Bu rivayette İmam'dan (a.s) nakledilmiş söz, Kur'an'dan bir cümle olan “elhamdulillah”ın tefsiri olarak ele alınmış değildir. Fakat bu cümle

²⁰⁷ Bazı nüshalarda “بين الكلامين”

²⁰⁸ *Fürûu Kafi*, c. 3, s. 39, kitabı't-taharet, bab 19 (meshu'r-re's ve'l-kademeyn), hadis 4.

²⁰⁹ *El-Burhan fî Tefsiri'l-Kur'an*, c. 1, s. 46, hadis 2. Bu rivayetin benzerini Huveyzi *Usûlü Kafi*'den İmam Sadık'tan da (aleyhisselam) nakletmiştir. (Bkz: Nuru's-Sakaleyn, c. 1, s. 15, hadis 59) Bunun bir benzerini de Saduk'un *Hisal*'inden İmam Ali b. el-Hüseyin'den nakletmiştir. Bkz: A.g.e., hadis 57.

Kur'an'da zikredildiği ve İmamların (a.s) zikirlerinin de Kur'an-ı Kerim'den alındığı gözönünde bulundurulursa bu sözü Kur'an cümlesinin tefsiri saymak mümkündür. Bu yüzden rivayet tefsiri yapan âlimler Hamd sure-sini tefsir ederken bu ve benzeri rivayetlere değinmişlerdir. Bu rivayette, “elhamdulillah”ın bütün hamdleri kapsamı boyutu da açıklığa kavuşturulmamıştır. Ama bu anlamın, “el-hamdu”nun, cinsin tamamını ifade için²¹⁰ kullanılmış “elif” ve “lam”ından çıkarıldığı bellidir.²¹¹ Buna göre bu rivayet de ayetlerin anlamının Arap dilinin edebi noktaları dikkate alınarak çıkarılabileceğini teyit etmektedir.

Siyaka Bakarak Manayı Anlamak

Akılci metodun özelliklerinden biri de sözün üslubunun söze ilişik karinelere biri telakki edilmesi ve kelamın manasının böyle elde edileceğini kabul etmesidir. Rivayetlerde de ayetlerin manasını anlamak için bağlama bakıldığı görülmektedir. Mesela İmam Ali b. el-Hüseyin'den (a.s) gelen biri rivayette şöyle nakledilmiştir:

“Muhakkak Allah kitabında, sizden önce şehirlerin sakinlerinden zalim olanlara ne yaptığını size işittirmiştir. Çünkü “Zalim nice beldeyi kırıp geçirdik”²¹² buyurması, o belde ahalisini kasdetmekten başka bir şey değildir. Zira (ondan sonra) şöyle buyurmaktadır: “Onlardan sonra yerlerine başka bir topluluk getirdik.”²¹³

Bu hadiste, “Zalim nice beldeyi kırıp geçirdik” cümlesinde geçen “belde”den maksat, onun ahalisi olduğunun beyan edilmesi için onun siyakına (ondan sonraki cümleye) istinat edilmiştir.

Başka bir rivayette de mevsuk senedle²¹⁴ şöyle nakledilmiştir:

İbad Basri Mekke yolunda İmam Ali b. el-Hüseyin'le (a.s) karşılaştı. Hazret'e dedi di:

²¹⁰ Metinde “istiğrak-i cins” (Çev.)

²¹¹ *Keşfu'l-Gumme* müellifi Ali b. İsa da bu manayı aynen böyle izah etmiştir. (Bkz: el-Burhan, a.g.e.)

²¹² Enbiya 11

²¹³ Enbiya 11

²¹⁴ Meclisi (rh) rivayetin senedini göstermiştir. (Bkz: Meclisi, Muhammed Bâkır, *Mir'atu'l-Ukul*, c. 18, s. 347)

﴿إِنَّ اللَّهَ اشْتَرَىٰ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ أَنْفُسَهُمْ وَأَمْوَالَهُمْ بِأَنَّ لَهُمَ الْجَنَّةَ يُقَاتِلُونَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ فَيَقْتُلُونَ وَيُقْتَلُونَ وَعَدًا عَلَيْهِ حَقًّا فِي التَّوْرَةِ وَالْإِنْجِيلِ وَالْقُرْآنِ وَمَنْ أَوْفَىٰ بِعَهْدِهِ مِنَ اللَّهِ فَاسْتَبِشِرُوا بِبَيْعِكُمُ الَّذِي بَايَعْتُمْ بِهِ وَذَٰلِكَ هُوَ الْفَوْزُ الْعَظِيمُ﴾²¹⁵

İmam (a.s) ona şöyle buyurdu: “Ayeti tamamla (devam et).” Bunun üzerine (Allah Teala’dan) şöyle buyurdu:

﴿التَّائِبُونَ الْعَابِدُونَ الْحَامِدُونَ السَّائِحُونَ الرَّاكِعُونَ السَّاجِدُونَ الْآمِرُونَ بِالْمَعْرُوفِ وَالنَّاهُونَ عَنِ الْمُنْكَرِ وَالْحَافِظُونَ لِحُدُودِ اللَّهِ وَبَشِّرِ الْمُؤْمِنِينَ﴾²¹⁶

Sonra Hazret şöyle buyurdu: “Ne zaman bu sıfatlara sahip birini görürsem onların ittifakıyla cihad hacdan üstündür.”²¹⁷

Bu rivayette İmam (a.s), İbad Basri’nin “إِنَّ اللَّهَ اشْتَرَىٰ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ” ayetinin manasına dair taşıdığı vehmin (bu ayetin, herkesin ittifakıyla, cihadın mutlak manada hacdan üstün olduğuna delalet ettiğini sanıyordu) yanlış olduğunu ifade etmek için bu ayetten sonraki ayetin siyakına istinat etmiş ve birinci ayetteki “müminler” kelimesini sonraki ayette zikredilmiş sıfatlarla sınırlamıştır. Bu dayanaktan gayet iyi anlaşılmaktadır ki Hazret’in görüşüne göre ayetlerin manasını anlamak siyak gözönünde bulundurularak mümkün olabilir ve siyaki hesaba katmadan elde edilen anlam muteber değildir.

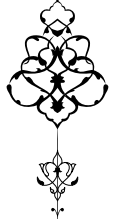
Sözün Sadır Olduğu Atmosfere Bakarak Manayı Anlamak

Akılcı tarzın iletişimdeki diğer özellikleri arasında her sözün mana ve maksadını sözün sadır olduğu atmosfere bakarak çıkarma yöntemi vardır. Yani kelamın sadır olduğu sebep, zaman ve mekan, bireylerin onun sadır olduğu vakitteki kültür ve zihniyeti söze ilişik karine kabul edilerek sözün anlamını belirlemede bunlar etkili sayılmaktadır. Gerçek müfessirlerden nakledilmiş rivayetlerde de ayetlerin manasını açıklamak için

²¹⁵ Tevbe 111

²¹⁶ Tevbe 112

²¹⁷ Fırui Kafi, c. 5, s. 24, Kitabu'l-Cihad, bab 6, hadis 1, Nuru's-Sakaleyn, c. 2, s. 272, hadis 358.

ayetlerin nüzul atmosferinin hatırlatılması sıklıkla görülmektedir. Kuleyni, nispeten iyi bir senedle İmam Bâkır'dan (a.s) şöyle rivayet etmiştir:

Cabir b. Abdullah bana haber verdi: Ne zaman müşriklerden biri Ev'in (Kabe) etrafında Allah Rasûlü'nün (s.a.a) yanından geçse göğsünü öne bükerek ve başını çevirir, yahut Allah Rasûlü görmesin diye (s.a.a) başını elbisesiyle örterdi. Bunun üzerine Allah azze ve celle

﴿أَلَا إِنَّهُمْ يَثْنُونَ صُدُورَهُمْ لِيَسْتَخْفُوا مِنْهُ أَلَا حِينَ يَسْتَغْشُونَ ثِيَابَهُمْ يَعْلَمُ مَا يُسِرُّونَ وَمَا يُعْلِنُونَ﴾²¹⁸

ayetini indirdi.²¹⁹

Bu rivayette İmam'ın (a.s) sözkonusu ayetin manasını açıklamak için, sahabeden olan ve müşriklerin davranışlarını gözlemlemiş Cabir b. Abdullah'dan ayetin nüzul sebebini naklettiği görülmektedir. Aynı şekilde mürsel içeren²²⁰ bir senedle şöyle rivayet etmiştir:

İmam'a (a.s) Safa ve Merve arasında say etmenin vacip mi, müstehap mı olduğu soruldu. Hazret şöyle buyurdu: "Vaciptir." (Ravi anlatıyor) dedim ki: Allah azze ve celle "فَلَا جُنَاحَ عَلَيْهِ أَنْ يَطُوفَ بِهِمَا"²²¹ buyurmuyor mu?"

İmam şöyle buyurdu: O kaza umresinde olmuştu. Allah Rasûlü (s.a.a) müşriklere putları Safa ve Merve'den kaldırmalarını şart koştu. Birisi bir işle meşguldü ve say yapmayı terketmişti. Aradan günler geçti ve nihayet putlar kaldırıldı. Hazret'in yanına gelip dediler ki: "Ey Allah'ın Rasûlü (s.a.a), filan kişi Safa ve Merve arasında say yapmadı, putları da kaldırdılar (ne yap-sın?)" Bunun üzerine Allah azze ve celle "فَلَا جُنَاحَ عَلَيْهِ أَنْ يَطُوفَ بِهِمَا" aye-tini indirdi. Yani o iki dağda (Safa ve Merve) putlar varken de o ikisi ara-sında tavafi (say) yerine getirmesinde günah yoktur.²²²

Bu rivayette görülmektedir ki İmam (a.s), bahsi geçen ayetin Safa ve Merve arasında say yapmanın vacip olmadığına delalet etmediğini beyan için onun nüzul sebebine istinat etmiştir.

²¹⁸ Hud 5

²¹⁹ Nuru's-Sakaleyn, c. 2, s. 335, hadis 6, *Ravza-i Kafi*'den nakille.

²²⁰ Çünkü hadisın ravilerinden birinden "bazı ashabımız" ifadesi zikredilmiştir.

²²¹ Bakara 158

²²² *Furuu Kafi*, c. 4, s. 429, kitabı hac, bab 142, hadis 8.

Tefsiru Kummi'de “وَيُطْعَمُونَ الطَّعَامَ عَلَىٰ حُبِّهِ مِسْكِينًا وَيَتِيمًا وَأَسِيرًا”²²³ ayetinin izahı yapılırken muteber senedle²²⁴ İmam Sadık'tan (a.s), bu ayetin, “وَكَانَ سَعْيُكُمْ مَشْكُورًا”²²⁵ ayetine kadar Hz. Ali'nin (a.s) kendisi ve ailesinin yemeğini yoksula, yetime ve esire takdim etmesinden sonra nazil olduğunu anlatan bir rivayet nakletmiştir.²²⁶ Bu rivayetten de, gerçek bir müfessir olan İmam Sadık'ın (a.s), bu ayetlerde amel ve ihlasları dile getirilen iyi kimselerin örnekliğini ortaya koymak ve ayetlerin manasını açıklamak üzere ayetin nüzul sebebini zikrettiği sonucu çıkarılmaktadır.

Hazret'ten nakledilmiş başka bir rivayette Maide suresinin 55. ayetinde “الَّذِينَ يَقِيمُونَ الصَّلَاةَ وَيُؤْتُونَ الزَّكَاةَ وَهُمْ رَاكِعُونَ” ifadesinden maksadın Hz. Ali (a.s) ve onun evladından kıyamete kadar gelecek imamlar olduğunu beyan etmek için Hz. Ali'nin (a.s) namaz sırasında yaptığı infakı anlatan nüzul sebebi zikredilmiştir.²²⁷ Bu tür örnekler, gerçek müfessirlerden nakledilmiş rivayetlerde fazlasıyla görülmektedir. Dipnotta bu dört konu ve başka örneklerin geçtiği yerlerin²²⁸ özet olarak zikredilmesi yetinilmiştir.

Akli Malumata Dayanarak Manayı Anlamak

Akılcı tarzın iletişimdeki diğer özellikleri arasında akli malumatların, kesin aşikâr bürhanların ve aksiyomların sözün karinelerinden kabul edilmesi vardır. Sözün anlamı ve söyleyenin maksadı bunlar gözönünde bulundurulurken elde edilebilir. Gerçek müfessirlerin tefsir rivayetlerinde de bu özellik sıklıkla görülmektedir. Bunun bazı numunelerini zikredeceğiz:

²²³ İnsan 8

²²⁴ Senedin ricali, her üçü de sika olan Ali b. İbrahim, babası ve Abdullah b. Meymun'dur. (Bkz: Tecilil, Ebu Talib, *Mu'cemu's-Sikat*, s. 5, madde 30, s. 76, madde 502, s. 79, madde 526)

²²⁵ İnsan 22

²²⁶ Bkz: *Tefsiru'l-Kummi*, c. 2, 422 ve 423.

²²⁷ Bkz: *Nuru's-Sakaleyn*, c. 1, s. 643, madde 257, *Uşulü Kafi'den nakille*, *el-Burhan fi Tefsiri'l-Kur'an*, c. 1, s. 480, hadis 4.

²²⁸ Bkz: *Nuru's-Sakaleyn*, c. 3, s. 96, hadisler 268 ve 269, c. 4, s. 609, hadis 71, s. 619, hadis 106, c. 5, s. 145, hadis 4, s. 392, hadis 30, s. 477, hadis 24.

Babasından nakleden Ali b. Faddal'dan şöyle rivayet edilmiştir: Allah azze ve cellenin sözünde -Rabbin ve melekler saf saf geldi-²²⁹ kasdedilene (İmam) Rıza'ya (a.s) sordum. Şöyle buyurdu: "Allah sübhan gelip gitmeyle vasfedilmez. O, intikalden (yer değiştirmeden) münezzehtir. Burada, Rabbinin sözü ve buyruğunun gelmesinden başka bir şey kasdedilmemiştir."²³⁰

Bu rivayete göre İmam (a.s), lafzi anlamı kesin olarak "Rabbin geldi"nin akli karinesi olan "Rabbin geldi" cümlesini, Allah sübhanın gelmek ve gitmekle vasfedilemeyeceği ve intikalden münezzehe olduğu yönündeki akli malumata istinaden "Rabbinin buyruğu geldi" şeklinde tefsir etmiştir.

Ebi Cafer'den (Muhammed b. Numan) şöyle rivayet edilmiştir:

عن ابى جعفر (محمد بن نعمان) قال سألت ابا عبدالله عليه السلام عن قول الله عز و جل وَهُوَ اللَّهُ فِي السَّمَاوَاتِ وَفِي الْأَرْضِ²³¹. قال كذلك هو في كل مكان. قلت بذاته قال ويحك ان الاماكن اقدار. فاذا قلت في مكان بذاته لزمك ان تقول في اقدار و غير ذلك و لكن هو بائن من خلقه محيط بما خلق علما و قدرة و احاطة و سلطانا و ملكا و ليس علمه بما في الارض باقل مما في السماء لا يبعد منه شئ و الاشياء له سواء علما و قدرة و سلطانا و ملكا و احاطة²³²

Bu rivayette de Allah Teala'nın zâtının mekan sahibi olduğu reddedilerek ve bunun akli malumatlardan olan gereklerine istinaden "وَهُوَ اللَّهُ فِي السَّمَاوَاتِ وَفِي الْأَرْضِ"²³³ ayeti, Allah Teala'nın gökleri, yeri ve diğer mahlukatı ihata ettiği, Allah'ın yeryüzündekilerle ilgili bilgisinin semadakilere ilgili bilgisinden daha az olmadığı, ondan hiçbir şeyin uzak olmadığı, onun ilmi, kudreti, mülkü, hükümraniği ve ihatası karşısında herşeyin eşit olduğu biçiminde tefsir edilmiştir.

عن البرقى عن ابیه يرفعه الى ابى عبدالله عليه السلام فى قول الله عز و جل فَلَمَّا أَسْفُونَا انْتَقَمْنَا مِنْهُمْ²³⁴ قال ان الله تبارك و تعالى لا يأسف كأسفنا و لكنه خلق

²²⁹ Fecr 22

²³⁰ *Nuru's-Sakaleyn*, c. 5, s. 574, hadis 20.

²³¹ En'am 3

²³² Saduk, Muhammed b. Ali, *el-Tevhid*, s. 132 ve 133, bab el-kudret, hadis 15.

²³³ Enam 3

²³⁴ Zuhurf 55

اولياء لنفسه يأسفون و يرضون و هم مخلوقون مدبرون فجعل رضاهم لنفسهم و أنشأهما لجاز لقائل ان يقول ان المكون يبيد يوما لانه اذا دخله الضجر و الغضب دخله التغيير و اذا دخله التغيير لم يؤمن عليه الابادة ولو كان ذلك كذلك لم يعرف المكون من المكون و لا القادر من المقدور و لا الخالق من المخلوق تعالى الله عن هذا القول علوا كبيرا²³⁵

İmam Sadık'tan (a.s) nakledilmiş bu rivayette de öfkenin (gazap) Allah Teala'da görülmesinin reddedildiği bu akli malumatın karinesiyle, ayette geçen “öfkelendirdikleri”deki “bizi” isnadı mecazi bir isnad ve akli mecaz telakki edilmiştir. Bu durumda “bizi öfkelendirdiklerinde” cümlesine “Allah'ın evliyasını öfkelendirdiklerinde” manası verilmiştir. Rivayete göre Amr b. Ubeyd, İmam Bâkır'a (a.s) “وَمَنْ يَخْلِلْ عَلَيْهِ غَضَبِي فَقَدْ هَوَىٰ”²³⁶ ayetini sormuştu. Hazret şöyle buyurdu: “Ey Amr, o (gazap) cezadır. Çünkü Allah azze ve cellenin bir halden başka bir hale değiştiğini zanneden kimse onu mahluk sıfatıyla sıfatlandırmış olur. Hakikat şu ki, Allah azze ve celleyi hiçbir şey ihata edemez ve onu değiştiremez.”²³⁷

Bu rivayette de gazabın bilinen anlamıyla yaratılmışların sıfatı olduğu, Allah'ı hiçbir şeyin ihata edemeyeceği ve değiştiremeyeceği akli bilgisine dayanılarak Allah'ın gazaplanması Allah'ın cezalandırması olarak tefsir edilmiştir. Bu tür rivayetlerin sayısı çoktur.²³⁸ Özet için İmam Bâkır (a.s), İmam Sadık (a.s) ve İmam Rıza'dan (a.s) nakledilmiş bu dört rivayetle yetiniyoruz.

Sözü Söyleyenin Özelliklerine Göre Manayı Anlamak

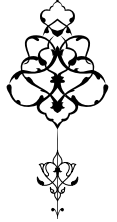
Ulema sözün manasını anlarken onu söyleyenin sıfatlarını dikkate alır ve sözden, o sözü söyleyenin sıfatlarına uygun anlamı çıkarır. Gerçek

²³⁵ El-Tevhid, s. 68, bab 26 (babu ma'na rıdahu azze ve celle ve sahatihi) hadis 2, Biharul-Envar, c. 4, s. 65, hadis 6.

²³⁶ Taha 81

²³⁷ Nuru's-Sakaleyn, c. 3, s. 386, hadis 89.

²³⁸ Diğer rivayetlerden bazıını görmek için bkz: el-Tevhid, s. 162, bab 18, hadis 1, Biharul-Envar, c. 3, s. 318, hadis 15, s. 334, hadis 45, s. 4, hadis 6, s. 5, hadis 8, s. 64, hadis 5, s. 67, hadis 9, Nuru's-Sakaleyn, c. 3, s. 367. hadis 12.

müfessirlerin kimi rivayetlerinde de bu özellik görülmektedir. Mesela nakledilen bir rivayette İmam Sadık (a.s) Ebu Hanife'ye hüccet getirirken bazı ayetler için zikrettiği anlamı "Allah hak dışında söz söylemez" ilkesine istinaden reddetmiştir. Bu rivayetin bir bölümü şöyledir:

... İmam Sadık (a.s) buyurdu ki: Allah azze ve cellenin

”وَقَدْزْنَا فِيهَا السَّيْرَ سِيرُوا فِيهَا لِيَالِي وَأَيَّامًا آمِنِينَ“²³⁹

sözündeki "seyir mahalli"nin nasıl bir mevki olduğunu (manasını) bana anlatır mısın? Dedi ki: "Mekke ve Medine arasındır." Ebu Abdullah (İmam Sadık aleyhisselam) mecliste bulunanlara döndü ve şöyle buyurdu: "Allah hayrınızı versin. Kanlarınız katledilmekten ve mallarınız hırsızlıktan emin olduğu halde Mekke ve Medine arasında seyahat etmiyor musunuz? (Bundan başka ne olabilir?)" Dediler ki: "Evet, Allah'a yemin olsun (ki böyledir)" Ebu Abdullah (a.s) şöyle buyurdu: "Vay sana Ebu Hanife, kesinlikle Allah haktan başka söz söylemez." (İmam bir kez daha buyurdu ki): "Allah azze ve cellenin 'Oraya kim girerse emniyet içinde olur'²⁴⁰ sözünde geçen "emniyetli yer" hangi mevki olduğunu söyle bakayım." (Ebu Hanife) dedi ki: "Beytullahi'l-Haram'dır." Hazret tekrar mecliste bulunanlara döndü ve şöyle buyurdu: "Allah hayrınızı versin, Abdullah b. Zübeyir ve Said b. Cubeyr ona (Ev'e) girdiklerini ve orada öldürülmekten emin olamadıklarını bilmiyor musunuz?" Dediler ki: "Evet, Allah'a yemin olsun ki (böyledir)" Ebu Abdullah (a.s) (yine) şöyle buyurdu: "Vay sana Ebu Hanife, kesinlikle Allah haktan başka söz söylemez..."²⁴¹

Bu rivayette İmam'ın (a.s), birinci ayette geçen seyahat mahallini Mekke ve Medine arası, ikinci ayette geçen emniyetli yeri Kabe olarak gösteren Ebu Hanife'nin tefsirini iptal etmek için Allah Teala'nın haktan başka söz söylememe sıfatına istinat ettiği anlaşılmaktadır.

Muhatabın Özelliklerine Bakarak Manayı Anlamak

Ulemanın yorum yaparken kullandığı yöntemin boyutlarından bir diğeri de muhatabın özelliklerini karine kabul etmek, sözün manasını ve söyleyenin maksudını anlayıp yorumlamada ona odaklanmaktır. Gerçek müfessirlerden nakledilmiş bazı tefsir rivayetlerinde de bu özellik görülmektedir. Mesela bir

²³⁹ Sebe 18

²⁴⁰ Âl-i İmran 97

²⁴¹ Biharu'l-Envar, c. 2, s. 287, hadis 4, Tabersi'nin el-İhticac'ından nakille.

rivayette nakledildiğine göre Yahya b. Eksem bir mektup aracılığıyla birtakım meseleleri İmam Cevad'ın (a.s) oğlu Musa'ya soruyordu. Bu meselelerden biri de “فَإِنْ كُنْتَ فِي شَكٍّ مِّمَّا أَنْزَلْنَا إِلَيْكَ فَاسْأَلِ الَّذِينَ يُفَرِّقُونَ الْكِتَابَ مِنْ قَبْلِكَ”²⁴² ayetinde muhatabın kim olduğu idi. Eğer bu ayetin muhatabı Peygamber (s.a.a) ise Allah'ın indirdiklerinden kuşkusu yokken bu nasıl olabilir? Musa, kardeşi İmam Hadi'ye (a.s) bu meseleyi sordu. Hazret şöyle buyurdu:

“Ayetin muhatabı Allah Rasülü'dür (s.a.a) ve Allah'ın kendisine indirdiğinden şüphesi yoktu. Fakat cahiller diyorlardı ki, neden Allah bize melek peygamberler göndermiyor. Yeme içmeye ve çarşılarında dolaşmaya ihtiyaç duymama bakımından bizimle onun (Hz. Muhammed, sallallahu aleyhi ve alihi) arasında hiçbir fark yok... Allah azze ve celle Peygamber'ine vahyetti: “O cahillerin bulunduğu sırada senden önceki (semavi) kitabı okuyanlara sor bakalım, Allah senden önce yemek yiyen ve çarşılarında dolaşan bir peygamberden başkasını göndermiş mi göndermemiş mi?” Gerçekten de (Allah) “Şüphede isen” buyurmuştur, oysa o (Peygamber, sallallahu aleyhi ve alihi) şüphede değildi. Ama onlarla uyum sağlamak ve ortak paydayı bulmak için bu gerekiyordu. Tıpkı Hazret'e,

”فَقُلْ تَعَالَوْا نَدْعُ أَبْنَاءَنَا وَأَبْنَاءَكُمْ وَنِسَاءَنَا وَنِسَاءَكُمْ وَأَنْفُسَنَا وَأَنْفُسَكُمْ ثُمَّ نَبْتَهِلْ
فَنَجْعَلْ لُغَةً لِلَّهِ عَلَى الْكَافِرِينَ”²⁴³

buyurulduğunda olduğu gibi. Eğer Yüce Allah “Dua edip Allah'ın laneti sizin üzerinize olmasını dileyelim” buyursaydı (Hristiyanlar) lanetleşme²⁴⁴ davetine icabet etmezdi (bu yüzden Allah böyle buyurdu). Halbuki Peygamber (s.a.a) risaleti eda ettiğini ve yalancılardan olmadığını biliyordu. Aynı şekilde (bu ayet hakkında da) Peygamber (s.a.a) orada söylenenin doğru olduğunu biliyordu (ve hiçbir şüphesi yoktu). Fakat insafı davranmayı (ve kendisini onların yerine koymayı) severdi.²⁴⁵

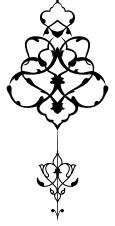
“Eğer sana indirdiğimizden şüphede isen” cümlesinin muhatabı olan Peygamber-i Ekrem'in (s.a.a), kendisine indirilenden şüphe duymamak bir yana, böyle bir şüphenin zemininin bile reddedilmesi gerektiği kesinleştiğine göre ayetin asıl muhatabının, ona nazil olandan kuşku duyan veya böyle bir kuşkuya maruz kalan kişiler olduğu ortadadır. Ama onun

²⁴² Yunus 94

²⁴³ Âl-i İmran 61

²⁴⁴ Metinde “mübahele” (Çev.)

²⁴⁵ Nuru's-Sakaleyn, c. 2, s. 319, hadis 126, İlelu's-Şeraî'den nakille)

muhatabında (Peygamber-i Ekrem, sallallahu aleyhi ve alihi) böyle bir şüphenin ortaya çıkma zemininin imkansızlığı karinesiyle böyle bir tezahür gözardı edilmiş, Hazret'in nübüvvetine muhalif olanlarla uyum ve ahenk sağlanmasına ve onlara karşı insafı davranıldığına hamledilmiştir. İşte bu, akılcı davranışın tarzı olarak muhatabın özelliklerini gözönünde bulundurma karinesidir.

Burada değinilmesinde yarar olan şey şudur ki, Kur'an-ı Kerim'deki hitapların çoğu "iyyake a'ni ve "esmai ya care"²⁴⁶ metoduyla yöneltilmiştir. Nitekim muteber rivayette²⁴⁷ İmam Sadık'tan (a.s) şöyle nakledilmiştir: Kur'an "kızım sana söylüyorum gelinim sen anla" metoduyla nazil olmuştur.²⁴⁸ Çoğu yerde sarfınazar karinesi²⁴⁹ muhatabın hususiyetleridir.

Sözün Mevzusunun Özelliklerine Bakarak Manayı Anlamak

KuranTefsiriMetodolojisi'nde açıklandığı gibi, ulemanın yorumda sözün karinesi yaptığı şeylerden bir diğeri de sözün mevzusunun harici özellikleridir. Bu özelliklerin muhatap tarafından bilinmesi veya bilinebilir olması durumunda, söyleyen onu kendi sözünün karinesi yapar ve kendi maksadını ifade ederken o özelliklerin karinesiyle maksadını muhataba anlattığı lafızla yetinir. Bu sebeple her sözün muhatapları, o sözün manasını mevzunun harici özelliklerini gözönünde bulundurarak elde edebilir.

²⁴⁶ Bu cümlelerin Farsça'daki karşılığı şöyledir: "Kapı sana söylüyorum duvar sen dinle (k - zım sana söylüyorum, gelinim sen anla, Çev.)" Daha fazla izah için bkz: *Reveşşinasi-yi Tefsir-i Kur'an* (s. 171 ve 172).

²⁴⁷ Bu rivayetin senedi *Mir'atu'l-Uku'*da (c. 12, s. 520) meçhul olarak tanıtılmışsa da g - rünüşe bakılırsa bu, Ubeydullah b. Muhammed'in tanınmıyor olması bakımındandır. Fakat *Tabakat-i Rical-i Kitab-i Kafi*'de yazılanlar gözönünde bulundurulduğunda onun Abdullah b. Muhammed b. İsa olduğu anlaşılmaktadır. Çünkü bu hadiste Abdullah b. Muhammed'den rivayet eden kişi Muhammed b. Yahya Attar Kummi'dir. O kitapta da Abdullah b. Muhammed b. İsa, Muhammed b. Yahya Attar'ın "mervi anhu"larından sayılmıştır. (Bkz: Burucerci, Hüseyin, *Tabakat-i Rical-i Kitab-i Kafi*, c. 4, s. 253 ve 254) Bu hadiste Abdullah b. Muhammed'in "mervi anhu"sı Ali b. Hakem'dir ve o kitapta da Abdullah b. Muhammed b. İsa, Ali b. Hakem olarak tanıtılmıştır. (Bkz: a.g.e., s. 220) Abdullah b. Muhammed b. İsa, Ayetullah Hoi'nin tahkikine göre Bünan b. Muhammed b. İsa'dır, sika ve güvenilir biridir. Bkz: *Mu'cemu Ricali'l-Hadis*, c. 10, s. 311 ve c. 3, s. 367.

²⁴⁸ *Usûlü Kafi*, c. 2, s. 602, kitabı fadli'l-Kur'an, babu'n-nevadir, hadis 14.

²⁴⁹ Metinde "karine-i sârif"; lafzı hakiki manayı gözardı ederek anlamak için bir karine varsa buna itibar edilmesi. (Logatname-i Dehhoda-Çev.)

Sözkonusu özellikler dikkate alınarak sözden anlaşılan anlamı da muteber, söyleyenin muradını keşfeden ve sonuç çıkarılabilir kabul eder.²⁵⁰ Gerçek müfessirlerden nakledilmiş tefsir rivayetlerinde de ayetlerin mevzusunun harici özelliklerine bakıldığı ve ayetlerin manasını ortaya çıkarmak için onlardan yardım alındığı görülmektedir. Mevzusu doğal fenomenler olan ayetler tefsir edilirken o tezahürlerin özellik ve vasıfları beyan edilmiştir. Örnek olarak “Ve alametler de. O yıldızla da yönlerini bulurlar.”²⁵¹ ayeti hakkında Allah Rasülü’nden (s.a.a) şöyle buyurduğu rivayet edilmiştir:

“O kutup yıldızıdır. Çünkü o batmayan bir yıldızdır, kıblenin binası onun üzerindedir, çölde ve denizde olanlar onun vasıtasıyla yönlerini tayin eder ve yollarını bulurlar.”²⁵²

Bu rivayete göre Allah Rasülü (s.a.a), bu ayette geçen “yıldız”ın hangi yıldız olduğunu açıklamak ve yine ayette bahsedilen “yıldızla yön bulma”yı tefsir etmek için kutup yıldızının özelliklerini beyan etmiştir.

Mevzuları tarihsel olaylarla ilgili olan ayetleri tefsir ederken de o olayların harici özellikleri açıklanmıştır. Mesela “Ve kazıklar sahibi firavuna”²⁵³ ayetini tefsir ederken Eban Ahmer’den şöyle nakledilmiştir:

Ebu Abdullah’a (İmam Sadık, aleyhisselam) sordum: Neden (firavun) kazıklar sahibi olarak isimlendirilmiştir?” Şöyle buyurdu: “Çünkü bir kişiye işkence etmek istediğinde onu yere yatırıp ellerini ve ayaklarını gerer ve çivilerle yere çakardı. Bazen de aynı şekilde tahtaya çiviler ve bu halde ölünceye dek bırakırdı.”²⁵⁴ İmam’ın (a.s) bu rivayetine göre “kazıklar sahibi” kelimesinin tefsiri için onunla ilgili tarihsel bir olay anlatılmıştır.

“وَكَانُوا مِنْ قَبْلِ يَسْتَفْتِحُونَ عَلَى الَّذِينَ كَفَرُوا”²⁵⁵ ayet-i kerimesini tefsir ederken İmam Sadık’tan (a.s) muteber bir senedle²⁵⁶ nakledilmiş rivayetin özeti şöyledir:

²⁵⁰ Daha fazla izah için *Reveşşinasi-yi Tefsir-i Kur’an* (s. 177 ve 178) kitabına bakınız.

²⁵¹ Nahl 16

²⁵² *Nuru’s-Sakaleyn*, c. 3, s. 46, hadis 51. Aynı sayfada 46. hadise de bakılabilir.

²⁵³ Fecr 10

²⁵⁴ *Nuru’s-Sakaleyn*, c. 5, s. 571, hadis 6, *İlelu’s-Şera’i*’den nakille.

²⁵⁵ Bakara 89

²⁵⁶ Rivayet *Ravza-i Kafi*’de geçmektedir. Senedinin ricali de Muhammed b. Yahya, A - med b. Muhammed b. İsa, Hasan b. Said, Nadr b. Suveyd, Zer’a b. Muhammed ve Ebu Basir’dir. Hepsî de sikadır.

Yahudiler kendi kitaplarında Hz. Muhammed'in (s.a.a) hicret ettiği yerin "Ayr"²⁵⁷ ile "Uhud" arasında bir yer olduğunu görmüşlerdi. Araştırdıklarında orasının Medine olduğunu anladılar. Bu yüzden orada ikameti tercih ettiler. "Tübba"²⁵⁸ başlarda onlarla savaştı. Onların ahaliden zayıf olanlara ihsan ve şefkat gösterdiği haberi ona ulaştığında onlara eman verdi ve onların beldesinde yaşamaya karar verdi. Yahudiler ona "Bu mekan sana ait değil. Burası peygamberin hicret yeri. Ondan başka kimse için değil." dediler. O da şöyle cevap verdi: "Öyleyse ben de buraya kendi yerime, o peygamber geldiğinde ona yardım edecek kişileri bırakıyorum." Orada Evs ve Hazrec adında iki küçük kabileyi halefi olarak bıraktı. Bu iki kabilenin sayısı arttığında Yahudilerin mallarını ellerinden almaya başladı. Yahudiler onlara dedi ki: "Muhammed (s.a.a) gönderildiğinde kesinlikle sizi evlerimizden ve mallarımızdan uzaklaştıracak." Allah, Muhammed'i (s.a.a) gönderdiğinde Ensar (Evs ve Hazrec) ona iman ettiler, Yahudiler ise inkar etti. Bu Allah azze ve cellenin sözünün manasıdır (ki şöyle buyurmuştur):

وَكَاثُرًا مِّن قَبْلِ يَسْتَفْتِحُونَ عَلَى الَّذِينَ كَفَرُوا فَلَمَّا جَاءَهُمْ مَا عَرَفُوا كَفَرُوا بِهِ فَلَعْنَةُ اللَّهِ عَلَى الْكَافِرِينَ²⁵⁹

Bu rivayette İmam Sadık'ın (a.s) bu ayetin manasının aşikar olması için mevzusunun harici özelliklerini taşıyan tarihsel bir olayı hatırlattığı görülmektedir.

Bu tür rivayetler çoktur. Burada tamamını zikredemeyeceğimizden bu rivayetlerin bazılarının yerlerine işaret etmekle yetineceğiz.²⁶⁰

Aynı şekilde, mevzulanı Peygamber'in (s.a.a) miracı, cennet kabilinden gaybi konular olan ayetlerin anlamını ortaya koymak için vahiy yolundan ve vahiyle irtibatlı olanlardan başkasıyla anlaşılamayacak bu konuların harici özellikleri rivayetlerde beyan edilmiştir. Buna bir örnek şöyledir:

Necm suresi 14. ayette geçen "Sidretü'l-münteha" kelimesi izah edilirken Ebu Cafer'den (İmam Bâkır, aleyhisselam) şöyle nakledilmiştir:

²⁵⁷ "Ayr", Medine'de bir dağdır. (Bkz: *Münteha'l-Ereb*, Ayr kelimesi)

²⁵⁸ "Tübba" Yemen krallarının lakabıdır, İran krallarının kısra, Rum krallarının kayser lakabı gibi. (bkz: *Logatname-i Dehhoda*, túbba kelimesi)

²⁵⁹ Bkz: *Ravza-i Kafi*, c. 8, s. 210, hadis 481.

²⁶⁰ Bkz: *Nuru's-Sakaleyn*, c. 2, s. 88, hadis 317 ve s. 444, hadis 135 ve c. 3, s. 297, hadis 215 ve s. 322, hadis 20 ve s. 378, hadis 63 ve s. 244, hadis 21 ve c. 5, s. 121, hadis 7, s. 242, hadis 64 ve s. 251, hadis 107 ve s. 303, hadis 15.

“Sidretu’l-münteha olarak isimlendirilmiştir, çünkü [amelleri] kayıt tutan melekler, yeryüzü ehlinin amellerini Sidre mahalline kadar çıkarırlar ve Sidre’de iyi kaydediciler, kulların yeryüzündeki amellerinden kendilerine çıkarılmış olanları yazarlar.” Buyurdu ki, “Öyleyse onu (amelleri) Sidre mahallinde nihayete erdirirler.”²⁶¹

Bu rivayete göre İmam Bâkır (a.s) “Sidretu’l-münteha”yı tefsir etmek için kulların amellerinin yanına kadar çıkarıldığı ve amellerin orada nihayete erdiği ağacın harici özelliklerini beyan etmiş ve bu açıklamayla “Sidre”nin “el-Münteha” ile vasıflandırılmasının manasını ortaya koymuştur.

﴿فَأَمَّا إِنْ كَانَ مِنَ الْمُقَرَّبِينَ فَرَوْحٌ وَرَيْحَانٌ وَجَنَّةُ نَعِيمٍ وَأَمَّا إِنْ كَانَ مِنْ أَصْحَابِ الْيَمِينِ فَسَلَامٌ لَّكَ مِنْ أَصْحَابِ الْيَمِينِ وَأَمَّا إِنْ كَانَ مِنَ الْمُكَذِّبِينَ الضَّالِّينَ فَنُزُلٌ مِنْ حَمِيمٍ وَتَضْلِيلَةٌ جَحِيمٍ﴾²⁶²

ayetlerinin açıklamasında İmam Sadık’tan (a.s) mümin ve kâfirin kabirdeki durumuna dair bir rivayet nakledilmiştir. Rivayete göre Nekir ve Münker mümin için cennetten yiyecek getirirler. Bu onun için “ravh (rahatlık)” ve “reyhan (güzel koku)” olur. Bu, “Eğer yakınlaştırmışlarsa ona rahatlık, güzel koku...” ayetinde vadedilen rahatlık ve güzel kokudur. Kâfir içinse cehenneme bir kapı açılır ve cehennemden onun için kaynayan su hazırlanır. “Yok eğer sapkın yalanlayanlarsa ona da kaynar sudan bir ziyafet...” (buyuran) Allah azze ve cellenin sözünün manası budur.²⁶³ Bu beyanla “rahatlık” ve “güzel koku”nun kabirde mümine bahşedilecek nimetlerden, “kaynar su”yun ise kabirde kâfire verilecek cezalardan olduğunu ortaya koymuştur.

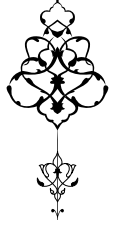
Söyleyenin Diğer Sözlerine Bakarak Manayı Anlamak

Ulemanın sözün manasını anlama ve yorumlama metodu şöyledir: Eğer söyleyenin sözünün medlulu bir yönden kapalı ve belirsiz ise bu kapalılık onun diğer sözlerinden yardım alarak bertaraf edilir. Eğer söyleyen, bir mevzu hakkındaki konularını bir defada beyan etmeyen ve

²⁶¹ Nuru’s-Sakaleyn, c. 5, s. 154.

²⁶² Vakıa 88-94

²⁶³ Bkz: el-Burhan fi Tefsiri’l-Kur’an, c. 4, s. 284.

tedricen açıklayan kimselerdence sözünde kasdettiği şeyi anlamak için onun diğer sözlerine yönelmek ve onları araştırmak gerekli görülmüştür. Gerçek müfessirlerden nakledilen tefsir rivayetlerinde de Kur'an tefsirinde böyle bir metodun kullanıldığı sıklıkla görülmektedir. Ayetlerin mana ve maksadını izah ederken muhtelif suretlerde diğer ayetlerden yararlanılmıştır.

- Bazen bir ayetin gerçek ve harici manalarını belirlemek için başka bir ayetten yardım alınmıştır. Misal olarak İmam Hasan Askeri'den (a.s) ve Müminlerin Emiri'nden (a.s) ²⁶⁴“صِرَاطُ الَّذِينَ أَنْعَمْتَ عَلَيْهِمْ” ayetini tefsirine dair şöyle nakledilmiştir:

ای قولو اهدنا صراط الذين انعمت عليهم باتوفيق لدينک و طاعتک و هم الذين قال الله عز و جل و من يطع الله و الرسول الله فاولئك مع الذين انعم الله عليهم من النبيين و الصديقين و الشهداء و الصالحين و حسن اولئك رفيقا ²⁶⁵

Bu hadiste “işte onlar, Allah'ın kendilerine nimet verdiği nebiler, sıddıklar, şehitler ve salihlerle beraberdir” cümlesinden, “الَّذِينَ أَنْعَمْتَ عَلَيْهِمْ” ifadesinin gerçek manasının peygamber, sıddıklar, şehitler ve salihler olduğu anlaşılmaktadır.

“وَشَٰهِدٍ وَمَشْهُودٍ” ²⁶⁶ ayetini tefsir ederken İmam Hasan Mücteba'nın (a.s) şöyle buyurduğu rivayet edilmiştir:

Şahit Muhammed'dir (s.a.a), şahit olunan ise kıyamet günüdür. Sübhan olan Allah'ın ²⁶⁷“يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ إِنَّا أَرْسَلْنَاكَ شَٰهِدًا وَمُبَشِّرًا وَنَذِيرًا” buyurduğunu; yine ²⁶⁸“ذَٰلِكَ يَوْمٌ مَّجْمُوعٌ لُّهُ النَّاسُ وَذَٰلِكَ يَوْمٌ مَّشْهُودٌ” buyurduğunu işitmediniz mi? ²⁶⁹

²⁶⁴ Hamd 7

²⁶⁵ Saduk, Muhammed b. Ali, Meani'l-Ahbar, s. 36, babu ma'na's-sirat, hadis 9, Saduk'un yukarıdaki metni muttasıl senedle İmam Hasan Askeri'den (aleyhisselam) nakletmiş ve bunun ardından şöyle buyurmuştur: “Bunu bizzat Müminlerin Emiri'nden (aleyhisselam) naklederek anlatmıştır.”

²⁶⁶ Buruc 3

²⁶⁷ Ahzab 45

²⁶⁸ Hud 103

²⁶⁹ Mecmeu'l-Beyan, c. 1, s. 266 ve 267.

- Kimi zaman çok sayıda anlamı ve kullanımı olan kelimenin mana ve maksadı başka bir ayetin yardımıyla açıklanıp belirlenir. Mesela “وَسَأَلُونَكَ مَاذَا يُنْفِقُونَ قُلِ الْعَفْوَ”²⁷⁰ cümle-i kerimesinde geçen “afv” kelimesi, fazlalık ve çokluk,²⁷¹ terk [ceza],²⁷² gayrısı²⁷³ gibi birçok anlamda kullanılmıştır. Bu ayet-i şerif tefsir edilirken dört görüş -ailenin harcamalarından fazlası, yıllık giderin fazlası, en temiz ve en iyi mal, israf ile iktarın ortası²⁷⁴- zikredilmiştir.²⁷⁵ İmam Sadık’tan (a.s) nakledilmiş bir rivayette, ayette geçen “afv” kelimesi “Onlar infakta bulunurken ne israf, ne de cimrilik ederler. Bu ikisi arasında orta yolu tutarlar.”²⁷⁶ ayetine istinaden vasat (israf ve iktar arasındaki orta nokta) kelimesiyle tefsir edilmiştir.²⁷⁷

Yine “Sizden hayra çağıran, marufu emredip kötülükten sakındıran bir ümmet olsun”²⁷⁸ ayetinde “sizden” kelimesindeki “min”²⁷⁹ edatı acaba içlerinden bir kısmını ifade etmek için²⁸⁰ midir ve iyiliği emredip kötülüğü nehyetmek vacib-i kifaye midir, yoksa açıklamaya dönük “min” edatı²⁸¹ mıdır ve iyiliği emredip kötülüğü nehyetmek vacib-i ayni midir?²⁸² İmam Sadık’dan (a.s) nakledilmiş bir rivayette, “وَمِنْ قَوْمٍ مُّؤَسَىٰ أُمَّةٌ يَهْدُونَ بِالْحَقِّ”²⁸³

²⁷⁰ Bakara 219

²⁷¹ Bkz: *Mecmeu'l-Beyan*, c. 2, s. 315, Bakara 219’un izahı, *el-Luga*.

²⁷² Bkz: *Mecmeu'l-Beyan*, c. 2, s. 315, Bakara 219’un izahı, *el-Luga*.

²⁷³ عفا الاثر عفا و عفا عفا زال و امحى... العفو من المال ما زاد على النفقة... و خيار كل شيء و اجوده و المعروف

(*el-Mu’cemu’l-Vasit*, s. 612)

²⁷⁴ İktar: Kendini ve ailesini güçlük ve darlık içinde bırakmak. (*Ferheng-i Bozorg-i Cami-i Novin*, *Ferheng-i Novin*, katar kelimesi)

²⁷⁵ Bkz: *Mecmeu'l-Beyan*, c. 2, s. 316, Bakara 219’un tefsiri.

²⁷⁶ Furkan 67

²⁷⁷ Abdurrahman’dan şöyle dediği rivayet edilmiştir: Eba Abdillah’a (aleyhisselam) “Neyi infak edeceklerini soruyorlar. De ki: Afv’ı” ayetini sordum. Dedi ki: “Onlar infakta bulunurken ne israf, ne de cimrilik ederler. Bu ikisi arasında orta yolu tutarlar.” Buyurdu ki, “Bu ondan sonradır. O da orta yoldur.” (*Tefsiru Ayyaşi*, s. 106, hadis 315)

²⁷⁸ Âl-i İmran 104

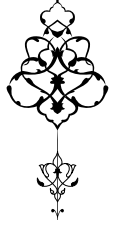
²⁷⁹ -den, -dan eki (Çev.)

²⁸⁰ Metinde “teb’iz” (Çev.)

²⁸¹ Metinde “min-i beyaniye” (Çev.)

²⁸² Bkz: *Mecmeu'l-Beyan*, c. 2, s. 483, Âl-i İmran 104’ün izahı, el-A’rab, Reşid Rıza, M - hammed, *Tefsiru’l-Menar*, c. 4, s. 26 ve 27.

²⁸³ Araf 159

ayetinde “min” edatının teb’iz, yani içlerinden bir kısmını ifade etmek için olduğuna dayanarak yukarıdaki ayette de “min”e teb’iz manası verilmiştir ve ayetin hükmü Müslümanların bir kesimine (hepsine değil) özgü hale gelerek iyiliği emredip kötülükten sakındırmanın ümmetin tamamına vacip olmadığına, emrine uyulan ve iyiliği kötülükten ayırt edebilen güçlü bireye vacip olduğuna delil oluşturduğu belirtilmiştir.²⁸⁴

Bazen bir ayette beyan edilmiş meseleyi bulup çıkarmak ve onun manasını izah etmek için başka bir ayetten yardım alınmıştır. Mesela İmam Rıza’dan (a.s) nakledilmiş “Allah kalplerini mühürlemiştir...”²⁸⁵ ayetini açıklayan rivayette, neden kalplerine mühür vurulduğu ve kalplere mühür vurmakla neyin kastedildiği beyan edilirken “Bilakis Allah küfürleri nedeniyle onları mühürlemiştir. Pek azı hariç inanmazlar.”²⁸⁶ ayetinden yardım alınmıştır.²⁸⁷

Yine İmam Sadık’tan (a.s) nakledilmiş;
 “الَّذِينَ آتَيْنَاهُمُ الْكِتَابَ يَغْرُقُونَهُ كَمَا يَغْرُقُونَ أَبْنَاءَهُمْ”²⁸⁸ ayetini tefsir eden rivayette, onların Son Peygamber’i (s.a.a) nereden oğulları gibi tanıdıklarını beyan etmek için;

²⁸⁴ قال مسعدة بن صدقة سمعت ابا عبد الله عليه السلام يقول و سئل عن الامر بالمعروف والنهي عن المنكر اواجب هو على الامة جميعا فقال لا فليل له و لم قال انما هو على القوى المطاع العالم بالمعروف من المنكر لا على الضعيف الذي لا يهتدى سبيلا الى اى من اى يقول من الحق الى الباطل و الدليل على ذلك كتاب الله عز و جل قوله وَلَتَكُنْ مِنْكُمْ أُمَّةٌ يَدْعُونَ إِلَى الْخَيْرِ وَيَأْمُرُونَ بِالْمَعْرُوفِ وَيَنْهَوْنَ عَنِ الْمُنْكَرِ فهذا خاص غير عام كما قال الله عز و جل وَمِنْ قَوْمٍ مُّوسَى أُمَّةٌ يَهْدُونَ بِالْحَقِّ وَبِهِ يَعْدِلُونَ و لم يقل على امة موسى و لا على كل قومه و هم يومئذ امم مختلف

(Furuu Kafi, c. 5, s. 62, kitabu'l-cihad, bab 28, hadis 16). Bu rivayet, zikredilen güç ve vasıflara bağli olan iyiliği emir ve kötülükten sakındırmanın belli bir mertebesiyle ilgili olabilir ve emr-i maruf ve nehy-i münkerin kimi mertebelerinin ümmetin tamamına vacip olmasına da aykırı değildir.

²⁸⁵ Bakara 7

²⁸⁶ Nisa 155

²⁸⁷ Bkz: Nuru's-Sakaleyn, c. 1, s. 33, hadis 16.

²⁸⁸ En'am 20

﴿مُحَمَّدٌ رَسُولُ اللَّهِ وَالَّذِينَ مَعَهُ أَشِدَّاءُ عَلَى الْكُفَّارِ رُحَمَاءُ بَيْنَهُمْ تَرَاهُمْ رُكَّعًا سُجَّدًا يَبْتَغُونَ فَضْلًا مِنَ اللَّهِ وَرِضْوَانًا سِيمَاهُمْ فِي وُجُوهِهِمْ مِّنْ أَثَرِ السُّجُودِ ذَلِكَ مَثَلُهُمْ فِي التَّوْرَةِ وَمَثَلُهُمْ فِي الْإِنْجِيلِ﴾²⁸⁹

ayetinden yararlanılmıştır.²⁹⁰

Kimi zaman da bir ayetin içeriğinden çıkan soruya cevap vermek için başka bir ayetin yardımına başvurulmuştur. Örnek olarak, zâhirine bakıldığında Nebiy-yi Ekrem'in (s.a.a) kendinden önceki peygamberlere sormasının emredildiği;

﴿وَأَسْأَلُ مَنْ أَرْسَلْنَا مِنْ قَبْلِكَ مِنْ رُّسُلِنَا أَجَعَلْنَا مِنْ دُونِ الرَّحْمَنِ آلِهَةً يُعْبَدُونَ﴾²⁹¹ ayetinden, Hazret'in onların çağında bulunmadığı ve en sonuncuları olan Hz. İsa (a.s) ile arasında beşyüz yıl bulunduğu gözönünde bulundurulursa Hazret'in onlara sormasının niteliğinin ne olduğu sorusun ortaya çıkmaktadır. Eğer bunun cevabı verilmezse ayetin zâhirinden anlaşılan mana kapalılık ve tereddüdün konusu olacaktır. İmam Bâkır'dan (a.s) nakledilmiş bir rivayette;

﴿سُبْحَانَ الَّذِي أَسْرَى بِعَبْدِهِ لَيْلًا مِنَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ إِلَى الْمَسْجِدِ الْأَقْصَى الَّذِي بَارَكْنَا حَوْلَهُ لِنُرِيَهُ مِنْ آيَاتِنَا﴾²⁹²

ayetinden istifade edilerek ve gösterilen ayetlerden birinin de önceki peygamberlerin Hazret'in yanında toplanması olduğu beyan edilerek bu sorunun cevabı verilmiştir.²⁹³ Her ne kadar bu rivayette beyan edilen manada zikredilmiş ayetin tefsir şekli rivayetin senedinin sahih olmasına bağlhyasa da Peygamber-i Ekrem'in (s.a.a) miracına dair çok sayıda ve tekrarlanmış rivayetlerden çıkan sonuç²⁹⁴ dikkate alındığında bu rivayette beyan edilen mana uzak ihtimal değildir ve ayette bu anlamın murat edilmiş olma ihtimali reddedilemez.

²⁸⁹ Fetih 29

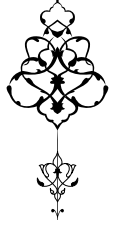
²⁹⁰ Bkz: *Nuru's-Sakaleyn*, c.1, s. 708, hadis 37.

²⁹¹ Zuhruf 45

²⁹² İsra 1

²⁹³ Bkz: *Nuru's-Sakaleyn*, c.4, s. 606, *Bihar'a* da (c. 18, s. 394, hadis 99) bakınız.

²⁹⁴ Bkz: *Biharu'l-Envar*, c. 18, s. 306 ve 307, hadis 13 ve s. 387, hadis 96.

Bazen ayet için beyan edilmiş manadan uzaklaşmayı gidermek için onun benzeri başka bir ayete bakılmaktadır. Mesela;

﴿وَإِذَا ضَرَبْتُمْ فِي الْأَرْضِ فَلَيْسَ عَلَيْكُمْ جُنَاحٌ أَنْ تَقْصُرُوا مِنَ الصَّلَاةِ إِنْ خِفْتُمْ أَنْ يَفْتِنَكُمْ الَّذِينَ كَفَرُوا﴾²⁹⁵

ayetini tefsir ederken İmam Bâkır'dan (a.s) nakledilmiş bir rivayette, “günah yoktur” ifadesinin namazı kısaltmanın vacip olmasına aykırılık oluşturmadığını ve bu anlamdan uzak olmadığını beyan için; ²⁹⁶﴿إِنَّ الصَّفَا وَالْمَرْوَةَ مِنْ شَعَائِرِ اللَّهِ فَمَنْ حَجَّ الْبَيْتَ أَوِ اعْتَمَرَ فَلَا جُنَاحَ عَلَيْهِ أَنْ يَطُوفَ بِهِمَا﴾²⁹⁷ ayetine istinat edilmiştir.²⁹⁷

Kimi zaman da mücmel olan hükmün mevzusunu açıklığa kavuşturmak için başka bir ayetten yardım alınmıştır. Şu örnekte olduğu gibi: İmam Cevad'dan (a.s), ²⁹⁸﴿وَالسَّارِقُ وَالسَّارِقَةُ فَاقْطَعُوا أَيْدِيَهُمَا﴾ aye-
tini izah ederken hırsızın elinin dirsekten ve bilekten değil, dipten itibaren dört parmak yukarıdan kesilmesi gerektiğini açıklamak için ²⁹⁹﴿وَأَنَّ الْمَسَاجِدَ لِلَّهِ فَلَا تَدْعُوا مَعَ اللَّهِ أَحَدًا﴾²⁹⁹ ayetine istinat ettiği ve şöyle buyurduğu nakledilmiştir: “Mescitler'den kasıt, üzerine secde edilen yedi organdır ve Allah'a için olan bir şey kesilmemelidir.”³⁰⁰

Bu tür rivayetlerin sayısı çoktur. Fakat daha fazlasını zikredecek fırsatımız olmadığından ulaştığımız diğer rivayetlerin yerlerine dipnotta değinmekle yetineceğiz.³⁰¹

²⁹⁵ Nisa 101

²⁹⁶ Bakara 157. Çünkü bu ayette de Safa ve Merve arasında say yapmanın vucubiyeti kesin olmasına ve bunda ittifak bulunmasına rağmen “günah yoktur” ifadesi kullanılmıştır.

²⁹⁷ Bkz: Saduk, Muhammed b. Ali, *Men La Yahduruhu'l-Fakih*, c. 1, s. 381, hadis 1/1266. Bu rivayetin senedinin de muteber olduğunu hatırlatmakta yarar vardır. Çünkü Saduk onu Zürrare ve Muhammed b. Müslim'den rivayet etmiştir. Saduk'un Zürrare senedi sahihtir. (Bkz: Tecilil, Ebu Talib, *Mu'cemu's-Sikat*, s. 390 ve 393)

²⁹⁸ Maide 38

²⁹⁹ Cin 18

³⁰⁰ *Nuru's-Sakaleyn*, c. 1, s. 628 ve 629, hadis 190.

³⁰¹ Bkz: *Nuru's-Sakaleyn*, c. 1, s. 121, hadis 344, s. 214, hadis 318, s. 739, hadis 157, *el-Burhan fi Tefsiri'l-Kur'an*, c. 1, s. 45 8. hadisin içinde, s. 46, hadis 3, s. 52, hadis 40.

Bu bölümde sözü, Nehcu'l-Belağa'dan, genel kural olarak bazı ayetleri başka ayetlerin yardımıyla yorumlamak gerektiğini teyit eden bir cümle zikrederek sona erdireceğiz:

“Allah'ın kitabı... bazısı diğer bazısı aracılığıyla konuşur, bazısı diğer bazısına delil oluşturur.”³⁰²

Sözün Özel Öğretmenlerinden Yardım Almak

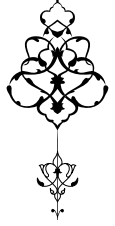
İnsanlar eğer konuşanın sözünün medlulünde belirsizlik veya tereddüt görürse onun maksadını daha iyi anlamak, belirsizliği ve tereddüdü gidermek için sözün anlamlarına daha çok vakıf olan söyleyenin talebeleri ve yakınlarından yardım alır. Eğer bir konuşan veya yazar birtakım bireyleri kendi sözünün yorumcusu ve açıklayıcısı olarak tanıttıysa insanlar onun sözündeki manayı kavramak için sözünün sarıh bir nas ve maksadının kesin ve aşikâr olduğu konular hariç o bireylere ve onların izah ve yorumuna bakmayı gerekli görür; o özel yorumcuların izahını gözönünde bulundurmaksızın, sözün zâhirini, konuşanın ciddi mura-dını keşfetmenin kâşifi yapmazlar.

Kur'an Tefsiri Metodolojisi'nde tespit ettiğimiz gibi, Kur'an-ı Kerim'de kayıt, karine, şerh ve beyanı Nebiy-yi Ekrem'e (s.a.a) ve kıymetli vasile-rine bırakılmış genel, mutlak, mecaz ve mücmel ifadeler vardır.³⁰³ Bu esasa göre Kur'an-ı Kerim'in manasını anlama ve yorumlamada akılcı yöntem, anlam ve maksatlarını onların tefsirine bakarak bulup çıkarmaktır.

Masum İmamların (a.s) her biri Kur'an'ın özel müfessiriydi. Fakat onlardan nakledilmiş tefsir rivayetlerinde, birilerine öğretmek veya onların özel makamları ve ilmî mertebelerinden haberdar olmayan kişileri ikna etmek gibi nedenlerle yahut başka bir sebeple bazı ayetleri tefsir ederken Peygamber'in (s.a.a) veya onun vasilerinden birinin söz ve davranışına istinat edildiği sıkça görülmektedir. Bu da hem ibadet ve ceza hükümlerinde, hem de ahkâmın dışındaki konularda olmaktadır. Şimdi her biri için bazı örnekler zikredeceğiz:

³⁰² *Nehcu'l-Belağa*, Feyzulislam'ın tercümesiyle, s. 414, hutbe 133, 12. mesele

³⁰³ Bkz: *Reveşşinasi-yi Tefsir-i Kur'an*, s. 197-205.

- Ayyaşı (r.h) “temiz bir toprağa teyemmüm edin” ayetinin tefsirinde İmam Bâkır’dan (a.s) şöyle rivayet etmiştir:

Ammar b. Yasir, Allah Rasûlû’nün (s.a.a) yanına geldi ve dedi ki: “Ey Allah’ın Rasûlû! Gece cünüptüm ve yanımda da su yoktu.” Buyurdu ki: “Ne yaptın?” Dedi ki: “Elbisemi çıkarıp yere koydum ve toprakta yuvarlandım.” Buyurdu ki: “Bu, kulağı tersten göstermek gibidir. Oysa Allah ‘temiz toprağa teyemmüm edin’ buyuruyor.” Bunun üzerine iki elini toprağa dokundurdu ve sonra bir elinle diğerini sıvazladı³⁰⁴ ve iki elle alnını meshetti. Sonra iki elinin her biriyle diğerini meshetti.”³⁰⁵ Bu rivayete göre İmam Bâkır (a.s), teyemmümü beyan ve tefsir etmek için Peygamber-i Ekrem’in (s.a.a) sözünü ifade buyurmuştur.

- Kuleyni’nin (r.h) *Kâfi’de* zikrettiği tafsilatlı bir rivayette İmam Sadık’tan (a.s) şöyle nakledilmiştir:

“Allah’a itaat edin, Rasûl’e itaat edin ve sizden olan emir sahiplerine de”³⁰⁶ (ayeti) Ali, Hasan ve Hüseyin (a.s) hakkında nazil oldu. Bunun üzerine Allah Rasûlû (s.a.a) Ali (a.s) hakkında şöyle buyurdu: “Dikkat edin! Ben kimin mevlasıysam Ali de onun mevlasıdır.” Yine buyurdu ki: “Size Allah’ın kitabını ve Ehl-i Beyt’imi takdim ediyorum. Gerçek şu ki Allah azze ve celleden, havuzda (Kevser) bana gelene dek bu ikisinin arasını ayırmamasını istedim, bunun üzerine bana onu ihsan etti ve buyurdu ki, onlara öğretmeyin. Çünkü onlar sizden daha bilgiler. Sonra yine buyurdu ki, hiç kuşku yok onlar sizi asla hidayet kapısından asla çıkarmaz ve sapkınlık kapısından sokmaz.” Eğer Allah Rasûlû (s.a.a) sükut etseydi ve Ehl-i Beyt’inin kimler olduğunu söylemeseydi filan oğulları ve falan oğulları kendileri olduklarını iddia ederdi. Fakat Allah azze ve celle Peygamber’ini tasdik için kitabında “Gerçekten Allah sizden kiri gidermek ve sizi tertemiz yapmak istiyor ey Ehl-i Beyt”³⁰⁷ ayetini indirmezdi. Öyleyse (bundan maksat) Ali, Hasan, Hüseyin ve Fatıma (a.s) idi. Bu yüzden Allah Rasûlû (s.a.a) onları Ümmü Seleme’nin evinde abasının altına aldı ve dedi ki: “Allah’ım, gerçek şu ki her peygamberin çok kıymetli ailesi ve aile fertleri olur. Bunlar da benim kıymetli Ehl-i Beyt’imdir.” Ümmü Seleme dedi ki: “Ben senin aileden

³⁰⁴ Bu cümlelin zâhiri teyemmümün açık hükmüne aykırıdır. Galiba kasdedilen, bir elin avucunu, ona yapışan toprak ve tozu dökmek için diğer elin avucuyla sıvazlamak olsa gerektir.

³⁰⁵ Ebi Cafer’den (aleyhisselam) nakleden Zürrare’den rivayet edilmiştir. (Tefsiru Ayyaşı, c. 1, s. 244)

³⁰⁶ Nisa 59

³⁰⁷ Ahzab 33

değil miyim?” Buyurdu ki: “Hiç şüphesiz sen de iyiliğin tarafındasın. Fakat onlar benim çok kıymetli Ehl-i Beyt'im ve aile fertlerimdir.”³⁰⁸

Senedi muteber olan bu rivayette³⁰⁹ İmam Sadık'ın (a.s), “ulul-emr” ayetinde geçen “ulul-emr”in kimler olduğunu açıklamak ve “tathir” ayetindeki “Ehl-i Beyt”in manasını beyan etmek için Allah Rasûlü'nün (s.a.a) söz ve ameline istinat ettiği görülmektedir. Bu, Peygamber'in (s.a.a) sünnetini karine kabul etmek ve ayetleri sünnetin yardımıyla tefsir etmektir.

- Saduk'un Abdulazim Haseni'den naklettiği bir rivayette “Kim mecbur kalırsa taşkınlık yapmamak ve zorunlu miktarı aşmamak üzere ona günah yoktur”³¹⁰ cümlesini zikrettikten sonra Abdulazim, İmam Cevad'a (a.s) şöyle sorar: “Murdar, mecburiyet için ne zaman helal olur?” İmam (a.s) ona cevap verirken Allah Rasûlü'nden (s.a.a) şöyle buyurduğunu nakleder: “Sabah veya akşam hiçbir şey yemediğinizde yahut azıcık bir yeşillik bile bulamadığınızda onu yemeye izniniz var.”³¹¹

Bu rivayette İmam'ın (a.s), Kur'an ayetinde bahsi geçen ve murdar olanı yemeye izin verilen zorunluluk halini izah etmek için Allah Rasûlü'nden (s.a.a) bir söz naklettiği görülmektedir.

- İmam Bâkır'dan (s.a.a) nakledilmiş başka rivayetlerde Hazret, “Kim kötülük yaparsa onunla cezasını görür”,³¹² “İşte onlar için bilinen bir rızık vardır ve onlara ikramda bulunulmuştur”³¹³ “Ama Rablerinden sakınanlara gelince üstüste bina edilmiş köşkler vardır”³¹⁴ ayetlerini tefsir ederken Allah Rasûlü'nün sözüne istinat etmiştir.³¹⁵

Hatırlatmak gerekir ki, gerçek müfessirlerin tefsirle ilgili rivayetlerinde Peygamber'den başkasının, yani Hazret'in (s.a.a) çok kıymetli vasilelerinin sözüne dayanıldığı da görülmektedir. Mesela İmam Hasan Askeri'ye (a.s) ait tefsirde bir rivayette nakledildiğine göre bir şahıs İmam Ali b. el-

³⁰⁸ *El-Burhan fi Tefsiri'l-Kur'an*, c. 1, s. 382, 6. hadisin bir bölümü.

³⁰⁹ Bkz: Meclisi, Muhammed Bâkır, *Mir'atu'l-Ukul*, c. 3, s. 213.

³¹⁰ Bakara 173

³¹¹ *Nuru's-Sakaleyn*, c. 1, s. 585, 18. hadisin bir bölümü.

³¹² Nisa 123

³¹³ Saffat 41-42

³¹⁴ Zümer 20

³¹⁵ Bkz: *el-Burhan fi Tefsiri'l-Kur'an*, c. 1, s. 416, Nisa 123'ün izahında, hadis 2, *Nuru's-Sakaleyn*, c. 4, s. 403, hadis 28, c. 5, s. 217, hadis 51.

Hüseyin'e (a.s) "bismillahirrahmanirrahim"ın manasını sordu. Hazret ona cevap verirken babasından, onun ise kardeşinden, onun da Müminlerin Emiri'nden (a.s) "bismillahirrahmanirrahim"ın manasını açıklamak üzere naklettiği bir hadis rivayet etmiştir.³¹⁶ Bu rivayete göre İmam Secad (a.s), Kur'an'ın ilk ayeti olan "Bismillahirrahmanirrahim"i Müminlerin Emiri'nden bir hadisle tefsir etmiştir.

İmam Hasan Askeri'ye (a.s) ait olan ve mevzularının Hazret'ten nakledildiği bu tefsirde diğer İmamların (a.s) söz ve hadislerine istinat edilmesi çokça göze çarpmaktadır.

- Saduk'tan (r.h) nakledilmiş diğer bir rivayette İmam Rıza (a.s) "el-hamdulillahi rabbilâlemin"ın manasını açıklarken Müminlerin Emiri'nden

³¹⁶ قام رجل الى على بن الحسين عليه السلام فقال اخبرنى ما معنى بسم الله الرحمن الرحيم. فقال على بن الحسين حدثنى ابنى عن اخيه الحسن عن امير المؤمنين عليه السلام ان رجلا قام اليه فقال يا امير المؤمنين اخبرنى عن بسم الله الرحمن الرحيم ما معناه فقال ان قولك الله اعظم اسم من اسماء الله عز وجل و هم الاسم الذى لا ينبغى ان يسمى به غير الله و لم يتسم به مخلوق فقال الرجل فما تفسير قول الله قال هو الذى يتأله اليه عند الحوائج و الشدائد كل مخلوق عند انقطاع الرجاء من جميع من دونه و تقطع الاسباب من كل ما سواه و ذلك كل متأنس فى هذه الدنيا و متعظم فيها و ان عظم غناه و طغيانه و كثر حوائج من دونه اليه فانهم سيحتاجون حوائج لا يقدر عليها فيقطع الى الله حين ضرورته وفاقته حتى اذا كفى همه عاد الى شركه اما تسمع الله عز وجل يقول قُلْ أَرَأَيْتُمْ إِنْ أَنَا كُنتُمْ عَذَابَ اللَّهِ أَوْ أَتُكُّمُ السَّاعَةَ أَغَيَّرَ اللَّهُ تَدْعُونَ إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ بَلْ إِيَّاهُ تَدْعُونَ فَيَكْشِفُ مَا تَدْعُونَ إِلَيْهِ إِنْ شَاءَ وَتَنْسَوْنَ مَا تُشْرِكُونَ فقال الله عز وجل لعباده ايها الفقراء الى رحمتى انى قد الزمتكم الحاجة الى فى كل حال و ذلة العبودية فى كل وقت فالى فافزعوا فى كل امر تأخذون و ترجون تمامه و بلوغ غايته فانى ان اردت ان اعطيكم لم يقدر غير على منعكم و ان اردت ان امنعكم لم يقدر غيرى على اعطائكم فانا احق من يسئل و اولى من تضرع اليه فقولوا عند افتتاح كل امر صغير او عظيم بسم الله الرحمن الرحيم اى استعين على هذا الامر الذى لاتحق العبادة لغيره الا اله المجيب اذا دعى المغيث اذا استغيث الرحمن الذى يرحم ببسط الرزق علينا الرحمن بنا فى ادياننا و دنيانا . آخرتناخفف علينا الدين و جعله سهلا خفيفا و هو يرحمنا بتمييزنا من اعدائه (el-Burhan fi Tefsir'l-Kur'an, c. 1, s. 45, hadis 12, İmam Hasan Askeri'ye, aleyhis-salam, nispet edilen tefsirden nakille)

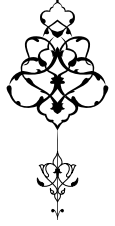
(a.s) bir hadise istinat etmiş ve onun sözünü naklederek “elhamdulillahi rabbilâlemin”in manasını tefsir etmiştir.³¹⁷

- *Uyunu Ahbari'r-Rıza'da* (a.s) nakledilmiş başka bir rivayette İmam Rıza (a.s), “**ثُمَّ لَنَسْأَلَنَّ يَوْمَئِذٍ عَنِ النَّعِيمِ**”³¹⁸ ayetini tefsir ederken “nimet”in, Allah'ın tevhid ve nübüvvetten sonra sual edeceği Peygamber'in (s.a.a) Ehl-i Beyt'ine muhabbet ve onun velayeti olduğunu belirten, kelime-nin yorumu ve kapsamının maddi nimetlerle ilişkisini reddeden İmam Sadık'tan bir hadise³¹⁹ istinat etmiştir.

³¹⁷ ابن بابويه قال حدثنا محمد بن القاسم الاسترآبادى المفسر رضى الله عنه قال حدثنى يوسف بن محمد بن زياد على بن الحسين بن على بن ابى طالب عن ابيه عن جده عليه السلام قال جاء رجل الى الرضا عليه السلام فقال له يا ابن رسول الله اخبرنى عن قول الله سبحانه اَلْحَمْدُ لِلّٰهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ ما تفسيره فقال لقد حدثنى ابنى عن جدى عن الباقر عليه السلام عن زين العابدين عليه السلام ان رجلا جاء الى اميرالمؤمنين عليه السلام فقال اخبرنى عن قول الله تعالى اَلْحَمْدُ لِلّٰهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ ما تفسيره فقال الحمد هو ان عرف عباده بعض نعمه عليهم جمالا اذ لا يقدرّون على معرفة جميعها بالتفصيل لانها امثر من ان تحصى او تعرف فقال لهم قولوا الحمد لله على ما انعم الله علينا رب العالمين وهو الجماعات من كل مخلوق من الجمادات والحيوانات فاما الحيوان فهو يقلبها فى قدرته و يغذوها من رزقه و يحوطها بكنفه و يدبر كلا منها بمصلحته و اما الجمادات فهو يمسكها بقدرته يمسك المتصل منها ان يتهافت و يمسك المتهافت منها ان يتلاصق و يمسك السماء ان تقع على الارض الا باذنه و يمسك الارض ان تنخسف الا بامرّه انه بعباده لرؤف رحيم قال عليه السلام و رب العالمين مالكم و خالقهم و سائق ارزاقهم اليهم من حيث يعلمون و من حيث لا يعلمون فلرزق مقسوم و هو يأتى ابن آدم على اى مسيرة سارها من الدنيا ليس بتقوى متق بزايدة و لا فجور فاجربنا قصة و بينه ستر و هو طالبه فلو ان احدكم يفرق من رزقه لطلبه نفقته كما يطلبه الموت فقال الله جل جلاله قولوا الحمد لله على ما انعم علينا و ذكرنا به من خير فى كتب الاولين قبل ان نكون ففى هذا ايجاب على محمد و آل محمد صلوات الله عليهم و على شيعتهم ان يشكروه بما فضلهم (el-Burhan fi Tefsiri'l-Kur'an, c. 1, s. 49, hadus 18)

³¹⁸ Tekasür 8

³¹⁹ فى عيون الخبر باسناده الى ابراهيم بن عباس الصوفى الكتاب قال كنا يوما بين يدي على بن موسى الرضا عليه السلام فقال ليس فى الدنيا نعيم حقيقى فقال له بعض الفقهاء ممن

Değnilmesinde yarar bulunan nokta, gerçek müfessirlerin bazı tefsir rivayetlerinde ayetleri izah ve tefsir etmek için çok sayıda konudan yararlandığının görülmesidir. Mesela hem Kur'an'ın diğer ayetlerinden (Kur'an'ı Kur'an'la tefsir), hem de Peygamber'in (s.a.a) sünnetinden (Kur'an'ı sünnetle tefsir) istifade edilmiştir. Yahut hem ayetin lafzi ve edebi özelliklerine (edebi tefsir), hem de Allah Rasûl'ünün (s.a.a) tefsirine işaret edilmiştir. Bu tür rivayetler kapsayıcı içtihadî tefsiri teyit etmektedir. Şimdi bu rivayetlere birkaç örnek zikredeceğiz:

Muteber senedle³²⁰ Zûrare'den şöyle rivayet edilmiştir:

Ebu Cafer, İmam Bâkır'a (a.s) şöyle dedim: “Başın bir kısmını ve ayakların bir bölümünü meshi(n kafi olduğunu) nereden bildiğini ve neden böyle buyurduğunu bana anlatmaz mısınız?” Güldü ve şöyle buyurdu:

“Ey Zûrare, Allah Rasûlû (s.a.a) böyle buyurdu ve onun hakkında ayet nazil oldu. Allah azze ve cellenin “Yüzlerinizi yıkayın”³²¹ buyurmasından anlıyo-

يَحْضَرُهُ فَيَقُولُ اللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ لَمْ تُسْأَلَنَّ يَوْمَئِذٍ عَنِ النَّعِيمِ إِمَّا هَذِهِ النَّعِيمِ فِي الدُّنْيَا وَهُوَ الْمَاءُ الْبَارِدُ فَقَالَ لَهُ الضَّاعِي عَلَيْهِ السَّلَامُ وَعَلَا صَوْتَهُ كَذَا فَسَرْتَمُوهُ أَنْتُمْ وَجَعَلْتُمُوهُ عَلَى ضَرْبٍ فَقَالَتْ طَائِفَةٌ هُوَ الْمَاءُ الْبَارِدُ وَقَالَ غَيْرُهُمْ هُوَ الطَّعَامُ الْيَبُّ وَقَالَ آخَرُونَ هُوَ طَيِّبُ النَّوْمِ وَ لَقَدْ حَدَّثَنِي أَبِي عَنْ أَبِيهِ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ عَلَيْهِ السَّلَامُ أَنَّ أَقْوَالَكُمْ هَذِهِ ذَكَرْتُ عِنْدَ فَبِ قَوْلِ اللَّهِ عَزَّ وَجَلَّ لَمْ تُسْأَلَنَّ يَوْمَئِذٍ عَنِ النَّعِيمِ فَغَضِبَ وَقَالَ إِنَّ اللَّهَ عَزَّ وَجَلَّ لَا يَسْأَلُ عِبَادَهُ عَمَّا تَفْضَلُ عَلَيْهِمْ بِهِ وَلَا يَمُنُ بِذَلِكَ عَلَيْهِمْ وَالْإِمْتِنَانُ بِالْإِنْعَامِ مُسْتَقْبَهُ مِنَ الْمَخْلُوقِينَ فَكَيْفَ يُضَافُ إِلَى الْخَلْقِ عَزَّ وَجَلَّ مَا لَا يَرْضَى الْمَخْلُوقُ بِهِ وَلَكِنَّ النَّعِيمَ حَبْنًا أَهْلَ الْبَيْتِ وَمَوَالِئَنَا يَسْأَلُ اللَّهُ عَنْهُ بَعْدَ التَّوْحِيدِ وَالنَّبُوَّةِ لِأَنَّ الْعَبْدَ إِذَا وَفَّى بِذَلِكَ آدَاهُ إِلَى نَعِيمِ الْجَنَّةِ الَّذِي كَانَ لَا يَزُولُ وَ لَقَدْ حَدَّثَنِي بِذَلِكَ أَبِي عَنْ أَبِيهِ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ عَلِيٍّ عَنْ أَبِيهِ عَنْ عَلِيِّ بْنِ الْحُسَيْنِ عَنْ الْحُسَيْنِ بْنِ عَلِيٍّ عَلَيْهِ السَّلَامُ أَنَّهُ قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَآلِهِ أَوَّلُ مَا يَسْأَلُ عَنْهُ الْعَبْدُ بَعْدَ مَوْتِهِ شَهَادَةُ أَنْ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ وَ أَنَّ مُحَمَّدًا رَسُولُ اللَّهِ وَ أَنَّكَ وَلِيُّ الْمُؤْمِنِينَ بِمَا جَعَلَهُ اللَّهُ وَ جَعَلْتَهُ لَكَ فَمَنْ أَقْرَبُ بِذَلِكَ وَ كَانَ مَعْتَقِدُهُ صَارَ إِلَى النَّعِيمِ الَّذِي لَا زَوَالَ لَهُ (Nuru's-Sakaleyn, c. 5, s. 664, hadis 18).

³²⁰ Rivayet *Fürûu Kafi*'de, Ali b. İbrahim'in babasından ve Muhammed b. İsmail'in Fazl b. Şazan'dan rivayetiyle, her ikisinin Hammad b. İsa'dan, onun ise Zûrare'den rivayetiyle nakledilmiştir. Senedin bütün ricali sikadır. (Bkz: Mu'cemu's-Sikat, 30, 295, 526, 639 ve 687)

³²¹ Maide 6

ruz ki yüzün tamamı yıkanmalıdır. Daha sonra şöyle buyurmaktadır: “Ve ellerinizi dirseklere kadar”³²² Sonra iki cümle arasında boşluk bırakarak³²³ şöyle buyurmaktadır: “Başlarınızı meshedin”³²⁴ (Yani “yıkayın” ve “meshedin” kelimelerinin her ikisi de geçişli olarak kullanılmışken “yıkayın”ın mefulü “ba” sız, “meshedin”in mefulü ise “ba” ile gelmiştir.) Şu halde “başlarınızı” buyurulduğunda oradaki “ba” nedeniyle başın bir kısmını meshi(n kafi olduğunu) anlayacağız. Sonra “ayaklar” başı meshetmeye atf yapılarak zikredilmiş ve şöyle buyurulmuştur: “topuklara kadar da ayaklarınızı”³²⁵ Cümleyi başı meshetmeye atf yaptığımızda ayakların bir kısmını mesh(in kafi olduğunu) anlıyoruz. Daha sonra Allah Rasülü (s.a.a) onu bu şekilde halka tefsir etti, (ama) onu ziyan ettiler...”³²⁶

Bu rivayette görülmektedir ki İmam Bâkır (a.s), ayetin başın ve ayakların bir kısmını meshetmenin yeterli olduğuna dair delaletini ayetin lafzi ve edebi özelliğine bakarak beyan buyurmuş, teyit için de Allah Rasül’ünün (s.a.a) tefsirine istinat etmiştir.

Saduk (r.h), *Men La Yahduruhu'l-Fakih*'te Zürare³²⁷ ve Muhammed b. Müslim'den kendi senediyle şöyle rivayet etmiştir:

Ebu Cafer'e (İmam Bâkır, aleyhisselam) dedik ki: “Yolculuk namazı hakkında ne buyurursunuz? Nasıl ve ne kadardır?” Şöyle buyurdu: “Allah azze ve celle buyurdu ki, ‘Yeryüzünde sefere çıktığınızda namazı kısaltmanızda (rekatları azaltarak yerine getirmenizde) size günah yoktur.’³²⁸ Öyleyse yolculukta namazı kısaltmak, vatanda eksiksiz kılmak gibi vacip olmaktadır.” Dedik ki: “Allah azze ve cellenin ‘Size günah yoktur’ buyurması, buna karşılık ‘böyle yapın’ demiyor mu? Öyleyse bu (yolculukta namazı kısaltmak) nasıl oluyor da vatanda tamamını kılmak gibi vacip kılınmış oluyor?” Buyurdu ki: “Allah şöyle buyurmamış mıydı: ‘Safa ve Merve Allah’ın şiarlarındandır. O halde hac veya Ev’i ziyaret eden herkesin bu ikisi arasında tavaf (say) yapmasında günah yoktur.’³²⁹ Bu ikisi arasında tavaf yapmanın (ayette

³²² A.g.e.

³²³ *Kafi*'deki metinde “söz arasında”, bazı nüshalarda ise “iki söz arasında” şeklinde zihnedilmiştir.

³²⁴ Maide 6

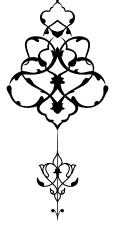
³²⁵ A.g.e.

³²⁶ *Füruu Kafi*'de, c. 3, s. 39, kitabı't-taharet, bab 19, meshu'r-re's ve'l-kadameyn, hadis 4.

³²⁷ Saduk'un Zürare senedi sahihtir. (Bkz: Hilli, Hasan b. Yusuf, *Ricalu'l-Allame el-Hilli*, s. 277)

³²⁸ Nisa 101

³²⁹ Bakara 158

“günah yoktur” ifadesi kullanılmasına rağmen) kesin bir vacip olduğunu görmüyor musunuz? Çünkü Allah onu kitabında zikretmiş ve Peygamber de icra etmiştir. Aynı şekilde yolculukta namazı kısaltmayı da Peygamber uygulamış ve Yüce Allah onu kitabında zikretmiştir.”³³⁰

Bu rivayette de İmam Bâkır’ın (a.s) sözkonusu ayetin yolculukta namazı kısaltmaya dair delaletini beyan için hem Peygamber’in (s.a.a) sünnetini karine saymış, hem de Kur’an-ı Kerim’den başka bir ayeti benzer olarak zikretmiştir. Sonuç itibarıyla Kur’an’ın Kur’an ve sünnetle tefsiri gerçekleştirilmiş olmaktadır.

Ayyaşi (r.h), “وَالسَّارِقُ وَالسَّارِقَةُ فَاقْطَعُوا أَيْدِيَهُمَا”³³¹ ayetini tefsir ederken aktardığı tafsilatlı bir rivayette İmam Cevad’ın (a.s) şöyle buyurduğunu nakletmiştir:

“Hiç şüphe yok kesme (hırsızın elini) parmakların ucundan yapılmalı, elin ayası bırakılmalıdır.” (Mu’tasım) dedi ki: “Bu hükmün delili nedir?” Şöyle buyurdu: “Allah Rasûlünün (s.a.a), secdenin yedi uzuv, yüz, iki el, iki diz ve iki ayak [baş parmaklar] üzerine yapılacağına dair sözüdür. Şu halde el eğer bilekten veya dirsekten kesilirse secdede kullanılacak el kalmayacaktır. Allah tebarek ve teala şöyle buyurmuştur: ‘Hiç kuşku yok mescitler Allah’ındır.’³³² Bundan (mescitler), secde yapılan yedi uzuv kastedilmiştir. ‘Öyleyse Allah’la birlikte hiçkimseye ibadet etmeyin’³³³ ve Allah için olan kesilmez.”³³⁴

Bu rivayete göre İmam Cevad (a.s), ayette mücmel olarak zikredilmiş hırsızın elinin kesileceği yeri belirlemek için hem Allah Rasûlünün (s.a.a) sözüne istinat etmiş (Kur’an’ın sünnetle tefsiri), hem de Kur’an’ın ayetini delil getirmiştir (Kur’an’ın Kur’an’la tefsiri).

Reyle Tefsirden Sakındırma

Sözün manasını anlama ve onu yorumlamada kullanılan yöntemin özelliklerinden bir diğeri de reyle tefsirden, rey ve zihniyetin söyleyenin

³³⁰ El-Burhan fi Tefsiri’l-Kur’an, c. 1, s. 410, hadis 6

³³¹ Maide 38

³³² Cin 18

³³³ A.g.e.

³³⁴ Tefsiru Ayyaşi, c. 1, s. 320, 109 numaralı hadisin bir bölümü.

sözünü yorumlamaya müdahale etmesinden ve onun araç olarak kullanılmasından sakındırılmasıdır. Sözün yorumunda aklın çabası, hoşuna giden anlamı söze dayatması değil, konuşanın maksudını anlamak ve açıklamaktır. Gerçek müfessirlerden gelen pek çok rivayette de reyle tefsir şiddetle kınanmış ve bundan sakındırılmıştır. Saduk üç kitabında muteber senedle³³⁵ İmam Rıza'dan (a.s), o büyük babalarından, onlar da Peygamber'den (s.a.a) Allah Tealanın şöyle buyurduğunu nakletmişlerdir:

“Kelamımı (Kur'an) kendi reyile tefsir eden kişi bana iman etmemiştir.”³³⁶

- Allah Rasülü'nden (s.a.a) şöyle rivayet edilmiştir:

“Kim Kur'an'ı kendi reyile tefsir ederse kesinlikle Allah'a yalan iftira etmiş demektir.”³³⁷

Kur'an Tefsiri Metodolojisi kitabımızın birinci bölümünde “reyle tefsir”in manasını rivayetlerde geçen “reyiyle” ifadesini gözönünde bulundurarak ve kelimenin başındaki “ba” edatı ve “rey” kelimesini dikkate alarak açıklayarak çerçevesini belirlemiştik.³³⁸ Fakat rivayetlerin atıfta bulunduğu noktanın, genel manada reyle tefsirin kınanmış ve bätül olduğuna delalet ettiğini hatırlatmakta yarar vardır. Nitekim ulema nezdinde de reyle tefsirin her türü kınanmıştır.³³⁹

Bilgi ve Güvene Dayanmak

Ulemanın sözün manasını anlama ve yorumlama metoduna dair özellikler arasında saydığı bir özellik de, sözün delaletindeki belirsizliği gidermek için birtakım karinelere dayanarak kesin öğelere veya bir

³³⁵ Senedin ricali, Muhammed b. Musa b. Mütevekkil, Ali b. İbrahim, İbrahim b. Haşim'in babası ve Reyyan b. Salat'tır. Bu isimlerin hepsi sikadır. (Bkz: *Mu'cemu's-Sikat*, 30, 349, 526, 793)

³³⁶ *El-Tevhid*, s. 68, Babu tevhid ve nefyu el-teşbih, hadis 23, *Uyunu Ahbari'r-Rıza* (ale - hisselam), c. 1, s. 116, babu ma cae ani'r-Rıza Ali b. Musa mine'l-ahbar fi't-tevhid, hadis 4, *Emali-yi Saduk*, s. 55, ikinci meclis, hadis 3.

³³⁷ *Vesailu's-Şia*, c. 18, s. 140, bab sıfatil-kadi, hadis 37.

³³⁸ Bkz: *Reveşşinasi-yi Tefsir-i Kur'an*, s. 56-58

³³⁹ Öyleyse kimilerinin reyî içtihad manasına alması, reyle tefsiri kınanmış ve övülmüş olarak iki kısma ayırması ve övülmüş olanı caiz görmesi (Bkz: *el-Tefsir ve'l-Müfessirun*, c. 1, s. 265) örfteki anlayışın aksine ve bu rivayetlerin kasdettiği mananın hilafına olmalıdır. Her halükarda bu, rivayetlerde ve ulemanın nazarında kınanmış ve bätül olan reyle tefsirden başka özel bir istilahtır.

tür güven sağlayıcı unsurlara dayanmaktır. Gerçek müfessirlerden nakle-
dilmiş rivayetlerde de ilimsiz Kur'an tefsiri ve onun hakkında konuşmak
menedilmiştir. Bunun örnekleri aşağıdadır:

- Vehb b. Vehb Karaşi şöyle der: (İmam) Sadık (a.s) babası (İmam) Bâkr'dan,
o da babasından (İmam Seccad, aleyhisselam) şöyle rivayet etti: Basra halkı
(İmam) Hüseyin b. Ali'ye yazdıkları mektupta "samed" in manasını Hazret'e
sordular. Onlara verdiği cevapta şöyle dedi:

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ. أَمَا بَعْدَ فَلَا تُخَوِّضُوا فِي الْقُرْآنِ وَلَا تَجَادِلُوا فِيهِ وَ
لَا تَتَكَلَّمُوا فِيهِ بِغَيْرِ عِلْمٍ. فَقَدْ سَمِعْتُ جَدِّي رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَآلِهِ
يَقُولُ مَنْ قَالَ فِي الْقُرْآنِ بِغَيْرِ عِلْمٍ فَلْيَتَبَوَّأْ مَقْعَدَهُ مِنَ النَّارِ³⁴⁰

"Bismillahirrahmanirrahim. Kur'an hakkında sohbete boğulmayın. Onun
hakkında tartışmaya girmeyin. Onun hakkında ilimsiz konuşmayın. Çünkü
dedem Allah Rasûlü'nün şöyle buyurduğunu işittim: Her kim Kur'an hak-
kında ilimsiz konuşursa kendine ateşte bir yer hazırlasın."

Bu rivayetin, ilimsiz olarak Kur'an'ın manası üzerine konuşmanın
caiz olmadığına delaleti hem İmam Hüseyin'in (a.s) dilinden, hem de
Nebiy-yi Ekrem'in (s.a.a) hadisiyle açıkça ortadadır. Zan ve ihtimal içe-
ren şeylere dayanarak tefsir yapmak da hiç tereddütsüz Kur'an'ın manası
üzerine ilimsiz konuşmanın örneklerindendir.

Ebi Cafer'den (a.s) şöyle rivayet edilmiştir:

عَنْ أَبِي جَعْفَرٍ عَلَيْهِ السَّلَامُ أَنَّ أَنَسًا تَكَلَّمُوا فِي الْقُرْآنِ بِغَيْرِ عِلْمٍ وَذَلِكَ أَنَّ
اللَّهَ يَقُولُ هُوَ الَّذِي أَنْزَلَ عَلَيْكَ الْكِتَابَ مِنْهُ آيَاتٌ مُحْكَمَاتٌ هُنَّ أُمُّ الْكِتَابِ
وَأُخَرُ مُتَشَابِهَاتٌ فَأَمَّا الَّذِينَ فِي قُلُوبِهِمْ زَيْغٌ فَيَتَّبِعُونَ مَا تَشَابَهَ مِنْهُ ابْتِغَاءَ الْفِتْنَةِ
وَابْتِغَاءَ تَأْوِيلِهِ وَمَا يَعْلَمُ تَأْوِيلَهُ إِلَّا اللَّهُ وَالرَّاسِخُونَ فِي الْعِلْمِ

Hiç şüphe yok Kur'an hakkında ilimsiz konuşan insanlar, "Sana kitabı in-
diren O'dur. Onun bir kısmı kitabın anası olan muhkem ayetlerdir. Diğer
kısmı ise müteşabihlerdir. Kalplerinde eğrilik bulunanlar fitne çıkarmak
ve tevilini aramak için onun müteşabihlere uyarlar. Oysa onun tevilini Al-
lah ve ilimde derinleşmiş olanlardan başkası bilmez."³⁴¹ ayetinde kınanmış

³⁴⁰ El-Tevhid, s. 90.

³⁴¹ Âl-i İmran 7

kimselere örnek sayılmışlardır.³⁴² Yani onlar, kalplerinde yamukluk bulunan, müteşabih ayetleri takip eden ve ilimsiz onun tevilini talep eden fertlerin ta kendileridir. Müteşabih ayetlerin manasını muteber olmayan zan ve ihtimale dayalı şeylerle tayin etmenin Kur'an hakkında ilimsiz konuşma örneklerinden kabul edildiği gayet açıktır.

- Zeyd Şehham şöyle der: Katade b. Deame, Ebu Cafer İmam Bâkır'ın (a.s) yanına geldi. (İmam) buyurdu ki:

“Ey Katade, sen Basra halkının fakihi değil misin?” Dedi ki: “Öyle farzediyorlar.” Ebu Cafer (a.s) şöyle buyurdu: “Bana Kur'an'ı tefsir ettiğin haberi ulaştı.” Katade cevap verdi: “Evet”. İmam (a.s) ona şöyle buyurdu: “Onu ilimle mi tefsir ediyorsun, yoksa cehaletle mi?” Dedi ki: “Hayır, ilimle.” Ebu Cafer (a.s) şöyle buyurdu: “Madem onu ilimle tefsir ediyorsun öyleyse sen, o kişinin (yani olduğunu düşündüğün mertebedesin). O zaman sana bir şeyler sorayım.” Katade “Sorun” dedi. İmam (a.s) Kur'an'ın bir ayetinin manasını sorduktan ve o da yanlış cevap verdikten sonra İmam onun yanlışına dikkat çekerek şöyle buyurdu: “Vay haline ey Katade, eğer Kur'an'ı kendi kafana göre (kendi reyinle ve hoşuna giden şekliyle) tefsir ediyorsan hiç şüphen olmasın (hem kendin) helak olmuşsun ve (hem de seni dinleyenleri) helaka sürüklemişsin demektir. Eğer (Kur'an için beyan ettiğin manayı) birtakım (müfessir) kişilerden almış olsan bile (yine de) helak olmuş ve helaka sürüklemiş sayılırsın... Vay haline ey Katade, Kur'an'ı sadece kendisine hitap edilmiş olan anlayabilir.”³⁴³

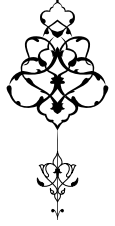
Bu rivayet, caiz olan tefsirin sadece ilimle yapılan tefsir olduğunu ortaya koymaktadır. İlmi temel almayan tefsir, ister müfessirin kendi reyiyle ve hoşuna giden biçimiyle olsun, ister başka müfessirlerin görüşlerine göre olsun helaka yolaçacak tefsirdir.

Sonuç

Şu ana kadar nakledilenlerden çıkan sonuç şudur ki ulemanın sözün manasını anlama ve yorumlamada izlediği usul, gerçek müfessirlerin, yani Peygamber ve Masum İmamların da (a.s) teyid ettiği şeydir. Ulemanın ve örfün, sözün anlamındaki kapallığı gidermek için belirsizliği kaldıracak her karine ve delilden yardım aldığı, hatta söyleyenin maksadını

³⁴² *Vesailu's-Şia*, c. 8, s. 134, hadis 18.

³⁴³ *Ravza-i Kafi*, s. 142, hadis 485.

anlamak için yakın ve uzak tüm karineleri araştırmayı ve onları dikkate almayı gerekli gördüğü gözönünde bulundurulursa denebilir ki kapsayıcı içtihadî tefsir ekolü, gerçek müfessirlerin onayladığı ekoldür.

Eleştiriye Cevap

Gerçek müfessirlerden nakledilmiş çok sayıda rivayette Kur'an tefsirinin insan aklına en uzak şey olduğu buyurulmuştur.³⁴⁴ Yine o büyük şahsiyetlerden nakledilmiş rivayetlerde Kur'an'ı bilme işi Peygamber'e ve kıymetli vasilerine tahsis edilmiş, tefsir sahasına el atmış ve Kur'an ayetlerini tefsir etmiş olan Katade ve Ebu Hanife gibi fertler sert biçimde kınanıp hatalı görülmüştür.³⁴⁵ Bu tür rivayetlere bakarak ulemanın Kur'an-ı Kerim'in manasını anlama ve tefsir etme konusundaki metodunun reddedildiği, bu yönemle Kur'an'ı tefsir etmeye girilemeyeceği, Kur'an'ın beşeriyetin Yaratıcısının kelamı olduğu ve beşerin sözünü anlama metoduyla anlaşılamayacağı, onun anlam ve yorumunu sadece Allah'ın kendi kitabı için tayin ettiği muallim ve müfessirlerden öğrenmek gerektiği düşünülebilir. Fakat bu tasavvur yanlıştır. Çünkü burada zikredilmiş rivayetleri *Kur'an Tefsiri Metodolojisi* kitabımızın birinci bölümünde tefsirin imkanı bahsinde incelediğimiz gibi,³⁴⁶ bu rivayetlerin manası, hiçkimsenin Kur'an'ın anlam ve malumatının bir parçasını bile anlama ve tefsir gücüne sahip bulunmadığı manasında, Kur'an'ı anlama ve tefsir etmenin mutlak manada Peygamber'e ve Masum İmamlara (a.s) mahsus olduğu değildir. Bu rivayetlerin kasdettiği şey şudur ki, Kur'an'ın tüm mana ve maarifi, zâhir ve bâtını beşerin aklıyla tefsir edilemez. Onun bir kısmını anlamada Peygamber'in ve onun kıymetli vasilerinin izahına ihtiyaç vardır ve onlardan yardım almaksızın anlaşılamaz. Ebu Hanife ve benzerlerinin hatalı görülmesi, onların kendilerini Masum İmamlara ihtiyaç duymaksızın Kur'an'ın tüm maarifinin müfessiri saymaları nedeniyledir. Nakledilen rivayetlerin özü ve izahı,

³⁴⁴ Altı rivayet bu içeriktedir. Bunların beşi mürsel ve bir rivayet de zayıftır. Bu rivayetlerin tamamı *Reveşşinasi-yi Tefsir-i Kur'an*'da s. 46-50'de zikredilmiş ve incelenmiştir.

³⁴⁵ Bkz: *Ravza-i Kafi*, s. 212, hadis 485, *Vesailu's-Şia*, c. 18, s. 136, hadis 25, s. 139, hadis 34, s. 143, hadis 43, s. 149, hadis 64, *Biharu'l-Envar*, c. 2, s. 293, c. 24, s. 232-238.

³⁴⁶ Bkz: *Reveşşinasi-yi Tefsir-i Kur'an*, s. 53 ve 54.

birtakım ayetler ve rivayetler insanları Kur'an üzerinde düşünmeye ve ondan hidayet aramaya teşvik etmektedir.

Kelimelerin Örfî Delaletinin Ötesine Geçen Manaların Beyanı

Gerçek müfessirlerden nakledilmiş tefsir rivayetleri arasında Kur'an'dan kimi harfler veya kelimeler için belli bir mana zikretmiş birtakım rivayetler vardır. Bunlar, yorumlamanın akılcı ilkeleri ve edebi kaideler çerçevesinde o harf ve kelimelerin sözkonusu manalara açıktan delalet etmediği ve anlamak için örf ve ulemanın idrakinin ötesine geçmeyi gerektiren anlamlardır. Mesela “bismillahirrahmanirrahim”i tefsir ederken İmam Sadık'tan (a.s) şöyle buyurduğu nakledilmiştir:

“Ba” Allah'ın bahası (onun cemali³⁴⁷ ve parıltısı³⁴⁸), “sin” Allah'ın ışıltısı (ululuk³⁴⁹ ve yüceliği³⁵⁰) ve “mim” Allah'ın mülküdür (hükümlanlığı).

“Allah” lafz-ı celalinin tefsirine dair de şöyle buyurmuştur:

“Elif” Allah'ın, mahlukatına bizim velayetimiz aracılığıyla bahsettiği güzellikler (nimetler³⁵¹), “lâm” Allah'ın, mahlukatına bizim velayetimizle ilgili olarak mecbur tuttukları ve “ha” Muhammed'e (s.a.a) ve onun ailesine (salavatullahi aleyhim) muhalefet eden kimse için hakirliktir...³⁵²

Bakara suresinin başındaki “elif lam mim”in tefsiri hakkında Hazret'ten nakledilen, kelimenin manasının “Ene'llahu'l-melik”³⁵³ olduğudur.³⁵⁴ Âl-i İmran suresinin başına dair Hazret'in şöyle buyurduğu rivayet edilmiştir:

Bakara suresinin başındaki “elif lam mim”e gelince, manası “Ene'llahu'l-melik”tir ama Âl-i İmran suresinin başındaki anlamı “Ena'llahu'l-mecid”³⁵⁵dir.³⁵⁶

³⁴⁷ *El-Mu'cemu'l-Vasit*, beha kelimesi.

³⁴⁸ *Ferheng-i Cami-i Novin*, beha kelimesi.

³⁴⁹ *El-Mu'cemu'l-Vasit*, sena kelimesi.

³⁵⁰ *Ferheng-i Cami-i Novin*, sena kelimesi.

³⁵¹ *Ferheng-i Cami-i Novin*, eliy kelimesi.

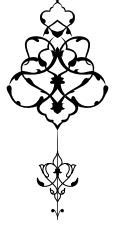
³⁵² *Nuru's-Sakaleyn*, c. 1, s. 12, hadis 47, Saduk'un *Tevhid* kitabından nakille.

³⁵³ “Ben hükümlan olan Allahım” (Çev.)

³⁵⁴ *Nuru's-Sakaleyn*, c. 1, s. 26, hadis 4.

³⁵⁵ “Ben şanı yüksek Allah'ım” (Çev.)

³⁵⁶ A.g.e., s. 309, hadis 2.

“اهْدِنَا الصِّرَاطَ الْمُسْتَقِيمَ”³⁵⁷ ayetinin tefsiri hakkında İmam Sadık’dan (a.s) şöyle buyurduğu nakledilmiştir:

“O (sırat-ı müstakim), Müminlerin Emiri (a.s) ve onu tanımaktır. Onun Müminlerin Emiri (a.s) olmasının nedeni de Allah azze ve cellenin “وَإِنَّهُ”³⁵⁸ sözüdür. O, [yani] Müminlerin Emiri (a.s) Kitabın Anasında [Fatiha suresi] Allah tealanın “Bizi sırat-ı müstakime ilet” sözündedir.”³⁵⁹

“Şüphesiz o, Kitabın Anasıdır” ayetinde siyak (Apaçık kitaba andolsun ki, hiç şüphe yok ki onu, akıl edesiniz diye Arapça bir Kur’an olarak varetтик) dikkate alındığında baştaki “innehu”da geçen zamirin Kur’an’a atf olduğu ve “Kitabın Anası”³⁶⁰ ile Levh-i Mahfuzun kasdedildiği açıkça ortadadır. Fakat bu hadiste, zamiri Müminlerin Emiri’ne atf olan ve ‘Kitabın Anası’nın da Fatiha suresini kasdettiği “mefruğ anhu” alınmıştır. Buna göre bu ayet, Fatihatul-Kitab suresinde “sırat-ı müstakim”in Müminlerin Emiri olduğuna delil kabul edilmiş ve İmam Sadık’dan (a.s) Gadir günü kılınan namazdan sonra yapılmak üzere nakledilmiş duada şu cümle sarfedilmiştir:

“Şahit ol ya ilahi, şüphesiz o, Kitabında ‘katımızda Kitabın Anasıdır; yücedir ve hikmetlidir’ diyerek zikrettiğin hidayete ileten, mürşid ve reşid imam Müminlerin Emiri Ali’dir.”³⁶¹

Bu dua da aynı anlamı teyit etmektedir. Her ne kadar Kur’an’ın zâhir ve bâtın ayetleri bulunduğu, siyak gözönünde bulundurulduğunda bu ayetten anlaşılan mananın onun zâhiri olduğu, yine bu rivayet ve duada onun için beyan edilen anlamın onun bâtın manasını ifade ettiği, ayrıca her iki anlamın kasdedilmesinin ne aklen çekince, ne de şer’en mahzur taşımadığı, söz konusu rivayet ve duada ayet için mefruğ anhu³⁶² kabul edilmiş mananın açıklayıcı olduğu beyan edilmişse de bu anlamın

³⁵⁷ Hamd 6

³⁵⁸ Zuhurf 4

³⁵⁹ *Nuru’s-Sakaleyn*, c. 4, s. 592, hadis 6, *Meani’l-Ahbar*, s. 32, hadis 3, bu hadisin sen - dinde Ahmed b. Ali b. İbrahim meçhuldür.

³⁶⁰ Metinde “ümmü’l-kitab” (Çev.)

³⁶¹ *Nuru’s-Sakaleyn*, c. 4, s. 592, hadis 5.

³⁶² Tamamlanmış, sona ermiş (Logatname-i Dehhoda-Çev.)

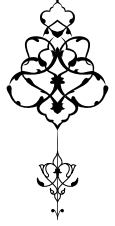
ayet-i kerimenin örfi manasının ötesine geçtiğine ve edebi kaideler ile diyalogun akli ilkelerine göre anlaşılamayacağına tereddüt yoktur. Çünkü örfi diyaloglarda, biri siyaka uygun ve aşıkâr, diğeri ise siyaka aykırı ve gizli iki mananın aynı anda kasdedilmesi pek rastlanır bir şey değildir. Bu tür rivayetlerden anlıyoruz ki Kur'an-ı Kerim, halkın lisanıyla inmiş olmakla birlikte ve diğeri sözler gibi onun da zâhiri muteber olmasına, onu söyleyenin muradını göstermesine ve hüccet oluşturmaya rağmen cümlelerin örfi medlulünün ötesine taşan ve edebi kaideler ile diyalogun akılcı ilkeleri çerçevesinde anlaşılamayacak bâtını anlamları ve gizli delaletler de vardır. Bu açıdan başka sözlerden farkı vardır. "Nazil olmuş nice ayet vardır ki insan sözüne benzer, halbuki Allah'ın sözüdür ve tevilî insan sözüyle benzerlik taşımaz. Onun sözünün hiçbir parçası beşer sözüne benzemez."³⁶³ buyuran rivayetin Kur'an-ı Kerim'in bu özelliğine dönük olduğu ihtimali uzak değildir. Aynı şekilde "İnsan aklına en uzak şey Kur'an'ın tefsiridir."³⁶⁴ buyuran rivayetlerde de Kur'an'ın bu tür anlamları gözönünde bulundurulmuştur.

Her halükarda gerçek müfessirlerden nakledilmiş tefsir rivayetlerinde ayetler için böyle anlamlar beyan edilmiştir. Bu tür rivayetlerin çokluğuna³⁶⁵ ve bir bölümünün senedinin sahih olduğuna bakıldığında hiç tereddütsüz denebilir ki, gerçek müfessirlerin tefsir metodunun boyutlarından biri de ayetler için örfteki anlayışın ötesine geçen bâtını manayı beyan etmek olmuştur. Fakat onların tefsir metodundaki bu boyutun kendilerine özgü olduğuna ve diğeri müfessirlerin onu taklit edip izleyemeyeceğine dikkat edilmelidir. Çünkü sadece onlar Kur'an'ın kendine has diline aşinadırlar ve örfteki anlayışı ve diyalogun akılcı ilkelelerini aşan bâtını delaletlerine vakıftırlar. Arapçanın edebi kaideleri ve di-

³⁶³ *Biharul-Envar*, c. 92, s. 107, babu tefsiri'l-Kur'an bi'rey ve tağyirihî, hadis 2.

³⁶⁴ Bkz: *Vesailu's-Şia*, c. 18, s. 141, 142, 149 ve 150, ebvabı sıfatı kadi, bab 13, hadisler: 38, 41, 49, 73 ve 74, *Usulü Kafi*, c. 1, s. 112, kitabı fazlî'l-ilm, babu'r-red ile'l-kitab ve's-sünne, hadis 6.

³⁶⁵ Bu rivayetlere örnek olarak bkz: *Nuru's-Sakaleyn*'de c. 1, s. 138, hadis 421, s. 177, h - dis 62, s. 206, hadis 767, s. 688, hadis 424, c. 2, s. 140, hadis 45, s. 535, hadis 53, c. 3, s. 45, hadis 37, s. 150, hadis 135, s. 492, hadis 97, s. 602, hadis 169, c. 5, s. 191, hadis 17, s. 585, hadis 4, s. 586, hadis 5; *Biharul-Envar*, c. 24, s. 309, hadis 12, c. 92, s. 82, hadis 12, s. 376, hadisler: 4 ve 6, s. 381, hadis 13, s. 383, hadis 23; *Meani'l-Ahbar*, s. 3, hadis 2, s. 7, Vehb b. Vehb Karâşî'nin hadisi, s. 15, hadis 7, s. 22, hadis 1, s. 23, hadis 2, s. 24 ve 25, hadis 4, s. 28, hadis 5; el-Tevhid, s. 88.

yalogun akılcı ilkeleri temelinde aşikar bulunan veya ortaya çıkarılabilir olan delaletlere ve örfi dile aşina olmakla yetinen diğer müfessirler için ancak Kur'an'ın örfi anlamları anlaşılabilir. Örfün üstünde yeralan ve zikredilmiş kaide ve ilkelerde çerçevesinde açıklanamayan manayı anlamada gerçek müfessirlerin sahih ve muteber rivayetler kanalıyla ulaşmış tefsirinden yararlanmaktan başka yol mevcut değildir.

İkinci Bölüm

Sahabi Müfessirler

Sahabe Asrı ve Kur'an Tefsiri

Allah Rasülü (s.a.a) ile iman etmiş haldeyken görüşen ve Müslüman olarak dünyadan göçen kimselere “sahabe” denmektedir.³⁶⁶ Sahabe asrından maksat, Allah Rasülü'nün (s.a.a) dünyadan göçtüğü, ama sahabesinin hayatta olduğu zamandır. Allah Rasülü'nün (s.a.a) son sahabisi Ebu't-Tufeyl Amir b. Vasile'nin hicri yüz on senesinde bu dünyadan ayrıldığı³⁶⁷ dikkate alınırsa sahabe asrının hicri on birinci yılda -Allah Rasülü'nün (s.a.a) rihlet zamanından- başlayıp hicri yüz on senesine kadar sürdüğü söylenebilir.

Sahabe asrında Kur'an'ın nüzul zamanına yakın olunması nedeniyle pek çok bakımdan tefsire ihtiyaç azdı ve Kur'an'daki manaları ilk bakışta anlamak tefsire muhtaç değildi. Ama o zamanda da çoğu kişinin ayetlerin maarifindeki özü anlayabilmek için tefsire ihtiyaç duyduğuna tereddüt yoktur. Ehl-i Sünnet rivayet ettiği aşağıdaki haberler bunu teyit etmektedir:

İbn Abbas şöyle demiştir:

“Fâturu's-semâvât”ın³⁶⁸ manasını bilmiyordum. Ta ki iki Arap bir kuyu hakkında tartışıp yanıma gelene dek. Onlardan biri dedi ki: “Onu ben varettim”³⁶⁹, diğeri dedi ki: “Onu ben başlattım”³⁷⁰³⁷¹

³⁶⁶ Şehid-i Sani, Zeynuddin, *el-Diraye fi İlmi Mustalih el-Hadis*, s. 120.

³⁶⁷ *Mu'cemu Rical el-Hadis*, c. 9, s. 204, Zehebi, Muhammed b. Ahmed b. Osman, *Siyeru İ'lami'n-Nübela*, c. 3, s. 467, 470.

³⁶⁸ Bu kelime Kur'an-ı Kerim'de altı kere geçmektedir: En'am 14, Yusuf 101, İbrahim 10, Fatur 1, Zümer 46, Şura 11.

³⁶⁹ Metinde “ene fetertuha” (Çev.)

³⁷⁰ Metinde “ene ebtede'tuha” (Çev.)

³⁷¹ *El-Itkan fi Ulumi'l-Kur'an*, c. 1, s. 345.

“Kelale”nin³⁷² manasını Ebubekir’e sordular. Şöyle dedi: “Kendi görüşüme göre manasını söyleyeceğim. Eğer doğruysa yegâne ve şeriksiz Allah’tan, eğer hatalı ise benden ve şeytandandır, Allah o manadan uzaktır. Kelimenin anlamını evlat ve babanın gayrısı biliyorum.”³⁷³

Ömer minberde “Yoksa onları korkutarak yakalayivermesinden...”³⁷⁴ ayetini okudu. Sonra ayette geçen “tehavvuf”³⁷⁵ kelimesinin manasını sordu. Huzeyl kabilesinden biri “Tehavvuf bize göre tenakkus³⁷⁶ demektir” dedi ve (delil olarak) bir şiir söyledi.³⁷⁷

Kur’an-ı Kerim en son ve en kâmil semavi kitap ve Müslümanların en üstün dinî kaynağıdır. Kur’an ayetlerinde onun üzerinde düşünmek teşvik edilmiş, ona kafa yormamak kınanmıştır. Peygamber-i Ekrem de (s.a.a) defalarca Kur’an’a sarılmayı tavsiye etmiştir. Kur’an’a sarılmak, onun mana ve muhtevasını anlamaya istinat etmektedir. Birçok konuda Kur’an’ın mana ve muhtevasını anlamak tefsire muhtaçtır. Bunlar gözönünde bulundurulduğunda sahabe asrında Kur’an’ın mana ve maarifine vakıf sahabe tarafından Kur’an’ın tefsir edilmiş olması doğaldır. Nitekim bu kişiler “müfessir sahabeler” olarak zikredilmektedir. Bunlara örnek olarak Ebu Vail’den şöyle nakledilmiştir:

Bir arkadaşım la hacca gitmiştim. İbn Abbas da hacca gelmişti. Nur suresini okuyup tefsir ediyordu. Dostum şaşkınlık içinde geldi ve şöyle dedi: “Subhanallah, bu adamın ağzından neler çıkıyor! Türk bunu işitseydi Müslüman olurdu”³⁷⁸

İbn Mesud’dan şöyle nakledilmiştir: İçimizden birisi on ayet öğrendiğinde onun manasını bilmeden ve amel etmeden onu geçmezdi.³⁷⁹

³⁷² Bu kelime Kur’an-ı Kerim’de iki kere geçmektedir: Nisa 12 ve 176. İmam Sadık’tan (aleyhisselam) nakledilen bir rivayette şöyle denmektedir: “Kelale, çocuğu ve anne babası olmayandır.” (*Fürûu Kafi*, c. 7, s. 99). Fıkhta ölünün erkek kardeşleri, kız kardeşleri, erkek kardeş çocukları ve kız kardeş çocukları kelale olarak isimlendirilmiştir. Bkz: Necefi, Muhammed Hasan, *Cevahiru’l-Kelam*, c. 39, s. 147-149.

³⁷³ *El-Durru’l-Mensur* Mektebeti Ayetullah el-Mer’esi, c. 2, s. 250, Nisa 176’nın izahı, Z - mahşeri, Mahmud b. Ömer, *el-Keşşaf*, c. 1, s. 455, Nisa 12’nin izahı.

³⁷⁴ Nahl 47

³⁷⁵ Korkutarak (Çev.)

³⁷⁶ Eksiltme (Logatname-i Dehhoda-Çev.)

³⁷⁷ Alusi, Mahmud, *Ruhu’l-Meani*, cüz 14, s. 152.

³⁷⁸ *El-Müstedrek ale’l-Sahihyn*, c. 3, s. 537

³⁷⁹ *Camiu’l-Beyan*, c. 1, s. 27 ve 30.

Sahabi Müfessirler

Suyuti şöyle der: “Sahabeden on kişi tefsir [ve müfessir olmak] ile meşhurdur.” Fakat onların müfessir olmasıyla ilgili herhangi bir delil ve kanıt zikretmez. Bunlardan sadece dört kişi -Ali (a.s), İbn Abbas, İbn Mesud ve Ubeyy b. Ka'b- hakkında izahat vermiş ve onların Kur'an'ın manalarını bildiklerine ve müfessir olduklarına dair bazı rivayetler nakletmiştir. Suyuti üç tanesinden, Ebubekir, Ömer ve Osman'dan gelen (tefsirle ilgili) rivayetin çok az olduğunu belirtir. Son olarak sahabeden bunların dışındaki bir gruptan [da] az miktan tefsir geldiğini söylemiş ve onlardan altısının adını saymıştır.³⁸⁰

Zehebi de sahabe müfessirler faslında o dört kişiden başkasından çok az tefsir rivayeti geldiği gerekçesiyle yalnızca bu dört ismi ele almıştır.³⁸¹

Marifet de sahabe içinden bu dört kişinin tefsir yapmasıyla meşhur olduğunu ve bunların dışında kalanlardan tefsir bahsinde çok az miktar hariç bir şey bilinmediğini söyler.³⁸²

Her ne kadar sözkonusu dört kişinin daha fazla şöhreti varsa da ve tefsire ilişkin rivayet ve görüşler onlardan daha çok nakledilmişse de kesin olan şu ki sahabe asrında Kur'an ayetlerinin tefsirine dair rivayet ve görüş nakledilmiş kişiler Suyuti'nin saydığı o on kişiden fazladır. Hiç tereddütsüz, Allah Rasülü'nün (s.a.a) sahabesi olan ve sahabe asrında yaşamış İmam Hasan ve İmam Hüseyin de (a.s) Kur'an müfessirlerindendi ve onlardan tefsirle ilgili rivayetler ve görüşler aktarılmıştır. Örnek olarak Suyuti, İbn Cerir ve İbn Merdeveyh'in tefsirinden şöyle nakletmiştir:

Bir adam Hasan b. Ali'ye (a.s) **“وَشَهِيدٍ وَمَشْهُودٍ”**³⁸³ ifadesinin manasını sordu. Şöyle buyurdu: “Benden önce başkasına da sordun mu?” Dedi ki: “Evet, İbn Ömer ve İbn Zübeyr'e sordum. Şöyle dediler: Kurban zamanı (bayramı) ve Cuma günüdür.” Buyurdu ki: “Hayır. ‘Şahid’ Muhammed'dir (s.a.a) ” Sonra **“وَجِئْنَا بِكَ عَلَى هَؤُلَاءِ شَهِيدًا”**³⁸⁴ ayetini ve **“إِنَّا أَرْسَلْنَاكَ شَاهِدًا وَمُبَشِّرًا”**³⁸⁵ ayetini

³⁸⁰ El-Itkan fi Ulumi'l-Kur'an, c. 2, s. 1227-1233.

³⁸¹ El-Tefsir ve'l-Müfessirin, c. 1, s. 61-93.

³⁸² El-Tefsir ve'l-Müfessirin fi Sevbihî'l-Kaşib, c. 1, s. 210 ve 211.

³⁸³ Buruc 3

³⁸⁴ Fetih 8

³⁸⁵ Nisa 41

(delil olarak) okudu. Sonra “Meşhud kıyamet günüdür” buyurdu ve “ذَلِكَ يَوْمَ مَجْمُوعٍ لَهُ النَّاسُ وَذَلِكَ يَوْمَ مَسْهُودٍ”³⁸⁶ ayetini okudu.³⁸⁷

Nuru’s-Sakaleyn tefsirinde de bir başka cümleyle aynı tefsir Hazret’ten nakledilmiştir.³⁸⁸

Meybedi “ona şahit olarak okumaktadır”³⁸⁹ ayetini tefsir ederken Hüseyin b. Ali’den (a.s) şöyle nakletmiştir:

“Ona şahit olarak” Muhammed’dir (s.a.a) . “o kimse” ise “açık kanıt” -yani Rabbinden bir beyan ve basiret- üzere olan mümindir, şahit olarak onu okumaktadır. Muhammed (s.a.a) kıyamet günü ona şahitlik -“... seni hepsine şahit tuttuğumuz”³⁹⁰ - edecektir.³⁹¹

Huveysi İhlas suresinin tefsirinde Hazret’in şöyle buyurduğunu nakletmiştir:

“Samed” boşlukta olmayan kimsedir. “Samed”, uyumayan kimsedir. “Samed”, her zaman varolmuş ve varolan kimsedir.³⁹²

Aynı şekilde Meybedi, “Hiç kuşku yok cehennem, onların tamamına vadedilen yerdir. Onun yedi kapısı vardır...”³⁹³ ayetini izah ederken Hz. Fatuma’dan (s) şöyle rivayet etmiştir:

Fatuma dedi ki: “Ey Allah’ın Rasülü, bana cehennemin kapılarından birinin nasıl bir şey olduğunu ve azabının muhtevasını anlatır mısın?” Buyurdu ki: “Ey Fatma, dinlemeye takatinin yetmeyeceği, hiçkimsenin tahmin edip anlamasının mümkün olmadığı şeyi mi soruyorsun? Fakat daha kolay olan ve havsalanın alabileceği şey şu ki, cehennemin kapılarından her birinde, yani cehennemdeki iniş çıkışların her birinde yetmiş bin vadi vardır. Her vadide yetmiş bin şehir, her şehirde yetmiş bin saray, her sarayda yetmiş bin hane, her hanede yetmiş bin sandık, her sandıkta yetmiş bin azap...”³⁹⁴

³⁸⁶ Hud 103

³⁸⁷ El-Dürü’l-Mensur, Menşur Mektebeti Ayetillahi el-Mer’eşi, c. 6, s. 332.

³⁸⁸ Nuru’s-Sakaleyn, c. 5, s. 543, hadis 19.

³⁸⁹ Hud 17

³⁹⁰ Nisa 41

³⁹¹ Meybedi, Residüddin, Keşfu’l-Esrar ve İddetu’l-Ebrar, c. 4, s. 366.

³⁹² Tefsiru Nuri’s-Sakaleyn, c. 5, s. 711, madde 68.

³⁹³ Hicr 43 ve 44

³⁹⁴ Keşfu’l-Esrar ve İddetu’l-Ebrar, c. 5, s. 331.

Kuleyni *Kafi*'de ve Saduk *Hisal*'de bir rivayet nakletmişlerdir.³⁹⁵ Bu rivayetten anlaşılmaktadır ki Selman, Mikdad ve Ebuzer'in dilinden de Kur'an tefsiri işitilmiş ve onların tefsiri Emirülmüminin'in (a.s) tasdikine mazhar olmuştur.

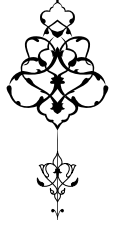
Dolayısıyla, eğer sahabenin müfessir olmasının kriteri onlardan nakledilmiş tefsir rivayetleri ve görüşlerinin çokluğu veya bununla şöhrat yapmış olmaları ise Suyuti'nin isimlerini saydığı o on kişinin çoğu bundan yoksundur. Ama eğer kriter, az da olsa tefsir rivayeti ve görüşü nakletmiş olmaları ise müfessir sahabeler o on kişiyle sınırlı değildir.

Birinci kriteri doğru kabul ediyoruz. Ama Hz. Ali (a.s), İmam Hasan (a.s) ve İmam Hüseyin'i (a.s) gerçek müfessir olmaları, Kur'an'ın bütün mana ve maarifine vakıf bulunmaları ve onları İbn Abbas, İbn Mesud ve Ubeyy b. Ka'b'la aynı hizada zikretmenin doğru olmaması nedeniyle kendilerine geçen bölümde "Kur'an'ın gerçek müfessirleri" başlığı altında yer verdik. Bu bölümde, sahabe müfessirlerden daha çok meşhur olmuş ve kendilerinden en fazla tefsir rivayeti ve görüşü nakledilmiş yalnızca üç kişiyi tanıtıp inceleyeceğiz. Fakat onların hususiyetlerini tanıtıp incelemeden önce aralarındaki üç ortak noktayı hatırlatalım:

1. Bunların hiçbiri Kur'an'ın tüm anlamlarına vakıf müfessir değildi. Bunun delili de, hayat hikayelerinde beyan edilmiş her birine özgü rivayet ve haberlere ilaveten, zâhir ve bâtın Kur'an'ın tüm ilmini Allah Rasûlü'ne (s.a.a) ve Hazret'in çok kıymetli vasilerine has kabul eden rivayetlerdir.

2. Onlardan nakledilmiş rivayet ve görüşlerin çoğunun sahih ve muteber bir tariki yoktur. Ya mürseldir ya da senedi zayıftır. Hatta bazı konularda içlerinden kimilerine iki zıt görüş bile nispet edilmiştir. Bu yüzden tefsir kitaplarında onlardan nakledilenlerin tümünün onlara ait rivayet ve görüş olup olmadığı belli değildir. Sahih tarikle bize ulaşmış olanlar ise sayısı epey az olan tefsir rivayetleri ve görüşleri arasında sayılabilir.

³⁹⁵ *Usûlü Kafi*, c. 1, s. 114, babu ihtilafi'l-hadis, hadis 1, *Kitabu'l-Hisal*, s. 255, babu'l-erbaa, hadis 131, hadisin bir bölümü şöyledir: "Süleym b. Kays'tan şöyle dediği rivayet edilmiştir: Müminlerin Emiri'ne (aleyhisselam) dedim ki: Ey Müminlerin Emiri; Selman, Mikdad ve Ebuzer'den insanların bilmediği Kur'an tefsirine dair bir şey ve Nebi'den (sallallahu aleyhi ve alihi) rivayet edilmiş birtakım hadisler işittim."

3. Her ne kadar dillerinin Arapça olması ve ayetlerin nüzul asrında ya da ona yakın zamanda yaşamaları bakımından Kur'an'daki kavramların nüzul zamanındaki anlamlarına ve ayetlerin nüzul sebepleri ile nüzul ortamlarına daha vakıf olsalar da, yine Allah Rasûlü (s.a.a) ve Ali (a.s) ile sohbetleri ışığında Kur'an'ın gizli mana ve maarifini gerçek müfessirlerden öğrenme imkânı daha yüksek bulunsa da ve bu açıdan bakıldığında tefsire ilişkin görüşleri Kur'an tefsiri için değerli kaynak olmaya layık görülse de, bütün bunlara rağmen onların tefsir görüşleri masum olmaması sebebiyle hatadan korunmamış olarak eleştiri ve incelemeye açıktır. Tahkik etmeksizin bu görüşler kabul edilemez. Buna göre onlara ait tefsir görüşlerinden yararlanırken iki inceleme lazımdır:

1. Onlara nispet edilen bir görüş gerçekten onlardan sadır olmuş mudur?
2. Görüşleri doğru mudur?

1- İbn Abbas

Abdullah b. Abbas hicretten üç yıl önce doğdu ve hicri 68'de vefat etti.³⁹⁶ Sahabe asrının müfessirlerinden sayılmıştır. Onun müfessir olduğuna delalet eden rivayetler zikredilmiştir.³⁹⁷ Ondan çok sayıda tefsir görüşü de nakledilmiştir.³⁹⁸ Bazılarına geçtiğimiz bahislerde değinilmiş

³⁹⁶ Kummi, Abbas, *el-Künye ve'l-Elkab*, c. 1, s. 335.

³⁹⁷ Zerkeşi, Muhammed b. Abdullah, *el-Burhan fi Ulumi'l-Kur'an*, c. 2, s. 57 (nev 41, ma'rifetu tefsirihi ve tevilih, el-ahzu bikavli's-sahabi); *el-Itkan fi Ulumi'l-Kur'an*, c. 2, s. 1227, 1229, 1230 (sekseninci nev tabakatu'l-müfessirin); *el-Tefsir ve'l-Müfessirin*, Zehebi, c. 1, s. 63 ve 65; *el-Tefsir ve'l-Müfessirin fi Sevbih'il-Kaşib*, c. 1, s. 224, 225, 226; *Biharu'l-Envar'da* (c. 22, s. 343) Allah Rasûlü'nden (sallallahu aleyhi ve alihi) şöyle rivayet edilmiştir: "Herşeyin bir müfessiri vardır. Kur'an'ın müfessiri de Abdullah b. Abbas'tır."

³⁹⁸ Ondan nakledilmiş tefsir görüşlerine örnekler için bkz: *Mecmeu'l-Beyan* (c. 1, s. 28, 38, 49, 60, 93) Hamd suresinin tefsirinde 6. ayeti izah ederken ve Bakara suresinde 3, 11, 21, 23, 40. ayetlerin izahında; Suyuti'nin *el-Dürü'l-Mensur'u* (Beyrut neşri, Daru'l-Fikr, 1403, c. 1, s. 23, 24, 30, 33, 34, 37, 38, 40, 41, 56, 57, 60, 64, 68, 69, 72, 73, 75, 76, 77, 81); Suyuti'nin *el-Itkan fi Ulumi'l-Kur'an*'ı (c. 2, s. 1229). Aynı şekilde bu konuda Suyuti'nin *el-Itkan fi Ulumi'l-Kur'an*'ındaki (c. 2, s. 1230) sözünü ve Zehebi'nin *el-Tefsir ve'l-Müfessirin*'daki (c. 1, s. 77) sözünü;

(روى عن ابن عباس رضى الله عنه فى التفسير ما لا يحصى كثرة و تعددت الروايات عنه و اختلفت طرقها فلا تكاد تجد آية من كتاب الله تعالى الا و لابن عباس رضى الله عنه قول او اقول)

inceleyiniz.

rivayetlerden anlaşılan odur ki, İbn Abbas Hz. Ali'nin (a.s) talebesiydi ve Hazret'in ilminden fazlasıyla yararlanmıştı.³⁹⁹ Allame Hilli (r.h) onu, rivayetlerine güvenilir kişiler zümresinde zikretmiştir.⁴⁰⁰ Onun hakkında şöyle buyurmuştur:

“Abdullah b. Abbas Allah Rasûlünün (s.a.a) sahabesi ve Ali'nin (a.s) dostu ve talebesiydi. Müminlerin Emiri'ni merci kabul etmesi ve ona olan ihlası gizlenemeyecek kadar meşhurdu. Keşşi (r.h) onun kınandığı bazı rivayetleri zikreder ama İbn Abbas bundan münezzehtir. O rivayetleri kitabımızda zikrettik ve cevaplarını verdik.”⁴⁰¹

Muhakkik Tüsteri (r.h) İbn Abbas'ı öven ve yeren rivayetleri zikretmiş ve onun hakkında tafsilatlı bir tahkik gerçekleştirmiştir.⁴⁰² Sonda şöyle demiştir: “Bu kişinin Peygamber'den (s.a.a), On İki İmamdan (a.s), Hamza ve Cafer'den sonra İslam'ın en üstünü olduğu söylense yeridir.”⁴⁰³ İbn Abbas hakkındaki bu söz biraz abartılı olsa da onun rical ilminin âlimleri arasındaki yüksek mertebesini ve kıymetini göstermektedir.

Ayetullah Hoi (r.h), onu kınayan rivayetleri zayıf kabul etmiştir.⁴⁰⁴ Değerlendirmesinin sonunda şöyle buyurmuştur: “Zikrettiğim şeylerden Abdullah b. Abbas'ın yüksek mertebede olduğu ve Emirülmüminin'i, İmam Hasan ve İmam Hüseyin'i (a.s) müdafa ettiği anlaşılmaktadır.”⁴⁰⁵

³⁹⁹ *Biharul-Envar*, c. 92, s. 105, *Mir'atu'l-Envar* s. 5, İbn Abbas'tan şöyle rivayet edilmiştir: “Ne mutlu ki, tefsir olarak ne öğrendiysem hepsi Ali b. Ebi Talib'tendir (aleyhisselam)” *Bihar*'da aynı sayfada ondan şöyle rivayet edilmiştir: “Ali'nin (aleyhisselam) ilmi Nebi'nin (sallallahu aleyhi ve alihi) ilmindendi. Benim ilmim de Ali'nin (aleyhisselam) ilmindendir.

⁴⁰⁰ Allame Hilli *Hulasatu'l-Akval fi Ma'rifeti'r-Rical* kitabını iki kısım ve bir hatime olarak düzenlemiştir. Birinci kısımda rivayetlerine güvenilir ravilere değinmiştir. Abdullah b. Abbas'tan bu kısımda bahsetmiştir. Bkz: Allame'nin *Rical*'i, s. 3 (kitabın mukaddimesi ve s. 103).

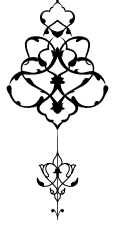
⁴⁰¹ *Ricalu'l-Allame el-Hilli*, s. 103 (el-babu's-sani fi Abdillahi, madde 1). Onun kınandığına dair rivayetlerden biri Nehcu'l-Belağ'ının 41. mektubundadır. Fakat Nehcu'l-Belağ'ının rical uzmanları ve şarihleri arasında İmam Ali'nin (aleyhisselam) bu mektubu memurlarından hangisine gönderdiği konusunda ihtilaf vardır.

⁴⁰² Tüsteri, Muhammed Taki, *Kamusu'r-Rical*, c. 6, s. 418-493, madde 4383.

⁴⁰³ A.g.e., s. 491.

⁴⁰⁴ Bkz: *Mu'cemu'r-Ricali'l-Hadis*, c. 10, s. 235, 236, 238, 239.

⁴⁰⁵ A.g.e., s. 239.

Zerkeşi şöyle demiştir: “Müfessirlerin başı Ali (a.s), ondan sonra da tefsir için diğer bütün işleri terkeden İbn Abbas’tır.”⁴⁰⁶ Suyuti onu Kur’an’ın tercümanı kabul etmiş ve şöyle demiştir: “Tefsirde İbn Abbas’tan hayli fazla ve sayılması güç meseleler ulaşmıştır.”⁴⁰⁷

Ehl-i Sünnet’in rical uzmanı Zehebi⁴⁰⁸ onu “ümmetin bilgini”, “çağın fakihî” ve “tefsir imamı” tabirleriyle anmıştır.⁴⁰⁹ Ebu Naim, “müfessiru’t-tenzil” ve “mübeyyinu’t-tevil” ünvanını onun için kullanmıştır.⁴¹⁰ İbn Mesud’dan, İbn Abbas’ın Kur’an için çok iyi bir tercüman olduğu nakledilmiştir.⁴¹¹

Necaşi, İbn Nedim, Ağa Bozorg Tehrani ve Hacı Halife (Katip Çelebi), içindeki konuların İbn Abbas’tan nakledildiği ona ait tefsir kitaplarından bahsetmişlerdir. Bu da onun müfessir olduğuna başka bir delildir. Dolayısıyla onun müfessir olduğu kesindir ve bunda ittifak vardır. Yine güvenilirliğinde ve Ali’nin dostu ve talebesi olduğunda da tereddüt yoktur. Fakat onun tefsir şahsiyeti hakkındaki iki nokta dikkate değerdir:

1. İbn Ömer’den Ümmet-i Muhammed içinde Allah Rasûlü’ne (s.a.a) nazil olanı en iyi bilen İbn Abbas olduğu nakledilmiştir.⁴¹² Bu sözün ona nispet edilmesi kesin olarak hatalıdır. Çünkü sahabe müfessirlerin ortak özelliklerinde beyan edildiği gibi İbn Abbas Kur’an’ın bütün mana ve marifine vakıf değildi. Suyuti’nin naklettiği rivayet hem bunu teyit etmekte, hem de onun Kur’an’ın bazı kelimelerini bile bilmediğini göstermektedir.⁴¹³

⁴⁰⁶ *El-Burhan fi Ulumi’l-Kur’an*, c. 2, s. 157, kırkıbirinci nev, el-ahzu bi kavli’s-sahabi, bu konunun benzeri onun mukaddimesinde (c. 1, s. 28) İbn Atıyye’den nakledilmiştir.

⁴⁰⁷ *El-Itkan fi Ulumi’l-Kur’an*, c. 2, s. 1228 ve 1230:

”و اما ابن عباس فهو ترجمان القرآن... وقد ورد عن ابن عباس في التفسير ما لا يحصى كثرة“

⁴⁰⁸ Muhammed b. Ahmed b. Osman Zehebi Dimeşki, aralarında *Siyeru A’lami’n-Nübela*’nın da bulunduğu çok sayıda kitabın müellifi.

⁴⁰⁹ *Siyeru A’lami’n-Nübela*, c. 3, s. 331.

⁴¹⁰ *Hilyetu’l-Evliya*, c. 1, s. 314, madde 45.

⁴¹¹ *Tabakatu’l-Kübra*, c. 2, s. 366, İbn Abdilberr, Yusuf b. Abdillâh, *el-İstiaab*, c. 3, s. 935.

⁴¹² *El-Tefsir ve’l-Müfessirun*, c. 1, s. 69

⁴¹³ *El-Itkan*, c. 1, s. 354 ve 355: “İbn Abbas’ın şöyle söylediği rivayet edilmiştir: Vallahi ‘hananen’ in (Meryem 13) ne manaya geldiğini bilmiyordum.” Yine şöyle demiştir: “Kur’an’ın tamamını biliyorum, dört şey hariç: ‘Gıslin’ (Hakka 36), ‘hananen’ (Meryem 13), ‘evvahun’ (Tevbe 114) ve ‘el-rakim’ (Kehf 9)”.

Hız. Ali, İmam Hasan ve İmam Hüseyin'in (a.s) Kur'an'ın bütün mana ve maarifini, onun zâhir ve bâtınını bildikleri gözönünde bulundurulursa İbn Abbas'ı Kur'an'ın anlamlarını bilen ümmetin en âlimi sayamamak bir yana, onu o çok değerli büyük şahsiyetlerle mukayese etmek bile yakışık almaz. Aynı şekilde Zerkeşi'nin sahabenin görüşlerinin çelişmesi durumuna binaen söylediği "Eğer hepsinde sorun varsa İbn Abbas'ın görüşü hepsine önceliklidir"⁴¹⁴ sözü de geçersizdir. Zira gerçek müfessirler bölümünde Müminlerin Emiri Ali'nin (a.s) ve İmam Hasan, İmam Hüseyin (a.s) gibi diğer gerçek müfessirlerin ilim ve ismeti hakkında beyan ettiklerimiz hesaba katıldığında İbn Abbas benzeri sahabelerin sözünün Emirilmüminin'in (a.s) görüşüyle çelişme kabiliyeti bile bulunmadığına tereddüt kalmaz, nerede kaldı ondan üstün olması.

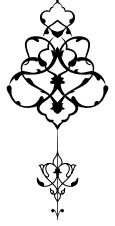
2. Zehebi sahabe müfessirleri tanıtırken İbn Abbas'ı tefsir rivayetleri ve görüşlerinin çokluğu nedeniyle diğer sahabe müfessirlere, hatta Müminlerin Emiri Ali'ye (a.s) bile öncelikli saymıştır.⁴¹⁵ Eğer kasdedilen, onun gerçek tefsire ilişkin rivayet ve görüşlerindeki çokluk ise ondan gelen tefsir rivayetleri ve görüşlerinin ekserisi mürsel veya zayıf olduğu ve muteber bir senedden yoksun bulunduğundan bahsedilen çokluk belli değildir, hatta aksine sayısı çok azdır. Suyuti'nin Halili'den naklettiğine göre İbn Abbas'a nispet edilen uzun tefsirler beğenilmemiştir ve ravileri meçhuldür.⁴¹⁶ Şafii'den şöyle nakletmiştir: "Tefsirde İbn Abbas'tan nakledilmiş benzer yüz hadisten başkası sabit değildir."⁴¹⁷ Eğer kasdedilen, Ehl-i Sünnet'in tefsir kitaplarında ondan nakledilmiş tefsir rivayetleri ve görüşlerinin çokluğu ise Ehl-i Sünnet'in tefsir kitaplarını esas alıp Şia'nın tefsir kitaplarını gözardı etmeye dayalı bir bakış açıklayıcı değildir. Eğer ondan nakledilmiş tefsir rivayetleri ve görüşlerinin çokluğu ile kasdedilen, genel olarak tefsir kitapları ise Şia'nın tefsir kitaplarında Hz. Ali'den (a.s) nakledilmiş rivayetlerin çokluğu gözönünde bulundurulduğunda ona ait tefsir rivayetleri ve görüşlerinin İmam Ali'ye (a.s) ait tefsir rivayetleri ve görüşlerinden çok olduğu belli değildir. Dolayısıyla onun Emirilmüminin'e (a.s) öncelikli olduğu görüşünün doğru bir yanı yoktur. Bilakis İbn Abbas'ın

⁴¹⁴ *El-Burhan fî Ulumi'l-Kur'an*, c. 2, s. 172.

⁴¹⁵ Bkz: *el-Tefsir ve'l-Müfessirin*, c. 1, s. 64-93.

⁴¹⁶ *El-İtkan*, c. 2, s. 1231.

⁴¹⁷ A.g.e., s. 1233.

Müminlerin Emiri'nin (a.s) talebesi olduğunu ve yaş bakımından da evladı sayıldığını düşünürsek en azından Hz. Ali'yi ona öncelikli görmek gerekir. Gerçi bizim açımızdan Hazret'in, üstün ve öncelikli görülse bile İbn Abbas'la aynı hizada zikredilmesi yakışık alacak bir şey değildir.

İbn Abbas'a Ait Tefsir Kitapları

Kur'an'ı tefsir için bizzat İbn Abbas tarafından telif edilmiş veya yazılmış bir kitap elimizde yoktur. Hatta böyle bir kitabın yazılmış olma ihtimali de tereddütlüdür ve kitabiyatçılar onun varlığından haberdar değildirler. Fakat onun adına derlenmiş veya konuları ondan nakledilmiş bazı kitaplardan bahsedilmiştir. Bu kitaplar şunlardır:

1. *Kitabu't-Tefsir veya Tefsiru'l-Culudi an İbni Abbas*
2. *Tefsiru İbni Abbas ani's-Sahabe*
3. *Kitabu İbni Abbas veya Tefsiru İbni Abbas*
4. *Tefsiru İkrime an İbni Abbas*
5. *Tenviru'l-Mikbas min Tefsiri İbni Abbas*

Son zamanlarda yayınlanmış İbn Abbas'tan nakledilen iki kitap daha vardır ama bibliyografların değerlendirmesinde ondan bahsedildiğine rastlamadık:

6. *Sahife Ali b. Ebi Talib an İbni Abbas fi Tefsiri'l-Kur'ani'l-Kerim*
7. *Garibu'l-Kur'an fi Şiri'l-Arab, Sualat Nafi b. el-Ezrak an Abdillan b. Abbas*

Birinci ve ikinci kitabı Necaşi, Abdulaziz Culudi'nin hayat hikayesinde İbn Abbas'a ait birkaç kitaptan söz ederken zikretmiştir.⁴¹⁸ Cümlesinden anlaşılan odur ki, bahsi geçen iki kitabı Culudi İbn Abbas'tan nakille yazmıştır. Ağa Bozorg Tehrani de, ikinci kitabı 1186. maddede, "Ahmed Abdulaziz b. Yahya b. Ahmed b. İsa Culudi'ye ait *Tefsiru İbn Abbas ani's-Sahabe*" başlığı altında zikrettikten sonra 1253. maddede "Tefsir el-Culudi an İbni Abbas" başlığıyla birinci kitaptan bahsetmiş ve bunun, *Tefsiru İbn Abbas ani's-Sahabe*'den başka bir kitap olduğunu açıklamıştır.⁴¹⁹ Fakat bu iki kitaptan da eser yoktur.

⁴¹⁸ *Ricalu'n-Necaşi*, s. 168.

⁴¹⁹ *El-Zeria ila Tesanifi's-Şia*, c. 4, s. 244 ve 270. Şeyh Ağa Bozorg Tehrani'nin sözünde g - çen "Tefsiru'l-Culudi"den maksadın, Necaşi'nin bahsettiği "Kitabu't-Tefsir" olmasının

Üçüncü kitabı İbn Nedim *Kitabu İbn Abbas* adı altında zikretmiş ve “Mücahid onu İbn Abbas’tan rivayet etti.”⁴²⁰ demiştir. Ağa Bozorg Tehrani, 1185 numaralı maddede onu *Tefsiru İbn Abbas* başlığıyla anmıştır.⁴²¹ Bu tefsirin hicri 1367 senesinde Pakistan’da basıldığı söylenmiştir.⁴²²

Dördüncü kitabı da İbn Nedim ve Hacı Halife (Katip Çelebi) zikretmiştir.⁴²³ Fakat ondan bir iz yoktur.

Beşinci, altıncı ve yedinci kitap basılıp istifadeye sunulmuştur. Burada bu üç kitabın içeriğinin İbn Abbas’a isnadını özet biçimde inceleyeceğiz.

1- Tenviru’l-Mikbas min Tefsiri İbn Abbas

Bu tefsiri İbn Abbas’ın telif etmediğinde ihtilaf yoktur. Kitap, *el-Kamusu’l-Muhit* kitabının müellifi meşhur lugatçı Muhammed b. Yakub Firuzabadi’ye nispet edilmiştir.⁴²⁴ Fakat kitabın başında bir senetle⁴²⁵

sebebi, Şeyh Ağa Bozorg’un şöyle buyurmuş olmasıdır: “Necaşi, *Tefsiru İbn Abbas ani’s-Sahabe*’yi, Culudi için bu iki tefsiri zikrettikten sonra Culudi’nin kitapları arasında saymıştır. Bu kitaptan önce Necaşi’nin sözünde *Kitabu’t-Tefsir* ve *Kitabu’t-Tefsir anhü* (İbn Abbas) adında sadece iki tefsir kitabı zikredilmiştir. Bu durumda Culudi’nin o iki tefsirinden maksat, biri İbn Abbas’tan nakledilmiş *el-Tefsir* ortak isimli bu kitaplar olmaktadır.

⁴²⁰ *El-Fihrist*, İbn Nedim, s. 53.

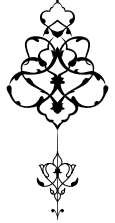
⁴²¹ *El-Zeria ila Tesanifi’ş-Şia*, c. 4, s. 243, onun bahsettiği “Tefsiru İbn Abbas”ın İbn Nedim’in sözünü ettiği “Kitabu İbn Abbas” olmasının sebebi, bu başlık altında, İbn Nedim’in ona, *el-Tefsir li-İmami Ebi Cafer, aleyhisselam* kitabını zikrettikten sonra tefsir kitapları arasında yer verdiğini ve bu tefsiri Mücahid’in İbn Abbas’tan rivayet ettiğini söylediğini hatırlatmasıdır.

⁴²² *El-Tefsir ve’l-Müfessirun fi Sevbihil-Kaşib*, c. 1, s. 295, *Mu’cemu Musannifati’l-Kur’ani’l-Kerim*’den nakille Dr. Şevah, c. 2, s. 60, madde 994.

⁴²³ *El-Fihrist*, İbn Nedim, s. 53, *Keşfu’z-Zünun*, c. 1, s. 453.

⁴²⁴ Bu tefsirin cildinin arkasında adının “Ebi Tahir b. Yakub Firuzabadi” şeklinde zikr - dilmesine ve “Ebu Tahir” de Muhammed b. Yakub’un künyesi olmasına ilaveten (el-Künye ve’l-Elkab’a bakınız, c. 3, s. 30) ünlü kitabiyatçı Ağa Bozorg Tehrani de (rh) *el-Zeria*’da (c. 4, s. 244) şöyle buyurmuştur: “Şemsuddin Muhammed b. Abdurrahman Sehave *el-Dav’u’l-Lami*’de bu tefsiri, 817’de vefat etmiş *el-Kamus* sahibi Muhammed b. Yakub Firuzabadi’ye nispet etmiştir. *Keşfu’z-Zünun*’da da (c. 1, s. 502) bu kitaptan ‘Tenviru’l-Mikbas min Tefsiri İbn Abbas... li-Ebi Tahir Muhammed b. Yakub el-Firuzabadi el-Şafii, el-müteveffa sene 817 ve hüve erbaa mücellidat’ şeklinde bahsedilmiştir.”

⁴²⁵ Abdullah el-Sikati b. el-Me’mun el-Herevi aktardı ve dedi ki: “Bana babam, ona Ebu Abdullah, ona Ebu Ubeydullah Mahmud b. Muhammed el-Razi, ona Ali b. İshak el-Semerandi anlatmış. O da Muhammed b. Mervan’dan, o el-Kelbi’den, o Ebi Salih’ten, o da İbn Abbas’tan rivayet etmiş ki...”

“bism” harfleri ve “Allah”, “el-Rahman” ve “el-Rahim” kelimelerine verilen anlam İbn Abbas’tan nakledilmiştir. Daha sonra “İbn Abbas’tan isnatla” ifadesini kullanarak Hamd suresinin kelimelerine dair özet tefsir sıkıştırılmış biçimde beyan edilmiş ve sonunda “amin” kelimesi zikredilerek manası anlatılmıştır.⁴²⁶ Bakara suresinin başında, tefsirin başlangıcındaki senetten biraz farklı olan bir senetle⁴²⁷ İbn Abbas’tan nakille Bakara suresinin tefsirine girilmiş ve “İbn Abbas’tan isnatla” ifadesi kullanılarak Âl-i İmran suresinin tefsirine başlanmıştır.⁴²⁸ Her suresinin başlangıcında da bu ifade kullanılmıştır.⁴²⁹ Dolayısıyla bu tefsirin tüm konularının İbn Abbas’tan nakledildiği söylenebilir. Gerçi bu rivayetin sıhhati belirsizdir, çünkü senedi muteber ve güvenilir değildir.⁴³⁰

Kitabın içeriğine dikkat edildiğinde müellifinin Sünni mezhepten bir şahıs olduğu anlaşılmaktadır. Çünkü ayet-i kerimleri Ehl-i Sünnet’in tarzına göre ve onların itikadına, rivayet ve fikhî ahkâmına uygun biçimde tefsir etmiştir. Mesela Hamd suresinin tefsirinde “bismillahirrahmanirrahim”i Hamd suresinden bağımsız ve ayrı tefsir etmiş, surenin tefsirinin sonunda da “amin” kelimesini zikredip

⁴²⁶ Bkz: Firuzabadi, Ebi Tahir b. Yakub, *Tenviru’l-Mikbas min Tefsiri İbn Abbas*, s. 2.

⁴²⁷ Bakara suresinin başındaki sened şöyledir: Abdullah b. el-Mübarek’in şöyle dediği rivayet edilmiştir: “Bize Ali b. İshak el-Semerkandi bildirdi, o Muhammed b. Mervan’dan, o el-Kelbi’den, o Ebi Salih’ten, o da İbn Abbas’tan nakletmiştir.”

⁴²⁸ Bkz: *Tenviru’l-Mikbas min Tefsiri İbn Abbas*, s. 42.

⁴²⁹ Bkz: A.g.e., s. 64, 87, 105, 124, 145, 153, 169, 181, 193, 205, 210, 216, 221, 233, 243, 253, 260, 268, 276, 284, 291, 300, 306, 315, 323, 332, 338, 344, 347, 350, 358, 364, 369, 374, 380, 385, 392, 400, 405, 411, 417, 419, 423, 427, 431, 435, 438, 440, 443, 445, 448, 450, 453, 456, 460, 463, 466, 469, 470, 472, 473, 475, 477, 478, 480, 482, 484, 486, 488, 490, 491, 493, 495, 497, 498 ve 501-522.

⁴³⁰ Suyuti, *el-İtkan fi Ulumi’l-Kur’an*’da (c. 2, s. 1232, sekseninci nev) İbn Abbas’ın te-siri için birtakım tarikler zikretmiş ve Kelbi’nin Ebi Salih’ten, onun da İbn Abbas’tan naklettiği tariki bu tariklerin en zayıfı kabul etmiştir. Şöyle demiştir: “Tarikler arasında el-Kelbi’nin Ebi Salih’ten, onun da İbn Abbas’tan naklettiği tarik buna eklenmiştir ve Muhammed b. Mervan el-Süddi el-Sağır’ın rivayetindeki silsile yalandır.” Bu tefsirin başlangıcında ve Bakara suresinin başında işte bu tarik zikredilmiştir. Öyleyse bu tefsirin tariki Suyuti’ye ve onu takip edenlere göre yalan bir silsiledir. Her ne kadar Marifet, Kelbi’ye, Ebi Salih’e ve Muhammed b. Mervan’a itibar ediyor ve bu silsileyi sıhhatli buluyorsa da o bile seneddeki diğer ricalin meçhul olması nedeniyle bu tefsiri “senedi meçhul” saymış ve belli bir müellife nispetini belirsiz kabul etmiştir. Bkz: *el-Tefsir ve’l-Müfessirun fi Sevbihî’l-Kaşib*, c. 1, s. 288-296.

manasını anlatmıştır.⁴³¹ Bu, “bismillahirrahmanirrahim”i surenin parçası saymayan ve Hamd suresinin bitiminde “amin” demeyi makbul bulan Ehl-i Sünnet’in varsayımına mutabıktır. Aynı şekilde, Şia’nın ve Ehl-i Sünnet’ten bir grubun ittifakıyla Hz. Ali’nin (a.s) “leyletü’l-mebit”te⁴³² Allah Rasülü’ne (s.a.a) kendini adaması ve fedakarlığı hakkında nazil olan “وَمِنَ النَّاسِ مَن يَشْرِى نَفْسَهُ ابْتِغَاءَ مَرْضَاتِ اللَّهِ”⁴³³ ayetini izah ederken şöyle yazmıştır:

“Malıyla canını Mekkelilerden satın alan Suheyb b. Sinan ve ashabı hakkında nazil olmuştur.” Buna göre ayeti tefsir ederken “satar” kelimesine “satın alır” manası vermiş, “malıyla” kelimesini ayete eklemiş ve ayetin İmam Ali (a.s) hakkında nazil olduğu konusunda da tamamen sessiz kalmıştır.⁴³⁴ “وَمَا يَعْلَمُ تَأْوِيلَهُ إِلَّا اللَّهُ وَالرَّاسِخُونَ فِي الْعِلْمِ”⁴³⁵ ayet-i kerimesinde “ilimde derinleşmiş olanlar”daki “ve”yi istinaf kabul etmiş ve ilimde derinleşmiş olanları Tevrat’ın ilmine ulaşanlar kimseler (Abdullah b. Selam ve arkadaşları) anlamı vermiştir.⁴³⁶ Halbuki birçok rivayette ilimde derinleşenler, Nebi-yi Ekrem (s.a.a) ve onun kıymetli vasileri (a.s) olarak tefsir edilmiştir. Onun “ilimde derinleşenler” için verdiği mananın “ilim”⁴³⁷ kelimesine atfında aykırılık vardır. Çünkü En’am suresi 103. ayetteki “لَا تُدْرِكُهُ الْأَبْصَارُ” cümlesinin anlamında buna aykırı atıf kullanmıştır: “Dünyada gözler onu idrak edemez ve insanlar onun gördüğünü göremez. Gözler Yüce Allah konusunda ahirette keyfiyete nispetle ve dünyada görmeye nispetle engellidir.”⁴³⁸ “إِلَىٰ رَبِّهَا نَاظِرَةٌ”⁴³⁹ ayetinin manasını verirken şöyle demiştir: “Rablerinin suretine bakmaktadırlar ve bundan menedilmemişlerdir.”⁴⁴⁰ Bu anlam, Allah’ın ahirette görülebileceğini kabul eden Eş’ari akidesine uygundur.

⁴³¹ Bkz: *Tenviru’l-Mikbas min Tefsiri İbn Abbas*, s. 2.

⁴³² Leyletü’l-mebit, Peygamber (sallallahu aleyhi ve alihi) Mekke’den hicret ettiği, Sevr mağarasında saklandığı ve İmam Ali’nin (aleyhisselam), düşmanlar şehir dışına çıktığını farketmesin diye Hazret’in yatağında uyuduğu gecedir.

⁴³³ Bakara 207

⁴³⁴ Bkz: *Tenviru’l-Mikbas min Tefsiri İbn Abbas*, s. 28.

⁴³⁵ Âl-i İmran 7

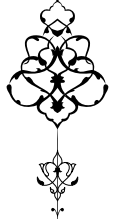
⁴³⁶ Bkz: *Tenviru’l-Mikbas min Tefsiri İbn Abbas*, s. 43.

⁴³⁷ Metinde “el-ilm” (Çev.)

⁴³⁸ A.g.e., s. 116.

⁴³⁹ Kıyamet 23

⁴⁴⁰ A.g.e., 494.

“يَا أَيُّهَا الرُّسُولُ بَلِّغْ مَا أُنْزِلَ إِلَيْكَ مِنْ رَبِّكَ”⁴⁴¹ ayetinde “sana indirilen” ifadesini, müşriklerin mabutlarına sövmek, onların dinini kınamak, onlarla savaşmak ve İslam’a davet olarak tefsir etmiştir.⁴⁴² “الْيَوْمَ يَتَسَّ الَّذِينَ كَفَرُوا مِنْ دِينِكُمْ”⁴⁴³ ayetindeki “bugün” kelimesini “hac günü” olarak ve “dini tamamlama”yı da dinin helal ve haramları, emir ve yasakları kabilinden şeriatını beyan etme olarak tefsir etmiştir.⁴⁴⁴

“Hiç kuşku yok sizin veliniz Allah ve Rasülü, iman edenler, namazı kılanlar, rüku sırasında zekatı verenlerdir.”⁴⁴⁵ ayetindeki “iman edenler” ifadesine Ebubekir ve arkadaşları manasını vermiş, “rüku edenler”i de beş vakit namazı Peygamber’le birlikte cemaatle kılmak şeklinde tefsir etmiştir.⁴⁴⁶ “Başlarınızı meshedin, ayaklarınızı da çıkıntılara kadar” ayetinde başı meshetme üzerine şöyle demiştir: “Keyfe şî’tum” yani nasıl isterseniz öyle meshedin. Fakat ayakları meshetmeye gelince şöyle demiştir: “Fevka’l-huffeyn”, yani ayakkabılarınızın üzerine meshedin. Sonra şöyle devam etmiştir: “Eğer ayetteki ‘erculekum’u lââmı nasbederek okursanız mana yıkamaya gider.”⁴⁴⁷ Yani ayaklarınızı yıkmalısınız.

Bütün bu tefsirlerin Sünni mezhep bir şahsın zihniyetini yansıttığı ve ayetlerin lafzının gereklerine aykırı düştüğü ortadadır. Bazı tefsir kitaplarında İbn Abbas’tan bu tür anlamlar ve tefsirlerin hilafına görüşler nakledildiği dikkate alındığında bu tefsirin İbn Abbas’a isnadında yanlışlık bulunduğu kesin olarak gösterilemese bile en azından ona iftira ihtimalini güçlendirmiş olacaktır. Mesela Tabersi *Mecmeu’l-Beyan*’da “İnsanlar arasında öyleleri vardır ki Allah’ın rızasını kazanmak için kendini satar...” ayetini izah ederken şöyle buyurmuştur: “Süddi, İbn Abbas’tan, bu ayetin Ali b. Ebi Talib (a.s) hakkında -Peygamber (s.a.a) müşriklerin tehlikesinden mağaraya kaçınca Ali’nin (a.s) Hazret’in yatağında uyuduğu sırada- nazil olduğunu rivayet etmiştir.⁴⁴⁸ Bu, *Tenviru’l-Mikbas* tefsirinde bu ayetin izahında geçen şeye tamamen muhaliftir.

⁴⁴¹ Maide 67

⁴⁴² A.g.e., s. 98.

⁴⁴³ Maide 3

⁴⁴⁴ A.g.e., s. 88.

⁴⁴⁵ Maide 55

⁴⁴⁶ A.g.e., s. 96.

⁴⁴⁷ Bkz: A.g.e., s. 89.

⁴⁴⁸ *Mecmeu’l-Beyan*, c. 2, s. 301.

Aynı şekilde “Onun tevilini Allah’tan ve ilimde derinleşmiş olanlardan başkası bilmez” ayeti hakkında Tabersi (r.h) şöyle demiştir:

Cümlelerin düzenine dair iki görüş vardır. Biri, “derinleşmiş olanlar” “ve” ile “Allah”a atfedilmiştir... Bu, İbn Abbas’ın görüşüdür...⁴⁴⁹ Bu da *Tenviru’l-Mikbas* tefsirinde geçen izaha muhaliftir. Çünkü orada “derinleşmiş olanlar”ın “ve”si istinaf kabul edilmiştir. “Ey Rasül, sana Rabbinden indirileni tebliğ et.” ayetinin izahına dair bu tefsirde belirtilen şey, bu ayet için *Mecmeu’l-Beyan*’da İbn Abbas’tan nakledilen⁴⁵⁰ nüzul sebebiyle uyuşmamaktadır. Bu nedenle bu tefsirin içeriğinin İbn Abbas’a isnad edilmesinin muteber bir senedinin bulunmamasına ilaveten, bazı konularda zıtlıkları da vardır. Öyleyse bu tefsirin mevzularını İbn Abbas’a ait tefsir görüşleri kabul etmek mümkün değildir.

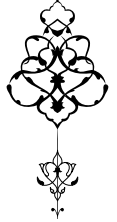
2- Garibu’l-Kur’an fi Şîri’l-Arab, Nafi b. el-Ezrak’ın İbn Abbas’a soruları

Bu isimde bir kitap Muhammed Abdurrahim ve Ahmed Nasrullah’ın tahkikiyle basılmıştır. Kitabın asli mevzusu, Nafi b. Ezrak’ın İbn Abbas’a Kur’an-ı Kerim’in kavramları hakkında yönelttiği sorular ve İbn Abbas’ın

⁴⁴⁹ A.g.e., s. 410.

⁴⁵⁰ *Mecmeu’l-Beyan*’da (c. 3, s. 323) şöyle denmektedir:

”روى العياشى فى تفسيره باسناد عن ابن ابي عمير عن ابن اذينة عن عن الكلبي عن ابي صالح عن ابن عباس و جابر بن عبد الله قالوا امر الله محمدا صلى الله عليه و آله ان ينصب عليا عليه السلام للناس فيخبرهم بولايتهم فتخوف رسول الله صلى الله عليه و آله ان يقولوا حابي ابن عمه و ان يطعنوا فى ذلك عليه فاوحى الله اليه هذه الاية فقام بولايتهم يوم غدیر خم. و هذا الخبر بعينه قد حثناه السيد ابوالحمد عن الحاكم ابي القاسم الحسكاني باسناد عن ابن ابي عمير فى كتاب شواهد التنزيل لقواعد التفصيل و التأويل و فيه ايضا بالاسناد المرفوع الى حيان بن على الغنوى عن ابي صالح عن ابي عباس قال نزلت هذه الاية فى على عليه السلام فاخذ رسول الله صلى الله عليه و آله بيده فقال من كنت مولاه فعلى مولاه... و قد اورد هذا الخبر بعينه ابواسحق احمد بن محمد بن ابراهيم الثعلبي فى تفسيره باسناد مرفوعا اليابن عباس قال نزلت هذه الاية فى على عليه السلام الخ“

ona cevaplarıdır. Bu kitapta, aşağıdaki senedle⁴⁵¹ Nafi b. Ezrak ve Necd b. Uveymir Kur'an-ı Kerim'in kavramlarından yaklaşık 250 kelimeyi⁴⁵² İbn Abbas'a sormuş ve ondan bu anlam için Arapça'dan delil getirmesini istemişlerdir. İbn Abbas o kelimelerin manasını Arap şiirinden dayanaklarla beyan etmiştir. Suyuti de bu kitabın başında bahsi geçen senedle son bulan senedle⁴⁵³ bu soru-cevap bölümüne *Itkan*'ın, Kur'an'ın garibini (manası zor kelimelerini) tanımaya dair olan otuzaltıncı nev'inde yer vermiş ve bunların bazılarını İbn Enbari'nin *Kitabu'l-Vakfa* ve Taberani'nin *el-Mu'cemu'l-Kebir*'de zikrettiğini söylemiştir.⁴⁵⁴

Eğer bu cevapların İbn Abbas'tan geldiği sabit olsaydı bu kitap ve bu rivayet, Kur'an-ı Kerim'deki bazı kelimelerin nüzul zamanındaki orfi manalarını elde etmek ve tahkik için çok iyi bir kaynaktır. Çünkü o, hem Arapça konuşuyordu, hem de nüzul zamanına yakın yaşamıştı. Fakat bu kitap ve rivayetin senedi tartışmaya açıktır. Zira Şii rical uzmanları bu senedi mevsuk bulmamışlardır ve bu yüzden bizim açımızdan güvenilir değildir.⁴⁵⁵

⁴⁵¹ حدثنا ابو الحسن عبد الصمد بن علي بن محمد مكرم المعروف بابن الطسى قراءة عليه من افظه في مسجده بلرب رباح يوم الخميس لعشر خلون من ربيع الاخر من سنة اربع و اربعين و ثلاث مائة قال حدثنا ابو السهل السرى بن سهل بن حربان الجنديسابورى بجنديسابور قراءة عليه سنة ثمان و ثمانين و مأتين قال حدثنا يحيى بن عبيدة الكى و اسم ابى عبيدة بحر بن فروخ قال اخبرنا سعيد بن ابى سعيد قال حدثنا عيسى بن دأب عن حميد الاعرج و عبدالله بن ابى بكر بن محمد عن ابيه قال بينا عبدالله بن عباس جالس بفناء الكعبة قد اسدل رجله في حوض زمزم اذا الناس قد اكتنفوه من كل ناحية يسألونه عن تفسير القرآن... فقال نافع بن الازرق لنجدة بن عريم قم بنا الى هذا الذى يجترى على تفسير القرآن

⁴⁵² Her ne kadar adı geçen kitapta anlamı verilmiş kelime sayısı 250 olarak belirtilmişse de, mesela 160 gibi bazı maddelerde soru konusu yapılmış Kur'an'ın kavramlarından kelime yoktur. Madde 14 ve 222 gibi bazılarında ise Kur'an kavramlarından iki kelime sorulmuştur. Bu yüzden "yaklaşık" ifadesini kullandık.

⁴⁵³ Suyuti'nin senedi şöyledir: Ebu Abdullah Muhammed b. Ali el-Salihi, Ebi İshak el-Tenuhi'den, o da el-Kasım b. Asakir'den rivayetle bildirdi; Ebu Nasr Muhammed b. Abdillah el-Şirazi, Ebu'l-Muzaffer Muhammed b. Es'ad el-İraki, Ebu Ali Muhammed b. Said b.Nebha el-Katib, Ebu Ali b. Şazan anlattı, onlardan da bize rivayet edenler Ebu'l-Hüseyn... (el-Itkan, c. 1, s. 383'e bakınız)

⁴⁵⁴ *El-Itkan*, c. 1, s. 416.

⁴⁵⁵ Kimileri başka bir açıdan onun uydurma olduğuna veya içinde ilaveler ve tahrifler bulunduğuna ihtimal vermişlerdir. Bkz: Emin, Hasan, *Dairetu'l-Mearifi'l-İslamiye el-Şiiyye*, c. 3, s. 55, *el-Tefsir ve'l-Müfessirun fi Sevbeti'l-Kuyseyb*, c. 1, s. 243.

3- Sahifetu Ali b. Ebi Talha⁴⁵⁶ an İbn Abbas fi Tefsiri'l-Kur'ani'l-Kerim

En son Raşid Abdulmun'im el-Rical'in tahkikiyle basılmış olan bu kitap ne İbn Abbas'ın telifidir, ne de Ali b. Ebi Talha'nın. Bilakis sözkonusu araştırmacı, kendisinin açıkladığına göre, ayetlerin tefsirine dair Ali b. Ebi Talha'dan İbn Abbas tarikiyle tefsir kitapları ve diğerlerinde dağıtık biçimde nakledilmiş rivayetleri toplamış ve Kur'an ayetlerinin sırasına göre düzenlemiş, nihayetinde de bu kitap ortaya çıkmıştır. Bu konuda şöyle der:

Ahmed b. Hanbel, Ali b. Ebi Talha'nın tefsirle ilgili meşhur sahifesi hakkındaki "Mısır'da tefsire dair Ali b. Ebi Talha'nın rivayet ettiği bir sahife vardır. Bir kimse onu bulmak için Mısır'a gitse buna değer."⁴⁵⁷ sözü beni bu kişiden ve Abdullah b. Abbas'tan rivayet ettiği sahifesinden bahsetmek zorunda bıraktı.⁴⁵⁸

Ahmed b. Hanbel'in işaret ettiği o sahife kaybolduğundan ve kütüphanelerde yeri boş kaldığından sahihinin zanna ilişkin kısmında onun bölümlerini tefsir ve hadis kitaplarından arayıp biraraya getirmeye karar verdim.⁴⁵⁹

Başlangıcı Bakara suresi olan bu kitapta Kur'an'daki kelimelere özlü ve veciz biçimde anlam verilmiştir. Bazı yerlerde bir ayetin tamamı başka bir ayete,⁴⁶⁰ ayetten çıkan veya ona uygun düşen hükümler,⁴⁶¹ ayetle-

⁴⁵⁶ Ali b. Ebi Talha Haşimi'nin adı, Ebi Talha Salim b. Muharik'tir. Cezire'de doğmuş, Humus'a göçetmiş ve Hicri 143'te vefat etmiştir. İbn Hibban onu sika raviler arasında zikretmiştir. İclic de onu mevsuk kabul etmiştir. Nesai ise şöyle demiştir: "Ona tenkit yöneltilmemiştir, fakat Yakub b. Süfyan hadiste zayıf ve münker olduğunu söylemiştir." (İbn Hacer Askalani, Ahmed b. Ali, *Tehzibu't-Tehzib*, c. 7, s. 297 ve 299). Raşid Abdulmun'im el-Rical, *Sahife Ali b. Ebi Talha*, s. 36 ve 37'ye de bakılabilir.

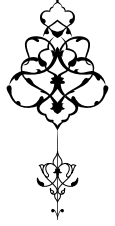
⁴⁵⁷ Suyuti Itkan'da (2/1230, sekseninci nev) müfessirlerin tabakatında bu sözü Ahmed b. Hanbel'den nakletmiş ve şöyle demiştir: "Nasih'te Ebu Cafer el-Nuhas'a isnad edilmiştir."

⁴⁵⁸ Raşid, Abdulmun'im el-Rical, *Sahifetu Ali b. Ebi Talha an İbn Abbas fi Tefsiri'l-Kur'ani'l-Kerim*, s. 5 (el-mukaddime).

⁴⁵⁹ Bkz: *Sahifetu Ali b. Ebi Talha an İbn Abbas fi Tefsiri'l-Kur'ani'l-Kerim*, s. 6, 7 ve 59-61.

⁴⁶⁰ Bkz: A.g.e., s. 105, Bakara 221'in izahı, madde 94.

⁴⁶¹ Bkz: A.g.e., s. 99, Bakara 196'nın izahı, madde 70-74.

rin olayı veya nüzul sebebi⁴⁶² de beyan edilmiş ve Felak suresine kadar devam etmiştir. Hamd suresinin tefsirinde ve Bakara suresinin başındaki “bismillahirrahmanirrahim”in yorumunda herhangi bir konu zikredilmemiştir. Bakara suresi “elif lam mim” için bir anlam gösterilmesiyle başlamaktadır ve ilk cümleleri şöyledir:

[Tefsirde] Yüce Allah şöyle buyurmaktadır: “Elif lam mim”. O der ki: “Bu harfler Allah’ın ettiği yemindir ve o, Allah’ın isimlerindendir.” [Tefsirde] Yüce Allah “iman ederler” buyurmaktadır. O der ki: “Tasdik edenler.” [Tefsirde] Yüce Allah buyurur ki: “Verdiğimiz rızıklardan infak ederler.” O der ki: “⁴⁶³ Mallarının zekatını.”

Cümlelerde geçen “der ki”nin öznesi, anlaşıldığı gibi İbn Abbas’tır. Metinde sened zikredilmemiştir, ama sayfaların altında, bu cümleyi naklettiği kitabı, kitapta geçen senedle birlikte belirtmiştir.

Bu cümlelerin, kendisi aracılığıyla İbn Abbas’tan nakledildiği Ali b. Ebi Talha hakkında denmiştir ki: “İbn Abbas’tan tefsir işitmemiştir.”⁴⁶⁴ Bazıları buna şöyle cevap vermiştir: Onunla İbn Abbas arasındaki vasıta tanınmış ve sika olduğundan Ali b. Ebi Talha’nın İbn Abbas’tan dinlememiş olmasının zararı yoktur... Söz konusu araştırmacı, cevaben başka bir görüşü daha zikretmiştir: “Bizzat İbn Abbas kendi tefsirini yazmış ve Ali b. Ebi Talha o yazılı tefsiri ondan rivayet etmiştir.” Sonunda ise şöyle der: “Meselenin özü şudur ki, bu sahife İbn Abbas’ın sahifelerinden biridir ve ya kendisi onu yazmıştır ya da talebelerine yazdırmıştır ve Ali b. Ebi Talha onunla görüşmeksiniz İbn Abbas’tan onu rivayet etmiştir.”⁴⁶⁵

Suyuti de bu kitapta Kur’an-ı Kerim kavramlarının manasına dair bahsedilenlerden büyük bir bölümü *Itkan*’da Kur’an’ın garibini (manası

⁴⁶² Bkz: A.g.e., s. 93, Bakara 178’in izahı, madde 52 ve s. 96.

⁴⁶³ A.g.e., s. 77 ve 78.

⁴⁶⁴ Mizzi, Yusuf, *Tehzibu’l-Kemal*, c. 20, s. 491, *Sahifetu Ali b. Ebi Talha an İbn Abbas fi Tefsiri’l-Kur’ani’l-Kerim*, s. 25 ve 26, *Tehzibu’t-Tehzib*, c. 7, s. 298.

⁴⁶⁵ *Sahifetu Ali b. Ebi Talha an İbn Abbas fi Tefsiri’l-Kur’ani’l-Kerim*, s. 46 ve 47; 27. sa - fada sahifenin ricalini incelediği kısmın sonunda Ali b. Ebi Talha’nın hayat hikayesinden de bahsetmiştir: “Sözün özü olarak şunu söylemek mümkündür: Ali b. Ebi Talha’nın İbn Abbas’tan rivayet ettiği ve *Sahifetu Ali b. Ebi Talha* adıyla meşhur olmuş tefsir İbn Abbas’tan işitilerek tedvin edilmiş, Ali b. Ebi Talha da onu ravinin metni üzerinden İbn Abbas’tan rivayet etmiştir.”

zor kelimelerini) tanıma bahsinde İbn Ebi Hatem ve İbn Cerir tarikiyle Abdullah b. Salih'ten, o Muaviye b. Salih'ten, o Ali b. Ebi Talha'dan, o da İbn Abbas'tan nakletmiştir. Nakilden önce şöyle demiştir: "Kur'an'ın anlaması zor kavramlarını tanımak için en iyi merci, İbn Abbas ve talebelerinden muteber tarikle sabit olmuş izahlardır. Çünkü onlardan, Kur'an'ın anlaması zor kavramlarını tefsir eden izahlar sahih ve muteber senedlerle gelmiştir. Burada, İbn Ebi Talha kanalıyla özellikle İbn Abbas'tan nakledilmiş izahlardan bazılarını zikredeceğim. Zira bu tarik, İbn Abbas'tan en sahih kanaldır ve Buhari de kendi sahihinde ona itimat etmiştir."⁴⁶⁶

Her ne kadar Ahmed b. Hanbel'in sözünden Ali b. Ebi Talha'ya ait bir sahifenin mevcudiyeti ve onun önemi anlaşılıyorsa da ve Suyuti'nin sözü, İbn Abbas ve talebelerinin izahının Kur'an'ın kavramlarını anlamada en iyi merci olduğunu, İbn Ebi Talha'nın İbn Abbas'tan rivayet tarikinin en sahih kanal görüldüğünü ve mevcut kitabın izahlarının da İbn Ebi Talha aracılığıyla İbn Abbas'tan rivayet edildiğini gösteriyorsa da bu kitap konusunda iki noktaya dikkat çekmek gerekmektedir:

1. *Sahifetu Ali b. Ebi Talha an İbn Abbas fi Tefsiri'l-Kur'ani'l-Kerim* olarak isimlendirilmiş mevcut kitap, Ahmed b. Hanbel'in bildirdiği sahifeden başkadır. Bu sahifenin varolduğu varsayılsa bile o, Ali b. Ebi Talha'nın rivayet ettiği kitap olmalıdır. Hatta Ahmed'in sözünden onu İbn Abbas'tan rivayet ettiği de çıkarılamaz. Bu kitap, Ali b. Ebi Talha aracılığıyla İbn Abbas'tan nakledilmiş ve yaklaşık otuz küsur kitaptan derlenmiş rivayetler mecmuasıdır. Ama kitaplarda dağınık biçimde bulunan söz konusu sahifenin cüzlerinin bu kitapta biraraya getirildiğini söyleyebilmek için o kitaplarda bu rivayetleri söz konusu sahifeden nakletmiş hiçbir şahit yoktur. Bundan dolayı bu kitabın cildinin arkasında Ahmed'in sözünün zikredilmesi -bu kitabın söz konusu sahife olduğu izlenimini uyandıracak şekilde- yanlış bir davranıştır ve bir tür tedlistir.⁴⁶⁷ Belki müellif tedlis kasdı taşııyordu ve bu kitaplarda dağınık halde bulunan rivayetlerin

⁴⁶⁶ Bkz: *el-İtkan*, c. 1, s. 355-381 (el-Nev'u's-Sadis ve's-Selasun fi Ma'rifeti Garibiyye).

⁴⁶⁷ Lugatta tedlise bir ayıbı müşteriden gizlemek manası verilmiştir (*Münteha'l-Ereb*, c. 1, s. 282). Hadis ilmi ıstılahında senedde tedlis, senedde varolan kusuru gizlemek anlamına gelir. Bunun bir kısmı da, ravinin kendi çağdaşından işitmediği bir şeyi sanki ondan işitmiş izlenimi bırakarak rivayet etmesidir. (Bkz: Mamkani, Abdullah, *Mikbasu'l-Hidaye*, c. 1, s. 376, 377)

söz konusu sahifenin parçaları olduğu tasavvuruyla bu kitabı aynı sahife sandı ve Ahmed'in sahife hakkındaki sözünü kitabın cildinin arkasında zikretti.

2. Bu kitabın metninde geçen konuların senedi sayfaların altında zikredilmiştir ve bu senedlere göre bütün o konular, Suyuti açısından en sahih tariklerden olan Ali b. Ebi Talha aracılığıyla İbn Abbas'tan nakledilmiştir. Ali b. Ebi Talha'nın İbn Abbas'tan dinlememiş olma sorununu da naklettığımız şekilde halletmişlerdir. Fakat aynı zamanda bu izahların İbn Abbas'tan sadır olduğu bizim için sabit değildir. Çünkü Ali b. Ebi Talha'nın ve seneddeki başka bazı ricalin güvenilir olup olmadığı tartışması,⁴⁶⁸ Ali b. Ebi Talha'nın İbn Abbas'tan dinlemesine verilen cevaptaki zayıflığı, sözkonusu senedlerden bazılarında gözlemlenen muallakta bırakma⁴⁶⁹ gözardı edilse de bu kanalın sıhhati ve ravilerin güvenilirliği bizim için muteber tarikten sabit olmamıştır. Suyuti ve benzerlerinin sözü bunu kanıtlamak için yeterli değildir. Vele ki onların sözünden, üstelik karine, bilgi veya ravilerin güvenilirliğine itimat ve tarikin sıhhati ilavesiyle de olsa bizim için böyle bir güven hasıl olmasın. Dolayısıyla bu kitabın izahatlarını İbn Abbas'tan bilmek ve ondan İbn Abbas'ın tefsiri olarak yararlanmak mümkün değildir. Yalnızca, sahibi bilinmeyen ama muhtemelen İbn Abbas'a ait olan görüş olarak onu teyit etmek üzere istifade edilebilir.

İbn Abbas'ın Tefsir Ekolü

Kur'an'ı nasıl tefsir etmek gerektiğine dair ondan bir nazariye gelmiş değildir. Ondan gelmiş tefsirin bazı kısımlarında nakledilmiş kimi rivayetlerden anlaşılan odur ki, onun tefsirdeki menheci sadece rivayetle tef-

⁴⁶⁸ Bkz: *Sahifetu Ali b. Ebi Talha an İbn Abbas fi Tefsiri'l-Kur'ani'l-Kerim*, s. 36, 37, 28 ve 29.

⁴⁶⁹ Sayfaların altında zikredilen bazı senedler muallaktır. Yani senedin daha başında bazı raviler kaldırılmıştır. Bazı yerlerde muallak senede ilaveten kâmil sened de başka bir kitaptan nakledilmişse de kimi yerde de sadece muallak senedle yetinilmiştir. Bunun örneği 80. sayfa, 11. madde, Bakara suresi 20. ayetin izahında, s. 82, madde 17, Bakara 23'ün izahında ve s. 91, madde 47, Bakara 158'in izahında görülebilir. Muallakın manası için bkz: Tehanevi, Zafer Ahmed Osmani, *Kavaid fi Ulumi'l-Hadis*, s. 39.

sir olmuştur. Kur'an'ın manalarını tanımada yalnızca esere⁴⁷⁰ ve rivayete itimat etmiştir.⁴⁷¹ O rivayet şöyledir:

Tefsir dört kısımdır: Arab'ın kendi dilinden bildiği (kendi diliyle anladığı) kısım, hiçkimsenin bilmemekte mazur olmadığı tefsir, âlimlerin bildiği tefsir, Allah'tan başka kimsenin bilmediği tefsir.⁴⁷²

Fakat öncelikle bu rivayetin güvenilir bir senedi yokur.⁴⁷³ İkincisi, bu rivayette tefsirin kısımları ve onun muhtelif satırları açıklanmıştır, bu durumda tefsir menheci ve Kur'an'ın nasıl tefsir edileceği ile hiçbir ilişkisi yoktur. Aslında bu rivayet Kur'an'ın mana ve maarifini dört kısım olarak tarif etmektedir:

1. Herkesin bilmesi gereken ve bilmemenin mazeret sayılmayacağı kısım. Ama nasıl ve hangi yolla anlaşılabilceği açıklanmamıştır.

2. Bir bölümü, Arapça konuşan herkesin kendi dili nedeniyle ve dilin kuralları gereği anlayabileceği ve vakıf olduğu kısımdır. Görünen odur ki, bu kısmı anlamada Arapça'ya ve onun kaidelerine aşina olmaktan başka bir şey bilmeye ihtiyaç yoktur. Arapça'yı bilme sayesinde ya tefsire muhtaç olunmayacaktır ya da ihtiyaç duyulsa bile Arapça'nın lügatı ve edebi kurallarından yararlanarak bu gerçekleştirilebilecektir.

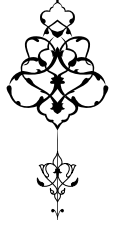
3. Onun bir bölümünü sadece âlimler bilir ve onların dışındakiler anlama yeterliliğine sahip değildir. Fakat mesele şu ki, hadiste bu âlimlerin nasıl bilginler olduğu, nasıl ve hangi menhecle bu kısım manaları anlayabildikleri açıklanmamıştır.

⁴⁷⁰ Eser'in ıstılah manası hakkında üç görüş vardır: 1) Eser, haber ve rivayetten daha geneldir. 2) Eser, haberle eşittir. 3) Eser, sahabiden ulaşılmış sözdür. (Bkz: *Mikbasu'l-Hidaye*, c. 1, s. 65)

⁴⁷¹ Bkz: *Dairetu'l-Mearifi'l-İslamiye el-Şiiyye*, c. 3, s. 53, el-Tefsir, Muhammed Hasan Âl-i Yasin'in makalesi.

⁴⁷² *Camiu'l-Beyan*, Taberi, c. 1, s. 26 ve küçük bir değişiklikle *Mecmeu'l-Beyan*'da (c. 1, s. 81) mukaddimenin üçüncü fenninde geçmektedir.

⁴⁷³ Çünkü bu rivayet *Mecmeu'l-Beyan* tefsirinde mürsel olarak zikredilmiştir. Taberi te-sirinde ise Muhammed b. Beşşar'dan, o Mü'mel'den, o Süfyan'dan, o Ebî'z-Zenad'dan, o da İbn Abbas'tan nakledilmiştir. Fakat Ehl-i Sünnet'in ünlü rical uzmanı Zehebi, Ebu'z-Zenad Abdullah b. Zekvan'ın doğum yılını hicri 65 olarak vermiştir (*Siyeru A'lami'n-Nübelâ*, c. 5, s. 445, madde 199) ve bu durumda böyle bir şahsın, hicri 68'de vefat eden İbn Abbas'tan vasıtasız rivayet etmesi imkansızdır. Dolayısıyla Taberi tefsirinde de bu rivayet mürsel olmaktadır ve Ehl-i Sünnet nezdinde de muteber değildir.

4. Bir bölümünü de, sadece Allah'ın bilebileceği ve onu anlayıp tefsir etmede hiçkimsenin yardımının dokunmayacağı, netice itibariyle de tefsir etmek için bir menhecin bulunmadığı kısım oluşturur. Bundan dolayı bu hadisten İbn Abbas'ın tefsir menhecini çıkarmak mümkün değildir. Bu hadisin ondan geldiği varsayılsa bile bundan olsa olsa İbn Abbas'ın Kur'an'ın mana ve maarifini tefsir açısından dört mertebede bildiği sonucu çıkarılabilir.⁴⁷⁴ Onun tefsirdeki metodunu ve menhecini açıkladığı düşünülecek başka bir hadise rastlamıyoruz. Tabii ki izah ve istidlalle birlikte gelmiş ona ait bazı tefsir görüşleri ve rivayetlerinden tefsir metodunun özellikleri anlaşılabilir ama o rivayetlerin sıhhati ve o görüşlerin İbn Abbas'tan geldiği net olmadığından bu haber ve reylerden çıkarılmış tefsir metodu kesin olarak kendisine nispet edilemeyecektir.⁴⁷⁵ Yalnızca denilebilir ki, ona ait tefsir metodunun özellikleri böyledir. Bu özellikler ise şunlardır:

- Arap Şiirinden Yararlanmak

Bir kısım rivayetler, İbn Abbas'ın, Kur'an-ı Kerim'deki kavramların ve ayetlerin manasını açıklarken Arap şiirinden çokça istifade ettiğine göstermektedir. İbn Sa'd'ın kendi senediyle Said b. Cübeyr ve Yusuf b. Mihran'dan rivayet ettiğine göre birçok konuda Kur'an'ın manasını İbn Abbas'a soruyor ve "O şöyledir, böyledir. Şairin şöyle şöyle söylediğini işitmediniz mi?"⁴⁷⁶ Taberi de ondan şöyle rivayet etmiştir: "Ne zaman Kur'an'dan bir şey kapalı ve gizli olsa şiire bakardı. Çünkü şiir Arapça'dır."⁴⁷⁷

Suyuti onun şöyle söylediğini nakletmiştir: "Şiir Arap divanıdır. Öyleyse Allah'ın Arapça indirdiği Kur'an'dan ne zaman bir kelimenin manası

⁴⁷⁴ Her ne kadar Kur'an ilimlerinde uzman bazı âlimler, "İbn Abbas, 'tefsir dört kısı -dır...' sözüyle tefsirdeki menhecinin alametlerini belirlemiştir" derseler de (*el-Tefsir ve'l-Müfessirin fi Sevbih'il-Kaşib*, c. 1, s. 233) yukarıdaki açıklamaya dikkat edildiğinde bu sözdeki zaaf açıkça görülecektir.

⁴⁷⁵ Zehebi, *el-Tefsir ve'l-Müfessirin*'da (c. 1, s. 74-77) ve Marifet, *el-Tefsir ve'l-Müfessirin fi Sevbih'il-Kaşib*'de (c. 1, s. 240-249) sözkonusu rivayet ve görüşlere dayanarak Kur'an'daki müşkül kavramların manasını anlayabilmek için kadim şiire ve fasih cahiliye şiirine başvurulması yöntemini kesin olarak İbn Abbas'a nispet etmişlerdir. Fakat bu görüşün yayınlığı ortadadır.

⁴⁷⁶ *El-Tabakatu'l-Kübra*, c. 2, s. 367.

⁴⁷⁷ Taberi tefsiri (*Camiu'l-Beyan*), c. 17, s. 143.

bize gizli olursa Arap dilinin divanına müracat eder ve anlamını oradan çıkartırız.”⁴⁷⁸ Yine ondan naklederek şöyle söylemiştir: “Ne zaman bana Kur’an’ın anlaşılması güç kavramlarının manasını sormak isterseniz onu şiirde arayın. Çünkü şiir Arab’ın divanıdır.”⁴⁷⁹ Bu metoda uygulamadaki en bariz ve en kapsamlı şahit, Nafi b. Ezrak’ın sorularına ondan nakledilmiş cevaplardır. Nitekim *Garibu’l-Kur’an* kitabında nakledilen örneklerle bakılırsa Kur’an’daki kavramların anlamını açıklarken yaklaşık ikiyüz elli kez Arap şiirinden delil getirilmiştir.⁴⁸⁰ Bu, onun Arap şiiri konusundaki kuvvetli edebi zevkini ve geniş bilgisini ortaya koymaktadır. Gerçi bu nakiller güvenilir bir senede sahip değilse de⁴⁸¹ sayısının çok olmasından dolayı, ayetleri tefsir ederken ve Kur’an-ı Kerim’in kavramlarını açıklarken böyle bir metodu kullandığına dair güçlü bir kanaat hasıl olmuştur. Özellikle de bu metodun kaideye uygun olduğu ve bu nakilleri uydurmaya herhangi bir sebep görünmediği düşünülürse.

Eleştiri

Eser sahibi müfessirlerden bir topluluk da bu metodu kullanıyordu ve Kur’an-ı Kerim’in kavramlarını açıklarken Arap şiirinden yararlanıyordu. Sahabe ve tabiinin de Kur’an’ın müşkül kavramlarında şiirden delil getirdiği nakledilmiştir.⁴⁸² Bazı âlimler bu metoda itiraz etmiş ve şöyle demiştir: Kur’an ve hadiste şiir kötülenmişken Kur’an’a şiirle delil getirilmesi nasıl mümkün olabilir?⁴⁸³ Ama doğrusu, bu eleştirinin yerinde olmadığıdır. Çünkü Kur’an’ın fasih Arapça ile nazil olduğu hesaba katılırsa, fasih Arapların bu kelimeleri kullanırken kasdettiği aynı anlamın murat edildiği

⁴⁷⁸ *El-İtkan*, c. 1, s. 382, otuz altıncı nev fi ma’rifeti garibe.

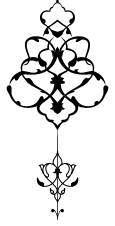
⁴⁷⁹ A.g.e.

⁴⁸⁰ Bkz: Abdurrahim, Muhammed ve Ahmed Nasrullah, *Garibu’l-Kur’an fi Şi’ri’l-Arab*, s. 28-283.

⁴⁸¹ Çünkü Suyuti’nin nakilleri mürseldir, İbn Sa’d rivayetinde Ali b. Zeyd ihtilafıdır ve zayıflık içerir. (Bkz: Zehebi, Muhammed b. Ahmed b. Osman, *Mizanu’l-İ’tidal*, 127/1, madde 5844)

⁴⁸² *El-İtkan*, c. 1, s. 381 ve 382 (otuz altıncı nev).

⁴⁸³ *El-İtkan*, c. 1, s. 382, Nişaburi, Hasan b. Muhammed, *Garaibu’l-Kur’an*, c. 1, s. 6’da da bu metodun zaafına değinilmiştir. Şöyle denmiştir: “Kuşkusuz bu (yani şiirler), Kur’an’daki müşkül kelimeler ve kıraatı tashih için örnek ve delil oluşturmada olsa olsa zan ifade eder. Bilakis Kur’an başka şeye hüccettir, başka şey ona hüccet olmaz.”

anlaşılacaktır. Fasih kullanımlarda kelimelerin manasına vakıf olmak istediğimiz her yerde fasih Arab'ın şiirine ve sözüne başvurmakta hiç beis yoktur. Fasih kullanımındaki manasına aşına olmadığımız, Kur'an'ın garibi ve müşkül kavramlar olarak ifade edilen kelimelerde bunların fasih kullanımlardaki manasına vakıf olabilmeyin yollarından biri, Arapların fasih şairlerinin şiirleri hakkında bilgi sahibi olmaktır, üstelik Müslüman olmasalar bile. Bu, gerçekte Arap fasihlerin kullanımlarındaki kelimele-
rin manasıyla ilgili olarak cehaleti giderme ve fasih Arapça bilgisinin artırılması demektir, yoksa Kur'an'ı ikinci dereceye indirmek ve Arab'ın şiirine tabi kılmak değil. Fakat Kur'an-ı Kerim'in kavramlarının manasını anlamak için şiirlerden yararlanmanın özel bir uzmanlık ve içtihad gerektirdiği ilim sahiplerine gizli değildir. Çünkü Arap edebiyatının kuralları çerçevesinde kalmak ve kaideye uymak gerekmektedir. Kur'an'da bir kelime, Arap şiirlerinden birinde bir manaya kullanıldığında Kur'an'da da her yerde aynı anlamda kullanılmış değildir. Bu kelimenin muhtelif kullanımları bulunabilir: Şiirde bir anlama, Kur'an'da ise başka anlama gelebilir. Evet, ileri bir araştırmayla sözkonusu kelimenin birden fazla anlamı bulunmadığı, onun da şiirde kullanılan anlam olduğu ve ayette bunun hilafına muttasıl ve munfasıl herhangi bir karine bulunmadığı ortaya konulduğunda kelimenin ayette de aynı anlama geldiği anlaşılmış olacaktır. Fakat eğer araştırma sonunda sözkonusu kelimenin Arap fasihlerinin kullanımlarında birden fazla manada kullanıldığı anlaşılırsa bu durumda kelimenin ayetteki anlamını tayin için belirgin bir karine lazım olacaktır. Aynı şekilde, karineler gözönünde bulundurulduğunda ayetteki manası anlaşılabiliriyorsa şiirde başka bir manaya kullanıldığı gerekçesiyle o manadan vazgeçilemez. Dolayısıyla her ne kadar Kur'an-ı Kerim'in kavramlarının anlamlarını kavramada Arap şiirinden yararlanma ilkesi sahih ve akılcı bir metod ise de bu metodun İbn Abbas ve diğer müfessirler tarafından kullanıldığı konular incelemeye ve eleştiriye açıktır.

- Arap Örfündeki Diyalogtan Yararlanmak

Birtakım rivayetler, İbn Abbas'ın Kur'an'daki bazı kelimelerin manasını anlamak için bedevi Arapların veya sokak ve çarşıdaki Arapların diyaloglarından yardım aldığına delalet etmektedir. Taberi, "Size dinde

herhangi bir zorluk yükledi.”⁴⁸⁴ ayetini tefsir ederken ayetteki “harac”⁴⁸⁵ kelimesinin İbn Abbas’a sorulduğunu ve şöyle cevap verdiğini rivayet etmiştir:

“Kur’an’da ne zaman bir şey gizli saklı ve kapalı görünüyorsa şiire bakın. Çünkü şiir Arapça’dır.” Sonra çölde yaşayan bir Arab’ı çağırdı ve ona “harac”ın ne olduğunu sordu. Bedevi cevap verdi: “Dayk”⁴⁸⁶. İbn Abbas “doğru söyledin” dedi.⁴⁸⁷

Suyuti, İbn Abbas’tan şöyle rivayet etmiştir:

“Fâtıru’s-semavat”ın manasını bilmiyordum. Ta ki bir kuyu üzerine tartışan iki Arab yanıma gelene dek. Onlardan biri “inna fetertuha” diyordu [ve kasdettiği şey şuydu ki] “onu ben başlattım”⁴⁸⁸

Taberi de Katade aracılığıyla İbn Abbas’tan şöyle rivayet etmiştir:

“رَبَّنَا افْتَحْ بَيْنَنَا وَبَيْنَ قَوْمِنَا بِالْحَقِّ”⁴⁸⁹ ayetinin manasını bilmiyordum. Ta ki Zi-Yezen’in kızı kocasına “Gel seni fethettireyim” diyene dek. Bununla kasdettiği “Gel seni hakimın yanına götürüyüm” idi.⁴⁹⁰

Zemahşeri de “إِنَّهُ ظَنَّ أَنْ لَنْ يَخُورَ”⁴⁹¹ ayetini izah ederken İbn Abbas’tan şöyle nakletmiştir:

Çölde yaşayan bir Arap kadının, kızına “hûri”, yani “dön gel” diye seslendiğini işitene dek “yahur”un manasını bilmiyordum.⁴⁹²

Fakat bu nakillerin de güvenilir senedi yoktur. Arap şiirinden yararlanmayı eleştirirken sarfedilen söz, Arap diyaloglarından istifade için de geçerlidir ve burada tekrar edilmeyecektir. Buna ilaveten zikredilmesi

⁴⁸⁴ Hac 78

⁴⁸⁵ Zorluk (Çev.)

⁴⁸⁶ Zorluk, güçlük, kalp ve göğüste darlık (Logatname-i Dehhoda-Çev.)

⁴⁸⁷ *Camîu'l-Beyan*, c. 17, s. 143. İbn Ebi Yezid'den başka bir nakilde şöyle rivayet etmiştir: “Size dinde herhangi bir zorluk yükledi” ayetinin manasını İbn Abbas’a sorduklarında şöyle cevap verdi: “Burada Hüzeyl kabilesinden kimse var mı?” Bir adam “Evet” dedi. Ona sordu: “harac kelimesini aramızda neye karşılık kullanıyorsunuz?” Adam cevap verdi: “Dayk” İbn Abbas “Manası bu işte” dedi.

⁴⁸⁸ *El-İtkan*, c. 1, s. 354.

⁴⁸⁹ Araf 89

⁴⁹⁰ *Camîu'l-Beyan*, c. 9, s. 3.

⁴⁹¹ İnşikak 14

⁴⁹² *El-Keşşaf*, c. 4, s. 198.

zorunlu olan nokta, Kur'an-ı Kerim fasih Arapça olduğundan onun manasını anlamada mutlak olarak Arap diyaloglarından değil, sadece Arab fasihlerin diyaloglarından yardım alınabileceğidir.

- Nüzulün Sebebi ve Ortamından Yararlanmak

Nüzul sebebinden maksat, sayesinde ve ardından Kur'an-ı Kerim'in bir kısmının (ayet veya ayetler ya da bir sure) nazil olduğu olay veya sorudur. Nüzul ortamından maksat da ayetlerin nüzul zamanındaki insanların durumları, halleri ve kültürüdür. *Kur'an Tefsiri Metodolojisi* kitabında, nüzul sebebi ve ortamının, ayetleri tefsir ederken dikkat edilmesi gereken karineler olduğu açıklanmıştır.⁴⁹³ Rivayetlerden çıkan sonuç şudur ki, İbn Abbas da bu noktaya riayet ediyor ve ayetlerin manasını anlarken ayetlerin sebep ve ortamından yardım alıyordu. Nüzul sebebi gözönünde bulundurulmazsa akıldaki soru uyandıracak ayetlerden biri,

”إِنَّ الصَّفَا وَالْمَرْوَةَ مِنْ شَعَائِرِ اللَّهِ فَمَنْ حَجَّ الْبَيْتَ أَوْ اعْتَمَرَ فَلَا جُنَاحَ عَلَيْهِ أَنْ يَطُوفَ بِهِمَا“⁴⁹⁴

ayetidir. Çünkü Safa ve Merve arasında say yapmanın vucubiyeti dinin esaslarından olmasına rağmen bu ayette onun hakkında, zâhiren haram olmadığını ifade eden “günah yoktur” tabiri kullanılmıştır. Bu yüzden, Safa ve Merve arasında say vacip olmasına karşın neden ayette “günah yoktur” tabirinin kullanıldığı sorulacaktır. Taberi, kendi senediyle Amr b. Hubeyş'ten şöyle nakletmiştir:

Bu ayeti Abdullah b. Ömer'e sordum. Dedi ki: “İbn Abbas'a git ve ona sor. O, Muhammed'e (s.a.a) nazil olan hakkında daha bilgilidir.” İbn Abbas'ın yanına gittim ve ona sordum. Şöyle dedi: “Safa ve Merve'de putlar vardı. İnsanlar Müslüman olduklarında bu ikisi arasında tavaf (say) yapmaktan kaçındılar (putların varlığı nedeniyle). Ta ki “Safa ve Merve Allah'ın şiarlarından...” ayeti nazil olana dek.”⁴⁹⁵

Sözkonusu ayet hakkında ortaya atılan sorunun cevabını verirken ayetin nüzul sebebinden yararlandığı anlaşılmaktadır. Aynı şekilde Nafi b. Ezrak'ın sorularını içeren uzun rivayette, [Allah Teala'nın] “Hiç kuşku

⁴⁹³ Bkz: *Reveşşinasi-yi Tefsir-i Kur'an*, s. 145-162.

⁴⁹⁴ Bakara 158

⁴⁹⁵ *Camiu'l-Beyan*, c. 2, s. 28.

yok sana kevseri verdik” ayetini hangi sebeple zikrettiği sorusuna cevap verirken İbn Abbas’tan şöyle nakletmiştir:

Allah Rasülü (s.a.a) Merve’nin kapısından girip Safa’nın kapısından çıkarken As b. Vail Sehmi ile yüzyüze geldi. As, Kureyş’e geri döndüğünde ona soruldu: “Ey Eba Amr, kiminle karşılaştın?” Dedi ki: “Soyu kesikle”. Kasedettiği Peygamber’di (s.a.a) . Allah Rasülü henüz o mekandan ayrılmamıştı ki sure nazil oldu.

Sonra “Gerçek şu ki, asıl senin düşmanın soyu kesik olandır.” ayetinin manasını izah ederken şöyle demiştir: “Düşmanın As b. Vail Sehmi, hayırdan soyu kesik olandır.”⁴⁹⁶ Bu rivayetten de anlaşıldığı gibi, “Gerçek şu ki, asıl senin düşmanın soyu kesik olandır.” ayetinin anlamını açıklamak için nüzul sebebinden yardım almıştır.

“فَإِذَا قُضِيَتْكُمْ مَّنَاسِكُكُمْ فَادْكُرُوا اللَّهَ كَذِكْرِكُمْ آبَاءَكُمْ أَوْ أَشَدَّ ذِكْرًا”⁴⁹⁷ ayetinin izahında İbn Abbas’dan şöyle rivayet edilmiştir:

Araplar teşrik günlerinden sonra hac ibadetini bitirdikten sonra Mina mescidi ve dağ arasında durur, içlerinden her biri babalarının cömertlik, yiğitlik ve sıla-i rahim konusundaki faziletlerini anlatarak buna dair şiirler söylerdi. Bu işi yapmaktaki amaçları, geçmiştekilerin eserleriyle şöhrret ve gösteriş yapmaktı. Allah İslam nimetini onlara bahşettiğinde onları, babalarını zikrettikleri gibi Rablerini zikretmeye zorladı.⁴⁹⁸

Bu rivayete göre de İbn Abbas ayetin manasını izah için ve Allah’ı zikretmeyi babalarını zikretmeye benzetme meselesini yorumlarken ayetin nüzul ortamını ve ayetin nüzulünden önceki cahiliye Arabının tarzını hatırlatmıştır.

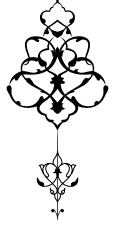
- Diğer Ayetlerden Yararlanmak

Kur’an Tefsiri Metodolojisi’nde, her ayeti tefsir ederken, o ayetin mana ve muhtevasıyla ilişkisi bulunan diğer ayetleri gözönünde bulundurmak gerektiğini, bu yapılmazsa Allah Teala’nın ayetlerdeki gerçek muradının

⁴⁹⁶ Garibu’l-Kur’an fî Şi’ri’l-Arab, s. 253, 254.

⁴⁹⁷ Bakara 200

⁴⁹⁸ Fahru Razi, Muhammed b. Ömer, *el-Tefsiru’l-Kebir*, c. 5, s. 183.

anlaşılamayacağını açıklamıştık.⁴⁹⁹ Bazı rivayetler, İbn Abbas'ın da bazı yerlerde bu kuralı uyguladığını, bir ayeti tefsir ederken başka bir ayetten yararlandığını göstermektedir. Taberi “مَا جَعَلَ عَلَيْكُمْ فِي الدِّينِ مِنْ حَرَجٍ”⁵⁰⁰ ayetinin izahında kendi senediyle İbn Abbas'tan şöyle rivayet etmiştir:

Buyurmaktadır ki, İslam'da sizi sıkacak hiçbir şey getirmemiştir. Bu, Allah'ın En'am suresindeki sözü gibidir:

“فَمَنْ يُرِدِ اللَّهُ أَنْ يَهْدِيَهُ يَشْرَحْ صَدْرَهُ لِلْإِسْلَامِ وَمَنْ يُرِدْ أَنْ يُضِلَّهُ يَجْعَلْ صَدْرَهُ ضَيِّقًا حَرَجًا”⁵⁰¹ Saptırmak istediği kimsenin içini daraltır ve İslam'ı ona dar gösterir, halbuki İslam ferahtır.⁵⁰²

Aynı şekilde “قَالُوا رَبَّنَا آمَنَّا اِثْنَيْنِ وَأُحْيَيْنَا اِثْنَيْنِ”⁵⁰³ ayetini izah ederken ondan yaptığı rivayete göre bu, Allah'ın “كَيْفَ تَكْفُرُونَ بِاللَّهِ وَكُنتُمْ أَمْوَاتًا”⁵⁰⁴ sözü gibidir.⁵⁰⁵ Yani birinci ayette geçen iki ölüm ve iki diriltmenin ne olduğunun belirlenmesi için “Sizler ölüyken sizi diriltti. Sonra sizi yine öldürecek, daha sonra tekrar diriltecek.” buyrulan ikinci ayetten yardım almıştır. Bu işaretle iki ölümü, ruh üflenmeden önceki insan hali ve insanın bu dünyadaki hayattan sonra öldürülmesi şeklinde tefsir etmiştir. İki diriltmeyi ise insanın anne rahminde dirilmesi ve doğması, diğeri de kıyamette hazır bulunmak için dirilmesi olarak tarif etmiştir. Başka bir yerde de “آمَنَّا اِثْنَيْنِ وَأُحْيَيْنَا اِثْنَيْنِ” in manası için ondan şöyle rivayet edilmiştir:

Sizi yaratmadan önce topraktınız. Bu ölümdür. Sonra sizi yarattı. Bu da diriltmedir. Sonra sizi öldürecek ve kabirlere döneceksiniz. Bu da diğer bir ölümdür. Daha sonra ise kıyamet günü sizi diriltecektir, bu da tekrar diriltmedir. Öyleyse bunlar iki ölüm ve iki dirilmedir. Nitekim Allah'ın sözü şöyledir:

“كَيْفَ تَكْفُرُونَ بِاللَّهِ وَكُنتُمْ أَمْوَاتًا فَأَحْيَاكُمْ ثُمَّ يُمِيتُكُمْ ثُمَّ يُحْيِيكُمْ ثُمَّ إِلَيْهِ تُرْجَعُونَ”⁵⁰⁶

⁴⁹⁹ Bkz: Reveşşinasi-yi Tefsir-i Kur'an, s. 192-196.

⁵⁰⁰ Hac 78

⁵⁰¹ En'am 125

⁵⁰² Camiu'l-Beyan, c. 17, s. 143.

⁵⁰³ Gafir (Mümin) 11

⁵⁰⁴ Bakara 28

⁵⁰⁵ Camiu'l-Beyan, c. 24, s. 31.

⁵⁰⁶ Camiu'l-Beyan, c. 1, s. 145 ve 146, Bakara 28'in izahı.

Bu çıkarımın esası diyalogun akli ilkelerine uygundur. Çünkü insanlar da kendi diyalogları sırasında eğer konuşanın sözü kapalıysa ve maksadı anlaşılmıyorsa kastedtiğini anlayabilmek için onun diğer sözlerinden yardım alır. Ama diğer ayetlerden faydalanma yöntemi dikkatli davranmayı ve incelemeyi gerektirmektedir. Çünkü bir ayetin manasını açıklamak için diğer bir ayetin kullanılması bazen manayı da bozabilir. Mesela “bizi iki kez öldürdün” ayetini tefsir etmek için “Sizler ölüyken sizi dirilttiği halde...” ayetinden insanın toprak olma hali ve dünyadaki hayatından sonra ölümünü anlamak, birçok sorunu da beraberinde getirecektir. Zira insanın toprak olmasına onun öldürülmesi denk düşmektedir. Bu nedenle İbn Abbas’ın ve diğer müfessirlerin bu tür kullanımları tenkide açıktır ve iyi incelenmelidir.

- Ayetlerin Mevzu Özelliklerinden Yararlanmak

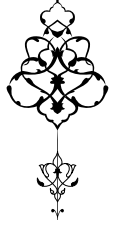
Ayetleri tefsir ederken ve zâhirlerini anlarken dikkat edilmesi gereken durumlardan biri de ayetlerin konu özellikleri ve hususiyetleridir. Tabii ki Kur’an’ın muhataplarına aşık olan veya biraz dikkat edildiğinde aşık olan özellikler ve hususiyetler.⁵⁰⁷ Bazı rivayetlerden İbn Abbas’ın bu noktaya odaklandığı ve gündeme gelen bazı soruların cevaplarını bu yolla elde ettiği anlaşılıyor. Taberi, “أَيُّمَا الْأَجَلَيْنِ قَضَيْتُ فَلَا عُذْوَانَ عَلَيَّ وَاللَّهُ عَلَيَّ”⁵⁰⁸ ayetini tefsir ederken Said b. Cubeyr’den şöyle rivayet etmiştir:

Kufe’de hac için hazırlık yaparken bir Yahudi bana dedi ki: “Ben seni ilmi arayan kimse olarak görüyorum. Bana, Musa’nın (a.s) iki süreden hangisini tamamladığını söyler misin?” Dedim ki: “Bilmiyorum. Şimdi Arab’ın âliminin -İbn Abbas- yanına gidiyorum, ona soracağım.” Mekke’ye vardığımda bunu İbn Abbas’a sordum. Yahudi’nin sözünü ona anlattım. İbn Abbas dedi ki: “O iki müddetin en fazlasını ve en iyisini yerine getirdi. Çünkü Allah’ın peygamberi vadettiğinde vadedinden caymaz.”⁵⁰⁹

⁵⁰⁷ Bkz: *Reveşşinasi-yi Tefsir-i Kur’an*, s. 178.

⁵⁰⁸ Kasas 28

⁵⁰⁹ *Camiu’l-Beyan*, c. 20, s. 43 ve 44.

Bu rivayete göre İbn Abbas, Yahudi'nin sorusuna cevabını ayetin mevzu hususiyetinden, yani Allah'ın peygamberi olan ve vadinden caymayan Hz. Musa'nın (a.s) sıfatlarından yararlanmıştır.⁵¹⁰

- İlimde Derinleşmiş Olanlardan Öğrenmek

İbn Abbas, rivayetlere göre Kur'an tefsirinde içtihad ve görüş ehli biri olmasına; fasih şiirden, Arapların örfündeki diyaloglardan, ayetlerin nüzul sebebi ve ortamından, ayetlerin mevzu hususiyetlerinden ve diğer ayetlerden yardım alarak ayetlerin manasını çıkarmasına ve tefsire ilişkin soruların cevaplarını bulmasına rağmen, kendisini, ilimde derinleşmiş olanlara ve Kur'an'ın tüm gerçek manalarına vakıf müfessirlere, yani Nebiyy-i Ekrem'e (s.a.a) ve Hz. Ali'ye (a.s) muhtaç görüyordu. Kur'an-ı Kerim'in mana ve maarifini anlamada onlara sormayı ve onların eğitiminden yararlanmayı mecburiyet kabul ediyordu. Allah Rasulü'nün (s.a.a) zamanından çok azını idrak etmişse de ve Hazret'in rihleti sırasında yaklaşıp ondört yaşında idiyse de Kur'an tefsirinde Allah Rasûlü'nden (s.a.a) rivayetleri ondan nakletmişler⁵¹¹ ve onun bazı ayetlerin manasına dair Hazret'e sorduğu soruları rivayet etmişlerdir.

Saduk (r.h) kendi senediyle İbn Abbas'tan şöyle rivayet etmiştir:

Peygamber'e (s.a.a) sordum: "Âdem'in Rabbinden öğrendiği ve Allah'ın bu sayede tevbesini kabul ettiği kelimeler neydi?" Şöyle buyurdu: "Muhammed'in [sallallahu aleyhi ve alihi], Ali, Fatma, Hasan ve Hüseyin'in [aleyhimüsse-lam] hakkı için tevbesini kabul etmesini istedi. Bunun üzerin tevbesi kabul edildi."⁵¹²

Bu ve benzeri rivayetler göstermektedir ki İbn Abbas, çocukluğundan itibaren Kur'an-ı Kerim'in mana ve maksatlarını anlamada Allah Rasûlü'ne (s.a.a) müracat etmiş ve Hazret'ten istifade etmişti. Yine rivayetlerden, Allah Rasûlü'nden sonra Hz. Ali'nin (a.s) yanında bulunup onun tale-

⁵¹⁰ Elbette bu değerlendirmenin üzerinde düşünmek gerekir. Çünkü Hazret-i Musa (ale - hisselam) iki müddetten daha fazlasını tamamlayacağı vaadinde bulunmamıştı ki yerrine getirmezse vaadinden caymış olsun.

⁵¹¹ Bu rivayetlere bazı örnekleri için *Nuru's-Sakaleyn* tefsirine bakılabilir (c. 1, s. 72, 82 ve 90, hadisler: 159, 204, 243 ve s. 337, hadis 134).

⁵¹² *El-Hisal*, c. 1, s. 270, babu'l-hamse, hadis 8; aynı zamanda bkz: *Dürü'l-Mensur* (Me - şur Mektebeti Ayetillah el-Mer'eşi, c. 1, s. 47).

beliğini yapmayı tercih ettiği ve Kur'an'ın mana ve maarifini anlamada Hazret'ten çokça yararlandığı anlaşılmaktadır. Şii âlimler onun şöyle buyurduğunu rivayet etmişlerdir: “Kur'an ilimleri ve maarifi adına öğrendiğim ne varsa hepsi Ali b. Ebi Talib'dendir (a.s.)”⁵¹³ Ehl-i Sünnet de ondan, “Tefsire dair ne öğrendiysem hepsi Ali b. Ebi Talib'tendir” şeklinde nakletmiştir.⁵¹⁴ Yine ondan şöyle rivayet edilmiştir: “Peygamber'in ilmi Allah'tandır, Ali'nin (a.s) ilmi de Peygamber'den. Benim ilmimse Ali'dendir (a.s) . Muhammed'in (s.a.a) ashabının ilmi Ali'nin (a.s) ilmi ile karşılaş-
tırıldığında yedi denizde bir damla gibidir.”⁵¹⁵

İbn Ebi'l-Hadid demiştir ki: “Onun Ali (a.s) ile birlikteliği, bağlarını kesip ona yönelmesi [başkalarından kopup onun yanına gidip gelmesi] ve onun eğittiği bir talebe olması insanların bildiği bir şeydir.”⁵¹⁶

Kur'an ilimleri âlimi Zerkeşi de onun tefsir konularını Ali'den (a.s) öğrendiğini belirtmiştir.⁵¹⁷ Önceki bölümlerde, bir gece yatsı namazından sonra seher vaktine kadar Emirülmüminin Ali'nin (a.s) İbn Abbas için “el-Hamd” kelimesinin harflerini açıkladığına ve İbn Abbas'ın da bunların hepsini öğrendiğine dair bir rivayet nakledilmişti.⁵¹⁸ Bundan dolayı İbn Abbas için Kur'an'ın bilgilerini anlamanın yollarından birinin, Nebiyy-i Ekrem (s.a.a) ve Ali (a.s) gibi ilimde derinleşmiş olanlardan öğrenmek olduğuna tereddüt yoktur.

Sonuç

Her ne kadar İbn Abbas'ın tefsir ekolünü anlamak için kesin bir belge elimizde yoksa da ona ait görüşlerden ve rivayetlerden onun tefsir yönteminin, nispeten kuşatıcı içtihad metodu olduğu sonucu çıkmaktadır. Çünkü Kur'an'ın kavramlarını beyan ederken fasih şiirlerden ve Arap örfündeki diyaloglardan yararlanıyordu. Ayetlerin nüzul sebeplerine ve

⁵¹³ Seyyid b. Tavus (Ali b. Musa) *Sa'du's-Saud*'da (s. 285), Meclisi *Biharu'l-Envar*'da (c. 92, s. 105), Ebu'l-Hasan Amuli *Mir'atu'l-Envar*'da (s. 5).

⁵¹⁴ Bkz: *el-Tefsir ve'l-Müfessirin*, c. 1, s. 89.

⁵¹⁵ *Sa'du's-Saud*, s. 285, 286.

⁵¹⁶ İbn Ebi'l-Hadid, Abdulhamid, *Şerhu Nehci'l-Belaga*, c. 1, s. 19.

⁵¹⁷ Bkz: *el-Burhan fi Ulumi'l-Kur'an*, c. 2, s. 157.

⁵¹⁸ “Kur'an'ın bütün manalarına vakıf müfessirler” bölümünde “İmam Ali (aleyhisselam) ve tüm Kur'an'ın tefsiri” kısmı.

ortamına dikkat ediyor, ayetlerin manasını anlamada onlardan yardım alıyordu. Ayetlerin anlamını izah etmek için diğer ayetlerden faydalanıyordu. Ayetlerin mevzu hususiyetlerine bakıyor ve ondan birtakım noktalar çıkarıyordu. Kur'an-ı Kerim'in mana ve maksatlarını anlamada Allah Rasülü (s.a.a) ve Müminlerin Emiri gibi ilimde derinleşmiş olanlardan fazlasıyla yararlanıyordu. Bu istifadeler her ne kadar sahih ve diyalogun akılcı ilkelerine uygun olsa da buna rağmen onun bu tefsir metodu kâmil bir yöntem olarak görülemez. Çünkü *Reveşsinasi-yi Tefsir*'de beyan ettiğimiz gibi ayetlerin tefsirinde, bu tefsirde görülmeyen başka şeylerden de yardım alınabilir. Yok eğer İbn Abbas'ın da zaten böyle yaptığı söylenirse, bunun bilgisi elimize ulaşmış değildir.⁵¹⁹

İbn Abbas'ın Tefsir Medresesi

İbn Abbas'ın tefsir medresesinden kasıt, İbn Abbas tarafından oluşturulmuş bulunan ve bir topluluğun hazır bulunup ondan istifade ettiği tefsir mektebi ve ders halkasıdır. Bazı Kur'an âlimleri şöyleder: “Abdullah b. Abbas, İmam Ali'nin (a.s) şehadetinden sonra Mekke'ye göçetti, ondan sonra hiçbir makam ve sorumluluk üstlenmedi ve İmam Ali'den (a.s) öğrendiği maarif ve ilimleri neşretmekle meşgul oldu. Onun ders halkası 67'deki vefatına kadar devam etti. İslam âlemindeki en büyük ilim adamları bu medreseden mezun oldular. Belki de tabiidinden Kur'an manalarını en iyi bilenler, İbn Abbas'ın elinde yetişmiş olan ve onun ders halkasından mezun olanlardır. İbn Teymiye demiştir ki: “Tefsirde en âlim olanlar Mekkelilerdir. Çünkü Mücahid, Ata, İkrime, Tavus, Ebi Eş'as, Said b. Cübeyr gibi isimler İbn Abbas'ın etrafındaydılar.”⁵²⁰

Onun naklettiği şey, iddiadan öteye geçmemektedir. Ne Mekke'de İbn Abbas tarafından bir ders halkası oluşturulduğuna dair bir şahit zikretmiştir, ne de en büyük ilim adamlarının bu mektepten mezun olduğuna ve onların Kur'an'ın manalarını en iyi bildiklerine dair bir de-

⁵¹⁹ Bazı müsteshrikler, mesela Goldziher, *Mezahibu't-Tefsiri'l-İslami* kitabında İbn Abbas'ın Kur'an'ın manalarını verirken ilmi kaynaklarından birinin Yahudi âlimler olduğunu belirtmiştir. Fakat Marifet, *el-Tefsir ve'l-Müfessirun fi Sevbihil-Kaşib* kitabında (s. 252-265) bu ithamı gayet güzel tahkik etmiştir. Burada bu konuya değinmiyor ve konuya ilgi duyanları ilgili kitaba yönlendiriyoruz.

⁵²⁰ Bkz: *el-Tefsir ve'l-Müfessirun fi Sevbihil-Kaşib*, c. 1, s. 316.

lil getirmiştir. İbn Teymiye'nin delilsiz bir iddiadan ibaret olan sözü, söz-konusu iddiaya delili bulunmamasına ilaveten kesin olarak yanlıştır. Zira “Kur'an'ın gerçek müfessirleri” bölümünde belirtilen delillere binaen, Nebiyy-i Ekrem'den (s.a.a) ve Emirülmüminin'den (a.s) sonra Kur'an tefsirinde en âlim kişiler, onlardan sonra gelen on bir masum imamdır. Mekkeliler ve adı geçen kişiler tefsirde en bilgili kimseler olmamak bir yana, bilakis onlarla kıyas edilmeleri bile doğru değildir. Eğer birisi, burada, onlardan sonra tefsirdeki en bilgili insanlar olduklarının kastedildiğini söylerse İbn Teymiye'nin maksadının kesinlikle bu olmaması bir yana, buna herhangi bir delil de yoktur.

2- İbn Mesud

Annesinin adı olan “Ümmü Abd” nedeniyle “İbn Ümmi Abd” da denilen⁵²¹ Abdullah b. Mesud, Allah Rasülü'nün (s.a.a), hicretinin 32. yılında altmış küsur yaşında Medine'de vefat etmiş ve Baki mezarlığına defnedilmiş ashabından biridir.⁵²²

Onun hakkında şöyle denmiştir: Allah Rasülü'nden (s.a.a) sonra Mekke'de Kur'an'ı açığa vuran, Kureys'in kulağına ulaşmasını sağlayan ve bu yüzden de Allah yolunda eziyet gören ilk kişidir.⁵²³ Sahabe arasında kıraat ilmiyle ünlüdür.⁵²⁴ Ömer, hükümeti sırasında onu Kufe'ye, Kufelilere Kur'an, şeriat ve ahkâmı öğretmek üzere göndermişti. Bunun üzerine onların arasında ilmi yaydı ve çok sayıda kişiye fıkıh öğretti.⁵²⁵ Taberi, Mesruk'tan şöyle rivayet etmiştir: “Abdullah [b. Mesud] bize [Kur'an'dan] sure kıraat ederdi. Sonra onun hakkında hadis söyler ve gün boyunca onu tefsir ederdi.”⁵²⁶ Suyuti, *İrşad*'da Halili'den, Süddi'nin kendi tefsirini bazı senedlerle İbn Mesud ve İbn Abbas'a dayandırıldığını nakletmiş ve sonra şöyle demiştir: “Hâkim, *Müstedrek*'inde o tefsirden bazı konuları Mürre tarikiyle İbn Mesud'dan zikretmiş ve tashih etmiştir.”⁵²⁷

⁵²¹ *Siyeru A'lami'n-Nubela*, c. 1, s. 462, *Elkeni ve'l-Elkab*, c. 1, s. 216.

⁵²² Hatib Bağdadi, Ahmed b. Ali, *Tarihu Bağdad*, c. 1, s. 149, *Siyeru A'lami'n-Nubela*, c. 1, s. 461.

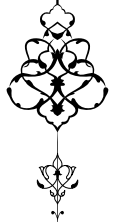
⁵²³ Bkz: İbn Hişam, Abdülmelik, *el-Siretu'n-Nebeviyye*, c. 1, s. 314.

⁵²⁴ Kummi, Abbas, *Muntehe'l-Amal*, c. 1, s. 124.

⁵²⁵ *Tarihu Bağdad*, c. 1, s. 147.

⁵²⁶ *Camiu'l-Beyan*, c. 1, s. 28.

⁵²⁷ *El-İtkan*, c. 2, s. 1231, 1232.

Şii ve Sünni tefsir kitaplarında ayetlerin manası zikredilirken İbn Mesud'dan çok sayıda rivayet ve görüş nakledilmiştir.⁵²⁸ Bu yüzden sahabe müfessirler arasında sayılmıştır.⁵²⁹

Alkame'den şöyle nakledilmiştir:

Bir gün İbn Mesud dedi ki: "Allah'ın kitabını benden daha iyi bilen birine rastladığımda onun bulunduğu yere seyahat ederdim." Adamın biri ona dedi ki: "Ali'yle (a.s) görüştün mü?" Dedi ki: "Evet, onunla görüştüm, ondan [Kur'an ilmini] aldım ve Kur'an'ın kıraatını öğrendim. O, Allah Rasûlü'nden (s.a.a) sonra insanların en hayırlısı ve onların en âlimi idi. Onu, sular seller gibi akarken gördüm."⁵³⁰

Onun Müminlerin Emiri Ali'nin (a.s) Şiisi ve takipçisi olduğuna ilişkin âlimlerin rivayet ve görüşleri muhtelifdir. Saduk'un (r.h) *Hisal*'deki rivayetine göre o, Ebubekir'in hilafet postuna oturmasını reddeden on iki kişiden biriydi. Kureys'e şöyle demişti: "Sizler biliyorsunuz ve hayırlılarınız da biliyor ki Peygamber'in (s.a.a) Ehl-i Bey'ti Peygamber'e sizden daha yakındır. Eğer siz bu işi (hilafet) Allah Rasûlü (s.a.a) ile akrabalığınız nedeniyle iddia ediyor ve 'bizim geçmişimiz var' (yani sizden önce İslam'a inandık) diyorsanız Peygamberinizin Ehl-i Bey'ti Allah Rasûlü'ne (s.a.a) sizden daha yakındır ve onların (İslam'daki) geçmişi sizden daha fazladır. Peygamberinizden sonra Ali b. Ebi Talib (a.s) bu işin (hilafet) sahibidir. Öyleyse Allah'ın onun için kararlaştırdığı şeyi ona iade edin ve buna sırt çevirmeyin. Yoksa ziyana uğrarsınız."⁵³¹ Yine onun aracılığıyla Allah Rasûlü'nden (s.a.a) birtakım rivayetler nakledilmiştir. Buna göre Peygamber'den (s.a.a) sonra İsrailoğullarının liderleri sayısınca on iki halife gelecektir.⁵³² Ebu's-Salah, *Takrib*'de onu Masum İmamların (a.s) velayetine inanan kimseler arasında zikreder.⁵³³

⁵²⁸ Bkz: Tefsiru Firat el-Kufi, s. 206, 461, 496, hadisler: 272, 603 ve 651, Rad suresi 7. ayetin, Rahman suresi 19-21. ayetlerin ve Kalem suresi 1-6. ayetlerin izahında.

⁵²⁹ Bkz: *el-İtkan*, c. 2, s. 1228; *el-Tefsir ve'l-Müfessirin*, c. 1, s. 83; *el-Tefsir ve'l-Müfessirin fi Sevbih'il-Kaşib*, c. 1, s. 218.

⁵³⁰ *Sa'du's-Saud*, s. 285.

⁵³¹ *El-Hisal*, c. 2, s. 461-464, ebvabu'l-isna aşere, hadis 4.

⁵³² Bkz: A.g.e., s. 466-469, ebvabu'l-isna aşere, hadisler 6-11.

⁵³³ Bkz: Ebu's-Salah Halebi, Takiyuddin, *Takribu'l-Mearif fi'l-Kelam*, s. 168.

Hız. Ali'den (a.s) şöyle rivayet edilmiştir: "Yeryüzü yedi kişi hatırına yaratıldı. Onların hatırına (insanlar) rızıklandırılır, üzerlerine yağmur yağar ve yardım görürler: Ebuzer, Selman, Mikdad, Ammar, Huzeyfe ve Abdullah b. Mesud. Bense onların imamiyım. Onlar, Hız. Fatıma'nın (s) cenaze namazında hazır bulunanlardır."⁵³⁴

İbn Mesud'un Osman karşısında tavrını göstermesi, Osman'ın emriyle mescidden çıkarılması ve bu arbede sırasında dışının kırılması, Ebuzer'in cenaze namazını kıldığı için dövülmesi gibi olaylar kitaplarda zikredilmiştir.⁵³⁵ Şia'nın meşhur rical âlimi Mamekani onu İmamiye'nin övülmüş, hatta sika (güvenilir) şahsiyeti olarak tanıtmış,⁵³⁶ masumiyete inanması ve Müminlerin Emiri'nden başkasının imametini kabul etmesine dayanarak bazı konularda istidlalde bulunmuştur.⁵³⁷

Seyyid Murtaza'nın şöyle buyurduğu nakledilmiştir: "İbn Mesud'un pâk olduğu, fazilet ve imanı, Allah Rasûlü'nün (s.a.a) onu medhü sena ettiği ve övgüye değer bir halde bu dünyadan göçtüğüne dair ümmet arasında ihtilaf yoktur."⁵³⁸ Fakat bazı rivayetler onun tam manasıyla Müminlerin Emiri'ne tabi olmadığını ve kimi meselelerde bağımsız görüşe sahip olduğunu anlatmaktadır.⁵³⁹ Keşşi (r.h) şöyle buyurmuştur: "İbn Mesud

⁵³⁴ *El-Hisal*, s. 360, babu's-seb'a, hadis 50. Bu rivayeti Saduk (rh) Ehl-i Sünnet tarikiyle rivayet etmiştir ve senedi güvenilir değildir. Bu rivayet, *Furat el-Kufi* tefsirinde (s. 570, hadis 733) Duha suresinin tefsirinde senedde küçük bir farklılıkla nakledilmiş, *Biharu'l-Envar* (c. 43, s. 210, hadis 9) ise onu *Hisal*'den nakletmiştir. *İhtiyaru Ma'rifeti'l-Rical*'de de (c. 1, s. 34, hadis 13) bu rivayet aktarılmış ama Abdullah b. Mesud zikredilmemiştir.

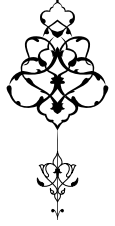
⁵³⁵ Bkz: *el-Gadir*, c. 9, s. 4, Şeber, Seyyid Abdullah; *Hakku'l-Yakin*, s. 190; İbn Ebî'l-Hadid, *Şerhu Nehci'l-Belağa*, c. 1, s. 199; *Biharu'l-Envar*, c. 31, s. 187-192 (Osman'ın kusurları, beşinci kınama); *el-Şafi fi'l-İmame*, c. 4, s. 281-283.

⁵³⁶ Mamakani, Abdullah, *Tenkihu'l-Makal fi İlm-i Rical*, c. 1, s. 93 (netaicu't-tenkih, madde 7072).

⁵³⁷ *Tenkihu'l-Makal fi İlm-i Rical*, c. 2, s. 215.

⁵³⁸ Bkz: A.g.e.

⁵³⁹ Bu rivayetler için bkz: *Usûlü Kafi*, c. 2, s. 605 (kitabı fadli Kur'an, babu'n-nevadir, hadis 27); *Furuu Kafi*, c. 5, s. 423 (kitabı'n-nikah, babu'r-racül yetezevvec el-mer'e fi talakiha ev temut kable en yedhul biha ev ba'dihi feyetezvevvec ümmeha ev binteha, hadis 4); *Tehzibu'l-Ahkam*, c. 9, s. 259 (kitabı'l-feraid ve'l-mevaris, babu ibtali'l-avl ve'l-asabe, hadis (971) 14; *Men La Yahduruhu'l-Fakih*, c. 1, s. 261 (fi'l-cemaa ve fadlihi, hadis 100); *Tefsiru'l-Kummi*, c. 2, s. 493. Birinci rivayetin senedi meçhul, ikinci rivayetinki sahih, üçüncü rivayetinki zayıf, dördüncü rivayetinki de mürseldir. Beşinci rivayette tefsirin Ali b. İbrahim'e isnadı bakımından münakaşa vardır.

ve Huzeyfe'nin durumu hakkında Fazl b. Şazan'a sordular. Dedi ki: Huzeyfe, İbn Mesud gibi değildi. Çünkü Huzeyfe sağlam bir sütundu. İbn Mesud'un ise kafası karıştı. O toplulukla hemhal oluyordu, onlara uyarak yoldan çıkmış ve onlara meyletmmişti.”⁵⁴⁰

Ayetullah Hoi, Keşşi'nin sözünü, onun Şii olduğuna delalet eden rivayetleri ve bu rivayetlerin zayıf olduğu hükmünü naklettikten ve Müminlerin Emiri'ine tam manasıyla tabi olmadığını zikrettikten sonra şöyle buyurmuştur: “Aktardıklarımızdan, Abdullah b. Mesud'un Ali'nin (a.s) velayetini kabul ettiğinin ve hakkaniyetine inandığının sabit olmadığı anlaşılmaktadır. Fakat buna rağmen güvenilirliğinde mesele yoktur. Çünkü *Kamilu'z-Ziyarat*'ın senedlerinde yer almıştır.”⁵⁴¹

Şu halde denebilir ki, Ehl-i Sünnet'in nezdinde onun azamet ve güvenilirliğinde ittifak vardır. Şia'da onun hakkındaki rivayet ve sözlerde farklılıklar varsa da rivayet ve sözlerin genelinden çıkan sonuç, halifele-
rin hükümetini hak görmediği ve Ali'yi (a.s) hilafetin sahibi kabul ettiği, ilmi açıdan Hazret'in talebesi olduğu ve onun ilminden yararlandığıdır. Fakat Selman ve benzerleri gibi Hazret'in karşısında kendi reylerini asla beyan etmeyen türden halis Şii olmamıştır. Onun hakkında çokça övgü nakledilmiş olması ve hiç kimseden onun güvenilir olmadığına dair bir beyan işitilmemesi nedeniyle onun sika biri olduğuna güvenilmesinde şaşılacak bir şey yoktur ve sahih tarikle Allah Rasülü'nden (s.a.a) veya Müminlerin Emiri'nden (a.s) onun aracılığıyla nakledilmiş rivayetlere itimat edilebilir. Kur'an ayetlerinin manasına dair Şii ve Sünni tefsir kitaplarında ondan aktarılmış rivayet ve görüşler gözönünde bulundurulduğunda onun müfessir olduğunda da tereddüt kalmamaktadır. Fakat onun, Kur'an'ın bütün manalarına vakıf müfessirlerden olmadığına dikkat etmek gerekir. Bunun delili de “müfessir sahabelerin ortak noktaları”nda

⁵⁴⁰ *İhtiyaru Ma'rifeti'r-Rical*, c. 1, s. 178, madde 78.

⁵⁴¹ Bkz: İbn Kuluye, Cafer b. Muhammed, *Kamilu'z-Ziyarat*, s. 114, hadis 120, (bab 14, hadis 5), *Kamilu'z-Ziyarat*'taki rivayetlerin senedinde onun güvenilir olarak yer almasının sebebini *Kamilu'z-Ziyarat*'ın müellifi İbn Kuluye, kitabın mukaddimesinde şöyle açıklamıştır: “Bu kitapta, ashabımızın sikaları tarikiyle bize ulaşmış olan rivayetleri zikrettik.” Ayetullah Hoi (rh) bu cümleden bu kitabın senedlerindeki bütün ricalin sika olduğunu sonucuna varmıştır. Fakat ömrünün son yıllarında bu kanaatinden vazgeçti (bkz: Hoi, Ebu'l-Kasım, *Sıratu'n-Necat fi Ecvibeti'l-İstiftaat*, el-kısmu's-sani, s. 457, sual 1427).

zikredilenlerin dışında, Mansur b. Hazım'ın muteber rivayetidir. Bu rivayette imamete itikadı olmayanlarla yaptığı münazarayı İmam Sadık'a (a.s) aktarıırken şöyle demiştir:

Onlara [imamete itikadı olmayanlara] dedim ki: “Kur'an'ın kayyımı [Kur'an'ı aslına uygun biçimde tefsir ederek ayakta tutan] kimdir?” Dediler ki: “İbn Mesud kesin olarak [Kur'an'ın manasını] bilir...” Dedim ki: “Hepsini bilir mi?” Dediler ki: “Hayır. Ali'den başka Kur'an'ın tamamını bildiği söylenen hiçkimseyi görmedik.”⁵⁴²

İbn Mesud Mushafı

Tefsir veya başka alanda İbn Mesud'a ait bir kitap ve telif zikredilmemiştir. Fakat birtakım özelliklerine değinilmiş yalnızca bir mushaf vardır. Bu özelliklerden biri, manalarını izah ve tefsir için ayetler arasına eklenmiş ve ayetlerle birlikte kıraat edilen kelime veya cümlelerin varlığıdır. Mesela Suyuti ondan şöyle nakletmiştir:

Allah Rasûlü'nün (s.a.a) zamanında, “Ey Rasûl, sana Rabbinden indirileni tebliğ et -Ali müminlerin mevlasıdır-, eğer bunu yapmazsan onun mesajının iletmemiş olursun.”⁵⁴³ Allah seni insanların zarar vermesinden koruyacaktır.” ayetini okurduk.⁵⁴⁴ Zemahşeri de “İnsanlar bir tek ümmetti. Bunun üzerine Allah (...) gönderdi.”⁵⁴⁵ ayetinin açıklamasında şöyle demiştir: “Abdullah'ın [İbn Mesud] kıraatında “İnsanlar bir tek ümmetti [ama ihtilafa düştüler], bunun üzerine Allah (...) gönderdi.”⁵⁴⁶ şeklindedir.”⁵⁴⁷

Gerçi bu nakillerin güvenilir senedleri yoktur ama eğer böyle okumuş olsaydı eklenen cümleyi ayetlerin tefsir ve tevili olarak zikredeceğinde tereddüt yoktur. “Allah Rasûlü'nün (s.a.a) zamanında böyle okuyorduk” sözüyle kasdettiği, kıraatın tevili ve tefsirle birlikte olduğudur. Yine denir ki, onun

⁵⁴² *Usûlû Kafi*, c. 1, s. 224, kitabul-hücce, babul-ıztıraz ile'l-hücce, hadis 2.

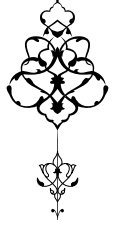
⁵⁴³ Maide 67

⁵⁴⁴ *El-Dürrü'l-Mensur*, c. 3, s. 117; Alusi de *Ruhu'l-Meani*'de 6/193 bu rivayeti zikretmiş, ama “Ali müminlerin mevlasıdır” cümlesi yerine, “Ali müminlerin velisidir” cümlesine yer vermiştir.

⁵⁴⁵ Bakara 213

⁵⁴⁶ Metinde : *كَانَ النَّاسُ أُمَّةً وَاحِدَةً [فَاخْتَلَفُوا] فَبَعَثَ اللَّهُ* (Çev.)

⁵⁴⁷ *El-Keşşaf*, c. 1, s. 129.

mushafında Kur'an-ı Kerim'in bazı kelimeleri eşanlamlı başka kelimelerle değiştirilmiştir. Çünkü o, Kur'an'ın bir kelimesinin yerine onun eşanlamlısı başka bir kelimenin okunmasını caiz görüyordu. "İlyas, İdris'tir." dediği nakledilmiştir. Nitekim "Hiç kuşku yok İlyas da rasüllerdendir"⁵⁴⁸ ayetini "Hiç kuşku yok İdris de rasüllerdendir" şeklinde okurdu. Buna göre "İlyas'ın'e selam olsun"⁵⁴⁹ ayetini de "İdris'in'e selam olsun" olarak kıraat ediyordu.⁵⁵⁰ Yine "وَتَكُونُ الْجِبَالُ كَالْعِهْنِ الْمَنْفُوشِ"⁵⁵¹ ayetini "وَتَكُونُ الْجِبَالُ كَالصُوفِ الْمَنْفُوشِ" şeklinde okuyordu. Çünkü ayette geçen "عِهْنِ"nin manası "صُوف"tır. Bu kelime daha vâzih ve daha tanındıktır.⁵⁵²

Bir rivayette de şöyle geçmektedir:

Abdullah b. Mesud bir adama Kur'an öğretiyordu. Dedi ki: "Gerçekten de zakkum ağacı. Günaha alışımsı olanın yiyeceğidir."⁵⁵³ Adam yabancıydı ve "طَعَامُ الْيَتِيمِ" cümlesini "طَعَامُ الْيَتِيمِ" şeklinde söylüyordu. Bunun üzerine ona dedi ki: "طَعَامُ الْفَاجِرِ" şeklinde söyle." Daha sonra dedi ki: "Kur'an'da hata, 'alim' yerine 'hakim' demek değildir. Asıl hata, rahmet ayetini azap ayetinin yerine geçirmektir."⁵⁵⁴

Bu rivayetlerin sıhhatinde tereddüt vardır ve onun böyle değişiklikler yaptığı belli değildir. Rivayetler sahih olsa bile bu işin yanlışlığı gayet açıktır ve izaha ihtiyaç duyurmamaktadır. Ama her halükarda bu nakiller sahihse ve onun mushafı için konu edilen özellikler sabitse, bu mushafın tefsirin noktalarını da kapsadığı anlaşılmaktadır. Çünkü onun "kıraat" adımı verdiği şey, gerçekte ayetlerin muhtevasını ve kelimelerin manasını açıklamak demektir. Sonuç itibarıyla İbn Mesud'un mushafından muhtasar bir tefsir kitabı olarak yararlanılmış ve onun tefsire ilişkin görüşleri bu yolla elimize ulaşmıştır. Ama ne yazık ki mushafın kendisi elde yoktur.

⁵⁴⁸ Saffat 123

⁵⁴⁹ Saffat 130

⁵⁵⁰ Camiu'l-Beyan, c. 23, s. 62.

⁵⁵¹ "Ve dağların atılıp etrafa saçılmış renkli yün gibi olduğu / Karia 5" (Çev.)

⁵⁵² İbn Kuteybe, Abdullah b. Müslim, *Tevilu Müşkili'l-Kur'an*, s. 24.

⁵⁵³ Duhan 43 ve 44

⁵⁵⁴ *El-Tefsiru'l-Kebir*, c. 1, s. 213.

İbn Mesud'un Tefsir Medresesi

Kimileri İbn Mesud'u Kufe'de tefsirin ders halkasını ayakta tutan kişi olarak tanıtır ve şöyle der: "Ömer zamanında Kufe'ye öğretmen olarak geldi. Ta ki 31 yılında Osman onu [Medine'ye] geri çağırncaya dek. Vefatı da aynı yıldadır. Çok sayıda insan onun terbiyesinden geçti. Tabinden Alkame b. Kays Nehai, Ebu Vail Şakik b. Seleme Esedi, Mesruk b. Ecda, Ubeyde b. Amr Selmani, Kays b. Ebi Hazım ve başkaları onun elinde yetiştiler."⁵⁵⁵ Zehebi, adı geçen isimlere ilaveten Esved b. Zeyd, Mürre Hemedani, Amir Şa'bi, Hasan Basri ve Katade b. Diame'yi de onun medresesinde eğitim görmüş ve talebesi olmuş isimler arasında saymıştır.⁵⁵⁶ Ama bunlardan hiçbirisi, kendi iddiasına herhangi bir delil zikretmemiştir.

Her ne kadar Hatib Bağdadi, Ömer'in İbn Mesud'u, ahaliye Kur'an'ı, şeriatı ve ahkâmı öğretmek üzere Kufe'ye gönderdiğini, bunun üzerine onun da ilmi Kufeliler arasında yaydığını ve çok sayıda insana fıkıh öğrettiğini rivayet etmişse de⁵⁵⁷ Taberi, Mesruk'tan şöyle aktarmıştır: "Abdullah [b. Mesud] bize [Kur'an'dan] sure kıraat ederdi. Sonra onun hakkında hadis söyler ve gün boyunca onu tefsir ederdi."⁵⁵⁸ Sözkonusu kişiler İbn Mesud'dan rivayet nakletmiştir. Ehl-i Sünnet'in rical âlimi İbn Hacer Askalani de Amir Şa'bi, Hasan Basri ve Katade dışında diğer adı geçen kişileri onun ravileri arasında zikretmiştir.⁵⁵⁹ Fakat bu durum, iddiayı ispatlamak için yeterli değildir. Çünkü, birincisi, Hatib ve Taberi'nin rivayetindeki sened güvenilir değildir. İkincisi, Kur'an'ı, şeriatı ve ahkâmı öğretmek ve Kufeliler arasında ilmi yaymak için Kufe'ye gönderilmesi, Kufe'de tefsir dersi vermek üzere ortam oluşturmayı ve adı geçen kişileri eğitmeyi içerir. Kur'an kıraatini, şeriat ve ahkâmı Kufelilere öğretmiş olabilir ama belki ders halkası kurmaksızın bunu yapmıştır. Yahut ders halkası ve ortamı oluşturmuştur da bahsi geçen isimler orada hazır bulunmamıştır. Yine Mesruk için gün boyunca bir sureyi tefsir etmesi, Kufe'de bir ders halkası ve tefsir medresesi kurduğu ve sözkonusu isimleri orada eğittiğine, ayrıca ondan rivayet nakledilmesi de onun tefsir halkasında eğitim

⁵⁵⁵ *El-Tefsir ve'l-Müfessirin fi Sevbihi'l-Kaşib*, c. 1, s. 317.

⁵⁵⁶ *El-Tefsir ve'l-Müfessirin fi Sevbihi'l-Kaşib*, c. 1, s. 118-120.

⁵⁵⁷ *Tarihu Bağdad*, c. 1, s. 147.

⁵⁵⁸ *Camiu'l-Beyan*, c. 1, s. 28.

⁵⁵⁹ Bkz: *Tehzibu't-Tehzib*, c. 6, s. 25.

görüldüğüne delil oluşturmaz. Dolayısıyla her ne kadar Kufe’de ona ait bir tefsir medresesi bulunduğu ihtimali varsa da bu kesin değildir.

3- Ubeyy b. Ka’b

Allah Rasûlü’nün (s.a.a) ashabından Ebu’l-Minzir, Ubeyy b. Ka’b b. Kays, Medineliydi ve Ensar’dandı. Zerkuli onu tanıtırken şöyle demektedir: “İslam’dan önce Yahudi bilgilenlerindendi ve eski kitaplardan haberdardı. O zamanlar yazar sayısı az olmasına rağmen o yazabiliyor ve okuyabiliyordu. Müslüman olduğunda vahiy kâtiplerinden biri tayin edildi. Bedir, Uhud, Hendek ve diğer savaşlarda Allah Rasûlü’yle birlikteydi. O hayattayken fetva veriyordu.”⁵⁶⁰

Şeyh Tusi onun hakkında şöyle buyurmuştur: “... Vahyi (Allah Rasûlü’ne -sallallahu aleyhi ve alihi- nazil olan ayetleri) yazıyordu. Peygamber (s.a.a) onunla Said b. Zeyd arasında kardeşlik tesis etmişti. Bedir ve ikinci Akabe’de⁵⁶¹ hazır bulunmuş ve Allah Rasûlü’ne (s.a.a) biat etmişti.”⁵⁶²

Ömer’in hükümeti zamanında mı (19 veya 21 ya da 22 yılı), yoksa Osman’ın iktidarı sırasında mı (30 veya 32 yılında) vuku bulduğu tartışmalı Ubeyy b. Ka’b’in vefat yılı üzerinde ihtilaf vardır. Ama çoğunluk bunun Ömer’in hükümeti zamanında olduğunu söylemiştir.⁵⁶³

Hisal ve *İhticac*’daki bir rivayete göre o, Ebubekir’in hükümete gelmesi ve İmam Ali’nin (a.s) önüne geçmesini reddeden on iki kişiden biriydi.⁵⁶⁴

⁵⁶⁰ Zerkuli, Hayreddin, *el-A’lamu Zerkuli*, c. 1, s. 82.

⁵⁶¹ İkinci Akabe’den kasıt, bisetin onikinci yılında Medinelilerden yaklaşık yetmiş kişinin, kendisine yardımcı olmayı vadederek Allah Rasûlü’ne (sallallahu aleyhi ve alihi) biat ettiği Mina’ya yakın mevkidir. Medine ahalisinden bazıları Allah Rasûlü’ne (sallallahu aleyhi ve alihi) ikinci defa biat ettiği için buna ikinci Akabe adı verildi. Bkz: *el-Siretu’n-Nebeviyye li-İbn Hişam*, c. 2, s. 438.

⁵⁶² *Ricalu’t-Tusi*, s. 4, madde 16.

⁵⁶³ *Tehzibu’t-Tehzib*, c. 1, s. 164 -*İstiab* c. 1, s. 69- *el-Tefsir ve’l-Müfessirun*, c. 1, s. 91, her üçü de demiştir ki: Ekseriyet, Ömer’in hilafeti sırasında vuku bulduğu kanaatinde-dir.; *Tenkihu’l-Makal*, c. 1, s. 44: “Ömer’in zamanında vefat etti.”

⁵⁶⁴ Bkz: Tabersî’nin *İhticac*’ı, c. 1, s. 97; *el-Hisal*, c. 2, s. 461-464, ebvabu isna aşere, h -dis 4.

Tabersî'nin (r.h) *İhticac*'da zikrettiği rivayetin bir kısmı şöyledir: "Ey Ebubekir, Allah'ın senden başkası için kararlaştırdığı hakkı inkâr etme, kendi vasisi ve seçtiği kişi konusunda Peygamber'e (s.a.a) itaatsizlik eden ve sırt çeviren ilk kişi olma. Hakkı ehline iade et ki selamette kalasın. Yoldan çıkmayı sürdürme, yoksa pişman olursun. Geçmişine dön ki günahın hafiflesin. Kendini, Allah'ın senin için kararlaştırmadığı işe mahsus kılma ki amelinin vebaline maruz kalmayasın. Bulunduğun şeyden kısa süre sonra ayrılacak ve Rabbine yürüyeceksin. O da seni irtikâp ettiğin cinayetten hesaba çekecektir. Rabbin kullarına zulmedecek değildir."⁵⁶⁵

Muhakkık Tüsteri şöyle demiştir: "Süleym b. Kays kitabında ve İbn Ebî'l-Hadid *Şerhu Nehci'l-Belag'a*'da Bera b. Azîb'ten rivayet ettiğine göre Ubeyy, tıpkı Selman, Ebuzer ve benzerleri gibi Ebubekir'e biatten imtina etti."⁵⁶⁶

Mamekani, İbn Şehrâşub'tan, o da Allah Rasûlü'nden (s.a.a) Ubeyy'e şöyle hitap ettiğini nakletti:

Allah bana, sana kıraat etmemi emir buyurdu. Ubeyy arzetti: "Ey Allah Rasûlü -annem babam sana feda olsun- orada adım geçti mi?" Hazret buyurdu: "Evet, isim ve nesebinle." Bunun üzerine Ubeyy'i titreme tuttu. Allah Rasûlü onu sakinleşmesi için göğsüne bastırdı..⁵⁶⁷

İmam Sadık'tan (a.s) şöyle rivayet edilmiştir: "Biz Ubeyy'in kıraatine uygun olarak okuyoruz."⁵⁶⁸

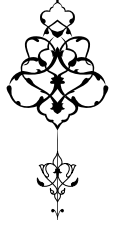
Her ne kadar sözkonusu rivayetlerin senedi teknik açıdan ve rical ilminin ıstılahı bakımından sahih değilse de sayısının çokluğuna ve bunlara muhalif ve muarız kimsenin bulunmadığına bakınca Ubeyy b. Ka'b'ın Allah Rasûlü'nün (s.a.a) mümtaz sahabesinden olduğu, Hazret'in irşad ve talimatlarına sadık ve sınıksız bağlı bulunduğu, Ebubekir'in hilafetine karşı çıktığı ve Müminlerin Emiri'nin (a.s) imametine taraftar olduğu değerlendirilmesine güven hâsıl olmaktadır.

⁵⁶⁵ *El-İhticac*, c. 1, s. 102.

⁵⁶⁶ *Kamusu'r-Rical*, c. 1, s. 236.

⁵⁶⁷ *Tenkihu'l-Makal*, c. 1, s. 44.

⁵⁶⁸ *Usûlü Kafi*, c. 2, babu nevadir s. 605, hadis 27, Allame Meclisi *Mir'atu'l-Ukul*'da (c. 12, s. 524) bu rivayetin senedini meçhul tanıtmış ve delaleti hakkında da şöyle demiştir: "Belki de İmam (aleyhissalam), o mecliste hazır bulunan Rebia isimli şahsa takiyye yapmıştır."

Onun güvenilirliği de Şii ve Sünnilerin ittifak ettiği bir konudur. Ehl-i Sünnet nezdinde onun sahabe olması güvenilir olması için kafidir. Şii âlimlerden de ünlü rical uzmanı Mamekani, övgü ve iftihar rivayetlerine dayanarak onu iyi, hatta mevsuk kabul etmişlerdir.⁵⁶⁹

Rical kitaplarında Ubeyy için müfessir ünvanı kullanılmamıştır. Ama tefsir kitaplarında, onun müfessir olduğunu ispatlamaya yetecek çok sayıda tefsir rivayeti ve görüş ondan nakledilmiştir. Bu sebeple o, sahabe asrının müfessirlerinden biri sayılmıştır.⁵⁷⁰ Ubeyy'in tefsire ilişkin görüşleri, onun tefsir ekolünü veya metodunu tanıyabileceğimiz ve tanıtabileceğimiz miktarda elimizde yoktur, ama tefsir rivayetleri ve görüşlerinden bazı örnekler şöyledir:

1. Şeyh Tusi, "Güneş dürüldüğü (...) Denizler kaynadığı"⁵⁷¹ ayetlerini tefsir ederken Ubeyy b. Ka'b ve başkalarından şöyle nakletmiştir:

"ذَهَبَ نَوْرُهَا" (ışığı yokoldu); "سُجِرَتْ" kelimesine de "اَوْدَتْ فَصَارَتْ نَارًا" (yükseldi ve ateşe dönüştü) manasını vermişlerdir.⁵⁷²

2. Ebu'l-Fütuh Razi de Tekvir suresinin tefsirinde şöyle zikretmiştir:

Ubeyy [b] Ka'b dedi ki: "Kıyametten önceki kıyamet alametlerinin altı ayeti olmalıdır: Biri, insanlar çarşı pazarda işleriyle meşgulken birden güneşin aydınlığının gitmesidir. Bunun üzerine güneşe ne olduğu üzerine düşünmeye başlarlar. Ortaya çıkması beklenen yıldız da düşmektedir. O halde dağlar yere doğru yürür ve yer sarsılır, ızdırap çeker ve yanmaya başlar. Cinler ve insanlar kaçışırlar. İnsanlar cinlerle, yaratıklarla, hayvanlarla ve kuşlarla karmakarışık olurlar. Tıpkı Allah Teâla'nın sözünde olduğu gibi: 'Vahşi hayvanlar biraraya toplandığında'. Bu haldeyken cinler insanlara der ki: 'Biz gidip size haber getirelim.' Giderler ve ateşe verilmiş denizleri görürler. Nitekim Yüce Allah şöyle söylemiştir: 'Denizler kaynadığında'. Yerlerin yedi kata kadar yanıldığı ve göklerin

⁵⁶⁹ Tenkihu'l-Makal, c. 1, netayicu't-tenkih s. 7.

⁵⁷⁰ El-Tefsir ve'l-Müfessirun, c. 1, s. 63, el-Tefsir ve'l-Müfessirun fi Sevbihil-Kaşib, c. 1, s. 210.

⁵⁷¹ Tekvir 1-6

⁵⁷² Tusi, Muhammed b. Hasan, el-Tibyan fi Tefsiri'l-Kur'an, c. 10, s. 280 ve 282.

yedi kata kadar yarıldığı bir haldedirler. Rüzgârın herşeyi yokettiği bir durumdadırlar.”⁵⁷³

İbn Kesir ve Suyuti de bu tefsirin muhtevasını Ubeyy’den nakletmişlerdir.⁵⁷⁴

3. Ebu’l-Fütuh “O gün sarsan sarsacak. Ardından da ikinci sarsıntı gelecek”⁵⁷⁵ ayetlerinin izahında Ubeyy b. Ka’b’tan şöyle rivayet etmiştir:

Gecenin bir çeyreği geçmişti ki Allah Rasülü (s.a.a) ayağa kalktı ve seslendi: “Ey insanlar, Allah’ı zikredin, çünkü sarsıntı geldi ve onun ardından ikinci bir sarsıntı. İçinde de ölüm.”⁵⁷⁶ Yani “sarsıntı”yı, ölüm ve onun güçlükleriyle tefsir etmiştir.

4. “Andolsun ki sana ikinciden yediyi verdik.”⁵⁷⁷ ayet-i şerifesini tefsir ederken Ubeyy’den şöyle nakledilmiştir:

Allah Rasülü (s.a.a) buyurmuştur ki: “Âlemlerin Rabbine hamdolsun” ikincinin yedisidir.⁵⁷⁸

Bu rivayette “ikinciden yedi”, “Âlemlerin Rabbi” ile yani Fatıha suresiyle tefsir edilmiştir.

Dolayısıyla Ubeyy’in mevsuk bir müfessir olduğunda hiçbir tereddüt yoktur. Fakat “müfessir sahabelerle ilgili ortak noktalar”da beyan edilenler gözönünde bulundurulduğunda Zehebi’nin onun tefsirdeki makamına dair “Ubeyy b. Ka’b, Allah’ın kitabını en iyi bilen sahabelerdendi”⁵⁷⁹ sözünün doğru olmadığı ortaya çıkmaktadır. Çünkü muteber bir delile sahip olmamasına ilaveten ve Zehebi’nin Hz. Ali (a.s), İbn Mesud ve İbn Abbas’ın ilmi konumuna dair belirttiği şeylere itirazlar geldiği hesaba katıldığında Kur’an’ın tüm manalarını bilen müfessirlerle sınırlı olduğuna delalet eden Nebiyy-i Ekrem (s.a.a) ve onun vasilerine dair rivayetler bu sözün geçersizliğini açıkça göstermektedir.⁵⁸⁰ Yok eğer maksadı, Hz. Ali,

⁵⁷³ Ebu’l-Fütuh, Hüseyin b. Ali, *Tefsir-i Ebu’l-Fütuh Razi*, c. 10, s. 231.

⁵⁷⁴ Bkz: *Tefsiru’l-Kur’ani’l-Azim*, c. 4, s. 507; *el-Dürü’l-Mensur*, c. 6, s. 318.

⁵⁷⁵ Naziat 6 ve 7

⁵⁷⁶ *Tefsir-i Ebu’l-Fütuh Razi*, c. 10, s. 218.

⁵⁷⁷ Hicr 87

⁵⁷⁸ *Tefsiru’l-Kur’ani’l-Azim*, c. 6, s. 171.

⁵⁷⁹ *El-Tefsir ve’l-Müfessirin*, c. 1, s. 92.

⁵⁸⁰ Bkz: “İmam Hasan Askerî’ye (aleyhisselam) ait tefsir” bölümünde söylenenler.

İmam Hasan ve İmam Hüseyin'den (a.s) sonra sahabeden Kur'an'ı en iyi bilen olduğu ise bu durumda da bu iddiayı kanıtlayacak muteber delil sunmak onun görevidir.

Ubeyy'in Mushafı ve "Nüsha-i Kebire"si

Ubeyy'e ait bir mushaftan bahsedilmiştir. Bu mushafın özelliklerinden biri, şu anki Kur'an'ın nassından farklı kıraati olmasıdır.⁵⁸¹ Mesela denmiştir ki "فَصِيَامُ ثَلَاثَةِ أَيَّامٍ فِي الْحَجِّ"⁵⁸² cümlesi Ubeyy'in kıraatında "فَمَا اسْتَمْتَعْتُمْ بِهِ مِنْهُنَّ" şeklindedir.⁵⁸³ "فَصِيَامُ ثَلَاثَةِ أَيَّامٍ - مُتَابِعَاتٍ - فِي الْحَجِّ" cümlesi de Ubeyy b. Ka'b'ın kıraatında "فَمَا اسْتَمْتَعْتُمْ بِهِ مِنْهُنَّ - إِلَى أَجْلِ مَسْمَى" biçimindedir.⁵⁸⁴ "كُلَّمَا أَصَاءَ لَهُمْ مَشْرُؤٌ فِيهِ"⁵⁸⁵ ayetini Ubeyy b. Ka'b "مَرَوْا فِيهِ" ve "سَعَوْا فِيهِ" şekillerinde okumuştur.⁵⁸⁶

Fakat bu tür okumalar, -eğer bunlar sabitse- görünüşte eklemelerdir ve Kur'an kelimeleri arasında içiçe geçmiş biçimde zikredilen tefsir manalarıyla nakildir. Buna göre onun mushafı tefsir konularını da kapsamaktadır ve eğer elimizde bulunabilseydi ondan muhtasar bir tefsir olarak istifade edilebilirdi. Ama ne yazık ki Ubeyy'in mushafından elimizde hiçbir şey yoktur. Yine Suyuti, Ebu Cafer Razi'nin -Suyuti'nin sahih kabul ettiği bir senedle- Ubeyy'den rivayet ettiği, İbn Cerir ve İbn Ebi Hatim'in [kendi tefsirlerinde] çokça, Hakim'in *Müstedrek*'de ve Ahmed'in *Müsned*'de ise bazı meseleleri naklettiği ona ait "nüsha-i kebre"den haber vermiştir.⁵⁸⁷ Nüsha-i Kebire de eğer elimizde olsaydı bir tefsir kitabı olarak ondan istifade edilirdi. Ama ne yazık ki başkalarının kendi kitaplarında naklettikleri dışında ondan da elde bir şey yoktur. Bu nakillere itimat da rivayetlerin tarikindeki sıhhatin payı kadardır.

⁵⁸¹ *El-Temhid fi Ulumi'l-Kur'an*, c. 1, s. 323 ve 324.

⁵⁸² Bakara 196

⁵⁸³ *El-Keşşaf*, c. 1, s. 121.

⁵⁸⁴ A.g.e.

⁵⁸⁵ Bakara 20

⁵⁸⁶ *El-İtkan fi Ulumi'l-Kur'an*, c. 1, s. 149, onaltıncı nev, üçüncü mesele, dokuzuncu k - vil, yedi harfin manasına dair yaklaşık kırk kavilden.

⁵⁸⁷ *El-İtkan fi Ulumi'l-Kur'an*, c. 2, s. 1233.

Ubeyy'e Hadis Uydurma İsnağı

Bir grup müfessir, Ubeyy b. Ka'b'ın Allah Rasûlü'nden (s.a.a) Kur'an'ın her bir suresini okumanın fazileti hakkında rivayet ettiği bir hadisi aktarmıştır.⁵⁸⁸

Bazı kitaplarda şöyle denmektedir:

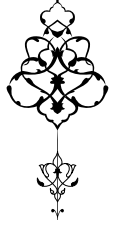
Kur'an surelerini okumanın faziletine dair Ubeyy'den bir hadis nakledilmektedir. Birisi ona sordu: "Nasıl oluyor da sadece siz bu hadisi Allah Rasûlü'nden (s.a.a) rivayet ediyorsunuz ve sizden başka hiçkimse bunu rivayet etmiyor?" Dedi ki: "İşin gerçeği ben bu hadisi Allah rızası için uydurdum." Dediler ki: "Nasıl uydurdun?" Cevap verdi: "Sohbetlerde insanların oturup cahiliye döneminin olaylarını ve efsanelerini anlattığını, cahiliye şiirleri okuduğunu ve vakitlerini böyle boş işlerle geçirdiklerini gördüm. Bunun üzerine ben de bu beyhude iş yerine insanları Kur'an tilavetine yönlendirmek için bu rivayeti uydurdum ve Peygamber'e isnat ettim."⁵⁸⁹

Bu cümle, Ubeyy b. Ka'b'ın insanları Kur'an tilavetine teşvik etmek bu hadisi uydurduğunu vehmetmektedir. Eğer böyle olsaydı Ubeyy'in güvenilirliği ve rivayetlerinin itibarı sorgulanırdı. Fakat bu konuda yapılan araştırma ve incelemelerden Ubeyy b. Ka'b'tan böyle bir söz nakledilmediği anlaşılmaktadır. Ubeyy'in bu hadisi hakkında başka birinden böyle bir söz aktarılmıştır. Eğer rivayet sahihse bu hadisin Ubeyy b. Ka'b'ın dilinden uydurulduğu ve ona iftira edildiği sabit olmuş demektir. Bu sebeple

⁵⁸⁸ Tabersi bu hadisi Hamd suresi tefsirinin başında senedle ve diğer surelerin başında bu sureye ait bir kısmı mürsel olarak nakletmiştir (bkz: *Mecmeu'l-Beyan*, c. 1, s. 17 Hamd suresinin başı, s. 32, Bakara suresinin girişı; c. 2, s. 405, Âl-i İmran suresinin başı, c. 8, s. 413 Yasin suresinin girişı vs.)

Zemahşeri de *Keşşaf*'ta aynı faziletleri çoğu surenin sonunda mürsel olarak ve Ubeyy'in adını zikretmeksizin Allah Rasûlü'nden (sallallahu aleyhi ve alihi) nakletmiştir. Bkz: el-Keşşaf, an hakaiki gavamid el-tenzil, c. 1, s. 460, Âl-i İmran suresinin sonu, s. 599 Nisa suresinin sonu, s. 697, Maide suresinin sonu; c. 2, s. 58, En'am suresinin sonu, s. 193, A'raf suresinin sonu...; c. 4, s. 822, Felak suresinin sonu. Tabersi *Cevamiu'l-Cami*'de de her bir surenin başında bu hadisin o sureyle ilgili parçasını mürsel olarak zikretmiştir. Bkz: Tabersi, Fazl b. Hasan, *Cevamiu'l-Cami*, c. 1, s. 5, 11, 158, 233.

⁵⁸⁹ Mutahhari, Murtaza, *Sire-i Nebevi*, s. 62; yukarıdaki ifade Camia-i Müderrisin-i Hovze-i Kum'a bağlı İntişarat-i İslami tarafından yayınlanmış *Sire-i Nebevi*'de geçmektedir. Ama 1983 kışında yapılan baskıda cümle başka türlüdür.

sözkonusu rivayet Ubeyy b. Ka'b'ın güvenilirlik ve itibarına halel getirmez, sadece bu hadisi itibarsızlaştırır. Gerçi böyle bir hadisin uydurulup uydurulmadığı da belli değildir.

Bu iddianın açıklığa kavuşturulması için aşağıdaki incelemeye başvurulabilir:

İbn Cevzi *el-Mevzuat* kitabında bu hadisi iki tarikle zikrettikten sonra "... Surelerin faziletleriyle ilgili bu hadis hiç şüphesiz uydurmadır." demiş ve uydurma olduğuna dair şu gerekçelere dayanmıştır:

1. Birinci tarike göre bu, Darekutni'nin "Reddedilmiş biridir" dediği Bedii'nin hadisidir. İkinci tarikte, İbn Cennan'ın "Hadisi reddedilmiştir. Muttakilerin hadisine benzemeyen münkerleri nakletmiştir" dediği Muhled b. Abdulvahid vardır. Her ikisi de bu hadisin Ali b. Zeyd'den nakledildiğinde ittifak etmiştir. Oysa Ahmed ve Yahya şöyle demiştir: "Ali b. Zeyd hiçbir şeydir (güvenilir bir şahıs değildir)."

2. Bu hadis, Kur'an'ın her bir suresi için Allah Rasülü'nün (s.a.a) üslubuna uymayan galiz ve kaba bir dille o sureye uygun bir sevaptan bahsetmiştir.

3. İbn Mübarek'in şöyle dediği nakledilmiştir: "Bu hadisi zındıkların uydurduğunu sanıyorum."

4. Müemmil'den şöyle nakledilmiştir: Bu hadisi nakledenleri takip ettim. Nihayet Abadan'da sufi cemaatinde bir şeyhe ulaştım. Dedi ki: "İnsanların Kur'an'dan uzaklaştığını gördük. Bunun üzerine kalplerini Kur'an'a yöneltebilmek için bu hadisi uydurduk."⁵⁹⁰

Nevevi *el-Takrib*'te bu hadisi uydurma rivayetler arasında zikretmiştir. Suyuti bunun şerhinde, İbn Cevzi'nin Müemmil'den naklettiği aynı rivayete yer vermiş ve şöyle demiştir: "İbn Cevzi bu hadisin afetini Bezi ve Muhled'den bilene dek bu şeyhin adından haberdar değildim. Galiba bu ikisinden biri bu hadisi uydurmuş ve diğeri de çalmış. Yahut her ikisi onu bahse konu şeyhten çalmış."⁵⁹¹

Şehid-i Sani *Diraye*'de, Mamekani de *Mikbas*'ta bu hadisin uydurulduğunun delili olarak Müemmil rivayetini "Müemmil'den rivayet edilmiştir" cümlesiyle zikretmişlerdir.⁵⁹²

⁵⁹⁰ Bkz: İbn Cevzi, Abdurrahman, *el-Mevzuat*, c. 1, s. 239-242.

⁵⁹¹ Bkz: *Tedribu'r-Ravi*, c. 1, s. 288 ve 289.

⁵⁹² Bkz: *el-Diraye fi İlm Mustalih el-Hadis*, s. 57, *Mikbasu'l-Hidaye*, c. 1, s. 411.

Dolayısıyla ne İbn Cevzi, ne Suyuti, ne de başkaları Ubeyy b. Ka'b'ı Kur'an surelerini okumanın faziletine dair hadis uydurmakla itham etmiştir. Söyledikleri, Ubeyy b. Ka'b'tan nakledilmiş bir hadisin uydurma olduğudur. Bu da Ubeyy b. Ka'b'ın güvenilirliğine zarar vermez. Ama ondan Kur'an surelerinin faziletlerine dair nakledilmiş hadisin sahih bir senedi yoksa bile burada ifade edilenler, hadisin uydurma olduğunu ispatlamak için yeterli değildir. Çünkü Müemmil'den nakledilen rivayetin güvenilir bir senedi yoktur ve onunla Ubeyy hadisinin uydurma olduğu ispatlanmaz. Bezi' veya Bedi'nin reddedilmesi ve Muhled'den de hadis alınmaması⁵⁹³ onların hadisinin uydurma olduğunun dayanakları arasındadır. Onların Ubeyy hadisinin senedinde yer almasının sözkonusu hadisin uydurma olduğunun delili olmayacağı, çünkü Tabersi'nin *Mecme'*de naklettiği senedde bu iki kişiden hiçbirini bulunmamasına ilaveten, galiz ve kaba üslubu nedeniyle bu hadisin kesin biçimde yalan olduğu ve Allah Rasülü'nün (s.a.a) böyle bir üslup kullanmayacağı iddiadan öteye geçemez. Dolayısıyla Ubeyy'den nakledilmiş hadisin doğruluğu ve ondan gelmiş olması bu delille inkar edilemez. Eğer bir kimse "men belağa"⁵⁹⁴ rivayetlerine dayanarak Kur'an surelerini Ubeyy hadisinde beyan edilmiş ödül umuduyla okursa sahih "men belağa" rivayetlerinin⁵⁹⁵ delaletiyle o ödüller ona verilecektir.

Sahabe Tefsirinin Değeri

Kur'an ayetlerinin tefsirine dair sahabeden nakledilen mevzular iki kısımdır:

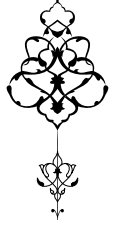
1. Onlar vasıtasıyla Allah Rasülü'nden (s.a.a) nakledilmiş ve hadis ilminde merfu rivayet denilen mevzular.⁵⁹⁶ Biz bunlara sahabenin tefsir rivayetleri adını veriyoruz.

⁵⁹³ Metinde "münkerü'l-hadis" (Çev.)

⁵⁹⁴ "Men belağa" rivayetleri, şu içerikteki rivayetlerdir: Her kim hayırlı bir amelin sevabını ona haber verir ve o, bahis konusu sevaba ulaşmak kasdıyla o ameli yaparsa o sevap ona verilecektir, isterse o sevabı Allah Rasülü (sallallahu aleyhi ve alihi) buyurmamış bile olsun. (Bkz: *Vesailu's-Şia*, c. 1, s. 59, bab 18, ebvab mukaddemeti'l-ibadat).

⁵⁹⁵ Kuleyni'nin sahih senedle İmam Sadık'tan (aleyhisselam) rivayet ettiği aynı babtaki 6. rivayet gibi: "Kim bir şeyin sevabına dair bir şey işitir de onu yaparsa sevabına nail olur, onunla ilgili rivayet işitmese bile." (*Vesailu's-Şia*, c. 1, s. 60, hadis 6).

⁵⁹⁶ Bkz: Suyuti, Celaleddin Abdurrahman, *Tedribu'r-Ravi*, c. 1, s. 183.

2. Kendilerinden nakledilmiş ve hadis ilminde mevkuf rivayet denilen mevzular.⁵⁹⁷ Biz bunları sahabenin tefsir görüşleri olarak isimlendiriyoruz.⁵⁹⁸

Zikredilen iki kısmın değerine dair müfessirler ve kanaat önderlerinin görüş ve beklentisi farklıdır. Birinci kısım konusunda Ehl-i Sünnet'in cumhuru, her bir sahabeden sahih tarikle nakledilmiş rivayetleri muteber sayar, sahabenin adalet ve güvenilirliğini araştırıp incelemeyi gerekli görmez. Çünkü onların tamamının adil olduğuna inanır.⁵⁹⁹ Şia ise bu görüşü kabul etmez ve sahabenin de diğer Müslümanlar gibi adil ve mev-suk ya da fasık ve güvenilmez olabileceğine inanır.⁶⁰⁰ Buna göre nakil tarihinin sıhhatine ilave olarak, adalet veya güvenilirliği de muteber delil ve şahitle sabit olmuş sahabenin rivayetlerini itimat edilir görür. Fıskı aşikar veya güvenilirliği belli olmayan sahabenin rivayetlerini -sahih yolla rivayet edilmiş olsa bile- itimat edilir bulmaz; isterse o rivayetlerin Allah Rasülü'nden (s.a.a) sadır olduğuna dair karinelere bakıldığında ya-kin veya güven hasıl olsun.

İkinci kısma gelince; Zerkeşi, *Burhan*'da ve Suyuti *İtkan*'da sahabe-nin tefsir alanındaki sözünü tefsirin ana (asli) kaynaklarından biri say-mıştır. Bu nedenle sahabenin tefsiri onların (Ehl-i Sünnet) nezdinde Peygamber'e (s.a.a) (ait) merfu rivayet mesabesinde-dir. Nitekim Hakim kendi tefsirinde bu noktayı anlatmıştır.⁶⁰¹ Zerkeşi ve Suyuti, Hanbeliler-den Ebu'l-Hattab isimli birinin sözünü naklettikten sonra (sahabe sözün-nün hüccet olmadığını söylediğimizde [tefsirde de] onların sözüne baş-vurulmayacağı sonucu çıkarılmaktadır) şöyle demişlerdir: "Birinci görüş

⁵⁹⁷ Bkz: A.g.e., s. 184.

⁵⁹⁸ Söylemeden geçmeyelim: Gelecekteki araştırmamızda bu tür mevzuları iki kısma ay - racağız. Bir kısmına "gözleme dayalı haberler", diğer kısma ise "sahabenin tefsir gö-rüşleri" adını vereceğiz. Burada onların tefsir alanındaki gözleme dayalı haberlerini de kapsayan genel anlamıyla tefsir görüşleri var. Orada ise gözleme dayalı haberlerin bir bölümü olan özel anlamıyla tefsir görüşleri olacaktır.

⁵⁹⁹ Bkz: *Tedribu'r-Ravi*, c. 2, s. 214.

⁶⁰⁰ Bkz: *el-Dirayet fi İlmi Mustalih el-Hadis*, s. 121, *Mikbasu'l-Hidaye*, c. 3, s. 305.

⁶⁰¹ Hakim'den kasıt, *el-Müstedrek ala el-Sahihayn* müellifi Hakim Nişaburi olarak tanı - mış "Muhammed b. Abdullah"tır. Bu meseleyi eserin kitabü't-tefsir bölümünde açık-lamıştır. Bu nedenle Zerkeşi şöyle demiştir: "Hakim'in tefsirinde dediği gibi" ve Su-yuti şöyle söylemiştir: "Hakim'in *Müstedrek*'de anlattığı gibi", (Bkz: *el-Müstedrek ala el-Sahihayn*, c. 2, s. 258 ve 263).

(sahabe sözünün kaynak ve başvuru mercii olması) doğrudur. Çünkü o, rey değil, rivayet babındandır.”⁶⁰²

Sonra Suyuti, İbn Salah ve müteahhir âlimlerden başkalarının Hakim’in sözü üzerinde tartışıklarını eklemiştir. Onun söylediği (yani sahabe tefsirinin merfu mesabesinde olması) reyin müdahale edemeyeceği nüzul sebebi ve benzeri konulara mahsustur. Nitekim bizzat Hakim de *Ulumi’l-Hadis*’te sahabe tefsirinin mevkuflar cümlesinden olduğunu açıkça belirtmiştir. Bir kimse sahabe tefsirinin müsned (yani Allah Rasûlü’nden -sallallahu aleyhi ve alihi- nakledilmiş rivayet seviyesinde) olduğunu söylese, nüzul sebebinin bulunduğu tefsir konusunda söylemiş olur.⁶⁰³

İbn Kesir, tefsirinin mukaddimesinde tefsirin en iyi tariklerini açıklarken şöyle demiştir: “Kur’an’da ve sünnette [ayete ilişkin] tefsir bulamadığımızda o konuda sahabenin görüşüne başvururuz. Çünkü onlar [iki bakımdan] Kur’an hakkında daha bilgilidirler: [Biri] ona has karine ve delilleri müşahade etmiş olmaları nedeniyle. [İkincisi] onlar, özellikle de âlimleri ve büyükleri tam anlayış, sahih ilim ve salih amele sahiptiler.”⁶⁰⁴

Zehebi de Suyuti’nin *Tedribu’r-Ravi*’sinden ve Hakim’in *Marifetu Ulumi’l-Hadis*’inden bazı konuları naklettikten sonra aşağıdaki sonuçları çıkarmış ve kabul etmiştir:

1. Sahabi tefsiri, nüzul sebebiyle ilgili hallerde ve reyin söz konusu olamayacağı her durumda merfu hükmünü alır. Reyin müdahalesinin olabileceği hallerde sahabe onu Allah Rasûlü’ne (s.a.a) nispet etmiyorsa mevkuftur.

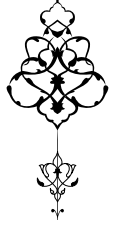
2. Merfu kabilinden bir tefsirin reddedilmesinin caiz olmadığına ittifak vardır. Hatta müfessir ona istinat eder ve hiçbir şekilde ondan başkasına dönüp bakamaz.

3. Âlimlerin, mevkufl olduğuna hükmedilmiş tefsire dair görüşleri muhtelifdir.

⁶⁰² Bkz: *el-Burhan fi Ulumi’l-Kur’an*, c. 2, s. 156 ve 157, *el-İtkan fi Ulumi’l-Kur’an*, c. 2, s. 1204-1205.

⁶⁰³ *El-İtkan fi Ulumi’l-Kur’an*, c. 2, s. 1205.

⁶⁰⁴ “İbn Kesir tefsiri” adıyla meşhur *Tefsiru’l-Kur’ani’l-Azim*, c. 1, s. 4.

a) Bir kesim demiştir ki, sahabe mevkuf olan tefsire istinat etmek zaruri değildir. Çünkü onu Allah Rasûlü'ne (s.a.a) nispet etmediğine göre içtihat yaptığı anlaşılmaktadır. Müçtehid ise hata da, isabet de edebilir ve sahabe içtihadında diğer müçtehitler gibidir.

b) Bir grup da demiştir ki, ona başvurmalı ve istinat etmelidir. Çünkü [birincisi] onu Allah Rasûlü'nden (s.a.a) işittikleri düşünülmektedir. [İkincisi] Kur'an'ı kendi reyleriyle tefsir etmişlerse [bile] onların reyi daha doğrudur. Zira onlar [bazı bakımlardan] Allah'ın kitabına daha vakıfturlar: Birincisi, (Kur'an açısından) lisan ehliydidir. İkincisi, [Peygamber'le -sallallahu aleyhi ve alihi-] sohbetin bereketinden ve nübüvvet ahlakıyla ahlaklanmaktan nasiplenmişlerdir. Üçüncüsü, ona özgü olan karine ve halleri müşahade etmişlerdir. Dördüncüsü, onlarda, hususen de âlimleri ve büyüklerinde tam (kâmil) bir anlayış ve sahih ilim vardır. Zehebi, Zerküşî ve İbn Kesir'in sözünü naklettikten sonra bu son görüşe olan eğilimini belirtmiştir.⁶⁰⁵

Şii âlimlerden Şehid-i Sani⁶⁰⁶ *Diraye*'de "mevkuf" başlığını zayıf hadisin vasıflarından biri saydıktan sonra Kur'an ayetleriyle ilgili olarak sahabe tefsirini mevkuf kabul etmiş ve buradan iki tür sonuç çıkarmıştır: Biri, asılla amel babındandır (yani asıl olan şudur ki, sahabe tefsiri açıkladığı ve Allah Rasûlü'ne -sallallahu aleyhi ve alihi- nispet etmediğinde o kendisine aittir). Diğeri ise kendiliğinden tefsirin metoduna aşına olan kimse için tefsirin caiz olması nedeniyledir.⁶⁰⁷

Mamekani⁶⁰⁸ *Mikbasu'l-Hidaye*'de sahabenin tefsirinin değeri meselesindeki ihtilafı hatırlatmış ve bu konudaki üç görüşe yer vermiştir: Birinci görüş Şehid'in kavlidir ve ona tenkit yöneltilmemiştir. İkinci görüş, sahabe'nin tefsirinin merfu rivayet kabilinden sayılmasıdır. Çünkü onun tefsirinin vahyi ve tenzili müşahadeye dayandığı ortadadır. Öyleyse sahabe tefsiri Peygamber'den (s.a.a) rivayettir. Bu görüşün zayıflığının aşıkâr olduğu

⁶⁰⁵ Bkz: *el-Tefsir ve'l-Müfessirin*, c. 1, s. 95 ve 96.

⁶⁰⁶ "Şehid-i Sani" adıyla bilinen Zeynuddin b. Ali (s. 911-966) usûlcü fakih, rical âlimi muhaddis, Şii fukahânın büyüklerinden ve ekabirindendir. (Bkz: Müderris Tebrizi, Muhammed Ali, *Reyhanetu'l-Edeb*, c. 3, s. 280-288)

⁶⁰⁷ Bkz: *el-Diraye fi İlmi Mustalah el-Hadis*, s. 45.

⁶⁰⁸ Abdullah b. Muhammed Hasan Mamakani (1290-1351) Şia'nın ünlü rical âlimi ve fakihî, fıkhîta *Metarihu'l-Efham*, ilm-i ricalde *Tenkıhu'l-Makal* ve dirayet ilminde de *Mikbasu'l-Hidaye*'nin müellifidir.

söylenmiştir. Zira bu tefsir Peygamber'den (s.a.a) rivayet cümlesindendir. Üçüncü görüş, nüzul sebebiyle ilgili tefsir ile diğerlerini birbirinden ayırmaktır. Şöyle ki: Nüzul sebebiyle ilgili tefsir, Cabir'in "Kadınlarınız sizin tarlalarınızdır, nasıl dilerseniz..."⁶⁰⁹ ayetinin nüzul sebebi konusundaki sözü⁶¹⁰ gibi merfu rivayetlerdendir. Bunun dışında Peygamber'e (s.a.a) nispet edilecek bir şey içermeyen tefsirler, mevkuf rivayetlerdendir.⁶¹¹

Tahkik

Sahabenin tefsir rivayetleri -yani sahabe vasıtasıyla Allah Rasülü'nden -sallallahu aleyhi ve alihi- nakledilmiş konular- hakkında doğru olan Şia'nın görüşüdür ve tefsirin buna istinadı iki şarta bağlıdır:

1. Sahabeden nakledilmiş rivayetin, ravi ve haber bakımından güvenilirliği bulunmalıdır. Yani ya raviler yoluyla mevsuk nakledilmiş olmalı ya da rivayetin gelişine itminan oluşturacak karine ve delilleri bulunmalıdır.

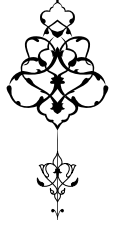
2. Kendisi aracılığıyla Allah Rasülü'nden (s.a.a) rivayet nakledilmiş sahabenin adaleti veya en azından güvenilirliği de sabit olmalıdır. Ama birinci şart, Şia ve Ehl-i Sünnet'in ittifak etmiş olmasına ilaveten, bunun muteber delili, ulemanın davranış tarzıdır. Çünkü ulema, haber ve ravi-nin güvenilirliğine sahip olmayan bir habere itimat etmemekte ve şeriat koyucu da bu tarzı reddetmemiştir. Hatta bilakis, onu onaylamış ve te-yit etmiştir. İkinci şartta da, ilettiği habere itimatta sahabenin adalet veya güvenilirliğine itibar konusunda ihtilaf yoktur. Yine bunun delili de ulemanın tarzıdır. İhtilaf, Ehl-i Sünnet'in cumhurunun, Allah Rasülü'nün (s.a.a) tüm sahabesinin adil olduğunu, onların adaletini araştırıp incelemenin gerekmediğini söylemesi, buna karşılık Şia'nın buna muhalefet etmesindedir. Şia şöyle der: Sahabenin tamamının adil olduğuna dair açık bir delil bulunmaması bir yana,⁶¹² aksine sahabe arasında da münafık ve fasık kişiler mevcut bulunduğu konusunda aşikâr deliller vardır.

⁶⁰⁹ Bakara 223

⁶¹⁰ Yahudiler, "kadına arkasından yaklaşanların çocuğu şaşı olur" diyordu. Bunun üz -rine Allah Teala "Kadınlarınız sizin tarlalarınızdır. Tarlanıza dilediğiniz şekilde gelin" ayetini indirdi.

⁶¹¹ Bkz: *Mikbasu'l-Hidaye*, c. 1, s. 329-330.

⁶¹² Bazı ayet ve hadislerle istidlalleri ve cevapları için bkz: Kardan, Gulamrıza, *Adalet-i Sahabe der Mizan-i Kitab ve Sünnet*, s. 51-68.

Örnek olarak, Ehl-i Sünnet ve Şia'dan müfessirler, "Ey iman edenler, size bir fasık haber getirirse bilmeden bir kavme kötülükte bulunmamak ve sonra da pişman olmamak için onu iyice araştırın"⁶¹³ ayetinin, Allah Rasûlünün (s.a.a) sahabelerinden Velid b. Ukbe hakkında indiğini kabul etmişlerdir. Ulemanın çoğunluğu, bu ayeti izah ederken, onun Peygamber tarafından Ben-i Mustalik'ten zekat toplamak için görevlendirildiğini, döndüğünde onları zekat vermeyi reddetmekle suçlayıp onlarla savaşa niyet edildiğini ve bunun üzerine bu ayetin nazil olduğunu söylemiştir.⁶¹⁴

İbn Abdilberr, *İstiab* isimli kitabında şöyle demiştir: Bildiğim kadarıyla ilim ehli arasında "size bir fasık haber getirirse" ayetinin Velid b. Ukbe hakkında nazil olduğu hususunda Kur'an'ın tevilinde ihtilaf yoktur.⁶¹⁵

Yine Şia ve Ehl-i Sünnet müfessirler "Öyleyse iman eden kimse, fasık gibi olur mu? Bunlar eşit değildir."⁶¹⁶ ayetinin Hz. Ali (a.s) ve Velid b. Ukbe hakkında nazil olduğunu söylemişlerdir.⁶¹⁷

Zehebi, *Siyeru A'lami'n-Nubela*'da, senedini kuvvetli gördüğü bir hadiste İbn Abbas'tan şöyle nakletmiştir:

Velid b. Ukbe (iftihar ederek) Ali'ye (a.s) şöyle dedi: "Benim seninkinden daha keskin kılıcım, daha fasih dilim var." Ali (a.s) ona cevap vererek şöyle buyurdu: "Kes sesini! Sen fasıktan başka bir şey değilsin." Sonra "Öyleyse iman eden kimse, fasık gibi olur mu? Bunlar eşit değildir." ayetini nazil oldu.⁶¹⁸

"Hiç kuşku yok o büyük iftirayı ortaya atanlar sizden bir guruhur. Bunu kendiniz için kötü sanmayın. Bilakis o sizin için hayırdır. Onların her birinin işlediği günahı kazandığı kendisindedir. Onun büyük kısmını üstlenmiş olanlar için büyük bir azap vardır. (...) Neden onun için dört şahit getirmediniz? Şahit getiremediklerine göre onlar Allah katında

⁶¹³ Hucurat 6

⁶¹⁴ Bkz: Taberi'nin *Camiu'l-Beyan*'ı, İbn Kesir'in *Tefsiru'l-Kur'ani'l-Azim*'i, *el-Dürrü'l-Mensur*, *el-Tıbyan fî Tefsiri'l-Kur'an*, *Mecmeu'l-Beyan*, Hucurat suresi 6. ayet.

⁶¹⁵ *El-İstiab*, c. 4, s. 1553.

⁶¹⁶ Secde 18

⁶¹⁷ Bkz: Taberi'nin *Camiu'l-Beyan*'ı, Suyuti'nin *el-Dürrü'l-Mensur*'u, *el-İstiab*, c. 4, s. 1554, *el-Burhan fî Tefsiri'l-Kur'an*, c. 3, s. 286, Secde suresi 18. ayetin izahı, hadis 2, *Nuru's-Sakaleyn*, c. 3, s. 231, hadis 41 ve 43.

⁶¹⁸ *Siyeru A'lami'n-Nubela*, c. 3, s. 415.

yalancılardır.”⁶¹⁹ ayeti de Peygamber’in etrafında bulunan ve onun sahabesi sayılan Müslümanlardan bir grubun iftira olayı nedeniyle günahkar olduğuna, Allah’ın onları yalancı olarak tanıttığına ve iftiranın büyük kısmını üstlenmiş olan şahıs için de Allah katında büyük bir azap bulunduğuna açıkça delalet etmektedir. Bu kişilerin, Peygamber sahabesi sayılmalarına rağmen bu günahı işledikleri için fasık olduklarında tereddüt yoktur.

İbn Esir, *Üsdü'l-Ğabe*’de şöyle demiştir: “Mistah, Bedir savaşında bulunmuştu. [Ama aynı zamanda] Aişe’ye iftira olayına karışan kişilerdendi. Peygamber (s.a.a) bu konuda kırbaç vurdutduğu kimseler arasında onu da kırbaçlatmıştı.”⁶²⁰

Kur’an-ı Kerim’de, Peygamber’in (s.a.a) etrafında olup da iman zaafı ve fık içinde bulunanları ya da Hazret’in rihletinden hemen sonra irtidat edip dinden dönenleri anlatan başka ayetler de vardır. Ama bunların tamamını zikretmek konuyu uzatacaktır.⁶²¹ Ehl-i Sünnet ve Şia’nın hadis kitaplarında, Allah Rasûlü’nün (s.a.a) sahabesinden bir kesimin fık ve nifakına delalet eden birçok rivayet vardır. Sözü daha fazla uzatmak için bu rivayetlerin bir bölümünü aktarmış kitaba atıfta bulunmakla yetineceğiz.⁶²² Bu ayet ve rivayetlerin varlığı karşısında sahabe ünvanı taşıyan herkesin adil olduğu ve güvenilir olup olmadığı araştırılmaksızın rivayetlerine itimat edileceği nasıl söylenebilir? Aksine bazı rivayetler, sahabeden insanların eline geçmiş tefsirle ilgili birçok rivayetin bâulla karışmış, yalan ve hatalı olduğunu anlatmaktadır. Çünkü onların bir kısmı münafıktı ve bilerek Allah Rasûlü’ne (s.a.a) yalan isnat etmekte de pervasızdılar. İnsanlar onların sahabe olmasına kanıyor ve uydurdukları yalan mevzuları ve rivayetleri kabul ediyordu. Kimileri de konuları Allah Rasûlünden (s.a.a) işitmiş ama doğru dürüst anlayamamış ve hataya düşmüşlerdi. Bazıları da bilgileri işitmiş ama onları nesheden malumattan habersizdi ve sonuç olarak da mensuh olanı neshedilmemiş sanıyordu.⁶²³

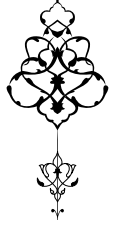
⁶¹⁹ Nur 11 ve 13

⁶²⁰ İbn Esir, Ali b. Muhammed, *Üsdü'l-Ğabe fi Ma'rifeti's-Sahabe*, c. 4, s. 355.

⁶²¹ Mesela Tevbe suresi 38 ve 39. ayetler, Muhammed (sallallahu aleyhi ve alihi) suresi son ayet, Cuma suresi son ayet, Âl-i İmran suresi 144. ayet gibi.

⁶²² Bu hadisler için bkz: *Adalet-i Sahabe der Mizan-i Kitab ve Sünnet*, s. 25-49.

⁶²³ Bkz: *Usûlü Kafi*, c. 1, s. 114, babu ihtilafîl-hadis, hadis 1, *el-Hisal* kitabı, s. 255, babu'l-erbaa, hadis 131, *Nehcu'l-Belaga* Feyzulislam’ın tercümesiyle, s. 665, hutbe 201.

Dolayısıyla her sahabeden ulaşan rivayet ve konu güvenilir değildir ve araştırılmaksızın kabul edilemez. Onların tefsire ilişkin rivayetlerinde senedin sahihliğine ve rivayetlerin tarikine ek olarak, kendilerinin de güvenilirlik ve ezber gücü ispatlanmış olmalıdır.

Sahabede mevkuf rivayetler -yani Nebiyy-i Ekrem'e (s.a.a) isnad edilmeksizin sahabeden nakledilmiş konular- iki kısımdır: Sırf haber olan, sahabenin yalnızca gözlemini bildirdiği ve üzerinde hiçbir şekilde içtihad gerçekleşmemiş birinci rivayetler. Mesela ayetin veya ayetlerin ya da bir surenin nüzul sebebi olan olay veya sorudan haber verilmesi yahut bazı ayetlerin nüzul atmosferini belirten Arap Yarımadası'nın Arap ve Yahudilerinin âdet ve hallerinin beyan edilmesi, ya da o zamanın Araplarının diyaloglarında Kur'an'ın bazı kelimelerinin kullanımına dair anlamların gösterilmesi gibi.⁶²⁴ Her türlü içtihad ve istinbattan soyutlanmış ve "sahabenin gözleme dayalı haberleri" adını verdiğimiz bu tür mevkuf rivayetler, zikredilen iki şartı taşıması durumunda onların tefsir rivayetlerinde itimada layıktır ve tefsire dayanak yapılabilir. Çünkü sika haberin itibarı, Peygamber'den (s.a.a) nakledilmiş rivayet ve meselelere özgü değildir. Sika fertler tarikiyle nakledilen her olay, ulemanın tarzına göre itibar ve itimada layıktır. Sika sahabenin naklettiği bir olay veya nüzul sebebinin, bizzat kendisinin o olayı veya nüzul sebebinin görebileceği yaşta olmasını, onu başkasından işitmemesini gerektirdiği de tabii ki gözardı edilmemelidir. Çünkü bu durumda rivayete itimat, onun işitildiği şahsın güvenilirliğinin de ispatlanmasına bağlı olacaktır. Faraza o şahıstan herhangi bir şekilde bahsedilmiyorsa ıstılahıya göre rivayet mürseldir.

İkincisi, içtihadî görüşler ve istinbatla elde edilmiş meselelerdir; ister Kur'an-ı Kerim'deki kavramların anlamları Arap şiirine ve başka şeylere

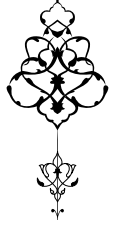
⁶²⁴ Bu tür rivayetlere örnek, İbn Kesir'in "tathir ayeti"nin izahında Ümmü Seleme'den nakletmiş olduğu rivayettir. Rivayet şöyledir:

İbn Cerir dedi ki: Bize İbn Hamid aktardı, bize Abdullah b. Abdilmakdis bildirdi, o A'meş'ten, o da Hakim b. Said'den şöyle rivayet etmiştir: Ümmü Seleme'nin (radiyallahu anha) yanında Ali b. Ebi Talib'i (radiyallahu anhu) andık. Bunun üzerine dedi ki: "Allah sizden kiri gidermek istiyor ey Ehl-i Beyt ve sizi arındırıp tertemiz kulumak" ayeti benim evimde nazil oldu." Ümmü Seleme şöyle anlattı: "Allah Rasûlü (sallallahu aleyhi ve alihi) benim evime geldi ve dedi ki: "Başkasına izin verme" Sonra Fatıma (radiyallahu anha) geldi... Aynı kitapta bu rivayetlerden başka örneklerle de bakılabilir, s. 160 ve 161.

bakarak tahmin edilmiş ve gösterilmiş olsun, ister siyak ve benzeri yön-teme dayanarak ayetlerin anlamı belirlenmiş yahut ayetlerin bilinmeyen manası ya da batınî ve işarî manaları tahmin, zan ve anlayış kuvvetiyle beyan edilmiş olsun.⁶²⁵ “Sahabenin tefsir görüşleri” adını verdiğimiz mev-kuf bu tür rivayetler, zikredilen iki şartı taşısa bile araştırılıp incelenme-den kabul edilemez. Çünkü onların içtihadında, diğer müçtehidlerin iç-tihadında olduğu gibi hata ihtimali vardır. Tefsirde kendine ait görüşü bulunan ve ayetlerin anlam ve maksatlarını tahkik gücü olan kimse için onların sözünün itibarı yoktur.

Tefsir ilminde müçtehid olmayan ve Kur'an ayetlerinin anlam ve muhtevasını tahkik gücü de bulunmayan kişi, zikredilen iki şarta ilaveten sahabi müfessirlerin ilmi kuvveti ve içtihadının sabit olması durumunda tefsirde uzman görüşü olarak onların fikrine başvurabilir. Fakat bu açı-dan sahabi müfessirler ile diğer müfessirler arasında bir fark yoktur.

⁶²⁵ Bu tür rivayetlere örnek için bkz: bu kitabın “Arap şiirinden yararlanmak”, “nüzul s - bebi ve ortamından yararlanmak”, “ayetlerin mevzu hususiyetlerinden yararlanmak” bölümleri, *Camiu'l-Beyan*, c. 1, s. 145 ve 146 Bakara suresi 28. ayetin izahı, s. 43 ve 44.

Üçüncü Bölüm

Tâbiîn Müfessirler

Tâbiîn, Allah Rasûlü'nü (s.a.a) görmemiş, ama Hazret'e mümin halindeyken onun sahabesiyle sohbet etmiş ve mümin haliyle dünyadan ayrılmış kimseye denir.⁶²⁶ Şöyle anlatılır: “Tâbiînden ilk vefat eden, hicri 30 senesinde dünyadan ayrılmış Muammer b. Zeyd idi. Tâbiînin sonuncusu ise hicri 180'de vefat etmiş Halef b. Halife idi.”⁶²⁷

Tâbiînden bir grup, Kur'an'ın manalarını anlama ve onu tefsir etmeye niyetlenmiş, sahabe müfessirlerden yararlanarak ve kendi ilmi çabaları ve tefekkürleriyle Kur'an'daki manaların bir bölümünü açıklamış ve Kur'an-ı Kerim'in müfessirlerinden sayılmıştır. Bu bölümün başlığındaki “tâbiîn müfessirler”den kasıt, bu grup müfessirlerdir.

Bunların bir kesiminin Kur'an'ı tefsir sahasında telifi de vardır. Ama eserlerinin çoğu ortadan kalkmış veya elimize ulaşmamıştır.⁶²⁸ Mevcut

⁶²⁶ Ehl-i Sünnet'in hadis âlimlerinden Ebu Zekeriya Nevevi, el-Takrîb ve't-Teytir kit - bında tâbiîni tarif ederken şöyle demiştir: “Sahabeyle arkadaşlık etmiş kişiye denmiştir. Yine sahabeyle görüşmüş ve bunun aşıkâr olduğu kişiye de denmiştir.” Suyuti bu ifadeyi şerh ederken birinci görüşü Hatib, ikincisini ise Hakim'le ilişkilendirmiş ve Irakî'den, ehl-i hadisin çoğunlukla ikinci görüşle amel ettiğini nakletmiştir. (Bkz: Tedribu'r-Ravi, c. 2, s. 234) Şia'nın ünlü fakihlerinden ve hadis ilmi âlimlerinden Şehid-i Sani, sahabeyi “Her kim Nebi (sallallahu aleyhi ve alihi) ile mümin olarak görüşür ve İslam üzere ölürse ve ” şeklinde tarif ettikten sonra tâbiîn için şöyle demiştir: “Tâbiîn, sahabe ile görüşen.” (el-Diraye fi İlmi Mustalah el-Hadis, s. 120 ve 122). Şia'nın hadis ilmi âlimi ve fakihî Mamekani tâbiîni tarif ederken şöyle demiştir: “Tâbiîne gelince, Nebî'ye (sallallahu aleyhi ve alihi) iman halindeyken sahabeyle görüşen ve iman üzere ölen... (Mikbasu'l-Hidaye fi İlmi'd-Diraye, c. 3, s. 311)

⁶²⁷ Bkz: Mikbasu'l-Hidaye fi İlmi'd-Diraye, c. 3, s. 312 ve 313.

⁶²⁸ Örnek olarak Seyyid Hasan Sadr, Said b. Cübeyr'i [tâbiîndendir] Kur'an tefsiri ilminde kitap yazmış ilk kişi olarak tanıtmıştır. Sadr, Seyyid Hasan, Te'sisu's-Şia li-Ulumi'l-İslam,

tefsir kitaplarında onların tefsire ilişkin çok sayıda rivayet ve görüşü nakledilmiştir. Gerçi senedleri sahih olsa da birçoğu ispatlanabilir değildir ve onlara nispet edilenlerin çoğunun da onlardan sâdir olup olmadığı belli değildir. Ama yine de delil ve karineler üzerinde gerekli incelemeler yapılarak bu nakiller yoluyla onların tefsir görüşleri ve rivayetlerine belli ölçüde vakıf olmak mümkündür. Her halükarda onlara ait tefsir rivayetleri ve görüşler tefsirin kaynaklarından biridir⁶²⁹ ve en azından “münebbih”⁶³⁰ veya Kur’an ayetlerinin tefsirini teyit seviyesinde onlardan yararlanılabilir. Tâbiinin müfessirlerini mezhep, güvenilirlik, ilmî rütbe ve tefsir metodu açısından tanımak onların tefsir görüşleri ve rivayetlerinden yararlanmada etkili olduğundan ve onlara ait rivayet ve görüşlerden istifade etmek isteyen müfessir için onların hususiyetlerine vakıf olmak faydalı, hatta gerekli olduğundan burada tâbiinden müfessirlerin büyüklerini ve ünlülerini tanıtmaya koyularak mezhepleri, güvenilirlikleri, ilmi rütbe-leri ve tefsir metodlarını öğrenmek için konuyu olabildiğince araştırıp inceleyeceğiz.

1- Mücahid b. Cebr Mekki

Şii ve Sünni tefsir kitaplarında adı çokça görülen, çok sayıda tefsir görüşü ve rivayeti kendisinden nakledilmiş kişilerden biri Cebr veya

s. 322. Fakat onun kitabı bize ulaşmamıştır. Tâbiinden bir diğer müfessir olan Mücahid b. Cebr için de Ebu Nuceyh’in rivayet ettiği ve bu nedenle Ebu Nuceyh’in tefsirinin o olduğunun söylendiği bir tefsirden bahsedilmiştir. Bu tefsirin hicri 1367’de Pakistan’da basıldığı nakledilmiştir. (Bkz: *el-Tefsir ve’l-Müfessirun fî Sevbihî’l-Kaşib*, c. 1, s. 342). Eban b. Taglib de (vefatı hicri 141) tâbiinden bir diğer isimdir. Necaşi onun hakkında şöyle demiştir: Onun kitapları vardı. *Tefsiru Garibi’l-Kur’an* bunlardan biridir (bkz: Ricalu’n-Necaşi, s. 11). Yine şöyle demiştir: “Muhammed b. Abdurrahman; Eban’ın *Kitabu’t-Tefsir*’ini, Atiyye b. Haris’in *Kitabu Ebi Revka*’sını ve *Kitabu Muhammed b. Saib*’i biraraya getirmiş ve hepsi tek kitap yapmıştır. (Bkz: *Ricalu’n-Necaşi*, s. 12) Bu iki kitaptan da iz yoktur.

⁶²⁹ Zerkeşi şöyle demiştir:

”و فى الرجوع الى قول التابعى روايتان عن احمد و اختار ابن عقيل المنع و حكوه عن شعبة. لكن عمل المفسرين على خلافه و قد حكوه فى كتبهم اقوالهم“

(*el-Burhan fî Ulumi’l-Kur’an*, c. 2, s. 158)

⁶³⁰ Münnebbih, müfessiri, kelime veya cümleden ya da Kur’an ayetinden böyle bir mananın murat edilmiş olabileceğine yönlendiren ve onu doğruluğu veya yanlışlığı konusunda dikkat ve tahkike zorlayan şeydir.

Cübeyr'in oğlu Mücahid'dir.⁶³¹ Onu tanıtırken şöyle denmiştir: Hicri 21 senesinde doğdu, hicri 100 veya 101 ya da 102, yahut 103 veya 104'te vefat etti.⁶³² Mekkeliydi ve aynı şehirde secdede dünyaya veda etti. İmam Ali (a.s), İbn Abbas, Saad b. Vakkas, Ebu Said Hudri, Cabir b. Abdullah Ensari, Ümmü Seleme, Ebu Talib'in kızı Ümmü Hani'yi görmüş ve onlardan rivayet nakletmiştir. Bu sebeple tâbiîn müfessirlerden sayılır.⁶³³

Mezhebi

Rical kitaplarında mezhebi belirtilmemiştir. Ama Davudi'nin *Tabakatu'l-Müfessirin*'de belirtilmesine,⁶³⁴ mevzu Ehl-i Sünnet'in kitap ve müelliflerini tanıtmak olan *Keşfu'z-Zünun*'da onun kitabı *Tefsiru Mücahid* olarak zikredilmesine,⁶³⁵ mevzu Şii telifleri tanıtmak olan *Zeria*'da adının geçmemesine ve Şia rical kitaplarının ekserisinde ondan bahsedilmemesine⁶³⁶, Ehl-i Sünnet'in rical kitaplarında hayat hikayesinin beyan edilmesine bakarak anlaşılmaktadır ki o, Hac Halife'ye, Ağabozorg Tehrani'ye ve çoğu rical âlimine göre Sünni idi. Zehebi de ondan "İki nimetten hangisinin daha büyük olduğunu bilmiyorum: Allah'ın bize İslam'la hidayet etmesi mi, yoksa bize bu hevalardan selamet bahşetmesi mi?" cümlesini

⁶³¹ Örnek olarak: *el-Dürrü'l-Mensur*, Menşur Mektebeti'l-Mer'eşi, c. 1, s. 13, 16 ve c. 3, s. 321; *el-Tıbyan fi Tefsiri'l-Kur'an*, c. 10, s. 24, Teğabün suresi 14. ayetin izahı; *Mecmeu'l-Beyan*, c. 9, s. 4, 8, 11 ve 12, Fussilet suresi 5, 16, 26 ve 30. ayetlerin izahı.

⁶³² İbn Hacer, *Tehzibu't-Tehzib*'de (c. 1, s. 39) şöyle demiştir:

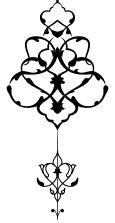
”قال الهيثم بن عدي مات سنة مائة وقال يحيى بن بكير مات سنة احدى وهو ابن ثلاث وثمانين سنة وقال ابو نعيم مات سنة اثنتين وقال سعيد بن عفير و احمد مات سنة ثلاث وقال ابن حبان مات بمكة سنة اثنتين او ثلاث ومائة وهو ساجد و كان مولده احدى وعشرين فى خلافة عمرو قال يحيى القطان مات سنة اربع ومائة“

⁶³³ Zehebi *SiyeruSiyeru A'lami'n-Nubela*'da (c. 4, s. 449, madde 175) ondan "el-imam, şeyhu'l-kurra ve'l-müfessirin" ünvanıyla bahsetmiştir. Davudi, *Tabakatu'l-Müfessirin*'de (c. 2, s. 305, madde 1617) onu "el-mukri, el-müfessir, el-imam" olarak zikretmiştir.

⁶³⁴ Bkz: Davudi, Muhammed b. Ali, *Tabakatu'l-Müfessirin*, c. 2, s. 305, madde 617.

⁶³⁵ Bkz: *Keşfu'z-Zünun*, c. 1, s. 408.

⁶³⁶ *Kamusu'r-Rical*, c. 8, s. 670, madde 6246, *Mu'cemu Ricali'l-Hadis*, c. 14, s. 187, madde 9862'de özetle zikredilmiştir. Ama Şeyh'in *Rical* ve *Fihrist*'inde, Keşi ve Necaşi'nin *Rical*'inde, Allame'nin *Hulusa*'sında, İbn Davud'un *Rical*'inde, Mamekani'nin *Camiu'r-Ravat* ve *Rical*'inde, *Te'sisu's-Şia li-Ulumi'l-İslam* ve *A'yanu's-Şia*'da zikredilmemiştir.

naklettikten sonra “hevalar”ı “rafz”, “kader” ve “tecehhüm” ile karşılaşmıştır.⁶³⁷ Buradan anlaşılmaktadır ki Zehebi de onu Şii saymıyordu. Muhammed Meşhedi, *Kenzu'd-Dekaik*'de, Ehl-i Sünnet'in Hamd suresinin kıraatından sonra iktida için “amin” demeyi müstehap kabul ettiğini zikrettikten sonra şöyle demiştir: “Lakin Mücahid hariç onların nezdinde ‘amin’ Kur'an'ın parçası değildir.”⁶³⁸ İlişkilendirme sırasında yapılan bu istisna gözönünde bulundurulursa onun da Mücahid'i Ehl-i Sünnet'ten kabul ettiği bellidir. İbn Ebi'l-Hadid onu haricilerin reyine nispet edilen kişilerder saymıştır.⁶³⁹ Ama Ali b. İbrahim, kendi tefsirinde ondan rivayet nakletmiştir.⁶⁴⁰ Tefsirinin mukaddimesinde “Bu tefsirde bizim meşayih ve sika kişilerimizden rivayet edilenleri zikrediyoruz.”⁶⁴¹ demesinden anlaşıyor ki o, Ali b. İbrahim'in nazarında güvenilir bir Şii idi. Fakat bu tefsirin Ali b. İbrahim'e isnadı ve kitabın mukaddimesinde geçen cümlelerin tefsirin bütün ravilerinin güvenilir Şii olduğuna delaleti, *Tefsir-i Kummi* incelenirken açıklanacağı gibi tartışmalıdır. Yine ondan nakledilmiş Hz. Ali'nin (a.s) faziletlerine dair rivayetler de⁶⁴² onun haricilere nispet edilmesine aykırılık taşımaktadır.

Kimileri *Tefsiru Furati Kufi* ve *Tefsiru Kummi*'yi, Mücahid'in Şia olduğunu belirten en eski kaynaklar olarak anmış ve “Mücahid, Şia'nın sika müfessir ve muhaddislerindendir” diyen Ali b. İbrahim ve Furat Kufi'ye nispet etmişlerdir. Abdulcelil Kazvini'den, *Kitabu Nakz* kitabında onu Şii müfessirler arasında kaydetmiş kişi olarak ve Muhammed Salih Burgani'den de, Mücahid'in Şii olduğu sonucuna varmış ve Mücahid'in tefsirinin tamamına kendi tefsiri *Kenzu'l-İrfan*'da yer vermiş kişi ünvanıyla bahsedilmiştir. Çağdaş âlimlerden de Ayetullah Hoi'nin onu Şii ravi ve muhaddislerden saydığı belirtilmiştir. Mücahid'in, *Mecalisu'l-Mü'minin*'de Kadı Nurullah Şuşteri'nin gözünden kaçmasından, Seyyid Hasan Sadr Kazımı'nın *Te'sisu's-*

⁶³⁷ *Siyeru A'lam'i'n-Nubela*, c. 4, s. 455. Anlaşıldığı kadarıyla rafz, kader ve tecehhüm ile kad edilen, Şia ve Mutezile mezhebi ve Haricilerden bir taifedir. (Bkz: *el-Mu'cemu'l-Vasit*, s. 360, 718 ve 144) **وفى شرح المواقف قيل القدرية هم المعتزلة لاسناد افعالهم الى قدرتهم** (bkz: *Mikbasu'l-Hidaye*, c. 2, s. 364)

⁶³⁸ *Kenzu'd-Dekaik*, c. 1, s. 87.

⁶³⁹ *Şerhu Nehci'l-Belağa*, İbn Ebi'l-Hadid, c. 2, s. 143 (şerhu kelam 59)

⁶⁴⁰ Bkz: *Tefsiru'l-Kummi*, c. 2, s. 369 (Mücadele suresi 13. ayetin izahı).

⁶⁴¹ Bkz: A.g.e., c. 1, s. 30.

⁶⁴² Bu rivayetlerden bazıları ileriki sayfalarda nakledilecektir.

Şia li-Ulumi'l-İslam'ında gizli kalmasından ve Ağabozorg Tehrani'nin *el-Zeria*'sında Mücahid'in tefsirinden bahsedilmemesinden duyduğu şaşkınlığı açıkladıktan ve Mücahid'in Şiiliğinin, o anda yer verilemeyecek kadar çok sayıda delili bulunduğunu zikrettikten sonra iki bakımdan onun Şii olduğu sonucuna varmıştır:

1. Ebubekir'in hadislerin toplanmasını menetmesi ve bunun kendisinden sonraki yöneticiler tarafından da sürdürülmesi neticesinde, hicri 99'da Ömer b. Abdulaziz iktidara gelene dek Ehl-i Sünnet nezdinde hadislerin derlenmesi yasaktı. Yalnızca Şiiler bu buyruğa uymadılar ve mevlaları Emirülmüminin Ali (a.s) ve diğer Masum İmamları takip ederek hadis toplama koyuldular. Mücahid de halifelerin talimatına itaat etmeyen ve hadis toplayan kişilerdendi. Buradan onun Şii olduğu anlaşılmaktadır.

2. Mücahid'in tefsirinde velayetin tecellileri (Mücahid'in tefsirinde Müminlerin Emiri Ali'nin -aleyhisselam- faziletlerine dair nakledilmiş rivayetler) onun Şii olduğunun bir başka delilidir.⁶⁴³

Bu tecellilerin örnekleri şunlardır:

a) *Tefsiru Kummi*'de "necva" ayetinin⁶⁴⁴ izahında muttasıl senedle Mücahid'den şöyle nakledilmiştir:

Ali (a.s) şöyle dedi:

Allah'ın kitabında, benden hiçkimsenin amel etmediği ve benden sonra da etmeyeceği bir ayet var. O, necva ayetidir. Yanımda bir dinar vardı. Onu on dirheme bozdurdum. Nebi'yle (s.a.a) her necvadan (fısıldaşmadan) sonra bir dirhem sadaka verdim.⁶⁴⁵

b) Furat b. İbrahim, tefsirinin mukaddimesinde ondan rivayet etmiş ve şöyle demiştir:

⁶⁴³ Bkz: Şehidi Salihi, Abdülhüseyin, "Tefsir-i Mücahid Köhneterin Tefsir" makalesi, *Be-yinat* dergisi, sayı 14, s. 43 ve 44.

⁶⁴⁴ Mücadele 13 ve 14

⁶⁴⁵ *Tefsiru Kummi*, c. 2, s. 369. Bu rivayetin senedinde geçen Mücahid'in, Mücahid b. Cebr'den başkası olduğu söylenemez. Çünkü ravisi Leys b. Ebi Selim olan ve Hazret-i Ali'den (aleyhisselam) rivayet etmiş Mücahid b. Cebr'den başka bir Mücahid rical kitaplarında zikredilmemiştir. Ama Mücahid b. Cebr'in ravilerinden birinin Leys b. Ebi Selim olduğunu anlamak için bkz: *Tehzibu'l-Kemal*, c. 27, s. 231. Rivayet ettiği kişinin Hazret-i Ali (aleyhisselam) olduğu konusunda da bkz: *Tehzibu't-Tehzib*, c. 10, s. 39.

Kur'an'da nerede "ey iman edenler" geçiyorsa hiç kuşku yok bunda öncelik ve üstünlük Ali'nindir (a.s) . Çünkü o, İslam'a iman edenler arasında en öndedir.⁶⁴⁶

c) "Mallarını gece gündüz, gizli açık infak edenlerin ecri Rableri katındadır. Onlara korku yoktur, mahzun da olmayacaklardır."⁶⁴⁷ ayetinin izahında ondan şöyle nakledilmiştir:

"(Bu ayet) Ali b. Ebi Talib (a.s) hakkında nazil olmuştur. Hazret'in dört dirhemi vardı. Bir dirhemi gizli, bir dirhemi gizli; bir dirhemi gece, bir dirhemi gündüz sadaka olarak verdi."⁶⁴⁸

d) "İkiniz de Allah'a tevbe ederseniz (ne iyi). Çünkü kalpleriniz sapmıştı. Yok eğer ona karşı birbirinize arka çıkarsanız Allah onun mevlasıdır, Cebrail ve müminlerin salihî de. Bundan sonra melekler de yardımcıdır." ayetini izah ederken ondan şöyle rivayet edilmiştir: "Müminlerin salihî, Ali b. Ebi Talip'dir -aleyhisselam-."⁶⁴⁹

e) Şems suresinin başında ondan, İbn Abbas'tan nakille şöyle rivayet edilmiştir: "Andolsun güneşe ve aydınlığına" Peygamber (s.a.a), "onu takip ettiğinde aya" Ali b. Ebi Talib (a.s), "onu parıldattığı zaman güneşe" İmam Hasan ve İmam Hüseyin (a.s), "onu örttüğünde geceye" Ümeyye oğullarıdır."⁶⁵⁰

Eleştiri

1. *Tefsiru Furat* ve *Tefsiru Kummi*'den hiçbirisi Mücahid'in Şii olduğunu belirtmemiştir. "Mücahid, Şia'nın sika müfessir ve muhaddislerindendir" cümlesi bu iki tefsirin hiçbirinde yoktur. *Tefsiru Kummi*'de, eserin mukaddimesinde naklettığımız "Bu tefsirde bizim meşayih ve sika kişilerimizden rivayet edilenleri zikrediyoruz." cümlesi haricinde Mücahid'in, Ali b. İbrahim nezdinde Şii olduğunu anlatan başka bir değini mevcut değildir. Bu cümlelerin *Tefsiru Kummi*'nin ravilerinin güvenilirliklerine ve

⁶⁴⁶ *Tefsiru Furat el-Kufi*, s. 49.

⁶⁴⁷ Bakara 274

⁶⁴⁸ *Tefsiru Furat el-Kufi*, 72.

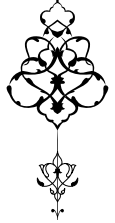
⁶⁴⁹ *Tefsiru Furat el-Kufi*, 490.

⁶⁵⁰ A.g.e., s. 562. Bu rivayetler küçük farklılıklarla *Beyyinat* dergisinde (sayı 14, s. 35) "Cilvehâ-yi velayet der Tefsir-i Mücahid" başlığı altında zikredilmiştir.

Şii olduklarına delaleti de, *Tefsiru Kummi*'nin incelenmesinde zikredileceği üzere, tartışmalıdır. O halde bu cümleden de Ali b. İbrahim nezdinde Mücahid'in Şii olduğu sonucu çıkartılamaz. *Tefsiru Fura*'a gelince, orada böyle bir ifade bile bulunmamaktadır. Varolan tek şey, senedinde Mücahid'in yer aldığı Ali b. Ebi Talib'in (a.s) faziletlerine dair rivayetlerin nakledilmiş olması ve mukaddimede Mücahid'den "Kur'an'da nerede 'ey iman edenler' geçiyorsa hiç kuşku yok bunda öncelik ve üstünlük Ali'nindir (a.s) . Çünkü o, İslam'a iman edenler arasında en öndedir" rivayetinin geçmesidir. Fakat Mücahid'den fazilet rivayetlerinin ve faziletin nakledilmiş olması, onun Şii olduğunun veya Şia'nın sika muhaddis ve müfessirlerinden sayıldığına belirtilmesi manasına gelmez. Aynı şekilde Mücahid'in tefsirinin *Kenzu'l-İrfan* ve *Bahru'l-İrfan* tefsirinde nakledilmesi de o kitabın müellifinin (Muhammed Salih Burgani), Mücahid'i Şii kabul ettiğinin delili değildir. Çünkü pek çok Şii müellif Ehl-i Sünnet'ten rivayetlere kitaplarında yer vermiştir.

2. Ayetullah Hoi de Mücahid'in Şia'nın ravi ve muhaddislerinden olduğunu hiçbir şekilde belirtmemiş, hatta bu yönde bir imada da bulunmamıştır. *Mu'cemu Ricali'l-Hadis*'te Şii rivayetlerin ravilerini, ister Şii olsunlar, ister olmasınlar zikrettiği gözönünde bulundurulduğunda Mücahid'e bu kitapta yer verilmesi onun Şii raviler ve muhaddislerden sayıldığına delalet etmez. Tıpkı Şii rivayetlerin senedinde bulunmasının onun Şii olduğunun delili sayılamayacağı gibi. Üstelik Ayetullah Hoi, *Tefsiru Kummi*'nin Ali b. İbrahim'e isnadını ve eserin mukaddimesindeki cümlenin tefsirin ravilerinin güvenilirliğine ve Şii olduklarına delalet ettiğini kesin kabul etse, buna dayanarak da *Tefsiru Kummi*'de Mücahid'in Hz. Ali'den (a.s) rivayetine yer verilmesinin Ayetullah Hoi nezdinde Mücahid'in Şii olduğunu ispatladığı düşünülse bile.

3. Hadis toplamının Ebubekir ve ondan sonraki yöneticiler tarafından menedildiğine dair rivayetler bulunsa dahi, herşeyden önce Ömer b. Abdulaziz'in hilafetine kadar, bir kimse eğer hadis yazar veya kitap telif ederse bu onun Şii olduğunun delili sayılacak şekilde Şia dışında hiçkimsenin gayri resmi olarak bile bir tek hadis yazmamış olması, tefsir görüşleri ve rivayetlerine dair bir tek kitap telif etmemiş bulunması uzak ihtimaldir. Hele de Mücahid'e ait birçok tefsir meselesinin bizzat onun

veya İbn Abbas'ın tefsir görüşleri olduğu düşünülecek olursa. Dolayısıyla Mücahid tarafından tefsir kitabı yazılması sahabeden rivayet naklini içeriyor olsa bile onun Şii olduğunun delili değildir. İkincisi, "Mücahid'in tefsiri" adı altında basılmış kitaptaki rivayetlerin tamamı birkaç vasıtayla Mücahid'den nakledilmiştir ve Mücahid'in kaleminden çıkmadığı bellidir. Bilakis başkalarının ondan aktardığı görüşlerin derlemesidir. Hacı Halife'nin (Katip Çelebi) *Tefsiru Mücahid* adıyla zikrettiği⁶⁵¹ kitabın da bizzat onun tarafından kaleme alındığı da belli değildir. Mücahid'in talebelerinin başkalarıyla birlikte onun tefsir görüşlerini toplayıp *Tefsiru Mücahid* adını koymuş olması mümkündür. Bu sebeple yasak zamanında onun tarafından hadis tedvin edildiği de sabit değildir.

4. Mücahid'in tefsirindeki velayet tecellileri, başka bir deyişle Müminlerin Emiri'nin (a.s) faziletlerine dair rivayetler Mücahid'in Şii olduğuna delalet etmez. Çünkü Ali'nin (a.s) faziletlerinin zikredilmesi Şia'ya özgü bir hususiyet değildir. Ehl-i Sünnet'ten Müminlerin Emiri Ali'nin (a.s) faziletlerine ilişkin çok sayıda rivayet veya konu zikretmiş nice şahsiyet vardır.⁶⁵² Evet, eğer muteber bir senedle ondan Hazret'in imamet ve hilafetine birlikte delalet eden bir rivayet nakledilmiş ve bunu nakzeden bir şey yoksa sözkonusu rivayet Mücahid'in Şii olduğuna delil kabul edilebilir. Fakat böyle bir rivayete rastlamıyoruz. Makalede "Mücahid'in tefsirindeki velayet tecellileri" adı altında sunulan deliller, sened açısından tartışmalı olması bir yana, Ehl-i Sünnet'in bazı âlimleri onları kitaplarında kullanmışlardır⁶⁵³ ve nakledenin Şii olduğuna delil oluşturmaz. Nitekim Mücahid'in basılmış tefsirinde Bakara 207, Âl-i İmran 61, Maide 3, 55 ve 67, Ahzab 33. ayetlerin izahında Şii olduğunu gösterecek bir görüş veya rivayet mevcut değildir. Nisa 59'daki "ulu'l-emr"e din ve akılda anlayış sahipleri manası verilmesi de Şii olmama ihtimalini kuvvetlendirmektedir. O, Müminlerin Emiri'nin (a.s) birbirinden ayrılmaz efdallığı ve halifeliği üzerine bazı rivayetlerin senedinde tabii ki yer almıştır. Mesela Haskim Haskani muttasıl senedle ondan şöyle nakletmiştir:

⁶⁵¹ *Keşfu'z-Zünun*, c. 1, s. 485.

⁶⁵² Bkz: *Nehcu'l-Belaga*, İbn Ebî'l-Hadid Mu'tezili, c. 1, s. 35-46, *Şevahidu't-Tenzil*, *Feraidu's-Simteyn*.

⁶⁵³ Bkz: *Şevahidu't-Tenzil*, c. 1, s. 63-72, 67-85. hadisler, s. 140-150, 155-163. hadisler c. 2, s. 312, 951 ve 952. hadisler, s. 341, 981-996. hadisler, s. 432, 1094 ve 1095. hadisler.

... عن مجاهد عن سلمان الفارسی قال سمعت رسول الله صلى الله عليه و آله يقول ان وصی و خلیفتی و خیر من اترك بعدی ینجز موعدی و یقضی دینی علی بن ابی طالب⁶⁵⁴

Fakat böyle rivayetlere dayanarak onu Şii kabul etmek, ilkin, bu rivayetlerin Mücahid'e kadar sıhhatinin sabit olmasına ve ikincisi, ileri bir araştırmayla bu rivayetlerle çelişen (onun Şii olmasına aykırılık taşıyan muteber bir rivayet veya görüş) bir bilgi bulunmadığının tespit edilmesine bağlıdır. Dolayısıyla onun mezhebi bizim için belli değildir ve şu ana dek mezhebinin belirleyebileceğimiz muteber ve güvenilir bir delil de bulabilmiş değiliz. Evet, daha önce de değinildiği gibi, ondan faziletlerle ilgili rivayetlerin sadır olması, onun Haricilerin görüşüne nispet edilmesiyle uyusmamaktadır. Fazilet rivayetlerinin çokluğu ve Haricilerin görüşüne nispet edilmesinin temeli bulunmadığı dikkate alındığında anlaşılabacaktır ki bu ilişkilendirmenin bâtıllığı ve onun Müminlerin Emiri Ali'ye (a.s) ilgisi doğrudur.

Güvenilirliği

Ehl-i Sünnet nezdinde onun güvenilirliği apaçıktır ve üzerinde ittifak edilmiştir. Ehl-i Sünnet'in meşhur rical âlimi Zehebi şöyle demiştir: "Mücahid, kıraat ve tefsirde imam ve hüccettir."⁶⁵⁵ Yahya b. Muin ve bir topluluktan şöyle nakledilmiştir: "Mücahid sikadır"⁶⁵⁶ İbn Saad'dan şöyle nakledilmiştir: "Mücahid sikadır, fakihdir, âlimdir ve çok hadisi vardır."⁶⁵⁷ Kendisi de *Mizanu'l-İtidal*'de tercümesinin sonunda şöyle demiştir: "Ümmet, Mücahid'in (hadisteki) imameti ve (hadisle) hüccet getirmesi üzerinde ittifak etmiştir."⁶⁵⁸ Ehl-i Sünnet'in diğer rical âlimi İbn Hacer, İclî'den şöyle nakletmiştir: "(Mücahid) tâbiündendir ve sikadır."⁶⁵⁹

⁶⁵⁴ Şevahidu't-Tenzil, c. 1, s. 98, hadis 115.

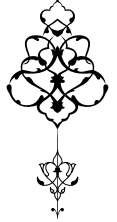
⁶⁵⁵ Zehebi, Muhammed b. Ahmed, *el-Keşşaf fî Ma'rifeti Men lehu Rivayet fi'l-Kütübî's-Sünne*, c. 3, s. 106, madde 5387.

⁶⁵⁶ Siyeru A'lami'n-Nubela, c. 4, s. 451.

⁶⁵⁷ A.g.e., s. 454.

⁶⁵⁸ *Mizanu'l-İtidal*, c. 3, s. 440, madde 7072.

⁶⁵⁹ *Tehzibu't-Tehzib*, c. 10, s. 40.

Dolayısıyla Ehl-i Sünnet hüccet getirmede Mücahid'in rivayetiyle istidlal edebilir ve Mücahid'in güvenilirliğinde sorun görmez. Ama Şia nezdinde onun güvenilirlik bakımından durumu belirsizdir. Çünkü Şii rical âlimleri onun tercümesine itiraz etmemiş ve onun güvenilirliği ya da güvenilmezliği hakkında görüş bildirmemişlerdir. Sonuç itibariyle onun güvenilirliği konusunda söylenebilecek şey şudur ki, o, *Tefsiru Kummi*'nin ravilerindendir ve tefsirin mukaddimesinde zikredildiği gibi Ehl-i Sünnet'in mevsuk isimleri arasındadır. Ama hem bu tefsirin Ali b. İbrahim'e isnadı, hem de tefsirin mukaddimesinde zikredilmiş cümlelerin eserdeki ravilerin güvenilirliğine delaleti, inşaallah *Tefsiru Kummi* incelenirken açıklanacak bahisler olacaktır.

Mu'cemu Ricali'l-Hadis'te "Mücahid" başlığı altında, Safvan'ın Mücahid'den rivayet ettiği bir rivayet zikredilmiştir. Fakat o rivayetteki Mücahid, Mücahid b. Cebr değildir. Çünkü o rivayette Mücahid, bir vasıtaıyla İmam Sadık'tan (a.s) rivayet etmiştir. Vefatı hicri 100 veya bu tarihe yakın olan Mücahid b. Cebr'in, vefatı hicri 148 olan İmam Sadık'tan (a.s) vasıtaıyla rivayet etmesi uygun değildir. Bu nedenle Safvan'ın Mücahid'den rivayeti, Şeyh Tusi'nin, Safvan'ın sika dışında kimseden rivayet etmediği şeklindeki dayanağı temel alınıp Mücahid b. Cebr'in güvenilirliğine delil kullanılamaz.

Tefsirdeki Üstadı

Bazı haberler onun Kur'an tefsirinde İbn Abbas'ın talebesi olduğunu ve onun ilminden çokça yararlandığını ifade etmektedir. Zehebi, *Siyeru A'lami'n-Nubela*'da şöyle demiştir: "İbn Abbas'tan rivayet etmiş, çok sayıda ve temiz rivayetler getirmiştir. Kur'an, tefsir ve fıkıh da ondan öğrenmiştir. Fadl b. Meymun'dan şöyle nakledilmiştir: Mücahid'in, 'Kur'an'ı otuz kez İbn Abbas'a arzettim' dediğini işittim."⁶⁶⁰ Yine Mücahid'den şöyle nakledilmiştir: "Kur'an'ı üç devre İbn Abbas'ın yanında okudum. Her ayette duruyor ve ona ne hakkında nazil olduğunu ve nüzulünün nasıl gerçekleştiğini soruyordum."⁶⁶¹ İbn Müleyke'den de şöyle nakledilmiştir: "Mücahid'i elinde levhalarla gördüm. Kur'an tefsiri hakkında İbn

⁶⁶⁰ *Siyeru A'lami'n-Nubela*, c. 4, s. 450.

⁶⁶¹ A.g.e., s. 450, *Tehzibu't-Tehzib*, c. 10, s. 39 ve 40.

Abbas'a soru soruyordu. İbn Abbas da 'yaz' dedi. Öyle ki tefsirin tamamını ona sordu."⁶⁶² İbn Nedim, Kur'an tefsiri üzerine telif edilmiş kitapların adını sayarken Mücahid'in rivayet ettiği İbn Abbas'a ait bir kitaptan bahsetmiştir.⁶⁶³ Her ne kadar bu tür haberler muteber bir senede sahip olmaması nedeniyle İbn Abbas'ın onun üstadı olduğunu ispatlamak için yeterli sayılmasa da bu rivayetler gözönünde bulundurulduğunda onun Kur'an tefsirinde İbn Abbas'ın talebesi olduğuna dair kuvvetli kanaat hasıl olmaktadır. Onun İbn Abbas'tan naklettiği çok sayıda tefsir rivayeti de bu iddiayı teyit etmektedir.⁶⁶⁴

İlmî Seviyesi

Bazı rivayetler Mücahid'in tefsir ilmindeki seviyesinin oldukça yüksek ve müfessirlerin başvuru makamı olduğunu söylemektedir. İbn Kesir, kendisine ait tarih kitabında onu tâbiinin ve müfessirlerin imamlarından biri, İbn Abbas'ın özel ashâbı, tefsirde zamanın en âlimi şeklinde tanıtmıştır.⁶⁶⁵ Tefsirinde de şöyle demiştir: "Kur'an ve sünnette (bir ayetin) tefsirini bulamadığında ve sahâbeden de elde edemediğinde (tâbiinin görüşlerine müracaat et, çünkü) bu konuda (tefsirdeki) imamların çoğu, Mücahid b. Cebr gibi tâbiinin görüşlerine rücu etmişlerdir. Zira o, tefsirde bir ayetti."⁶⁶⁶

Şeyh Tusi de onu, tefsir metodu ve yolu övgüye değer müfessirler arasında saymıştır.⁶⁶⁷ İbn Teymiye şöyle demiştir: "Şafii, Buhari ve başkaları Mücahid'in tefsirine itimat etmişlerdir."⁶⁶⁸ Katade'den de, onu tefsirde

⁶⁶² A.g.e.

⁶⁶³ Bkz: *Kitabu'l-Fihrist*, s. 36.

⁶⁶⁴ Onun İbn Abbas'tan rivayetleri aşağıdaki yerlerde görülebilir:

Tefsiru Furat el-Kufi, s. 278 ve 359; *el-Tıbyan fî Tefsiri'l-Kur'an*, c. 1, s. 456 ve c. 9, s. 289; *el-Dürü'l-Mensur*, Menşur Mektebeti Ayettillâh el-Mer'eşi, c. 1, s. 49, 142, 263, 368, 372, 374, c. 2, s. 11, 48, 54, 123, 129, 143, 171, 184, 270, 288, 336, c. 3, s. 285 ve 329, c. 4, s. 101, 109, 181, 219, 271 ve 370, c. 5, s. 122 ve 366, c. 6, s. 7, 29, 205, 230, 238, 263, 271, 280, 283, 301, 310, 352, 355 ve 384.

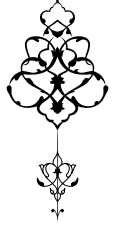
⁶⁶⁵ Bkz: *el-Bidaye ve'n-Nihaye*, c. 5, cüz 9, s. 232.

⁶⁶⁶ *Tefsiru'l-Kur'ani'l-Azim*, c. 1, s. 5.

⁶⁶⁷ Bkz: *el-Tıbyan fî Tefsiri'l-Kur'an*, c. 1, s. 6.

لان من المفسرين من حمدت طرائقه و مدحت مذاهب كابن عباس و الحسن و قتادة و مجاهد و غيرهم.

⁶⁶⁸ İbn Teymiye, Ahmed, *Mukaddime fi Usul't-Tefsir*, s. 10.

en büyük âlim kabul ettiği nakledilmiştir.⁶⁶⁹ Mus'ab veya Huseyf'ten şöyle aktarılmıştır: "Tâbiin arasında tefsirde en âlim olan Mücahid'dir."⁶⁷⁰

Gerçi bu tavsiflerin bazıları abartılıdır ve gerçeğe aykırıdır. Çünkü o, Masum İmamlardan İmam Hasan, İmam Hüseyin, İmam Seccad ve İmam Bakır (a.s) zamanında yaşadı ve onlardan daha âlim olmaması bir yana, o büyük şahsiyetlerle mukayese bile edilemez. Ayrıca başkalarına nispeten en büyük âlim olduğu da ispatlanmış değildir. Bunu ispatlamaya dönük söz konusu haberler kâfi gelmez. Ama nakledenlerin tamamından anlaşılan odur ki, Mücahid, tefsir ilminde yüksek seviyedeydi ve özel bir ışıltısı vardı.

Tefsir Kitabı

Hacı Halife,⁶⁷¹ *Keşfu'z-Zünun*'da, *Tefsiru Mücahid* adında bir kitabı zikretmiş; Mücahid'i "Ebu'l-Haccac" ve Mücahid b. Cübeyr Mekki (vefatı hicri 104) olarak tanıttıktan sonra bu tefsirin tarikleri (senedleri) bulunduğunu bildirmiştir. İbn Ebi Nuceyh, İbn Cureyh ve Leys tarikleri bunlar arasındadır.⁶⁷² İsmail Paşa da onu *Esmau'l-Müellifin*'de zikretmiş ve *Tefsiru'l-Kur'an* kitabını onun telifi kabul etmiştir.⁶⁷³ *Tefsiru Mücahid* adında bir kitap, iki cilt halinde ve sekizyüz sayfa olarak basılmıştır ve elde mevcuttur. Kitap Bakara suresiyle başlar ve Nas suresiyle sona erer. Ama kitapta Kur'an'ın bütün ayetleri tefsir edilmemiştir. Her surede bazı ayetler tefsir edilmiştir. Bazı yerlerde muhakkik, Taberi ve başka tefsirlerde Mücahid'den nakledilmiş ama bu tefsirde bulunmayan görüşleri dipnotta göstermiştir. Buradan, basılmış bu tefsirde Mücahid'e ait tefsir görüşlerinin hepsinin yer almadığı anlaşılmaktadır. Örneğin bu kitapta Hamd suresi tefsir edilmemiştir. Ama muhakkik, dipnotta Taberi, *Sahihu Buhari* ve İbn Kesir tefsirinden nakille Mücahidin "el-âlemin", "el-din", "el-sırate'l-müstakim", "el-mağdubi aleyhim" ve "el-dâllin" in manası hakkındaki gö-

⁶⁶⁹ Bkz: *Tehzibu't-Tehzib*, c. 10, s. 40.

⁶⁷⁰ A.g.e., s. 39.

⁶⁷¹ *Keşfu'z-Zünun* müellifi Şeyh Mustafa Efendi (vefatı hicri 1017). Katip Çelebi ve Hacı Halife şeklinde iki isimle tanınmıştır.

⁶⁷² *Keşfu'z-Zünun*, c. 1, s. 458.

⁶⁷³ Bkz: Bağdadi, İsmail Paşa, *Hidayetu'l-Arifin (Esmau'l-Müellifin ve Asaru'l-Musannifin min Keşfi'z-Zünun)*, c. 6, s. 4.

rüşünü zikretmiştir.⁶⁷⁴ “Rablerine bakmaktadır” ayetinin tefsiri konusunda Taberi tefsirinde Mücahid’den beş rivayet nakledilmiştir, ama bu tefsirde onlardan hiçbirisi zikredilmemiştir.⁶⁷⁵ Bu tefsirde yer verilen, çoğunlukla Kur’an’daki kavramların manasını açıklamak veya somut karşılıklarını göstermek olmuştur. Misal vermek gerekirse, Bakara suresi ondördüncü ayetteki “şeyatinihim” ifadesini münafık ve müşriklerden dostları şeklinde tefsir etmiştir. Onbeşinci ayetteki “tuğyanihim” ifadesine “dalalet” ve “ya’mehun”u da “geri döndüler” manası vermiştir. Onaltıncı ayetteki “hidayete karşılık dalaleti satın aldılar” cümlesini “önce iman ettiler, sonra kâfir oldular” anlamı vermiş, onyedinci ayetteki “ateş etrafı aydınlatınca” ifadesini, onların müminlere yönelmesi ve hidayet, buna karşılık “ışıklarının yok edilmesi”ni ise onların kafirlere meyletmesi ve sapkınlık şeklinde tefsir etmiştir. Ondokuzuncu ayetteki “kâfirleri kuşatmıştır” ifadesini “onları cehennemde toplayacaktır” manası vermiştir. Bu tefsirin mukaddimesinde beyan edilmiş olan şeyler, bu tefsirin Kahire’de “Dâru’l-Kütüb el-Mısriyye”deki el yazma nüshasında mahfuzdur ve Camiatu’d-Düvel el-Arabiyye, “el yazma nüshaları ihya müessesesi” için onun mikrofilmini almıştır. 1946’da Pakistan’daki Mecmeetu’l-İbhasi’l-İslamiyye (İslami Araştırmalar Encümeni) bir grubu basılı ve elyazma İslami eserleri araştırmak üzere muhtelif ülkelere gönderdi. Bu grubun talebi, Camiatu’d-Düvel el-Arabiyye’nin bu tefsirin mikrofilmi alınmış nüshalarından birini kendilerine vermesiydi. Görüşmelerden sonra *Tefsiru Taberi, el-Dürrü’l-Mensur* ve *Süfyan Sevri* tefsirinde Mücahid’den nakledilmiş olanlar, adı geçen encümen tarafından hicri 1376 senesinde basılıp yayınlandı.⁶⁷⁶

Bu tefsirin senedinde İbn Ebi Nuceyh vardır ve bu tefsiri Mücahid’den rivayet etmiştir. Tefsirin mukaddimesinde nakledilene bakılırsa tefsirin sıhhatinde ihtilaf vardır. Yahya b. Said şöyle demiştir: “İbn Ebi Nuceyh bu tefsiri veya tamamını Mücahid’den işitmemiştir.”⁶⁷⁷ İbn Hacer de İbn Hibban’dan, İbn Nuceyh’in Mücahid’den işitmeksizin bu tefsiri rivayet ettiğini nakletmiştir. Nesai’nin naklettiğine göre ise o, tedlis yapan kişiler

⁶⁷⁴ Bkz: Mekki, Mücahid b. Cebr, *Tefsiru Mücahid*, c. 1, s. 68.

⁶⁷⁵ Bkz: *Camiu’l-Beyan*, c. 29, s. 120 Kıyamet suresi 23. ayetin izahı, *Tefsiru Mücahid*, c. 2, s. 708 aynı ayetin izahı.

⁶⁷⁶ Bkz: *Tefsiru Mücahid*, c. 1, s. 53 ve 59.

⁶⁷⁷ Bkz: *Tehzibu’t-Tehzib*, c. 6, s. 50.

arasında sayılmıştır. Ama başka ulema onu mevsuk kabul etmiştir.⁶⁷⁸ Buhari, İbn Nuceyh'in Mücahid'den naklettiği tefsire itimat etmiştir. İbn Teymiye şöyle demiştir: "Tefsirde İbn Nuceyh'in Mücahid'den naklettiği tefsirden daha sahih bir kitap yoktur."⁶⁷⁹

Kuvvetli kanaat şudur ki İsmail Paşa'nın görüşüne göre Mücahid'in telifi olan Kur'an tefsiri, Hacı Halife'nin değindiği Mücahid tefsirinin aynısıdır. Ama *Tefsiru Mücahid* adıyla basılan ve elde mevcut olan bu tefsirin, Hacı Halife ve İsmail Paşa'nın zikrettiği, eksik ve fazlası bulunmayan tefsirin aynısı olup olmadığı tartışmalıdır. Bilakis mevcut tefsirde her yerde Mücahid'in görüşlerinin birkaç vasıta ile nakledilmiş olması ve hatta bazı yerlerde Mücahid dışında kişilerden de rivayet ve görüşler aktarılmasından⁶⁸⁰ dolayı bu tefsirin Mücahid'in kaleminden çıkması uzak ihtimal görünmektedir. Güçlü tahmine göre bu eser Mücahid'in görüşlerinin biraraya getirilmiş halidir. Hacı Halife ve İsmail Paşa'nın kasdettiği de bu tefsirdir. Sonuç itibarıyla Mücahid'in yazdığı bir tefsir ispatlanmış değildir.

Her halükarda bu tefsir için birtakım senedler nakledilmişse de bu senedlerin sıhhati sabit değildir ve itibarları, Taberi tefsiri ve diğerlerinde Mücahid'den nakledilmiş görüşlerden daha fazla değildir. Evet, bu tefsirin ayrıcalığı, onun aracılığıyla Mücahid'e ait tefsir görüşlerine ulaşmanın daha kolay olmasındadır.

Mücahid'in Tefsir Ekolü ve Metodu

Kur'an'ı nasıl tefsir etmek gerektiğine dair Mücahid'e ait elimize ulaşmış net bir görüş yoktur. Ama Alusi'nin nakline göre "Arabın lugatlerine vakıf olmayan kişi için tefsir caiz değildir"⁶⁸¹ demesinden anlaşılmaktadır ki Kur'an'ı tefsirde Arabın kelimelerine odaklanmayı ve bu esasa göre tefsiri gerekli görüyordu. Yine, ona ait tefsir görüşlerinden, özellikle "Rablerine

⁶⁷⁸ İbn Hacer, Süfyan'ın İbn Ebi Nuceyh'i sahih kabul ettiğini Veki'den nakletmiştir. A - med, İbn Muin, Ebu Zer'a ve Nesai İbn Ebi Nuceyh'in sika olduğunu belirtmiştir. (Bkz: *Tehzibu't-Tehzib*, c. 6, s. 49, madde 102)

⁶⁷⁹ Bkz: *Tefsiru Mücahid*, c. 1, s. 60.

⁶⁸⁰ Örnek olarak, Kevser suresinin tefsirinde dokuz rivayet nakledilmiştir ama bunun sadece iki tanesi Mücahid'e aittir.

⁶⁸¹ *Ruhu'l-Meani*, c. 1 s. 5.

bakmaktadır”⁶⁸², “Onlara, aşağılık maymunlar olun dedik”⁶⁸³, “Yeryüzünde rızık Allah’a ait olmayan bir tek canlı yoktur”⁶⁸⁴ ayetlerinin izahında ondan nakledilen reylerden çıkan sonuç şudur ki, tefsirde içtihad ve istinbat ehliydi. Sırf Allah Rasûlünden (s.a.a) veya sahabeden rivayet nakletmekle yetinmemiştir. Onun tefsir ekolü içtihadı dayanıyordu ve ayetleri tefsir ederken akli karinelere de bakıyordu. Gerçi bazı yerlerde karine ve kesin delil olmadan ayetlerin zâhirini tevil ederek aşırıya kaçmıştır ve birçok konuda ayetler için zikrettiği mana bir iddiadan öteye geçmez. Burada konuyu aydınlatıcı bir delil ve ikna edici bir açıklama ortaya koymamıştır. Şimdi bu iddiayı açıklığa kavuşturmak için ona ait tefsir görüşlerinin özelliklerini bazı başlıklar altında zikredip inceleyeceğiz:

- Delil Olmaksızın Kavramların Manasını Zikretmesi

Mücahid’e ait tefsirin büyük bölümü, Kur’an’daki kavramların herkeşe açık olmayan ve izaha muhtaç mana ve içeriğini beyandan oluşmaktadır. Fakat beyan ettiği anlam için herhangi bir delil ve izah göstermemiştir. Örnek olarak:

“وَقَالُوا قُلُوبُنَا فِي أَكِنَّةٍ”⁶⁸⁵ ayetini izah ederken şöyle söylediği nakledilmiştir: “ای فی اغطیة”⁶⁸⁶ Yani “أَكِنَّةٌ”ye “اغطى” (örtüler) manası vermiş ama bunun için hiçbir delil zikretmemiştir.

“إِنَّا أَعْطَيْنَاكَ الْكَوْثَرَ”⁶⁸⁷ ayetini izah ederken şöyle söylediği nakledilmiştir: “الخیر الكثير”, yani “الْكَوْثُ”e “çokça hayır” anlamı vermiş ama bunu açıklamamıştır. “فَإِنَّهُ كَانَ لِلْأَوَّابِينَ غَفُورًا”⁶⁸⁸ ayetinin tefsirinde ondan şöyle nakledilmiştir: “الآواب التواب المتعبد الراجع عن ذنبه”⁶⁸⁹ Yani “evvab, günahından

⁶⁸² Kıyamet 23

⁶⁸³ Bakara 65

⁶⁸⁴ Hud 6

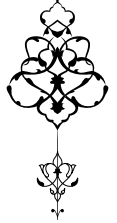
⁶⁸⁵ Fussilet 5

⁶⁸⁶ Mecmeu'l-Beyan, c. 9, s. 4.

⁶⁸⁷ Kevser 1

⁶⁸⁸ İsra 25

⁶⁸⁹ Mecmeu'l-Beyan, c. 6, s. 632.

dönüp tövbe ve ibadet edendir.” Lakin “evvab”a neden bu manayı verdiğinin gerekçesini açıklamamıştır.

“أَنْ طَهَّرَا بَيْتِي لِلطَّائِفِينَ وَالْعَاكِفِينَ وَالرُّكَّعِ السُّجُودِ”⁶⁹⁰ ayetinin izahında “الْعَاكِفِينَ”⁶⁹¹ in manasına dair şöyle söylediği nakledilmiştir: “انهم المجاورون”⁶⁹¹ Yani “âkifin”den kasıt, Mekkeliler ve Allah’ın Evi’nin çevresinde yaşayanlardır.⁶⁹²

Tefsirin bu bölümünde onun yaptığı iş, aslında Arap dili uzmanının yaptığıdır. Tefsirinin bu kısmı, Kur’an kavramlarının anlamı için lugat kaynağıdır ama kavramlar için zikredilmiş anlamlar, her ne kadar tâbiünden âlim birine ait olması bakımından dikkat çekicisiye de, hem o manaların Mücahid’den geldiğinin kesin ve sabit olmaması, hem de onun hangi esasa göre bu manaları zikrettiğinin, yani o zamandaki hakiki anlamını keşfetmek için çaba mı sarfettiği, yoksa tahmin ve zanla ya da kelimenin fasih nesir ve şiirdeki kullanım biçiminden istinbatla mı bunu yaptığının bilinmemesi bakımından -bu konu incelemeye muhtaçtır-, söz-konusu anlamları araştırıp incelemeyen kabul etmek ve tefsirin temeli saymak mümkün değildir.

- İzahı Verilmemiş Örneklemeler

Mücahid’e ait tefsirin diğer bir bölümü, Kur’an’dan kelimeler için zikredilmiş, anlamı aşıkâr ama verilen örnek belirsiz, buna rağmen hiçbir izahın da verilmediği örneklemelerdir. Misal vermek gerekirse, “الْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ”⁶⁹³ ayetinin izahında ondan şöyle söylediği nakledilmiştir: “الجن و الانس”⁶⁹⁴ Yani -âlemler ve dünyadakiler manasında muhtevası aşıkâr olan- “الْعَالَمِينَ”i örneklerken insanlar ve cinleri zikretmiş ama “cin” ve “ins”in “الْعَالَمِينَ”in yegane örneklemesi mi olduğu, yoksa başka

⁶⁹⁰ Bakara 125

⁶⁹¹ *El-Tıbyan fî Tefsiri’l-Kur’an*, c. 1, s. 455.

⁶⁹² Kavramların anlamlarının geçtiği diğer yerler için bkz: *Mecmeu’l-Beyan*, c. 9, s. 11, Fussilet suresi 16. ayet; *el-Tıbyan fî Tefsiri’l-Kur’an*, c. 1, s. 36, bkz: “مَالِكِ يَوْمَ الدِّينِ” ayetinin izahında “الدِّينِ”in manasının açıklaması.

⁶⁹³ Hamd 2

⁶⁹⁴ *El-Dürü’l-Mensur*, Menşur Mektebeti Ayetillahi’l-Mer’eşi, c. 1, s. 13, satır 5.

örneklemenin de mi bulunduğu ve örneklerken hangi gerekçeyle yalnızca bu ikisinin zikredildiği ve melekler, bitkiler vs. kabilinden başka örneklemelere değinilmediği hususunda izah vermemiştir.

Aynı şekilde “غَيْرِ الْمَغْضُوبِ عَلَيْهِمْ”⁶⁹⁵ izahında “اليهود” dediği nakledilmiş ve “وَلَا الضَّالِّينَ”⁶⁹⁶ izahında da şöyle demiştir: “النَّصَارَى”⁶⁹⁷ Yani “غَيْرِ الْمَغْضُوبِ عَلَيْهِمْ” (gazap edilmişler) ifadesini örneklerken Yahudileri, “الضَّالِّينَ” (sapkınlar) kelimesinin örneği olarak da Hristiyanları zikretmiştir. Fakat neden Yahudileri gazaba uğramışların, Hristiyanları da sapkınların örneği olarak belirttiğini, neden bunun aksinin olamayacağını izah etmemiştir. Yine Yahudilerin gazaba uğramışların ve Hristiyanların sapkınların yegane örneği mi olduğu, yoksa bunların dışındakileri de mi kapsadığını da açıklamamıştır. “إِذَا جَاءَ نَصْرُ اللَّهِ وَالْفَتْحُ”⁶⁹⁸ ayetinin izahında şöyle dediği nakledilmiştir: “Mekke’nin fethi”⁶⁹⁹ Fakat bu fethi neden Mekke fethi saydığını belirtmemiştir.⁷⁰⁰

Bu kısımda da ondan nakledilmiş görüşler her ne kadar tâbiinden âlim birine ait olması bakımından dikkat çekici ise de, bu görüşlerin ondan geldiğinin sabit olmaması, bu ispatlansa dahi hata ihtimalinden uzak kalamayacak kendi istinbatları olması bakımından incelemeye muhtaçtır ve tahkik edilmeksizin kabul edilemez ve ayetler buna uygun olarak yorumlanamaz.

- Akli Karinelerin Gözönünde Bulundurulması

“إِلَى رَبِّهَا نَاظِرَةٌ”⁷⁰¹ ayetinin izahında Mücahid’den nakledilenden anlaşılan, tâbiîn zamanında da tefsirde akli karinelerden yararlanılması sözkonusu olmuş ve Mücahid de bunu gözönünde bulundurarak bu ayetin

⁶⁹⁵ Hamd 7

⁶⁹⁶ Hamd 7

⁶⁹⁷ *El-Dürrü’l-Mensur*, Menşur Mektebeti Ayetillahi’l-Mer’eşi, c. 1, s. 16, satır 11.

⁶⁹⁸ Nasr 1

⁶⁹⁹ *El-Dürrü’l-Mensur*, c. 6, s. 406.

⁷⁰⁰ Örneklemenin yapıldığı diğer yerler için bkz: *Mecmeu’l-Beyan*, c. 9, s. 16, Fussilet s - resi ayet 26; *el-Tıbyan fî Tefsiri’l-Kur’an*, c. 10, s. 24, Teğabün suresi ayet 14, c. 1, s. 323, Bakara suresi 80.

⁷⁰¹ Kiyamet 23

manasını beyan etmiştir. Bu, onun tefsir metodunun ağırlık noktalarından biridir.

Taberi zikredilen ayeti tefsir ederken, farklı ama birbirine yakın lafızlarla gelen beş tarikle Mücahid'den, bu ayete, "Rabbinin sevabını beklemek" -Allah Teâla'yı görmek değil- anlamı verdiği nakledilmiştir.⁷⁰² Bir rivayette Mansur'dan şöyle nakledilmiştir:

Mücahid'e dedim ki: "İnsanlar onun (Allah'ın) görüleceğini söylüyor." Dedi ki: "(Allah) görür ama hiçbir şey O'nu göremez."⁷⁰³

Bu rivayetlerden çıkan sonuç şudur ki, Mücahid Allah Teâla'yı görmenin muhal olduğuna dair akli delili veya "لَا تُدْرِكُهُ الْأَبْصَارُ وَهُوَ يُدْرِكُ الْأَبْصَارَ"⁷⁰⁴ ayetini dikkate almış ve buna dayanarak "إِلَى رَبِّهَا نَاطِرَةٌ" ayetine "kıyamette Rablerinden sevap bekleyecekler" anlamı vermiştir. Hal böyleyken Eş'ari mezhebinden bir grup müfessir bu karineyi hesaba katmaksızın sözkonusu ayet-i kerimeden ahirette Allah Teâla'nın görülebileceği neticesine varmış ve bunda ısrarcı olmuşlardır.⁷⁰⁵ Bu, Mücahid'in tefsirdeki içtihad gücünü göstermektedir. Gerçi bu tefsir için yeterli izah yap-

(a) حدثنا ابو كريب قال ثنا عمر بن عبيد عن منصور عن مجاهد وَجْهٌ يُؤْمِنُ نَاطِرَةٌ⁷⁰² إِلَى رَبِّهَا نَاطِرَةٌ قَالَ تَنْتَظِرُ مِنْهُ الثَّوَابُ

(b) ثنا وكيع عن سفيان عن منصور عن مجاهد إِلَى رَبِّهَا نَاطِرَةٌ قَالَ تَنْتَظِرُ الثَّوَابَ مِنْ رَبِّهِ

(c) حدثنا وابن بشار قال ثنا عبد الرحمن قال ثنا سفيان عن منصور عن مجاهد إِلَى رَبِّهَا نَاطِرَةٌ قَالَ تَنْتَظِرُ الثَّوَابَ

(d) حدثنا ابي حميد قال ثنا جرير عن منصور عن مجاهد إِلَى رَبِّهَا نَاطِرَةٌ قَالَ تَنْتَظِرُ الثَّوَابَ مِنْ رَبِّهَا لَا يَرَاهُ مِنْ خَلْقِهِ شَيْءٌ

(e) حدثنا يحيى بن ابراهيم السعوى قال ثنا ابي عن ابيه عن جده عن الاعمش عن مجاهد وَجْهٌ يُؤْمِنُ نَاطِرَةٌ قَالَ نَضْرَةٌ مِنَ النِّعَمِ إِلَى رَبِّهَا نَاطِرَةٌ قُلْ تَنْتَظِرُ رِزْقَهُ وَفَضْلَهُ

(Camiu'l-Beyan, c. 29, s. 120)

⁷⁰³ Camiu'l-Beyan, c. 29, s. 120.

⁷⁰⁴ En'am 103

⁷⁰⁵ Bkz: Ruhul-Meani, c. 15, cüz 29, s. 182 ve 183; Tefsiru'l-Kebir, c. 30, s. 226.

mamıştır ama Şeyh Tusi (r.h) *Tıbyan*'da bu tefsiri tercih etmiş ve onun hakkında kâfi miktarda açıklamayı ortaya koymuştur.⁷⁰⁶

Mücahid, bu ayeti tefsir ederken akli karineyi (Allah'ın görülmesinin imkansızlığını) veya munfasıl nakli karineyi (لَا تُدْرِكُهُ الْأَبْصَارُ وَهُوَ يُدْرِكُ الْأَبْصَارَ) gözönünde bulundurması sayesinde Ehl-i Sünnet'ten çoğu müfessirin düştüğü yanıltan masun kalabilmiş olmasına karşın, ⁷⁰⁷عَسَى أَنْ يَبْعَثَكَ رَبُّكَ مَقَامًا مَحْمُودًا” ayetini tefsir ederken “Makam-ı Mahmud”a “Allah Peygamber'i kendi yanında arşına oturtacak” manası verdiğinin⁷⁰⁸ nakledilmesi şaşırtıcıdır. Hâlbuki bu anlam Allah'ın cisim sahibi olmasını gerektirir ve muhaldir. Bu sebeple kimileri bu sözü, Mücahid'den nakledilmiş en yakışıksız tefsir olarak kabul etmiştir.⁷⁰⁹

Başka bir tarikle ondan nakledilmiş ve “Makam-ı Mahmud”a Hz. Muhammed'in (s.a.a) kıyametteki şefaati manası verdiği rivayet⁷¹⁰ gözönünde bulundurulduğunda önceki tefsirin ondan çıkmış olması uzak ihtimal görünmektedir ve güçlü varsayıma göre onu yalan yere ona nispet etmişlerdir. Her halükarda söz konusu tefsirin ondan geldiği sahih olsa bile tefsirindeki zayıf noktalardan biri, bu ayetin manasını verirken Allah'ın cisim sahibi olduğunu reddeden akli karineyi hesaba katmamasıdır. Üstelik Makam-ı Mahmud'un manası orada delilsiz ve şahitsiz olarak belirtilmiştir.

⁷⁰⁶ Bkz: *el-Tıbyan fî Tefsiri'l-Kur'an*, c. 1, s. 227-229 ve c. 10, s. 197 ve 198.

⁷⁰⁷ İsra 79

⁷⁰⁸ Taberi, başkalarının, Allah'ın Peygamber'ine vadettiği “Makam-ı Mahmud”un onu kendisiyle birlikte arşa oturtması olduğunu söylediğini zikrettikten sonra şöyle rivayet etmiştir:

حدثنا عباد بن يعقوب الاسدى قال ثنا ابن فضيل عن ليث عن مجاهد في قوله عسى ان يبعثك ربك مقاما محمودا قال يجلسه معه على عرشه

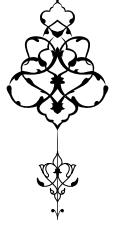
(*Camiu'l-Beyan*, c.8 , cüz 15, s. 98)

⁷⁰⁹ *Mizanu'l-İtidal*, c. 3, s. 439.

⁷¹⁰ Taberi şöyle demiştir:

حدثني الحرث قال ثنا الحسن قال ثنا ورقاء جميعا عن ابى نجيح عن مجاهد في قول الله تعالى مقاما محمودا قال شفاعة محمد يوم القيامة

(*Camiu'l-Beyan*, c. 8, cüz 15, s. 97)

- Karine Olmaksızın Mecaz ve İstiareye Yorma

Arapça'da da diğer dillerde olduğu gibi kelimelerin mecazi ve metaforik anlamda kullanılmasının yaygın bir durum olduğuna tereddüt yoktur. Ama insanların diyalog sırasında kullandığı yöntem, konuşanın, eğer kullandığı lafızla hakiki manayı kasdetmemişse ve mecaz ve istiare anlamını murat etmişse kasdettiği şeye delil ve karine belirlemesidir. Eğer mecazi veya metaforik mananın kasdettiği şeye karine ve delil yoksa muhataplar onun sözünden gerçek anlamı anlar. Sözü, karine bulunmaksızın mecaz veya istiareye hamletmek ise aklın diyalogtaki metoduna aykırıdır. Kur'an-ı Kerim'in de fasih Arapça ile indiği ve onu anlama yönteminin de insanların diyalog sırasında kullandığı metodun aynısı olduğu hesaba katılırsa ayetlerin zâhirini gözardı edip herhangi bir karine ve kesin delil bulunmaksızın kelime ve cümleleri mecaz ve istiareye hamletmek akla aykırıdır ve doğru değildir.

Mücahid'in tefsirdeki bazı görüşlerinde bu akılcı ilkeye riayet edilmediği, Kur'an-ı Kerim'in kelime ve cümlelerinin herhangi bir karine ve kesin delil bulunmaksızın mecaz ve istiareye hamlettiği anlaşılmaktadır. Misal olarak: ⁷¹¹“وَلَقَدْ عَلِمْتُمُ الَّذِينَ اعْتَدَوْا مِنْكُمْ فِي السَّبْتِ فَقُلْنَا لَهُمْ كُونُوا قِرَدَةً خَاسِئِينَ” ayetinin zâhiri, İsrailoğullarından bir grubun Cumartesi günü haddi aştıklarını ve Allah'ın da itaatsizlikleri nedeniyle onlara “Defedilmiş maymunlar olun” dediğini ifade etmektedir. Allah'ın bir şeyi irade ettiğinde ona sadece “ol” dediğini belirten ⁷¹²“إِنَّمَا أَمْرُهُ إِذَا أَرَادَ شَيْئًا أَنْ يَقُولَ لَهُ كُنْ فَيَكُونُ” ayet-i kerimesinin icabınca onlar kesinlikle defedilmiş maymunlara dönüştüler. “Böylece onu şu andakiler ve gelecektekiler için bir ibret ve muttakiler için de öğüt yaptık”⁷¹³ buyuran diğer bir ayet bu zâhir manayı teyit etmektedir. Çünkü eğer maymun olmasalardı onlara verilen ceza, başkaları için ibret ve öğüt olabilecek şekilde alenilik kazanmayacaktı. Müfessirlerin çoğu da bu manayı anlamışlardır.⁷¹⁴ Kimi rivayetlerde de Allah'ın

⁷¹¹ Bakara 65

⁷¹² Yasin 82 (Allah bir şeyi irade ettiğinde yaptığı iş, ona “ol” demekten başka bir şey değildir.)

⁷¹³ “فَجَعَلْنَاهَا نَكَالًا لِّمَا بَيْنَ يَدَيْهَا وَمَا خَلْفَهَا وَمَوْعِظَةً لِّلْمُتَّقِينَ” (Bakara 66)

⁷¹⁴ Bkz: *Ruhu'l-Meani*, c. 1, s. 283.

onları maymuna dönüştürdüğü açıkça belirtilmiştir.⁷¹⁵ Ama Mücahid'den şöyle dediği nakledilmiştir:

مَسَخَتْ قُلُوبَهُمْ وَلَمْ يَمَسُخُوا قَرْدَةً وَ إِنَّمَا هُوَ مِثْلُ ضَرْبِهِ اللَّهُ لَهُمْ كَمَثَلِ الْحِمَارِ

يَحْمِلُ أَسْفَارًا⁷¹⁶

“Kalpleri dönüştürölüp maymunlaştırıldılar. Bu, Allah'ın onlar için verdiği bir misaldir, tıpkı كَمَثَلِ الْحِمَارِ يَحْمِلُ أَسْفَارًا ayetindeki gibi.” Bu söz, Taberi ve Tabersi'nin dediği gibi⁷¹⁷ ayet-i kerimenin zâhirine aykırıdır ve bariz örneklemeye rağmen hiçbir karine ve kesin delil bulunmaksızın kelimeleri istiareye hamledilmiştir. Bu ayetin “كَمَثَلِ الْحِمَارِ يَحْمِلُ أَسْفَارًا” ayetine benzetilmesi ise apaçık bir sapırmadır. Zira bu ayette “كَمَثَلِ الْحِمَارِ” denmiş, ama konumuz olan ayette “كَمَثَلِ قَرْدَةٍ” denmemiştir. Bilakis “قَرْدَةٍ” ifadesi kullanılmıştır ve buradaki “قَرْدَةٍ”le “كَقَرْدَةٍ”in kastedildiği delilsiz bir sözdür.

Kimileri bu tefsiri, Mücahid'in akli tefsirdeki hürriyetinin nişanesi sayıp onu bazı müfessirlerin sözüyle teyit etmiş ve;

﴿مَنْ لَعَنَهُ اللَّهُ وَغَضِبَ عَلَيْهِ وَجَعَلَ مِنْهُمْ الْقِرْدَةَ وَالْخَنَازِيرَ وَعَبَدَ الطَّاغُوتَ أُولَئِكَ شَرٌّ مَكَانًا وَأَضَلُّ عَنْ سَوَاءِ السَّبِيلِ﴾⁷¹⁸

ayetini “عَبَدَ الطَّاغُوتَ” ve “وَالْخَنَازِيرَ”in [“القردة”ye] atfını ve bu ikisinin Kur'an'ın diğer ayetlerinde geçmemesini Mücahid'in tefsirinin sıhhatine delil saymışlardır.⁷¹⁹

Ama açıklandığı gibi bu tefsir, ayetin zâhirini delilsiz ve akılcı diyalogun ilkelerine aykırı olarak tevîl etmektedir. Kur'an tefsirinde bu türden

⁷¹⁵ Bkz: *el-Hisal*, c. 2, s. 493 ve 494, ebvab selase aşer, hadis 1 ve 2. Birinci rivayette şöyle geçmektedir: فَمَا الْقَرْدَةُ فَكَانُوا قَوْمًا مِنْ بَنِي إِسْرَائِيلَ كَانُوا يَنْزِلُونَ عَلَى شَاطِئِ الْبَحْرِ اعْتَدُوا⁷¹⁶ “فِي السَّبْتِ فَصَادُوا الْحَيْثَانِ فَمَسَخَهُمُ اللَّهُ قَرْدَةً

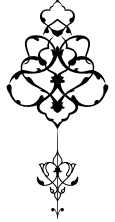
⁷¹⁶ *Camiu'l-Beyan*, c. 1, s. 263; bkz: *Tefsiru Mücahid*, c. 1, s. 77 ve 78.

⁷¹⁷ Taberi: “وَهَذَا يَخَالِفُ الظَّاهِرَ الَّذِي عَلَيْهِ أَكْثَرُ الْمُفَسِّرِينَ مِنْ غَيْرِ ضَرُورَةٍ تَدْعُو إِلَيْهِ” (*Camiu'l-Beyan*, c. 1, s. 263)

Tabersi: “وَهَذَا يَخَالِفُ الظَّاهِرَ الَّذِي عَلَيْهِ أَكْثَرُ الْمُفَسِّرِينَ مِنْ غَيْرِ ضَرُورَةٍ تَدْعُو إِلَيْهِ” (*Mecmeu'l-Beyan*, c. 1, s. 129)

⁷¹⁸ Maide 60

⁷¹⁹ Bkz: *el-Tefsir ve'l-Müfessirun fi Sevbihî'l-Kaşib*, c. 1, s. 337 ve 338.

bir hürriyet beğenilmemekle kalmaz, bilakis tefsirde sapma sayılır ve hoşagitmeyen davranıştır. Bu tefsir diyalogun akli ilkelerinin hilafına idiye ve müfessirlerin cumhuru da buna karşı çıktıysa bazı müfessirlerin sözü onu nasıl teyit etmiş olabilir? Ayrıca zikredilen ayet-i kerimenin Mücahid'in yaptığı tefsirin sıhhatine hiçbir şekilde delaleti yoktur. Aksine bu ayetin zâhiri, Allah'ın onlardan bazılarını gerçek anlamda maymunlara ve domuzlara döndürdüğünü ortaya koymaktadır.⁷²⁰ Kur'an'ın diğer ayetlerinde onların domuzlaştırıldıklarının ve tağuta ibadet ettiklerinin zikredilmemesi, bu ayette ve “كُونُوا قِرْدَةً خَاسِئِينَ” ayetinde hakiki mananın kasdedilmediğine şahitlik etmemektedir. Gerçi Fahri Razi de başta başkalaşma görüşünü desteklemiş ve ayetin zâhirine uygun biçimde tefsir edilmesinin önünde hiçbir engel bulunmadığını söylemişse de sonda Mücahid'in tefsirini uzak ihtimal saymamış ve bunda bir mahzur görmemiştir.⁷²¹ Fakat bu konuda söyleyenler gözönünde bulundurulduğunda bu sözün zayıflığı ve Mücahid'in tefsirindeki mahzur açık biçimde ve izaha ihtiyaç kalmaksızın görülecektir.

“يَا زَكَرِيَّا إِنَّا نُبَشِّرُكَ بِغُلَامٍ اسْمُهُ يَحْيَى لَمْ نَجْعَلْ لَهُ مِنْ قَبْلُ سَمِيًّا”⁷²² ayet-i kerimesinin tefsirinde de ondan şöyle söylediği rivayet edilmiştir: “لم نجعل له من قبل مثلاً”⁷²³ (ondan önce onun bir benzerini varetmedik). Bu tefsirde “سَمِيًّا” kelimesine, “aynı isimde” olan hakiki ve zâhiri manasına aykırı bir anlam verilmiştir. Halbuki buna hiçbir karine ve delil yoktur.

- İzah Vermeksizin İşari Mananın Zikredilmesi

Bazı yerlerde kimi ayet ve surelere, hiçbir izah getirmeksizin ve delile dayanmaksızın işari mana verdiği ondan nakledilmiştir. Örnek olarak, Nasr suresinin son ayetleri olan; “وَرَأَيْتَ النَّاسَ يَدْخُلُونَ فِي دِينِ اللَّهِ أَفْوَاجًا”

⁷²⁰ Bazı rivayetlerde domuz da başkalaştırmalar arasında sayılmıştır. Bu beyan edilirken şöyle denmiştir:

”و اما الخنازير فكانوا قوما من بنى اسرائيل دعا عليهم عيسى بن مريم عليه السلام فمسخهم الله خنازير“

(el-Hisal, c. 2, s. 493, ebvab el-selaseti aşer, hadis 1)

⁷²¹ Bkz: el-Tefsiru'l-Kebir, c. 3, s. 111.

⁷²² Meryem 7

⁷²³ El-Tıbyan fi Tefsiri'l-Kur'an, c. 7, s. 109.

ve “فَسَيَحِبُّ بِحَمْدِ رَبِّكَ وَاسْتَغْفِرُهُ إِنَّهُ كَانَ تَوَّابًا”nın altında şöyle dediği nakledilmiştir: “و اعلم انك ستموت عند ذلك”⁷²⁴, yani bu ayetlerden, Nebiyy-i Ekrem’in (s.a.a) çok yakında bu dünyadan ayrılacağına işaret edildiği sonucu çıkarmıştır. Fakat bu ayetlerin bu vakaya nasıl işaret ettiğine dair hiçbir izah getirmemiştir.

Ayetlerin açıkça delalet etmediği ve Arab’ın edebi kaideleri ile diyalogun akli ilkeleri temelinde anlaşılması mümkün olmayan bu tür işari manalar, Peygamber’den (s.a.a) veya Masum İmamlardan (a.s) sahih ve muteber tarikle nakledilmesi durumunda makbuldür. Bunun dışındaki durumlarda kabul edilmesi imkansızdır. Tabii ki âlim bir tâbiünden nakledilmesi ve onu sahabe vasıtasıyla Allah Rasûlü’nden (s.a.a) aldığıının muhtemel olması bakımından dikkate ve incelemeye değerdir, ama araştırıp incelemeksizin ona itimat edilemez.

2- Said b. Cübeyr

Tâbiînin müfessirlerinden bir diğeri de, Şii ve Sünni tefsir kitaplarında kendisinden tefsire dair görüş ve rivayetlerin çokça nakledildiği⁷²⁵, Kur’an tefsirinde ona ait bir telifin zikredildiği⁷²⁶, hatta kimilerinin, tefsirde ilk kitabı telif etmiş kişi saydığı⁷²⁷ Ebu Muhammed Said b. Cübeyr’dir. Onun hakkında şöyle anlatılmıştır: “Hicri 95 senesinde 49 yaşındayken Haccac b. Yusuf eliyle katledildi. Kufeliydi ve Mekke’de yaşıyordu.”⁷²⁸

Mezhebi

Şii ve Sünni rivayet kaynaklarında Said b. Cübeyr’den rivayet nakledilmiş⁷²⁹ ve hayat hikayesine her iki fırkanın rical kitaplarında yer verilmiştir.

⁷²⁴ *El-Dürrü’l-Mensur*, Menşur Mektebeti Ayetillahi’l-Mer’eşi, c. 6, s. 406.

⁷²⁵ Tefsire ilişkin rivayetlere örnek için bkz: *Mecmeu’l-Beyan*, c. 3, s. 429,

“يَوْمَ نَدْعُو كُلَّ أَنَابٍ بِإِيمَانِهِمْ” ayetinin izahında. Ona ait bazı görüşler ileride belirtilecektir.

⁷²⁶ Bkz: *el-Fihrist*, İbn Nedim, s. 37, *Tenkihu’l-Makal*, c. 2, s. 25, *Mecmeu’l-Beyan*, c. 1, s. 7.

⁷²⁷ Bkz: *Te’sisu el-Şia li-Ulumi’l-İslam*, s. 322.

⁷²⁸ *Ricalu’t-Tusi*, s. 90.

⁷²⁹ Misal olarak: *Tefsiru Kummi*, c. 2, s. 399, Kalem suresindeki “إِنَّا بَلَوْنَاهُمْ”dan başlı - yarak “وَهُمْ نَائِمُونَ”a kadarki ayetler (17-19. ayetler)

Fakat Şii olduğuna dair net bir bilgi yoktur. Sadece bazı rivayetlerden Şia ve Ehl-i Beyt (a.s) dostu olduğu sonucu çıkarılmıştır. Keşşi'nin kendi rical kitabında yer verdiği, içinde onun Şia olduğuna dair delalet bulunan rivayet bunlar arasındadır. Burada metni özetleyerek zikretmekle yetineceğiz: **”عن الى عبد الله عليه السلام ان سعيد بن جبیر كان يأتي بعلى بن الحسين عليه السلام و كان على عليه السلام يثنى عليه و ما كان سبب قتل الحجاج له الا على هذا الامر و كان مستقيما“**

İmam Sadık'ın (a.s) şöyle buyurduğu rivayet edilmiştir:

Said b. Cübeyr, Ali b. el-Hüseyin'e (a.s) iktida ediyordu. O Hazret de onu medhederdi. Bu durum Haccac'ın onu katletmesine sebep oldu. O, müstakim (dinde dosdoğru) biriydi.⁷³⁰

Said b. Cübeyr'in Şii olduğunu gösteren bir diğer örnek, Haccac'a karşı delil getirirkenki tavrıdır. Muhaddis Kummi'nin (r.h) naklettiğine göre Said, Allah Teala'nın;

”وَوَهَبْنَا لَهُ إِسْحَاقَ وَيَعْقُوبَ كُلًّا هَدَيْنَا وَنُوحًا هَدَيْنَا مِنْ قَبْلُ وَمِنْ ذُرِّيَّتِهِ ”وَزَكَرِيَّا وَيَحْيَىٰ وَعِيسَىٰ وَإِلْيَاسَ كُلًّا مِّنَ الصَّالِحِينَ⁷³¹ kelamıyla Haccac'a, İmam Hasan ve İmam Hüseyin'in (a.s) Allah Rasûl'ünün (s.a.a) gerçekten evladı olduğuna delil getirmiştir.⁷³²

Bu delillendirmenin onun Şii olduğuna delaleti, Ehl-i Sünnet'ten kimselerinin böyle bir itikadı eleştiriye tabi tutması bakımındandır. Nitekim Haccac'ın da Said b. Cübeyr'e “Neden siz Şiiler, Hasan ve Hüseyin'i Peygamber'in (s.a.a) oğlu kabul ediyorsunuz” itirazına karşılık, Şia mezhebinden biri olarak Haccac'a Kur'an'dan delil getirmiştir.⁷³³

⁷³⁰ *İhtiyaru Ma'rifeti'r-Rical*, c. 1, s. 335, hadis 190. Ehl-i Sünnet de bu rivayetin içeriğini birkaç senedle nakletmiştir. Bkz: *Tehzibu'l-Kemal*, c. 10, s. 369-373. Ama Şia'nın ricalinde mevcut bulunan asıl kısmını aktarmamışlardır. Nakillerinden bazısının izahına göre, Haccac, İbn Cübeyr'e halifeleri sorduğunda onları övdü. Bkz: *Tehzibu'l-Kemal*, c. 10, s. 374. Tüsteri Keşşi'nin rivayetindeki senedi tenkit mahiyetinde şöyle der: “Görünen o ki sanedin aslı şöyledir: Muhammed b. Mesud'dan, o Ebi el-Abbas b. el-Mugire'den, o da el-Fadl'dan. Şöyle ki, bu mesele, mescidlerin faziletine dair haber olarak zuhur etmektedir.” *Kamusu'r-Rical*, c. 4, s. 357.

⁷³¹ En'am 84 ve 85.

⁷³² *Sefinetu'l-Bihar*, c. 1, s. 621.

⁷³³ Tabersî, Said b. Cübeyr'in delil getirirkenki dayanağını Züccac'dan nakille şöyle açıklar - mıştır: **”ذُرِّيَّتِهِ”** deki zamir Nuh aleyhisselama veya İbrahim aleyhisselama atıf olabilir.

Güvenilirliği

Ehl-i Sünnet'in İbn Hacer⁷³⁴ ve Ebu'l-Kasım Taberi gibi bazı âlimleri Said b. Cübeyr'in mevsuk biri olduğuna şahitlik etmişlerdir.⁷³⁵ İbn Hibban, *Sikat*'ta şöyle demiştir: "Fakih, âbid, âlim ve vera"⁷³⁶ sahibi bir şahsiyetti."⁷³⁷

Şii rical âlimlerinden Necaşi onu zikretmemiş, ama Mamekani, İbn Cübeyr'i öven, yücelten ve Haccac b. Yusuf karşısındaki dik duruşunu anlatan rivayetleri -hepsi de onun büyüklüğünü ifade eder- naklettikten sonra şöyle der: "Allame ve İbn Davud'un, onu, birinci kısımda"⁷³⁸ zikrettikleri nedenlerle sika saydıklarına göre onun güvenilir olup olmadığını tartışmak yakışık almaz. Güvenilirliği sika kelimesiyle ifade edilen birisine onay vermek ve itibar etmek onun hadisini en azından hasen, yani sahihe yakın kabul etmeyi gerektirir."⁷³⁹

Tefsirde Üstadı

Muhaddis Kummi şöyle demiştir: "Said b. Cübeyr, ilmi İbn Abbas'tan öğrenmiştir."⁷⁴⁰ İbn Hacer'in, Said'in rivayet ettiği kişileri tanıtırken ilk zikrettiği isim İbn Abbas'tır.⁷⁴¹ *Tefsiru Kummi*'de de bazı ayetlerin iza-hında Said b. Cübeyr İbn Abbas'tan rivayet etmiştir.⁷⁴² İbn Hallikan, onun

Çünkü her ikisinin adı [zamirden önce] geçmiştir. "وَنُوحًا" kelimesinden sonra gelen peygamber isimleri de ona atıftır. Allah Teala, İsa aleyhisselamı İbrahim aleyhisselam veya Nuh aleyhisselam zürriyetinden saydığına göre burada İmam Hasan ve İmam Hüseyin'in (aleyhisselam) genelleme yoluyla Allah Rasülü'nün zürriyeti olduğuna ve bu iki büyük şahsiyetin, Peygamber'in (sallallahu aleyhi ve alihi) oğulları sayıldığına apaçık bir delalet ve kesin hüccet oluşturmaktadır. (*Mecmeu'l-Beyan*, c. 2, s. 330)

⁷³⁴ İbn Hacer Askalani (vefatı hicri 582), Ehl-i Sünnet'in ünlü rical âlimidir.

⁷³⁵ Bkz: *Tehzibu't-Tehzib*, c. 4, s. 12, İbn Hacer, Ahmed b. Ali; *Takribu't-Tehzib*, c. 1, s. 292.

⁷³⁶ Vera, günahlardan uzak duran ve şüphelerden de kaçınan kimseye denir. (el-Müncid, s. 896)

⁷³⁷ Bkz: *Tehzibu't-Tehzib*, c. 4, s. 12.

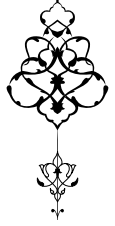
⁷³⁸ Allame ve İbn Davud ricali iki kısma ayırmışlardır. Birinci kısımdan murat, mutemet olanlardır. İkinci kısım ise itimat edilmeyenlerdir.

⁷³⁹ *Tenkihu'l-Makal*, c. 2, s. 26 ve c. 1, s. 64. *Netayicu't-Tenkih*'te şöyle demiştir: "Said b. Cübeyr sika sayılmasa bile en üst seviyede hasendir."

⁷⁴⁰ *Sefinetu'l-Bihar*, c. 1, s. 622.

⁷⁴¹ Bkz: *Tehzibu't-Tehzib*, c. 4, s. 11.

⁷⁴² *Tefsiru'l-Kummi*, c. 2, s. 399. "إِنَّا بَلَوْنَاهُمْ كَمَا بَلَوْنَا أَصْحَابَ الْجَنَّةِ", Kalem suresi 17-19. ayetler.

biyografisine başlarken şöyle demiştir: “İlmi İbn Abbas ve Abdullah b. Ömer’den öğrenmiştir.” Birkaç satır sonra da şöyle demiştir: “Kıraatı da İbn Abbas’tan öğrenmiş ve tefsiri ondan dinlemiştir. Rivayetlerinin çoğu İbn Abbas’tandır.”⁷⁴³

Bu nakillerin muteber senedi yoktur. Fakat bu rivayetler hesaba katıldığında İbn Abbas’ın öğrencisi olduğu, kıraatı ondan öğrendiği ve tefsirde en çok onun ilminden yararlandığı sonucu çıkmaktadır. Yine Said, İmam Seccad’ın (a.s) ashabından kabul edilmiş ve Hazret’in dostları ve takipçileri arasında sayılmıştır.⁷⁴⁴ Sahip olduğu tefsir bilgisini edinirken Hazret’in ilminden çokça nasiplenmiş olması uzak ihtimal değildir.

İlmi Seviyesi

İbn Abbas’ın talebesiydi⁷⁴⁵ ve İbn Abbas, fetva işlerinde Kufelileri ona yönlendiriyordu. İbn Hacer’in muttasıl senedle rivayet ettiğine göre Kufeliler fetva için İbn Abbas’ın yanına geldiklerinde onlara cevaben şöyle diyordu: “Aranızda Ümmü Dehma’nın oğlu (Said b. Cübeyr) yok mu?”⁷⁴⁶

Katade şöyle demiştir: “Tâbiînin en âlimleri dört kişidir. Ata b. Rebah hac meseleleri ve menasiklerinde, Said b. Cübeyr tefsirde...”⁷⁴⁷

Amr b. Meymun, babasından şöyle nakleder:

“لقد مات سعيد بن جبير و ما على الارض احد الا و هو محتاج الى علمه”⁷⁴⁸

Said b. Cübeyr, yeryüzünde onun ilmine muhtaç olmayacak bir tek kişinin bulunamayacağı bir halde vefat etti.

Bu söz (Amr b. Meymun’un nakli) kesin olarak Masum İmamları kapsamıyor olmakla birlikte, bu vasıfla İbn Cübeyr’in üstün ilim mertebesini göstermektedir.

Yahya b. Said’den şöyle nakledilmiştir: “Said b. Cübeyr’in mürselleri bana göre Ata ve Mücahid’in mürsellerinden daha iyidir. Süfyan, Said’i ilimde İbrahim’den üstün tutardı. Said, Mücahid ve Tavus’tan da daha

⁷⁴³ Vefeyatu’l-A’yan, c. 2, s. 371.

⁷⁴⁴ Bkz: Mu’cemu Rical’l-Hadis, c. 5, s. 113 ve 114.

⁷⁴⁵ Bkz: İbn Hallikan, Ahmed, Vefeyatu’l-A’yan, c. 2, s. 371; Sefinetu’l-Bihar, c. 1, s. 622.

⁷⁴⁶ Tehzibu’t-Tehzib, c. 4, s. 11.

⁷⁴⁷ El-İtkan fi Ulumi’l-Kur’an, c. 2, s. 1234.

⁷⁴⁸ Tehzibu’t-Tehzib, c. 4, s. 11.

âlimdi.”⁷⁴⁹ İbn Şehraşub (ve diğerleri) onun hakkında şöyle demişlerdir: “وكان يسمى جهيد العلماء...”⁷⁵⁰

Şöyle nakledilmiştir: İbn Abbas ona “Hadis söyle!” dedi. Cevap verdi: “Senin huzurunda mı hadis söyleyeyim?” İbn Abbas dedi ki: “Senin hadis söylemen, benim de buna şahit ve gözlemci olmam Allah’ın sana lüt-fettiği nimetten değil mi? Hadisin hakkını verirsen ne iyi. Hata edersen ben sana doğrusunu söylerim.”⁷⁵¹ Bu hadisten, İbn Abbas’ın ona hadis nakletme izni verdiği anlaşılmaktadır. Bu da Said b. Cübeyr’in yüksek il-mini ifade etmektedir.

Tefsirdeki Görüşlerinin Özellikleri

Ona ait tefsir görüşleri, tâbiînin diğer müfessirlerinin görüşleri gibi birçok özelliğe sahiptir. Bunlardan bazılarına değineceğiz:

- Kur’an’dan Bir Kelimenin Muradını Beyan

Birçok yerde yaptığı tefsir, Kur’an’dan bir kelime veya cümlenin mu-radını herhangi bir şahit ve delil zikretmeksizin beyan şeklindedir. Ör-nek vermek gerekirse:

1. “اهْدِنَا الصِّرَاطَ الْمُسْتَقِيمَ”⁷⁵² ayetinin izahında İbn Cübeyr’in şöyle de-diği nakledilmiştir: “[Sırat-ı müstakimden murat] طريق الجنة, cennete gi-den yoldur.”⁷⁵³

2. “ذَلِكَ الْكِتَابُ”⁷⁵⁴ ayetinin altında şöyle dediği nakledilmiştir: “Kitap’tan murat Levh-i Mahfuz’dur. Allah Kur’an’ı Levh-i Mahfuz’da varetmiş, Ceb-rail onu Levh’ten okumuş ve Rasül’e haber vermiştir. Yani nazil olmuş bu kitap, Levh-i Mahfuz’da yazılı olanın nakledilmesidir.”⁷⁵⁵

⁷⁴⁹ Tehzibu’t-Tehzib, c. 4, s. 13.

⁷⁵⁰ Menakıbu Âl Ebi Talib, c. 4, s. 176. Cihbez (çoğulu cihabez): Görüş açısı, dakik, eleşt-ren, tenkitçi, arif, edebi ve sanatsal eseri kritik etmede liyakat sahibi kimse (Ferheng-i Nevin, s. 126).

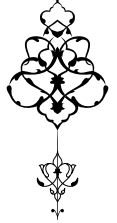
⁷⁵¹ Vefayatu’l-A’yan, c. 2, s. 371.

⁷⁵² Fatiha 6

⁷⁵³ Tefsiru Ebi’l-Fütuh, c. 1, s. 50.

⁷⁵⁴ Bakara 2

⁷⁵⁵ Ebu’l-Fütuh tefsiri, c. 1, s. 57.

3. ⁷⁵⁶“وَلَقَدْ كَتَبْنَا فِي الزُّبُورِ مِنْ بَعْدِ الذِّكْرِ أَنَّ الْأَرْضَ يَرِثُهَا عِبَادِيَ الصَّالِحُونَ”

ayetin tefsirinde ondan şöyle nakledilmiştir: “Zebur’dan maksat peygamberlerin kitapları ve arzla kasdedilen cennetin arzıdır.”⁷⁵⁷ Fakat görüldüğü gibi bunlardan hiçbirinde yaptığı tefsire delil getirmemiştir.

- Örnekleme

Kimi yerlerde tefsiri, Kur’an’ın bazı kelimelerini örneklemeyi delil zikretmeksizin beyan etme biçiminde, kimi yerlerde de Kur’an’dan delil zikrederek yapmıştır. Örneğin:

1. ⁷⁵⁸“فَاذْكُرُونِي أَذْكُرْكُمْ” ayetinin tefsirinde “[Allah buyurmuştur ki] bana itaat ederek beni anın ki rahmetimle sizi anayım” dediği ve buna Allah Teala’nın ⁷⁵⁹“وَأَطِيعُوا اللَّهَ وَالرَّسُولَ لَعَلَّكُمْ تُرْحَمُونَ” kelamını delil getirdiği nakledilmiştir.⁷⁶⁰

Burada İbn Cübeyr, Allah’ın insana nispetle anmasını ve insanın da Allah’a nispetle anmasını örneklemek için Kur’an’dan başka bir ayeti delil göstermiştir. Bu, Kur’an’ı Kur’an’la tefsir etmenin bir çeşididir.⁷⁶¹

2. ⁷⁶²“فَصَلِّ لِرَبِّكَ وَأَنْحَرْ” ayetinin tefsirinde şöyle dediği nakledilmiştir: “Vacip sabah namazını Rabbin için cemaatle kıl ve deve kurban et.”⁷⁶³ Burada namaz ve kurbanı örneklendirmemiştir.

3. ⁷⁶⁴“غَيْرِ الْمَغْضُوبِ عَلَيْهِمْ وَلَا الضَّالِّينَ” ayetinin tefsirinde şöyle dediği nakledilmiştir: “(Kasdedilen) Yahudiler ve Hristiyanlardır”⁷⁶⁵ Burada da iddiasına delil zikretmemiştir.

⁷⁵⁶ Enbiya 104

⁷⁵⁷ Mecmeu’l-Beyan, c. 4, s. 66.

⁷⁵⁸ Bakara 152

⁷⁵⁹ Âl-i İmran 132

⁷⁶⁰ Mecmeu’l-Beyan, c. 1, s. 234.

⁷⁶¹ Bunun başka bir örneği için bkz: Mecmeu’l-Beyan, c. 5, s. 559, Mesed suresi 4. ay - tin izahı.

⁷⁶² Kevser 2

⁷⁶³ Mecmeu’l-Beyan, c. 5, s. 549.

⁷⁶⁴ Fatıha 7

⁷⁶⁵ El-Dürrü’l-Mensur, c. 1, s. 42.

- Kelimenin Manasını Beyan

Kimi yerlerde ise tefsiri, kelimenin lugat manasını beyan biçimindedir. Bunun için iki örnek zikredeceğiz:

1. “وَمَا هُوَ بِالْهَزْلِ”⁷⁶⁶ ayetini izah ederken “hezl”in manasına dair şöyle söylediği nakledilmiştir: “Oyun. Kur’an hezl değildir, yani oyun değildir.”⁷⁶⁷

2. “فَرَّتْ مِنْ قَسْوَرَةٍ”⁷⁶⁸ ayetini izah ederken “kasvere”yi “kannas” (say-yad ve avcı) manası vermiştir.⁷⁶⁹

- Nüzul Sebebi

Kimi yerlerde de bir ayetin veya ayetlerin nüzul sebebi beyan edilmiştir. Mesela:

1. Şeyh Tusi

﴿وَأِنْ خِفْتُمْ أَلَّا تُقْسِطُوا فِي الْيَتَامَىٰ فَانكِحُوا مَا طَابَ لَكُمْ مِنَ النِّسَاءِ مِمَّا بَيْنَ يَدَيْكُمْ وَأُولَٰئِكَ زُرْبَاعٌ فَإِنْ خِفْتُمْ أَلَّا تَعْدِلُوا فَوَاحِدَةٌ أَوْ مَا مَلَكَتْ أَيْمَانُكُمْ ذَلِكَ أَذْنَىٰ أَلَّا تَعْدِلُوا﴾⁷⁷⁰

ayetini tefsir ederken şöyle demiştir:

Bu ayetin nüzul sebebine dair müfessirlerin altı görüşü vardır... Üçüncüsü, Said b. Cübey, Süddi ve... demişlerdir ki: Yetimlerin işinde (haklarına riayette) titiz davranıyorlardı (çok sıkı denetliyorlardı). Ama kadınlar(a muamele) konusunda o kadar da titiz değillerdi (işin kolayına kaçıyorlardı). İçlerinden bazıları kadınlarla evleniyor ama aralarında adaleti gözetmiyorlardı. Yüce Allah şöyle buyurdu: “Yetimler hususunda adaleti gözetemeyeceğinizden korktuğunuz gibi kadınlar konusunda da korkun. Onlarla dört taneye kadar evlilik yapabilirsiniz. Fakat eğer adalete riayet edemeyeceğinizden korkuyorsanız biriyle yetinin.”⁷⁷¹

⁷⁶⁶ Tark 14

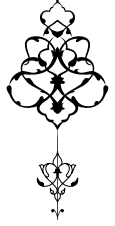
⁷⁶⁷ Hilvetü'l-Evliya, c. 4, s. 284.

⁷⁶⁸ Müddessir 51

⁷⁶⁹ Mecmeu'l-Beyan, c. 5, s. 392.

⁷⁷⁰ Nisa 3

⁷⁷¹ El-Tıbyan fi Tefsiri'l-Kur'an, c. 3, s. 103.

2. Allah'ın “إِنْ يَكُنْ مِنْكُمْ عِشْرُونَ صَابِرُونَ يَغْلِبُوا مِائَتِينَ”⁷⁷² kelamı hususunda şöyle dediği nakledilmiştir: “Bedir savaşında Allah müşriklerin imhası için Müslümanların omuzuna, onlardan bir kişinin müşriklerden on kişiyle savaşması sorumluluğunu yükledi. Allah müşrikleri yenilgiye uğrattığı ve arkaları kesildiğinde Müslümanların yükünü hafifletti ve bu ayet nazil oldu.”⁷⁷³

- Nüzul Ortamını Beyan⁷⁷⁴

Bazı yerlerdeki tefsiri de Kur'an ayetinin veya ayetlerinin nüzul ortamı hakkındadır. Aşağıdaki iki örneği inceleyiniz:

1. “إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا يُنفِقُونَ أَمْوَالَهُمْ لِيَصُدُّوا عَنْ سَبِيلِ اللَّهِ”⁷⁷⁵ ayetinin tefsirinde Said b. Cübeyr'den şöyle nakledilmiştir: “Bu ayet, Uhud günü Araplardan orduya çağırdıklarına ilaveten, Allah Rasülü (s.a.a) ile savaşta kendilerine yardım etmesi için Beni Kinane Habeşlilerinden de ikibin kişi kiralaayan Ebu Süfyan b. Harb hakkında nazil olmuştur.”⁷⁷⁶

2. “إِنَّ شَرَّ الدَّوَابِّ عِنْدَ اللَّهِ الَّذِينَ كَفَرُوا فَهُمْ لَا يُؤْمِنُونَ”⁷⁷⁷ ayetinin tefsirinde de ondan şöyle nakledilmiştir: “Bu ayet, içlerinden biri İbn Tabut olan Yahudilerden altı grup hakkında nazil olmuştur.”⁷⁷⁸

- Kur'an'ı Kur'an'la Tefsir

“وَلَا تَنْكِحُوا الْمُشْرِكَاتِ حَتَّى يُؤْمِنَ”⁷⁷⁹ ayetini izah ederken ondan şöyle nakledilmiştir: “Ayetin lafzı geneldir ve her kafir kadını kapsamaktadır. Ama kastedilen, özellikle kitaplı[lar dışındaki] kadınlardır. Ayeti bu ma-

⁷⁷² Enfal 65

⁷⁷³ El-Dürrü'l-Mensur, c. 3, s. 363.

⁷⁷⁴ Her ne kadar müfessirlerin çoğu nüzul ortamı ile nüzul sebebi arasında fark görmese de bize göre bu ikisi arasında fark vardır. Bu farkı *Reveşşinasi-yi Tefsir*'de izah ettik. (Bkz: *Reveşşinasi-yi Tefsir-i Kur'an*, s. 151-154)

⁷⁷⁵ Enfal 36

⁷⁷⁶ El-Dürrü'l-Mensur, c. 3, s. 334.

⁷⁷⁷ Enfal 55

⁷⁷⁸ El-Dürrü'l-Mensur, c. 3, s. 347.

⁷⁷⁹ Bakara 221

naya tahsis eden ise “وَالْمُحْصَنَاتُ مِنَ الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ”⁷⁸⁰ ayetidir. Öyleyse bu genelleme kitaplı kadınları kapsamamaktadır.⁷⁸¹

- Nesh ve Neshin Yokluğu

“يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اتَّقُوا اللَّهَ حَقَّ تَقَاتِهِ”⁷⁸² ayetinin izahında şöyle dediği nakledilmiştir: “Bu ayet فَاتَّقُوا اللَّهَ مَا اسْتَطَعْتُمْ ayeti ile neshedilmiştir.”⁷⁸³ “وَإِنَّا خَصَرُ الْقِسْمَةِ أُولُو الْقُرْبَى وَالْيَتَامَى وَالْمَسَاكِينُ فَارْزُقُوهُمْ مِنْهُ وَقُولُوا لَهُمْ قَوْلًا مَعْرُوفًا”⁷⁸⁴ ayetini izah ederken Said b. Cübeyr ve diğer bir grup müfessirden şöyle nakledilmiştir: “Bu ayet bize göre muhkemdir ve mensuh değildir.”⁷⁸⁵

- Peygamberlerin İsmet Vasfıyla Bağdaşmayan Görüşler

Ona ait bazı görüşler peygamberlerin masum oluşuyla uyuşmamaktadır. Mesela “وَضَنَّ دَاوُودُ أَنَّمَا فَتَنَّاهُ فَاسْتَغْفَرَ رَبَّهُ وَخَرَّ رَاكِعًا وَأَنَابَ”⁷⁸⁶ ayetinin izahında ondan şöyle nakledilmiştir: “Davud aleyhisselamin fitnesi nazardı.”⁷⁸⁷ Bu rivayette “nazar”dan kasıt, başka rivayetlerde ayrıntılı olarak açıklanmış “Uriya”nın karısına bakıştır. Başkalarının karısına evin tavanından bakmanın peygamberlerin masumluluğuyla uyuşmadığı malumdur.

“وَلَقَدْ هَمَّتْ بِهِ وَهَمَّ بِهَا لَوْلَا أَن رَأَى بُرْهَانَ رَبِّهِ”⁷⁸⁸ ayetinin izahında da ona Hz. Yusuf (a.s) hakkında “حَلِ السَّرَاوِيلِ وَجَلَسَ مِنْهَا مَجْلِسَ الْخَاتَنِ”⁷⁸⁹ dediği nispet edilmiştir.

Said b. Cübeyr’in yüksek makamı ve şanı gözönünde bulundurulduğunda bu görüşlerin ondan sâdır olması akla yatkın görünmemektedir. Özellikle bu rivayetlerin daha çok Ehl-i Sünnet’in tefsir kaynakla-

⁷⁸⁰ Maide 5

⁷⁸¹ Mecmeu'l-Beyan, c. 1, s. 318.

⁷⁸² Âl-i İmran 102

⁷⁸³ El-Dürrü'l-Mensur, c. 2, s. 105 ve 106.

⁷⁸⁴ Nisa 8

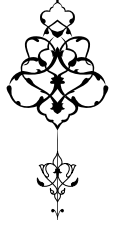
⁷⁸⁵ El-Tıbyan fi Tefsiri'l-Kur'an, c. 3, s. 122.

⁷⁸⁶ Sad 24

⁷⁸⁷ El-Dürrü'l-Mensur, c. 5, s. 569.

⁷⁸⁸ Yusuf 24

⁷⁸⁹ Camiu'l-Beyan, c. 7, s. 182.

rında göze çarptığı ve ravilerinin güvenilirliğinin bizim için sabit olmadığı düşünülürse.

Said b. Cübeyr'e ait tefsir görüşlerinden bu kadarıyla yetiniyoruz. Çünkü bu kitapta onun bütün görüşlerini biraraya getirmeyi amaç edinmedik.

Tefsir Kitabı

İbn Nedim *Fihrist*'te *Kitabu Tefsir Said b. Cübeyr* adında bir kitaptan bahsetmiştir.⁷⁹⁰ Şia'nın ünlü rical âlimi Mamekani, *Tenkihu'l-Makal*'da şöyle demiştir: "Necaşi Said b. Cübeyr'i zikretmemiştir. Çünkü ona ait bir kitap bulamamıştır. Onun tarzı, kitap sahiplerini zikretmektir. Fakat Sarrah'ın etrafından Asım kıraatının ravisi Ebibekr b. Ayyaş'a muttasıl senedle İbn Hasin'den, o da Said'den naklettiğine göre ona ait bir tefsir [kitabı] vardır. Belki bu tefsirin Said'e isnadı Necaşi nezdinde sabit değildi ve bu nedenle ondan bahsetmekten vazgeçmiştir."⁷⁹¹ Ahmed Rıza, *Mecmeu'l-Beyan*'a yazdığı mukaddimede şöyle demiştir: "... tâbiîn zamanında tefsir tedvin ve tasnif edildi. Tefsirde ortaya çıkan ilk kitap Said b. Cübeyr'in telifiydi."⁷⁹²

Her halükarda ona ait tefsirden iz yoktur. Ya kaybolmuş veya en azından bizim elimize geçmemiştir. Ama yakın zamanda *Tefsiru Said b. Cübeyr* adında 363 sayfalık bir kitap basılmıştır. Kitapta Said b. Cübeyr'e ait görüşler Şii ve Sünni tefsir kitaplarından toparlanmıştır. Bu kitap, *Fatihatu'l-Kitab* suresinden başlayıp *Felak* suresiyle sona ermektedir. Fakat kitapta tüm ayetler tefsir edilmemiştir. Hatta Said b. Cübeyr'e ait tefsir görüşlerinin tamamını kapsamamaktadır. Mesela "اهْدِنَا الصِّرَاطَ الْمُسْتَقِيمَ"⁷⁹³ ayetinin izahında Ebu'l-Fütuh, Said'in şöyle dediğini nakletmiştir: "طريق الجنة" (cennet yoludur)⁷⁹⁴ Ama bu mecmuada ayetin tefsirini yaparken bu görüş belirtilmemiştir.⁷⁹⁵ Ona ait görüşler için bazı tefsir kitaplarında mevcut bulunan senedler de bu kitapta zikredilmemiştir.⁷⁹⁶

⁷⁹⁰ Bkz: *Kitabu'l-Fihrist*, s. 37.

⁷⁹¹ *Tenkihu'l-Makal*, c. 2, s. 25.

⁷⁹² *Mecmeu'l-Beyan*, c. 1, s. 7

⁷⁹³ Hamd 6

⁷⁹⁴ *Tefsiru Ebi'l-Fütuh Razi*, c. 1, s. 50.

⁷⁹⁵ Bkz: Terendek, Cevad, *Tefsir-i Said b. Cübeyr*, s. 67.

⁷⁹⁶ Ona ait görüşler *Camiu'l-Beyan* tefsirinde senedlidir. Ama bu kitapta sened hazfedilerek nakledilmiştir.

Muhakkik, ona ait tefsir görüşlerinin delillerini göstermişse de her yerde bütün delillerin zikredilmediğine dikkat edilmelidir. Mesela ⁷⁹⁷“فَوْتُ مِنْ قَسُورَةٍ” ayetinin izahında *Camiu'l-Beyan*, *Tıbyan* ve *Dürrü'l-Mensur* tefsirlerinde Said'den şöyle nakledilmiştir: ⁷⁹⁸“هم القناص” Fakat muhakkik *Mecmeu'l-Beyan*'a atıfta bulunmamış ve diğer üç tefsiri zikretmekle yetinmiştir.⁷⁹⁹

Ona ait tefsir görüşlerinin delillerini zikrederken bazı hatalar başgöstermiştir. Misal olarak, ⁸⁰⁰“يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اتَّقُوا اللَّهَ حَقَّ تَقَاتِهِ” ayetinin izahında bir rivayet aktarmış ve dipnotta *el-Camiu'l-Ahkam el-Kur'an* tefsirine atıfta bulunmuştur. Halbuki bu rivayet *el-Camiu'l-Ahkam el-Kur'an* tefsirinde bu ayetin izahında yoktur,⁸⁰¹ *el-Dürrü'l-Mensur* tefsirinde vardır.⁸⁰²

- ⁸⁰³“وَلَا تَنْكِحُوا الْمُشْرِكَاتِ حَتَّى يُؤْمَنَّ” ayetinin izahında bir rivayet nakletmiş ve dipnotta *Tıbyan* tefsirini (c. 3, s. 67) kaynak göstermiştir. Fakat söz konusu referans *el-Camiu'l-Ahkam el-Kur'an* tefsiriyle ilgilidir.

- ⁸⁰⁴“وَقَالَ رَبُّكُمْ ادْعُونِي أَسْتَجِبْ لَكُمْ” ayetinin izahında tefsiri Said'den *Camiu'l-Beyan*'ın nakliyle zikretmiştir.⁸⁰⁵ Halbuki *Camiu'l-Beyan*'da bu ayetin izahında Said b. Cübeyr'den bir rivayet, hatta Said'in adı bile zikredilmemiştir. Elbette *Camiu'l-Beyan* tefsirinde bu ayet-i şerife izah edilirken nakledilen rivayetlerden birinin senedinde Said vardır ama kesinlikle Said b. Cübeyr değildir.⁸⁰⁶

Bu mecmua gerçi eksikliklerle malüldür ama Said b. Cübeyr'in tefsir görüşlerine ulaşmayı kolaylaştırmıştır. Bu bakımdan muhakkikin ve onu derleyeninin yaptığı iş takdire şayandır.

⁷⁹⁷ Müddessir 51

⁷⁹⁸ *Camiu'l-Beyan*, c. 12, s. 321, *el-Tıbyan fi Tefsiri'l-Kur'an*, c. 10, s. 187, *Mecmeu'l-Beyan*, c. 5, s. 392, *el-Dürrü'l-Mensur*, c. 8, s. 339.

⁷⁹⁹ Bkz: *Tefsiru Said b. Cübeyr*, s. 314.

⁸⁰⁰ Âl-i İmran 102

⁸⁰¹ Bkz: *el-Camiu'l-Ahkam el-Kur'an*, c. 4, s. 157 ve 158 (Terend, s. 154'ü adres göstermiştir).

⁸⁰² Bkz: *el-Dürrü'l-Mensur*, c. 2, s. 283.

⁸⁰³ Bakara 221

⁸⁰⁴ Gafir 60

⁸⁰⁵ *Tefsiru Said b. Cübeyr*, s. 271.

⁸⁰⁶ Bkz: *el-Beyan*, c. 11, cüz 24, s. 51 ve 52.

3- Said b. Müseyyeb

Tâbiînün müfessirlerinden bir diğeri, Şii ve Sünni tefsir kitaplarında çok sayıda tefsir rivayeti ve görüşü nakledilmiş olan⁸⁰⁷ Ebu Muhammed Said b. Müseyyeb'dir. Vakıdı demiştir ki: "94 senesinde 75 yaşındayken vefat etti."⁸⁰⁸ Bazıları doğum yılını, Ömer'in hilafetinin ikinci yılında olduğunu belirtmişlerdir. Bu durumda yaşı 75'ten fazlaydı.⁸⁰⁹

Mezhebi

Şii ve Sünni kaynaklarda Said b. Müseyyeb'in mezhebi belirtilmemiştir. Fakat Himyeri, *Kurbu'l-İsnad*'da Ahmed b. Muhammed Ebi Nasr'dan şöyle nakletmiştir: Ali b. Musa el-Rıza'nın (a.s) huzurunda Kasım b. Muhammed Dâi ve Said b. Müseyyeb'in adı geçti. İmam (a.s) şöyle buyurdu: "O iki kişi, bu iş'i takip ediyorlar."⁸¹⁰

Senedi muteber olan bu rivayet onun Şii olduğuna açıkça delalet etmektedir. Çünkü "iş"ten kasıt, Ehl-i Beyt'in (a.s) imametidir.⁸¹¹ Keşşi, Selman'ın biyografisinde İmam Kazım'dan (a.s) nakledilmiş ayrıntılı bir rivayette Said b. Müseyyeb'i, İmam Ali b. el-Hüseyin'in (a.s) havarilerinden saymıştır.⁸¹² İmam Sadık'ın (a.s) şöyle buyurduğu nakledilmiştir: "İsa aleyhisselamın havarileri onun şiiyeriydi. Bizim şiiyerimiz de bizim havarilerimizdir."⁸¹³

Keşşi'nin rivayetinin senedi zayıf olsa bile⁸¹⁴ *Kurbu'l-İsnad*'ın rivayetini teyit etmektedir.

Muhakkik Şuşteri şöyle buyurmuştur: "Said, Yezid'e, İbn Zübeyr'e, Velid'e ve Süleyman'a biattan imtina etti. Bunun üzerine onu kırbaçladılar.

⁸⁰⁷ Onun tefsir rivayetlerine örnek olarak bkz: *Mecmeu'l-Beyan*, c. 3, s. 278, Ra'd suresi 6. ayet. Ona ait tefsir görüşlerine örnek diğer birkaç sayfada nakledilmektedir.

⁸⁰⁸ Bkz: *Tehzibu't-Tehzib*, c. 4, s. 76 ve 77. Ebu Naim, onun vefat yılını 93 olarak zikre - miştir. İbn Muin'den onun 100 senesinde vefat ettiği nakledilmiştir. (Bkz: A.g.e., 76).

⁸⁰⁹ *Tehzibu't-Tehzib*, c. 4, s. 76.

⁸¹⁰ *Mu'cemu Ricali'l-Hadis*, c. 8, s. 134.

⁸¹¹ Ayetullah Hoi de şöyle buyurmuştur: "Rivayet, onun Şii ve Ehl-i Beyt dostu old - ğuna delalet etmektedir. (Bkz: *Mu'cemu Ricali'l-Hadis*, a.g.e.)

⁸¹² *İhtiyaru Ma'rifeti'r-Rical*, c. 1, s. 43.

⁸¹³ *Sefinetu'l-Bihar*, c. 1, s. 355.

⁸¹⁴ Bkz: *Mu'cemu Ricali'l-Hadis*, c. 8, s. 133.

Belki bu nedenle harici olarak adlandırılmıştır. Çünkü Ehl-i Sünnet, bu zorbalara biata muhalefet eden herkese harici diyordu. Hatta o kadar ki, Seyyidü's-Şüheda'ya (a.s) bile harici dediler.”⁸¹⁵

Şuşteri'nin nakli de onun Şii olduğunu doğrulamaktadır. Fakat buna mukabil Şehid-i Sani'den, Allame'nin *Hulasa* kitabına yazdığı talikte şöyle dediği nakledilmiştir: “Allame'nin nasıl olup da Said'i mutemetler kısmında zikrettiğine şaşmak gerek. Halbuki onun mezhebinin Ehl-i Beyt (a.s) yoluna muhalefeti malumdur. Musannif, Ehl-i Beyt yoluna muhalif görüşlerini kendi fıkıh kitaplarında (*Tezkire* ve *Münteha*) nakletmiştir.”⁸¹⁶

Erkan'da Şeyh Müfid'in şöyle dediği aktarılmıştır:

İbn Müseyyeb'in nasbına (Ehl-i Beyt'e -aleyhimüsselam- düşmanlığına- gelince; onun hakkında meşhur olduğu üzere, İmam Zeynülabidin'in (a.s) cenaze namazını kılmaktan kaçındığı inkâr edilemez. Ona denildi ki: “Salih Ehl-i Beyt'in bu salih eri için cenaze namazı kılmıyor musun?” Cevap verdi: “Benim için iki rekât namaz, salih Ehl-i Beyt'in bu salih eri için cenaze namazı kılmaktan daha iyidir.” Malik'ten Said b. Müseyyeb'in harici ve ibadi⁸¹⁷ olduğu rivayet edilmiştir.”⁸¹⁸

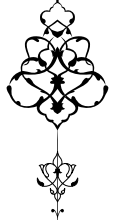
Ayetullah Hoi (r.h) Şehid ve Müfid'den yukarıdaki mevzuyu naklettikten sonra şöyle buyurmuştur: “Fakat bu kişinin nasbı, yani Ehl-i Beyt'e düşmanlığı sabit değildir. Çünkü Malik'in sözünün mürsel olması bir yana, onun nakli [bizim için] hüccet değildir. Yine Müfid'in *Erkan*'ında nakledilen de sabit değildir. Çünkü her ne kadar Necaşi ve Şeyh, *Erkan*'ı Müfid'in kitapları arasında saymışlarsa da onun meşhur kitapları arasında değildir. Bu nedenle Allame Meclisi, Şeyh Hür Amuli ve Muhaddis Nuri -bu kitaplara bağlılık ve onlardan rivayet nakletmeye duydukları yoğun ilgi ve düşkünlüğe rağmen - bu kitaptan rivayet etmemişlerdir. Bu sebeple Şehid'in bu kitapla tariki belli değildir ki muteber olsun. Aynı şekilde Said'in Ehl-i Beyt (a.s) yoluna muhalefeti de sabit değildir. Çünkü Allame Ehl-i Beyt mezhebine muhalif şeyleri Said'e nispet etmişse de bun-

⁸¹⁵ *Kamusu'r-Rical*, c. 4, s. 381 ve 382.

⁸¹⁶ *Mu'cemu Ricali'l-Hadis*, c. 8, s. 138.

⁸¹⁷ İbadiyye, Abdullah b. İbad'ın ashabı. Haricilerin büyük fırkalarından biri. Şehristani, Muhammed, *el-Milel ve'n-Nihal*, c. 1, s. 121.

⁸¹⁸ *Mu'cemu Ricali'l-Hadis*, c. 8, s. 138.

lar, Ehl-i Sünnet'in kitaplarında ondan nakledilmiş görüşlere istinadendir. Faraza bu görüşlerin ondan sâdır olduğu ispatlansa bile hakikatin onun zamanında zâhir olmaması veya takiyye nedeniyle böyle olmuş olabilir. Zira ahkâmın birçoğu İmam Bakır ve İmam Sadık (a.s) zamanında ve bu iki büyük şahsiyetten sonra zâhir olmuştur.⁸¹⁹ Buna göre şu sonuca varıyoruz ki, onun Şiiliği muteber delille sabittir ve buna mukabil önem verilecek karşı delil mevcut değildir.

Güvenilirliği

Said b. Müseyyeb'in biyografisi Şii ve Sünni rical kitaplarında vardır. Ehl-i Sünnet'in Ahmed b. Hanbel ve Ebu Zer'a gibi bazı âlimleri onu mevsuk kabul etmişlerdir.⁸²⁰ Zehebi, Ehl-i Sünnet'in altı sahihinde ondan rivayet nakledildiğini bildirmiştir.⁸²¹

Şii kaynaklarda onu öven ve yeren çok sayıda rivayet gelmiştir. Ayetullah Hoi, övgü rivayetlerini senedlerinin zayıflığı veya mürsel olmaları bakımından hasarlı saymış ve sadece bir rivayetin senedini kabul etmiştir. Fakat onun da mevsuk olduğuna delaletini kabul etmemiştir.⁸²² Burada örnek olarak bir rivayeti zikredeceğiz:

Şeyh Kuleyni, Muhammed b. Yahya'dan, o Ahmed b. Muhammed'den, o Abdullah b. Ahmed'den, o da İbrahim b. Hasan'dan şöyle dediğini nakletmiştir: Vehb b. Hafs bana İshak b. Cerir'den İmam Sadık'ın (a.s) şöyle buyurduğunu rivayet etti: "Said b. Müseyyeb, Kasım b. Muhammed b. Ebibekr ve Ebu Halid Kabuli, Ali b. el-Hüseyn'in (a.s) sika ravilerindendi..."⁸²³

Ayetullah Hoi, bu rivayeti aktardıktan sonra şöyle buyurmuştur: "Bu rivayet, seneddeki İbrahim b. Hasan nedeniyle zayıftır. Çünkü o meçhul biridir."⁸²⁴

⁸¹⁹ *Mu'cemu Ricali'l-Hadis*, c. 8, s. 138 ve 139.

⁸²⁰ Mizzi, Ebu Talib'in şöyle dediğini nakletmiştir: Ahmed b. Hanbel'e Said b. Müseyyeb'i sordum. Cevap verdi: "Said b. Müseyyeb gibi kim var? Sikadır ve hayır ehlidir." Ebu Zer'a'dan da şöyle nakletmiştir: "Said b. Müseyyeb Medinelidir ve Kureyş'tendir. Sika ve imamdır. (*Tehzibu'l-Kemal*, c. 10, s. 73 ve 74)

⁸²¹ Bkz: *Tehzibu't-Tehzib*, c. 4, s. 74.

⁸²² *Mu'cemu Ricali'l-Hadis*, c. 8, s. 133-135.

⁸²³ *Usûlü Kafi*, c. 1, s. 393, babu müvellidi's-Sadık (aleyhisselam), hadis 1.

⁸²⁴ *Mu'cemu Ricali'l-Hadis*, c. 8, s. 134. Allame Meclisi de şöyle demiştir: "Hadis meçhu -dür." (*Mir'atu'l-Ukul*, c. 6, s. 27)

Onun kınandığına delalet eden rivayetler konusunda şöyle buyurmuştur:

Onlar arasında Said'in İmam Zeynülabidin'in (a.s) cenaze namazını kılmaktan kaçındığına dair şöhret bulmuş bir rivayet vardır. Fakat bu haber sadece iki mürsel rivayette zikredildiği için sabit değildir. Buna ila-
veten, bir grup da Said'in 94 senesinde veya daha önce, İmam Seccad'ın (a.s) 95 yılındaki vefatından önce vefat ettiğini belirtmiştir.⁸²⁵ Onu ye-
ren rivayetler arasında şöyle bir rivayet vardır: "O, Ehl-i Sünnet'in görüşüne uygun fetva veriyordu. Bu sayede Haccac'ın elinden kurtuldu ve öldürülmedi." Bu rivayet sened açısından zayıftır. Senedinin sahih olduğu farzedilse bile zarar vermez, çünkü takiyye nedeniyle fetvalarının Ehl-i Sünnet'in görüşüne uygun olma ihtimali vardır.

Sonda ise şöyle buyurmuştur: Zikrettiklerimizin tamamından çıkardığımız sonuç şudur ki, sahih görüş bu şahıs hakkında "tevakkuf" etmektedir. Çünkü onu öven ve yeren rivayetlerin hiçbirisi kâfi değildir.⁸²⁶

Ünlü rical âlimi Mamekani onu mevsuk göstermiştir.⁸²⁷ Şuşteri de her ne kadar onun güvenilirliğine açıklama getirmemişse de şu beyanla onu övmüştür: "Bu adam büyük bir şahsiyettir. Nasıl ki İmamlarımızın yüceliği herkes nezdinde apaçık bir gerçekse onların Şiileri de böyledir. Şii ve Sünnilerden az sayıdaki kişinin [onu yeren] sözünün itibarı yoktur. Buna ek olarak, Müfid'in *Erkan*'ından nakledilmiş [onu zayıf gösteren] şeyler, muhtemelen Ehl-i Sünnet karşısında cedel amacıyla sarfedilmiş olmalıdır."⁸²⁸

Muhaddis Kummi demiştir ki: "Onun mürsellerinin en sahih mürseller olduğunda ittifak edilmiştir."⁸²⁹

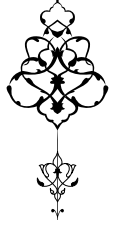
⁸²⁵ Hem Said'in vefatının, hem de İmam Seccad'ın (aleyhisselam) şehadetinin ihtilaf konusu olduğu gözönünde bulundurularak Said'in vefat tarihi hicri 93, 94 ve 100 olarak zikredilmiştir. (Bkz: *Tehzibü't-Tehzib*, c. 4, s. 76) İmam Seccad'ın (aleyhisselam) şehadeti ise 94 ve 95 olarak belirtilmiştir. (Bkz: *Münteha'l-Amal*, c. 2, s. 38) İkinci eleştiri tartışmaya açıktır. Çünkü onun vefat tarihinin İmam'ın (aleyhisselam) şehadetinden önce olduğu sabit değildir ki rivayetle bağdaşmasın.

⁸²⁶ *Mu'cemu Rical'l-Hadis*, c. 8, s. 135-139.

⁸²⁷ *Netayicu't-Tenkih*'te şöyle buyurmuştur: Said b. Müseyyeb kuvvetli görüşe göre sık -dır. (*Tenkihu'l-Makal*, c. 1, s. 64)

⁸²⁸ *Kamusu'r-Rical*, c. 4, s. 382.

⁸²⁹ Bkz: *Sefinetu'l-Bihar*, c. 1, s. 623.

Üstadı

Tefsir, fıkıh ve diğer ilimlerde üstadının kim olduğu konusunda elimizde bir haber yoktur. Fakat Şeyh Tusi onu İmam Seccad'ın (a.s) ashabından saymış ve şöyle buyurmuştur: "Hazret'ten dinlemiş ve rivayet etmiştir."⁸³⁰ Medine'de ikamet ettiği ve İmam Seccad'ın (a.s) ashabından olduğu⁸³¹ hesaba katılırsa ilminin asli kısmını Hazret'ten öğrendiği uzak ihtimal değildir.

"Müminlerin Emiri Ali (a.s) Said b. Müseyyeb'i eğitti. Dedesi Hazan, onun eğitimini Hazret'e vasiyet etmişti."⁸³² denildiği hatırlanırsa bilgi ve kemalatının büyük bölümünü Hazret'in lütfuna borçlu olduğu ve Hz. Ali'nin onun ilk üstadlığını yaptığı söylenebilir.

İlmi Seviyesi

Ehl-i Sünnet ve Şia'nın rical kitaplarında onun yüksek ilmi seviyesini anlatan haberler ve izler vardır. İbn Hacer'in onun hakkındaki bazı rivayetleri şöyledir:

Amr b. Meymun ve o, babasından şöyle rivayet etmiştir: "Medine'ye geldim ve ora halkının en âlimini aramaya koyuldum. Said b. Müseyyeb'in yanına götürüldüm." Muhammed b. İshak, Mekhul'den şöyle nakletmiştir: "İlim talebi nedeniyle tüm yeryüzünü dolaştım. Ondan daha âlim biriyle karşılaşmadım." Katade şöyle demiştir: "Haram ve helal [meselelerinde] ondan daha âlim birini hiç görmedim." Yine şöyle demiştir: "Hasan ne zaman bir müşkülle karşılaşsa onu Said b. Müseyyeb'e yazardı."⁸³³ İbn Hallikan demiştir ki: "O, tâbiînin efendisiydi; hadis, fıkıh, zühd, ibadet ve verayı birleştirmişti. Medine'nin yedi fakihinden biriydi."⁸³⁴

Muhaddis Kummi şöyle buyurmuştur: "Said b. Müseyyeb, Medine'nin ünlü yedi fakihinden biridir. Hatta onların en üstünü olduğu dahi söylenebilir. İmam Seccad'ın (a.s) şöyle buyurduğunu nakletmiştir: Said, eskilerin eserleriyle ilgili olarak insanların en âlimidir."⁸³⁵

⁸³⁰ Ricalu't-Tusi, s. 90.

⁸³¹ Bkz: Sefinetu'l-Bihar, c. 1, s. 357 ve 358.

⁸³² Bkz: Mu'cemu Ricali'l-Hadis, c. 8, s. 132, Fadl b. Şazan'dan nakille.

⁸³³ Tehzibu't-Tehzib, c. 4, s. 75 ve 76.

⁸³⁴ Vefayatu'l-A'yan, c. 2, s. 375, madde 262.

⁸³⁵ Sefinetu'l-Bihar, c. 1, s. 623.

Gerçi zikredilen rivayetlerin senedi muteber değildir, ama hepsinin toplamından büyük ölçüde onun yüksek ilmi seviyesine dair itminan veya en azından güçlü zan hasıl olmaktadır.

4- Ebu Hamza Sumali

Bazılarının müfessir tâbiinden kabul ettiği⁸³⁶ kişilerden biri de Ebu Hamza Sabit b. Dinar Sumali'dir. Onun müfessir olduğunda tereddüt yoktur. Çünkü tefsirlerde ondan tefsir görüşleri ve rivayetleri nakledilmiş olmasına ilaveten bir grup kitabiyatçı ona ait bir tefsir kitabından bahsetmişlerdir.⁸³⁷ Ama Enes b. Malik⁸³⁸ ve Cabir b. Abdullah Ensari'den⁸³⁹ rivayet ettiğinin söylenmiş olmasının dışında onun tâbiinden olduğuna dair elde delil yoktur. Enes ve Malik'in sahabe olduğu ve bu ikisinden rivayet nakletmenin onları görmek ve onlarla sohbet anlamına geldiği gözönünde bulundurulduğunda Ebu Hamza'nın tâbiinden olduğu kanıtlanmış sayılmaktadır.

Doğum tarihi belli değildir. Vefatının ise hicri yüzelli yılında olduğu bildirilmiştir.⁸⁴⁰ Dört Masum İmam, yani Ali b. el-Hüseyin, Muhammed b. Ali, Cafer b. Muhammed ve Musa b. Cafer (a.s) ile çağdaştı.⁸⁴¹ Bunun yanı sıra Enes, Cabir b. Abdullah, Esbağ b. Nebate, Said b. Cübeyr, Ebi İshak ve Şa'bi'den rivayet etmiştir.⁸⁴²

[İbn] Nedim demiştir ki: "Ebu Hamza, Ali'nin (a.s) ashabındandı.⁸⁴³ Bahsi geçen Ali, muhtemelen Ali b. Ebi Talib (a.s) değil, Ali b. el-Hüseyin'dir (a.s) . Çünkü rical âlimlerinden hiçbirisi Ebu Hamza hakkında böyle bir söz söylememiştir. Ali'nin (a.s) ashabının açıklandığı hiçbir yerde de Ebu Hamza'dan söz edilmiş değildir." *Usûlü Kâfi*'de onun aracılığıyla İmam Ali'den (a.s) bir rivayet nakledilmiştir⁸⁴⁴, ama senedinin zayıflığı

⁸³⁶ Bkz: *Mecmeu'l-Beyan*, c. 1, s. 7 (Kelime fi't-Tefsir, Ahmed Rıza'nın kaleminden).

⁸³⁷ Bkz: Aynı kitap, s. 228.

⁸³⁸ Bkz: *Tehzibu'l-Kemal*, c. 4, s. 358; *Tabakatu'l-Müfessirin*, c. 1, s. 117, madde 117.

⁸³⁹ Bkz: *Mucemu Ricali'l-Hadis*, c. 21, s. 135, madde 14192.

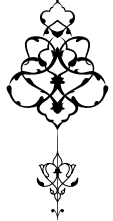
⁸⁴⁰ *Ricalu Necaşi* s. 115 ve 116; *Men La Yahduruhu'l-Fakih*, c. 4, s. 384.

⁸⁴¹ Necaşi, a.g.e., *el-Zeria*, c. 4, s. 252.

⁸⁴² Bkz: *Tehzibu'l-Kemal*, 4/358; *Mucemu Ricali'l-Hadis*, c. 21, s. 135.

⁸⁴³ (İbn) Nedim, Muhammed b. İshak, *Kitabu'l-Fihrist*, s. 36.

⁸⁴⁴ Bkz: *Usûlü Kâfi*, c. 2, s. 349, hadis 7.

bir yana, İmam Ali'nin (a.s) 40 senesinde şehadete ulaştığı, buna karşılık Ebu Hamza'nın 150 yılında vefat ettiği hesaba katılırsa onun Hazret'ten rivayet etmiş olması uzak ihtimaldir. Ayetullah Hoi de şöyle buyurmuştur: "Görünen o ki, bu rivayet mürseldir veya bir kelimesi düşmüştür ve doğrusu **عن ابى جعفر قال قال امير المؤمنين عليه السلام** şeklindedir. Nitekim sonraki rivayette böyle geçmektedir."⁸⁴⁵

Mezhebi

Ebu Hamza Sumali, kendi zamanında Şia'nın büyüklerindendi. Şia İmamlarından onun hakkında övgü dolu cümleler bize ulaşmıştır.

İmam Sadık'ın (a.s) şöyle buyurduğu nakledilmiştir: "Ebu Hamza kendi zamanında, Selman'ın kendi zamanındaki durumu gibidir."⁸⁴⁶ İmam Rıza'nın (a.s) şöyle buyurduğu nakledilmiştir: "Ebu Hamza kendi zamanında, Lokman'ın (bir nüshada Selman'ın) kendi zamanındaki durumu gibidir. Çünkü bizden dört kişiye hizmet etmiştir."⁸⁴⁷

Necaşi onun hakkında şöyle demiştir: "O, ashabımızın iyilerindendir. Çocukları Nuh, Mansur ve Hamza Zeyd b. Ali'nin yanında öldürüldüler."⁸⁴⁸

Güvenilirliği

Şia'nın rical âlimleri Ebu Hamza Sumali'yi muhtelif cümlelerle mev-suk saymış ve şöyle demişlerdir:

ثقة كان من خيار اصحبنا و ثقاتهم و معتمديهم فى ارواية و الحديث⁸⁴⁹

هو ثقة عدل⁸⁵⁰

ثقة له كتاب⁸⁵¹

⁸⁴⁵ Bkz: *Mucemu Ricali'l-Hadis*, c. 21, s. 136.

⁸⁴⁶ *Ricalu Necaşi*, s. 115 ve 116.

⁸⁴⁷ *Mucemu Ricali'l-Hadis*, c. 3, s. 387.

⁸⁴⁸ Necaşi, a.g.e., s. 115.

⁸⁴⁹ Necaşi, a.g.e.

⁸⁵⁰ *Men La Yehduruhu'l-Fakih*, c. 4, s. 384.

⁸⁵¹ Tusi, Muhammed b. Hasan, *el-Fihrist*, s. 90.

“İtimad edilir, rivayet ve hadiste ashabımızın güvenilir sika fertlerinden ve iyilerindendir, itimat edilir ve adil kimsedir, güvenilir biridir, bir kitabı vardır.”

Ama Keşşi, Ebi Hamza Sumalı'nın içki içtiğine dair iki rivayet nakletmiştir.⁸⁵² Bu durumda onu adil saymak mümkün değildir. Fakat bu iki rivayet, istinad edilemeyecek ve delil olarak kullanılamayacak eksikliklerle malüldür. Birincisi mürseldir. Çünkü birinci rivayeten ravisi Ali b. Hasan b. Faddal'dır. Hâlbuki Ebi Hamza ile karşılaşmamıştır ki kendi gözlemini aktarabilsin. İkinci rivayetin ravisi Muhammed b. Hüseyin b. Ebi'l-Hattab 262 yılında bu dünyadan göçmüştür. Necaşi de onu, Masmum İmamlar Cevad, Hadi ve Askeri'nin (a.s) ashabı arasında saymıştır. Bu durumda, vefat yılı 150 olan Ebu Hamza'nın zamanını görmemiş olması ve hikayesini nakledemeyecek bulunması doğaldır. Bundan dolayı her iki rivayette, onu nakleden vasıta belirsiz olmakta ve rivayetler mürsel kalmaktadır. Dahası bu iki rivayetle çatışan başka rivayetler de vardır.⁸⁵³ Bundan önce Ebi Hamza'yı öven rivayetlerle çatışan bazı rivayetlerden de bahsetmiştik. Sonuç itibarıyla Ebi Hamza, Şia'nın Necaşi, Saduk, Tusi vs. gibi rical âlimlerinin şahitliğiyle Şia'nın güvenilir ravilerinden ve büyük şahsiyetlerindendir.

Ehl-i Sünnet'in rical âlimleri onu zayıf kabul etmişler ve onu tanıtmışlar;

ضعيف الحديث، ليس بشيء، لين، يكتب حديثه ولا يحتاج به، واهى الحديث،

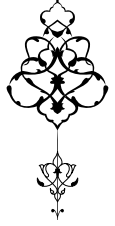
لسى بثقتة، ضعفه بين على رواياته،⁸⁵⁴ ليس بالمتعين عندهم، رافضى، ضعيف⁸⁵⁵ ifadelerini kullanmışlardır. Fakat Ehl-i Sünnet'in rical âlimleri bizim için hüccet değildir ve görüşlerinin, Necaşi, Şeyh Tusi, Şeyh Saduk vs. gibi büyük şahsiyetlerin onu mevsuk bulması karşısında değeri yoktur. Belki denebilir ki, Ebu Hamza Sumalı'nın rivayetlerinin Ehl-i Sünnet arasında zayıf görülmesinin sırrı, onun Ehl-i Beyt (a.s) mezhebine yoğun ilgisindedir. Nitekim bu durum “rafızı” kelimesinden anlaşılabilmekte-

⁸⁵² Tusi, Muhammed b. Hasan, *İhtiyaru Ma'rifeti'r-Rical* (Ricalu Keşşi adıyla ünlü), c. 2, s. 455.

⁸⁵³ Bkz: *Mucemu Ricali'l-Hadis*, c. 3, s. 389 ve 390.

⁸⁵⁴ *Tehzibu'l-Kemal*, c. 3, s. 333.

⁸⁵⁵ Bkz: *Tehzibu't-Tehzib*, c. 2, s. 7 ve 8, *Takribu't-Tehzib*, c. 1, s. 116.

dir. Buna ek olarak Hakim Nişaburi, *el-Müstedrek ale's-Sahihayn*'de Ebu Hamza'dan üç rivayet nakletmiş ve sonra şöyle demiştir: "Bu rivayetlerin sahih senedi vardır. Çünkü mezhepte aşırılık dışında Ebu Hamza'ya yöneltilmiş bir eleştiri yoktur."⁸⁵⁶ Hatırlatmak gerekir ki Hakim Nişaburi, *Müstedrek*'in tüm rivayetlerini şeyheynin (Buhari ve Müslim) veya bu ikisinden birinin şartlarına uyması halinde sahih kabul eder. Bu şartlardan biri de ravinin güvenilirliğidir. Bu yüzden, Hakim Nişaburi'nin görüşüne göre Ebu Hamza'nın sika olduğunda tereddüt bulunmadığı anlaşılmaktadır.

Rivayet Eserleri ve Tefsir Kitabı

Ebu Hamza birçok rivayeti kendi çağdaşı Masum İmamlardan nakletmiştir. *Hukuk Risalesi*⁸⁵⁷ ve İmam Seccad'dan (a.s) Ramazan ayı seher duası bunlar arasındadır.

Aynı şekilde, *el-Fihrist*'te [İbn] Nedim⁸⁵⁸, *el-Zeria*'da Ağa Bozorg Tehrani⁸⁵⁹, *Keşfu'z-Zünun*'da Hacı Halife⁸⁶⁰, *Tabakatu'l-Müfessirin*'de Davudi, *Mucemu'l-Müfessirin*'de Adil Nüveyhiz⁸⁶¹ gibi bir grup fihrist yazarının tanıttığı Kur'an tefsirine dair bir kitabı vardı. Sa'lebi, Taberi, Kurtubi, Ebu Hayyan Endülüsi, Beğavi, Suyuti, Şehristani, Hakim Nişaburi, Ebu'l-Ferec İsfehani, Beyhaki, İbn Adiyy, İbn Enbari, İbn İshak vs. gibi müfessir ve müelliflerden bir kesim de bu tefsirden bahsetmiş veya ondan nakletmiştir.⁸⁶²

Fakat geç zamanlarda Ebi Hamza'nın tefsir kitabından geriye hiçbir iz kalmamıştır. Elde bulunan tek şey, bazı âlimlerin söz konusu kitaptan

⁸⁵⁶ *El-Müstedrek ale's-Sahihayn*, c. 4, s. 22 ve c. 2, s. 474 ve s. 519.

⁸⁵⁷ Bu risaleyi Saduk kendi senediyle Ebi Hamza'dan *Men La Yahduruhu'l-Fakih* ve *Hisal*'de, Seyyid b. Tavus *Felahu's-Sail*, Hasan b. Şu'be Harrani *Tuhefu'l-Ukul*'da, Kulayni *Ravda*'da zikretmiştir.

⁸⁵⁸ *Kitabu'l-Fihrist*, s. 36.

⁸⁵⁹ *El-Zeria*, c. 4, s. 252.

⁸⁶⁰ *Keşfu'z-Zünun an Esami'l-Kütüb ve'l-Fünun*, c. 1, s. 444.

⁸⁶¹ Nüveyhiz, Adil, *Mucemu'l-Müfessirin min Sadri'l-İslam hatte'l-Asri'l-Hadîr*, c. 1, s. 117.

⁸⁶² Bkz: Hırzeddin Abdurrezzak, *Tefsiru Kur'ani'l-Kerim*, mukaddime, s. 25. Emini'l-İslam Tabersi *Mecmeu'l-Beyan*'da (c. 9, s. 29) ve İbn Şehraşub *Menakıbu Âli Ebi Talib* kitabında (c. 3, s. 61, 72, 93, 94 ve 238) bu tefsirden nakletmiştir. Ağa Bozorg Tehrani de İbn Şehraşub'un "el-Esbab ve'l-Nüzul" ve "el-Menakıb" isimli iki kitabında bu tefsirden rivayet ettiğini bildirmiştir. (Bkz: *el-Zeria*, c. 4, s. 252)

veya Ebi Hamza'nın kendisinden rivayet yoluyla naklettikleri ve şu anda Abdurrezzak Hırzeddin'in gayretiyle *Tefsiru Kur'ani'l-Kerim Ebi Hamza Sabit b. Dinar Sumali* adıyla derlenip basılmış olan⁸⁶³ dağınık rivayetlerdir. O, İbn Şehraşub'un Ebi Hamza'nın kitabından rivayetlerini dikkate alarak bu kitabın en azından İbn Şehraşub'un zamanına kadar elde mevcut bulunduğuna inanmaktadır.⁸⁶⁴

Tefsir Metodu

- Kur'an'dan Yararlanmak

Eminu'l-İslam Tabersi'nin (r.h), tefsirinde;

﴿وَأَنْ لَّوِ اسْتَقَامُوا عَلَى الطَّرِيقَةِ لَأَسْقَيْنَهُمْ مَّاءً غَدَقًا لِنَفْتِنَهُمْ فِيهِ وَمَنْ يُغْرِضْ عَنْ ذِكْرِ رَبِّهِ يَسْلُكْهُ عَذَابًا صَعَدًا﴾⁸⁶⁵

ayetlerine “denilmiştir ki” diyerek verdiği bir anlam şudur: “Eğer küfür yolunda istikamet tuttururlarsa ödevdeki imtihanlarını zorlaştırmak için onlara çokça mal veririz, dünyada onlara ferahlık temin ederiz. Bu nedenle [Allah] buyurmuştur ki: *لِنَفْتِنَهُمْ فِيهِ*, yani onları bu malda çoklukla denemek için.” Devamında bu manayı, aralarında Ebu Hamza Sumali'nin de bulunduğu birkaç kişinin görüşü olarak tanıtmış ve bunun delilinin “*فَلَمَّا نَسُوا مَا ذُكِّرُوا بِهِ فَتَحْنَا عَلَيْهِمْ أَبْوَابَ كُلِّ شَيْءٍ*”⁸⁶⁶ ayeti olduğunu beyan etmiştir.⁸⁶⁷ Bu delili bu görüş için Tabersi'nin kendisinin mi, yoksa bu manaya kail olanların mı, yani ayete bu anlamı tercih edip bu mananın doğruluğu için “*فَلَمَّا نَسُوا*” ayetine istinad ederek bu ayeti delil olarak kullanan kişilerin mi ortaya koyduğu belli değildir. İkinci ihtimale göre denebilir ki Ebu Hamza Sumali bazen ayetlerin manasını beyan ederken diğer ayetlere istinat etmekte ve tefsirde Kur'an'ın kendisinden yararlanmaktadır. Gerçi burada ayet için zikredilen mana zayıftır ve istinad edilen ayet de ona delalet etmemektedir ama bunu izah etmeyi başka bir fırsata bırakıyoruz.

⁸⁶³ Bu kitap el-Hadi yayınları tarafından ilk 1999 yılında basılmıştır.

⁸⁶⁴ *Tefsiru'l-Kur'ani'l-Kerim*, mukaddime, s. 59 ve 60.

⁸⁶⁵ Cın 16 ve 17

⁸⁶⁶ En'am 44

⁸⁶⁷ Bkz: *Mecmeu'l-Beyan*, c. 10, s. 371. Bu görüş Rebii, Kelbi, İbn Müslim ve İbn Miclez'e de nispet edilmiştir.

- Sünnetten Yararlanmak (Masumların Rivayetleri)

“وَيُطْعَمُونَ الطَّعَامَ عَلَىٰ حُبِّهِ مِسْكِينًا وَيَتِيمًا وَأَسِيرًا”⁸⁶⁸ (yoksullara, yetimlere ve esirlere yiyecek verirler, hem de en sevdiklerinden) ayetini tefsir ederken “esir” kelimesinin yorumu için Nebevi rivayeti delil olarak getirmiştir: “استوصوا بالنساء خيرا فانهن عندكم عوان”⁸⁶⁹ “Kadınlara iyilik tavsiyesini kabul edin. Çünkü onlar yanınızda esirdirler.” Buna dayanarak “esir”den muradın “kadın” olduğunu düşünmektedir. Fakat bu ayetin tefsirinde bu rivayetten yararlanılması uygun değildir. Zira, birincisi “esir” kelimesinin “kadın” için kullanımı mecaz ve metafordur. Ayet-i kerimede hakiki manada kullanıldığı belli olan “أَسِيرًا” kelimesi onu kapsamamaktadır. İkincisi, ayet kendilerinin ihtiyacı bulunduğu ve üzerlerine vacip olmadığı halde toplumun mahrumlarına yardım eden kimselerin faziletini beyan makamındadır. Bahsi geçen mahrumlar da üç gruptur: Yoksullar, yetimler -onlara ekmek getirenleri kaybetmişlerdir- ve Müslümanlarla savaşta yakalanmış ve gelir yolları bulunmayan esirler. Muhtemelen herhangi bir nedenle cezaevine düşmüş ve muhtaç durumdaki kimseler de böyledir. Ama kadın bu üç gruptan hiçbirine girmemektedir. Çünkü birisinin çocuğu ise ondan yardım alır. Eğer birisinin eşiye nafaka ve harcamaları kocasının yükümlülüğüdür. Nafaka verilmesi de kocanın övülmesini gerektirecek fazilet değildir. Bilakis yerine getirilmesi gereken bir ödevdir. Halbuki ayet, bireyleri yedirenlerin fazilet ve büyüklüğünü beyan etmektedir.

- Lugattan Yararlanmak

“قَالَ أَرَأَيْتَ أَنْتَ عَنْ آلِهَتِي يَا إِبْرَاهِيمُ لَئِنْ لَمْ تَنْتَهِ لَأَرْجُمَنَّكَ”⁸⁷⁰ (Dedi ki: Ey İbrahim, ilahlarıma sırt mı çeviriyorsun? Eğer vazgeçmezsen kesinlikle seni taşılayacağım.) ayetinin tefsirinde “لَأَرْجُمَنَّكَ” ifadesine, kelimenin manalarından bir tanesinin “sövmek”⁸⁷¹ olmasına istinaden “لاسينك”

⁸⁶⁸ İnsan 8

⁸⁶⁹ Bkz: *Tefsiru'l-Kur'ani'l-Kerim*, mukaddime, s. 63, Tabersi *Mecmeu'l-Beyan*'da bu görüşü ona istinad etmeksizin “قيل” şeklinde zikretmiştir. (Bkz: *Mecmeu'l-Beyan*, c. 1, s. 408)

⁸⁷⁰ Meryem 46

⁸⁷¹ Tabersi bu görüşü Süddi ve İbn Cüreyh'ten nakletmiş ve kendisi de “recm”e sövme manası vermiştir. (Bkz: *Mecmeu'l-Beyan*, c. 6, s. 516 ve 517)

(sana söveceğim) manası vermiştir. O, “sövme” anlamı taşıyan bu ayet dışında Kur’an’da nerede “recm” geçmişse “katl” manasına geldiğine inanmaktadır.⁸⁷² Bu tefsir sakattır. Çünkü “recm”in anlamlarından biri “sövme” olsa bile bu ayette de sövme manasında kullanıldığını gerektirmez. Bilakis bunun için belirgin bir karine gerekir ama o böyle bir karine göstermiş değildir.

Abdurrezzak Hırzeddin, Ebi Hamza’nın tefsir yönteminin diğer özelliklerini aşağıdaki şekilde sıralamıştır:

Ayetin manasında kıraatın rolünü gözönünde bulundurmak, ayeti anlamada edebi noktaları hesaba katmak, bir ayetin tefsirinde birçok boyutu zikretmek, nüzul sebeplerine odaklanmak, müşkül ayetleri tefsir ederken ve onlardaki fıkhi görüşleri beyan ederken Ehl-i Beyt’e (a.s) müracaatı vurgulamak.⁸⁷³ Bunların tamamına değinmek ve onları incelemek epey yer tutacaktır ama şu kadarını hatırlatmalıyız ki bazı ayetlerin izahında Ehl-i Beyt’in (a.s) görüşlerini beyan etmesi, tefsire ilişkin önemli özellikleri içinde yer almaktadır. Bunların bir bölümü Ehl-i Beyt’in (a.s) menakıbını, özellikle de Müminlerin Emiri Ali’nin (a.s) menkıbelerini kapsamaktadır.⁸⁷⁴

5- Cabir b. Yezid Cu’fi

Şii ve Sünni tefsir kitaplarında kendisine ait tefsir rivayetleri ve görüşleri nakledilmiş olan⁸⁷⁵ müfessir tâbiinden bir diğeri Ebu Abdullah⁸⁷⁶ Cabir b. Yezid Cu’fi’dir. Ebu Musa Muhammed b. Müsna’dan şöyle nakledilmiştir: “Cabir, hicri 128 senesinde vefat etmiştir.”⁸⁷⁷ Necaşi demiştir

⁸⁷² Bkz: *Tefsirü'l-Kur’ani'l-Kerim*, mukaddime, s. 63.

⁸⁷³ A.g.e., s. 60-66.

⁸⁷⁴ İbn Şehraşub, kendi *Menakıb* kitabında bu rivayetlerin bir kısmını zikretmiştir. Bkz: İbn Şehraşub, Muhammed, *Menakıbu Âl Ebi Talib*, c. 3, s. 61, 72, 93, 94 ve 238.

⁸⁷⁵ Ona ait tefsir rivayetleri için bkz: *Mecmeu'l-Beyan*, c. 1, s. 150, “وقولوا للناس حسنا” ayetinin izahı. Ona ait tefsir görüşlerine dair örnekleri de birkaç sayfa ileride zikredeceğiz.

⁸⁷⁶ *و يقال ابو يزيد الكوفي* (Ricalu Necaşi, s. 128) ve *وقيل ابو محمد* (Tehzibu't-Tehzib, c. 2, s. 41).

⁸⁷⁷ *Tehzibu't-Tehzib*, c. 2, s. 42.

ki: “Cabir’in kitapları vardır. Onlardan biri de tefsirdir.”⁸⁷⁸ Bu tefsir için iki sened zikretmiştir ama her ikisi de zayıftır. Şeyh Tusi, *Fihrist*’te, Muhammed b. Sinan’ı -güvenilirliği ihtilaflıdır- içeren senedle Cabir’e ait bir tefsir kitabı zikretmiştir.⁸⁷⁹

Ahmed Rıza, *Mecmeu’l-Beyan*’a yazdığı mukaddimede, hicri 127 yılında vefat etmiş Cabir b. Yezid Cu’fi’yi tefsir alanında telifi bulunan tâbiünden biri olarak tanıtmıştır.⁸⁸⁰

Keşşi muttasıl senedle Mufaddal b. Ömer Cu’fi’den şöyle nakletmiştir:

İmam Sadık’a (a.s) Cabir’in tefsirini sordum. Hazret şöyle buyurdu: “Onu düşük seviyeli kişilere anlatma ki yaymasınlar.”⁸⁸¹

Bu rivayetten, onun tefsirinde hayli yüksek, tahammülü güç ve ta-kiyyeye aykırı konular bulunduğu ve yaygınlaşmasının maslahata uygun olmadığı sonucu çıkmaktadır.

Mezhebi

Cabir’in Şii olduğu, Sünni ve Şii rical âlimlerinin ittifak ettiği bir konudur. Keşşi şöyle buyurmuştur: “Süfyan Sevrî’den rivayet edildiğini göre, Şia’ya eğilimi bulunması hariç, Saduk’un hadisindeki Cabir Cu’fi’dir.”⁸⁸²

İbn Hacer onun hakkında şöyle nakletmiştir:

Yahya b. Ya’la demiştir ki: Zaide’nin şöyle dediğini işittim: “Cabir Ca’fi, Nebî’nin (s.a.a) ashabına söven bir rafizidir.” İcli şöyle demiştir: “Cabir zayıf biriydi ve teşeyyüde aşırılıkçıydı.”⁸⁸³

İbn Cevzî’den nakledildiğine göre Cabir’e rafizilik nispet edilmiştir.⁸⁸⁴ Şia’nın ünlü rical âlimi Mamekani, Keşşi ve diğerlerinin Cabir’i övdüğü rivayetleri zikrettikten sonra şöyle buyurmuştur: “Geçmişteki haberle-

⁸⁷⁸ *Ricalu Necaşi*, s. 129.

⁸⁷⁹ Bkz: Tusi, *el-Fihrist*, s. 45.

⁸⁸⁰ *Mecmeu’l-Beyan*, c. 1, s. 7.

⁸⁸¹ *İhtiyaru Ma’rifeti’r-Rical*, c. 2, s. 437, hadis 338.

⁸⁸² *İhtiyaru Ma’rifeti’r-Rical*, c. 2, s. 446.

⁸⁸³ *Tehzibu’t-Tehzib*, c. 2, s. 43.

⁸⁸⁴ *Sefinetu’l-Bihar*, c. 1, s. 143.

rin toplamından çıkan sonuç şudur ki, bu adam büyüklüğün zirvesinde ve nebaletin (neciplik ve faziletin) nihayetindedir. İmam Bakır ve İmam Sadık (a.s) nezdinde büyük bir konumu ve yeri vardı. Hatta bu iki yüce şahsiyetin sırlarına mahrem, özel lütuf ve inayetine mazhar idi. Benzer-siz adaletine güvenilmekten başkasının sözkonusu olmadığı Ehl-i Beyt'in menkıbeleri ve sırlarında o iki İmamın emin olduğu kimseydi.”⁸⁸⁵

Bazı rical kitaplarından nakledilmiş ve içinde Ehl-i Beyt'in (a.s) özelliklerinin zikredildiği cetvelde Cabir Cu'fi, İmam Bakır'ın (a.s) na-ibi sayılmıştır.⁸⁸⁶

Cerir, Süfyan ve Zaide gibi Ehl-i Sünnet'ten bir grup âlimden Cabir'in kınandığına dair şöyle söylediği nakledilmiştir: “Ricata itikadı vardı.”⁸⁸⁷ Bu akidenin Şia'nın icma ettiği inanç ve hak mezhebin zaruriyatından olduğu⁸⁸⁸ gözönünde bulundurulursa bu söylenenler de onun Şii olduğunun bir diğer delilidir.

Güvenilirliği

Cabir, Şii ve Sünni rical kitaplarında zikredilmiştir ve her iki fırka da onu methetmiştir.

Keşşi, muttasıl senedle Ziyad b. Ebi Hallal'ın şöyle dediğini nakletmiştir:

Ashabımız Cabir'in hadisleri konusunda ihtilafa düştü. Onlara dedim ki: “Bunu İmam Sadık'a (a.s) soracağım.” Hazret'in yanına gittiğimde ben soruyu sormadan Hazret buyurdu ki: “Allah Cabir'e rahmet etsin. Gerçekten o (konuları nispet etmede) bize hep doğruyu söyler...”⁸⁸⁹

Risale-i Adediye'de Müfid'den, Cabir'i, ta'n ve kınama yolu bulunmayan kişilerden saydığı nakledilmiştir. Allame de onu birinci kısımda (itimmat edilenler) zikretmiştir.⁸⁹⁰

⁸⁸⁵ *Tenkihu'l-Makal*, c. 1, s. 203.

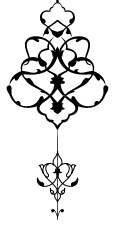
⁸⁸⁶ Bkz: *Tenkihu'l-Makal*, c. 1, s. 190.

⁸⁸⁷ *Tehzibu't-Tehzib*, c. 2, s. 42 ve 43.

⁸⁸⁸ Meclisi, Muhammed Bakır, *Hakku'l-Yakin*, s. 348.

⁸⁸⁹ *İhtiyaru Ma'rifeti'r-Rical*, c. 2, s. 436.

⁸⁹⁰ *Mucemu Ricali'l-Hadis*, c. 4, s. 19.

Cabir'in mezhebi konusunda Mamekani'den aktarılan şey, aynı zamanda onun güvenilirliğine de delalet etmektedir. Buna ilaveten, sözünün başka bir kısmında, fazıl Meclisi, *Belağa* sahibi, *İkmal* sahibi, Müfid, Allame ve hatta İbn Gazayiri -ki ravilerin zayıflığını göstermede titizdir- gibi bir grup ulemanın onu mevsuk bulduğunu naklettikten sonra Cabir Ca'fi'yi, haberine itimat edilir, sika ve takdire şayan şahsiyet olarak tanıtmıştır.⁸⁹¹

Ayetullah Hoi, Keşşi'den çok sayıda rivayet naklettikten sonra Cabir'i överken ve *Kamilu'z-Ziyarat* ve *Tefsiru Kummi*'de geçen iki rivayetin-den -neticede İbn Kuluye ve Ali b. İbrahim Kummi'nin genel olarak güvenilir bulduğu içeriktedir- bahsederken şöyle buyurmuştur: "İbn Kuluye, Ali b. İbrahim, *Risale-i Adediye*'de Şeyh Müfid ve İbn Gazayiri'nin -Allame'nin anlattıkları itibarıyla- şahitliği ve Ziyad'ın sahihinde geçen İmam Sadık'ın (a.s) kavli bakımından Cabir'i takdire şayan sikalardan kabul etmemiz gerekir."⁸⁹²

Ehl-i Sünnet âlimlerden İbn Hacer ondan şöyle bahsetmiştir: İbn Mehdi Süfyan'dan şöyle nakletmiştir: "Hadis naklinde ondan daha vera sahibini görmedim." İbn Aliyye, Şu'be'den nakletmiştir: "Cabir rivayet nakletmede sadık davranır." Yahya b. Ebi Bekir de Şu'be'den şöyle rivayet etmiştir: "Cabir **حدثنا** ve **سمعت** dediğinde insanların en mevsukudur." Veki' demiştir ki: "Herşeyden şüphe edin ama Cabir'in güvenilir olduğundan kuşku duymayın." Mes'ar, Süfyan, Şu'be ve Hasan b. Salih bize ondan rivayet etmiştir. Ebi Davud, Tirmızı ve İbn Mace de Cabir'in hadislerine kendi sahihlerinde yer vermişlerdir.⁸⁹³

Tabii ki onun hakkında zayıf olduğuna dair görüşler de zikredilmiştir. Mesela *Tehzibu't-Tehzib*'te -Ehl-i Sünnet'in rical kitaplarından biridir- Zaide'nin şöyle dediği nakledilmiştir: "Allah'a yemin olsun! [Cabir] Ca'fi ricata inanan yalancının tekiydi." Ebu Hanife'den de şöyle nakledilmiştir: "Karşılaştığım insanlar arasında Cabir'den daha yalancısını görmedim. Beyan ettiğim her görüşe karşılık bir rivayet naklediyordu. Elinde, hiç açıklamadığı otuz bin hadis bulunduğunu iddia etti." Sa'lebi'den şöyle

⁸⁹¹ (Bkz: *Tenkihu'l-Makal*, c. 1, s. 204) Mamekani, *Netayicu't-Tenkihi*'de şöyle buyurmu -tur: **جابر بن يزيد الجعفی ثقة جلیل علی الاقوی** (Bkz: *Tenkihu'l-Makal*, c. 1, s. 24)

⁸⁹² *Mucemu Ricali'l-Hadis*, c. 4, s. 25.

⁸⁹³ Bkz: *Tehzibu't-Tehzib*, c. 2, s. 41.

nakledilmiştir: “Leys b. Ebi Selim bana dedi ki: Cabir’in yanına gitme. Çünkü yalancı biri.” Cerir demiştir ki: “Ondan rivayet etmeyi helal görmüyorum. Ricata inanıyor.” İcli şöyle demiştir: “Cabir zayıf biriydi ve teşeyyüde guluvv yapıyordu (aşırıya kaçıyordu).”⁸⁹⁴

Fakat bu görüşlerdeki karine ve ifadelerden gayet iyi anlaşılmaktadır ki onların tahammül edemediği birtakım rivayetler vardı. Her halükarda Ehl-i Sünnet’in kitaplarında geçen bu zayıf göstermeler, onların kitaplarında bahsi geçen mevsuk kabul etmelerle⁸⁹⁵ çatışıp sâkıt olmasına ilaveten, İmam Sadık’tan (a.s) onun doğru sözlü biri olduğuna dair nakledilmiş muteber rivayet ve Şia’nın mevsuk ve ünlü rical âlimlerinin onu mevsuk kabul etmesi karşısında önemsizdir.

Bazı Şii âlimlerden onu zayıf kabul eden görüşler zikredilmiştir. Mesela zayıf kişilerden bir grubun ondan rivayet etmesi yahut onun karışık biri olması ve haram, helal konusunda az rivayet etmesi buna sebep gösterilmiştir.⁸⁹⁶ Ama bu malumattan hiçbirinin onun zayıf olduğuna delalet etmediği de ortadadır. Çünkü ondan nakil yapan zayıf biri onun zayıf olduğuna delil oluşturmaz. Karışık biri görülmesi de takiyye nede niyle ondan sâdır olan bazı amelleri dolayısıyladır. Haram ve helal üzerine rivayetinin azlığı da onun zayıflığı için delil değildir. Bu yüzden bu konuları onun zayıflığı yönünde zikredenlerin çoğu aslında onu mevsuk göstermiş olmaktadır. Mamekani de aynı meseleleri ayrıntısıyla nakletmiş ve bunlara cevap vermiştir.⁸⁹⁷ Dolayısıyla bahsi geçen mevzuların hiçbirisi, onu mevsuk kabul ederek nakledilmiş delillerle çatışmaz. Şia’nın büyük rical âlimlerinden ağırlıklı kesimin onu sika kabul etmesinde olduğu gibi, güvenilirliği sabittir ve tereddüde yer yoktur.

Tefsirde Üstadı

Cabir; İkrime, Ata ve Tavus gibi kişilerden rivayet işitmiş ve nakletmişse de⁸⁹⁸ ilmi mertebesine dair aktarılanlar gözönünde bulunduğunda onun en çok istifadesi, İmam Bakır ve İmam Sadık’ın (a.s)

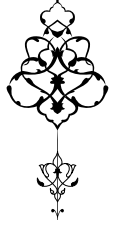
⁸⁹⁴ Tehzibu’t-Tehzib, c. 2, s. 41 ve 42.

⁸⁹⁵ Tehzibu’t-Tehzib, c. 2, s. 41.

⁸⁹⁶ Bkz: Tenkihu’l-Makal, c. 1, s. 201.

⁸⁹⁷ Bkz: Tenkihu’l-Makal, c. 1, s. 202-204.

⁸⁹⁸ Tehzibu’t-Tehzib, c. 2, s. 41.

bol feyizli huzurunda gerçekleşmiştir. Çünkü ondan nakledilmiş rivayete göre İmam Bakır'dan (a.s) yaklaşık yetmiş bin hadis almıştır. Şöyle söylenmiştir: "O, İmamların (a.s) ilminin kendilerinde son bulunduğu dört kişiden biridir. İmam Sadık (a.s) ona göklerin ve yerin melekûtunu göstermişti."

Keşşi muttasıl senedle Cabir'in şöyle dediğini nakletmiştir: Genç biriydim. Ebi Cafer'in (İmam Bakır aleyhisselam) yanına gittim. "Kimsin?" buyurdu. Arzettim: "Kufeliyim." Buyurdu ki: "Seni buraya getiren nedir?" Dedim ki: "Sizden ilim talebi." Şöyle buyurdu: "Öyleyse birisi sana nereli olduğunu sorarsa Medineli olduğunu söylersin."⁸⁹⁹

Gerçi rivayetin senedi (Amr b. Şimr nedeniyle) zayıftır. Fakat daha önce işaret edilen, Cabir'in İmam Bakır'ın (a.s) sırlarına mahrem olduğuna dair rivayetleri teyit etmektedir.

İlmi Seviyesi

İmamların (a.s) ilminin dört kişide nihayet bulunduğu söylenmektedir. Bunların ilki Selman Farisi'dir. İkincisi Cabir (Cu'fi), üçüncüsü Seyyid (Himyeri) ve dördüncüsü Yunus b. Abdurrahman'dır.⁹⁰⁰

Besairu'd-Derecat'ta Saffar'dan nakledildiğine göre İmam Sadık (a.s) göklerin ve yerin melekûtunu Cabir'e göstermişti.⁹⁰¹ Keşşi muttasıl senedle Cabir'den şöyle nakletmiştir: "Ebu Cafer (İmam Bakır aleyhisselam) bana yetmişbin hadis rivayet etti. Onları hiçkimseye nakletmedim, nakletmeyeceğim de..."⁹⁰² Keşşi muttasıl senedle Cabir'in şöyle dediğini nakletmiştir: "Bana, hiçkimsenin işitmediği elli bin hadis rivayet edildi."⁹⁰³ Keşşi'nin naklettiği bu iki rivayet ve başka bazı rivayetler⁹⁰⁴ dikkate alındığında onun İmam Bakır'ın (a.s) sırlarına mahrem olduğu ve Hazret'ten, herkese nakledilmesi ve yayılması maslahata uygun olmayan malumatlar işittiği söylenebilir.

⁸⁹⁹ Bkz: *İhtiyaru Ma'rifeti'r-Rical*, c. 2, s. 438, hadis 339.

⁹⁰⁰ *Sefinetu'l-Bihar*, c. 1, s. 143; *Tenkihu'l-Makal*, c. 1, s. 203.

⁹⁰¹ *Mucemu Ricali'l-Hadis*, c. 4, s. 26.

⁹⁰² *İhtiyaru Ma'rifeti'r-Rical*, c. 2, s. 441 ve 442, hadis 343.

⁹⁰³ A.g.e., s. 440, hadis 342.

⁹⁰⁴ Mesela: 340 ve 341. rivayetler (bkz: *İhtiyaru Ma'rifeti'r-Rical*, c. 2, s. 438 ve 439)

Kitabı ve Tefsir Görüşleri

Başta zikredildiği gibi, Necaşi ve Şeyh Tusi, Cabir Cu'fi'ye ait bir tefsir kitabına değinmişlerdir. Fakat hâlihazırda bu kitaptan bir iz yoktur. Varolan şey, tefsir kitaplarında ona ait tefsir rivayetleri ve görüşleridir. Ona ait tefsir rivayetlerine örnek için *Furat Kufi* tefsirindeki şu hadislerle bakılabilir: 12, 47, 48, 77, 97, 98, 156, 180, 181, 307, 308, 325, 355, 382, 393, 403, 442, 449, 495, 497, 500, 532, 548, 594, 595, 608, 611, 613, 665, 666, 749 ve 752.

6- Hasan Basri⁹⁰⁵

Hasan b. Ebi'l-Hasan Basri de tâbi'nin müfessirlerinden biridir. Tefsir kitaplarında⁹⁰⁶ ona ait epeyce tefsir görüşü nakledilmiştir ve bir tefsir kitabı bulunduğu belirtilmiştir.⁹⁰⁷ Salebi onu tefsirde öne çıkmış tâbiünden saymıştır.⁹⁰⁸

Babası Yesar ve annesi Hayra, Meysan⁹⁰⁹ bölgesinin esirlerindendi ve Medine'ye getirilmişlerdi. Annesi Ümmü Seleme'nin cariyesiydi. Babası, Nadar'ın kızı Rubiy aracılığıyla azat edilmişti. Kendisi de Zeyd b. Sabit'in, bir görüşü göre de Cemil b. Kutbe'nin gulamıydı.⁹¹⁰ Bu yüzden ona “mevla'l-ensar” (ensar gulamı) demişlerdir.

Hicri 21 yılında, Ömer'in halifeliğinin sona ermesine iki yıl kala Medine'de doğdu. Ali (a.s), Talha, Aişe gibi bazı sahabeleri görmüş ve çoğundan rivayet nakletmiştir.⁹¹¹

⁹⁰⁵ Hasan Basri hakkında rical ve tarih kitaplarında yazılı olan konulara ilaveten, onunla ilgili bazı bağımsız kitaplar da yazılmıştır. Mesela:

- a) İbn Cevzi (*Sıfatü's-Safve*'de -c. 3, s. 129- bu kitaba değinmiştir)
- b) İhsan Abbas, “Hasan Basri”
- c) Kamil Muhammed Aveysa, “el-Hasanu'l-Basri İmamı Ehlil-Basra”
- d) Mustafa Said İlhan, “el-Hasan b. Yesari'l-Basri”

⁹⁰⁶ Taberi'nin *Camiu'l-Beyan*'ı, Suyuti'nin *Dürrü'l-Mensur*'u, Tabersi'nin *Mecmeu'l-Beyan*'ı vs. gibi.

⁹⁰⁷ *Kitabu'l-Fihrist*, s. 36, *Tabakatu'l-Müfessirin*, c. 1, s. 150, *Tehzibu't-Tehzib*, c. 2, s. 231.

⁹⁰⁸ Salebi, Abdurrahman, *Cevahiru'l-Hasan fi Tefsiri'l-Kur'an*, c. 1, s. 142 ve 143; Zerkeşi, Bedreddin, *el-Burhan fi Ulumi'l-Kur'an*, c. 2, s. 175.

⁹⁰⁹ Meysan, Basra'ya yakın bir bölgedir.

⁹¹⁰ İbn Saad, *el-Tabakatu'l-Kübra*, c. 7, s. 157 ve 156, *Tabakatu'l-Müfessirin*, c. 1, s. 150.

⁹¹¹ *Tehzibu't-Tehzib*, c. 2, s. 231.

Sıffin savaşına kadar Medine'deydi.⁹¹² Daha sonra ailesinin memleketi Irak'a göçedip Basra'da ikameti seçti. Hicri yüz on senesinin Recep ayında seksen sekiz yaşında dünyadan ayrıldı.⁹¹³

Mezhebi

Hasan Basri'nin mezhebi hususunda farklı rivayetler ulaşmış ve onun hakkında muhtelif görüşlerin ortaya çıkmasına zemin oluşturmuştur. Ehl-i Sünnet (Eş'ariler) onu kendilerinden sayar, "ihtiyar" hakkındaki söz ve yazılarını yorumlarlar.⁹¹⁴ Öte yandan Mutezililer onu Mutezili âlimlerle aynı hizada zikreder ve bu baktaki akideleri ona nispet ederler.⁹¹⁵ Şii âlimler arasında onun hakkında üç görüş vardır: Birincisi onu İmam Ali'nin (a.s) mevalilerinden sayanlardır. İkincisi, onu Şii kabul etmeyen, ama fazilet, iyilik ve takvasına inanan âlimlerdir. Üçüncüsü, Hasan Basri'yi liderlik peşinde ve sika olmayan kişi kabul edenlerdir. Şimdi özetleyerek bu görüşlerin dayanaklarını sırasıyla izah edeceğiz.

1. Seyyid Murtaza (İlmu'l-hüda) onu adalet inancına (Allah Teâla'nın adaleti) taraftar kabul etmiş ve onun hakkında, Hz. Ali'ye (a.s) muhabbetini gösteren bir rivayet nakletmiştir.⁹¹⁶ Muhammed Taki Meclisi şöyle demiştir: "Süleyman b. Kays Hilali'nin kitabından anlaşılan şudur ki, o, takdire şayan ve şanı yüce biriydi ama mevlamız Emirülmüminin'in (a.s) emriyle Ziyad, oğlu Abdullah ve Haccac'a takiiye yapmıştı."⁹¹⁷

Bazı âlimler de onu kınayan ve İmam Ali'ye (a.s) düşmanlığını ifade eden rivayet ve sözlere cevap vermiş ve sözkonusu ithamı reddederek onun Ehl-i Bey'te (a.s) olan muhabbetine ve velayete dair rivayetler nakletmişlerdir. Hasan Basri'nin Ümmü Seleme ile görüşmesi hakkındaki rivayet bunlar arasındadır. Rivayetteki "Ali'nin benim ve tüm müminlerin mevalası olduğuna şahadet ederim" cümlesi Hasan Basri'den nakledilmiştir.⁹¹⁸

⁹¹² *el-Tabakatu'l-Kübra*, c. 7, s. 157.

⁹¹³ *Tehzibu't-Tehzib*, c. 2, s. 233.

⁹¹⁴ Bkz: Şehristani, Muhammed b. Abdülkerim, *el-Milel ve'n-Nihal*, c. 1, s. 51.

⁹¹⁵ Bkz: İbnu'l-Murtaza, Ahmed b. Yahya, *Tabakatatu'l-Mutezile*, s. 18, 19, 24 ve 136.

⁹¹⁶ Seyyid Murtaza, Ali b. Hüseyin, *el-Emali*, c. 1, s. 106.

⁹¹⁷ *Tenkihu'l-Makal fi İlmi'r-Rical*, c. 1, s. 270.

⁹¹⁸ Bkz: *el-Tefsir ve'l-Müfessirun fi Sevbihil-Kaşib* c. 1, s. 374 ve 378-382.

2. Muhammed Taki Tüsteri, onun hakkındaki kimi farklı sözleri ve rivayetleri naklettikten sonra şöyle demiştir: “Gördüğün gibi bu kişi[nin güvenilirliği] ihtilaf konusudur. Ama bunun dışında güzel olan (ve görünen) onun iyi, takvalı ve dindar biri olduğudur.”⁹¹⁹

Başka bir yerde, onu öven bazı rivayetleri beyan ettikten sonra şöyle demiştir: “İnsaflı olmak gerekirse bunlar [bu tür rivayetler] onun İmamîyeden olduğu cümlesindendir ve *Kâfî*’deki gizlilik [babı] haberinde İmam Bakır’dan (a.s) [şöyle buyurduğu] kayıtlıdır: Bu Hasan Basri’nin yaranı (müridleri) vardır.”⁹²⁰

3. Keşşi, onun hakkında Şii rical âlimlerinden Fazl b. Şazan’dan şöyle aktarmıştır: “Hasan her fırkanın mensubuna onun eğilimine göre muamele ediyordu ve riyaseti (liderliği) elinde tutuyordu. O, Kaderiyenin reisiydi.”⁹²¹ Allame Muhammed Bakır Meclisi şöyle demiştir: “Hasan, takbih edildiğine dair rivayetlerin âmm ve hâsse yoluyla geldiği kimselerdendir. Mesela Emirülmüminin’in (a.s) sözü gibi: O, bu ümmetin Samiri’sidir...”⁹²² Muhaddis Kummi, Keşşi’nin cümlesini -ona isnad etmeksizin- beyan ettikten sonra Hasan Basri’yi kötölemek üzere nakledilmiş rivayetlerden birini aktarmıştır.⁹²³ Müderris Tebrizi, *Reyhanetu’l-Edeb*’te şöyle demiştir:

“Hasan, sekiz zâhidden biridir. Tasavvuf ehlinin bazı tarikat silsileleri ona bağlanır. Onunla Müminlerin Emiri (a.s) arasında vuku bulmuş olaylardan bir kısmı ilgili kitaplarda yazılmıştır.”⁹²⁴ Başka bir yerde de şöyle geçmektedir:

“Sekiz zâhid şunlardır: Rebi b. Hasim, Herim b. Hayyan Abdi, Uveys Karani, Amir b. Abd Kays, Abdullah b. Sevb, Mesruk b. Ecda, Hasan Basri, Esved b. Yezid (veya Bureyd ya da Bureyir). İlk dört kişi hakikaten ve doğrulukla muttaki zâhid ve Emirülmüminin’in (a.s) ashabındandı. Diğer dört kişi ise bâtlı, eşkiya zâhid ve Hazret’in muhalifiydi. Tedlis yaparak,

⁹¹⁹ *Kamusu’r-Rical*, c. 3, s. 200.

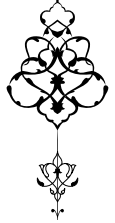
⁹²⁰ *Kamusu’r-Rical*, s. 201.

⁹²¹ *İhtiyaru Ma’rifeti’r-Rical*, c. 1, s. 315.

⁹²² *Biharu’l-Envar*, c. 28, s. 146.

⁹²³ *Elkeni ve’l-Elkab*, c. 2, s. 74 ve 75. Hasan Basri’yi öven ve yeren diğer rivayetleri görmek için bkz: *Sefinetu’l-Bihar*, c. 1, s. 262 ve 263.

⁹²⁴ s. 262 ve 263.

hakikati tersyüz ederek, kurnazlıkla ve halkı kandırarak zâhiren zâhid ve sureten vera sahibi göründüler.”⁹²⁵

Mamekani, *Tenkihu'l-Makal*'da özetle şöyle demektedir: “Ashabımız Hasan Basri'yi yermeye görüş birliği içindedir ve (rivayetlerde) onun yerilmesi bizim tariklerimize göre mütevatirdir. Ömer döneminin sonlarında tevbe ve pişmanlığına ve Şii olduğuna dair bir tek haber vardır ama onun ravisi Eban b. Ebi Ayyaş hakkında konuşulmuştur. Gerçi ona güvenmiyoruz, ama her halükarda Hasan'ı takbih eden bu kadar çok rivayet gözardı edilemez ve bir kenara atılamaz. Güçlü ihtimalle bu rivayet Hasan Basri'nin muhtelif gruplara münafıkça davranışının bir örneğidir. Her gruba onun eğilimine göre muamele ederdi. Bu, onu yeren rivayetler ile Eban b. Ayyaş'ın Süleym b. Kays'tan aktardığı rivayetin arasını bulan izahlardan bir tanesidir. Bu rivayetin ashabımızın Hasan Basri hakkındaki takbihini giderecek herhangi bir etkisi yoktur. O halde onu güvenilir (mevsuk) veya övülmüş kişiler zümresine yerleştiren bir rivayete ulaşmış sayılmayız.”⁹²⁶

Hasan Basri'yi öven ve yeren sözkonusu rivayetlerin hiçbirinin senedi sahih değildir. Yalnızca *Usûlü Kâfi'nin* gizlilik babında onu yermek üzere nakledilmiş rivayetin senedi Muhammed b. Sinan'ı sika kabul eden kişilerin görüşü doğrultusunda sahihtir.⁹²⁷ Fakat bazıları onu sika görmemiş ve rivayetiyle amel etmemiştir.⁹²⁸ Mamekani'nin, Hasan Basri'nin yerildiğine Şii ulemanın ittifak ettiğine ilişkin naklettiği görüş yeterli değildir. Çünkü daha önce de açıklandığı üzere Seyyid Murtaza ve Muhammed Taki Meclisi gibi isimlerin onunla ilgili düşüncesi olumludur. Dolayısıyla Hasan Basri hakkında geçen yukarıda görüş-

⁹²⁵ A.g.e., c. 2 s. 395.

⁹²⁶ Bkz: *Tenkihu'l-Makal fi İlmi'r-Rical*, c. 1, s. 270

⁹²⁷ محمد بن يحيى عن احمد بن محمد عن محمد بن سنان عن عبد الاعلى قال ابا عبد الله عليه السلام يقول اما والله لو كنتم تقولون ما اقول لاقدرت انكم اصحابى هذا ابو حنيفه له اصحاب وهذا الحسن البصرى له اصحاب.

İmam Sadık'ın (aleyhisselam) şöyle buyurduğunu işittim: “Haberiniz olsun, Allah'a yemin ederim ki eğer benim söylediklerimi söylerseniz benim yaranım olduğunuzu ikrar ederim. Bu Ebu Hanife'nin yaranı (müridleri) vardır. Bu Hasan Basri'nin de yaranı (müridleri) vardır...” *Usûlü Kâfi*, c. 2, s. 231.

⁹²⁸ Bkz: *Mucemu Ricalu'l-Hadis*, c. 16, s. 151 ve devamı.

lerden hiçbirini kabul edilmiş değildir. Zira dayanaklarında aşağıdaki iki sorun vardır:

1. Her iki taraftaki rivayetlerin senedi zayıf veya mürseldir. Muhammed Bakır Meclisi ve Mamekani'nin sözünde iddia edilmiş olan kınandığına dair rivayetlerin tevatürü sabit değildir.

2. Her iki grup rivayetlerle çatışan başka rivayetler vardır ve *Ricalu Keşşî*'de Fazl b. Şazan'dan nakledilmiş sözün Hasan Basri'nin yerildiğini temel aldığı ihtimali de uzak değildir. Bu durumda bizim için hüccet oluşturmaz. Bu tür konularda beraat ilkesi esas alınarak -bu meseledeki rivayetlerin muteber olmadığı ve çatışan başka rivayet bulunduğu gözönünde bulundurularak- hüküm verilemez. Bu durumda merhum Tüsteri'nin sözü de açıklayıcı olamayacaktır. Çünkü onun dayanağı, itibarı bulunmadığı gayet açık olan rivayetler veya bu mevzuda hüccet oluşturmayan beraat ilkesidir. Sonuç itibarıyla Hasan Basri'nin mezhebi bizim için belli değildir.

Güvenilirliği

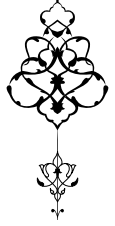
Hasan Basri, Ehl-i Sünnet'in rical âlimlerinin görüşüne göre sikadır, fakat tedlis yapardı. İbn Hacer Askalani onun hakkında şöyle demiştir:

“ثقة فقيه مشهور وكان يرسل كثيرا ويدلس”⁹²⁹ “İtimat edilir, fakih, fazıl ve meşhurdur. İsnadsız çokça rivayeti vardır ve tedlis yapar.” Yunus b. Ubeyd'den şöyle nakledilmiştir: “Söz, ... ondan daha doğru sözlü birini görmedim.” İclî'nin şöyle söylediği aktarılmıştır: “Tâbiindendir, güvenilir, salih biridir, güzel adabı vardır, yol yordam bilir.” Darekutni demiştir ki: “Mürsel rivayetlerinde zaaf vardır.”⁹³⁰

Lakin Ehl-i Sünnet'in rical âlimlerinin onu mevsuk göstermesi bizim için delil değildir. İbn Hacer'in, onun rivayette tedlis yaptığından bahsetmesi ve mezhebinden söz ederken söylenen diğer noktalar gözönünde bulundurulduğunda mevsuk olmadığı aşîkârdır.

⁹²⁹ *Takribu't-Tezhib*, c. 1, s. 165.

⁹³⁰ *Tehzibu't-Tezhib*, c. 2, s. 235.

Tefsirde Üstadı

Hasan Basri'nin tefsirde ve diğer ilimlerde üstadının kim olduğu konusunda elde muteber bir delil yoktur. Rical âlimlerinin de bu hususta net bir beyanı bulunmamaktadır. Kimileri ilmini Hz. Ali'den (a.s) öğrendiğini söylemiştir.⁹³¹ Seyyid Murtaza'nın şöyle buyurduğu nakledilmiştir: "Sözlerinin çoğu Hz. Ali'dendir (a.s) ama ya takiyye nedeniyle Hazret'in adından bahsetmemiş ya da 'Ebu Zeynep' künyesiyle Hazret'i zikretmiştir."⁹³² Ebu'l-Haccac Yusuf Mizzi, *Tehzibu'l-Kemal*'de yukarıdaki sözün teyit eden bir habere yer vermiştir. Orada Yunus b. Ubeyd'den şöyle nakletmiştir:

Hasan'a sordum: "Allah Rasûlü (s.a.a) buyurdu diyorsun, halbuki kendisini görmüş değilsin." Dedi ki: "Ey kardeş oğlu. Senden önce hiçkimse'nin sormadığı bir şeyi sordun. Eğer nezdimde bir yerin olmasaydı [bu konuda] sana tek kelime etmezdim. Nasıl bir zamanda yaşadığını biliyorsun (Haccac'ın Basra'ya hükmettiği zamanlardı). Allah Rasûlü'nün (s.a.a) buyurduğunu söylediğim her ne işittiysen o Ali b. Ebi Talib'tendir [aleyhisselam]. Fakat öyle bir zamandayız ki Ali'den [aleyhisselam] bahsedemem."⁹³³

Buna mukabil kimileri de onun Hz. Ali'yi (a.s) gördüğü ama ondan hadis dinlediğinin sabit olmadığını söyler.⁹³⁴

⁹³¹ Attar Nişaburi şöyle demiştir:

”كان الحسن انما يوالى عليا امير المؤمنين و منه اخذ العلم و كان مرجعه في طريقة العرفان“
(el-Tefsir ve'l-Müfessirin fi Sevbihil-Kaşib, c. 1, s. 373, Tezkiretu'l-Evliya'dan nakille, s. 34).

⁹³² كان اكثر ما يقول عن على عليه السلام من غير ان يصرح باسمه الشريف تقية او يكن عنه بابي زينب

(a.g.e., s. 372) Şerif el-Murtaza'nın *Emali*'si'nden nakille, c. 1, s. 162.

⁹³³ *Tehzibu'l-Kemal*, c. 3, s. 16.

⁹³⁴ İbn Hacer şöyle demiştir:

قلت سئل ابو زرعة هل سمع الحسن احدا من البدرين قال رأهم رؤيته رأى عثمان و عليا قيل هل سمع منها حديثا قال لا رأى عليا بالمدينة . خرج على الى الكوفة و البصرة و لم يلقه الحسن بعد ذلك و قال الحسن رأيت الزبير يبايع عليا و قال على بن المدين لم ير عليا الا ان كان بالمدينة وهو غلام

(el-Tehzib, c. 2, s. 233) Mizzi de şöyle demiştir:

رأى على بن ابي طالب و طلحة بن عبيدالله و عائشة و لم يصح له سماع من احد منهم
(Tehzibu'l-Kemal, c. 3, s. 298)

Fazileti ve İlmi Mertebesi

Ehl-i Sünnet'in bazı kitaplarında onun fazileti ve yüksek ilmi seviyesini anlatan haber ve rivayetler kayıtlıdır. İbn Hacer şöyle nakletmiştir:

Katade demiştir ki: "Hasan'ın üstünlüğünü anlamak için olanlar hariç hiçbir fakihle oturup kalkmadım." Eyüp, "Gözlerim Hasan'dan daha fakih birisini görmedi." demiştir. A'meş ise şöyle söylemiştir: "Ne zaman Ebi Cafer'in (İmam Bakır aleyhisselam) yanında Hasan'dan bahsedilse derdi ki: O, konuşması peygamberlerin konuşmasına benzeyen biridir."⁹³⁵ Fakat İmam Bakır'dan (a.s) bu sözün sâdır olduğu ispatlanamadığından ve Hasan Basri'yi yeren çok sayıda rivayet geldiğinden A'meş'in sözüne istinat edilemez.

Aynı şekilde Davudi onun hakkında şöyle demiştir:

"O, yüksek mer-
tebede ve şanı yüce bir önder, ilim ve amelde de mümtaz biriydi."⁹³⁶ Sey-
yid Murtaza şöyle demiştir: "Hasan, maharetli bir hatipti. Etkili ve insanı
yakalayan öğütleri vardı. İlmi çoktu. Tüm konuşmaları nasihat içerirdi ve
dünyayı takbih ederdi. Bunların büyük kısmı -lafız ve mana açısından ya
da lafız olmaksızın mana ile- Emirülmüminin'den (a.s) alınmıştır."⁹³⁷

Tefsir Kitabı

Hasan Basri'yi tanıtmayı üstlenmiş bazı kimseler, onun yazılı bir eserinin adını ortaya atmamışlardır.⁹³⁸ Ama kimi fihrist yazarları onun eserlerine işaret etmişlerdir. Mesela [İbn] Nedim onun tefsir eserinden şöyle bahsetmiştir: "Kitabu Tefsiri'l-Hasan b. Ebi'l-Hasan el-Basri"⁹³⁹ Davudi şöyle demiştir: "Onun, bir grubun kendisinden rivayet ettiği *el-Tefsir* kitabı vardır."⁹⁴⁰

⁹³⁵ A.g.e., s. 232 ve 233.

⁹³⁶ *Tabakatu'l-Müfessirin*, c. 1, s. 151.

⁹³⁷ *El-Emali*, c. 1, s. 107.

⁹³⁸ Mesela *Tehzibu't-Tehzib*, c. 2, s. 231-236, *Tehzibu'l-Kemal*, c. 4, s. 297-317.

⁹³⁹ *Kitabu'l-Fihrist*, s. 36.

⁹⁴⁰ *Tabakatu'l-Müfessirin*, c. 1, s. 150 ve 151.

له التفسير رواه عنه جماعة و كتابه الى عبد الملك بن مروان في الرد على القدرية Dikkat çekici olan şu ki, halihazırda Hasan Basri'nin Abdülmelik b. Mervan'a mektubu adı altında elimizde bulunan metin, ihtiyarı ispat ve cebri red bahsinde delil olarak kullanılan mevzulardır.

Zamanın geçmesiyle Hasan Basri'nin tefsiri bulunamaz oldu ve ondan geriye hiç iz kalmadı. Sadece ravilerin ondan naklettiği ve Ehl-i Sünnet'in tefsir ve rivayet kitaplarında kaydedilmiş dağınık rivayetler vardır. Bizim zamanımızda kimi Kur'an araştırmacıları onları biraraya getirmeye çalıştı. Şu anda *Tefsir-i Hasan Basri* adı altında tefsir rivayetlerine ait iki adet mecmua basılmış durumdadır. Birincisi Dr. Muhammed Abdurrahim tarafından iki cilt halinde 1992'de yayına hazırlanmış ve Kahire'de Darülhadis'de basılmış mecmua⁹⁴¹; ikincisi ise Dr. Ömer Yusuf Kemal ve Dr. Şir Ali Şah'ın 1993'te Pakistan'ın Karaçi şehrinde yayınlanmış müşterek eseridir.⁹⁴²

Tefsir Görüşlerinin Özellikleri

Tefsir ekolü meçhuldür ve bu konuda ondan herhangi bir söz ulaşmış değildir. Bu sebeple onun tefsir ekolünü bütünüyle tanımak mümkün değildir. Çünkü tüm tefsir görüşleri ve muhtelif ayetleri tefsir ederken kullandığı metod elimizde yoktur. Fakat tefsir yönteminin bazı özelliklerini ona ait tefsir rivayetlerinden çıkartabiliriz. Aşağıda bunlardan bir kısmına değineceğiz.

- Kur'an'ı Kur'an'la Tefsir

“فَتَلَقَّى آدَمُ مِنْ رَبِّهِ كَلِمَاتٍ فَتَابَ عَلَيْهِ إِنَّهُ هُوَ التَّوَّابُ الرَّحِيمُ”⁹⁴³ ayetindeki “كَلِمَاتٍ” kelimesini tefsir ederken “رَبَّنَا ظَلَمْنَا أَنْفُسَنَا وَإِنْ لَمْ تَغْفِرْ لَنَا”⁹⁴⁴ ayetine istinad etmiş ve “كَلِمَاتٍ”tan muradın zikredilen cümle olduğunu

⁹⁴¹ Abdurrahim, Muhammed, *Tefsiru'l-Hasani'l-Basri*. Müellif, 57 sayfalık mukaddimede Hasan Basri'nin biyografisine yer vermiştir.

⁹⁴² Yusuf Kemal, Ömer ve Şir Ali Şah, *Tefsiru'l-Hasani'l-Basri*. Bu mecmua beş cilttir. B - rinci ciltte Hasan Basri ve onun tefsir metodu tanıtılmıştır. Diğer dört cilt onun tefsir rivayetleri mecmuasıdır. İlk iki cilt Yusuf Kemal'in doktora bitirme tezidir. Kur'an'ın yarısını -Nahl suresinin sonuna kadar- içermektedir ve hicri 1404 senesinde yazılmıştır. Diğer iki cilt ise İsrâ suresinden Kur'an'ın sonuna kadar Şir Ali Şah'ın doktora tezidir. Hicri 1408'de Medine İslam Üniversitesi'nde savunulmuştur.

⁹⁴³ Bakara 37

⁹⁴⁴ Araf 23

belirtmiştir.⁹⁴⁵ Yine “وَأَوْفُوا بِعَهْدِي أُوفِ بِعَهْدِكُمْ”⁹⁴⁶ ayetindeki “ahd”dan muradı, “وَلَقَدْ أَخَذَ اللَّهُ مِيثَاقَ بَنِي إِسْرَائِيلَ”⁹⁴⁷ ayetinde zikredilen sözleşme kabul etmiştir.⁹⁴⁸

Her ne kadar Kur'an'ı Kur'an'la tefsir etmek makbul ve tasvip görmüş bir uygulamaysa da ve Kur'an ayetlerini tefsir yollarından birinin diğer ayetlere başvurmak olması kendi içinde tutarlıysa da her ayet, diğer ayetleri tefsirde kullanılamaz. Mesela Araf suresinin yirmiyedinci ayetin Bakara suresinin otuzyedinci ayetindeki “kelimat”ı açıkladığı varsayımının üzerinde düşünmek gerekir.⁹⁴⁹

- Kur'an'ı Sünnetle Tefsir

“وَالصَّلَاةِ الْوُسْطَى”⁹⁵⁰ ayetindeki “حَافِظُوا عَلَى الصَّلَوَاتِ وَالصَّلَاةِ الْوُسْطَى”yı tefsir ederken “Salat-ı vusta, ikinci namazıdır.” demiş ve bir vasıtayla Peygamber'den (s.a.a) “salat-ı vusta”yı ikinci namazı olarak tefsir ettiğine dair bir rivayet nakletmiştir.⁹⁵¹

Yine “أَوْ يَأْتِي بَعْضُ آيَاتِ رَبِّكَ”⁹⁵² ayetinin izahında Peygamber'den (s.a.a) naklettiği rivayette “Rabbin ayetleri”; güneşin batıdan doğması, deccal, dabbetu'l-arz vs. kabilinden konularla tefsir edilmiştir.⁹⁵³

⁹⁴⁵ Bkz: *el-Dürrü'l-Mensur*, c. 1, s. 59, Bakara suresi 37. ayetin izahı. Suyuti bu görüşü Dahhak, Mücahid, Muhammed b. Kaab Kurazi ve İbn Abbas'tan da nakletmiştir. Bkz: *el-Dürrü'l-Mensur*, aynı yer.

⁹⁴⁶ Bakara 40

⁹⁴⁷ Maide 12

⁹⁴⁸ İbn Kesir, *Tefsiru'l-Kur'ani'l-Azim*, c. 1, s. 86.

⁹⁴⁹ Bkz: *Reveşşinasi-yi Tefsir-i Kur'an*, s. 199.

⁹⁵⁰ Bakara 238

⁹⁵¹ Bkz: Taberi, Muhammed b. Cerir, *Camiu'l-Beyan*, c. 2, s. 343-344.

عن الحسن عن سمرة عن النبي صلى الله عليه وآله قال “الصلاة الوسطى صلاة العصر
عن الحسن قال صلاة الوسطى صلاة العصر

⁹⁵² En'am 158

⁹⁵³ Bkz: Taberi, *Camiu'l-Beyan*, c. 8, s. 74.

- Kur'an'ı Sahabenin Sözleriyle Tefsir

Hasan Basri ⁹⁵⁴“فَادْعُ لَنَا رَبَّكَ يُخْرِجْ لَنَا مِمَّا تُنْبِئُ الْأَرْضُ مِنْ بَقْلِهَا وَقِثَّائِهَا وَفُومِهَا” ayetindeki “وَفُومِهَا” ifadesini tefsir ederken İbn Abbas’tan “fûm”un, “sevm” (sarımsak) manasına geldiğini nakletmiştir. Gerçi “fûm”un “hinta” (buğday) anlamına geldiğine dair ondan başka bir görüş de ulaşmıştır.⁹⁵⁵ Yine:

﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا كُتِبَ عَلَيْكُمُ الْقِصَاصُ فِي الْقَتْلَى الْحُرُّ بِالْحُرِّ وَالْعَبْدُ بِالْعَبْدِ
وَالْأَنْثَى بِالْأُنْثَى﴾⁹⁵⁶

ayetini tefsir ederken şöyle demiştir:

[İmam] Ali (a.s), hanımı öldürülmüş bir adam hakkında şöyle dedi: “[Kadının velileri] onu öldürmek ister ve [adamın] diyetinin yarısını tazminat verirse.”⁹⁵⁷

- Peygamberlerin Masumluluğuyla Bağdaşmayan Olayların Nakli

Birtakım ayetlerin tefsirinde Hasan Basri’den nakledilmiş konular arasında peygamberlerin ismetiyle bağdaşmayan kimi olaylar yer almaktadır. Bunun bir örneği, Taberi’nin Sad suresi 42. ayetin izahında Hasan’dan naklettiği⁹⁵⁸ Hz. Davud (a.s) ve Uriya’nın karısıyla ilgili hikayedir. Her ne kadar böyle bir hikayenin onun tarafından bu nakille zikredilmesi olayı onayladığı anlamına gelmese de böyle bir hikayeyi dile getirebilmesi onun tefsir görüşleri ve malumatındaki zayıf nokta kabul edilebilir. Çünkü bu hikaye Hz. Davud aleyhisselamın rabbani şahsiyetiyle bağdaşmaz ve bu büyük peygamberin mukaddes hayatına yakışsız bir töhmettir.

7- Zeyd b. Eslem Adevi

Tâbiînün müfessirlerinden bir diğeri, Şii ve Sünni tefsir kitaplarında adı göze çarpan, kendisinden çok sayıda tefsir rivayeti ve görüşü nakledilmiş⁹⁵⁹,

⁹⁵⁴ Bakara 61

⁹⁵⁵ A.g.e.

⁹⁵⁶ Bakara 178

⁹⁵⁷ Camiu'l-Beyan, c. 2, s. 62.

⁹⁵⁸ A.g.e., c. 23, s. 94.

⁹⁵⁹ Bkz: *el-Tibyan fi Tefsiri'l-Kur'an*, c. 3, s. 370, 415, 481; c. 5, s. 292; c. 6, s. 374; c. 7, s. 438; c. 8, s. 354; c. 9, s. 523; c. 10, s. 187; *el-Dürü'l-Mensur fi Tefsiri'l-Kur'an*, Menşur Mektebeti Ayetillah el-Mer'aşi, c. 3, s. 55, 321, 328, c. 4, s. 25; c. 5, s. 46 ve Daru'l-Fikr, c. 8, s. 5, 18, 643, 645.

hakkında “Kur’an tefsirinde âlimdi”⁹⁶⁰ denilmiş ve Kur’an tefsirine dair bir telifi bulunduğundan bahsedilmiş⁹⁶¹ hicri 136’da vefat eden Zeyd b. Eslem Adevi’dir.⁹⁶²

Mezhebi ve Güvenilirliği

Şii ve Sünni rivayet kitaplarında ondan rivayet edilmiş⁹⁶³, Şii ve Sünni rical kitaplarında da biyografisinden bahsedilmiştir. Bir grup Ehl-i Sünnet âlimi onun güvenilirliğine şahitlik etmiştir. Fakat mezhep ve güvenilirlik açısından onun durumu bizim için açık değildir. Çünkü elimizde onun mezhebini ve güvenilir olup olmadığını tayin edebileceğimiz muhter bir delil yoktur.

Keşşi ve Necaşi ondan bahsetmemiştir. Fakat Şeyh Tusi onu İmam Seccad’ın (a.s) ashabından saymış ve hakkında şöyle demiştir: “Zeyd b. Eslem Adevi onların mevlasıdır, Medinelidir, Ömer b. Hattab’ın mevlasıdır, tâbiindendir. Onunla epeyce oturup kalkmışlığı vardır.”⁹⁶⁴

“Mevla” kelimesi Arapça’da malik, kul köle, atika (azat eden), muattak (azat edilmiş), ahitleşen, akraba, hizmetkar, sahip (yoldaş) ve benzeri

⁹⁶⁰ Tehzibu’t-*Tehzib*, c. 3, s. 342) و قال يعقوب بن شيبه ثقة من اهل الفقه و العلم و كان عالما بتفسير القرآن

⁹⁶¹ İbn Nedim, *Kitabu’l-Fihrist*’te (s. 36) Kur’an tefsirine dair telif edilmiş kitapların adını zikrederken şöyle demiştir: “كتاب التفسير عن زيد بن اسلم بخط السكري”. İsmail Paşa Bağdadi, *Hediyetu’l-Arifin Esmau’l-Müellifin ve Asaru’l-Musannifin min Keşfi’z-Zünun*’da (c. 5, s. 376) şöyle demiştir:

”زيد بن اسلم العدوي ابو اسامة المدني مولى عمر بن الخطاب توفي سنة ٣٣١ له تفسیر القرآن“.

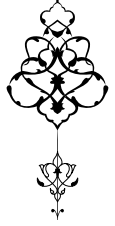
Davudi, *Tabataku’l-Müfessirin*’de (c. 1, s. 182) şöyle demiştir:

قال الذهبي و لزيد تفسير يرويه عنه له عبد الرحمن

⁹⁶² Bkz: *Tehzibu’t-Tehzib*, c. 3, s. 342, *Hediyetu’l-Arifin*’de (c. 5, s. 276) onun vefatı hicri 133 olarak zikredilmiştir.

⁹⁶³ İbn Hacer *Tehzibu’t-Tehzib*’te (c. 3, s. 342) onu, “altı sahih” olarak şöhret bulmuş Ehl-i Sünnet’in altı hadis kitabının ravilerinden biri olarak tanıtmıştır. Şii rivayet senedlerinde de yer almıştır. (Bkz: *Usûlu Kafi*, c. 1, s. 79, babu farzî’-ilm, hadis 1; *Fürru Kafi*, c. 6, s. 415, kitabu’l-eşribe, bab 21, hadis 3; *Biharu’l-Envar*, c. 2, s. 299, hadis 27, c. 3, s. 8, hadis 19, c. 11, s. 181, hadis 33, c. 14, s. 222, hadis 32, c. 16, s. 294, hadis 1, s. 376, hadis 73, c. 22, s. 238)

⁹⁶⁴ *Ricalu’t-Tusi*, s. 90, ashabu Ali b. el-Hüseyn (aleyhisselam), babu’z-zai, madde 5.

çok sayıda anlamda kullanılmaktadır.⁹⁶⁵ Zeyd'in babası Eslem'in Aynu't-Temr (Hicaz'da bir şehir) esirlerinden olduğu ve hicri onbirinci yılda Ömer'in onu satın aldığı⁹⁶⁶ gözönünde bulundurulduğunda; yine Ömer'in hicri 23 yılında öldüğü⁹⁶⁷ ve Zeyd b. Eslem'in de hicri 136 senesinde, yani Ömer'in ölümünden 113 yıl sonra vefat ettiği⁹⁶⁸ hesaba katıldığında cümlede geçen "Ömer b. Hattab'ın mevlası" ifadesi "köle" manasında kullanılmış olmalıdır. Doğduğu sırada babası Ömer'in kölesi olduğundan Zeyd'e de "Ömer b. Hattab'ın mevlası" denmiştir. Çünkü kölenin çocuğu, anesi cariyeye olması halinde köle sayılıyordu. Bu durumda Zeyd'in Ömer'in kölesi olması onun için bir kusur ve noksanlık oluşturmaz. Aynı şekilde Ömer'in azatlısı veya Ömer'in eliyle Müslüman olmuş manasına gelmesi de onun için eksiklik olmaz. Evet, eğer manası Ömer'in görevlisi veya ahitleştiği kişi olursa Şia'nın görüşüne göre onun için bir kusurdur. Fakat böyle bir anlamın murat edilip edilmediği belli değildir. Bilakis o zamanki yaşı böyle bir anlamı gerektirmez ve mevla kelimesinin diğer anlamları da burada tasavvur edilemez.

"Onunla epeyce oturup kalkmışlığı vardır" (كان يجالسه كثيرا) cümlesinin, "Ömer b. Hattab'ın mevlası" cümlesinden sonra zikredilmesi nedeniyle başta akla Ömer'le epeyce oturup kalktığı geliyorsa da Ömer'in ölümünden 113 yıl sonra vefat ettiği, Ömer'i görmüşse bile ancak çocukluk yıllarında bunun mümkün olabileceği ve Ömer'le sıkça oturup kalkmasının akla yatkın olmadığı, bilakis bunun normal duruma aykırı olduğu dikkate alındığında bu ihtimal imkânsız görünmektedir. Aksine, Şeyh'in, İmam Seccad'ın (a.s) ashabından bahsederken onu konu ettiği düşünülürse "كان يجالسه كثيرا" cümlesindeki zamirin İmam Seccad'a (a.s) atf olduğu gayet açıktır ve burada kastedilen, onun Hazret'le sıkça görüştüğü ve oturup kalktığıdır.⁹⁶⁹ Ayrıca bu, onun için övgü olarak zikredilmektedir

⁹⁶⁵ Bkz: *Mikbasu'l-Hidaye*, c. 3, s. 10 ve 11; *el-Dirayetu fi İlmi Mustalih el-Hadis*, s. 134 ve 135.

⁹⁶⁶ Bkz: *Tehzibu't-Tehzib*, c. 1, s. 233.

⁹⁶⁷ Bkz: *Takribu't-Tehzib*, c. 2, s. 54, madde 415.

⁹⁶⁸ Bkz: *Tehzibu't-Tehzib*, c. 3, s. 342.

⁹⁶⁹ Mucemu Ricali'l-Hadis'te de (c. 7, s. 335) bu cümleden İmam Seccad'la (aleyhisselam) oturup kalktığı anlaşılmıştır. Fakat bunu "كان يجالسه امام السجاد عليه السلام كثيرا" cümlesiyle ifade etmiştir ki bu yanlıştır. Çünkü Şeyh'in cümlesinin manası, Zeyd'in, İmam Seccad (aleyhisselam) ile oturup kalktığıdır. Ama cümledeki ifade İmam Seccad'ın

ama onun Şii olduğunu ve mevsuk sayıldığını kanıtlamaz. Çünkü Hazret'le çokça oturup kalkmak, Şii sayılmaktan ve güvenilir olmaktan daha genel bir durumdur. Bir kimse Şii ve mevsuk olmayabilir ama Hazret'le sıkça görüşmüş de olabilir.

Şeyh Tusi (r.h) onu İmam Sadık'ın (aleyhisselam) ashabı arasında da zikretmiş ve hakkında şöyle demiştir: “فيه نظر”⁹⁷⁰ Bu cümlede kastedilen, güvenilirliğinin tartışmaya açık olduğu da olabilir, İmam Sadık'ın ashabından sayılmasının tartışmalı olduğu da. Ayetullah Hoi şöyle buyurmuştur: “Birisinin Ömer b. Hattab'ın mevlası olup da İmam Sadık'ı (a.s) görmesi uzak ihtimaldir. Anlaşıldığı kadarıyla Şeyh'in فيه نظر sözü, İmam Sadık'ın (a.s) ashabından olduğunun ispatlanamadığına dönüktür.”⁹⁷¹ Fakat Mamekani ve Tüsteri “فيه نظر” ifadesinden onun güvenilirliğinin tartışmalı olduğunu anlamışlardır.⁹⁷² Doğrusu şudur ki, İmam Sadık'ın ashabı içinde olması tartışmalı değildir. Çünkü o 136 yılında vefat etmişti, İmam Sadık'ın (a.s) imameti ise 114-148 yılları arasındaydı. Hususen, bazı rivayetlerde görüldüğü gibi, İmam Sadık'tan (a.s) rivayet nakletmiştir.⁹⁷³ Öyleyse ortada bir tartışma varsa o da Ömer'in mevlası olması konusunda olabilir.

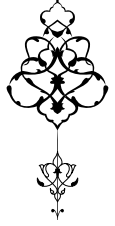
(aleyhisselam) Zeyd'le oturup kalktığını söylemiş olmaktadır ve Şeyh'in böyle bir manayı kasetmesi imkansızdır. Ehl-i Sünnet'ten Davudi (*Tabataku'l-Müfessirin*, c. 1, s. 183), İbn Hacer (*Tehzibu't-Tehzib*, c. 3, s. 342), Zehebi (*el-Tefsir ve'l-Müfessirin*, c. 1, s. 117, *Tarihu Buhari*'den nakille) gibi bazı âlimler şöyle anlatırlar: Ali b. el-Hüseyn (aleyhisselam) Zeyd b. Eslem'in meclisine gelir, onunla oturup sohbet eder ve kavminin sohbet meclisini hatalı bulduğunu söylerdi. Nafi b. Cübeyr ona dedi ki: “Kendi kavminin meclisini hatalı buluyor ve Ömer b. Hattab'ın kölesinin yanına mı geliyor-sun?!” Cevap verdi: “Kişi, dininde ona fayda sağlayacak kimsenin yanında oturur” Bu haber kesinlikle bätül ve yalandır. Çünkü, birincisi İmam Seccad'ın (aleyhisselam) imamet makamı ve ilmi konumu ile bağdaşmamaktadır. İkincisi, İmam Seccad (aleyhisselam) yaşı itibariyle Zeyd b. Eslem'in üstadı ve şeyhi sayılır. Çünkü Hazret'in vefatı 92 veya 93 ya da 95'tir (Zehebi, Muhammed b. Ahmed, *Tarihu'l-İslam*, sene 81-100, s. 439), buna karşılık Zeyd b. Eslem'in vefatı 136'dır (*Tehzibu't-Tehzib*, c. 3, s. 342). Üçüncüsü, rical kitaplarında İmam Seccad (aleyhisselam) Zeyd b. Eslem'in “mervi anı”larından ve Zeyd b. Eslem de Hazret'in ravilerinden sayılmıştır ve hiç kimse İmam Seccad'ı (aleyhisselam) Zeyd b. Eslem'in ravisi olarak göstermemiştir. (Bkz: *Tehzibu't-Tehzib*, c. 7, s. 369, madde 521, c. 3, s. 341, madde 728; *Tabakatu'l-Müfessirin*, c. 1, s. 182, madde 175; *Tehzibu'l-Kemal*, c. 10, s. 13, madde 2088)

⁹⁷⁰ زيد بن اسلم مولى عمر بن الخطاب المدني العدوى فيه نظر, Ricalu't-Tusi, s.197.

⁹⁷¹ Mucemu Ricali'l-Hadis, c. 7, s. 335, madde 4833.

⁹⁷² Bkz: *Tenkihu'l-Makal*, c. 1, s. 59 ve 1461, *Kamusu'r-Rical*, c. 4, s. 535.

⁹⁷³ Bkz: *Usulü Kafi*, c. 1, s. 79, babu farzi'l-ilm, hadis 1.

Çünkü Ömer'in ölümünden 113 yıl sonra 136 senesinde vefat etmiş birinin Ömer'in mevlası olması uzak ihtimaldir. Üstelik de Ömer'den hiç rivayet nakletmemiş, aksine babası aracılığıyla Ömer'den rivayet etmişse.⁹⁷⁴ Elbette ki Ömer'in mevlası olması tamamen ihtimal dışı değildir. Allame de onu ikinci kısımda (zayıf görülen ve görüşleri merdud kabul edilen kişiler veya haklarında susulan kimseler) zikretmiştir.⁹⁷⁵ Fakat İbn Davud⁹⁷⁶ onu hem birinci kısımda (övlümüş raviler veya ahabın zayıf kabul etmediği kimseler), hem de ikinci kısımda (zayıf kabul edilmiş veya meçhul raviler) zikretmiştir.⁹⁷⁷

Ehl-i Sünnet'in ünlü rical âlimi İbn Hacer Askalani onu "altı sahih" in (Sahih-i Buhari, Sahih-i Müslim, Sünen-i Tirmizi, Sünen-i Nesai, Sünen-i Ebi Mace, Sünen-i Ebi Davud) ravilerinden biri olarak tanıtmış ve Ahmed, Ebu Zer'a, Ebu Hatim, Muhammed b. Saad, Nesai, İbn Harraş ve Yakub b. Şeybe'den onu sika olduğunu nakletmiştir. O Hammad b. Zeyd'den, o da Ubeydullah b. Ömer'den şöyle dediğini nakletmiştir: "Kur'an'ı kendi reyile tefsir etmesinden ve bu işi çokça yapmış olmasından başka onda bir sorun görmüyorum." Yine bildirildiğine göre İbn Abdilber, *Temhid*'in mukaddimesinde, onun tedlis⁹⁷⁸ yaptığına delalet eden

⁹⁷⁴ Bkz: *Biharu'l-Envar*, c. 11, s. 181, hadis 33.

⁹⁷⁵ Bkz: *Ricalu'l-Allame el-Hilli*, s. 222; Mamekani, *Tenkihu'l-Makal*, c. 1, s. 468. Yanlı - lıkla şöyle demiştir: "Allame onu birinci kısımda zikretmiştir."

⁹⁷⁶ Hasan b. Ali b. Davud Hilli, doğumu hicri 647, 707'de telifi sona ermiş "Kitabu'r-Rical" in müellifi.

⁹⁷⁷ Bkz: İbn Davud Hilli, Hasan b. Ali, *Kitabu'r-Rical*, s. 162 ve 455, Ayetullah Hoi M - cemu *Ricali'l-Hadis*'te (c. 7, s. 335) şöyle der: "İbn Davud'un onu itimat edilir ravilerden saydığı yeterince açık değildir. Şaşırtıcı olan, onu ikinci kısımda da (itimata edilmez raviler) zikretmiş olmasıdır." Fakat İbn Davud'un, birinci kısımda, sırf itimat edilen ravilere değil, övlümüş ravilere veya ahabın zayıf kabul etmediği kimselere yer verdiği gözönünde bulundurulursa birinci kısımda neden zikrettiği belli değildir. Çünkü Zeyd b. Eslem'i ahabımız zayıf göstermemiştir. Aksine "كان يجالس كثيرًا" cümlesi, açıklanan sebeple, onun methedildiğine işaret taşır ve ikinci kısımda zikredilmesinin nedeni belki de Şeyh'in "فيه نظر" ifadesini onun zayıf biri olduğuna yoramasındandır. Yahut "Ömer b. Hattab'ın mevlası" olmasını onun görevlisi veya ahitleştiği kişi kabul etmiş ve bunu da onun için zaaf görmüş olmalıdır.

⁹⁷⁸ Tedlis'e lugatta "aldatma ve hile yapma" anlamı verilmiştir. (Bkz: *Ferheng-i Nevin*, s. 219) Hadis ilmi istilahında tedlisin kısımları vardır. Bir kısım, şahsın çağdaşı birinin kendisinden işitmediği şeyi işittiği sanılacak şekilde rivayet etmesidir. (Bkz: *Tedribu'r-Ravi*, c. 1, s. 223-231)

bir şeyi zikretmiştir.⁹⁷⁹ Zehebi, *Mizanu'l-İtidal*'de onu sika ve hüccet olarak tanıtmış ve şöyle demiştir: “Onu *el-Kamil fi'd-Duafa*'da zikreden İbn Adiyy çok titiz davranmıştır.”⁹⁸⁰

Dolayısıyla onun güvenilirliği Ehl-i Sünnet nezdinde sabittir ve Ehl-i Sünnet'in hüccetine itibar makamında onun rivayetleri delil olarak kullanılabilir. Ama bizim için, onun mevsuk olduğuyla ilgili zikredilen dayanaklar onun güvenilirliğini ispatlamamaktadır.

Tefsirde Üstadı

Zehebi, Medine'de Ubeyy b. Ka'b tarafından tefsir medresesi kurulduğundan sözettikten sonra Zeyd b. Eslem'i o medresenin en meşhur ismi olarak anmış ve onu, Ubeyy b. Ka'b'tan aracısız tefsir ilmini öğrenen kişiler arasında saymıştır.⁹⁸¹ Bu iddia için Ubeyy b. Ka'b ve Zeyd b. Eslem'in her ikisinin de Medineli müfessirler olmasından başka bir delil ve şahit zikretmemiştir. Her iki ismin de Medineli olmasının, Zeyd b. Eslem'in Ubeyy b. Ka'b'ın talebesi olduğuna ve tefsir ilmini ondan öğrendiğine delalet etmeyeceği ortadadır.

Tehzibu'l-Kemal'de ravilerin biyografileri arasında diğerlerinden daha çok onların rivayet şeyhlerini (kendilerinden rivayet edilenler) zikreden Ebu'l-Haccac Mizzi, Zeyd b. Eslem'in hal tercemesinde, Zeyd'in rivayet naklettiği otuzdan fazla kişinin adına yer vermiş, fakat Ubeyy b. Ka'b'ı onun rivayet şeyhleri arasında saymamıştır.⁹⁸² Bu noktaya dikkat edildiğinde yukarıdaki iddianın temelsiz olduğu anlaşılabacaktır.

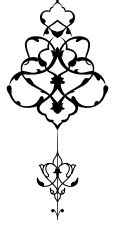
Hatta İmam Ali b. el-Hüseyin'i Zeyd'in rivayet şeyhleri arasında zikretmiş olduğu ve Şeyh Tusi'nin “Zeyd b. Eslem'in Hazret'le epeyce oturup kalkmışlığı vardır” dediği dikkate alındığında tefsir bilgisinin tamamını veya büyük bölümünü Hazret'ten öğrendiği ihtimali akla uzak değildir. Her halükarda, beyan edilenler gözönünde bulundurulduğunda sahip olduğu tefsir ilmini Hazret'ten öğrenmiş olma ihtimali, Ubeyy b. Ka'b'tan

⁹⁷⁹ Bkz: *Tehzibu't-Tehzib*, c. 3, s. 341, madde 728.

⁹⁸⁰ زيد بن اسلم، مولى عمر، تناكد ابن عدى بذكره فى الكامل فانه ثقة حجة (Mizanu'l-İtidal, c. 2, s. 98, madde 2989)

⁹⁸¹ Bkz: *el-Tefsir ve'l-Müfessirin*, c. 1, s. 114.

⁹⁸² Bkz: *Tehzibu'l-Kemal*, c. 6, s. 425, madde 2070.

yararlandığı varsayımından daha güçlüdür. Üstelik de Ubeyy b. Ka'b'ın Ömer'in hilafeti sırasında vefat ettiğinin söylendiği hatırlanır.⁹⁸³ Ömer'in ölümünden 113 yıl sonra vefat eden Zeyd b. Eslem eğer Ubeyy b. Ka'b'ı görmüşse bu ancak çocukluk yıllarında olmuştur. Fakat İmam Ali b. el-Hüseyin'in rihleti (a.s) 92 veya 93 ya da 95 senesinde gerçekleşmiştir.⁹⁸⁴

Tefsir Görüşlerinin Özellikleri

Tefsir kitaplarında Zeyd b. Eslem'den nakledilmiş konuların çoğu, genellikle sade ve delil Kur'an-ı Kerim'den bir kelime veya cümlelerin mak-sadını beyan etmeye dönüktür. Örnek vermek gerekirse:

“**حَافِظَةٌ رَافِعَةٌ**”⁹⁸⁵ ayetikonusunda şöyle dediği nakledilmiştir: “**من انخفض يومئذ لم يرتفع ابدا و من ارتفع لم ينخفض ابدا**”⁹⁸⁶ “O gün (kıya-met günü mertebesi) aşağıda olan kimse(nin mertebesi) asla yükselme-yecek, O gün (kıyamet günü mertebesi) yüksek olan(ın mertebesi) asla aşağı inmeyecek.”

“**عُرْبًا**”⁹⁸⁷ ayetindeki “**عُرْبٌ**” kelimesinin manasını açıklarken on-dan şöyle nakledilmiştir: “**العربة هي الحسنة الكلام**”⁹⁸⁸ “Urube, güzel kelim sahibi ve hoş sözlü kadındır.” Yani cennetlik kadınların özelliklerinden biri olan “**عُرْبًا**” kelimesini “**عربة**”nin çoğulu kabul etmiş ve ona hoş sözlü ve güzel kelim sahibi kadın manası vermiştir.

“**عَنْ صَلَاتِهِمْ سَاهُونَ**”⁹⁸⁹ ayetinin manasını beyan ederken ondan şöyle nakledilmiştir: “**يصلون رياء و ليس الصلاة من شأنهم**”⁹⁹⁰ “Gösteriş olsun diye namaz kılarlar, namaz onların şanından değildir (ehl-i na-maz değildirler)”.

⁹⁸³ Tehzibu't-Tehzib, c. 1, s. 164.

⁹⁸⁴ Bkz: Tarihu'l-İslam, sene 81-100, s. 439.

⁹⁸⁵ Vakıa 3

⁹⁸⁶ El-Dürrü'l-Mensur, c. 6, s. 153.

⁹⁸⁷ Vakıa 37

⁹⁸⁸ El-Dürrü'l-Mensur, c. 6, s. 159.

⁹⁸⁹ Maun 5

⁹⁹⁰ El-Dürrü'l-Mensur, c. 6, s. 400.

“وَيَمْنَعُونَ الْمَاعُونَ”⁹⁹¹ ayetini tefsir ederken ondan şöyle nakledilmiştir: “اولئك المنافقون ظهرت الصلاة فصلوها و خفيت الزكاة فمنعوها”⁹⁹² “Onlar münafıklardır. Aşkar olan namazı yerine getirir, gizli olan zekatı ise menederlerdi.”⁹⁹³ “وَلَا تَقْرَبُوا مَالَ الْيَتِيمِ إِلَّا بِالَّتِي هِيَ أَحْسَنُ حَتَّى يَبْلُغَ أَشُدَّهُ”⁹⁹⁴ ayetinin tefsirinde “أَشُدُّ” kelimesini “حلم” (büluğ ve erkeklik seviyesine ulaşmak) kelimesi manası verdiği nakledilmiştir.⁹⁹⁵

Kur’an’ın kelime veya cümlelerine dair onun diğer tefsir görüşleri için dipnottaki kaynaklara bakılabilir.⁹⁹⁵

Bazı yerlerde, muhtevası açık olan bazı kelimelerin manası için hiçbir izah ve delil ortaya koymadığı rivayetler nakledilmiştir. Misal olarak “يَخَافُونَ يَوْمًا تَتَقَلَّبُ فِيهِ الْقُلُوبُ وَالْأَبْصَارُ”⁹⁹⁶ ayetinin tefsirinde “يَوْمًا” kelimesini kıyamet günü olarak tefsir ettiği nakledilmiştir.⁹⁹⁷

“لَا يَسْتَوِي مِنْكُمْ مَنْ أَنْفَقَ مِنْ قَبْلِ الْفَتْحِ وَقَاتَلْ”⁹⁹⁸ ayetinin tefsirinde ondan, burada kasdedilenin Mekke’nin fethi olduğu nakledilmiştir⁹⁹⁹ ama herhangi delil ve şahit zikretmemiştir.

“قَدْ مَكَرَ الَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ فَاتَى اللَّهُ بُنْيَانَهُمْ مِنَ الْقَوَاعِدِ فَحَرَّ عَلَيْهِمُ السَّمَاءُ مِنَ فَوْقِهِمْ”¹⁰⁰⁰ ayetinin tefsirinde ondan, üzerlerine tavanın çöktüğü kişilerden maksadın Nemrud b. Ken’an olduğu nakledilmiştir.¹⁰⁰¹

Bazı yerlerde ondan bazı ayetlerin nüzul sebebi rivayet edilmiştir. Örneğin Şeyh Tusi *Tibyan*’da “خُذْ مِنْ أَمْوَالِهِمْ صَدَقَةً”¹⁰⁰² ayetinin tefsirini

⁹⁹¹ Maun 9

⁹⁹² *El-Dürrü’l-Mensur*, c. 6, s. 401.

⁹⁹³ En’am 152

⁹⁹⁴ *El-Dürrü’l-Mensur*, c. 3, s. 55.

⁹⁹⁵ Bkz: *el-Tibyan fi Tefsiri’l-Kur’an*, c. 3, s. 415, Maide suresi “العقود”un manasını açıklarken; Maide suresi 22. ayetin izahında “ملوكا” kelimesinin manasını beyan ederken, c. 7, s. 438, Nur suresi 35. ayetin izahında “نور على نور”un manasını açıklarken.

⁹⁹⁶ Nur 37

⁹⁹⁷ *El-Dürrü’l-Mensur*, c. 5, s. 52.

⁹⁹⁸ Hadid 10

⁹⁹⁹ *El-Tibyan fi Tefsiri’l-Kur’an*, c. 9, s. 523.

¹⁰⁰⁰ Nahl 26

¹⁰⁰¹ *El-Tibyan fi Tefsiri’l-Kur’an*, c. 6, s. 374.

¹⁰⁰² Tevbe 103

yaparken bu ayet için Ferra ve başkalarından nüzul sebebi naklettikten sonra şöyle demiştir:

Bu, İbn Abbas, Zeyd b. Eslem... 'den rivayet edilmiştir. Bu nüzul sebebi şöyledir: Tevbe etmiş olan kişiler Peygamber'e dedi ki: "Mallarımızdan neyi istiyorsan alabilirsin." Allah Rasülü (s.a.a) şöyle buyurdu: [Allah tarafından] bana izin verilmedikçe bunu yapamam." Bunun üzerine Allah "خُذْ مِنْ أَمْوَالِهِمْ صَدَقَةً" ayetini indirdi. Peygamber onların bazı mallarını aldı ve gerisini [onlar için] bıraktı.¹⁰⁰³

Bazı yerlerde de ondan, ayetin nüzul ortamı, yani ayetin haklarında indiği kişiler nakledilmiştir. Örneğin "تُزْجِي مَنْ تَشَاءُ مِنْهُمْ وَتُؤْوِي إِلَيْكَ مَنْ تَشَاءُ"¹⁰⁰⁴ ayetinin tefsirinde şöyle dediği nakledilmiştir:

"نزلت في الأتي وهبن أنفسهن فقال الله له تزوج من شئت منهم واطرک من شئت"¹⁰⁰⁵ "Bu ayet, kendilerini [Peygamber'e] hibe eden kadınlar hakkında nazil olmuştur. Bunun üzerine Allah Hazret'e şöyle buyurdu: İçlerinden hangisini istiyorsan onunla evlen, hangisini istiyorsan bırak."

Ondan nakledilen bazı tefsirlerden bir tür Kur'an'ı Kur'an'la tefsir metodu göze çarpmaktadır. Mesela "وَأَتَوْهُمْ مِنْ مَالِ اللَّهِ الَّذِي آتَاكُمْ"¹⁰⁰⁶ ayetinin tefsirinde ondan şöyle nakledilmiştir:

"ذلك على الولاية يعطوهم من الزكاة يقول الله وفي الرقاب"¹⁰⁰⁷ "Bu (azat edilmeleri için özel anlaşma yapılan kölelere mal verilmesi), zekâttan onlara vermesi gereken velilerin görevidir. Çünkü [Allah, zekâtın harcanacağı yerleri açıklarken] şöyle buyurmaktadır: Köleler[in azat edilmesi]" Bu tefsirde, ayetin talimatının, zekattan mekatib (sözleşme yapılmış) kölelere vermesi gereken velilere yönelik olduğunu beyan etmek için sadakaların (zekatlar) harcama yerlerinden birini köleleri azat etmek olarak belirten "إِنَّمَا الصَّدَقَاتُ لِلْفُقَرَاءِ وَالْمَسْكِينِ وَالْعَامِلِينَ عَلَيْهَا وَالْمُؤَلَّفَةِ قُلُوبُهُمْ وَفِي الرِّقَابِ"¹⁰⁰⁸

¹⁰⁰³ El-Tibyan fi Tefsiri'l-Kur'an, c. 5, s. 292.

¹⁰⁰⁴ Ahzab 51

¹⁰⁰⁵ El-Tibyan fi Tefsiri'l-Kur'an, c. 8, s. 354.

¹⁰⁰⁶ Nur 33

¹⁰⁰⁷ El-Dürrü'l-Mensur, c. 5, s. 46.

¹⁰⁰⁸ Tevbe 60

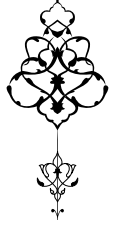
ayetine istinat etmiştir. Bu, Kur'an'ı Kur'an'la tefsir babındandır. Gerçi bu istinat tartışmaya açıktır. Çünkü ayetteki “وَأَتَوْهُمْ مِّن مَّالِ اللَّهِ الَّذِي آتَاكُمْ” hitabının velilere ve “مَّالِ اللَّهِ”nin de zekata özgü olduğuna dair bir delalet yoktur. Zekatın harcanma yerlerinden birinin köleleri azat etmek olduğu ama aynı zamanda ayette Allah'ın, varlıklı kişileri şahsi mallarından kölelere mali yardımda bulunmaya teşvik ettiğini anlamaya ne mani vardır? Kaldı ki “آتَاكُمْ” ifadesi, ayetin zâhirini şahsi mallardan mali yardıma özgü hale getirmekte ve kapsamına zekatın girmesine engel olmaktadır. Siyak da “أَتَوْهُمْ” hitabının köle sahiplerine yönelik olmasını gerektirmektedir. Öyleyse onlara mahsus bir durum yoksa bile en azından onları kapsamına aldığı gayet açıktır. Fakat bu istinatların kendisi, Kur'an'ı Kur'an'la tefsirin epey eski bir geçmişi olduğunu göstermektedir.

Ona Ait Tefsir Görüşlerinden İstifade

Zeyd b. Eslem'e ait tefsir görüşlerinin çoğu, tıpkı sahabe ve tâbiüne ait birçok görüş ve rivayet gibi sahih ve muteber bir senedden yoksundur ve bu görüşlerin ondan geldiği sabit değildir. Bu sebeple bunları kesin olarak ona nispet etmek mümkün değildir. Hatta ayetlerin nüzul sebebi ve ortamıyla ilgili muteber senedle ondan nakledilmiş tefsir rivayetleri ve haberlerine, onun güvenilir olup olmadığının tespit edilememesi ve nüzul asrıyla aradaki zaman aralığı nedeniyle itimat edilemez. Yok eğer karineler dikkate alındığında sahihliğine güven hasıl oluyorsa durum değişir.

Yine tefsirde ondan nakledilen meselelerin çoğu sadece iddiadır; izah ve açıklamadan yoksun, delilsiz ve şahitsizdir. Bunlar incelenip araştırılmaksızın kabul edilemez. Hatta “وَأَتَوْهُمْ مِّن مَّالِ اللَّهِ الَّذِي آتَاكُمْ” ayetinin tefsirinde ondan nakledilen görüşte olduğu gibi delil ve şahit gösterdiği çok az konuda bile inceleme gerekir ve araştırma yapmaksızın kabul edilmesi mümkün değildir.

Bununla birlikte ondan nakledilmiş görüşler, ister kavramların manasını beyan olsun, ister örneklemenin tayini ve ayetlerin nüzul sebebi ve ortamını zikretme vs. olsun, ayetlerin mana ve muhtevası için bir ihtimal ve görüş olarak dikkate değerdir ve incelemeye açıktır. Kaldı ki tahkikle onun sıhhati ispatlanabilir ve kabul edilir bulunabilir. Herşeye

karşın ayetlerin tefsirinde ona ait tefsir görüşlerinden yararlanılabilir ve bilgilendirici kaynak olarak kullanılabilir.

8- İbn Abbas'ın Azatlısı İkrime¹⁰⁰⁹

Tâbiînün müfessirlerinden bir diğeri, Şii ve Sünni tefsir kitaplarında kendisine ait çok sayıda rivayet ve görüşün nakledildiği¹⁰¹⁰ ve ona ait bir kitaptan sözedilen¹⁰¹¹ İkrime'dir. İbn Hallikan onu tanıtırken şöyle demiştir: “Ebu Abdillâh b. Abdillâh, Abdullâh b. Abbas'ın gulamı.” Aslı Berberidir ve Mağriblidir. [Başta] Hasin b. Hürri Anbarî'nin gulamıydı. İbn Abbas, Ali b. Ebi Talib (radiyallahu anhu) tarafından Basra'ya vali tayin edildiğinde onu kendisine bağışladılar. İbn Abbas da ona Kur'an'ı ve rivayetleri öğretmek için gayret sarfetti.¹⁰¹² Yine İbn Hallikan, İkrime'nin vefat tarihi ve yaşı hakkında muhtelif görüşler nakletmiş, ama kendisi hicri 108 ve 80 yaşı tercih etmiştir.”¹⁰¹³

Mezhebi

Şii ve Sünni rical âlimlerinden hiçbirisi İkrime'yi Şii kabul etmemiştir. Bilakis Ehl-i Sünnet âlimlerinden bir grup onu Haricilerden saymıştır.¹⁰¹⁴

¹⁰⁰⁹ İbn Hallikan, İkrime kelimesinin yazımı ve manası konusunda şöyle demiştir:

”و عكرمة بكسر العين المهملة و سكون الكاف و كسر الراء و فتح الميم و بعدها هاء ساكنة و هو في الاصل اسم الحمامة الاثنى فسمى به الانسان“

(Vefayatu'l-A'yan, c. 3, s. 266)

¹⁰¹⁰ Tefsir rivayetlerine örnek: *el-Dürrü'l-Mensur*, c. 2, s. 283 (Âl-i İmran suresi 102. ayet), *Mecmeu'l-Beyan*, c. 9, s. 5 (ha mim Secde suresi 9 ve 10. ayetler). Tefsir görüşlerinden bazılarına yer vereceğiz.

¹⁰¹¹ İbn Nedim *Fihrist*'te (s. 36) şöyle demiştir: “كتاب تفسير عكرمة عن أبي عباس.” Hacı

Halife de *Keşfu'z-Zünun*'da (c. 5, s. 666) şöyle demiştir: “له تفسير القرآن” Halihazırda elimizde ona ait bir tefsir yoktur.

¹⁰¹² *Vefayatu'l-A'yan*, c. 3, s. 265.

¹⁰¹³ Bkz: A.g.e., s. 266.

¹⁰¹⁴ Mus'ab Zübeyri şöyle demiştir: “İkrime Haricilerin görüşünü taşıyordu.” (Bkz: *Tehzibu't-Tehzib*, c. 7, s. 240).

Zehebi, Ahmed b. Hanbel'in şöyle dediğini nakletmiştir: “İkrime'nin 'Sufri' olduğu söylenir.” (Bkz: Seyru'l-Âlami'n-Nubela, c. 5, s. 21). Ata demiştir ki: “O, İbadi idi.” Ali Medini şöyle der: “İkrime, 'Necde' görüşünü taşıyordu.” (Bkz: *Tehzibu't-Tehzib*, c. 7, s. 237).

Şii rical âlimlerinden Keşî, muttasıl senedle İmam Bakır'ın (a.s) şöyle buyurduğunu nakletmiştir: “Eğer İkrime'yi ölürken görseydim ona faydam dokunurdu.” İmam Sadık'a (a.s) soruldu: “Ebu Cafer'in ona nasıl bir faydası dokunabilirdi?” Buyurdu ki: “Sizin sahip olduğunuz itikadı ona telkin ederdi. Ama Ebu Cafer (a.s) onu göremedi ve ona faydası dokunamadı.”¹⁰¹⁵

Mamekani şöyle buyurmuştur:

... Her halükarda İbn Abbas'ın azatlısı İkrime'nin inhiraf ettiği konusunda kanıtı ihtiyaç yoktur. Nitekim Seyyid Tavus *Tahriru Tavusi*'de bu mevzuyu ikaz ederek şöyle demiştir: “İkrime'nin [müstakim] tarikte olmadığına delil oluşturan bir rivayet ulaşmıştır. Onun bu açıdan hali ortadadır ve rivayetin muteber olup olmamasına ihtiyaç yoktur.” Sarevi'nin (İbn Şehraşub) *Menakıb*'ta naklettiği haberden anlaşılan şu ki, İkrime, Eba Cafer'in (İmam Bakır, aleyhisselam) makamından habersizdi ve Hazret'in meziyetine inanmıyordu. O kadar ki İbn Abbas ve başkalarını Hazret'ten üstün tutuyordu. Allame de şöyle buyurmuştur: “O [İkrime] ashabımızdan değildir, bizim yolumuzda da değildir.”¹⁰¹⁶

“إِنَّمَا يُرِيدُ اللَّهُ لِيُذْهِبَ عَنْكُمُ الرِّجْسَ أَهْلَ الْبَيْتِ وَيُطَهِّرَكُمْ تَطْهِيرًا”¹⁰¹⁷ ayetinin izahında İkrime'den şöyle rivayet edilmiştir: “Bu ayetteki Ehl-i Bey'ten maksat sadece Peygamber'in eşleridir. Bu iddiada kim isterse onunla mübahale ederim.”¹⁰¹⁸

Gerçi bu rivayetin muteber bir senedi yoktur ve böyle bir sözün ondan sâdır olup olmadığı sabit değildir ama bu sözü söylemişse bile Şia'nın bu ayette bahsi geçen Ehl-i Bey'tin beş pâk kişiye veya On Dört Masuma mahsus olduğunda ittifak ettiği dikkate alınırsa söz konusu nakilden onun Şii olmadığı sonucu çıkartılabilir.

İzah: “Sufriyye”, Ziyad b. Asfar'ın ashabına, “İbadiyye” Abdullah b. İbad'ın ashabına, “Necedat” da Necde b. Amir Hanefi'nin (vefatı hicri 69) ashabına denilmektedir. Bu üç fırka, Haricilerin büyük fırkalarındandır. Bu fırkaların ortak noktası Osman'dan ve Hazret-i Ali'den (aleyhisselam) teberri etmeleri ve bunu tüm ibadetlerden öncelikli tutmalarıdır. Hatta bu iki isimden teberri etmeyenlerle evliliği sahih görmezlerdi. (Bkz: *el-Milel ve'n-Nihal*, Şehristani, c. 1, s. 110, 121 ve 123).

¹⁰¹⁵ *İhtiyaru Ma'rifeti'r-Rical*, c. 2, s. 477 ve 478.

¹⁰¹⁶ *Tenkihu'l-Makal*, c. 2, s. 256.

¹⁰¹⁷ Ahzab 33

¹⁰¹⁸ İbn Kesir, *Tefsiru'l-Kur'ani'l-Azim*, c. 3, s. 491, *el-Dürrü'l-Mensur*, c. 5, s. 198.

Sonuç itibariyle, nakledilenler gözönünde bulundurulduğunda denebilir ki onun Şii olduğu sabit değildir ve haberler de -sahih olmasalar bile- onun inhiraflına delalet eder. Haricilerden olması muhtemeldir ama buna da muteber bir delilimiz yoktur.

Güvenilirliği

İkrime Şii kaynaklarda mevsuk sayılmamıştır. Bilakis zayıf kabul edilmiştir. Ehl-i Sünnet kaynaklarında ise hem mevsuk görülmüş, hem de zayıf sayılmıştır. Şii rical âlimlerinden Allame onu ikinci kısımda (itimat edilmeyenler) zikretmiş ve şöyle demiştir: “İbn Abbas’ın mevlası İkrime bizim yolumuzda değildir. Bizim ashabımızdan da değildir.”¹⁰¹⁹ Mamekani şöyle demiştir: “Onun [İkrime] hakkında mevsuk olduğuna dair değerlendirme gelmemiştir.”¹⁰²⁰ *Netayicu’t-Tenkih*’te de şöyle demiştir: “İbn Abbas’ın mevlası İkrime zayıftır.”¹⁰²¹

Fakat Ehl-i Sünnet kaynaklarında İbn Hacer Askalani’nin nakline göre altı sahih müellifi, İkrime’nin hadislerine kendi sahihlerinde yer vermişlerdir. Ömer b. Fudayl, Osman b. Hakim’den şöyle nakletmiştir:

Ebu İmame b. Sehl b. Hanif ile oturmuştuk ki İkrime geldi. Dedi ki: “Ey Ebu İmame, ‘**اذكر ك الله**’ İbn Abbas’ın ne dediğini işitmedin mi? Demişti ki: İkrime’nin benden size rivayet ettiği herşeyi tasdik edin. Çünkü o bana yalan isnad etmez.” Ebu İmame dedi ki: “Evet. Buhari, ‘Ashabımızın hepsi [İkrime’nin hadisini] hüccet olarak kullanır’ dedi.” İbn Ebi Hatim şöyle demiştir: “Babama İkrime’nin nasıl biri olduğunu sordum. Dedi ki: İbn Muin, İcî ve Nesai de onu mevsuk kabul etmiştir.”¹⁰²²

Fakat buna mukabil şöyle de denmiştir: “Malik onu sika kabul etmemiştir ve [başkalarına] ondan rivayet etmemeyi emrederdi.”¹⁰²³ İbn Ebi Zîb şöyle demiştir: “İkrime sika değildir.”¹⁰²⁴ Ahmed b. Hanbel demiştir ki: “Hadisi değişikendir ve ondan, benim hiç bilmediğim farklı farklı (ha-

¹⁰¹⁹ *Ricalu’l-Hilli*, s. 245.

¹⁰²⁰ *Tenkihu’l-Makal*, c. 2, s. 256.

¹⁰²¹ *Tenkihu’l-Makal*, c. 1, s. 104 (*Netayicu’t-Tenkih*, madde 8027).

¹⁰²² Bkz: *Tehzibu’t-Tehzib*, c. 7, s. 234, 237 ve 239.

¹⁰²³ Bkz: *Tehzibu’t-Tehzib*, c. 7, s. 238.

¹⁰²⁴ *Seyru A’lami’n-Nubela*, c. 5, s. 25.

berler) naklediliyor.”¹⁰²⁵ Kasım şöyle demiştir: “İkrime yalancıydı. (Çünkü) sabah bir hadisi naklediyor, akşamsa onun tam tersini söylüyordu.”¹⁰²⁶

Said b. Müseyyeb de gulamı “Bered”e şöyle derdi: “Ey Bered! İkrime’nin İbn Abbas’a yaptığı gibi sen de bana yalan isnad etme.”¹⁰²⁷

Zikredilenlerden çıkan sonuç şudur ki, Şia nezdinde İkrime’nin güvenilirliği sabit değildir, ama Ehl-i Sünnet nezdinde de ihtilaflıdır.

Tefsirde Üstadı

İbn Hallikan şöyle der: “Hasin, İkrime’yi İbn Abbas’a bağışladık-tan sonra Kur’an ve sünneti İkrime’ye öğretmen için çok çaba harcadı.”¹⁰²⁸ İkrime’den Simak b. Harb’a şöyle dediği nakledilmiştir: “Sana tefsirden ne anlatıyorsam hepsi İbn Abbas’tandır.” İbn Hacer’in konuşmaları içinde de şöyle nakledilmiştir: “Abbas b. Mervezi demiştir ki, İkrime, tefsirde İbn Abbas’ın en bilgili talebesidir.”¹⁰²⁹

Buna göre onun tefsiri ve belki de tefsir dışındakileri de mevlası İbn Abbas’tan öğrendiği söylenebilir. Buna ilaveten şöyle denmiştir: “Ali b. Ebi Talib, Hasan b. Ali (a.s), Ebi Said ve başkalarından da rivayet etmiştir.”¹⁰³⁰ Gerçi onun için nakledilen vefat tarihi ve yaşı itibarıyla Hz. Ali’nin (a.s) şehadeti zamanında on üç yaşındaydı¹⁰³¹ ve bu yüzden Hazret’ten vasıtasız rivayet etmiş olması uzak ihtimaldir ama imkânsız değildir.

İlmi Seviyesi

İbn Hallikan şöyle der: “O [İkrime] Mekke’deki fakihlerden ve tâbiinden biriydi. Bir şehirden ötekine gezip durmuştur. İbn Abbas’ın ona şöyle dediği rivayet edilmiştir: “Git, insanlara fetva ver.” Said b.

¹⁰²⁵ A.g.e., s. 26.

¹⁰²⁶ A.g.e., s. 28.

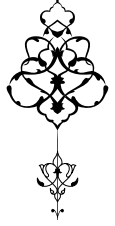
¹⁰²⁷ *Tehzibu’t-Tehzib*, c. 7, s. 237.

¹⁰²⁸ *Vefayatu’l-A’yan*, c. 3, s. 265.

¹⁰²⁹ El-Hudayri, Muhammed, *Tefsiru’t-Tâbiin*, c. 1, s. 180.

¹⁰³⁰ *Tehzibu’t-Tehzib*, c. 7, s. 235.

¹⁰³¹ Hicri 107 senesinde seksen yaşında vefat ettiği daha önce geçmişti. Ali’nin (aleyhi - selam) şehadeti ise hicri kırkıncı yıldadır.

Cübeyr'e, "Kendinden daha bilgili birini biliyor musun?" dendi. Şöyle cevap verdi: "İkrime."¹⁰³²

İbn Hacer onun hakkında şöyle demiştir: Yezid Nahvi, İkrime'den şöyle nakletmiştir: İbn Abbas bana dedi ki, "Git, insanlara fetva ver. Ben senin yaverinim." Ferezdak b. Cevas şöyle demiştir: Şehr b. Huşeb ile Cürcan'daydım. İkrime bulunduğumuz yere geldi. Şehr'e [b. Huşeb] dedim ki: "Yanına gitmeyecek miyiz?" Dedi ki: "Yanına gidin. Çünkü her ümmetin bir âlimi vardır. Hiç şüphe yok İbn Abbas'ın gulamı da bu ümmetin âlimidir." Abbas b. Mus'ab Mervezi şöyle demiştir: "İkrime tefsirde İbn Abbas'ın en bilgili talebelerindendi." Amr b. Dinar demiştir ki: Cabir b. Zeyd, İkrime'ye sormam için bana bazı meseleler verdi. Bana derdi ki, "İbn Abbas'ın gulamı bu İkrime bir deryadır. Ona sorun" Cerir, Mugire'den şöyle nakletmiştir: Said b. Cübeyr'e, kendinden daha bilgili birini bilip bilmediği soruldu. Dedi ki: "Evet biliyorum. İkrime." İsmail b. Ebi Halid şöyle demiştir: Şa'bi'nin şöyle dediğini işittim: Allah'ın kitabını İkrime'den daha iyi bilen kimse kalmadı." Said b. Ebi Arube, Katade'den şöyle nakletmiştir: "Tefsirde en âlimleri İkrime'dir."¹⁰³³

Her ne kadar bu nakiller onun yüksek ilim mertebesini gösteriyor olsa da bu nakillerin hiçbirinin muteber bir senedi bulunmadığı dikkatten kaçmamalıdır. Dolayısıyla bu nakillere dayanarak onun ilmi seviyesinin yüksek olduğu ispatlanamaz, bilakis hep bir ihtimal ve şüphe baki kalır. Rivayetlerin sahih olduğu varsayılsa bile onun hakkında söylenmiş âlimlik hiç tereddütsüz görecelidir. Çünkü o, İmam Hüseyin, İmam Secad ve İmam Bakır (a.s) gibi bir grup gerçek müfessirle çağdaştı ve sahip olduğu bilginin bu büyük şahsiyetlerle karşılaştırılması dahi imkânsızdır. Onu en bilgili kişi olarak tanıtan kimseler, eğer bunu söylemişlerse, güçlü kanaate göre vahiyle irtibatlı olmayan ve ilimde derinleşmiş sayılmayan kişiler arasında en bilgili olduğunu kasdetmiş olmalıdırlar.

Tefsir Görüşlerinin Özellikleri

Ona ait tefsir görüşleri arasında, aşağıda bazıları zikrettiğimiz birtakım özellikler göze çarpmaktadır:

¹⁰³² Vefayatu'l-A'yan, c. 3, s. 265.

¹⁰³³ Tehzibu't-Tehzib, c. 7, s. 235 ve 236.

- Kelimenin Manasını Beyan

Bazı yerlerde İkrime'ye ait tefsir, Kur'an'dan bir kelimenin manasını beyan şeklindedir. Mesela Allah Teâla'nın ¹⁰³⁴“تَعَالَى جَدُّ رَبِّنَا” sözünü izah ederken İkrime'nin şöyle dediği nakledilmiştir: ¹⁰³⁵“جلال ربنا”

Yine ¹⁰³⁶“فَسَارِبُونَ شُرَبَ الْهِيمِ” ayetinin izahında şöyle demiştir:

ای کشرب الهميم و هي الابل التي اصابها الهيام و هو شدة العطش فلا تزال تشرب الماء حتى تموت ¹⁰³⁷

Yine ¹⁰³⁸“وَأَصْحَابُ الرَّيِّسِ” ayetinin altında “الرَّيِّسِ” kelimesinin manası hakkında ondan şöyle nakledilmiştir: ¹⁰³⁹“و هو بئر رسوا فيها نبيهم اى القوه فيها”

- Örneklemenin Tayini

Bazı yerlerde ondan nakledilen tefsir, delilsiz ve şahitsiz örnekleme- nin tayin edilmesi biçimindedir. Bunun örneği şöyledir:

¹⁰⁴⁰“وَمَنْ أَحْسَنُ قَوْلًا مِّمَّنْ دَعَا إِلَى اللَّهِ وَعَمِلَ صَالِحًا وَقَالَ إِنِّي مِنَ الْمُسْلِمِينَ” ayetinin izahında İkrime'den şöyle nakledilmiştir: ¹⁰⁴¹“هم المؤذنون” Yani burada “Ben Müslümanlarımdım” diyen kimselerden maksat, ezan okuyanlardır. ¹⁰⁴²“أَفَمَنْ يُلْقَى فِي النَّارِ خَيْرٌ أَمْ مَنْ يَأْتِي آمِنًا يَوْمَ الْقِيَامَةِ” ayetinin izahında ondan şöyle nakledilmiştir:

¹⁰⁴³“الذى يلقي فى النار ابو جهل و الذى يأتى آمنا يوم القيامة هو عمار بن ياسر”
“Ateşe atılan kimse Ebu Cehil'dir ve kıyamet günü emniyette olacak kişi de Ammar b. Yasir”

¹⁰³⁴ Cin 3

¹⁰³⁵ El-Dürrü'l-Mensur, c. 6, s. 430.

¹⁰³⁶ Vakıa 55

¹⁰³⁷ Mecmeu'l-Beyan, c. 5, s. 221.

¹⁰³⁸ Furkan 38

¹⁰³⁹ Mecmeu'l-Beyan, c. 4, s. 170.

¹⁰⁴⁰ Fussilet 33

¹⁰⁴¹ Mecmeu'l-Beyan, c. 5, s. 13.

¹⁰⁴² Fussilet 40

¹⁰⁴³ Mecmeu'l-Beyan, c. 5, s. 15.

- Nüzul Ortamını Beyan

Ona ait tefsir görüşleri arasında Kur'an ayetlerinin nüzul ortamını ve olayını beyan eden bazı örnekler göze çarpmaktadır. Mesela

﴿وَلَا تَنْكِحُوا مَا نَكَحَ آبَاؤُكُمْ مِنَ النِّسَاءِ إِلَّا مَا قَدْ سَلَفَ إِنَّهُ كَانَ فَاحِشَةً وَمَقْتًا
وَسَاءَ سَبِيلًا﴾¹⁰⁴⁴

ayetinin izahında İkrime'den ve başkalarından, bu ayetin, cahiliye zamanında babasının karısıyla evlilik yapan kişiler hakkında nazil olduğu nakledilmiştir.¹⁰⁴⁵

﴿إِنَّمَا جَزَاءُ الَّذِينَ يُحَارِبُونَ اللَّهَ وَرَسُولَهُ... إِلَّا الَّذِينَ تَابُوا... غَفُورٌ رَحِيمٌ﴾¹⁰⁴⁶

ayetinin izahında İkrime'den, bu ayetin şirk ehli hakkında nazil olduğu nakledilmiştir.¹⁰⁴⁷

9- Katade b. Diame¹⁰⁴⁸

Şii ve Sünni tefsir kitaplarında tefsir görüşleri çokça nakledilen¹⁰⁴⁹ ve kendisine ait bir tefsir kitabından bahsedilen¹⁰⁵⁰ tâbiînin bir diğer müfessiri de Ebu'l-Hattab Katade b. Diame'dir. Hicri 61 yılında gözleri görmez halde doğduğu ve 117 senesinde vefat ettiği söylenir.¹⁰⁵¹

Mezhebi

Şii ve Sünni rical âlimlerinden hiçbirisi Katade'nin mezhebi hakkında herhangi bir söz söylememiştir. Fakat karineler onun Sünni olduğunu desteklemektedir.

¹⁰⁴⁴ Nisa 22

¹⁰⁴⁵ Mecmeu'l-Beyan, c. 2, s. 26.

¹⁰⁴⁶ Maide 33 ve 34

¹⁰⁴⁷ Mecmeu'l-Beyan, c. 3, s. 188.

¹⁰⁴⁸ Diame'de, "dal-ı mühmele" kesre, "ayn-ı mühmele" ise sükun ileldir. (Tehzibu't-Tehzib, c. 8, s. 315)

¹⁰⁴⁹ Ona ait tefsir görüşleri biraz ileride zikredilecektir.

¹⁰⁵⁰ Hacı Halife şöyle demiştir:

”تفسير قتاده بن دعامه و هو المشهور بابن السدوسي له طرق منها طرق خارجة بن مصعب السرخسي و قد زاد خارجة فيه من جهته مقدار الف حديث و طريق شيان بن عبدالرحمن النحوي و طريق معمر“

(Keşfu'z-Zünun, c. 1, s. 456). Fakat muhaddis Kummi, Adabu'l-Lugati'l-Arabiyye'den Katade'den geriye herhangi bir eser kalmadığını nakletmektedir. Sefinetu'l-Bihar, c. 2, s. 405.

¹⁰⁵¹ Bkz: Tehzibu't-Tehzib, c. 8, s. 315 ve 318.

1. Ehl-i Sünnet'in rical kitaplarında biyografisi zikredilmiştir. Şii rical kitaplarının çoğunda adı bile geçmemektedir.

2. Muhaddis Kummi, Katade'yi “سلونی”¹⁰⁵² diyen kişiler arasında saymıştır. Şia'dan hiçkimsenin bu iddiayı ortaya atmadığı ve hepsi de Sünni olan İbn Cevzi, Mukatil b. Süleyman, Vaiz Bağdadi ve diğerleri gibi kişilere bu iddianın nispet edildiği¹⁰⁵³ gözönünde bulundurulursa Sünni olma ihtimali güçlüdür.

3. İbn Saad, İbn Hibban ve Hanzala b. Ebi Süfyan gibi bir grup Ehl-i Sünnet âlimi ona “kader” (cebr) mesleğine nispet etmişlerdir. İbn Saad, Katade'yi sika tanıtarak şöyle demiştir: “Bir çeşit kader inancına sahipti.”¹⁰⁵⁴ Şia'dan kimsenin böyle bir inancı yoktur.

4. Kuleyni, *Ravza-i Kâfi'de*, Katade'nin Ehl-i Beyt mektebini izlediğine ve kendisini halkın mercii gösterdiğine işaret taşıyan, Katade ile İmam Bakır (a.s) arasında geçmiş sohbe dair bir rivayet nakletmiştir. Bu rivayetin bir bölümünün tercümesi şöyledir:

Zeyd Şehham şöyle anlattı: Katade b. Diame, Ebu Cafer'in (İmam Bakır aleyhisselam) yanına gitti. İmam buyurdu ki: “Ey Katade! Sen Basra'nın fakih misin?” Katade “Öyle söylüyorlar” dedi. Ebu Cafer (a.s) şöyle buyurdu: “Bana Kur'an'ı tefsir ettiğin haberi ulaştı.” Katade “Evet” dedi. Ebu Cafer (a.s) şöyle buyurdu: “Onu ilimle mi tefsir ediyorsun, yoksa cehaletle mi?” Cevap verdi: “Hayır, ilimle tefsir ediyorum.” Ebu Cafer (a.s) şöyle buyurdu: “Eğer ilimle tefsir ediyorsan, bu durumda sen sensin (yani zannettiğin mertebedesin) demektir. Öyleyse sana soru sorayım.” Katade “Sor” dedi...”¹⁰⁵⁵

Başka bir rivayette de Ebu Hamza Sumali'den şöyle nakledilmiştir:

¹⁰⁵² Bkz: *Sefinetu'l-Bihar*, c. 2, s. 405. “سأل” maddesinde de şöyle nakletmiştir: Katade Kufe'ye geldi ve dedi ki: “Ne isterseniz sorun” Ona sordular: “Süleyman aleyhisselamın karıncası dişi miydi, erkek mi?” Cevap veremedi. *Sefinetu'l-Bihar*, c. 1, s. 586.

¹⁰⁵³ *Münthe'l-Amal*, c. 1, s. 146.

¹⁰⁵⁴ *Tehzibu't-Tehzib*, c. 8, s. 317, 318.

¹⁰⁵⁵ عدة من اصحابنا عن احمد بن محمد بن خالد عن ابيه عن محمد بن سنان عن زيد الشحام قال دخل قتادة بن دعامة على ابي جعفر عليه السلام فقال يا قتادة انت فقيه اهل البصرة فقال هكذا يزعمون فقال ابو جعفر عليه السلام بعلم تفسره ام بجهل ال لا بعلم فقال له ابو جعفر عليه السلام فان كنت تفسره بعلم فانت انت و انا اسالك قال قتادة سل *Ravza-i Kafi*, c. 8, s. 212, hadis 485.

Allah Rasûlü'nün (s.a.a) mescidinde oturmuştum. Bir adam bana doğru geldi ve "Ebu Cafer'i tanıyor musun?" dedi. "Evet, ihtiyacın nedir?" dedim. Dedi ki: "Ona sormak üzere kırk mesele hazırladım. [Cevaplarından] hak olanları alıp bâtlı olanları bırakacağım." Sözüünü bitirmemişti ki Ebu Cafer (a.s) çıkageldi. Etrafında Horasan ve başka yerlerin insanları vardı ve haccın menasikini Hazret'e soruyorlardı. Çok geçmeden Hazret yerine oturdu. O adam da yanına ilişti. İnsanlar geri döndüğünde Ebu Cafer (a.s) adama döndü ve şöyle buyurdu: "Sen kimsin?" Dedi ki: "Ben Basralı Katade b. Dîame'yim." Ebu Cafer (a.s) şöyle buyurdu: "Vay sana ey Katade! Hiç şüphe yok Yüce Allah bazı kişileri yarattı ve onları halk üzerinde hüccetler kıldı. Onlar yeryüzünün kazıkları, onun fermanını ayakta tutanlar, ilimde onun seçtikleri..."¹⁰⁵⁶

Bu iki rivayetten açıkça görülmektedir ki o Şii, İmam Bakır'ın (a.s) takipçisi ve Hazret'in imametine inanan biri değildi. Bu arada birinci rivayetin senedinin ihtilaflı ve ikinci rivayetin senedinin de zayıf olduğunu belirtmek gerekir.¹⁰⁵⁷

Güvenilirliği

Katade Şii rical âlimlerince mevsuk bulunmamıştır.

Hatta "سلوني قبل ان تفقدوني" diyen kimseler arasında sayılması nedeniyle ve Emirülmüminin Ali'den (a.s) nakledilen "Bu ifadeyi benden sonra ancak bir yalancı iddia edebilir"¹⁰⁵⁸ rivayeti sebebiyle onun yalancı olduğu sonucuna varmışlardır. Bu istidlalde sened veya delalet bakımından sorunlar varsa da ve itimat edilemese bile yine de Şia nezdinde güvenilirliği sabit değildir.

Ama Ehl-i Sünnet'in rical âlimlerinden bir kesim onu mevsuk saymıştır. İbn Hacer *Takribu't-Tezhib*'te onu sika, sabit ve muhkem olarak tanıtmıştır.¹⁰⁵⁹ *Tehzibu't-Tezhib*'te onun sika olduğu İshak b. Mansur ara-

¹⁰⁵⁶ *Füruu Kafi*, c. 6, s. 258 ve 259, kitabul-et'ame, babu ma yentefi bini mine'l-meyteti ve ma la yentefi bini minha, hadis 1.

¹⁰⁵⁷ Birinci rivayetin senedindeki ihtilaf Muhammed b. Sinan sebebiyledir. İkinci rivayetin senedindeki zaafın sebebi de, sika olduğu ve olmadığı görüşleri eşit ağırlıktaki Muhammed b. Ali'dir.

¹⁰⁵⁸ *Münteha'l-Amal*, c. 1, s. 146.

¹⁰⁵⁹ *Takribu't-Tezhib*, c. 2, s. 123.

cılığıyla Yahya b. Muin'den; sika, emin ve hüccet olduğu da İbn Saad'ın rivayetinde nakledilmiştir.¹⁰⁶⁰

Dolayısıyla Ehl-i Sünnet nezdinde onun güvenilirliği sabittir ve Said b. Müseyyeb'ten naklettikleri dışındaki¹⁰⁶¹ rivayetlerin delil olarak kullanılabileceğini belirtmişlerdir.

Tefsirde Üstadı

Katade'nin tefsirde ve diğer ilimlerde üstadının kim olduğu hususunda, Katade'nin kendilerinden rivayet ettiği İbn Hacer'in adlarını verdiği çok sayıda kişi dışında elde yeterli bilgi yoktur. Bunların arasında sahabeden Enes b. Malik, Ebu Tufeyl, Ebu Said Hudri; tâbiîn müfessirlerden Said b. Müseyyeb ve İkrime dikkat çekmektedir. Yine İbn Hacer, Katade'nin Said b. Müseyyeb'in yanına gittiğini ve birkaç gün boyunca Said'e soru sorduğunu Selam b. Miskin'den, o da Amr b. Abdullah'tan nakletmiştir.¹⁰⁶² Buna göre Katade'nin, Said b. Müseyyeb'in ilminden istifade ettiği ve onun talebesi olduğu söylenebilir. Fakat İsmail Kadı da, Ali b. Medin'in, Katade'nin Said b. Müseyyeb'ten naklettiği hadisleri ağır tenkitle zayıf gösterdiğini nakletmiş ve şöyle demiştir: "O rivayetlerin çoğunda Katade ile Said arasında bazı kişilerin aracı olduğunu tahmin ediyorum."¹⁰⁶³ Bu rivayet gözönünde bulundurulduğunda Said b. Müseyyeb'in yanında onun talebesi olduğu ihtimali zayıftır. Zehebi onu, İbn Mesud'un tefsir medresesinin meşhur isimlerinden biri kabul etmiştir. Fakat bu iddiasına delil zikretmemiştir.¹⁰⁶⁴ Hatta İbn Mesud, onun "mervi anı"ları arasında sayılmamıştır.¹⁰⁶⁵

¹⁰⁶⁰ Bkz: *Tehzibu't-Tehzib*, c. 8, s. 318.

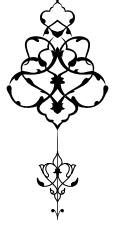
¹⁰⁶¹ Çünkü Said b. Müseyyeb'ten aktardığı rivayetler zayıf kabul edilmiştir. İbn Hacer şöyle der:
 "و قال اسماعيل القاصي في احكام القرآن سمعت علي بن المديني يضعف احاديث قتادة
 "عن سعيد بن المسيب تضعيفا شديدا و قال احسب ان اكثرها بين قتادة و سعيد فيها رجال
 (*Tehzibu't-Tehzib*, c. 8, s. 319).

¹⁰⁶² Bkz: *Tehzibu't-Tehzib*, c. 8, s. 315 ve 316.

¹⁰⁶³ A.g.e., s. 319.

¹⁰⁶⁴ Bkz: *el-Tefsir ve'l-Müfessirun*, c. 8, s. 315.

¹⁰⁶⁵ *Tehzibu't-Tehzib*, c. 8, s. 315.

İlmi Seviyesi

İbn Hacer, Katade hakkında Ehl-i Sünnet âlimlerinden, ilmi seviyesinin onlar nezdinde epey yüksek olduğunu anlatan sözler aktarmıştır. Matar Verrak'tan, Katade'nin son nefesine kadar hep öğrenci kaldığı ve ilim talep ettiği nakledilmiştir. Muammer'den şöyle rivayet edilmiştir: Zühri'ye, "Senin nezdinde Katade mi daha âlimdir, yoksa Mekhul mü?" dedim. Şöyle cevap verdi: "Katade" Ebu Zer'a'dan nakledildiğine göre Katade, Hasan'ın ashabı arasında en âlim olanıdır. İbn Hibban'dan, onun, Kur'an ve fıkıh konusunda insanların en bilgisi ve kendi zamanının hafızlarından olduğu rivayet edilmiştir.¹⁰⁶⁶

İbn Hallikan, Muammer'den şöyle nakletmiştir: Eba Amr b. Alâ'ya "وَمَا كُنَّا لَهُ مُقْرِنِينَ"¹⁰⁶⁷ ayetini sordum. Cevap vermedi. Ona dedim ki: "Katade, *مُقْرِنِينَ* kelimesinin *مطيقين* anlamına geldiğini söylüyor." Eba Amr sessiz kaldı. Ona dedim ki: "Sen ne diyorsun?" Şöyle dedi: "Katade(nin sözü) sana yeter. Eğer kader üzerine konuşmasaydı -halbuki Peygamber demişti ki, kaderden bahseden biri ortaya çıktığında ondan sakının-kendi zamanında kimseyi ona denk tutmazdım."¹⁰⁶⁸

Tefsir Görüşleri ve Kitabı

Başta Hacı Halife'nin, Katade'ye ait bir tefsir kitabını üç tarikle zikrettiği söylenmişti. Fakat hâlihazırda bu kitaptan eser yoktur. Varolan şey, aralarında -diğer tâbi'nin tefsir görüşleri gibi- Kur'an'dan bir kelimenin mana veya örneğini beyan, ayetler için nüzul olayını bildirme ve kaçınılmaz olarak diğer ayetleri delil getirmenin de bulunduğu tefsir kitaplarındaki ona ait tefsir görüşleridir.

Kısaca değinmiş olmak bakımından dipnotta bunlara örneklerin kaynaklarını zikretmele yetiniyoruz.¹⁰⁶⁹

¹⁰⁶⁶ *Tehzibu't-Tehzib*, c. 8, s. 317 ve 318.

¹⁰⁶⁷ Zuhuf 13

¹⁰⁶⁸ *Vefayatu'l-A'yan*, c. 4, s. 85.

¹⁰⁶⁹ Kur'an'dan bir kelimenin manasını beyan için bkz: *Mecmeu'l-Beyan*, c. 5, s. 8, ha-mim Secde suresi 16. ayetin izahı; s. 343, Hakka suresi 7. ayetin izahı; s. 344 aynı surede 10. ayetteki "المؤتفكات" kelimesinin izahı; s. 391, Müddessir suresi 33. ayetin izahı. Örneklemenin beyanına dair bkz: *Mecmeu'l-Beyan*, c. 5, s. 183, Necm suresi 48. aye-

10- Muhammed b. Ka'b Kurazi¹⁰⁷⁰

Ebu Hamza Muhammed b. Ka'b Kurazi de, Şii ve Sünni tefsir kitaplarında kendisinden tefsir görüşleri nakledildiğinden¹⁰⁷¹ ve Kur'an tefsirine dair bir telifi bulunduğu¹⁰⁷² belirtildiğinden tâbi'nin müfessirlerinden biri kabul edilmektedir. İbn Hacer Kurazi'nin doğum tarihini hicri 40 olarak verir¹⁰⁷³ ve vefat yılı hakkında muhtelif görüşleri (108, 117, 118, 119, 120 vs.) nakleder.¹⁰⁷⁴ Şöyle demektedir: "Muhammed Kurazi; Abbas b. Abdulmuttalib, Ali b. Ebi Talib, İbn Mesud, Amr b. As, Ebuzer ve Ebu Derda'dan rivayet etmiştir. Ama bütün bunların mürsel olduğu söylenmektedir."¹⁰⁷⁵ Aralarında İbn Abbas, Abdullah b. Cafer b. Ebi Talib, Bera, Cabir ve Enes'in de bulunduğu diğer bir gruptan da rivayet etmiştir.¹⁰⁷⁶

Mezhebi

İbn Şehraşub, Hakim Nişaburi'den, o da Muhammed b. Ka'b Kurazi'den şöyle dediğini rivayet etmiştir: Cuhfa'da uyuyordum. Allah Rasülü'nü (s.a.a) rüya âleminde gördüm. Huzuruna gittim. Bana buyurdu ki: "Filan, dünyada evlatlarımla ilgili yaptıklarınızdan dolayı mutluyum." Dedim ki: "Eğer onları terkedersem kime iyilik yaparım ki?" Şöyle buyurdu: "Ahi-rette seni ödüllendireceğim." Hazret'in yanında bir tabak hurma vardı. [Ondan] bir avuç alıp -onsekiz taneydi- bana ikram etti. Bunu onsekiz

tin izahı, s. 136, Hucurat suresi 11. ayetin izahı. Nüzul ortamını beyan için bkz: *el-Tibyan fi Tefsiri'l-Kur'an*, c. 10, s. 44, Tahrim suresi 1. ayetin izahı. Diğer ayetleri delil kullanmaya dair bkz: *Mecmeu'l-Beyan*, c. 3, s. 136, Hucurat suresi 11. ayetin izahı.

¹⁰⁷⁰ "قرطی" adı kaynaklarda ihtilaflı olarak zikredilmiştir. Mesela *Tenkihu'l-Makal*'da (c. 3, s. 178) "قرضى", *Menakıbu Âl-i Ebi Talib* (c. 4, s. 342) ve *Mucemu Ricali'l-Hadis*'te (c. 17, s. 178) "قرطی", *Tehzibu't-Tehzib*'te de (c. 9, s. 373) "قرطی" şeklinde geçmiştir.

¹⁰⁷¹ Bazı tefsir görüşlerini biraz ileride zikredeceğiz.

¹⁰⁷² Hacı Halife *Keşfu'z-Zünun*'da (c. 1, s. 275) şöyle demiştir:

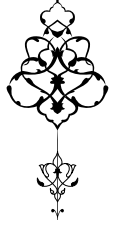
"تفسير القرطی هو محمد بن كعب القرطی ذكره الثعلبی فی الكشف"

¹⁰⁷³ *Takribu't-Tehzib*, c. 2, s. 203.

¹⁰⁷⁴ *Tehzibu't-Tehzib*, c. 9, s. 374.

¹⁰⁷⁵ İbn Hacer "یقال" (denilir ki) ifadesiyle onun belirtilen kişilerden rivayetinin mürsel olduğunu açıklamıştır. *Tehzibu't-Tehzib*, c. 9, s. 373. Fakat Muhammed Kurazi'nin bu kişilerden rivayetinin mürsel olduğu kesindir. Çünkü onlardan vasıtasız rivayet edemez.

¹⁰⁷⁶ A.g.e.

yıl daha yaşayacağıma yordum. Rüyamı unuttum. Ta ki bir gün Ali b. Musa el-Rıza'yı (a.s) görene dek. [Allah Rasûlü'nü (s.a.a) rüyada gördüğüm aynı yerde] oturmuştu. İnsanlar etrafında izdiham meydana getirmişlerdi. Hazret'in önünde bir tabak hurma duruyordu. Tam onsekiz tane olan bir avuç hurmayı bana ikram etti. Biraz daha ilave etmesini istediğimde buyurdu ki: "Eğer dedem daha fazla ikram etmiş olsaydı biz de [bu miktardan fazlasını] ikram ederdik." Bu rivayet *Tenkihu'l-Makal*¹⁰⁷⁷, *Mucemu Ricali'l-Hadis* ve başka yerlerde herhangi bir görüş belirtmeksiz nakledilmiştir ve Kurazi'nin Ehl-i Beyt (a.s) dostu olduğuna delaleti aşikârdır. Fakat rivayetin muteber bir senedi bulunmaması ve nakledeni- nin de onun methine delil oluşturamayacak Muhammed b. Ka'b olması bir yana, Muhammed b. Ka'b'ın vefat yılı ile İmam Rıza'nın (a.s) doğum tarihi uyuşmamaktadır. Çünkü Kurazi'nin vefatı, Hazret'in doğumundan öncedir. Gerçi onun vefat yılı ve İmam'ın doğum tarihi ihtilaflıdır¹⁰⁷⁸ ama Muhammed b. Ka'b'ın asgari vefat yılını (120) ve İmam'ın azami doğum yılını (148) kastediyorsak yine de o, Hazret'in doğumundan 28 sene önce vefat etmiş olmaktadır. Sonuç itibariyle rivayetin bâtil olduğu açıkça ortadadır ve onun Şiiliğine hiçbir delil kalmamaktadır. Aynı şekilde Sünni olduğuna da Ehl-i Sünnet'in rivayet ve rical kitaplarında adının geçmesi dışında bir dayanak yoktur. Bu ise Sünni olduğunu göstermekten çok daha genel bir şeydir. Dolayısıyla mezhebi bizim için belirsizdir.

Güvenilirliği

Şii kaynaklarında Muhammed Kurazi'nin mevsuk mu, zayıf mı olduğuna dair bir bilgi yeralmamaktadır. Fakat İbn Saad, İclî ve İbn Hacer gibi bir grup Ehl-i Sünnet âlimi onu mevsuk kabul etmişlerdir. İbn Hacer onu, "sıhah-ı sitte"nin ricalinden biri olarak göstermiş ve İbn Saad'dan şöyle nakletmiştir: "[Muhammed Kurazi] sika, âlim, kesiru'l-hadis ve vera idi." İclî'den de şöyle nakletmiştir: "O, Medineliydi ve tâbiündendi, sika, salih biri ve Kur'an'ın âlimiydi."¹⁰⁷⁹

¹⁰⁷⁷ Bkz: *Tenkihu'l-Makal*, c. 3, s. 178.

¹⁰⁷⁸ İmam Rıza'nın (aleyhisselam) doğumu 148 veya 153'tür. (Bkz: *Usûlü Kafi*, c. 1, s. 552; *Münteha'l-Amal*, c. 2, s. 256).

Muhammed b. Kaab'ın doğumu 108, 117, 118, 119, 120 vs. olarak belirtilmiştir. (Bkz: *Tehzibu't-Tehzib*, c. 9, s. 374).

¹⁰⁷⁹ *Tehzibu't-Tehzib*, c. 9, s. 374.

Üstadı ve İlmî Seviyesi

İbn Hacer, İclî ve İbn Saad onu mevsuk gösterirken aynı zamanda onun için “âlim” ünvanını kullanmışlardır.¹⁰⁸⁰ Birkaç tarikle Peygamber’in (s.a.a) şöyle buyurduğu nakledilmiştir:

İki kâhinden birinden, Kur’an’ı kendisinden sonra hiçkimsenin yapamayacağı derecede öğretecek bir adam doğacak. Rebîa, “Biz o kişinin Muhammed b. Ka’b, iki kahinin de Kurayza ve Nadir olduğu kanaatindeydik.”¹⁰⁸¹

İbn Hibban şöyle demiştir: “Kurazî, ilim ve fıkıh açısından Medine’nin âlimlerindendi.” Avn b. Abdullah’ın şöyle dediği nakledilmiştir: “Kur’an’ın tevilinde Kurazî’den daha bilgili hiçkimseyi görmedim.”¹⁰⁸²

Yukarıdaki rivayetler onun yüksek ilim seviyesini anlatıyorsa da bu rivayetlerin itibarı kâfi değildir ve Şii kaynaklarında bu konuda muteber bir delile rastlamıyoruz.

Tefsir ve diğer ilimlerde üstadı belli değildir. Şii rical kitaplarında da, ilminden yararlandığı veya kendisinden rivayet ettiği sahabeden bir şahsın adı zikredilmemiştir.

Tefsir Görüşleri ve Kitabı

Başta değinildiği gibi, Hacı Halife, Muhammad Kurazî’ye ait bir tefsir kitabı zikretmiştir. Fakat şu anda bu kitaptan eser yoktur. Varolan şey, tefsir kitaplarında atıfta bulunulmuş ve tâbiünün diğer müfessirlerinden o kadar da farklı olmayan ona ait tefsir görüşleridir. Onlardan bazı tefsir görüşleri için zikredilen özelliklerinden Kurazî’nin tefsir görüşlerinin özellikleri bilinebilir. Ona ait bazı tefsir görüşlerinin kaynaklarına dipnotta değinmekle yetineceğiz.¹⁰⁸³

¹⁰⁸⁰ Bkz: *Takribu’t-Tezhib*, c. 2, s. 203; *Tehzibu’t-Tezhib*, c. 9, s. 374.

¹⁰⁸¹ *Tehzibu’t-Tezhib*, c. 9, s. 374.

¹⁰⁸² A.g.e.

¹⁰⁸³ Bkz: *el-Dürü’l-Mensur*, c. 2, s. 7, En’am suresi 19. ayetin izahı; *Mecmeu’l-Beyan*, c. 3, s. 3, Tevbe suresi 2. ayetin izahı; s. 14, aynı surenin 19. ayetinin izahı.

İkinci Kısım

Tefsir Ekolleri ve Tefsirler

Birinci Bölüm

Mutlak Rivayet Ekolü

Mutlak Rivayet Ekolü

Mutlak rivayet tefsirinin ekolü derken kasdedilen, tefsirde, Kur'an ayetlerinin manasını anlarken hiçbir şekilde içtihadı uygun görmeyen, ayetler için rivayetlerde beyan edilen dışında hiçbir tefsiri muteber kabul etmeyen ve bu esasa göre Kur'an için yazılan tefsirde rivayetleri zikretmekle yetinmek gerektiğini söyleyen nazariye ve metoddur.

Kur'an tefsirinin tarihi boyunca bu ekolün taraftarları olmuştur. İbn Saad *Tabakat*'ta, Kasım b. Muhammed b. Ebi Bekr¹ ve Salim b. Abdullah b. Ömer'in² Kur'an'ı tefsir etmekten kaçındığını rivayet etmiştir. Ne zaman Ebu Vail Şakik b. Seleme'ye³ Kur'an'ın manasına ilişkin bir şey sorsa

¹ قال اخبرني عارم بن الفضل قال حدثنا حماد بن زيد عن عبيد الله قال كان القاسم لا يفسر يعنى القرآن قال اخبرنا محمد بن عمر عن ابن ابي الزناد عن ابيه قال ما كان القاسم يجيب الا فى الشئ الظاهر

(*Tabakatu'l-Kebir*, c. 5, s. 187). Onun hakkında şöyle demiştir:

قال محمد بن عمر مات القاسم سنة ثمان و مائة (108) و كان ذهب بصره و هو ابن سبعين او اثنتين و سبعين سنة و كان ثقة و كان رفيعا عاليا فقيها اماما كثير الحديث ورعا

(Bkz: A.g.e., s. 194).

² قال اخبرنا عارم بن الفضل قال حدثنا حماد بن زيد عن عبيد الله بن عمر بن حفص قال كان سالم لا يفسر

(A.g.e., s. 200). Şöyle denmiştir: 106 yılında Medine'de vefat etti ve Baki mezarlığına defnedildi. (Bkz: A.g.e., s. 201).

³ Bildirildiğine göre gençliğinde Peygamber'i (sallallahu aleyhi ve alihi) görmüştü. Fakat Hazret'i görmemiş ve Haccac zamanında vefat etmiştir. (Bkz: A.g.e., c. 6, s. 96 ve 102).

derdi ki: “**قد اصاب الله الذى به اراد**”⁴ “Allah, onunla ilgili her neyi murat ettiyse hata etmemiştir.”

Muhammed adında bir şahıstan şöyle rivayet etmiştir: Ayetin [manasını] Ubeyde’ye (b. Kays)⁵ sordum. Dedi ki, “Sakinma ve sağlam durma yolunu seç. Kur’an’ın ne hakkında nazil olduğunu bilenler dünyadan ayrıldı.”⁶

Bu haberlerden çıkan sonuç şudur ki, Kur’an’ın nüzul zamanına yakın olan hicri birinci yüzyılda da Kur’an’ı tefsir etmekten ve bu alanda içtihadından kaçınan kişiler vardı.

Rağıb⁷ *Mukaddimetu Camii’t-Tefasir*’de şöyle demiştir:

İnsanlar Kur’an’ı tefsir etmenin her âlim için caiz olup olmadığına ihtilafa düşmüşlerdir. Kimileri bu konuda katı davranmış; delil, fıkıh, nahiv, hadis, haber bilgisi engin ve edebiyatçı bir âlim bile olsa Kur’an’dan herhangi bir şeyi tefsir etmenin hiçkimse için caiz olmadığını, sadece Peygamber’in (s.a.a) rivayetleri, ayetlerin nüzulüne şahit olmuş sahabe ve (Kur’an’ın manalarını) onlardan öğrenmiş tâbiîn için caiz olduğunu söylemiştir.⁸

Şeyh Tusi, *Tibyan*’ın mukaddimesinde şöyle buyurmuştur:

واعلم ان الرواية ظاهرة فى اخبار اصحابنا بان تفسير القرآن لا يجوز الا بالاثار الصحيح عن النبى صلى الله عليه وآله وعن الائمة عليهم السلام الذين قولهم حجة كقول النبى صلى الله عليه وآله و ان القول فيه بالرأى لا يجوز⁹

Bil ki rivayet ashabımızın bildirdiği haberde zâhirdir. Buna göre Kur’an tefsiri, Peygamber’den (s.a.a) rivayet haricinde ve sözleri Peygamber’in (s.a.a) sözü gibi hüccet olan İmamlardan nakil dışında caiz değildir. Bu konuda reyle söz söylemek caiz bulunmamıştır.

⁴ A.g.e., c. 6, s. 100.

⁵ Anlatıldığında göre Nebiyy-i Ekrem’in (sallallahu aleyhi ve alihi) rihletinden iki yıl önce Müslüman oldu. Ama Hazret’i göremedi. Abdullah b. Mesud’un ashabındandı. Hicri 72 senesinde vefat etti. (Bkz: A.g.e., c. 6, s. 93-95).

⁶ *El-Tabakatu’l-Kübra*, c. 6, s. 94 ve 95.

⁷ Rağıb İsfehani adıyla bilinen Ebulkasım Hüseyin b. Muhammed, (vefatı hicri 565).

⁸ Rağıb İsfehani, Hüseyin b. Muhammed, *Mukaddimetu Camii’t-Tefasir*, s. 93.

⁹ *El-Tibyan fi Tefsiri’l-Kur’an*, c. 1, s. 4.

Bu iki sözden anlaşılmaktadır ki bu ekolün hem Ehl-i Sünnet içinde, hem de Şia arasında taraftarı vardı. Bir farkla ki, bu ekolün Sünni taraftarları tefsiri yalnızca Peygamber'in (s.a.a) rivayeti, sahabe ve tâbiîn için uygun görüyorlardı. Şii taraftarları ise tefsiri sadece Peygamber'in (s.a.a) rivayetiyle ve sözleri Peygamber'in (s.a.a) sözü gibi hüccet olan Masum İmamlardan nakil ile caiz kabul etmişlerdir.

Muhammed Emin Esterabadi¹⁰, dinin zaruri olmayan meselelerinin, bu cümleden olarak da usûl ve fûruda başvuru merciini Masumların (a.s) sözüyle sınırlı saymış ve bunun delillerini zikretmiştir.¹¹ Gerçi onun sözü doğrudan Kur'an tefsirine ve bunun nasıl olacağına ilişkin değildir, ama dinin teorik meselelerinde Masumların (a.s) sözünün tek başvuru mercii olması Kur'an ayetlerinin delaletini Allah Teâlâ'nın muradını keşfetmenin aracı saymamayı ve onu tefsir edip ortaya çıkardıktan sonra bile hüccet kabul etmemeyi gerektirir. Rivayet dışı tefsiri haram görmese de en azından onu itimat edilmez bulmakta, hüccet görmemekte, abes ve beyhude saymaktadır.

Şeyh Hürri Amuli¹² *Vesail*'de "babu ademi cevaz istinbatı'l-ahkam el-nazariyyeti min zevahiri'l-Kur'ani'l-Kerim min ba'di ma'rifeti tefsirihi mine'l-eimmeti, aleyhissalam" adında bir bab açmış¹³ ve bu babta birçok rivayeti biraraya getirmiştir. Buradan onun da nazari hükümleri Masum İmamların (a.s) tefsiri olmaksızın Kur'an-ı Kerim ayetlerinin zâhirinden istinbat etmenin caiz olmadığını düşündüğü anlaşılmaktadır. Yine *Fevaidu't-Tusiyye* kitabında 48. fâidede de bu konudan ayrıntılı olarak bahseder.¹⁴ Önce kendi görüşüne muhalif olanların ayet ve rivayetlerden istidlalini ele alıp cevap vermiş, sonra kendi görüşü doğrultusunda ayet ve rivayetlerle istidlalde bulunmuştur. Bu tartışmanın tamamından anlaşılan odur ki, o, içerik veya tefsirine muvafık bir nas (rivayet) gelmiş Kur'an naslarının ve zâhirinin delil olarak kullanılabileceğini düşün-

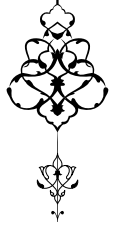
¹⁰ Muhammed Emin b. Muhammed Şerif Esterabadi, ünlü ahbari (vefatı hicri 1033), Ahbarilik mesleğini ihya için yazılmış *el-Fevaidu'l-Medeniyye* kitabının müellifi.

¹¹ Esterabadi, Muhammed Emin, *el-Fevaidu'l-Medeniyye*, s. 128.

¹² Şeyh Hürri Amuli adıyla meşhur Muhammed b. Hasan, (vefatı hicri 1104), çok kımetli *Vesailu's-Şia* kitabının müellifi, başka telifleri de vardır.

¹³ *Vesailu's-Şia*, v. 18, s. 129.

¹⁴ Bu konudan yaklaşık 33 sayfa bahsetmiştir. (Bkz: Hürri Amuli, Muhammed b. H - san, *el-Fuaidu't-Tusiyye*, s. 63-195)

mekte ama içeriğine veya tefsirine muvafık bir nas (rivayet) ulaşmamış Kur'an'ın zâhirinden istidlalde bulunulmasını ve nazari hükümlerinden istinbatı uygun bulmamaktadır.¹⁵

*Hadaik*¹⁶ sahibi, bazı ahbarilerin, Masumların (a.s) tefsiri dışında Kur'an'ın manasını anlamaya çalışmayı, hatta mesela “قُلْ هُوَ اللَّهُ أَحَدٌ” ayeti bile olsa mutlak olarak menettiğini bildirmektedir. Seyyid Nimetullah Cezairi'den şöyle nakletmiştir: Şiraz Mescid-i Camii'nde müçtehid üstad Şeyh Cafer Bahrani¹⁷ ve *Cevamiu'l-Kelime* sahibi muhaddis Şeyh¹⁸ bu mesele üzerine münazara ediyorlardı. Laf öyle bir yere geldi ki faziletli müçtehid ona şöyle dedi: “قُلْ هُوَ اللَّهُ أَحَدٌ” üzerine ne söylersin. Bu ayetin manasını anlamak için de rivayete ihtiyaç var mı?” Cevap verdi: “Evet. ‘Ehadiyet’in manasını, ‘ehad’ ile ‘vahid’ ve benzerleri arasındaki farkı hadisten başkasıyla anlayamayız.”¹⁹

Bir yerde iki grup rivayeti ve reyle tefsiri yasaklayan rivayetleri zikrettikten sonra şöyle demiştir: “Bu rivayetlerde reyin, bozuk niyetler nedeniyle hevaya ve doğal eğilime hamledilmesi, bu rivayetlerin söylediği şeyden hayli uzaktır. Bilakis, kendisi vesilesiyle önceki rivayetlerle birleşen bu rivayetlerin zâhiri manası şudur ki, rey[le tefsir], -Masumların (a.s) nakli olmaksızın sadece akılla tefsir demektir.”²⁰ Sözünün sonunda da reyle tefsiri yasaklayan rivayetleri, Masumların (a.s) tefsirine istinat etmeyen tefsire hamletmiştir.²¹

Tabii ki sözleri arasında “أَفَلَا يَتَذَكَّرُونَ الْقُرْآنَ أَمْ عَلَى قُلُوبٍ أَفْقَالُهَا”²² ayetinin izah ederken şöyle demiştir: “Biz bazıları gibi, bu ayet için örneklemeyi

¹⁵ Bkz: A.g.e., s. 163, 177, 183, 186.

¹⁶ Yusuf b. Ahmed Bahrani, (vefatı hicri 1186), *Hadaiku'n-Nadire fi Ahkami'l-Itreti't-Tahire ve el-Dürer el-Necefiyye* kitaplarının müellifi.

¹⁷ Şeyh Hürr Amulî'nin çağdaşlarından Cafer b. Kemaluddin, (vefatı hicri 1088), önceleri Şiraz'daydı, sonra Hindistan Haydarabad'a gitti ve orada umumi merce mertebesine erişti. Aynı yerde vefat etti. (Bkz: *Reyhanetu'l-Edeb*, c. 1, s. 230).

¹⁸ Allame Meclisi, Şeyh Hürr Amulî ve Seyyid Nimetullah Muhaddis Cezairi meşayihî -den Seyyid Mirza Cezairi adıyla tanınan Seyyid Muhammed olmalıdır. Son dönem hadis mecmualarından biri olan *Cevamiu'l-Kelim* kitabının müellifi. (Bkz: *el-Zeria*, c. 5, s. 253, madde 1213).

¹⁹ Bahrani, Yusuf b. Ahmed, *el-Dürer el-Necefiyye*, s. 169.

²⁰ A.g.e., s. 170.

²¹ A.g.e., s. 174.

²² Muhammed 24

dahi yasak kılacak biçimde Kur'an'ın cüz'i olarak anlaşılmasını külli olarak reddetmiyoruz. Çünkü ayetlerin, ilahi sınırları aşan kimseye vaat ve ceza bildirdiğine, zorlayıp tehdit ettiğine ve teşvik edip korkuttuğuna delaleti aşikârdır. Ayet üzerinde derinlemesine düşünmenin manası da budur.”²³

Sarfettiği sözlerin tamamından çıkan sonuç, bazı ayetlerin delaletini aşikâr gördüğü ve tefsire muhtaç bulmadığıdır. Fakat Kur'an'ın büyük bölümünü oluşturduğunu düşündüğü tefsire ihtiyaç olan yerlerde Masumların tefsirinden yardım almaksızın yalnızca akılla tefsiri reyle tefsir kabul etmektedir.

Kur'an-ı Kerim tefsiri üzerine kitap telif etmiş bir grup hadis âlimi ve müfessiri, bir şekilde Kur'an-ı Kerim ayetleriyle irtibatlı rivayetleri toplamakla ve bunları ayetlerin izahında zikretmekle yetinmiştir. Ayetlere uygun rivayetleri teşhisten başka hiçbir içtihad yapmamış, ayetlerin mana ve muradına dair hiçbir rey beyan etmemişlerdir.²⁴ Bu tarz tefsir yazımı bu ekole ve tefsir teorisine uygundur. Gerçi hepsi bu ekolün taraftarı olmayabilir ve Kur'an-ı Kerim'in manasını anlamayı rivayetlerde beyan edilmiş olanlarla sınırlı görmeyebilirler. Bilakis rivayetleri tefsirin kaynaklarından biri ve Kur'an'ın bir kısmının manasını anlamanın yollarından biri kabul ettiklerinden bu kitapları tefsirin kaynağı olarak kaleme almış -tefsirin kendisi olarak değil- ve müfessirler Kur'an tefsiri yaparken yardım alsın diye tefsir rivayetlerini bu kitaplarda toplamış olabilirler.²⁵ Meselenin izahı şudur ki, Kur'an tefsirinde rivayetlerden yararlanma konusunda üç nazariye sözkonusudur:

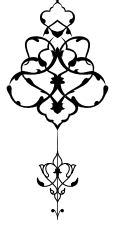
1. Kur'an tefsirinde rivayetlere ihtiyaç yoktur ve rivayetlerden yardım almaksızın Kur'an'ın bütün mana ve maarifi anlaşılabilir ve tefsir edilebilir.

2. Rivayetlerden yardım almaksızın Kur'an'daki hiçbir mesele anlaşılabilir ve rivayetlerde beyan edilmemiş bir mesele anlaşılabilir de-ğeri yoktur.

²³ *El-Dürr el-Necefiyye*, s. 171.

²⁴ Mesela Ehl-i Sünnet âlimlerden Suyuti ve İbn Ebi Hatim, Şia âlimlerden de Muha - med b. Mesud Ayyaşi, Abd Ali b. Cuma Arusi Huveyzi, Seyyid Haşim Bahrani sırasıyla *el-Dürru'l-Mensur*, *Tefsiru'l-Kur'ani'l-Azim*, *Tefsiru'l-Ayyaşi*, *Nuru's-Sakaleyn* ve *el-Burhan fi Tefsiri'l-Kur'an*'ı telif etmiştir.

²⁵ *El-Dürru'l-Mensur* ve *Nuru's-Sakaleyn* tefsiri incelendiğinde Suyuti ve Huveyzi'nin böyle kişiler oldukları anlaşılmaktadır.

3. Kur'an'ın mana ve maarifinin bir kısmı her ne kadar rivayetlerden yardım almaksızın anlaşılabilirse da Kur'an-ı Kerim'de vaki maarifin asli kısmının rivayetlerden yardım almaksızın elde edilemeyeceğine tereddüt yoktur. Bu grup tefsir yazarlarının birinci teorisinin taraftarı olmadıkları anlaşılmaktadır. Fakat ikinci veya üçüncü teorisinin her biri bu grup müfessirlerin tefsir ekolü kabul edilebilir ve bu tür tefsirlerin telifine kaynaklık etmiş olabilir. Öyleyse onların hepsi bu ekolün taraftarı görülebilir. Müfessirlerin bu kesimine mensup bir ismin, tefsirinin mukaddimesinden bu ekolün taraftarı olduğu anlaşılan ve tefsirini bu ekole göre yazan *el-Burhan fî Tefsiri'l-Kur'an* tefsirinin müellifi Seyyid Haşim Bahrani'nin (vefatı hicri 1107 veya 1109) delillerini tefsirini incelerken zikredeceğiz.

Her halükarda bu ekolün her zaman taraftar bulduğunda ve mutlaka incelenmesi lazım geldiğinde tereddüt yoktur.

Mutlak Rivayet Ekolü Taraftarlarının Delilleri

Bu ekolün taraftarlarının delillerini üç başlık altında inceleyeceğiz: mutlak rivayet ekolünfen başkasına delil bulunmaması, Kur'anî deliller, rivayet delilleri.

Mutlak Rivayet Ekolünden Başkasına Delil Bulunmaması

Emin Esterabadi, bu ekolün, “dinin zorunlu inançları dışındaki meselelerde başvuru merciini Masumların (a.s) sözüyle sınırlama” başlığı altında beyan ettiği ilk delilini, Masum İmamların (a.s) sözü dışındaki şeylere sarılmanın cevazına aşikâr bir delil bulunmaması şeklinde belirlemiştir. İddiasının başlığını ortaya koyduktan sonra şöyle demiştir:

ولى ادلة، الاول عدم ظهور دلالة قطعية و اذن فى جواز التمسك فى نظريات الدين بغير كلام العترة الطاهرة و لا ريب فى جواز التمسك بكلامهم فتعين ذلك و الادلة المذكورة فى كتب العامة و كتب متأخرى الخاصة على جواز التمسك بغير كلامهم مدخولة اجوبتها واضحة مما مهدناه و نقلناه لانطول الكلام بذكرها و دفعها²⁶

²⁶ el-Fevaidu'l-Medeniyye, s. 128.

“Benim için birtakım deliller vardır: Birinci delil, dinin nazari meselelerinde pâk itretin sözü dışındakilere sarılmanın cevazına iznin ve kesin delaletin aşîkar olmaması ve onların kelimâna sarılmanın cevazında kuşku bulunmamasıdır. O halde bu bir gerekliliktir. Ehl-i Sünnet’in kitaplarında ve Şîa’nın müteahhir ulemasının kitaplarında onların kelimândan başkasına sarılmanın cevazıyla ilgili zikredilmiş deliller tartışmalıdır. Onların cevapları, hazırlayıp naklettiklerimizden açıkça ortadadır. Sözü, bu delillere değinip onları çürüterek uzatmayacağız.”

Cevap:

Bu söze karşılık, Kur’an’ın zâhirinden Allah Teâlâ’nın muradının keşfedilebileceği, bunun hüccet olduğu ve ona güvenilebileceği sonucuna birkaç nedenle varmak mümkündür:

1. Kur’an-ı Kerim fasîh Arapça ile nazil oldu. Onu anlamanın metodu, insanların diyaloglarında kullandığı metodun aynısıdır. İnsanlar, ortaya çıktığı zamanda ve ona özgü edebi kurallara göre muttasıl ve munfasıl karineleri gözönünde bulundurarak kelimelerin örfî manalarından anladıklarına göre her sözde konuşanın muradını bilir ve onunla istidlal yapıp onu hüccet olarak kullanırlar. Bu metod bütün zamanlarda ve tüm insanların diyaloglarında geçerlidir. Yüce Allah bu metodu reddetmediğine ve anlamak için yeni bir metodu beyan buyurmadığına, hatta bilakis;

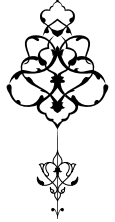
“إِنَّا أَنْزَلْنَاهُ قُرْآنًا عَرَبِيًّا لَعَلَّكُمْ تَعْقِلُونَ”²⁷ ve

“وَمَا أَرْسَلْنَا مِنْ رَّسُولٍ إِلَّا بِلِسَانٍ قَوْمِهِ لِيُبَيِّنَ لَهُمْ”²⁸

Buyurduğuna göre demek ki o da Kur’an-ı Kerim’de ve rasûlleri aracılığıyla insanlarla onların kendi lisanlarında konuşmuştur. Onun anlatma metodu da insanların kendi diyaloglarında kullandıkları metoddur. Dolayısıyla Kur’an ayetlerinin zâhirinden, kelimelerin örfî manalarının nüzul zamanında ve fasîh Arapça’nın kurallarına göre ayetlerin muttasıl ve munfasıl karineleri gözönünde bulundurularak anlaşılan şey, Allah Teâlâ’nın muradının keşfedilmesidir ve hüccettir. Kişi, Allah Teâlâ’nın belki de kelimâdaki zâhiri kasdetmemiş olabileceğini söylediğinde eğer ayetlerde, Peygamber’in ve İmamların rivayetlerinde karine araştırması yaptıktan

²⁷ Yusuf 2

²⁸ İbrahim 4

sonra ve bunun aksine bir karine bulunmadığında o söz insanların nazârında kulak verilecek ve önem gösterilecek bir şey olmaz. Karine arama metodu, Allah tarafından reddedilmemediği için Allah Teala'nın onayladığı ve teyit ettiği metod sayılır.

Eğer kelimelerin örfî manalarında veya ayetlerle ilgili edebî kurallarda ya da muttasıl ve munfasıl karinelerde kapalılık varsa ve bunun sonucunda yahut başka herhangi bir nedenle ayetlerin anlamı ve maksadı belirsiz ve tereddütlüyse tabii ki tefsire ihtiyaç ortaya çıkacaktır. O halde müfessir, uygun ilmi gayretle kapalılık ve tereddüdü bertaraf edebiliyor ve ayetlerin delaletini güzelce ortaya çıkarabiliyorsa; yine ayetlerdeki nesh ihtimalini, tahsis, takyid ve tevili diğer ayetler ve Masumların (a.s) rivayetleri üzerinde yaptığı araştırmayla sona erdirebiliyorsa onu Allah Teala'nın muradını keşfetmenin imkanına dönüş-türmesine, hüccet getirmesine ve onunla istidlal etmesine engel yoktur. Ama eğer büyük çaba göstermesine ve içtihadı rağmen kapalılığı veya tereddüdü bertaraf etmeyi başaramaz ve ayetlerin manasını ortaya çıkaramazsa bu durumda cehalet ve acziyetini itiraf etmeli, ayetin anlamı konusunda sessiz kalmalıdır. Tıpkı nasih mensuhu, tahsis ve takyidi, Kur'an'ın gerçek öğretmenleri tarafından yapılmış özel tefsiri, kayıt ve karine alıp almadığını araştırmadan Kur'an'ın zâhirine takılıp kalınmayacağı gibi.

2. İslam Peygamberi'nin (s.a.a), Kur'an'ı kendi nübüvvetinin mucizesi olarak ortaya koyduğu ve tüm muhaliflerinden, eğer kendi nübüvvetinden ve Allah'ın kelimından şüpheleri varsa onun benzeri bir sure veya söz getirmelerini istediğinde ihtilaf ve tereddüt yoktur. Bu meydan okuyuştan anlaşılmaktadır ki Kur'an-ı Kerim'deki surelerin anlamlarının beşer kelâmı olmadığı ve insanın onun gibi bir söz beyan edemeyeceği teşhis edilmiş olmakla birlikte tüm insanlar, hatta kâfirler için bile anlaşılabilir bir kitaptır. Çünkü manası Masumlar (a.s) dışındakiler için tamamen anlaşılabilir olmayan bir kelâmı meydan okunması makul değildir ve bu sözün, hikmetli Allah'tan ve şanı yüce Peygamber'den sadır olmasına imkân yoktur. Kur'an'dan bir sure ile de meydan okunduğu gözönünde bulundurulursa Kur'an'daki her sureyle ilgili olarak zikredilen ölçekteki anlamanın Masumlar (a.s) dışında kalanlar için

de mümkün olduğu ve bunun bazı surelere mahsus olmadığı sonucu çıkmaktadır.

Kur'an'daki surelerle meydan okumaktan maksadın, manasının Peygamber (s.a.a) tarafından tefsir edilip açıklanmasından sonra olduğunu öne süren sözün zayıflığı ortadadır. Çünkü birincisi, bu genel olarak Kur'an'ın meydan okumasına aykırıdır. İkincisi, kâfirlerin hiçbir manasını anlamadığı ve söyleyenin maksadını bilmediği bir kelamla meydan okunması ve Peygamber'in (s.a.a) nübüvvetini inkar edenlere onun tefsirini Peygamber'den işitmelerinin, mana ve maksadını ondan öğrenmelerinin ve sonra da eğer yapabiliyorlarsa onunki gibi bir sure getirmelerinin söylenmesinin manası yoktur.

3. Kur'an'daki ayetlerde, Kur'an'ın insanlar için beyan ve hidayet²⁹, öğüt almak için de kolaylaştırılmış olduğuna³⁰ sarih delalet vardır. Bazı ayetlerde Kur'an ve onun ayetleri üzerinde düşünmek ve ondan öğüt almak teşvik edilmiş³¹, hatta kimi ayetlerde onun üzerinde düşünmek kınanmıştır.³² Bu ayetlerden gayet açık anlaşılmaktadır ki Kur'an-ı Kerim'in bir kısım anlamları (malumatlar, hükümler, nasihatler) herkes için anlaşılabilir ve kolaydır. Herkes temel ve ihtiyaç duyulacak ilimleri tahsil etmek suretiyle ayetler üzerinde düşünerek birtakım konulardan haberdar olabilir ve ondan öğüt alabilir. Bu sebeple bazı ayetlerde, müşriklerin Kur'an üzerinde düşünmemesi ve eğer Allah'tan başkasından gelseydi içinde çok sayıda çelişki bulunacağının kınama konusu yapılmasından³³ anlaşıyor ki Kur'an'ın tamamı, içinde çelişki bulunmadığını anlayabilecek ölçüde müşrikler ve nübüvveti inkar edenler için bile anlaşılabilir.

²⁹ "شَهْرُ رَمَضَانَ الَّذِي أُنْزِلَ فِيهِ الْقُرْآنُ هُدًى لِّلنَّاسِ وَبَيِّنَاتٍ مِّنَ الْهُدَى وَالْفُرْقَانِ" (Bakara 185),

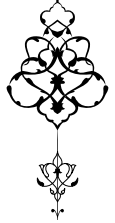
"هَذَا بَيَانٌ لِّلنَّاسِ وَهُدًى وَمَوْعِظَةٌ لِّلْمُتَّقِينَ" (Âl-i İmran 138)

³⁰ "وَلَقَدْ يَسَّرْنَا الْقُرْآنَ لِلذِّكْرِ فَهَلْ مِن مُّدْكِرٍ" (Kamer 17, 22, 32 ve 40)

³¹ "كِتَابٌ أَنْزَلْنَاهُ إِلَيْكَ مُبَارَكٌ لِّيَدَّبَّرُوا آيَاتِهِ وَلِيَتَذَكَّرَ أُولُوا الْأَلْبَابِ" (Sad 29)

³² "أَفَلَا يَتَذَكَّرُونَ الْقُرْآنَ أَمْ عَلَى قُلُوبٍ أَقْفَالُهَا" (Muhammed 24)

³³ "أَفَلَا يَتَذَكَّرُونَ الْقُرْآنَ وَلَوْ كَانَ مِنْ عِندِ غَيْرِ اللَّهِ لَوَجَدُوا فِيهِ اخْتِلَافًا كَثِيرًا" (Nisa 82)

Bu ayetlerde Kur'an-ı Kerim'e bakışın Nebiyy-i Ekrem'in (s.a.a) tefsir ve beyanından sonra olduğunu savunan söz, önceki izahta ifade edilen cevaba ilaveten, “هَذَا بَيَانٌ لِلنَّاسِ”³⁴ ve “وَلَقَدْ يَسِّرْنَا الْقُرْآنَ لِلذِّكْرِ”³⁵ tabiriyle de bağdaşmamaktadır.

Bu istidlalin, ayetlerle istidlalin caiz olup olmadığı üzerinde tartışma bulunduğu ve bunu ispat için ayetlerin delil getirilmesinin bätül döngü sayılacağı şeklindeki beyana dönmesindeki eleştiriye, tartışmanın, ayetlerin zâhiriyle istidlalin caiz olup olmamasıyla ilgili olduğu; değinilen ayetlerin de Kur'an-ı Kerim'in naslarından olup tartışma konusu yapılamayacağı cevabı verilmiştir.

Bu ve önceki izaha yönelik eleştiri hakkında söylenebilecek olan şey şudur ki, meydan okuyan ayetler ve zikredilen ayetler, tartışma konusu olmayan Kur'an naslarına dönüktür ve tartışmalı bir konu olan, Kur'an'ın zâhirin Allah Teâlâ'nın muradını keşfettirebileceği, hüccet oluşturabileceği ve onunla istidlal edilebileceğine delaleti yoktur ve istidlale konu olan ayetlere genel olarak istinat edilmesi bu sorunu ortadan kaldıramayacaktır. Çünkü ayetlerin mutlak halleriyle istidlal, tartışmalı bir alan olan Kur'an'ın zâhiriyle istidlal demektir ve bu istidlal de bätül döngüdür. Dolayısıyla bu ekolün, Kur'an'ın manalarını anlamayı mutlak olarak Masumlarla (a.s) sınırlayan ve dinin nazari meselelerinde başvuru merciini Masum İmamların (a.s) rivayetlerine münhasır kabul eden³⁶ müfrit nazariyesini reddederken bu iki izah delil olarak gösterilebilir. Ama bu ekolün, Kur'anın naslarıyla istidlali yasaklamayan ve “أَفَلَا يَتَذَكَّرُونَ الْقُرْآنَ أَمْ عَلَى قُلُوبٍ أَقْفَالُهَا”³⁷ ayetinin delil gösterilmesine cevaben, “Biz bazıları gibi, bu ayetteki manayı da ortadan kaldırmaya yolaçacak şekilde Kur'an'dan cüz'i anlamayı bütünüyle menetmiyoruz. Çünkü ayetlerin ilahi hududu aşan kişiye vaad, ceza, zorlama, tehdit ve teşvikiye delaleti aşıkârdır ve bu ayet üzerinde düşünmekten maksat da budur”³⁸ diyen mutedil taraftarların nazariyesini reddederken bu iki izah delil

³⁴ Âl-i İmran 138

³⁵ Kamer 17

³⁶ Bkz: *Fevaidü'l-Medeniyye*, s. 128.

³⁷ Muhammed 24

³⁸ Bkz: *el-Dürrü'n-Necefiyye*, s. 171.

gösterilemez. Tabii ki Kur'an'ın bütün surelerle ilgili meydan okumaları ve ³⁹”أَفَلَا يَتَذَكَّرُونَ الْقُرْآنَ وَلَوْ كَانَ مِنْ عِنْدِ غَيْرِ اللَّهِ لَوَجَدُوا فِيهِ اخْتِلَافًا كَثِيرًا“ ayetin-
deki kapsam ve genişliğin, herkesin Kur'an'daki manalardan bir mertebeyi anlamasının Kur'an naslarını aşan bir şey olduğuna delalet ettiği söyleniyorsa başkadır. Çünkü nübüvveti inkar edenlerin Kur'an'ındaki gibi bir sure getirmedeki acziyetlerini anlamaları ve yine Kur'an'da çelişki bulunmadığını görebilmeleri Kur'an'ın zâhirini anlamalarına ve bunun güvenilir olmasına bağlıdır. Aynı şekilde dil üzerinde düşünmeye tefekkür, anlama, düşünme ve hakikati kavrama anlamı verildiği⁴⁰ gözönünde bulundurulursa Kur'an üzerinde düşünme ayetlerinden, haklarında ayetlerde sarih delalet bulunmayan ve ancak ayetler üzerinde düşünme ile anlaşılabilcek mevzuların da güvenilir olduğu ve hüccet oluşturduğu sonucu çıkarılabilir. Fakat bu delaletin nas olmadığı, bilakis zâhir olduğu ve onunla istidlalin, bâtıl döngünün tartışma konusu olduğu söylenebilir.

4.

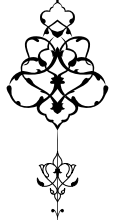
﴿هُوَ الَّذِي أَنْزَلَ عَلَيْكَ الْكِتَابَ مِنْهُ آيَاتٌ مُحْكَمَاتٌ هُنَّ أُمُّ الْكِتَابِ وَأُخَرُ مُتَشَابِهَاتٌ فَأَمَّا الَّذِينَ فِي قُلُوبِهِمْ زَيْغٌ فَيَتَّبِعُونَ مَا تَشَابَهَ مِنْهُ ابْتِغَاءَ الْفِتْنَةِ وَابْتِغَاءَ تَأْوِيلِهِ وَمَا يَعْلَمُ تَأْوِيلَهُ إِلَّا اللَّهُ وَالرَّاسِخُونَ فِي الْعِلْمِ يَقُولُونَ آمَنَّا بِهِ كُلٌّ مِنْ عِنْدِ رَبِّنَا﴾⁴¹

ayeti Kur'an ayetlerinin iki grup olduğuna delalet etmektedir: Muhkemat ve müteşabihat. Kınama konusu olan, müteşabihlerin ardına düşmektir. İlmi Allah'a ve ilimde derinleşmiş olanlara özgü kabul edilen de Kur'an'ın tevilidir. Fakat muhkemlerden meseleleri anlamanın ve bu ayetlerin zâhirini delil olarak kullanmanın karşılıklılık ve taksim karinesiyle manası yoktur. Kur'an'a "Kitab'ın tamamı" ve Furkan'a, amel edilmesi vacip

³⁹ Nisa 82

⁴⁰ Zübeydi, Muhammed Murtaza, *Tacu'l-Arus*'ta şöyle demiştir: “فالتدبر هو التفكير و” *Münteha'l-Ereb*'te şöyle denmiştir: “Tedebbür, düşünme, bir şeyin hakikatini kavrama”. *Lisanu'l-Arab*'ta şöyle denmiştir: “و التدبر التفكير فيه”. Zikredilen kitaplarda “دبر” kelimesine bakılabilir.

⁴¹ Âl-i İmran 7

olan muhkem kısmı anlamı veren rivayet⁴² de bu istidlali teyit etmektedir. Müteşabih ayetlerden olma ihtimali bulunmayan hiçbir ayetten bahsedilemeyeceğini, çünkü muhtemeldir ki mensuh olabileceğini ve rivayetler itibariyle mensuh ayetlerin de müteşabih ayetlerden olduğunu savunan görüşün⁴³ zayıflığı ortadadır. Zira öncelikle bu söz, Kur'an-ı Kerim'in asıl bölümünün muhkem ayetler olduğunu açık delaleti bulunan yukarıdaki ayete aykırıdır. İkincisi ayetlerin çoğunun mensuh olmadığı kesindir ve nesih ihtimali sözkonusu olan ayetler de onları nesheden ayetler araştırılıp bir nesheden bulunamadığında mensuh olmadıkları anlaşılabacaktır. Kur'an'ın zâhirinin ne muhkemlerden, ne de müteşabihlerden olmama ihtimali ve bu ayetin Kur'an'ın zâhiriyle çelişmediği sonucunun çıkarılması, bu ayetin Kitab'ın muhkem ve müteşabih olarak ikiye ayrıldığına açık delaleti bulunduğu dikkate alınırsa geçersizdir. Kur'an'ın zâhiri, her ne kadar bir kayıt ve karinenin varolduğu ihtimali bakımından munfasıl karinelerin araştırılmasından önce müteşabihlerden sayılsa da araştırma yapıldıktan ve onun için bir kayıt ve karine bulunmadığı anlaşıldıktan sonra Kur'an'ın muhkemlerindendir. Tıpkı rivayetlerin zâhirini, onun karşısında bir kayıt ve karine bulunmadığı anlaşıldıktan sonra herkesin, hatta bu ekolün taraftarlarının bile muhkemlerden kabul etmesi gibi.

5. Hz. Ali'nin (a.s) Malik Eşter'e ahidnamesinde

“فَإِنْ تَنَازَعْتُمْ فِي شَيْءٍ فَرُدُّوهُ إِلَى اللَّهِ وَالرَّسُولِ”⁴⁴ ayetinin altında şöyle geçmektedir: “فالرد الى الله الأخذ بمحكم كتابه” çekişmede Allah'a dönme ve Kitabındaki [ayetlerin] muhkemine istinattır.”

Bu ayet, altında geçen rivayet gözönünde bulundurulduğunda müminlere, çekişme ve ihtilaflarda Kur'an-ı Kerim'in muhkem ayetlerine istinat etmeleri emri vermektedir. Öyleyse muhkem ayetlerin manalarını anlamamız, onları delil olarak kullanmamız ve onlara istinat etmemizin yasaklanmaması bir yana, bilakis onlara uymamız emredilmiştir.

Şeyh Hürri (r.h) bu istidlaldeki soruna dair şöyle buyurmuştur: “Bu ayet, atuf ifade eden vav harfinin delalet ettiği gibi, çekişme zamanında

⁴² Bkz: *el-Burhan fî Tefsiri'l-Kur'an*, c. 1, s. 21, hadis 5.

⁴³ Bkz: *el-Fevaidu't-Tusiyye*, s. 171.

⁴⁴ Nisa 59

Allah'a ve Rasûl'e birlikte müracat etmeyi emretmekte, onlardan birine başvurmakla yetinmeye delalet etmemektedir. Bu bizim beğendiğimizdir, sizin beğendiğiniz değil. Çünkü her bir ayette nesh ve başka şeylerin birçok yönü muhtemeldir, bu mecburen araştırılmalıdır, ayetin manasına dair Peygamber'den veya İmamdan sahih ve sarih bir nassın varlığı dışında tamamlanamaz. Şu halde ayet bütünüyle iddiamızla mutabakat içindedir.”⁴⁵

Böyle bir sorun mevcut değildir. Çünkü her ne kadar bu ayette “وَالرَّسُولُ” kelimesinin “الله”a atfedilmesi, onun manasına dair varid olan rivayet hesaba katıldığında çekişme ve ihtilaflarda Kur'an'a ilaveten Allah Rasûlünün (s.a.a) sünnetine de başvurmak gerektiğine delalet ediyorsa da, bunun gereği, ayetlerin anlamının Allah Rasûlünün (s.a.a) sünnetini gözönünde bulundurarak elde edilebileceğinden fazlası değildir. Ama eğer araştırmayla sünnette ayetlerin zâhirine aykırı bir şey bulunmadığı anlaşılsa ayetlerin zâhirine başvurmanın caiz olmamasının açıklaması yoktur. Tıpkı sünnetin zâhiri bir hükme delalet ediyorsa, o hükme aşikar delaleti bulunan bir ayet olmadığında sünnetin zâhiriyle istidlale mani bir durum olmaması gibi. Öyleyse vav harfiyle atfın delalet ettiği şey, Kur'an-ı Kerim'e Allah Rasûlünün (s.a.a) sünnetiyle ilgili men-i istiğna'dır. Fakat bu iddiasına (tefsir eden veya ona muvafık bir rivayet bulunmadıkça hiçbir ayetin zâhiriyle istidlal yapılamayacağı) delalet etmez.

Bu açıklamadan anlaşılan odur ki, bu istidlalin

“فَلَا وَرَبِّكَ لَا يُؤْمِنُونَ حَتَّىٰ يُحَكِّمُوكَ فِيمَا شَجَرَ بَيْنَهُمْ”⁴⁶ veya

“وَمَا آتَاكُمُ الرَّسُولُ فَخُذُوهُ وَمَا نَهَاكُمْ عَنْهُ فَانْتَهُوا”⁴⁷ ya da

“وَلَوْ رَدُّوهُ إِلَى الرَّسُولِ وَإِلَىٰ أُولِي الْأَمْرِ مِنْهُمْ لَعَلِمَهُ الَّذِينَ يَسْتَنْبِطُونَهُ مِنْهُمْ”⁴⁸ ya-

hut “فَلْ إِنْ كُنْتُمْ تُحِبُّونَ اللَّهَ فَاتَّبِعُونِي”⁴⁹ kabilinden ayetlerle çelişkisi yoktur.⁵⁰

⁴⁵ El-Fuadu't-Tusiyye, s. 169 ve 170.

⁴⁶ Nisa 65

⁴⁷ Haşr 7

⁴⁸ Nisa 83

⁴⁹ Âl-i İmran 31

⁵⁰ Bu durumda onun iddia ettiği çatışma geçersizdir. (Bkz: el-Fevaidu't-Tusiyye, s. 170)

Zira bu ayetlerden çıkan sonuç, Allah Rasûlü'ne ve ululemre başvurma-
nın lüzumudur ve bu, araştırmayla muhalif veya muvafık bir rivayetin
bulunmadığı anlaşılan ayetin zâhiriyle istidlalden menetmez.

6. Mütevatir senedle Allah Rasûlü'nden (s.a.a) nakledilmiş sakaleyn
hadisinde⁵¹;

“انى تارك فيكم الثقلين كتاب الله وعترتى اهل بيتى ما ان تمسكتم بهما لن تضلوا ابداً”

ifadesiyle Kur'an'a sarılmanın itrete sarılmayla aynı hizada sapmamanın
şartı olarak gösterilmesinden gayet net biçimde anlaşıyor ki Kur'an-ı
Kerim'in maarif ve ahkâmını anlamamız, onunla istidlal ve ona istinat
etmemizin yasaklanması bir yana, üstelik ona sarılmak -bunun anlamı
da bilgi ve hükümleri ondan almak, kalp ve amelle ona bağlanmaktır.⁵²
insanın sapmamasının şartı olarak tanıtılmıştır. Gerçi bu hadiste itrete
sarılmak da Kur'an'a benzer şekilde ve sapmamanın şartı olarak gös-
terildiğine göre her meselede ve her ayette Masumların (a.s) rivayetle-
rine başvurmak lazımsa da eğer araştırmadan sonra bir ayetin manasını
beyan ederken Masumlardan (a.s) bir kayıt veya karine ve özel bir tef-
sir gelmediği anlaşırsa bu durumda ayetin zâhirine sarılmanın mene-
dilmesi bir yana, bilakis bu rivayet, onun mana ve tefsirini anlama yü-
kümlülüğü getiren sarılmanın⁵³ insanın sapmamasının şartı olduğuna
delalet edecektir.

7. Peygamber'den ve imamlardan (a.s), Müslümanları Kur'an-ı
Kerim'deki malumat ve hükümleri anlamaya teşvik den çok sayıda riva-
yet nakledilmiştir. Bunlardan bazı örneklerle değineceğiz:

a) Allah Rasûlü'nün (s.a.a) şöyle buyurduğu rivayet edilmiştir:

⁵¹ Bu rivayetin kaynaklarının bir kısmı kitabımızın birinci bölümü olan “Kur'an'ın tüm
anlamlarına vakıf müfessirler” bölümünde zikredilmiştir.

⁵² “تمسك” lugatta “almak, bağlanmak, sarılmak” manası gelir (Bkz: el-Misbahu'l-Münir,
s. 573). Bir şeyi almak, ona bağlanmak ve sarılmanın bir hissi sureti vardır, bir de
manevi. Kur'an-ı Kerim'in hidayet kitabı olduğu ve bu hadiste sapmamanın Kur'an
ve itrete sarılmakla ifade edildiği gözönünde bulundurulduğunda burada kastedilen
manevi suretidir. Onun manevi sureti de insanın Kur'an'ın maarif ve ahkâmını anla-
ması ve tam bir alakayla ona kalp ve amelle bağlanmasıdır.

⁵³ Çünkü Kur'an'a manevi sarılma, onun maarif ve ahkâmını anlamaya, mananın k -
palı olması durumunda gücü nispetinde o kapallığı giderme çabasına kıymet ver-
mektedir.

فاذا التبست عليكم الفتن كقطع الليل المظلم فعليكم بالقرآن... وهو الدليل يدل على خير سبيل و هو كتاب فيه تفصيل و بيان⁵⁴

“Fitneler ne zaman üzerinize karanlık gecenin parçaları gibi örtülürse Kur'an'a yönelin... O, en iyi yola yönlendiren delildir. İçinde [hakikatlere dair] tafsil ve beyan bulunan bir kitaptır.”

b) Hz. Ali'nin (a.s) şöyle buyurduğu rivayet edilmiştir:

فانظر ايها السائل فما دلکم القرآن عليه من صفته فاتم به واستضي بنور هدايته⁵⁵

“Bak ey [Allah'ın sıfatlarını] soran kişi. Allah'ın vasfı konusunda Kur'an'ın sana kılavuzluk ettiği şeyi izle ve onun hidayet nuruyla aydınlan.”

Yine Hazret'in şöyle buyurduğu rivayet edilmiştir:

و تعلموا القرآن فانه احسن الحديث و تفقهوا فيه فانه ربيع القلوب⁵⁶

“Kur'an'ı öğrenin, çünkü o en güzel sözdür. Onun üzerinde derinlemesine düşünün, çünkü o kalplerin baharıdır.”

Bir yerde de şöyle buyurduğu nakledilmiştir:

و عليكم بكتاب الله فانه الحبل المتين و النور المبين... و العصمة للمتمسك و النجاة للمتعلق⁵⁷

“Allah'ın kitabına yönelin. Çünkü o sağlam bir halat (irtibat dalı) ve aydınlık bir nurdur... Ona sarılan için ismet (sürçmeden masun kalma) ve asılan için [ilahi azaptan] kurtuluştur.”

Aynı şekilde şöyle buyurduğu nakledilmiştir:

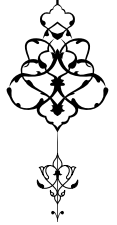
و اعلموا ان هذا القرآن هو الناصح الذي لا يغش و الهادي الذي لا يضل و المحدث الذي لا يكذب و ما جالس هذا القرآن احد الا قام عنه بزيادة و نقصان

⁵⁴ Usûlû Kafi, c. 2, s. 573, kitabu fadlî'l-Kur'an, hadis 2.

⁵⁵ Nehcû'l-Belağâ, s. 234, hutbe 90.

⁵⁶ A.g.e., s. 339, hutbe 109.

⁵⁷ A.g.e., s. 490, hutbe 155.

زيادة فى هدى و نقصان من عمى... و استدلوه على ربكم و استنصحوه على
انفسكم و اتهموا عليه آرائكم⁵⁸

“Bilin ki, bu Kur’an, ihanet etmeyen bir öğüt vericidir. Saptırmayan bir kılavuzdur. Yalan söylemeyen bir sözcüdür. Onun yanına, oradan artma ve azalma ile kalkmamış hiçkimse oturmamıştır. Hidayette artma ve körlükte (cahillikte) azalma... Onu Rabbinize [onu tanımada] delil yapın, nefisleriniz için ondan nasihat alın ve ona aykırı görüşlerinizi itham edin.”

Bu tür rivayetler epey fazladır, ama burada tamamını aktarmaya yerimiz bulunmuyor. Bu rivayetlerin tamamının, ister malumatlar, ister hükümler olsun Kur’an ayetlerinin en azından bir kısmının açık delalet taşıdığına ve istinat edilebilir olduğuna dair delil oluşturduğu inkar edilemezdir. Elbette ki ayetlerin manasını anlamada Peygamber’in ve Masum İmamların (a.s) tefsirine de dikkat edilmeli ve ayetlerin manası, ayetler için zikrettikleri kayıt ve karineler gözönünde bulundurarak tespit edilmelidir. Fakat eğer derinlemesine araştırmayla bir ayet konusunda onlardan özel bir tefsirin ulaşmadığı anlaşılırsa ayetin zâhiriyle istidlalin yasak olması bir yana, tam tersine bu rivayetlerin hükmüne göre bunu yapmaya mecburuz.

Haberleri Kur’an’a arzeden rivayetler⁵⁹, çelişkili rivayetlerin ilacı olmak üzere tercih edilenlerden birini Kur’an’a muvafık kılan rivayetler⁶⁰, kitaba muhalif olma şartını riayet edilmesi vacip olan şartlardan istisna tutan rivayetler⁶¹ Kur’an’ın zâhirinin hüccet olduğuna ve maarifin bir kısmını herkesin anlayabileceğine delalet eder. Sözün daha fazla uzamaması için bu istidlale değinmeyi ve onları açıklamayı gözardı ediyoruz.

⁵⁸ Nehcü'l-Belağa, s. 566 ve 567, hutbe 175.

⁵⁹ *El-Burhan fi Tefsiri'l-Kur'an* kitabında (c. 1, s. 28, bab 14) “باب ان كل حديث لا يوافق” başlığı altında haberleri Kur’an’a arzeden rivayetlerden on üç t - nesi zikredilmiştir.

⁶⁰ Bu rivayetler için şu kaynaklara bakılabilir: *Usûlü Kafi*, c. 1, s. 120; Fadlu'l-İlm, babu ihtilafi'l-hadis, hadis 10; *Vesailu's-Şia*, c. 18, s. 74, babu vucuhi'l-cem, beyne'l-ehadisil-muhtelifa, hadis 1, s. 80, hadis 19, s. 82, hadis 21, s. 84, hadis 29, s. 89, hadis 38.

⁶¹ Abdullah b. Sinan'ın, İmam Sadık'tan (aleyhisselam) naklettiği rivayet gibi: “المسلمون عند شروطهم الا كل شرط خالف كتاب الله عز وجل فلا يجوز” (*Vesailu's-Şia*, c. 12, s. 353, bab 6, ebvabu hıyar, hadis 2), aynı babın 1, 3 ve 4. hadislerine de bakılabilir.

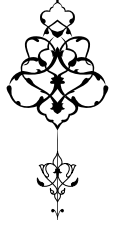
Kur'an'dan Deliller

Bu ekolün taraftarlarını tanıtırken açıklananlardan anlaşılmış olmalıdır ki bu ekolün mensupları mutedil ve müfrit olmak üzere iki seviyede ele alınmalıdır. *Hadaik* sahibi gibi bazıları, Masumların (a.s) tefsirinden yardım almaksızın akılla yapılan tefsiri reyle tefsir kabul etse de delaleti aşikâr olan ve tefsire ihtiyaç duyurmayan ayetlerden yararlanmayı münasip görmekte ve Kur'an'dan bir meseleyi anlamayı bütünyle menetmemektedir. Yine Şeyh Hür Amuli de Kur'an naslarından bir meseleyi anlamayı -ne kadar az olursa olsun- menetmemiş ve Kur'an'ın zâhiriyle istidlali, onun tefsiri hakkında veya muhtevasına muvafık bir rivayet ulaşmasına bağlamıştır. Fakat Emin Esterabadi gibi kimilerinin sözlerinden, Kur'an'ın maarif ve ahkâmını anlamayı mutlak olarak Peygamber'e ve Masum İmamlara (a.s) mahsus gördükleri ve bunların dışında kalanlar için hiçbir ayetle istidlali uygun bulmadıkları anlaşılmaktadır.

İfrat görüşün taraftarlarının kendi görüşlerini ispatlamak için Kur'an ayetlerini delil gösteremedikleri ortadadır, çünkü onların temellerine aykırıdır. Ama mutedil görüşün taraftarlarına göre Kur'an'la istidlalin kapısı üzerimize tamamen kapalı değildir. Çünkü Kur'an naslarıyla istidlali veya delaleti aşikâr olan yahut tefsirine ilişkin veya muhtevasına uygun rivayetlerin bulunduğu ayetlerle istidlali münasip görmektedirler. Fakat bu nazariyede nas olan veya onun sıhhatine ilişkin net bir delaleti bulunan bir ayet mevcut olmadığında mutedil görüş taraftarlarının delili de, tefsirlerine dair veya muhtevalarına uygun rivayetlerin ulaştığı ayetler ve rivayetlerdir. Hakkında bir tefsir veya muhtevalarına uygun rivayet bulunmayan ayetlerle istidlal ise sadece cedel ve hasmı ilzam babından olursa kabul görmüştür.

Bu çerçevede Şeyh Hür Amuli kendi iddiasına ve nazariyesine on sekiz ayeti delil olarak göstermiş ve bunu gerekçelendirirken iki sebep öne sürmüştür. Biri, hasmı ilzam babındandır, ikincisi ise takiyeye muhalif, ayetin zâhirine muvafık mütevatir rivayetlerdir.

Delil olarak kullandığı ayetler şöyledir:

1. ﴿وَإِذَا جَاءَهُمْ أَمْرٌ مِّنَ الْأَمْنِ أَوْ الْخَوْفِ أَدَّاعُوا بِهِ وَلَوْ رَدُّوهُ إِلَى الرَّسُولِ وَإِلَى أُولِي الْأَمْرِ مِنْهُمْ لَعَلِمَهُ الَّذِينَ يَسْتَنْبِطُونَهُ مِنْهُمْ﴾⁶²

Ayetin delaletini açıklarken şöyle buyurmuştur:

Bu ayet, Kur'an'ın Peygamber'e ve imamlara (a.s) döndürülmesinin vacip olduğuna ve Kur'an'dan istinbatın onlara müracaatı gerektirdiğine delalet etmektedir. Ayetin bu anlama gelen tefsirine ilişkin ve "ululem"den maksadın imamlar (a.s) olduğuna dair birçok rivayet gelmiştir. "رَدُّوهُ" kelimesindeki zamirin "أَمْرٍ"i ifade etmesi [Kur'an'ı değil] Kur'an'ı da içine almaktadır.⁶³

Fakat öncelikle "رَدُّوهُ" kelimesindeki zamirin Kur'an'ı ifade etmesi veya hatta onu kapsamaması bile ayetin zâhirine aykırıdır. İkincisi zamirin Kur'an'ı ifade ettiği veya hiç olmazsa kapsadığı farzedilse bile ayetin delaleti, bazı yerlerde Kur'an'ın mana ve maksadının bilgisinin Peygamber (s.a.a) ve imamlar (a.s) ile sınırlı olduğundan fazlası değildir ve delaleti başından beri aşıkâr olan veya münasip ilmi çaba ile aşıkâr hale getirilen ve araştırmayla bir kayıt ve karine bulunmadığı sonucuna varılmış Kur'an ayetleriyle istidlale aykırılığı bulunmamaktadır. Ayetin delaletini bu miktardan daha fazla umumileştiren bir rivayet onun tefsirinde zikredilmemiştir.⁶⁴

2. ﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا أَطِيعُوا اللَّهَ وَأَطِيعُوا الرَّسُولَ وَأُولِي الْأَمْرِ مِنْكُمْ فَإِن تَنَازَعْتُمْ فِي شَيْءٍ فَرُدُّوهُ إِلَى اللَّهِ وَالرَّسُولِ إِن كُنتُمْ تُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ﴾⁶⁵

Ayetin delaletini açıklarken şöyle buyurmuştur:

"رَدُّوهُ إِلَى اللَّهِ وَالرَّسُولِ" cümlesi, Kur'an'a ve Peygamber'e (s.a.a) müracaat etmenin vacipliğine birlikte delalet etmektedir. Öyleyse mükellef bunlardan birine başvurma ile omuzlarına yüklenen yükümlülüğün kurtulmuş olmayacaktır. Lakin Peygamber'e (s.a.a) rücu eden kimse, pek

⁶² Nisa 83

⁶³ El-Fevaidu't-Tusiyye, s. 186.

⁶⁴ Bkz: el-Burhan fi Tefsiri'l-Kur'an, c. 1, s. 399.

⁶⁵ Nisa 59

çok ayetin ve mütetavir rivayetlerin deliliyle ve Rasül'ü (s.a.a) izleme talimatının delalet ettiği şey itibariyle her ikisine de rücu etmiş olacaktır. Fakat sadece kitaba müracaat eden kimse, nesh ve başka şeylerin muhtemel olması bakımından ve Rasül'ün (s.a.a) onunla ilgili tefsirini bilmesi nedeniyle her ikisine de başvurmuş sayılmayacaktır.⁶⁶

Fakat bu ayetten, ihtilaflarda Allah'ın kelamına başvurmanın yanı sıra Peygamber'e de (s.a.a) müracaat etmek gerektiği ve hakkı tayin ederken Kur'an'la yetinilemeyeceği anlaşılmaktadır. Ama eğer bir ayetin delaleti aşikar olursa veya uygun ilmi çabayla aşikar hale gelirse ve derinlemesine araştırmayla neshin vuku bulmadığı ve Peygamber'in (s.a.a) onun için herhangi bir kayıt ve karine ya da özel bir tefsir beyan etmediği anlaşırsa bu ayet, onunla istidlalin caiz olmadığına delalet etmekle kalmaz, bilakis Allah'ın kelamına müracaat buyruğu, o ayete de dikkat edilmesi ve istidlale konu edilmesini gerektirir.

3. ﴿وَإِذَا قِيلَ لَهُمْ تَعَالَوْا إِلَىٰ مَا أَنزَلَ اللَّهُ وَإِلَى الرَّسُولِ رَأَيْتَ الْمُنَافِقِينَ يَصُدُّونَ عَنْكَ صُدُودًا﴾⁶⁷

Ayetin delaletini belirtirken şöyle buyurmuştur:

Bu ayet, yani “تَعَالَوْا إِلَىٰ مَا أَنزَلَ اللَّهُ وَإِلَى الرَّسُولِ” kısmı, önceki ayetin delaletini beyan ederken geçtiği gibi, her ikisine de (kitap ve Rasül -sallallahu aleyhi ve alihi-) müracaatın vacip olduğuna delalet eder⁶⁸ ve bu istidlale verilecek cevap da önceki ayetin cevabından anlaşılmaktadır.

4. ﴿فَلَا وَرَبِّكَ لَا يُؤْمِنُونَ حَتَّىٰ يُحَكِّمُوكَ فِيمَا شَجَرَ بَيْنَهُمْ ثُمَّ لَا يَجِدُوا فِي أَنفُسِهِمْ حَرَجًا مِّمَّا قَضَيْتَ وَيُسَلِّمُوا تَسْلِيمًا﴾⁶⁹

Bu ayetin delaletini beyan ederken şöyle buyurmuştur:

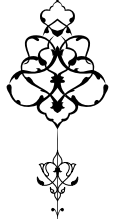
Bu ayet, yani “مَا شَجَرَ بَيْنَهُمْ” cümlesinin umuma ilişkin olduğu [yani her türlü ihtilaf ve çekişmede Peygamber'in -sallallahu aleyhi ve alihi- hakim

⁶⁶ El-Fuadu't-Tusiyye, s. 187.

⁶⁷ Nisa 61

⁶⁸ El-Fevaidu't-Tusiyye, s. 187.

⁶⁹ Nisa 65

yapılması ve ona teslim olunması] gayet açıktır. Nasih ve mensuh, âmm ve hâs vb. -Kur'an'ı anlamada ihtiyaç duyulan herşey- “مَا شَجَرَ بَيْنَهُمْ” [kaynakların]dandır. Şu halde bu tür işlerde Peygamber'e (s.a.a) başvurmayan kimse bu ayetin hükmüne göre mümin sayılmayacaktır. Naslar gözönünde bulundurulduğunda [masum] imamlara müracaatın Peygamber'e (s.a.a) müracaat anlamına geldiği, Hazret'in ilminin onlarda, onların ilminin de Hazret'te olduğu anlaşılmaktadır.⁷⁰

Cevap:

Bu ayetin delalet sınırı, onun beyanına göre bile eğer nesih, tahsis, takyid, tefsir ve ayetin manasını beyanda ihtilaf varsa Peygamber'e ve Masum İmamlara (a.s) müracaat etmek ve onların buyurduğu herşeyi kabul etmek gerektiğinden öteye geçmemektedir. Ama eğer ayetin manası aşikar ise veya münasip ilmi çabayla aşikar hale getirilmişse ve derinlemesine araştırmayla Peygamber ve Masum İmamların (a.s) bu konuda tahsis, takyid ve özel bir tefsiri bulunmadığı anlaşılmışsa bu ayet, kendisiyle istidlali ve ondan meseleleri anlamayı reddetmeye delalet etmez.

5. ﴿مَنْ يُطِيعِ الرُّسُولَ فَقَدْ أَطَاعَ اللَّهَ وَمَنْ تَوَلَّىٰ فَمَا أَرْسَلْنَاكَ عَلَيْهِمْ حَفِظًا﴾⁷¹

Bu ayetin delaletini anlatırken şöyle buyurmuştur:

Bu ayet, Allah Rasülü'ne (s.a.a) itaate sırt çeviren ve Hazret'e müracaat etmeyen kimseyi tehlide delalet etmektedir. Böyle olunca, nasihi mensuhtan ve âmmi mahsustan ayırt etmede Hazret'in beyanına sırt çeviren, Kur'an'ı tefsir ve tevilde kusurlu rey ve zannıyla amel eden kimseyi de kapsamaktadır. İstenen de işte budur.⁷²

Cevap:

Eğer onun istediği şey, bu ayetin delaletini anlatırken ifade ettiği şey ise, yani iddiası, Kur'an'ı tefsir ederken Allah Rasülü'nün (s.a.a) beyanına da dikkat etmek gerektiği ise biz de onunla aynı fikirdeyiz. Fakat bu durumda, Peygamber'den ve Masum İmamlardan tefsirine ilişkin herhangi

⁷⁰ El-Fevaidu't-Tusiyye, s. 187.

⁷¹ Nisa 80

⁷² El-Fevaidu't-Tusiyye, s. 188.

bir beyanın gelmediği ayetlerin zâhirinden malumatı anlamak ve nazari ahkâmı istinbat etmek menedilemeyecektir. Çünkü derinlemesine araştırma yapmış ve Peygamber'den (s.a.a) bir ayetin zâhirine aykırı bir kayıt ve karine bulamamış kimse, eğer ayetin zâhiriyle istidlal ederse ve bir meselede onu kullanırsa ayetin tehdidi kapsamına girmeyecek ve Allah Rasûlüne (s.a.a) itaate sırt çevirmemiş olacaktır.

6. ﴿وَإِنَّ الَّذِينَ اخْتَلَفُوا فِيهِ لَفِي شَكٍّ مِّنْهُ مَا لَهُمْ بِهِ مِنْ عِلْمٍ إِلَّا اتِّبَاعَ الظَّنِّ﴾⁷³

Bu ayet, Hz. İsa (a.s) konusunda ihtilafa düşen ve zanna dayanarak “onu öldürdük” diyen Yahudileri kınamaya dairdir.

Bu ayetin delaleti konusunda kendi iddiasına göre şöyle buyurmuştur:

Bu ayet, ihtilaf ve şüphe sırasında kendi zanlarını takip ettikleri için onları kınamıştır. Bu kınama, onun hakkında tartıştığımız şeyi de kapsamaktadır ve zanni istidlallerin hiçbirinin hüccet oluşturmadığına delalet etmektedir.⁷⁴

Delil getirdiği onuncu⁷⁵ ayet

﴿وَلَا تَقُفْ مَا لَيْسَ لَكَ بِهِ عِلْمٌ إِنَّ السَّمْعَ وَالْبَصَرَ وَالْفُؤَادَ كُلُّ أُولَٰئِكَ كَانَ عَنْهُ مَسْئُولًا﴾⁷⁶

ayetidir. Bu ayetin delaletini beyan ederken şöyle buyurmuştur:

Bu ayet, ilim ifade etmeyen bir şeyi takip etmeyi yasaklamaya dair apaçık bir nastr ve (ayetlerin) zâhiri de, itiraf edildiği gibi, tahminden başka hiçbir şeyi ifade etmemektedir.⁷⁷

Delil gösterilen on ikinci ayet, ﴿إِنْ يَتَّبِعُونَ إِلَّا الظَّنَّ وَإِنْ هُمْ إِلَّا يَخْرُصُونَ﴾⁷⁸ ayetidir. Bu ayetin delaletini beyan ederken altıncı ve onuncu ayetin

⁷³ Nisa 157

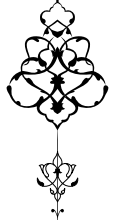
⁷⁴ El-Fevaidu't-Tusiyye, s. 188.

⁷⁵ Belirtmek gerekir ki onuncu, on ikinci, on üçüncü ayetten ta on sekezinci ayete kadar verilen cevap altıncı ayetin cevabının benzeri olduğundan bu ayetlerdeki istidlali altıncı ayetten sonra zikrettik ve o ayetlerin tamamındaki istidlale aynı yerde cevap verdik.

⁷⁶ İsra 36

⁷⁷ El-Fevaidu't-Tusiyye, s. 189.

⁷⁸ Yunus 66

izahında zikrettiklerine ilaveten şöyle buyurmuştur: Zannı takip etmeyi kınamaya dair Allah'ın sözünü dinin usulü ile sınırlayanların belirttiği sorun söz konusu değildir. Çünkü bu sınırlamanın delili yoktur. Şüphelere verdikleri [bu tahsiste sarıldıkları] cevaplar gelecektir. [Bizzat kendileri] zikretmişlerdir ki, hâs sebep âmmı tahsis etmez. Öyleyse burada o sözü nasıl gözardı etmişlerdir? Buna ilaveten, usulde de zanni delillere veya öncüllerinden bazıları zanni olan delillere itimat edildiğini görmekteyiz. Özellikle fıkıh usulünde onlar için zanni olmayan delil bulunması uzak ihtimaldir.⁷⁹

On üçüncü ayetten on sekizinci ayete kadar hepsi bu kabildendir ve o ayetlerdeki istidlali bu ayetlerdeki gibidir. Bu bakımdan o ayetlerdeki istidlalini tek tek sıralamaktan kaçınıyor ve o ayetleri dipnotta belirtmekle yetiniyoruz.⁸⁰

Cevap:

Bu ayetlerin zannı izlemeyi yasakladığı ve kınadığına dair delaleti inkâr edilemez. Ama bu yasaklama ve kınamanın Kur'an'ın zâhiriyle istidlali kapsayıp kapsamadığı meselesi, herşeyden önce rivayetlerin zâhiriyle istidlalle çelişmektedir. Çünkü eğer Kur'an'ın zâhiriyle istidlal, zanni olduğundan dolayı bu ayetlerdeki kınamanın kapsamına giriyorsa, delil

⁷⁹ El-Fevaidu't-Tusiyye, s. 189 ve 190.

⁸⁰ Onüçüncü ayetten onsekizinci ayete kadar:

13. ”وَذَلِكُمْ ظَنُّكُمُ الَّذِي ظَنَنْتُمْ بِرَبِّكُمْ أَرْدَاكُمْ فَأَصْبَحْتُمْ مِنَ الْخَاسِرِينَ فَإِنْ يَضْرِبُوا فَالْتَأْزُ

مَثْوَى لَهُمْ“ (Fussilet 23-24)

14. ”وَمَا لَهُمْ بِذَلِكَ مِنْ عِلْمٍ إِنْ هُمْ إِلَّا يَظُنُّونَ“ (Casiye 24)

15. ”يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اجْتَنِبُوا كَثِيرًا مِّنَ الظَّنِّ إِنَّ بَعْضَ الظَّنِّ إِثْمٌ وَلَا“ (Hucurat 12)

16. ”إِنْ يَتَّبِعُونَ إِلَّا الظَّنَّ وَمَا تَهْوَى الْأَنفُسُ“ (Necm 23)

17. ”وَمَا لَهُمْ بِهِ مِنْ عِلْمٍ إِنْ يَتَّبِعُونَ إِلَّا الظَّنَّ وَإِنَّ الظَّنَّ لَا يَغْنِي مِنَ الْحَقِّ شَيْئًا“ (Necm 28)

18. ”وَإِنْ تُطِيعُوا أَكْثَرَ مَن فِي الْأَرْضِ يُضِلُّوكَ عَنْ سَبِيلِ اللَّهِ إِنْ يَتَّبِعُونَ إِلَّا الظَّنَّ وَإِنْ هُمْ

إِلَّا يَخْرُصُونَ“ (En'am 116)

Kendisinin bu ayetlere dair istidlali için bkz: El-Fevaidu't-Tusiyye, s. 190 ve 191.

gösterenin de kabul ettiği gibi rivayetlerin zâhiriyle istidlalin de böyle olması gerekir.

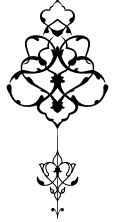
İkincisi, Allah Teâla'nın Kur'an-ı Kerim'de Arapça ile ve halkın lisanıyla söz söylediği, meseleleri anlatırken izlediği metodun da insanların kendi diyaloglarında kullandığı metod olduğu ve halkın, araların-daki diyaloglarda kelamın zâhirine göre hükmettiği; konuşanın, sözünün zâhirini maksadının delili yaptığı ve muhatapların da konuşanın sözünün zâhiriyle onun maksadını keşfettikleri gözönünde bulundurulmalıdır. Bu iki nokta hesaba katıldığında ayetlerin zâhirinin, derinlemesine araştırmadan sonra ve herhangi bir kayıt ve karine almadıkları tespit edildiğinde Allah Teâla'nın muradını keşfetmeyi sağlayacağı ve onunla istidlalin zanni olmadığı, dolayısıyla kınamanın da kapsamına girmediği anlaşılacaktır. Ayrıca zanni bile olsa Allah onunla istidale ve ona itimat etmeye ve kendi muradının kâşifi olarak kullanmaya izin vermiştir. Bu ayetlerdeki yasaklama ve kınama ise müstesnadır. Allah'ın iznini, insanların delil getirme metodundan, böyle bir zanna itimat duyulmasından ve bu yöntemin Yüce Allah tarafından reddedilmemiş olmasından çıkarmak mümkündür. Bu zâhir karşısında belki bir kayıt ve karine bulunduğu ama ortadan kalktığı veya bizim onu bulamadığımız ihtimaline önem verilmez. Çünkü insanlar diyaloglarda ve yazışmalarda böyle bir ihtimali hesaba katmazlar. Araştırmadan sonra ve zâhir karşısında bir karineye ulaşma umudunu kaybettiklerinde konuşanın sözündeki zâhirin onun muradını ortaya koyduğunu kabul eder ve onunla hükme varırlar. Bu metodun Allah ve Peygamber tarafından reddedilmediği dikkate alındığında bu yöntemi Allah ve Peygamber'in de teyit ettiği anlaşılmış olacaktır.

7. ﴿كَمَا أَرْسَلْنَا فِيكُمْ رَسُولًا مِّنْكُمْ يَتْلُو عَلَيْكُمْ آيَاتِنَا وَيُزَكِّيكُمْ وَيُعَلِّمُكُمُ الْكِتَابَ وَالْحِكْمَةَ وَيُعَلِّمُكُم مَّا لَمْ تَكُونُوا تَعْلَمُونَ﴾⁸¹

Bu ayetin delaletini anlatırken şöyle buyurmuştur:

Bu ayette Allah Teala, Peygamber'i (s.a.a) göndermesinin hikmetini insanlara ayetleri tilavet etmesi, Kitab'ı ve bilmedikleri şeyleri öğretmesi olarak ifade etmiştir. Öyleyse ayetlerin tilavet edilmesinden sonra Kitab'ı

⁸¹ Bakara 151

ve bilmedikleri şeyleri öğretmeye ihtiyacı tespit etmiş olmaktadır. Nasih ve mensuhun beyanı, Kur'an'ın tefsir ve tevili de Kitab'ın ve bilmedikleri şeylerin öğretilmesi cümlesindendir. Bu ayet buna dair nasır ve ilimle amelin -başkasının değil- vacip olduğuna delaleti gayet açıktır. Ayrıca bu konudaki rivayetler mütevatirdir.⁸²

Delil getirdiği dokuzuncu⁸³ ayet,

﴿لَقَدْ مَنَّ اللَّهُ عَلَى الْمُؤْمِنِينَ إِذْ بَعَثَ فِيهِمْ رَسُولًا مِّنْ أَنفُسِهِمْ يَتْلُو عَلَيْهِمْ آيَاتِهِ وَيُزَكِّيهِمْ وَيُعَلِّمُهُمُ الْكِتَابَ وَالْحِكْمَةَ وَإِن كَانُوا مِن قَبْلُ لَفِي ضَلَالٍ مُّبِينٍ﴾⁸⁴

ayet-i kerimesidir.

Bu ayet ve Cuma suresinde geçen diğer ayetle⁸⁵ istidlali, yedinci ayetle istidlalin benzeridir.⁸⁶

Cevap:

Bu ayetlerin, Allah Rasülü'nün (s.a.a) Kur'an-ı Kerim'in muallimi olduğuna ve Kur'an'ın konularını anlarken Hazret'in öğretimine muhtaç olduğumuza delalet ettiği inkâr edilemez bir gerçektir. Ama ayetlerin delaletinin baştan itibaren veya uygun ilmi çabadan sonra ortaya çıktığı ve derinlemesine araştırmayla Nebiyy-i Ekrem'den (s.a.a) herhangi bir kayıt ve karine ya da özel bir tefsirin gelmediği anlaşılan yerlerde bu ayetler, istidlalin yasaklandığına, buna itimat edilemeyeceğine ve Allah Teala'nın muradını keşfetmeyi sağlamayacağına delalet etmez.

8. ﴿هُوَ الَّذِي أَنزَلَ عَلَيْكَ الْكِتَابَ مِنْهُ آيَاتٌ مُحْكَمَاتٌ هُنَّ أُمُّ الْكِتَابِ وَأُخَرُ مُتَشَابِهَاتٌ فَأَمَّا الَّذِينَ فِي قُلُوبِهِمْ زَيْغٌ فَيَتَّبِعُونَ مَا تَشَابَهَ مِنْهُ ابْتِغَاءَ الْفِتْنَةِ وَابْتِغَاءَ تَأْوِيلِهِ وَمَا يَعْلَمُ تَأْوِيلَهُ إِلَّا اللَّهُ وَالرَّاسِخُونَ فِي الْعِلْمِ يَقُولُونَ آمَنَّا بِهِ﴾⁸⁷

⁸² El-Fevaidu't-Tusiyye, s. 188.

⁸³ Dokuzuncu ayetle istidlaline verilen cevap yedinci ayetle istidlale verilen cevapla aynı olduğundan dokuzuncu ayeti yedinci ayetten sonra zikrederek her iki ayete bir tek cevap verdik.

⁸⁴ Â-i İmran 164

⁸⁵ Cuma 2

⁸⁶ El-Fevaidu't-Tusiyye, s. 189.

⁸⁷ Â-i İmran 7

Bu ayetin delaletini beyan ederken şöyle buyurmuştur:

Bu ayet, Kur'an'da muhkem ve müteşabih bulunduğu; sadece Allah'ın ve ilimde derinleşmiş olanların bilebileceği tevili olduğuna dair sarih nasır. Ayette bahsedilen "ilimde derinleşenler" in [masum] İmam-lar olduğuna, Allah'tan ve onlardan başkasının Kur'an'ın tevilini bile-meyeceğine, çoğu ayetin zâhirine aykırı tevili bulunduğu, nasih ve mensuh, muhkem ve müteşabih, âmm ve hâs, tefsir ve tevili onlardan başkasının bilemeyeceğine ve bütün bu konularda onlara müracaat edil-mesinin vacip olduğuna ilişkin mütezafır rivayetler vardır. [Bu revayet-ler gözönünde bulundurulduğunda] ayetin [bu iddiaya] delaleti ortada-dır. Hatta sarihdir.⁸⁸

Cevap:

Birincisi, "تَأْوِيلُهُ" kelimesindeki zamir muhtemelen "مَا تَشَابَهَ مِنْهُ" cüm-lesine atıftır ve ayet, genel olarak Kur'an'ı anlama ve tefsir etmeyi değil, Kur'an'ın müteşabih ayetlerinin tevilini sadece Allah'ın ve ilimde derin-leşenlerin bildiğini ifade etmektedir. İkincisi, başka yerde tahkik edildiği üzere⁸⁹, tevil, Kur'an-ı Kerim'in tefsir edilebilirliği manasına gelmez. Bilakis Arap edebiyatı kuralları ve diyalogun akılcı ilkeleri çerçevesinde, Nebiyy-i Ekrem ve diğer ilimde derinleşmiş olanların izahı bulunmaksızın anlaşı-lamayacak ve idrak etmenin tek yolu ilimde derinleşmiş olanlardan eği-tim almak olan ayetlerin anlamı ve karşılığıdır. Buna göre "تَأْوِيلُهُ" nin za-miri "الْكِتَابَ" a atf olursa bile ayet, Kur'an'ın mana ve maarifinin mutlak anlamda tefsiri ve anlaşılmasının ilimde derinleşenlere mahsus olduğuna delalet etmez. Bilakis Kur'an-ı Kerim'in, bâtuni olan ve aşikar olmayan ve tevil adı verilen mana ve karşılıklarının bir kısmını bilmenin ilimde de-rinleşenlere özgü bir iş olduğuna delalet eder.

9. ayete 7. ayetin izahında ve 10. ayete 6. ayetin izahında cevap ve-rilmiştir.

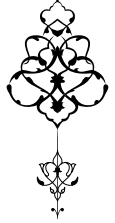
11. ﴿فَاسْأَلُوا أَهْلَ الذِّكْرِ إِنْ كُنْتُمْ لَا تَعْلَمُونَ﴾⁹⁰

Bu ayetin delaletine dair şöyle buyurmuştur:

⁸⁸ El-Fevaidu't-Tusiyye, s. 188 ve 189.

⁸⁹ Bkz: Reveşşinasi-yi Tefsir-i Kur'an, s. 25-34.

⁹⁰ Enbiya 7

Ehl-i Zikr'in Masum İmamlar (a.s) olduğuna ilişkin çok sayıda nas (rivayet) gelmiştir. Öyleyse bilinmeyen herşeyi onlara sormak vaciptir. Bilinmeyen şeyler arasında olanlardan biri de, üzerine tartıştığımız, bilgi dışında kuşku ve zan taşıdığına şüphe götürmez ve inkârı ihtilaflı olan konudur.⁹¹

Cevap:

Rivayetlerin, Ehl-i Zikr'in hususen Masum İmamlar (a.s) olduğuna veya onların bu kavramın aşikâr karşılığı olduğuna delaletinde tartışma ve ihtilaf vardır. Yine bu ayetteki emrin irşadla mı, yoksa velayetle mi ilişkilendirilmesi gerektiği de tartışmaya açıktır. Ayetin delaletini bilinmeyen herşeyi onlara sormanın vacip olduğuna yormak, üzerinde düşünülmesi lazım gelen bir yaklaşımdır. Fakat her halükarda bu ayetin, "Ehl-i Zikr"i tefsir eden rivayetlerin ilavesiyle, bilinmesi gereken ama bilinmeyen şeylerde en salih ve en güvenilir soru merciinin Masum İmamlar (a.s) olduğuna delalet ettiğine tereddüt yoktur. Ayetlerin anlamının bilinmediği yerlerde, hazır bulundukları zamanda onlara sorulması ve onlara ulaşamadığı vakitlerde de rivayet ve eserlerine başvurulması en emin yol, hatta bazı yerlerde ayetlerin mana ve maksadını bilmenin tek yoludur. Ama ayetlerin anlamının gayet açık olduğu yerlerde veya açık olmasa bile başka bir yolla, onlara sormaksızın ve rivayetlerine müracaat etmeksizin tefsir edilebilir. Bu ayet, ne başka bir yolla tefsir edilmeye dair bir yasağa delalet etmekte, ne de ayetlerin manası ortaya çıktıktan ve onun hilafına herhangi bir kayıt ve karine bulunmadığı anlaşıldıktan sonra onunla istidlali ve konuları anlamaya yasak getirmektedir. Bu ayet, bilinmeyen ama bilinmesi gereken şeyleri onlara sormak lazım geldiği yönünde yalnızca icap veya irşad ifade etmektedir ve bunun dışında bir şeyle çelişkisi yoktur, sükût etmektedir.

12. ayetten 18. ayete kadarki kısma da 6. ayetin izahında cevap vermiştik. Şu halde Şeyh Hürri'nin delil getirdiği on sekiz ayetten hiçbirinin iddiasına ve mutlak rivayet ekolünü ispatlamaya delalet etmemektedir.

Hadaik sahibi bu bahiste başka ayetleri de zikretmiş ve o ayetlerin tefsirine ilişkin nakledilmiş olan rivayetleri bu ekolün delili olarak

⁹¹ *El-Fevaidu't-Tusiyye*, s. 189.

kullanmıştır.⁹² Gerçi orada ayetleri delil olarak kullanmamıştır ama kişinin ayetleri tefsir ederken zikrettiği rivayetleri dayanak yapması veya bu ekolü ispatlamak ve muhalifleri ikna etmek için polemik babından o ayetleri delil göstermesi mümkün olduğuna göre bu ayetleri incelemek gerekecektir.

﴿بَلْ هُوَ آيَاتٌ بَيِّنَاتٌ فِي ضُدُورِ الَّذِينَ أُوتُوا الْعِلْمَ﴾⁹³

﴿ثُمَّ أَوْرَثْنَا الْكِتَابَ الَّذِينَ اصْطَفَيْنَا مِنْ عِبَادِنَا﴾⁹⁴

﴿قُلْ كَفَى بِاللَّهِ شَهِيدًا بَيْنِي وَبَيْنَكُمْ وَمَنْ عِنْدَهُ عِلْمُ الْكِتَابِ﴾⁹⁵

﴿فَاسْتَمْسِكْ بِالَّذِي أُوحِيَ إِلَيْكَ إِنَّكَ عَلَى صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ وَإِنَّهُ لَذِكْرٌ لَكَ وَلِقَوْمِكَ وَسَوْفَ تُسْأَلُونَ﴾⁹⁶

Bu ayetlerden hiçbiri, hatta onları tefsir eden rivayetlerin karinesiyle bile bu ekolü ispatlamaya ve Peygamber ile onun vasileri dışındaki hiçkimsenin Kur'an'daki maarif ve ahkâmın en küçük parçasını dahi anlayamayacaklarına ve tefsir edemeyeceklerine delalet etmez.

Fakat birinci ayet, “هُوَ” zamirinin Kur'an'a atf olması dolayısıyla -zâhir bunu göstermektedir ve الَّذِينَ أُوتُوا الْعِلْمَ ifadesinden kasıt, hususen çok sayıda rivayetin delalet ettiği Masum İmamlardır.⁹⁷ Kur'an'ın Masum İmamların (a.s) sinesinde apaçık ayetler olduğuna delalet etmekte ve o büyük şahsiyetlerin Kur'an'ın bütün mana ve maarifini bildiğini anlatmaktadır. Fakat onlardan başka hiç kimsenin Kur'an'daki mana ve maarifin en küçük parçasını dahi anlayamayacağına ve tefsir edemeyeceğine delalet etmez. Çünkü birincisi bu cümlelerin anlamı yoktur. İkincisi, anlamı olsaydı bile onların dışındakilerin Kur'an'ın bütün mana ve

⁹² Bkz: *el-Dürrü'n-Necefiyye*, s. 169.

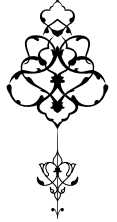
⁹³ Ankebut 49

⁹⁴ Fâtır 32

⁹⁵ Ra'd 43

⁹⁶ Zuhruf 43

⁹⁷ Bkz: *el-Burhan fi Tefsiri'l-Kur'an*, c. 3, s. 454, Ankebut suresi 49. ayetin izahı, 4, 5, 6 ve 7. hadisler.

maarifini anlayamayacaklarına delalet ederdi sadece, hiçbir kısmını anlayamayacaklarına değil.

İkinci ayete gelince; “الَّذِينَ اضْطَفَيْنَا مِنْ عِبَادِنَا” cümlesinden maksat hususen Masum İmamlar (a.s) olduğundan dolayı, bazı rivayetlerde de öyle tefsir edildiği⁹⁸ gibi, Kitab'ın (Kur'an-ı Kerim) bütün mana ve maarifiyle birlikte Masum İmamlara (a.s) bahşedildiği ve onların Kur'an'daki tüm mana ve maarife vakıf oldukları hükmünden fazlasına delalet etmez. Aynı şekilde bir önceki ayetin değerlendirmesinde zikredildiği gibi bunun, onlardan başka hiçkimsenin Kur'an'daki mana ve maarifin en küçük parçasını bile bilemeyeceğine delaleti yoktur.

Üçüncü ayette “الْكِتَابِ”tan murad Kur'an-ı Kerim olduğuna ve “عِنْدَهُ” kelimesinin “عِلْمُ الْكِتَابِ”tan önce zikredilmesi sınırlandırma ve tahsis ifade ettiğine göre “مَنْ عِنْدَهُ عِلْمُ الْكِتَابِ” cümlesini İmam Ali (a.s) ve diğer Masum İmamlar (a.s) ile tefsir eden rivayetlerin⁹⁹ yardımıyla, kitabın mutlak ilminin Masum İmamlara (a.s) mahsus olduğuna delalet etmektedir. Ama kitabın mutlak ilmini ve tefsirini başkalarına yasaklamamakta, onlardan başka hiçkimsenin Kur'an'ın bilgisinden hiçbir şekilde nasiplenemeyeceğine ve Kur'an'dan en küçük parçayı bile yorumlayamayacağına delalet etmemektedir.

Dördüncü ayete gelince; rivayetlerden anlaşıldığına göre bu ayette geçen “Peygamber'in (s.a.a) kavmi” Masum İmamlar (a.s) olduğuna göre¹⁰⁰ ayet, Peygamber'e (s.a.a) vahyedilmiş olanın (Kur'an-ı Kerim) Hazret için zikir olduğu gibi Masum İmamlar (a.s) için de zikir olduğundan fazlasına delalet etmemektedir. Fakat bu şahsiyetlerden başka hiçkimse için hiçbir şekilde zikir olmadığı bahsinde ayet sessizdir ve bunun yasaklandığına delalet etmemektedir. Çünkü “إِنَّهُ لَذِكْرٌ لَّكَ وَلِقَوْمِكَ” cümlesi, Peygamber ve kavmi dışındakiler için zikredilmesinin yasaklanması duru-

⁹⁸ Bkz: *el-Burhan fî Tefsiri'l-Kur'an*, c. 3, s. 362-364, Fatır suresi 32. ayetin izahı, 4, 10, 19 ve 20. hadisler.

⁹⁹ Bkz: A.g.e., c. 2, s. 302-304, Ra'd suresi 43. ayetin izahı.

¹⁰⁰ Bkz: A.g.e., c. 2, s. 145 ve 146, Zuhuruf suresi 44. ayetin izahı.

munda Arap edebiyatı kurallarına ve diyalogun akılcı ilkelerine göre anlamsızlaşacaktır.

Bu açıklama ile anlaşılmış olmaktadır ki, her ne kadar bu ayetler onları tefsir etmek üzere ulaşılmış rivayetlerin karinesiyle Masum İmamların (a.s) Kur'an'daki bütün mana ve maarife, zâhir ve bâtına vakıf olduğuna ve hatta çok sayıda ayet bu bilginin o yüce şahsiyetlere mahsus kılındığına delalet ediyorsa da hiçbir, üstelik onları tefsir etmek üzere nakledilmiş rivayetlerin karinesiyle bile Kur'an ilmi ve tefsirinin bu yüce şahsiyetler dışındaki herkese mutlak anlamda yasak edildiğine delil oluşturmamaktadır. Öyleyse Kur'an tefsirinin yalnızca rivayetlerle sınırlı olduğu ve Peygamber ile vasileri dışındakiler için onların rivayetleri dışında bir yolla tefsir yapmanın imkanı bulunmadığını söyleyen bu ekolün haklılığı sabit değildir.

Bu ekolün ispatlanması için “لَا يَمْسُهُ إِلَّا الْمُطَهَّرُونَ”¹⁰¹ ayetiyle de istidlal edilmiş olabilir. Fakat *Kur'an Tefsiri Metodolojisi*'nde, bu ayetin Kur'an-ı Kerim'deki maarifi anlamayı Masumlarla (a.s) sınırladığına delalet ettiği iddiasını reddederken açıkladıklarımız¹⁰² dikkate alındığında bu istidlale verilecek cevap da ortadadır.

Rivayet Delilleri

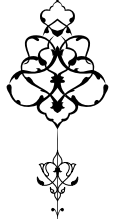
Bu ekolün taraftarlarının delillerinden bir diğer kısım, hatta belki en önemli kısım rivayetlerdir. Şeyh Hürri Amuli, *Kadau Vesaili's-Şia* kitabında “ademu cevaz istinbatil-ahkam el-nazariyyeti min zevahiri'l-Kur'ani'l-Kerim min ba'di ma'rifeti tefsiriha mine'l-eimmeti, aleyhissalam” başlığı altında bir bab zikretmiş¹⁰³ ve o babta, İmamlardan (a.s) tefsirini öğrenmedikçe nazari hükümleri Kur'an'ın zâhirinden istinbat etmenin caiz olmadığını konu alan babta ifade edilmiş görüşüne delalet eden seksen iki rivayet zikretmiştir. *El-Fevaidu't-Tusiyye* kitabında bu ekole delalet eden rivayetler mütevatir kabul edilmiş ve sayıları iki yüz yirmi hadis olarak zikredilmiştir.¹⁰⁴ Bu rivayetlerden biri de, senedi mütevatir ve Allah

¹⁰¹ Vakia 79

¹⁰² Bkz: *Reveşşinasi-yi Tefsir-i Kur'an*, s. 51 ve 52.

¹⁰³ *Vesailu's-Şia*, c. 18, s. 129.

¹⁰⁴ Bkz: *el-Fevaidu't-Tusiyye*, s. 191.

Rasül'ünden (s.a.a) sâdır olduğunda ittifak bulununan Sakaleyn hadisi-
dir. Bu ekolün taraftarlarından, Muhammed Emin Esterabadi ve Şeyh
Yusuf Bahrani gibi bir bölümü ise kendi ekollerinin sıhhatini ispatlamak
için bu hadisin yüksek değerini delil olarak kullanmıştır. Bu rivayetle-
rin sened ve delaletlerinin tek tek ayrıntılı olarak incelenmesi fazlaca yer
ve zamana ihtiyaç duyurmaktadır ve bu kitabın hacmini aşmaktadır. Bu
sebeple önce Sakaleyn hadisini ve bu hadisin delaleti konusunda Este-
rabadi ve Bahrani'nin beyanını inceleyecek, daha sonra da Şeyh Hür'rün
Vesail'de zikrettiği diğer rivayetleri muhteva ve mana bakımından baş-
lıklar altında tasnif ederek genel hatlarıyla ele alacağız.

Sakaleyn Hadisi ve Esterabadi ve Bahrani'nin Açıklaması

Muhammed Emin Esterabadi'nin, dinde zaruri olmayan meselele-
rin başvuru merciinin Masum İmamlar (a.s) olduğuna dair açıklamasını
yaparken Sakaleyn hadisini ikinci delil olarak kaydetmiştir. Hadisin ma-
nasını açıklarken de şöyle demiştir: “Onların sözüne sarılmak vaciptir.
Çünkü bu sırada onlardan gelen emirlerin hepsine sarılma gerçekleşmiş
olmaktadır. Bunun sırrı, onların aracılığı dışında Allah'ın muradını anla-
manın yolu bulunmamasıdır. Zira sadece onlar Kur'an'ın nasih ve men-
suhuna, mutlak ve müevveline vakıflar, Allah ve Peygamber onları
buna mahsus kılmıştır.”¹⁰⁵

Şeyh Yusuf Bahrani de Sakaleyn hadisinin izahında geçen
“انهما لن يفتقا” cümlesinden bu ekolü teyit eden bir sonuç çıkarmıştır.
Kitap ve itretin birbirinden ayrılmazlığını yalnızca Kur'an'ın manaları
konusunda itrete başvurmak olarak görmüş ve sözkonusu cümleinin an-
lamı üzerine şunları söylemiştir: “Onlar Kur'an'dan ayrılmazlar; tüm fi-
ileri, amelleri ve sözlerinin Kur'an'a mutabık olduğu manasında. Kur'an
da onlardan ayrılmaz; ahkam ve manalarına onlar dışında bir yolla ulaş-
manın mümkün olmadığı manasında.”¹⁰⁶

Bu iki açıklama da sözkonusu iddiayı ispatlamaya yeterli değildir.
Çünkü her ne kadar bu hadiste itrete sarılmak da sapmamanın şartı olarak
olarak gösterilmişse de ve ifadenin itretin sözüne sarılmanın vacipliğine

¹⁰⁵ *El-Fevaidü'l-Medeniyye*, s. 128.

¹⁰⁶ *El-Dürerü'n-Necefiyye*, s. 170.

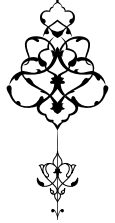
deleleti inkar edilemezse de, onların kelimasına sarılmanın vacip olması, Kur'an ayetlerinin onların beyanı dışında tefsir edilemeyeceğini, ayetlerin mana ve muhtevasının rivayetlerde beyan edilenler haricinde muteber olmadığını ve delil kullanılamayacağını gerektirmez. Nihayet Kur'an tefsirindeki etkisi, ayetleri tefsir ederken onların beyanına da dikkat etmek ve ayetlerin delalet ettiği şeyleri o büyük şahsiyetlerin açıkladığı kayıt ve karineleri gözönünde bulundurarak belirlemektir. Ama eğer bir ayetin delalet ettiği şey aşıkarsa veya deleleti tefsirle ve uygun ilmi çabayla ortaya çıkarılabiliyorsa ve bu büyük şahsiyetlerin kelimasında da onun hilafına bir kayıt ve karine mevcut değilse bu hadis, onunla istidlal yapılamayacağına ve muteber olmadığına delalet etmemekle kalmaz, hatta Kur'an'a sarılmakla itrete sarılmanın sapmamanın şartı olarak aynı hizada zikredilmesi bakımından onun delil gösterilebileceğine ve muteber olduğuna açıkça delalet eder. Kur'an'ın Ehl-i Bey'ten ayrılmamasının manası da Kur'an'ın bütün mana ve maarifinin onların elinde bulunduğu ve onların, Kur'an'ın tüm mana ve maarifine vakıf olduklarıdır. Ama bu cümle, onların dışındakilerin de Kur'an'daki manaların bir kısmına vakıf olabilecekleri hükmünün reddine delil oluşturmaz. Zira onların dışındakilerin Kur'an'daki anlamların bir bölümüne vakıf olmasının Kur'an'daki maarifin tamamının onların elinde bulunması ve Kur'an'ın onlardan ayrılmaz olmasına aykırılığı yoktur ki Kur'an'ın onlardan ayrılmazlığı böyle bir şeyi gerektirsin.

Şeyh Hürr'ün İstinat Edilen Rivayetleri

Şeyh Hürr'ün nazari hükümleri Kur'an'ın zâhirinden istinbat etmenin caiz olmadığına dair babında zikrettiği diğer rivayetleri mana ve muhteva bakımından on bir başlık altında incelenebilir:

1. Kur'an'ın İhtilafları Gidermede Kâfi Gelmemesi

Babın birinci, ikinci ve üçüncü rivayeti Kur'an'ın tek başına hüccet ve bahanenin önünü kesen kaynak olmadığına, ihtilafı gidermek ve insanlara hidayet etmek için kâfi gelmediğine delalet etmektedir. İnsanlar, Kur'an'ın manasına dair ne söylese hak olan gerçek bir müfessire muhtaçtır. Onun sayesinde, ihtilaf ettikleri çeşitli konularda, bireylerin

ve muhtelif grupların kendi meramlarını ifade ederken Kur'an'dan hüccet gösterdikleri yerlerde gerçek müfessir yoluyla Kur'an'ın hak manasına ulaşabileceklerdir.¹⁰⁷

Kur'an Tefsiri Metodolojisi kitabında bu grubun birinci ve ikinci rivayeti, incelenen rivayetler arasında yer almış ve bu rivayetlerin, Kur'an tefsirinde Peygamber ve Masum İmamlara (a.s) muhtaç olmadığımızı, onlardan yardım almaksızın Kur'an'ın tüm maarifini ve dinin hükümlerini bulup çıkarabileceğimizi söyleyen kişiyi reddeden rivayetler olduğu anlaşılmıştır. Ama bu rivayetler, o büyük şahsiyetlerin izahı almaksızın Kur'an'ın hiçbir hakikate kılavuzluk yapmayacağına ve hiçbir konuyu açıklamadığına delalet etmez.¹⁰⁸

2. Kur'an'ı Bilme ve Tefsir Etmenin Masumlara Özel Olması

Sözkonusu babın rivayetlerinden bir bölümüne göre Kur'an'ı tanıma ve tefsir etme Allah Rasülü'ne (s.a.a) ve onun Kur'an'a doğrudan muhatap kıymetli vekillerine mahsustur. Bu ekolün taraftarlarının diğer rivayetlerden daha fazla delil gösterdiği en bariz rivayet, Şeyh Hürri'nün bazı cümleleri çıkararak bu babta zikrettiği¹⁰⁹ Zeyd b. Şahham'ın rivayetidir. Rivayetin diğer vurgularının da dikkate alınması ve delil gösterilen cümlelerin sahih anlamının bu vurgular gözönünde bulundurarak tespit edilmesi için rivayetin tam metnini asli kaynağından (*Ravza-i Kafi*) nakledip inceleyeceğiz:

عدة من اصحبنا عن احمد بن محمد بن خالد عن ابيه عن محمد بن سنان عن زيد الشحام قال دخل قتادة بن دعامة على ابي جعفر عليه السلام فقال يا قتادة انت فقيه اهل البصرة فقال هكذا يزعمون. فقال ابو جعفر عليه السلام بلغني انك تفسر القرآن. فقال له قتادة نعم. فقال له ابو جعفر عليه السلام فان كنت تفسر بعلمه. فأنت و أنا اسألك. قال قتادة سل. قال اخبرني عن قول الله عز و جل فى سبأ وَقَدْزْنَا فِيهَا السَّيْرَ سَيْرُوا فِيهَا لِيَالِي وَأَيَّامًا آمِنِينَ.¹¹⁰ فقال قتادة ذلك من

¹⁰⁷ Bkz: *Vesailu's-Şia*, c. 18, s. 129-131, bab 13, sıfatı kadı, 1, 2 ve 3. hadisler.

¹⁰⁸ Bkz: *Reveşşinasi-yi Tefsir-i Kur'an*, s. 210-213.

¹⁰⁹ *Vesailu's-Şia*, c. 18, s. 136, hadis 25.

¹¹⁰ Sebe 18

خرج من بيته بزاد حلال و راحلة و كراء حلال يريد هذا البيت كان آمنا حتى يرجع الى اهله. فقال ابو جعفر عليه السلام نشدتك الله يا قتادة. هل تعلم انه قد يخرج الرجل من بيته بزاد حلال و راحلة و كراء حلال يرد هذا البيت فيقطع عليه الطريق فتذهب نفقته و يضرب مع ذلك ضربة فيها اجتياحه قال قتادة اللهم نعم. فقال ابو جعفر عليه السلام و يحك يا قتادة ان كنت انما فسررت القرآن من تلقاء نفسك فقد هلكت و اهلكت و ان كنت قد أخذته من الرجال فقد هلكت و اهلكت. و يحك يا قتادة ذلك من خرج من بيته بزاد و راحلة و كراء حلال يروم هذا البيت عارفا بحقنا يهو انا قلبه كما قال عز و جل فَأَجْعَلْ أَفْتِدَاءَ مِّنَ النَّاسِ تَهْوِي إِلَيْهِمْ¹¹¹ و لم يعن البيت فيقول اليه. فنحن و الله دعوة ابراهيم عليه السلام التي من هوانا قلبه قبلت حجته و الا فلا. يا قتادة فاذا كان كذلك كان آمنا من عذاب جهنم يوم القيامة. قال قتادة لا جرم و الله لا فسررتها الا هكذا. فقال ابو جعفر عليه السلام و يحك يا قتادة انما يعرف القرآن من خوطب به¹¹²

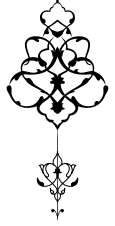
Zeyd Şehham şöyle der: Katade b. Diame (Ehl-i Sünnet'in müfessirlerinden biri) Ebu Cafer'in (İmam Muhammed Bakır, aleyhisselam) yanına geldi. Hazret şöyle buyurdu: "Ey Katade! Basralı fakih misin?" Cevap verdi: "Öyle diyorlar." İmam şöyle buyurdu: "Bana Kur'an'ın tefsir ettiğin haberi ulaştı." Katade "Evet" dedi. İmam şöyle buyurdu: "Onu ilimle mi tefsir ediyorsun, yoksa cehaletle mi?" Katade cevap verdi: "Hayır, ilimle tefsir ediyorum." İmam şöyle buyurdu: "Eğer ilimle tefsir ediyorsan, bu durumda sen sensin (yani zannettiğin mertebedesin) demektir. Öyleyse sana soru sorayım." Katade "Sor" dedi. İmam şöyle buyurdu: "Bana Allah Teala'nın -azze ve celle- Nebe suresindeki 'Aralarında muntazam gidiş geliş düzenledik. Buralarında gecelerce ve gündüzlerce emniyet içinde gezip yürüyün' kavlini[n tefsirini] anlat öyleyse.

Katade şöyle dedi: "Bu (ayet); azık, merkep ve helal kiralık ile bu evi (Kabe) [ziyaret] maksadıyla evinden çıkan kişi hakkındadır.

İmam şöyle buyurdu: "Ey Katade! Allah müstehakını versin. Bazen kişinin azık, merkep ve helal kiralık ile bu evi (Kabe) [ziyaret] maksadıyla evinden

¹¹¹ İbrahim 37

¹¹² Ravza-i Kafî, c. 8, s. 212, hadis 485

çıkıttığını ama eşkiyanın saldırısına uğradığını, ondan yol haracı aldıklarını, buna ilaveten bir de öldüresiye dayak atuklarını bilmiyor musun?”

Katade dedi ki: “Evet. Allah’a yemin olsun ki öyle.” İmam (a.s) şöyle buyurdu: “Vay haline ey Katade! Eğer Kur’an’ı kendi kafana göre tefsir edersen hem kendin helak olursun, hem de başkalarını helaka sürüklersin. Vay haline ey Katade! Bu (ayet), hakkımızı bilir ve kalbinde bize eğilim taşır halde azık, merkep ve helal kiralık ile bu ev(i ziyaret) maksadıyla evinden çıkan kişi hakkındadır. Nitekim Allah azze ve cellenin ‘İnsanların kalbine onlara eğilim yerleştir’¹¹³ buyruğunda kasdedilen, eve eğilim değildir. Öyle olsaydı **إليه** denirdi. Allah’a yemin olsun ki, biz, İbrahim aleyhisselamın duasında bahsi geçenleriz. Kim kalbinde bize karşı eğilim taşırısa hacı kabul olur, aksi takdirde hacı makbul değildir. Ey Katade! Böyle olan kimse kıyamet günü cehennem azabından emniyettedir.” Katade dedi ki: “Allah’a yemin ederim, ayeti artık bundan başka bir şekilde tefsir etmeyeceğim.” Bunun üzerine İmam (a.s) şöyle buyurdu: “Vay haline Katade! Kur’an’ı sadece Kur’an’a [doğrudan] muhatap kimse bilebilir (anlar).”

İstidlalin Beyanı

Delil gösterilen nokta, rivayetin son cümlesidir. “**من خوطب به**” ifadesinden maksadın bütün Müslümanlar olmadığı anlaşılmaktadır. Çünkü her ne kadar çoğu ayette bütün Müslümanlar, hatta tüm insanlar dolaylı olarak ve vasıtaıyla Kur’an’a muhatapsa da bu hadiste Katade ve benzerlerinin tefsir yapma ehliyetinin reddedilmesi karinesiyle, kasdedilenin, doğrudan ve aracısız muhatap olduğu anlaşılmaktadır. “**من خوطب به**”den maksat, birinci derecede Nebiyy-i Ekrem’dir (s.a.a) . Sonraki basamakta ise Hazret’in tüm ilmini aktardığı çok kıymetli vasilerini, pâk İmamları kapsamaktadır. Tabii ki bu kapsama pâk İmamların da (a.s) girmesinin delili, onları Hz. Peygamber’in mutlak halefi ve onun tüm ilimlerine vakıf vasiler olarak tanıtan rivayetlerdir. Dolayısıyla “**انما**” vurgusuyla ve hasretme edatıyla ifade edilen bu cümle, Kur’an’ı ve onun maarif ve ahkamını bilmeyi Nebiyy-i Ekrem’e ve pâk İmamlara (a.s) mahsus kılarak onların dışındakiler için reddetmektedir. Sonuç itibariyle bundan Kur’an tefsirinin onların dışındakilere yasaklandığını anlamak da mümkündür. Çünkü Kur’an’ı ve onun maarifini daha kendisi bilmeyen kişi onu başka-

¹¹³ İbrahim 37

ları için nasıl tefsir edebilir?!¹¹⁴ Bu rivayetin benzeri İmam Bakır'dan (a.s) nakledilmiş bir hadistir. Bu hadiste bazı ayetlerin tevili ve bätünü anlamı zikredildikten sonra şöyle denmiştir: “Allah Kur'an'da insanlara misaller vermiş ve o misallerde Peygamber'ini muhatap almıştır. Biz o misalleri[in maksadını] biliriz, bizim dışımızda kimse bilmez.”¹¹⁵

İnceleme

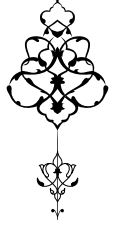
Bu rivayetin senedinde güvenilir olup olmadığı tartışmalı Muhammed b. Sinan vardır. Necaşi, Şeyh Tusi ve başkaları onu zayıf kabul etmişlerdir. Fakat *Ricalu Keşşi*'de kimilerinin senedi muteber onu öven rivayetler nakledilmiştir. Şeyh Müfid, onu *Risale-i Adediyye*'sinde zayıf, *İrşad* kitabında ise İmam Rıza'nın (a.s) sika ve vera sahibi Şiilerinden saymıştır. Şeyh Hürr Amuli onun mevsuk olduğunu destekleyen sözler söylemiş, Ayetullah Hoi ise Keşşi'nin rivayetlerini zikrettikten, bu rivayetlerin onun Peygamber'in Ehl-i Beyt'inin (a.s) velayetine itikat ettiğine delaletini açıkladıktan ve İmam'ın (a.s) onu övdüğünü ve ondan razı olduğunu belirttikten sonra şöyle buyurmuştur: “Eğer İbn Ukde, Necaşi, Şeyh, Şeyh Müfid ve İbn Gazairi onu zayıf görmeseydi ve Fadl b. Şazan onu yalancılar arasında saymasaydı Keşşi'nin rivayetleriyle amel etmek mecburi olurdu. Fakat bu isimlerin zayıf kabul etmesi bizi ona itimattan ve rivayetleriyle amel etmekten alıkoymaktadır. Bu sebeple Şeyh Müfid'in mevsuk görmesine, *Kamilu'z-Ziyarat* kitabında ondan rivayet eden İbn Kuluye'nin mevsuk kabul etmesine ve tefsirinin senedlerinde ona yer veren Ali b. İbrahim'in güvenilir göstermesine de itimat edilemez. Bu açıklamaya ilaveten *Vesail* sahibinin onun güvenilir olduğunu desteklediği noktalardaki çürüklük de açıkça ortadadır.”¹¹⁶

Delalet açısından da “ **انما يعرف القرآن من خوطب به** ” cümlesi, mutasıl ve munfasıl karineler nedeniyle, söylendiği gibi Kur'an'ı bilmenin ve tefsirinin kesin olarak Peygamber'e ve Masum İmamlara (a.s) mahsus olduğunu ifade ediyorsa da İmam'ın (a.s) Katade ile sohbetinde daha önce

¹¹⁴ Bazıları bu rivayetin, Kur'an'ı anlamının Masumlara mahsus olduğuna delil göstermesini reddederken şöyle demiştir: “**من خوطب به**” ifadesi geneldir, Masumlara mahsus olduğunu göstermez ve tüm Müslümanları kapsar.” Yukarıdaki açıklama hesaba katıldığında bu sözün zayıflığı ortadadır.

¹¹⁵ Bkz: *Vesailu's-Sia*, c. 18, s. 151, hadis 80.

¹¹⁶ Bkz: *Mucemu Ricali'l-Hadis*, c. 16, s. 151-161, madde 10911.

geçen cümleler üzerinde düşünüldüğünde “انما يعرف القرآن من خوطب به” cümlesinde kasdedilenin, Kur’an’ın doğrudan muhatapları (Peygamber ve Masum İmamlar) dışında hiçkimsenin Kur’an’daki tüm mana ve maarifi, zâhir ve bâtını anlayamayacağını ve başkaları için tefsir edemeyeceğini idrak edebiliyoruz. Çünkü İmam (a.s) Katade’nin Kur’an müfessiri olmayacağını ispatlamak için ona bir ayetin tefsirini soruyor. Katade’nin zikrettiği tefsirin yanlış olduğunu beyan ettikten ve onun tefsir yapmadaki yetersizliği ortaya çıktıktan sonra da bu cümleyi buyuruyor. Onun bir ayeti tefsir etmedeki yetersizliğini Kur’an’dan hiçbir meseleyi anlayamayacağı ve hiçbir kelime veya ayeti tefsir edemeyeceğinin delili saymanın mümkün olmadığı anlaşılmaktadır. Kavramsal dille söylersek, sâlibe-i cüz’iye, sâlibe-i külliye için delil kabul edilemez ve onu, Katade’nin Kur’an’ı, hatta bir tek ayeti bile mutlak manada tefsir etmekteki yetersizliğinin delili yapmak ve buna dayanarak Kur’an maarifini Kur’an’ın doğrudan muhatapları dışında mutlak manada anlaşılacağını reddetmek İmam’ın (a.s) şanından uzaktır. Bu karineye göre İmam’ın bu cümlede kasdettiği şeyin, Peygamber ve Masum İmamlar haricinde hiçkimsenin Kur’an’dan bir tek konuyu bile anlayamayacağını ve Kur’an’dan bir tek kelime veya ayeti dahi tefsir edemeyeceğini söylemek olmadığını görebiliyoruz. Kasdedilen, Peygamber ve Masum İmamlar haricinde hiç kimsenin Kur’an’ı bütün anlamları ve maarifiyle anlayamayacağı ve tefsir edemeyeceğidir. Görünen odur ki Katade’nin böyle bir tasavvuru vardı ve kendisini böyle bir makamda farzediyordu. Çünkü Basra’nın fakihî kabul ediliyor ve adeta onu fıkıh ve tefsirde başvuru mercii olan yetkin bir fakih zannediyorlardı. Böyle bir kimsenin hiçbir ayetin tefsirini yapmada yetersiz olmaması gerekir. Bir ayeti tefsir etmede yetersizlik, o tasavvurun bâtil olduğunun aşıkâr delilidir. Bu yüzden İmam (a.s), Kur’an’dan bir ayetin tefsirini yapmadaki yetersizliğini ortaya çıkararak onun ve taraftarlarının hatayı görmelerini sağlamış ve sonunda da o tasavvuru reddetmek üzere bu cümleyi buyurmuştur. Dolayısıyla bu cümle, “Vasiler dışındaki hiçkimse tüm Kur’an’ın, onun zâhir ve bâtınının elinde olduğunu iddia edemez”¹¹⁷ buyurduğu rivayetlerdeki manayı ifade etmektedir ve Masum-

¹¹⁷ *Usûlû Kafi*, c. 1, s. 286, kitabul-hücce, babu innehu lem yecme’ el-Kur’an küllühu ille’l-eimmeti aleyhimüsselam, hadis 2.

lar dışındakilerin de Kur'an'daki manalardan bir bölümünü anlayabileceği ve tefsir edebileceğine herhangi bir aykırılığı yoktur.

İkinci rivayet de Kur'an'daki meseller hususunda olmasına -Kur'an'ın tüm ayetleri hakkında değil- ve Masumlar dışındakilerin diğer ayetleri anlamasını ve tefsir etmesini reddetmemesine ilaveten, Masum İmamlara özgü bâtını anlamları da kastediyor olabilir ve bundan dolayı bu ekolün taraftarlarının iddiasına delalet etmez.

Bu söyleneni teyit eden, Masumlar dışındakilerin de Kur'an-ı Kerim'in bilgi harmanından bir demet edinebileceğine ve marifet deryasından bir yudum içebileceğine açıkça delaleti bulunan rivayetlerdir. Bu rivayetlerin bir örneği şudur: Kuleyni *Kaфі*'de güzel bir senedle¹¹⁸ Abdûla Mevla Âl-i Sam'dan şöyle rivayet etmiştir:

قلت لأبي عبدالله عليه السلام عثرت فانقطع ظفري فجعلت على اصبعي مرارة فكيف أصنع بالوضوء قال يعرف هذا و أشباهه من كتاب الله عز و جل و مَا جَعَلَ عَلَيْكُمْ فِي الدِّينِ مِنْ حَرَجٍ ¹¹⁹ امسح عليه ¹²⁰

Ebu Abdullah'a (İmam Sadık aleyhisselam) dedim ki: “Ayağım kaydı ve bu yüzden turnağım koptu. [Tedavi için] parmağıma merhem sürdüm. Şimdi nasıl abdest alacağım?” Şöyle buyurdu: “Bu ve benzeri [meseleler] Allah azze ve cellenin “Dinde sizin için zorluk çıkarmadı” [buyuran] kitabından öğrenilebilir. Üzerine meshet.”

İmam'ın “يعرف هذا و أشباهه من كتاب الله” buyurmasından anlıyoruz ki, bu ve benzeri meselelerin hükmünü İmam dışındakiler de Allah'ın kitabından çıkarabilir. Eğer böyle olmasaydı şöyle buyururdu: Bu ve benzeri meseleleri Allah'ın Kitabından ben anlarım.

İmam Ali'nin (a.s) şöyle buyurduğu rivayet edilmiştir:

¹¹⁸ Allame Meclisi *Mir'atu'l-Ukul*'da (c. 13, s. 108) bu rivayetin senedini “hasen” (güzel) tavsif etmiştir. Bu hadis hakkında sahih tabirini kullanmamasının sebebi, Abdula Mevla Âl-i Sam'ı Şeyh ve Necaşi'nin mevsuk bulmamış olmasıdır. Fakat Keşşi onu öven bir rivayet nakletmiştir. Allame (rh) de onu mevsuklar kısmında zikretmiştir. Gerçi Ayetullah Hoi (rh) onun güvenilirliğini ve hasen olduğunu sabit görmemiştir. (Bkz: Mucemu Ricali'l-Hadis, c. 9, s. 258).

¹¹⁹ Hac 78

¹²⁰ *Füruu Kaфі*, c. 3, s. 42.

ان الله قسم كلامه ثلاثة اقسام فجعله قسما منه يعرفه العالم و الجاهل و قسما لا يعرفه الا من صفا ذهنه و لطف حسه و صح تمييزه ممن شرح الله صدره للاسلام و قسما لا يعلمه الا الله و ملائكته و الراسخون في العلم¹²¹

“Hiç şüphe yok Allah, kelimini üç kısım yapmıştır: Bir kısmını âlim ve cahil tanır (ve anlar), bir kısmı da sadece sakin bir zihni, incelikli duygu dünyası ve sahih teşhis kabiliyeti olan kimse içindir. Bunlar, Allah’ın sinelerini İslam’a açtığı kişilerdir. [Onun] bir kısmı da, Allah’ın, meleklerin ve ilimde derinleşmiş olanların dışında kimsenin anlayamayacağı bölümdür.”

Bu rivayet mürsel nakledilmiştir.¹²² Fakat Kur’an’ın mana ve maari-finin bir kısmını Masumların (a.s) dışındakilerin de anlayabileceğine delaleti gayet açıktır ve “انما يعرف القرآن من خوطب به” cümlesi için beyan edilen manayı desteklemektedir.

İmam Sadık’ın (a.s) şöyle buyurduğu nakledilmiştir:

كتاب الله عز و جل على اربعة أشياء على العبارة و الاشارة و اللطائف و الحقائق فالعبارة للعوام و الاشارة للخواص و اللطائف للاولياء و الحقائق للانباء¹²³

Bu rivayetin senedi muteber değilse de¹²⁴, ibare, işaret, latifeler ve hakikatlerin tarifi ve birbirinden farkları bakımından delaleti açık değilse

¹²¹ Vesailu’s-Şia, c. 18, s. 143, hadis 44.

¹²² Bu rivayet Vesailu’s-Şia’da Tabersi’nin *el-İhticac*’ından nakledilmiştir. Tabersi, *el-İhticac*’ın mukaddimesinde açıkladığına uygun olarak kitaptaki rivayetlerin senedlerini zikretmeyi, rivayetlerin ya icma ile kabul edilmesi ya akla uygun görünmesi ya da Şii ve Sünni kitaplarda meşhur olması nedeniyle gerekli görmemiş ve senedsiz yer vermiştir. Yalnızca diğer rivayetler kadar şöhret bulmamış İmam Askeri’ye (aleyhis-selam) nispet edilen rivayetleri senedle zikretmiştir. (Bkz: *el-İhticac*, c. 1, s. 4).

¹²³ *Biharu’l-Envar*, c. 92, s. 103; *Tefsiru Safi*, c. 1, s. 29.

¹²⁴ Bu rivayeti Allame Meclisi (rh) *Biharu’l-Envar*’da *el-Dürretu’l-Bahire* kitabından s - nedsiz olarak nakletmiş ve *Bihar*’ın kaynaklarını tanıtırken şöyle demiştir: “Bu kitabı, Şehid-i Evvel’in (Muhammed b. Mekki) telif olduğunu zannediyorum.” (Bkz: *Biharu’l-Envar*, c. 1, s. 10). *Bihar*’ın kaynaklarının mevsuk olduğunu belirtirken de şöyle buyurmuştur: “Şehid’in telifleri meşhurdur... Fakat *el-Dürretu’l-Bahire* onun diğer kitapları kadar şöhret sahibi değildir. Onda, Peygamber ve İmamlardan nakledilmiş muhtasar kelimelerle iktifa edilmiştir. (Bkz: *Biharu’l-Envar*, c. 1, s. 29 ve 30). Şeyh Ağa Bozorg Tehrani şöyle der: “Onun bir nüshası el-Muhit kütüphanesinde mevcuttur.” (Bkz: *el-Zeria*, c. 8, s. 90). Ama Feyz Kaşani *Safi* tefsirinde bu rivayeti Ehl-i Sünnet’ten nakletmiştir. (Bkz: *Tefsiru Safi*, c. 1, s. 31).

de ve evliyadan maksadın kimler olduğu, onun latifelerinin neden evliya ve hakikatlerinin Peygamberler için olduğu izaha muhtaçsa da onun, Kur'an'ın bir kısım mana ve maarifini Masumlar (a.s) dışındakilerin de anlayabileceğine delaleti ortadadır. Bu nakil de zikredilen manayı teyit eden rivayet olarak kabul edilebilir.

Yine meydana okuyan ayetler¹²⁵, Kur'an üzerinde düşünmeye teşvik eden ve onun hakkında düşünmemeyi kınayan ayetler¹²⁶, Kur'an'ı insanlar için beyan ve hidayet, öğüt alacaklar için de kolay olarak tarif eden ayetler¹²⁷, "Kur'an'ı Arapça indirdik ki anlayabilesiniz"¹²⁸ buyuran ayet, bahsi geçen mananın sahih olduğuna dair diğer delillerdir.

Bu açıklamadan sonra, Kur'an'ı anlama ve tefsir etmenin Masumlara (a.s) mahsus olduğu sonucu çıkarılan¹²⁹ diğer rivayetlere verilecek cevap belli olmuştur ve ayrıca zikretmeye ihtiyaç yoktur.

3. Masum İmamların Kur'an'ı Tefsirdeki Konumu

Sözkonusu babın rivayetlerinden bir kısmı pâk İmamların (aleyhi-müsselam] Kur'an-ı Kerim'le ilgili yüksek konumunu açıklamaktadır. Bu rivayetler birkaç bölümdür:

a) Allah Rasülü (s.a.a) ve Masum İmamların ilimde derinleşmiş olanlar, Kur'an'ın tevili bilenler ve muallimler olduklarını açıklığa kavuşturan ve **وَمَا يَعْلَمُ تَأْوِيلَهُ إِلَّا اللَّهُ وَالرَّاسِخُونَ فِي الْعِلْمِ**¹³⁰ ayetiyle irtibatlı rivayetler.¹³¹

¹²⁵ Muhaliflerden on sure veya en azından bir sure ve Kur'an'inkine benzer bir söz g - tirmelerini isteyen ayetler. Mesela Hud suresi 13. ayet, Yunus suresi 38. ayet, Bakara suresi 23. ayet, Tur suresi 33 ve 34. ayet. O halde eğer Kur'an'ın hiçbir kısmı Masumlar dışındakiler için anlaşılabilir ise nasıl olur da muhaliflerden hiç anlamadıkları bir şeyin benzerini getirmeleri istenebilir?

¹²⁶ Sad suresi 29. ayet, Muhammed suresi 24. ayet, Nisa suresi 82. ayet.

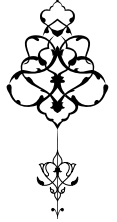
¹²⁷ Âl-i İmran 38. ayet, Bakara 185. ayet, Kamer 17, 22, 32 ve 40. ayet.

¹²⁸ Yusuf 2

¹²⁹ Bkz: *Vesailu's-Şia*, c. 18, s. 137, 143, 149, bab 13, sıfâtü kâdî, 29, 43, 64. hadisler.

¹³⁰ Âl-i İmran 7

¹³¹ Bkz: *Vesailu's-Şia*, c. 18, s. 132, 136, 138, 145, 146, 147, 148 ve 150, hadisler 5, 6, 7, 8, 24, 32, 46, 47, 49, 53, 60, 62 ve 75.

b) “بَلْ هُوَ آيَاتٌ بَيِّنَاتٌ فِي ضُدُورِ الَّذِينَ أُوتُوا الْعِلْمَ”¹³² ayetindeki “الَّذِينَ أُوتُوا الْعِلْمَ” cümlesini Masum İmamların (a.s) hepsine veya bir kısmına tatbik eden ve mahsus kılan rivayetler.¹³³

c) “ثُمَّ أَوْرَثْنَا الْكِتَابَ الَّذِينَ اصْطَفَيْنَا مِنْ عِبَادِنَا”¹³⁴ ayetinin manasını Masum İmamlara (a.s) münhasır kılan ve sadece Peygamber’in masum itretinin (a.s) -başkasının değil- Kur’an’ın bütün maarifiyle kendilerine verildiği Allah’ın seçilmiş kulları olduğuna delalet eden rivayetler.¹³⁵

d) “قُلْ كَفَى بِاللَّهِ شَهِيدًا بَيْنِي وَبَيْنَكُمْ وَمَنْ عِنْدَهُ عِلْمُ الْكِتَابِ”¹³⁶ ayetindeki “مَنْ عِنْدَهُ عِلْمُ الْكِتَابِ” cümlesinden maksadın hususen İmam Ali (a.s) ve diğer Masum İmamlar (a.s) olduğu ve kitabın tüm ilminin ellerinde bulunduğuna delalet eden rivayetler.¹³⁷

e) Tabersi’nin;

“وَلَوْ رَدُّهُ إِلَى الرُّسُولِ وَإِلَى أَوْلِي الْأَمْرِ مِنْهُمْ لَعَلِمَهُ الَّذِينَ يَسْتَنْبِطُونَهُ مِنْهُمْ”¹³⁸
¹³⁹“هم الائمة المعصومون عليه السلام” ayetini tefsir ederken İmam Bakır’ın (a.s) buyurduğunu, yani bu ayetteki “Ululemr”in Masum İmamlar olduğunu naklettiği mürsel rivayeti.

Bu rivayetlerde Masum İmamlar (a.s) olarak tefsir ve tatbik edilen ayetler daha önce incelenmiş ve bu ekolü ispatlamaya delalet etmedikleri açıklanmıştı.¹⁴⁰ Oradaki izah gözönünde bulundurulduğunda bu rivayetlere verilecek cevaplar ve herhangi bir delalet taşımadıkları da anlaşılabacaktır.¹⁴¹

Hadaik sahibinin Sakaleyn hadisinin izahında gösterdiği (انهما لن يفترقا) delillere cevap verirken beyan edilen noktalar dikkate alınırsa anlaşılabilir.

¹³² Ankebut 49

¹³³ Bkz: *Vesailu’s-Şia*, c. 18, s. 133, 146 ve 147, hadisler 9, 10, 11, 12, 54, 55 ve 56.

¹³⁴ Fatur 32

¹³⁵ Bkz: *Vesailu’s-Şia*, c. 18, s. 139, 147; 34 ve 59. rivayetler.

¹³⁶ Ra’d 43

¹³⁷ Bkz: *Vesailu’s-Şia*, c. 18, s. 133, 134, 139 ve 147, hadisler 14, 15, 16, 33 ve 58.

¹³⁸ Nisa 83

¹³⁹ *Vesailu’s-Şia*, c. 18, s. 147, hadis 61.

¹⁴⁰ Bkz: “Mutlak rivayet ekolü” bölümü “Kur’an’dan deliller” başlığı.

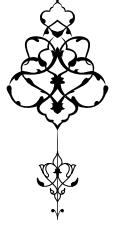
¹⁴¹ Bkz: *Vesailu’s-Şia*, s. 132, 139 ve 151; 4, 34 ve 77. hadisler.

caktır ki bu kısım rivayetlerin delalet taşımadığı gayet açıktır ve izaha muhtaç değildir.

f) Allah Teâla'nın, Kitabını (Kur'an) insanlara öğretmesi için İmam Ali'yi (a.s) seçtiği, Peygamber'in kardeşi ve veziri tayin ettiği ve kullarına halifesi yaptığına delalet eden rivayetler. Allah Rasülü (s.a.a) Kur'an'ın tenzil ve tevilini İmam Ali'ye (a.s), Hazret kendisinden sonraki İmam'a ve aynı şekilde her İmam bir sonraki İmam'a öğretmiştir. Onlara verilen ilimler arasında Kur'an'ın tefsiri ve ahkamı vardır. Onlar Kur'an'ın müfessirleridirler. Tefsirin bütün yönlerini bilirler. Tefsirde halkın dayanağıdır. Kur'an'da bulunan hangi mesele olursa olsun Ali (a.s) ve Masum İmamlar ona vakıftır, her meselenin onlara sorulması gerekir ve Kur'an'ın bilgisi onlardan talep edilmelidir. Eğer onlar dışında birinden istenirse helak olunmuş demektir.¹⁴²

Kur'an'ın gerçek müfessirleri bahsinde açıklayıp tespit ettiğimiz gibi, Hz. Ali (a.s) ve ondan sonra da on bir Masum İmam gerçek müfessirdir ve Kur'an'ın tüm mana ve maarifine vakıftır. Sadece onlar Kur'an tefsirinde insanlar için dayanaktır. Çünkü onlar haricinde hiçkimse Kur'an'ın bütün malumatını tefsir yeterliliğine sahip değildi. Nihayet onların dışındakilerin Kur'an'ın muhkem ayetlerinin ilk bakışta zâhir olmayan bir bölümünün manalarını uygun ilmi çaba ile tefsir edip ortaya çıkarabilir, ama müteşabih ayetlerin tefsiri, bâtuni ayetlerin izahı, ayetlerin derin mertebelerinin beyanı, hatta muhkem ayetler bile olsa, onların haricindekilerin gücünü aşmaktadır. Bir kimse Kur'an tefsirinde insanların dayanağı olabilir, çünkü gerçek müfessirdir ve Kur'an'ın tüm mana ve maarifine vakıftır. Ama bu, onların dışındakilerin Kur'an'dan hiçbir meseleyi anlayamayacakları ve hatta muhkem ayetlerin bile hiçbir manasını tefsir edemeyecekleri anlamına gelmez. Bu rivayetler buna delalet etmez. Bu rivayetlerin kimisinin delalet ettiği sınırlama, Kur'an'ın tümünün tefsiriyle ilgilidir. Yani Kur'an'ın tamamının tefsiri Masum İmamlara (a.s) mahsusur ve onların haricindeki hiçkimse Kur'an'ın hepsini tefsir edemez. Ama onların dışındakiler Kur'an'daki anlamların bir kısmını tefsir edebilirler. Bu rivayetler bunu reddetmeye delil oluşturmaz.

¹⁴² Bkz: *Vesailu's-Sia*, c. 18, s. 133, 134, 137, 138, 140, 142, 144, 145, 146, 147, 149, h - disler 13, 19, 20, 26, 27, 30, 45, 48, 50, 51, 57 ve 64.

Bir kimse bu rivayetlerden anlaşılan sınırlamanın mutlak olduğunu, mutlak manada tefsir yeterliliğinin, Kur'an'daki bir tek ayetle ilgili olarak dahi onların dışındakileri reddettiğini söylese buna verilecek cevap şudur ki, Kur'an üzerinde düşünmeyi teşvik eden ve onun hakkında düşünmemeyi kınayan ayetler gözönünde bulundurulduğunda; yine müfessirlerin, birçok konuda başlangıçta manası aşıkâr olmayan ayetlerin bir kısmının mana ve maarifini uygun ilmi çabayla ve karine ve delilleri göstererek, ayetlerin istinat ettikleri manalarda zâhîr olacağı biçimde ve diyalogun akılcı ilkelerine uygun olarak itimat edilebilir ve hüccet gösterilebilir şekilde güzelce tefsir edip ortaya çıkardığı hesaba katıldığında söz konusu mutlaklığın kastedilmediğine tereddüt kalmayacaktır. Buna ek olarak, bu rivayetlerden sadece üç tanesi¹⁴³ sınırlamaya delalet etmektedir ve onlara bakılarak bu sınırlamanın mutlak manada olduğu iddia edilebilir ama bu rivayetlerin hiçbirisi güvenilir değildir.

4. Kur'an Tefsirinin Beşer Aklından Uzak Olması

Bu rivayetlerin diğer bir bölümünün ifade ettiği şey, Kur'an tefsirinin başka herşeyden daha fazla beşer aklından uzak olduğudur.¹⁴⁴ Fakat *Reveşsinasi-yi Tefsir-i Kur'an* kitabında tefsirin imkânı bahsinde bu rivayetlerin sened ve delaletleri incelenmiş ve senedlerinin zayıf olmasına ilaveten, mutlak manada Kur'an'ın tefsirine beşer aklının yetmeyeceğine delalet etmeyecekleri ortaya konmuştur. Bu rivayetlerin ifade ettiği şey, beşer aklının Kur'an'ın zâhîr ve bâtın bütün maarifini idrak etmeye güç yetiremeyeceğidir.¹⁴⁵

5. Reyle Tefsir ve Tevilin Kınanması

Bu rivayetlerin bir başka bölümü ise reyle tefsir ve tevil şiddetle kınayan, onu Allah'a imanla bağdaştırmayan ve bu suçu işleyen kişiyi ahirette ateş cezasıyla tehdit eden rivayetlerdir.¹⁴⁶

¹⁴³ Bkz: A.g.e., c. 18, s. 135, 142, 143 ve 144, hadisler 20, 43 ve 45.

¹⁴⁴ Bkz: *Vesailu's-Şia*, c. 18, s. 141, 142, 149 ve 150, hadisler 38, 41, 49, 73 ve 74.

¹⁴⁵ Bkz: *Reveşsinasi-yi Tefsir-i Kur'an*, s. 46-50.

¹⁴⁶ Bkz: *Vesailu's-Şia*, c. 18, s. 137, 138, 140, 148, 149, 151, hadisler 28, 31, 37, 63, 66, 67 ve 79.

Bu grup rivayetlere verilecek cevap, *Reveşsinasi-yi Tefsir-i Kur'an* kitabında “tefsirin caiz oluşu” bölümündeki açıklamalardan bellidir.¹⁴⁷

6. Bilgisi Olmaksızın Tefsir Yapmanın Kınanması

Sözkonusu rivayetlerin diğer bir kısmı da, bilgisi olmaksızın Kur'an'ın manası üzerine konuşmayı, nasih-mensuh ve muhkem-müteşabihe vakıf olmaksızın ayetleri delil göstermeyi kınayan, bu işle uğraşan kimseyi ahirette ateş azabıyla tehdit eden, bunu dalalet ve helak olmanın sebebi gören rivayetlerdir.¹⁴⁸

Fakat bir kimsenin tefsir için gerekli ilimleri tahsil etmeden, Kur'an'ın nasih-mensuh ve muhkem-müteşabihini yeterince bilmeden, mahsus, mukayyet ve diğer karineleri araştırmadan ayetleri tefsir etmeye koyulmasının kınama ve cezaya müstehak olacağı, bu işin onun sapkınlık ve helakine yolaacağı bellidir. Ama bir kimse eğer tefsir için gerekli temel ilimleri tahsil ederse, tefsirde uyulması şer'an, aklen ve ilmen lazım olan kural ve kaideleri bilir ve tefsirde bunlara riayet ederse, ayetlerdeki nasih, mahsus, mukayyet, mübeyyin ve diğer munfasıl karineleri derinlemesine araştırmayla bilgiyi temel alarak ve ilmi dayanaklarla, Kur'an'ın diğer ayetleri ve rivayetler üzerinde tefsire yönelirse kesinlikle rivayetlerde zikredilmiş kınamanın kapsamına girmez.

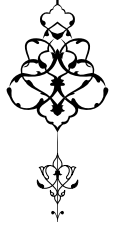
7. Kur'an'ın Bazı Özelliklerini Beyan

Bahsi geçen rivayetlerin diğer bölümü Kur'an-ı Kerim için birtakım özellikleri beyan etmektedir. Mesela Kur'an'ın, evin sınırları gibi sınırları vardır. Nasih ve mensuhu, zâhir ve bâtını, muhkem ve müteşabihi vardır. Kur'an kitabın mecmuasıdır. Furkan, amel edilmesi vacip olan muhkem kısmıdır. Allah tarafından Kur'an'da açıklayıcı delili gösterilmemiş hiçbir parçası yoktur. Kur'an'ın kapalı olduğunu sananlar helak olmuş ve başkalarını da helake sürükleyenlerdir. Kur'an'daki malumat üç kısımdır: 1) Âlim ve cahilin anladığı kısım, 2) Sakin bir zihni, incelikli duygu dünyası ve sahih teşhis kabiliyeti olan kimsenin anladığı kısım, 3) Allah, melekler ve ilimde derinleşmiş olanlar haricinde kimsenin anlayamayacağı kısım.¹⁴⁹

¹⁴⁷ Bkz: *Reveşsinasi-yi Tefsir-i Kur'an*, s. 56-58.

¹⁴⁸ Bkz: *Vesailu's-Şia*, c. 18, s. 134, 135, 140, 149 ve 150, hadisler 18, 23, 35, 65, 68 ve 76.

¹⁴⁹ Bkz: A.g.e., c. 18, s. 134, 141, 142, 143, 146 ve 150. Hadisler 17, 21, 39, 40, 44, 52 ve 72.

Bu rivayetler bizi Kur'an-ı Kerim'in özelliklerine aşına kılmaktadır ve bu özelliklerden haberdar olmanın Kur'an tefsirinde gerekli ve etkili olduğuna tereddüt yoktur. Fakat bu rivayetlerin hiçbiri *Vesail* sahibinin iddiasına ve mutlak rivayet ekolünün sıhhatine delalet etmez. Nasih ve mensuha sahip olmak, tefsir sırasında yorumlanan ayetin nasihi bulunup bulunmadığının araştırılmasını icap ettirir. Muhkem ve müteşabihe sahip olmak, müfessirin tüm ayetleri muhkem ve tefsir edilebilir sanmamasını, manayı aydınlatmak için yeterli karine ve delilin bulunmadığı ayetleri kesin ve muteber bir dayanak olmaksızın belli bir manaya hamletmemesini gerektirir. Zâhir ve bâtına sahip olmak, müfessirin, Kur'an'ın mana ve maarifinin tüm katmanlarını kesin ve muteber bir dayanakla ortaya çıkarmasını, ama yine de Kur'an'ın bütün mana ve maarifine ulaşamadığını bilmesini gerektirir. Kendisini asla gerçek müfessirlere (Peygamber ve Masum İmamlar) ihtiyaçtan uzak görmemelidir. Fakat hiçbiri, masum olmayanların tefsir yapmasının tamamen yasaklandığına veya bundan kaçınılmasına delalet etmemektedir. Bilakis Kur'an'daki malumatı üç kısımda gösteren rivayet, bu ekolün taraftarlarının iddiasının aksine ve Masum İmamların (a.s) tefsiri haricinde Kur'an'ın zâhirinin anlaşılama-çağını söyleyen bu nazariyenin bâtlı olduğuna delalet etmektedir. Çünkü Kur'an'daki maarifin sadece bir bölümünün ilmini -hepsini değil- Allah'a, meleklerle ve ilimde derinleşmiş olanlara tahsis etmiştir.

8. Kur'an Hakkında Cedelin Kınanması

Bu rivayetlerin bir kısmı Allah'ın kitabına dayanarak cedel ve tartışma yürütmekten sakındırma ve husumet gütmekten yasaklamaya dairdir. Başkalarına husumet gönderken Kur'an ayetlerinden yararlanılmaması gerektiği konusuna dikkat çekilmiştir.¹⁵⁰ Bu rivayetler iyi incelendiğinde hiçbir şekilde ayetlerin tefsir edilmesiyle ilgili olmadıkları, bilakis ayetlerin bir araç olarak kullanılmasının ve hasmın mağlup edilmesi hedefiyle onlar üzerine mücadeleye girişilmesinin -doğru anlama ve tefsirin

¹⁵⁰ "عن الرضا عليه السلام قال المراء في كتاب الله كفر... عن ابي جعفر عليه السلام اياكم والخصومة فانها تحبط العمل و تمحق الدين ان احدكم ينزع بالاية فيخر فيها أبعد من السماء"

(Bkz: *Vesailu's-Şia*, c. 18, s. 150, hadisler 70, 71).

değil- kınanıp takbih edildiği görülecektir. Gerekli yeterliliğe sahip olarak, tam manasıyla üzerinde düşünerek ve tefsirin usul ve kaidelerine riayet ederek Kur'an'daki malumatı anlama saikiyle gerçekleşen tefsirle ilişkili değildir.

9. İbn Abbas'a Ait Samılan Yanlışlıklar

Bahsi geçen rivayetlerin bir diğeri, İbn Abbas'a nispet edilen, nazil olan her ayetin hangi gün ve ne hakkında indirildiğini bildiğini zannettiğine ilişkin varsayımı reddetmeye dairedir.¹⁵¹

Bu rivayet, İbn Abbas'ın hususiyetini aktarıyor olsa bile Masumlar dışındakilerin Kur'an'daki maarifin hiçbir kısmını anlayıp tefsir edemeyeceğine delil oluşturmaz. Aksine böyle bir hususiyeti belirtmekle Masumlar dışındaki bireylerden hiçkimsenin Kur'an ayetlerinin her birinin hangi gün ve ne hakkında nazil olduğunu bildiğini iddia edemeyeceğine delalet etmektedir.

10. Kur'an'ın Bir Kısımını Diğer Bir Kısımla Çatıştıran Kimsenin Cezası

İmam Bakır'dan (a.s) nakledilen rivayette, Kur'an'ın bir kısmını diğer bir kısımla çatıştıran kimsenin kâfir olarak tanıtıldığı yer almaktadır.¹⁵² Bu rivayet için pek çok mana zikredilmiştir. Bunların arasında Kur'an'ı hafife almak, muhkem ve müteşabihi birbirine karıştırmak, Kur'an'ın bir bölümünü, onunla anlam irtibatı bulunmayan ve onun müfessiri olmayan diğer bölümüyle tefsir etmek vs. vardır.¹⁵³ Her halükarda mana ve

¹⁵¹ Bkz: *Vesailu's-Şia*, c. 18, s. 142, hadis 42.

¹⁵² “عن أبي عبد الله عليه السلام قال أبي ما ضرب رجل القرآن بعضه ببعض الا كفر” (*Vesailu's-Şia*, c. 18, s. 135, hadis 22)

Bu rivayetin senedinde özel bir güvenilirliği bulunmayan Kasım b. Süleyman vardır. Fakat *Kamilu'z-Ziyarat*'ın ve Kummi tefsirinin ricalindendir. (Bkz: Mucemu's-Sikat, s. 219, 233). Meclisi (rh) *Mir'atu'l-Ukul*'da (c. 12, s. 521) bu rivayetin senedini meçhul olarak tarif etmiştir.

¹⁵³ Bu rivayetin manasına dair:

a) Şeyh Saduk (rh) şöyle buyurmuştur: Bu hadisin manasını Muhammed b. Hasan'a sordum. Buyurdu ki: “هو ان تجيب الرجل في تفسير آية بتفسير آية اخرى” (*Meani'l-Ahbar*, s. 190).

maksadı, muteber dayanak ve ilmi temel alan akılcı ilke ve kurallara riayetle gerçekleşmiş sahih tefsiri küfür olarak göstermek kesinlikle değildir. En azından buna, bu ekolün hak olduğuna delil gösterilebilecek açık delaleti yoktur.

11. Sahih Rivayet Olmaksızın Tefsirin Caiz Olmaması

Bu rivayetlerden bir diğeri, Eminulislam Tabersi'nin *Mecmeu'l-Beyan*'da yer verdiği cümledir:

صح عن النبي و الائمة عليه السلام ان تفسير القرآن لا يجوز الا بالاثار الصحيح
و النص الصريح¹⁵⁴

“Peygamber’den ve Masum İmamlardan (a.s) Kur’an’ın sahih eser (rivayet) ve sarih nas (delaleti aşıkâr ve kesin olan rivayet) haricinde tefsir edilmesinin caiz olmadığına dair sahih rivayet gelmiştir.”

Bu cümlemin metni, bağımsız bir rivayet olmadığını, bilakis diğer rivayetlerden istinbat edilmiş içerik olduğunu gayet net göstermektedir. Bu

b) Allame Meclisi (rh) buyurmuştur:

”أفيد ان المراد تفسير القرآن و لجمع بين آيها و استنباط الاحكام فانه لا يعلم ذلك
غير المعصوم و يحتمل ان يكون المراد المعنى الظاهر بتقدير الاستخفاف او ارتكاب
التجوز في الكفر“

(*Mir'atu'l-Ukul*, c. 12, s. 521 ve 522). Sözünün son bölümünün tercümesi ve izahı şöyledir: “Muhtemelen zâhir manası (Kur’an’ın bir kısmını diğer bir kısmıyla çatıştırma) kasdedilmiştir ve bunun küfür olması Kur’an’ı hafife almak nedeniyledir [Kur’an’ı istihfâf ve hafife alma kasdıyla bir kısmını diğer bir kısmıyla çatıştırma] ya da küfür kelimesi mecaz olarak kullanılmıştır [yani küfürden hakiki mana murad edilmemiş, bilakis mecaz olarak, Kur’an’ın bir kısmının diğer bir kısmıyla çatıştırılması ile, istihfâf sebebiyle olmasa da uyuşan bir anlam kasdedilmiştir].

c) Allame Tabatabai şöyle buyurmuştur:

”و الروايات كما ترى يعد ضرب القرآن بعضه ببعض مقابلا لتصديق بعض القرآن بعضا
وهو الخلط بين الآيات من حيث مقامات معانيها و الاخلال بترتيب مقاصدها كاخذ
المحكم متشابهها و المتشابه محكما و نحو ذلك“

(*el-Mizan*, c. 3, s. 83, ve bkz: s. 81).

d) Kasdedilen, şahsın kendi reyî ve tahminiyle bazı ayetleri diğer bazı ayetlerle çelişkili görmesi olabilir; yani Kur’an’daki bazı manaların diğer bazı manalarla çatıştırmasıdır. (Müellif)

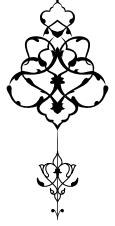
¹⁵⁴ *Vesailu’s-Şia*, c. 18, s. 151, hadis 78.

cümlelerin rivayet metinlerinde zikredilmemesi, onun tüm rivayetlerden veya bir grup rivayetten istinbat edildiğini desteklemektedir. Bu rivayetler inceleme konusu yapılmıştır ve bu incelemeler gözönünde bulundurulduğunda bu istinbatın yanlışlığı ortaya çıkmıştır, ayrıca tekrar incelenmeye ihtiyaç yoktur. Belirtmek gerekir ki, bu hadisi nakleden Tabersî'nin kendisi bile bu hadisle amel etmemiş ve Kur'an tefsirinde sahih rivayet ve sarih nas dışındakileri kullanmıştır.

Dolayısıyla bu babın rivayetlerinden hiçbirisi mutlak rivayet ekolünü ispata; Şeyh Hürri'n ve mutlak rivayet ekolünün diğer taraftarlarının iddiasına delalet etmemektedir. Bu rivayetlerin büyük bir kısmının delalet ettiği şey şudur ki, kişi, Masum İmamların (a.s) tefsiri olmaksızın ve onların rivayetlerinden yardım almaksızın şeriatın tüm ahkâmını ve maarifi Kur'an-ı Kerim'den anlayabileceği, kendisini onlara muhtaç hissetmeyeceği vehmine kapılmamalıdır. Ama eğer kişi, Kur'an'daki maarifin ve dindeki ahkâmın ağırlıklı bölümünü anlamada kendisini kesinlikle onlara muhtaç görmesinin yanı sıra, Kur'an-ı Kerim'in de dinin maarif ve ahkâmını anlamanın kaynaklarından biri olduğuna inanıyorsa ve Kur'an'daki ve rivayetlerdeki munfasıl karineleri araştırdıktan sonra onun zâhirinden maarif ve ahkâmı anlayabileceğini, hatta kimi yerlerde Kur'an'daki mana ve maarifin başlangıçta aşıkâr olmayan bir bölümünü uygun ilmi çabayla tefsir edebileceğini ve ortaya çıkarabileceğini düşünüyorsa sözkonusu rivayetler bu inancı reddetmemekle kalmaz, bilakis içlerinden bazıları bu düşüncenin sıhhatine delalet bile eder.

Gerçi Şeyh Hürri *el-Fuadu't-Tusiyye*'de kendi iddiasına delalet eden rivayetleri, bir kısmını *Kadau Vesaili's-Şia* kitabında yer verdiği ilave 220 rivayetle birlikte zikretmiştir¹⁵⁵, ama burada bir rivayete değinmemiştir. Diğer rivayetlerin *Vesailu's-Şia*'daki rivayetlerden başka bir şeyi ifade etmesi uzak ihtimal olduğundan diğer rivayetlerin incelenip araştırılmasına ihtiyaç yoktur. Çünkü *Vesaili's-Şia*'daki rivayetleri incelerken söylenenler gözönünde bulundurulduğunda diğer rivayetlerin bu ekolün sıhhatine delil oluşturmadığı anlaşılacaktır.

¹⁵⁵ Bkz: *el-Fevaidu't-Tusiyye*, s. 191 (el-mütemim el-İşrin)

Sonuç

Şu ana kadar bu ekolün taraftarlarının delillerini incelerken beyan edilenlerden anlaşılan odur ki bu ekolün sıhhati için muteber hiçbir delil mevcut değildir. Bilakis Emin Esterabadi'nin ilk delilini (yani mutlak rivayet dışında tefsir için delil bulunmadığı) incelerken yaptığımız izahtan¹⁵⁶ ulemanın tarzından, Kur'an ayetleri ve rivayetlerden Kur'an'ın zâhirinin hüccet oluşturduğu ve güvenilir olduğu; Masumlar dışındakilerin de Kur'an'daki mana ve maarifin bir kısmını anlayıp tefsir edebileceğine ilişkin çok sayıda gerekçenin mevcut bulunduğu anlaşılmış olmalıdır. Sonuç itibariyle bu ekolün varsayımının yanlış olduğu kesindir.

¹⁵⁶ Bkz: "Mutlak rivayet ekolünden başkasına delil bulunmaması" bölümü.

Mutlak Rivayet Tefsirleri

A yetlerini izah ederken yalnızca rivayetleri zikretmekle yetinen ve bizim mutlak rivayet tefsirleri adını verdiğimiz kitaplar iki gruptur:

A) Asli Rivayet Tefsirleri

Asli rivayet tefsirlerinden maksat, muhtevaları münhasıran tefsir rivayetlerinden bir bölüm içeren ve Kur'an-ı Kerim'e ilişkin kitaplardır. Kur'an'dan ayetlerin izahında sure ve ayetlerin sırasına göre tanzim ve tedvin edilmiş, rivayetleri asli ravilerden alınmış, diğer hadis ve tefsir kitaplarından derlenmemiştir. Bu grup tefsirler iki kısımdır: Bir bölümü mustakil kitap olarak basılıp yayınlanmamıştır. Bilakis ayrıntılı hadis mecmuaları içinde bir bölüm veya kitap halinde zikredilmiştir. Bunları “zımni asli rivayet tefsirler” olarak isimlendirmek mümkündür. Aşağıdaki tefsir kitapları bu kısımdadır:

1. *Tefsiru'l-Kur'an Sahih Buhari* kitabı.¹⁵⁷
2. *Tefsiru'l-Kur'an Sahih Müslim* kitabı.¹⁵⁸
3. *Tefsiru'l-Kur'an Sünen Tirmizi* kitabı.¹⁵⁹
4. *Tefsiru'l-Müstedrek ala's-Sahihayn* kitabı.¹⁶⁰

¹⁵⁷ Bkz: *Sahihu'l-Buhari bi Haşiyeti's-Senedi*, c. 3, s. 97-224.

¹⁵⁸ *Sahihu Müslim*, c. 5, s. 517-529.

¹⁵⁹ Bkz: *Sünenu't-Tirmizi*, c. 5, s. 183-424.

¹⁶⁰ Bkz: *el-Müstedrek ale's-Sahihayn*, c. 2, s. 220-541.

Diğer kısım, bağımsız kitap olarak basılıp yayınlanmış tefsirlerdir. Bunlar, “bağımsız asli rivayet tefsirler” şeklinde isimlendirilebilir. Aşağıdaki tefsir kitapları bu kabildendir:

1. *Tefsiru Ayyaşi*
2. *Tefsiru Furat Kufi*
3. *Tefsiru Abdurrezzak*
4. *Tefsiru'l-Kur'ani'l-Azim İbn Ebi Hatim Razi*

B) Tefsir Mecmuaları

Tefsir mecmuaları, tefsir rivayetlerini ve Kur'an'la ilgili hadisleri diğer rivayet ve tefsir kitaplarından derleyip Kur'an'daki sure ve ayet sırasına göre ayetleri izah ederken zikreden kitaplardır. Aşağıdaki tefsir kitapları bu kısımdandır:

1. *el-Dürrü'l-Mensur*
2. *el-Burhan fi Tefsiri'l-Kur'an*
3. *Nuru's-Sakaleyn*

Her ne kadar tefsir mecmuaları asli rivayet tefsirlerinde yeralan rivayetleri içeriyorsa da ve birçok yerde tefsir mecmualarına başvurmamız sayesinde asli rivayet tefsirlerine ihtiyaç duymuyorsak da asli rivayet tefsirleri tefsir mecmualarının kaynaklarından sayıldığından¹⁶¹ ve onların kuvvet ve zaaf noktalarını inceleyip öğrenmek bu mecmuaları inceleyip öğrenmede etkili olduğundan asli rivayet tefsirlerini de ele alıp incelemeliyiz. Bu tefsirleri incelemeye başlamadan önce Şii ve Sünni rivayet tefsirlerinin temel farklarını açıklayacağız.

¹⁶¹ Her iki grupta da tefsirlerin bir kısmının Şii, bir kısmının da Sünni olduğunu hatırlamakta yarar vardır. Doğaldır ki Şia'nın asli tefsirleri Şii tefsir mecmualarının kaynaklarından, Ehl-i Sünnet'in asli tefsirleri de Sünni tefsir mecmualarının kaynaklarındandır.

Ehl-i Sünnet ve Şia'nın Rivayet Tefsirleri Arasındaki Fark

Adı geçen tefsirlerden *el-Dürrü'l-Mensur*, *Tefsiru'l-Kur'ani'l-Azim*, *Kitabu Tefsiri'l-Kur'ani Sahih Buhari*, *Sünenu Tirmizi*, *Kitabu't-Tefsiri Sahih Müslim*, *Müstedrek* ve *Tefsiru Abdurrezzak* gibi kimisi Ehl-i Sünnet'e aittir. Öte yandan *Tefsiru Ayyaşi*, *Tefsiru Furat*, *Nuru's-Sakaleyn* ve *el-Burhan fi Tefsiri'l-Kur'an* gibileri de Şia'ya aittir. Bu iki grup tefsirler arasındaki temel farklardan biri, Ehl-i Sünnet'in rivayet tefsirlerinde rivayetlerin bir bölümünün Allah Rasûlü'nden (s.a.a) nakledilmesi, çoğu rivayeti sahabe ve tabiinin görüş ve reyinin oluşturması ve Peygamber'in Ehl-i Beyt'inden (a.s) nadiren rivayet nakledilmesidir. Fakat Şia'nın rivayet tefsirlerinde Allah Rasûlü'nden (s.a.a) nakledilen rivayetlere ilaveten rivayetlerin ittifaka yakın ekseriyetinin Peygamber'in Ehl-i Beyt'inden, Masum İmamlardan olmasıdır. Onların dışında kalanlardan çok az nakledilmiştir. Bu kitabın ilk bölümünde açıklandığı üzere, Sakaleyn hadisinde Kur'an'a denk ve aynı hizada zikredilmiş, onlara sarılmanın Kur'an'a sarılmayla birlikte sapmanın temel şartı olarak gösterildiği ve rivayetlerde on iki kişi olarak tarif edilen Nebiyy-i Ekrem'in (s.a.a) Ehl-i Beyt'i, Allah Rasûlü (s.a.a) gibi gerçek müfessirlerdir, Kur'an'ın tüm manalarına vakıflar ve bu büyük şahsiyetlerin rivayetleri, tıpkı Allah Rasûlü'nün (s.a.a) rivayetleri gibi sadece sened ve südur bakımından incelenmeye açıktır. Bu büyük şahsiyetlerden sâdır olduğu ispatlanan her rivayet hakır ve incelemeye muhtaç değildir.

Fakat sahabe ve tabiinin görüşleri hatalı olabilme ihtimali nedeniyle ve yanlışlıktan masun olmadığından, senedinin araştırılması ve südurun ispatlanması gereğine ilaveten, muhteva açısından da sorgulamaya ve eleştiriye açıktır. Hatta denebilir ki Ehl-i Sünnet'in rivayet tefsirlerinde rivayet adı altında biraraya getirilmiş olan nakillerin çoğu aslında beşeri görüşlerdir ve incelenip sorgulanabilir. Bu yönüyle Allah Rasûlü'nün (s.a.a) ve Masum İmamların (a.s) sözleriyle cevherleri itibariyle farklıdır.

Rivayet Tefsirlerin Müşterek Eksiklikleri

1. Kapsayıcı Olmamaları

Rivayet tefsirleri, tefsire ilişkin rivayetlerin kapsayıcılığı açısından muhtelifler. Ehl-i Sünnet'ten *Kitabu Tefsiri'l-Kur'ani Sahih Buhari* ve

Tefsiru Sahih Müslim; Şia'dan da *Tefsiru Ayyaşi* ve *Tefsiru Furati Kufi* gibi kimileri çok az rivayet içerirler. Buna karşılık Ehl-i Sünnet'ten İbn Ebu Hatim Razi'nin *Tefsiru Kur'ani'l-Azim*'i ve Suyuti'nin *el-Dürrü'l-Mensur*'u; Şia'dan da Huveyzi'nin *Nuru's-Sakaleyn*'i ve Bahrani'nin *el-Burhan fi Tefsiri'l-Kur'an*'ı daha kapsayıcıdır ve tefsirle ilgili çok sayıda rivayeti biraraya getirmiştir. Fakat bunların hiçbirisi bütün tefsir rivayetlerini kapsayan tefsirler değildir. Yani bunlara müracaat edildiğinde, bu tefsirlerde toplanmış rivayetlerin dışında başka bir tefsir rivayetinin daha mevcut bulunmadığına güven hasıl olmaz. Gerçi *el-Burhan*, *Nuru's-Sakaleyn* ve *el-Dürrü'l-Mensur* gibi tefsirlerde, hatta kimisi şu an elimizde bulunmayan birçok tefsir ve rivayet kitaplarından tefsir rivayetleri derlenmiştir ve bunların müellifleri ayetlerle ilgili rivayetlerin tümünü biraraya getirmeye niyet etmişlerdir ama öncelikle onların zamanlarının imkanının bugünkünden çok daha az olduğu, ikincisi sadece ayetlerle ilişkisini teşhis ettikleri rivayetlere tefsirlerinde yer verdikleri hesaba katılmalıdır. Belki de ayetlerin mana ve tefsirlerinin anlaşılmasında etkili olacak ve yararlanılabilecek nice rivayet vardı, fakat bunları tespit edemediler. Bu iki nokta gözönünde bulundurulduğunda, tefsir yaparken istifade edilebilecek ve etkili olacak tüm rivayetlerin, daha fazla araştırma ve incelemeye ihtiyaç duyurmayacak biçimde biraraya getirildiğinden emin olunamaz.

2. Zayıf ve Güvenilmez Rivayetlerle Karışık Olmaları

Gerçi bu tefsirler itibar açısından farklı farklıdır ve itibar dereceleri fertlerin gözünde muhtelifdir. Bunların bir bölümü Ehl-i Sünnet'in telifidir ve Ehl-i Sünnet onlara itimat eder. Hatta içlerinden *Kitabu Tefsiri'l-Kur'ani Sahih Buhari* gibi bazılarının tüm rivayetleri sahih ve güvenilir görülür. Ama Şia'nın onlara böyle bir güveni yoktur. Bir kısmı Şia'nın telifleridir ve Ehl-i Sünnet onlara güvenmez. Aynı şekilde Şia'dan *Tefsiru Ayyaşi* ve Ehl-i Sünnet'ten *el-Dürrü'l-Mensur* gibi tefsirlerden bazılarının rivayetleri mürseldir ve sened bakımından araştırılabilir değildir. Kimisinin rivayetleri de senedlidir ve sened bakımından incelenebilir. Fakat bütün bunların ortak özelliği, bu tefsirlerdeki rivayetlerin hiçbirinin her-kese göre sahih ve güvenilir olmamasıdır. Bu tefsirlerin rivayetleri -bazıları çok, bazıları az- zayıf ve itimat edilmez rivayetlerle karışık haldedir.

Çelişkili rivayetlerden ve zâhirleri dinin apaçık ilkeleriyle çatışan rivayetlerden uzak değildir. Bu sebeple onların her bir rivayetinden istifade etmek, araştırıp incelemeye bağlıdır.

Elbette tahkik senedle sınırlı olmayacaktır. Bazı yerlerde rivayetin senedinin sıhhati sabit olabilir ama metnin kuvveti, tarik sayısı, ayetlerin zâhirine mutabakat, aklın kavrayışıyla veya âkil insanların tarzıyla teyit edilmesi ve benzeri gibi karineler dikkate alındığında sâdır oluşu konusunda güven hasıl olmayabilir. Yine sahih senede sahip olan rivayetlerin başka bir sahih rivayetle çelişmesi veya ayetlerin nassına ya da dinde zaruri olan ilkelere aykırı düşmesi gibi şeyler sonucunda güvenilir olmaktan çıkması da mümkündür. Bu nedenle tefsirde bu kitaplardan doğru yararlanma, özel bir uzmanlık ve bilgi gerektirmektedir. Nitekim onlardan faydalanabilenler de bu kitaplardan sahih biçimde yararlanmayı bilenlerdir sadece.

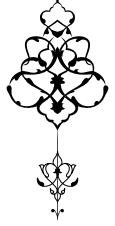
Bütün bu eksikliklerin varlığına rağmen bu tür kitaplar birçok yerde ayetlerin tefsiri için istifade edilebilir olmakla kalmaz, bilakis *Kur'an Tefsiri Metodolojisi'nde* kanıtlanan ilkeye göre -ayetlerin tefsirinde rivayetlere müracaat etmek ve Nebiyy-i Ekrem ve pâk İmamların (a.s) beyanatlarından yararlanmak lazımdır- ayetlerle ilgili rivayetlerle araştırmayı tamamlamak için bu kitaplara başvurulması müfessire gereklidir. Bu durumda bu kitapların özelliklerini öğrenmek ve onların kuvvetli ve zayıf noktalarından haberdar olmak faydalıdır, hatta bilakis zarurudur. Bu yüzden burada, kısaca, zımni asli rivayet tefsirlerinden, bağımsız asli rivayet tefsirlerinden ve tefsir mecmualarından bazısını tanımaya ve incelemeye koyulacağız.

Zımni Asli Rivayet Tefsirleri

Kitabu't-Tefsiri¹⁶² Buhari

Ehl-i Sünnet ulemasından Muhammed b. İsmail Buhari (vefatı hicri 256), *Sahih-i Buhari* olarak şöhret bulmuş *el-Camiu's-Sahih* adında bir kitap telif etmiştir. Kitap Ehl-i Sünnet'in altı sahihinden biri sayılır ve onlara

¹⁶² Sahih Buhari'nin kimi baskılarında *Kitabu't-Tefsir*, kimi baskılarında da *Tefsiru'l-Kur'an* başlığı kullanılmıştır.

göre büyük itibarı vardır. O kadar ki şöyle denmiştir: “Bu kitap, Kur’an-ı Kerim’den sonra kitapların en sahihidir.” Buhari’den, “Bu kitapta sahih rivayet dışında hiçbir şeye yer vermedim”¹⁶³ cümlesi rivayet edilmiştir. Bu kitapta topladığı rivayetleri *Kitabu Bedi’l-Vahy*, *Kitabu’l-İman*, *Kitabu’l-İlm*, *Kitabu’l-Vudu* vs. gibi kitaplar halinde tasnif ve tanzim etmiştir. Kitaplarından biri de, 364 bab içinde Kur’an-ı Kerim’le ilgili beş yüz rivayete yer verdiği *Kitabu’t-Tefsir* veya *Kitabu Tefsiri’l-Kur’an*’dır.¹⁶⁴ Bu başlıkta geçen *Kitabu’t-Tefsiri Buhari*’den maksat, rivayetleri başka rivayet kitaplarından derlenmemiş olduğundan “asli” olarak adlandırdığımız, ama müstakil bir kitap olmadığı ve bir rivayet kitabının içinde yer aldığı için de “zımnı” olarak isimlendirdiğimiz *Sahih-i Buhari*’nin bu kısmıdır.¹⁶⁵

Buhari bu kitapta Kur’an-ı Kerim’deki surelerin tertibini izleyerek bazı ayetlerin izahı için Allah Rasülü (s.a.a) ve sahabeden rivayetler nakletmiştir. O, rivayetleri zikretmesine ilaveten, Kur’an’ın bazı kavramlarının manasını kendi ifadesiyle veya sahabe ve tabiinden naklederek özetle beyan etmiş ve buna bağlı olarak da bazı sure isimlerinin isimlendirilmesinin açıklamasına ilişkin söz söylemiştir. Mesela Hamd suresinin tefsirinde kimseye atıfta bulunmayarak şöyle demiştir:

“Rahman ve rahim, rahmet (kelimesi) için belirtilmiş iki isimdir. Rahim ve rahman, tıpkı âlim ve âlim gibi aynı anlama gelir. “el-Din” ise iyi ve kötü hakkında karşılıktır.”

Hamd suresinin “Ümmü’l-Kitab” olarak isimlendirilmesinin sebebini şöyle izah etmiştir: “Onu Ümmü’l-kitab olarak adlandırmışlardır. Çünkü mushaflar onu yazarak ve namaz onu okuyarak başlar.” Buhari, mürsel (senedsiz) şekilde Mücahid’den şöyle nakletmiştir: *بالدين* ‘e *بالحساب* manası vermiş, *مدينين*’e de *محاسبين* demiştir.”¹⁶⁶ Bu tür

¹⁶³ Bkz: Keşfu’z-Zünun, c. 1, s. 541 ve 544; İbn Cevzi, Abdurrahman b. Ali, *el-Mevduat* (s. 35) kitabında şöyle demiştir:

ما انفرد به البخارى او مسلم فهذا محكوم بالصحة عند جمهور اهل النقل

¹⁶⁴ Bkz: Buhari, Muhammed b. İsmail, *Sahihu’l-Buhari bi-Haşiyeti’s-Senedi*, c. 3, s. 97-224, *Sahihu’l-Buhari mea Şerh ve Tahkik el-Şeyh Kasım el-Şemmai el-Rufai*, c. 5, s. 328-578.

¹⁶⁵ *Tefsiru’l-Kur’an* ve *el-Tefsiru’l-Kebir* adındaki iki kitap daha Buhari’nin telifleri ar-sında sayılmıştır. (Bkz: Keşfu’z-Zünun, c. 1, s. 443 ve c. 6, s. 16) Fakat bu iki kitap elde yoktur.

¹⁶⁶ *Sahihu’l-Buhari bi-Haşiyeti’s-Senedi*, c. 3, s. 97.

meseleler diğer surelerin tefsirinde de göze çarpmaktadır.¹⁶⁷ Bazı yerlerde rivayetleri izah ederken rivayetin manası üzerine kısa açıklamalar yapmıştır.¹⁶⁸ Dolayısıyla Buhari'nin kitabı sırf rivayet tefsiri değildir. Bilakis edebiyat ve lugat konularını da kapsamaktadır.

İnceleme

Bu kitap, Ehl-i Sünnet nezdinde en muteber rivayet kitabı olması bakımından Ehl-i Sünnet'le ihtilaf konusu olan meseleleri müzakere ederken ondan istifade edilebilir ve tartışmada delil gösterilebilir.¹⁶⁹ Tefsirde de bazı yerlerde rivayetlerden ve orada geçen bahislerden teyit olarak faydalanılabilir. Fakat bu kitabı ve itibar seviyesini öğrenmek için aşağıdaki noktalar dikkate değerdir:

1. Bu kitapta tefsir rivayetleri azdır. Çünkü birçok ayetin izahında rivayet zikredilmemiştir. Kur'an'ın 114 suresinin tefsirine dair rivayetlerin tamamı beş yüz rivayet kadardır. Bunların bir kısmı, *Kitabu't-tefsir*'de zikredilmiş olmalarına rağmen tefsirin dışındadır, ayetlerin mana ve mak-sadını açıklama ve izaha yönelmemiştir.

Misal vermek gerekirse, Hamd suresinde sadece iki rivayet zikredilmiştir ve ikisinde de Hamd suresinin manası için en ufak bir tefsir ve

¹⁶⁷ Örnek olarak, Bakara suresinin tefsiri içinde şöyle demiştir:

”قال مجاهد، الى شياطينهم اصحابهم من المنافقين و المشركين. محيط بالكافرين. الله جامعهم. على الخاشعين. على المؤمنين حقا قال مجاهد بقوة يعمل بما فيه“

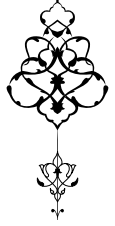
(*Sahihu'l-Buhari bi-Haşiyeti's-Senedi*, c. 3, s. 98). Âl-i İmran suresinin tefsirinin başında da şöyle demiştir:

”ثقة و تقية واحدة. صر برد. شفا حفرة. مثل شفا الركبة و هو حرفها. تبوى تتخذ معسكرا“ (a.g.e., s. 109).

¹⁶⁸ Bkz: *Sahihu'l-Buhari*, s. 98, 3 ve 4. satırlar.

¹⁶⁹ Mesela Nebiyy-i Ekrem'e (sallallahu aleyhi ve alihi) salavatı Şia Hazret'in Ehl-i Beyt'ini de zikreder. Ama Ehl-i Sünnet yazı ve kitaplarında “âlihi”yi zikretmeksizin “sallallahu aleyhi ve sellem” yazar. Bu kitapta;

”إِنَّ اللَّهَ وَمَلَائِكَتَهُ يُصَلُّونَ عَلَى النَّبِيِّ يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا صَلُّوا عَلَيْهِ وَسَلِّمُوا تَسْلِيمًا“ (Ahzab 56) ayetini izah ederken Ka'b b. Ucre'nin şöyle dediğini rivayet etmiştir: “Ey Allah Rasûlü! Sana selam vermeyi anladık, ama salat (sana salavat getirme) nedir?” Allah Rasûlü şöyle buyurdu: “Allahümme salli ala Muhammed ve ala Âl-i Muhammed kema salleyte ala İbrahim...” (Bkz: *Sahihu'l-Buhari bi-Haşiyeti's-Senedi*, c. 3, s. 178).

beyana yer verilmemiştir. Birinci rivayet Hamd suresinin azametini beyanı içermekte, ikinci rivayet ise cemaat imamı kıraatı bitirdikten sonra “amin” demeye teşvik hakkındadır.¹⁷⁰ Bakara suresinin tefsirinin başında “وَعَلَّمَ آدَمَ الْأَسْمَاءَ كُلَّهَا” ayetini izah ederken müminlerin kıyamet günü peygamberlerden şefaât istemesiyle ilgili yaklaşık bir sayfa uzunluğunda bir rivayet zikretmiştir. Oysa bu rivayetin ayet-i kerimeyle irtibatı, Allah’ın herşeyin isimlerini Hz. Âdem aleyhisselama öğrettiği sonucunu çıkarılan bir cümleden ibarettir. Bu cümle dışında rivayetin ayetle hiçbir ilişkisi yoktur.

2. Ehl-i Sünnet’in bu kitabı Kur’an-ı Kerim’den sonra en muteber kitap görmesine ve müellifinden sahih rivayet dışında bir şeye bu kitapta yer vermediğini rivayet etmesine rağmen bu kitabın rivayetlerinden hiçbirini Ehl-i Sünnet dışındakiler için ispatlanabilir değildir. Çünkü bu rivayetlerin ravilerinin mevsuk olup olmadığını ispat için Ehl-i Sünnet’in rical âlimlerinin mevsuk bulması dışında bir yol yoktur ve İbn Ebi Hatim’in *Tefsiru’l-Kur’ani’l-Azim*’i incelenirken beyan edileceği üzere onların güvenilir bulmasının Ehl-i Sünnet dışında itibarı yoktur. Buhari’nin “Bu kitapta sahih rivayet dışında hiçbir şeye yer vermedim” sözü de muteber değildir ve buna itimat edilemez. Bu kitapta Ehl-i Sünnet’in rical âlimlerinin zayıf bulduğu veya yalancılıklarını ya da hadis uydurduklarını ispatladığı çok sayıda kişiden rivayet nakledilmiş olmasına rağmen bu söze nasıl güvenilebilir? Muzaffer¹⁷¹, *Delailu’s-Sıdk*’da Ehl-i Sünnet’in altı sahihinin¹⁷² itibarını düşüren bazı unsurları zikretmiş; bunların dördüncüsünde, Sıhah-ı Sitte’nin hepsinde veya bazısında kendilerinden rivayet nakledilmiş ama aynı zamanda Ehl-i Sünnet’in iki rical âliminin “yalancı” veya “terkedilmiş” ya da “helak olmuş”, yahut “yalancılıkla itham edilmiş” ya da “zayıflığın toplandığı kişi” veya “ciddi biçimde zayıf”

¹⁷⁰ Bkz: *Sahihi’l-Buhari*, *Şerhu Şemmai Rufai*, c. 5, s. 328-330, bab 206, hadisler 905 ve 906.

¹⁷¹ Muzaffer olarak bilinen Muhammed Hasan b. Muhammed Necefî Âl-i Muzaffer, d - ğumu hicri 1301, *el-İfsah an Ahvali Ruvat el-Sıhah, Düreru’l-fevaid fi Şerhi’l-Kavaid ve Delailu’s-Sıdk li Nehci’l-Hak* müellifi. (Bkz: *el-Zeria*, c. 2, s. 285 ve c. 8, s. 131, 251).

¹⁷² Ehl-i Sünnet nezdinde büyük itibarı olan ve “Sıhah-ı Sitte” (altı sahih kitap) şeklinde zikredilen altı kitap. Ehl-i Sünnet nezdinde en sahihi Sahih-i Buhari’dir. Diğer beş tanesi ise *Sahih-i Müslim*, *Sünen-i Tirmizi*, *Sünen-i Ebi Davud*, *Sünen-i İbn Mace* ve *Sünen-i Nesai*’dir. Zehebi *Mizanu’l-İtidal*’de (c. 1, s. 2) bu altı kitabın müelliflerinden “el-eimmetu’s-sitte” biçiminde bahsetmiştir.

gibi tabirlerle tanıttığı yaklaşık 365 kişiyi bulup çıkarmıştır.¹⁷³ Bunların 89 tanesi, *Sahih-i Buhari*'de kendilerinden hadis nakledilmiş¹⁷⁴ ve Zehebi ile İbn Hacer'den -Ehl-i Sünnet'in meşhur iki rical âlimleri- Buhari'nin, *Sahih*'inde bizzat kendisinin zayıf kabul ettiği bir cemaati hüccet saydığının nakledildiği kimselerdir.¹⁷⁵

3. Bu kitapta, senedi sahih bile olsa kabul edilemez durumda olan birtakım rivayetler vardır. Çünkü Kur'an-ı Kerim'e ve akli burhana aykırıdır. Mesela “وَعَلَّمَ آدَمَ الْأَسْمَاءَ كُلَّهَا”¹⁷⁶ ayetinin izahında Nebiyy-i Ekrem'in (s.a.a) kıyamet günü Allah'ı göreceğini ihtiva eden bir rivayete yer verilmiştir.¹⁷⁷ Yine “إِنَّ اللَّهَ لَا يَظْلِمُ مِثْقَالَ ذَرَّةٍ”¹⁷⁸ ayetini izah ederken Allah'a ibadet etmiş herkesin kıyamette Allah'ı göreceğini anlatan bir rivayeti zikretmiştir.¹⁷⁹ Kaf suresinin tefsirinde Nebiyy-i Ekrem'in (s.a.a) ayın ondördüne işaret ederek şöyle dediğini rivayet etmiştir: “Şu ay gördüğünüz gibi kesinlikle Rabbinizi de göreceksiniz.”¹⁸⁰ Oysa Kur'an şöyle buyurmaktadır: “لَا تُدْرِكُهُ الْأَبْصَارُ”¹⁸¹ “Gözler onu göremez.” Üstelik Allah'ı görmeyi meneden akli kanıt da sağlamdır. Bu sebeple bu rivayetlerin bâtıl olduğu kesindir ve senedleri sahih bile olsa kabul edilemezler.

Aynı şekilde “وَتَقُولُ هَلْ مِنْ مَزِيدٍ”¹⁸² ayetinin altında, Allah'ın “هَلْ مِنْ مَزِيدٍ”, “Daha fazlası var mı?” diyen cehenneme cevap verirken cehenneme adım attığını, bunun üzerine cehennemin “Yeterli, yeterli” dediğini

¹⁷³ Bkz: Muzaffer, Muhammed Hasan, *Delailu's-Sıdk*, c. 1, s. 17-71.

¹⁷⁴ Sözkonusu 365 kişi arasında “خ” veya “ع” simgesiyle belirlenleştirilmiş kişiler. Buhari'nin ricalindendir. Çünkü “خ”, *Sahih-i Buhari*'de kendisinden rivayet edilmiş olduğunun sembolü, “ع” ise içlerinden birinin de Sahih-i Buhari olduğu tüm altı sahihte kendisinden rivayet edildiğinin sembolüdür.

¹⁷⁵ Bkz: *Delailu's-Sıdk*, c. 1, s. 13 ve 14.

¹⁷⁶ Bakara 31

¹⁷⁷ Bkz: *Sahihu'l-Buhari*, Şerhu's-Şemmai el-Rufai, c. 5, s. 331, bab 207, hadis 907.

¹⁷⁸ Nisa 40

¹⁷⁹ Bkz: *Sahih-i Buhari*, bi Şerhi's-Şemmai el-Rufai, s. 374, bab 283, hadis 1007.

¹⁸⁰ Bkz: A.g.e., s. 515, bab 484, hadis 1276.

¹⁸¹ En'am 103

¹⁸² Kaf 30

anlatan üç rivayete yer vermiştir.¹⁸³ Bu rivayetler de Allah Teala'ya cisim atfetmeyi meneden kesin akli burhana aykırıdır ve kabul edilemez.

Nebiy-i Ekrem (s.a.a) hakkında da Hazret'in nübüvvet makamıyla bağdaşmayan rivayetler zikretmiştir. Bunlardan biri, Alak suresinin tefsirinde geçen ve Hazret'in, vahyin nüzulünün başlangıcında ve Alak suresinin ilk ayetleri indiği sırada peygamber olarak gönderildiğini bilmediğini, korkuya ve endişeye kapıldığını, bunun üzerine Hz. Hadice'nin onu amcasının (Varaka b. Nevfel) yanına götürdüğünü ve onun da Hazret'e, gördüğü şeyin, peygamber gönderildiğinin alameti olduğunu bildirdiğini anlatan rivayettir.¹⁸⁴

4. Bu kitabın rivayetlerinin bir kısmı mevkuttur. Yani Allah Rasülü'ne (s.a.a) ulaşmamış ve Hazret'in sahabesinden nakledilmiştir.¹⁸⁵

Mesela “مَا نَنْسَخْ مِنْ آيَةٍ أَوْ نُنسِهَا”¹⁸⁶ ayetinin zeylinde ve;

“وَاتَّخِذُوا مِنْ مَّقَامِ إِبْرَاهِيمَ مُصَلًّى”¹⁸⁷ ayetinin zeylinde Ömer'den nakledilmiş rivayet¹⁸⁸; “فَمَنْ شَهِدَ مِنْكُمُ الشَّهْرَ فَلْيَصُمْهُ”¹⁸⁹ ayetinin zeylinde “فِدْيَةٌ طَعَامَ مِسْكِينٍ”¹⁹⁰ cümlesini “فِدْيَةٌ طَعَامَ مِسْكِينٍ” şeklinde kıraat eden İbn Ömer'den “Bu cümle mensuhtur”¹⁹¹ dediği nakledilmiş rivayet gibi. Yine “أَطِيعُوا اللَّهَ وَأَطِيعُوا الرَّسُولَ وَأُولِي الْأَمْرِ مِنْكُمْ”¹⁹² ayetinin izahında İbn Abbas'tan bu ayetin Abdullah b. Huzafe hakkında indiğinin nakledildiği

¹⁸³ Bkz: *Sahih-i Buhari*, bi Şerhi'ş-Şemmai el-Rufai, c. 5, s. 514 ve 515, bab 487, hadisler 1273, 1274 ve 1275.

¹⁸⁴ Bkz: A.g.e., s. 566, bab 556, hadis 1381, Nebiy-i Ekrem'in (sallallahu aleyhi ve alihi) nübüvvet makamına uygun düşmeyen diğer rivayetler için bkz: *Sahihu'l-Buhari*, bi Haşiyeti's-Senedi, s. 107, 113, 123, 137, 143, 164, 165 ve 234.

¹⁸⁵ Suyuti, *Tedribu'r-Ravi'de* (c. 1, s. 184) mevkuf rivayeti şöyle tarif eder:

وهو المروى عن الصحابة قولاً لهم أو فعلاً أو نحوه اب تقريراً متصلاً كان اسناداه أو منقطعاً ويستعمل فى غيرهم كالتابعين مقيداً فيقال وقفه فلان على الزهرى ونحوه

¹⁸⁶ Bakara 106

¹⁸⁷ Bakara 125

¹⁸⁸ *Sahihu'l-Buhari* bi Şerhi'ş-Şemmai el-Rufai, c. 5, s. 335, bab 211, hadis 912 ve s. 337, bab 213, hadis 914.

¹⁸⁹ Bakara 185

¹⁹⁰ Bakara 184

¹⁹¹ *Sahihu'l-Buhari*, a.g.e., s. 344, bab 226, hadis 937.

¹⁹² Nisa 59

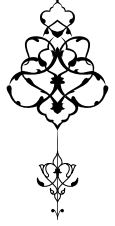
rivayette¹⁹³ görüldüğü gibi. Keza meveddet ayetinin¹⁹⁴ tefsirinde İbn Abbas'tan, “الْقُرْبَىٰ”ya Peygamber'in (s.a.a) Kureyş'le olan akrabalığı manasını verdiğinin ve müstesnayı Kureyş'ten sıla-i karabet talebiyle tefsir ettiğinin nakledildiği rivayet¹⁹⁵ gibi. Yani bu durumda Hazret, Kureyş'ten, kendisiyle onlar arasındaki akrabalık sebebiyle kendisine güzel davranmalarını ve ona yardım etmelerini istemiş olmaktadır. “Sahabe tefsirinin değeri” kısmında tahkik edildiği üzere bu tür rivayetler, senedi sahih dahi olsa, mevsuk tarikle bize ulaşsa bile ve bâtil olduğuna kesin delil bulunmasa da Peygamber'den (s.a.a) ulaşmış rivayetin değerine sahip değildir. Bunlar rivayet adıyla anılsalar da gerçekte beşerin görüşleridir, eleştiriye ve incelemeye açıktır. Çünkü sahabe ve tabiin hatadan masun değildir, içtihad ve istinbatlarının da bizim için ayrıcalıklı itibarı yoktur. Elbette ki ayetlerin nüzul sebebi ve benzeri kabilinden içtihadı tabi olmayan ve hissi mevzular onların adil ve mevsuk olanlarından güvenilir ve muteber bir tarikle nakledildiğinde itimat edilebilir ve tefsirde etkisi vardır. Fakat üçüncü noktada beyan edildiği gibi, bu kitabın rivayetlerinde senedin sıhhati ve tarikin güvenilirliği Ehl-i Sünnet'ten olmayanlar için ispat edilebilir değildir. Buna ilaveten tüm sahabe ve tabiinin adalet ve güvenilirliği sabit olmamaktadır.

5. Bu kitapta sahabe ve tabiinden nakledilmiş tefsirler ve kavramların manasının tamamı mürseldir ve senedsizdir. Söz konusu mana ve tefsirlerin onlardan geldiği ispatlanabilseydi ayetlerin nüzul zamanının çağdaşı veya o zamana yakın olduklarından ayetlerin nüzul sebepleri ve kavramların manalarına dair görüş ve haberleri, diğer lugat âlimleri ve müfessirlerden daha değerli ve daha güvenilir kabul edilebilirdi. Fakat ne yazık ki onlardan nakledilmiş anlamların ve tefsirlerin hiçbiri sabit değildir. Bizat Buhari'nin kavramlar ve ayetler için beyan ettiği manalar ve tefsirler ve kimi rivayetlerin kapalılığıyla ilgili olarak gösterdiği açıklamalar, her ne kadar bir görüş olarak dikkate değer bulunsun ve incelenen kavramların anlamları bakımından bilgilendirici olarak mülâhaza edilebilir olsa

¹⁹³ Sahihu'l-Buhari, a.g.e., s. 376, bab 286, hadis 1010.

¹⁹⁴ “قُلْ لَا أَسْأَلُكُمْ عَلَيْهِ أَجْرًا إِلَّا الْمَوَدَّةَ فِي الْقُرْبَىٰ” (Şura 23)

¹⁹⁵ Sahihu'l-Buhari, a.g.e., s. 502, bab 467, hadis 1245.

da¹⁹⁶ kavramların anlamlarını ve ayetlerin tefsirini belirleyici, kesin görüş ve peşine düşülebilecek rivayetler olmayacaktır.

6. Bu kitabın kimi rivayetleri, Kur'an ayetleri için şu anki mushafta yazılı, bilinen ve meşhur kıraat dışında başka kıraatlar beyan etmiştir. Bu kıraatların örnekleri şunlardır: “مَا نَنْسَخْ مِنْ آيَةٍ أَوْ نُنسِهَا”¹⁹⁷ ayetinde “نَسَاها”¹⁹⁸ kıraatı, “إِذَا اسْتَيْسَسَ الرُّسُلُ وَظَنُّوا أَنَّهُمْ قَدْ كُذِّبُوا”¹⁹⁹ ayetinde “قَدْ كَذَّبُوا”²⁰⁰ kıraatı, “إِذْ تَلَقَّوْنَهُ بِأَلْسِنَتِكُمْ”²⁰¹ ayetinde “تَلَقَّوْنَهُ”²⁰² kıraatı.

Buraya kadarki noktalarda açıklananlar gözönünde bulundurulduğunda bu tür kıraatların muteber olmadığı ve takip edilemeyeceği anlaşılabılır. Çünkü, birincisi bu rivayetlerin senedi ispatlanabilir değildir ve böyle okuyuşların Allah Rasülü'nün (s.a.a) sahabelerinden vuku bulup bulmadığı bilinmemektedir. İkincisi, bu kıraatların tahakkuk ettiği farzedilse bile genellikle sahabelerden gelmiş içtihadıdır ve onların içtihadı bizim için muteber değildir. Üçüncüsü, Kur'an'ın gerçek kıraatının bir kıraattan fazla olmadığı hesaba katılırsa Müslümanlar arasındaki meşhur kıraatlara karşın şaz kıraatları gösteren bu tür rivayetlerin senedi sahih olsa dahi ve bu kıraatların içtihad olmadığı ispatlansa bile Müslümanların şaz kabul etmesi ve sırt çevirmesi sonucu itibarını kaybetmiş ve izlenilebilir olmaktan çıkmıştır.

Diğer Zimni Asli Rivayet Tefsirleri

Sahih-i Müslim, Sünen-i Tirmizi ve Hakim'in Müstedrek'i gibi diğer rivayet mecmualarında da Buhari'nin *Kitabu't-Tefsir'i* gibi *Kitabu't-Tefsir'ler* vardır.

¹⁹⁶ Yani Kur'an'daki bu kelime için böyle bir mana zikredildiği yönünde müfessirlerin dikkatini çekse ve onun hakkında araştırma yapmaya mecbur bıraksa faydalıdır.

¹⁹⁷ Bakara 106

¹⁹⁸ Bu kıraat Ömer'den nakledilmiştir. (Bkz: *Sahihu'l-Buhari*, Şerh-i Şemmai Rufai, c. 5, s. 335 ve 336).

¹⁹⁹ Yusuf 110

²⁰⁰ Bu kıraat Aişe'den nakledilmiştir. (Bkz: *Sahihu'l-Buhari*, a.g.e., s. 426, bab 374, hadis 1119 ve s. 350, bab 238, hadis 953).

²⁰¹ Nur 15

²⁰² Bu kıraat da Aişe'den nakledilmiştir. (Bkz: *Sahihu'l-Buhari*, a.g.e., s. 467, bab 426, h - dis 1117).

Sahih-i Müslim'de *Kitabu't-Tefsir* başlığı altında bazı ayetlerle irtibatlı 37 rivayete yer verilmiş ve rivayetleri nakletme dışında, kavramların manası ve benzeri kabilinden başka hiçbir konu beyan edilmemiştir.²⁰³ *Sünen-i Tirmizi*'de Kur'an ayetleriyle bağlantılı rivayetler, 95 bab ve 420 rivayet içeren *Kitabu Tefsiri'l-Kur'an* başlığı altında zikredilmiştir. Burada da Kur'an kavramlarının manası gibi konular beyan edilmemiş, müellif sadece rivayetlerin sened durumu ve vasıfları hususundaki görüşlerini belirtmiştir.²⁰⁴ Hakim'in *Müstedrek*'inde de Kur'an'la ilgili rivayetler *Kitabu't-Tefsir* başlığı altında yaklaşık 321 sayfada zikredilmiştir. Burada da rivayetlere yer verilmesi ve senedlerin sıhhatini beyanda Buhari ve Müslim'in şartıyla yetinilmiştir.²⁰⁵

Buhari'nin *Kitabu't-Tefsir*'inin incelenmesi sırasında açıklanan noktalar gözönünde bulundurulduğunda bu tefsirlerin durumu ve itibar seviyeleri gayet net anlaşılacağından ve incelenmesi kolay olduğundan sözü uzatmaktan kaçınarak bu tefsirleri tafsilatlı incelenmeyi gözardı ediyoruz.

Müstakil Asli Rivayet Tefsirleri

Burada müstakil asli rivayet tefsirlerinden üç tefsiri ele alacağız. Biri Ehl-i Sünnet tefsirlerdendir ve adı *Tefsiru'l-Kur'ani'l-Azim*'dir. İki tefsir ise Şia tefsirlerdendir. Bunlar da *Tefsiru Ayyaşi* ve *Tefsiru Furat Kufi*'dir.

Tefsiru'l-Kur'ani'l-Azim

Bu isim altında iki rivayet tefsiri telif edilmiş ve basılıp yayınlanmıştır. Biri, İsmail b. Kesir Kureşi Dimeşki (vefatı hicri 777) tarafından telif edilmiş ve *Tefsir-u İbn Kesir* adıyla da anılan içtihadî rivayet tefsiridir.²⁰⁶ Bu kısmın başlığında kastedilen bu tefsir değildir. Diğer, Kur'an'dan kelimeler veya cümleler ya da ayetlerin zeylinde Nebiyy-i Ekrem'e ait hadislerin ve sahabe ve tabiinden rivayetlerin zikredilmesiyle yetinildiği, İbn Ebi Hatim Razi adıyla bilinen Abdurrahman b. Muhammed b. İdris'in

²⁰³ Bkz: *Sahih-i Müslim*, c. 5, s. 517-529.

²⁰⁴ Bkz: *Sünenü't-Tirmizi*, c. 5, s. 183-424.

²⁰⁵ Bkz: *el-Müstedrek ale's-Sahihayn*, c. 2, s. 220-541.

²⁰⁶ Bkz: *Kesfu'z-Zünun*, c. 1, s. 439.

(vefatı hicri 327)²⁰⁷ telif ettiği mutlak rivayet tefsiridir.²⁰⁸ Burada onu tanıtmak ve inceleme niyetindeyiz.²⁰⁹

Bazen *Tefsiru İbn Ebi Hatim* adıyla da anılan²¹⁰ bu tefsir yakın zamanlarda Es'ad Muhammed Tayyib tahkikiyle²¹¹ basılmıştır ve 19541 adet tefsir rivayeti içermektedir. Kamil Uvayda, onun için dört ciltlik fihrist hazırlamıştır. Basılıp yayınlanmış tefsir, Nas suresi dışında Kur'an'daki surelerin tamamının tefsiri için rivayet ve hadis ihtiva etmektedir. Fakat muhakkik, kitaba yazdığı mukaddimede şöyle demiştir: “Bu tefsirin mevcut kısmı Fatiha suresinden Ra'd suresinin sonuna kadar²¹², Mu'minin suresinden²¹³ Ankebut suresinin sonuna kadardır. Bu tefsirin kayıp rivayetlerinin tamamı hususunda İbn Kesir'in *Tefsiru'l-Kur'ani'l-Azim*'ine, Suyuti'nin *Dürrü'l-Mensur*'una, İbn Hacer Askalani'nin *Fethu'l-Bari*, *Tağliku'l-Ta'lik*'ine ve Şevkani'nin *Fethu'l-Kadir*'ine itimat ettim.”²¹⁴ Yani kayıp kısımda, bahsi geçen tefsir ve kitapların İbn Ebi Hatim'in tefsirinden

²⁰⁷ İsmail Paşa Bağdadi *Esmau'l-Müellifin ve Asaru'l-Musannifin*'de (*Keşfu'z-Zünun*, c. 5, s. 513) onu tanıtırken şöyle denmiştir:

”عبدالرحمن بن محمد بن ادريس بن المنذر بن داود بن مهران الحافظ ابو محمد الرازي المعروف بابن ابي حاتم التميمي الحنظلي ولد سنة 240 و توفي سنة 327 من تصانيفه تفسير القرآن“

Yine şöyle demiştir: “İsfahan'da doğdu ve Rey'e taşındı. Kur'an'da Fadl b. Şazan'ın talebesiydi. (Bkz: İbn Ebi Hatim, Abdurrahman, *Tefsiru'l-Kur'ani'l-Azim*, c. 1, s. 7, muhakkikin mukaddimesi).

²⁰⁸

²⁰⁹ Ebubekir Muhammed b. Ahmed Beledi tarafından derlenmiş ve 1908 yılında yaklaşık ikiyüz sayfa hacminde Mısır Saadet Matbaası'nda basılmış *Tefsiru'l-Kur'ani'l-Azim* adında Sehl b. Abdullah Tüsteri'ye (vefatı hicri 283) ait bir tefsir daha vardır. Kitapta Kur'an ayetleri sufilerin tarzıyla tefsir edilmiştir ve irfani tefsirlerden sayılmıştır. (Bkz: *el-Tefsir ve'l-Müfessirun fi Sevbihil-Kaşib*, c. 2, s. 540; *el-Tefsir ve'l-Müfessirun*, c. 2, s. 380-383).

²¹⁰ Hacı Halife *Keşfu'z-Zünun*'da (c. 1, s. 436) bu kitabı *Tefsiru İbn Ebi Hatim* adıyla zikretmiş ve Suyuti'nin bir ciltte özetlediğini bildirmiştir.

²¹¹ Muhakkikin burada yaptığı faydalı işlerden biri, rivayetlerin diğer Ehl-i Sünnet kaynaklarındaki referanslarını zikretmesi ve bilginlerin rivayetlerin senedi hakkındaki görüşünü dipnotlarda belirtmesidir.

²¹² Basılmış mevcut tefsirde Ra'd suresinin 11. ayetine kadardır. (Bkz: c. 7, s. 2233).

²¹³ Basılmış mevcut tefsirde İbn Ebi Hatim'in asıl tefsiri Mu'minin suresi 106. ayetten itibaren. (Bkz: c. 8, s. 2508).

²¹⁴ Bkz: *Tefsiru'l-Kur'ani'l-Azim*, İbn Ebi Hatim, c. 1, s. 11 ve 12, muhakkikin mukaddimesi.

naklettikleri rivayetleri toplamış ve bu tefsiri tamamlamak için mevcut kısma eklemiştir.²¹⁵ Bu tefsirin mevcut kısmında bütün rivayetler -az sayıdakiler hariç²¹⁶- senedlidir. Hatta Ebu'l-Aliyye, Süddi, Mukatil ve Rebi b. Enes'den senedsiz aktarılan rivayetlerin bile senedlerini mukaddimede zikretmiştir.²¹⁷ Fakat kayıp kısımda, topladığı rivayetlerin çoğu Suyutî'nin *Dürrü'l-Mensur* tefsirinden alınmıştır, mürseldir ve senedsizdir.²¹⁸

Mevcut kısımda bütün rivayetler “حدثنا” veya “ثنا” ya da “حدثني” yahut “قرأت على محمد بن فضيل” ifadesiyle nakledilmiş ve görünen o ki müellif hepsini doğrudan ravilerin kendilerinden işitip kitaplarından aktarmıştır. Bu nedenle kitabın mevcut kısmını, kavramsal tarifimize göre asli rivayet tefsirlerinden sayabiliriz. Nitekim Bağavi, Suyuti, İbn Kesir, Şevkani gibi ondan sonraki müfessirler kendi tefsirlerinde ondan çok sayıda rivayet nakletmişlerdir. Suyutî'den şöyle nakledilmiştir: “İbn Ebi Hatim'in tefsirini kitabımda (el-Dürrü'l-Mensur) hulasa ettim.”²¹⁹

Bu rivayet tefsirin özelliklerinden biri, müellifin, sadece tefsirle ilgili ve ayetlerin manasını izaha dönük rivayetleri biraraya getirmiş olması, ayetlerin manasını açıklamayan tefsir dışı rivayeti ise bir şekilde Kur'an'la ve ayetlerle irtibatlı olsa bile gündeme getirmemesidir.²²⁰

Müellif, tefsirinde yeralan kısa mukaddimede şöyle demiştir: “Ayetlerin tefsirinde senedi sahih ve metni münasip olan rivayetlere yer vermeye gayret gösterdim. Ne zaman Allah Rasûlü'nden (s.a.a) bir ayetin tefsirini bulsam o tefsirin benzerini beyan etmiş sahabeden hiçkimseyi Hazret'le birlikte zikretmem. Ne zaman sahabeden bir tefsiri elde etsem eğer

²¹⁵ Bu kısım, mevcut basılmış tefsirde c. 7, s. 2234'ten, c. 8, s. 2507'ye ve c. 9, s. 3086'dan, c. 10, s. 3475'e kadardır.

²¹⁶ 1829, 1834 ve 6344. hadislerde “قرأ على يونس بن عبد الأعلى” ifadesiyle nakledilmiş mürsel rivayetler gibi.

²¹⁷ Bkz: *Tefsiru'l-Kur'ani'l-Azim*, c. 1, s. 14 ve 15, müellifin mukaddimesi.

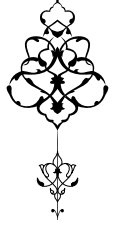
²¹⁸ Bu kısımda *Tefsiru İbn Kesir* ve *Tağliku'l-Ta'lik*'ten nakledilenler senedli, *Dürrü'l-Mensur* ve Şevkani'nin *Fethu'l-Kadir*'inden nakledilenler ise mürseldir. Bu kısmın çoğu rivayeti *Dürrü'l-Mensur*'dan nakledilmiştir.

²¹⁹ Bkz: *Tefsiru'l-Kur'ani'l-Azim*, c. 1, s. 11, muhakkitin mukaddimesi.

²²⁰ Müellif, tefsirin mukaddimesinde şöyle demiştir:

“سألني جماعة من اخواني اخراج تفسير القرآن مختصرا... وان نقصد لا اخرج التفسير

مجردا دون غيره.” (Bkz: *Tefsiru'l-Kur'ani'l-Azim*, c. 1, s. 14, müellifin mukaddimesi).

bütün sahabe üzerinde ittifak etmişse onu en yüksek payedekilerden en sahih senedle naklederim. Bu tefsire muvafık olanların adını da senedi zikretmeksizin veririm. Eğer tefsirde ihtilaf mevcutsa aralarındaki farklılığı göstererek her biri için bir sened aktarır ve muvafık olanların adlarını senedi çıkartarak sayarım. Eğer sahabeden bir tefsir bulamazsam tabiin ve etba-ı tabiinden tefsir zikrederken sahabe tefsirini belirtmede kullandığım metodu uygulayım.”²²¹

Bu tefsirde de Ehl-i Sünnet’in diğer rivayet tefsirlerinde olduğu gibi en fazla rivayet sahabe ve tabiindendir, buna karşılık Allah Rasülü’nden (s.a.a) hadis nakli azdır. Mesela Hamd suresinin tefsirinde toplam 42 rivayetten sadece altı tanesi Allah Rasülü’nden (s.a.a)²²², üç tanesi İmam Ali’den²²³ (a.s), geriye kalanlar ise sahabe ve tabiindendir.²²⁴

Bu tefsirin diğer bir özelliği, rivayetleri zikrederken izlenmiş ve istifadeyi kolaylaştıran gayet iyi düzeni ve kategorilendirmesidir. Ayetlerin kelimeleri ve cümleleri birbirinden ayrılmış, her cümle veya kelimeyle ilgili rivayet o cümle veya kelimenin zeylinde zikredilmiştir. Kelimenin veya cümlelerin manasının birden fazla karşılığı bulunduğu yerlerde ikinci karşılığı, üçüncü karşılığı vs. açıklayan rivayetler “الوجه الثانى”, “الوجه الثالث” vs. başlıkları altında beyan edilmiştir.

Bazı yerlerde “قال ابو محمد”²²⁵ tabiriyle kimi ayetlerdeki kapalılığı giderirken ve onu izah ederken müelliften özet bir açıklama nakledilmiştir. “مَا نَسَخَ مِنْ آيَةٍ”²²⁶ ayetinin zeylinde 1057 numaralı rivayetin izahında²²⁷ müellifin sözünden çıkan sonuç, tilavetin neshedildiğine²²⁸ kail olduğudur. Yani Kur’an’ın, tilaveti nesholmuş ve fiili Kur’an’dan çıkartılmış başka ayetleri de bulunduğunu tasavvur ediyordu.

²²¹ Bkz: *Tefsiru’l-Kur’ani’l-Azim*, c. 1, s. 14, müellifin mukaddimesi.

²²² 5, 19, 23, 33, 40 ve 41. hadisler.

²²³ 12, 13 ve 32. hadisler.

²²⁴ İbn Abbas’tan onaltı rivayet, Dahhak ve Katade’den üçer rivayet, Hasan, Mücahid ve Ebu’l-Aliyye’den ikişer rivayet, Cabir b. Yezid, Ka’b, Tübey ve Halid b. Safvan ve Hamid E’rac’tan birer rivayete yer vermiştir.

²²⁵ “Ebu Muhammed”, tefsirin müellifi İbn Ebi Hatim’in künyesidir.

²²⁶ Bakara 106

²²⁷ *Tefsiru’l-Kur’ani’l-Azim*, c. 1, s. 200.

²²⁸ Tilavetin neshedilmesi, Kur’an’da hükmü baki ama tilaveti neshedilmiş ve Kur’an’dan çıkartılmış ayetlerin bulunmasıdır. Ehl-i Sünnet âlimlerin çoğu tilavetin neshini kabul eder. Şia uleması ise bunu reddetmiştir. (Bkz: *Siyanetu’l-Kur’an*, s. 17-24).

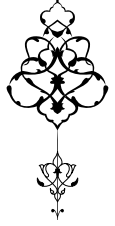
İnceleme

Bu tefsir, rivayetlerin çokluğu, çoğu ayet için rivayet zikredilmesi ve bütün rivayetlerinin tefsirle ilgili ve ayetlerin manasını açıklaya dair olması bakımından Buhari'nin *Kitabu't-Tefsir*'i ve benzerleri karşısında ayrıcalığı vardır. Bu rivayetlerin tefsir olarak değeri Buhari'nin *Kitabu't-Tefsir*'inden fazladır. Yine bütün rivayetlerin tefsirle ilgili olması ve çok azı dışında tüm rivayetlerinin senedli nakledilmesi bakımından, bütün rivayetleri mürsel aktarılan ve çoğu rivayeti tefsir dışında olan *Dürri'l-Mensur* gibi tefsirler karşısında imtiyaz ve üstünlüğü vardır. Basımında riayet edilen güzel düzen ve onun için hazırlanmış ve yararlanmayı kolaylaştıran kâmil fihrist bu tefsirin bir başka ayrıcalığıdır. Genel olarak bu tefsir, Nebiyy-i Ekrem'e (s.a.a) ait tefsir rivayetlerine, sahabe ve tabiine ait görüş ve kavillere Ehl-i Sünnet tarikiyle ulaşmak için güzel bir kaynaktır. Fakat ondan istifade edebilmek için aşağıdaki noktalara dikkat edilmelidir:

1. Her ne kadar bu tefsirin aslının mevcut bulunduğu kısımda bütün rivayetlerin ekseriyete yakını senedli ve rivayetlerin bir kısmı Ehl-i Sünnet âlimlerinin nazarında sahihse de, Buhari'nin *Kitabu't-Tefsir*'ini incelerken işaret edildiği gibi, rivayetlerin hiçbirinde senedin sıhhati, hatta Ehl-i Sünnet âlimlerinin sahih kabul ettiklerinde bile Ehl-i Sünnet dışındakiler için ispatlanabilir değildir. Çünkü her rivayetin senedinin sıhhati üç şeyi ispatlamaya bağlıdır:

- a) Rivayetin nakledildiği kitabın isnadı müellifine sabit olmalıdır.
- b) Kitabın müellifinin güvenilirliği muteber delille bilinmelidir.
- c) Senedinin bütün ravilerinin güvenilirliği de sabit olmalıdır.

Kitabın müellifinin güvenilirliği ve hadisin senedindeki raviler, adaletleri veya en azından güvenilirlikleri sabit olan kimselerin mevsuk bulmasıyla ispatlanabilmelidir. Güvenilirlikleri sabit olmayan kimselerin mevsuk bulmasının itibarı yoktur. Buna göre Ehl-i Sünnet kaynaklarında nakledilmiş ve Ehl-i Sünnet'in rical âlimlerinin mevsuk bulmasına istinaden sahih ve mevsuk sayılmış rivayetlerin senedi, o rivayetlerdeki senedin sıhhati kendilerinin mevsuk bulmasına dayanan rical âlimlerinin adaleti veya güvenilirliğinin Ehl-i Sünnet dışındakiler için de makbul olması durumunda Ehl-i Sünnet dışındakiler için de

muteber ve itimat edilebilir olur. Ehl-i Sünnet'in rical âlimlerinin güvenilirliği Ehl-i Sünnet dışındakiler için makbul olmadığından²²⁹ ve bu yüzden onların güvenilir bulduğu tarikle bu tefsirin müellifinin ve rivayetlerindeki senedde geçen ravilerin güvenilirliği ispatlanamadığından bu tefsirin rivayetlerinin tarikinden Ehl-i Sünnet'in sahih bulduğu rivayetlerden bile ne Allah Rasûlü'nün (s.a.a) ayetlere ilişkin gerçek tefsir ve beyanı bilinebilir, ne de sahabe ve tabiinin tefsire dair görüş ve kavillerine sağlam biçimde ulaşılabilir.

2. Bu tefsirdeki rivayetlerin sayısı, sıralı numaralandırmaya göre 19541 rivayet olsa da herşeyden önce bu tefsirin bir kısmının kayıp olduğunu ve tefsirin muhakkikinin sözkonusu kısmın rivayetlerini diğer kitaplardan eklediğini hatırd tutmak gerekir. Her ne kadar bu rivayetler o kitaplarda bu tefsirin müellifinden nakledilmişse de bu kısım mevcut tefsirden olmadığından bu kısmın rivayetlerinin kaynağı gerçekte o kitaplardır ve itibar dereceleri o kitapların itibar derecelerine bağlıdır. İkincisi, bu kitabın çoğu rivayetleri mevkuftur, sahabe, tabiin ve etba-ı tabiinden nakledilmiştir. Bunlara rivayet dense de aslında beşeri görüşlerdir, eleştiri ve incelemeye açıktır. Tahkik etmeksizin onları kabul etmek mümkün değildir. Bu görüşlerin tamamına yakınının beyana istinat etmediği gözönünde bulundurulduğunda bu kitabın ağırlıklı kısmının izah vermeksizin müfessirlerin tefsir görüşleri ve kavillerinin nakli olduğu söylenebilir.

3. Bu tefsir de rivayet tefsirlerinin çoğu gibi, zâhiri münker veya uzak ve kabul edilemez rivayetlerin dışında değildir. Bunun örneği Bakara suresinde 102. ayetin izahında "Harut" ve "Marut"u tavsif ederken İbn Abbas, İbn Ömer ve başkalarından nakledilmiş ve bu ikisini yeryüzüne inmiş ve zina etmiş iki melek olarak tanıtan²³⁰ rivayetlerdir. Bu rivayetin bâtil olduğunu *Dürü'l-Mensur* tefsirini incelerken beyan edilecektir.²³¹

²²⁹ Güvenilirliklerine muteber bir delil bulunmamasına ve bunun da yukarıdaki iddiayı ispatlamak için kafi olmasına ilaveten, onların rical kitaplarında mevsum olduklarına güveni sarsan kimi tevsikler göze çarpmaktadır. Bunun örneği İclî'nin, İmam Hüseyin'in (aleyhisselam) katili Ömer b. Saad'la ilgili İbn Hacer'in naklettiği tevsikidir. (Bkz: *Tehzibü't-Tehzib*, c. 7, s. 396).

²³⁰ Bkz: *Tefsiru'l-Kur'ani'l-Azim*, c. 1, s. 189 ve 190, hadisler 1005-1009.

²³¹ Bkz: Aynı kitap, s. 355.

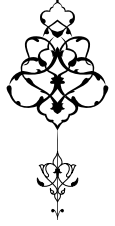
Tefsiru Ayyaşı

El-Tefsir ve *Kitabu't-Tefsir* olarak da isimlendirilen ve bizim tasnifimize göre müstakil asli rivayet tefsirlerinden sayılan²³² *Tefsiru Ayyaşı* iki cilttir ve Hamd suresinden Kehf suresinin sonuna kadar Kur'an ayetlerinin manasını beyan ve tefsire dair birtakım rivayetler içermektedir. Kitapta 2693 rivayet zikredilmiştir. Ama bütün bu rivayetler ayetlerin manasını beyan ve tefsir için değildir. Misal vermek gerekirse, mukaddimede ve Hamd suresine girişten önce Kur'an'ın fazileti, ondan istifade etmeye teşvik, Kur'an'a muhalif rivayeti terketme, Kur'an'ın haklarında indiği şahıslar ve olaylar, nasih ve mensuh, zâhir ve bâtın, muhktem ve müteşabihin tefsiri, kasdedilenin İmamlar (a.s) olduğu Kur'an'dan kısımlar, İmamların (a.s) Kur'an'ın teviline ilişkin ilmi, reyle tefsir ve Kur'an üzerine cedelin kerahati gibi Kur'an'la ilgili genel konulara dair 74 rivayet zikredilmiştir. Hamd suresi konusunda da 28 rivayetten yalnızca dokuz rivayet doğrudan bu surenin kelime ve cümlelerinin manasını ve örneklerini beyan hakkındadır.²³³ Sair rivayetlerin ya hiç tefsir yönü yoktur (mesela Allah Rasûlû'nün -sallallahu aleyhi ve alihi- **بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ** 'i açıktan kıraat ettiği ve sesini yükselttiğini bildiren altıncı rivayet ve cemaat imamının namazda **بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ** 'i okumadığında şeytanın onun boynuna bineceğini söyleyen yedinci rivayet gibi) ya da tefsir için mukaddimedir (**بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ** 'in Hamd suresinin parçası olduğunu bildiren üçüncü rivayet ve **يَوْمَ الدِّينِ** 'i okumaktan bahseden yirmi birinci rivayet gibi).

Bu tefsirde Kur'an, sureler, ayetler ve onların manası ve örnekleri hakkındaki rivayet dışında bir şey zikredilmemiştir. Sadece başlangıç rivayetleri için “**باب ترك الرواية التي بخلاف القرآن**” veya “**في فضل القرآن**” ya da “**في ما انزل القرآن**” gibi başlıklar ve başka birkaç başlık beyan edilmiştir. Her bir surenin başında “**بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ**” o surenin adıyla beraber “**من**”le birlikte (mesela “**من سورة البقرة**” veya “**من سورة أم الكتاب**”

²³² Cildinin arkasında *el-Tefsir* kelimesi yazılmıştır ve Necâşî, Şeyh ve İbn Nedim ondan *Kitabu't-Tefsir* tabiriyle bahsetmiştir.

²³³ 15, 17, 18, 19, 20, 24, 25, 27 ve 28. hadisler gibi.

gibi) zikredilmiştir. Bu yüzden bu kitap mutlak rivayet tefsirlerinden biri sayılmaktadır.

İnceleme

Bu kitabın asli müellifi olan Muhammed b. Mesud Ayyaşi Semerkandi, üçüncü yüzyılın sonları ve dördüncü yüzyılın başlarında²³⁴ yaşamış, Şia'nın seçkin ve güvenilir ulemasından biridir. Necaşi (r.h) onu sika, sâdık ve Şia'nın büyüklerinden biri olarak tanıtmıştır.²³⁵ Şeyh Tusi onun büyüklüğüne, basiretine, rivayetlere vakıf olmasına, çok sayıda telifi bulunmasına ve kendi zamanında en faziletli kişi olduğuna şahitlik etmiştir.²³⁶ Tefsir kitabı bulunduğu tereddüt yoktur. Çünkü Necaşi, Şeyh ve İbn Nedim onun tefsir kitabına sahip olduğunu bildirmişlerdir.²³⁷ Şeyh ve Necaşi, onun tefsiri ve diğer kitapları için sened zikretmişlerdir.²³⁸ Beşinci yüzyılın âlimlerinden Hakim Haskani *Şevahidu't-Tenzil*'de²³⁹, Tabersi (r.h) (vefatı hicri 548) *Mecmeu'l-Beyan*'da²⁴⁰ ve İbn Şehraşub (vefatı hicri 588) *Menakıb*'ta²⁴¹ onun tefsirinden rivayet nakletmiştir. Bu tefsir,

²³⁴ Doğum ve vefat tarihi belli değildir. Fakat Keşşi'nin meşayihinden -dördüncü yüzyılın ikinciyarısında yaşamıştır- ve Kuleyni'nin tabakasından tanıtılmıştır. (Bkz: *el-Zeria*, c. 4, s. 295; *Te'sisu's-Şia li-Ulumi'l-İslam*, s. 332). Keşşi (rh) kendi ricalinde ondan çokça rivayet etmiştir. (Bkz: *Rical-i Keşşi* olarak bilinen *İhtiyaru Ma'rifeti'r-Rical*, c. 1, s. 10, 13, 20, 34, 56, 75 ve 122, hadisler 5, 6, 9, 14, 28, 40, 47 ve 55).

²³⁵ *Ricalu'n-Necaşi*, s. 247.

²³⁶ Bkz: *el-Fihrist*, Şeyh Tusi, s. 212, madde 604, *Ricalu't-Tusi*, s. 497.

²³⁷ Bkz: *Ricalu'n-Necaşi*, s. 248 ve *el-Fihrist*, Şeyh Tusi, s. 212 madde 604, *el-Fihrist*, İbn Nedim, s. 241.

²³⁸ Bkz: *el-Fihrist*, s. 215, *Ricalu'n-Necaşi*, s. 250.

²³⁹ Bkz: *Şevahidu't-Tenzil*, c. 1, s. 223, hadis 231, s. 351, hadis 364, s. 356, hadis 368, s. 558, hadis 595 ve c. 2, s. 160, hadis 785, s. 270, hadisler 904 ve 905, s. 358, hadis 1004, s. 403, hadis 1054, s. 417, hadis 1047. Bu yerlerde tefsirinden ve kitabından nakletmiş ve c. 1, s. 47, hadis 41, s. 134, hadis 144 ve 145, s. 173, hadis 185, s. 178, hadis 190, s. 183, hadis 196, s. 187, hadis 200, s. 191, hadis 203, s. 287, hadis 263, s. 422, hadis 450 ve 451, c. 2, s. 430, hadis 1090 gibi diğer yerlerde ise vasıtasız Ayyaşi'den (rahmetullahi aleyh) nakletmiştir. Hakim Haskani ile Ayyaşi arasındaki zaman aralığı gözönünde bulundurulduğunda görünen odur ki, önceki yerlerde de onun tefsirinden nakletmiştir.

²⁴⁰ Bkz: *Mecmeu'l-Beyan*, c. 1, s. 17, 18, 31, 82, ve 128, c. 2, s. 274 ve 276 (Fatiha sur -sinin fazileti hakkında ve Fatiha suresinin sonunda **النظم**"dan önce, Bakara suresi 63. ayeti izah ederken ve Âl-i İmran suresi 184 ve 185. ayetlerin izahında).

²⁴¹ Bkz: *Menakıbu Âl-i Ebi Talib*, c. 2, s. 342, c. 3, s. 23 ve 104, c. 4, s. 180.

Kefami'nin *Misbah*'ının kaynaklarından biri sayılmıştır.²⁴² Allame Mec-lisi de (r.h) şöyle buyurmuştur: "Bu tefsirin iki eski nüshasını gördüm."²⁴³ Ama mevcut tefsirin onun telif ettiği, hiç eksik ve fazlası olmayan, müdahale ve tasarrufa maruz kalmamış o tefsirin aynısı olduğu konusu tartışmaya açıktır. Öncelikle mevcut tefsirin onun telif ettiği tefsirin tamamı olup olmadığı belli değildir. Mevcut tefsir Kehf suresine kadardır. Fakat *Şevahidu't-Tenzil*'de Kasas 4. ayet, Saffat 24. ayet, Tur 20. ayet, Kalem 4. ayet, Dehr 8. ayet ve Nebe 2. ayetle ilgili rivayetler de onun tefsirinden nakledilmiştir.²⁴⁴ İkincisi, kitabın baş tarafında yer verilen cümle²⁴⁵, tefsirin aslında senedli olduğunu ama başka birinin, kitaptaki rivayetleri senedlerini çıkararak istinsah ettiğini göstermektedir. Bundan dolayı her ne kadar kitabın müellifi seçkin ve güvenilir bir âlim olsa da bu tefsirden elimizde bulunanlar sened açısından belirsizdir ve tahkik edilebilir değildir. Çünkü, öncelikle onun senedleri çıkartılmıştır ve elde yoktur. İkincisi, bizimle kitabın müellifi arasındaki vasıta tanınmamaktadır ve belli değildir. Dolayısıyla kitaptaki rivayetlerin sâdır olup olmadığı üzerinde araştırma yapmanın tek yolu, rivayetlerin metni üzerinde çalışmak ve bunların ayetlerin zâhirine ve muteber rivayetlere uygun olup olmaması vb. kabilinden diğer karineleri hesaba katmakla sınırlıdır. *Reveşşinasi-yi Tefsir*'de belirtilen, tefsirin bilgi temelinde veya belli bir bilgiye göre gerçekleşmesi gerektiği kuralı²⁴⁶ itibariyle, bu tefsirden yalnızca metnin kuvveti veya diğer delil ve karinelerin mülahazası bakımından rivayetin

²⁴² Bkz: Kefami, İbrahim b. Ali, *Misbahu'l-Kefami* ev *Cunnetu'l-Emani'l-Vakiyye* ve *Cennetu'l-İmanu'l-Bakiyye*, s. 773.

²⁴³ *Biharu'l-Envar*, c. 1, s. 8 ve 28.

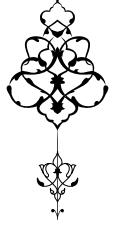
²⁴⁴ Bkz: *Şevahidu't-Tenzil*, c. 1, s. 558, hadis 595, c. 2, s. 160, hadis 785, s. 270, hadisler 904, ve 905, s. 358, hadis 1004, s. 403, hadis 1054 ve s. 417, hadis 1074.

²⁴⁵ O cümle şöyledir:

”قال العبد الفقير الى الله رحمة الله انى نظرت فى التفسير الذى صنفه ابو النضر محمد بن مسعود بن محمد بن عياشى السلمى باسناده ورغبت الى هذا و طلبت من عنده سماعا من المصنف او غيره فلم اجد فى ديارنا من كان عنده سماع او اجازة منه [ولهذا] حذفته من الاسناد و كتبت الباقي على وجهه ليكون اسهل على الكاتب و الناظر فيه فان وجدت بعد ذلك من عنده سماع او اجازة من المصنف اتبعت الاسانيد و كتبته على ما ذكره المصنف“

(*Tefsiru Ayyaşi*, c. 1, s. 2).

²⁴⁶ *Reveşşinasi-yi Tefsir-i Kur'an*, s. 215-219 ve 223-227.

gerçekten varolduğuna güven duyulmasını sağlayacak rivayetler tefsirin temeli yapılabilir ve ayetlerin mana ve muhtevası buna dayanarak açıklanabilir. Bunun dışında yalnızca ayet-i kerimelerin tefsirinde teyit edici olarak onlardan yararlanılabilir. Metin açısından bakıldığında, her ne kadar metin bir kısım rivayetlerde senede ihtiyaç duyulmadığını söyleyebilecek güçlendirici seviyede ise de, kitapta, metinlerinin zâhiri insanı sorgulamaya mecbur bırakan, izah ve teville ihtiyaç duyuran rivayetler görülmektedir. Mesela Hamd suresinin tefsirinde geçen 28 numaralı rivayet²⁴⁷ ve “ذَلِكَ الْكِتَابُ لَا رَيْبَ فِيهِ” ayetinin zeylindeki birinci rivayet²⁴⁸ böyledir. Kitabın bazı rivayetleri de kimi apaçık olaylar dikkate alındığında çelişkili görünmektedir ve tedaviye muhtaçtır. Mesela Hamd suresinin zeylindeki 21. rivayet İmam Sadık'ın (a.s) Hamd suresi dördüncü ayetini sürekli “مَلِكٌ يَوْمَ الدِّينِ” okuduğunu bildirmektedir. Buna karşılık 22. rivayet ise çoğunlukla “مَالِكٌ يَوْمَ الدِّينِ” okuduğunu söylemektedir. Şia nezdinde Kur'an'ın bir tek kıraatla indiği ve hak kıraatın yalnızca bir tek kıraat olduğunun kesin kabul edildiği gözönünde bulundurulduğunda bu iki rivayet birbiriyle çelişmektedir ve tedaviyi gerektirmektedir. Bu sorunu çözmek için belki denebilir ki, İmam-ı Zaman'ın (af) zuhurundan önce hak kıraatta ayak direyerek diğer kıraatları reddetmek doğru bulunmadığından, bu yüzden de Müslümanlar arasında yaygın kıraatlardan herhangi birine uygun Kur'an kıraatını caiz gördüğü ve söz konusu ayetin okunuşunda her iki şekil de Müslümanlar arasında yaygın olduğundan İmam (a.s) bu rivayetler itibarıyla her iki şekilde de okuyordu. Bu iki rivayet -sâdır olduğu varsayıldığında- Müslümanlar arasında yaygın kıraatlardan birine göre Kur'an okumanın cevazına bir başka delil olmaktadır.

Harut ve Marut'un yeryüzüne düşüşünü, onların şarap içmeye, şirke ve zina etmek için öldürmeye bulaştığını, bunun üzerine havada azaba uğratıldıklarını²⁴⁹, Harut ve Marut'un müptela olduğu kadının zühre yıl-

²⁴⁷ عن رجل عن ابن أبي عمير رفعه في قوله غَيْرِ الْمَغْضُوبِ عَلَيْهِمْ وَغَيْرِ الضَّالِّينَ وَهَكَذَا نَزَلَتْ (Tefsiru'l-Ayyaşi, c. 1, s. 24, hadis 28).

²⁴⁸ عن سعدان بن مسلم عن بعض اصحابه عن ابي عبدالله عليه السلام في قوله ذَلِكَ الْكِتَابُ لَا رَيْبَ فِيهِ قَالَ كِتَابٌ عَلَى لَا رَيْبَ فِيهِ

(Tefsiru'l-Ayyaşi, c. 1, s. 25 ve 26).

²⁴⁹ Bkz: Tefsiru'l-Ayyaşi, c. 1, s. 53 ve 54, hadis 75.

dızına dönüştüğünü²⁵⁰ anlatan rivayetler, bu tefsirin sorgulamaya mecbur bırakan ve tartışmaya açık diğer rivayetleridir. Yine, uydurma rivayetlerden olan ve kabul edilmesi imkansız, Hz. Yusuf aleyhisselama pantolonunu çıkarmanın nispet edildiği rivayet de²⁵¹ bu tefsirde görülebilmektedir.²⁵²

Tefsiru Furat el-Kufi

Bizim kategorilendirmemize göre müstakil asli rivayet tefsirlerinden sayılan mutlak rivayet tefsirlerinden bir diğeri, Kur'an-ı Kerim'den 530 civarında ayetin tefsir ve izahına yönelik 775 hadis içeren tek ciltlik *Tefsiru Furati el-Kufi*'dir.

Bu tefsirde sadece bir şekilde velayetle, Hamse-i Tayyibe'nin (Âl-i Aba) faziletleri ve esas itibarıyla Hz. Emirulmüminin Ali (a.s) ile bağlantılı ayetlerin zeylinde rivayetler zikredilmiş²⁵³, birçok sure hakkında hiçbir hadis nakledilmemiştir.

Rivayetlerinin yaklaşık dörtte üçü Masumlardan, hususen de İmam Bakır ve İmam Sadık'tan, dörtte biri de masum olmayan kişilerden, ekseriyetle de İbn Abbas ve Zeyd b. Ali'den nakledilmiştir.²⁵⁴

²⁵⁰ Bkz: A.g.e., s. 54 ve 55, hadis 76.

²⁵¹ Uydurma olduğu ve kabul edilmesinin imkansızlığı *Dürri'l-Mensur* tefsiri inceleni - ken açıklanacaktır.

²⁵² Bkz: *Tefsiru'l-Ayyaşi*, c. 2, s. 173, hadis 17.

²⁵³ Mesela Hamd suresinde son iki ayetin izahında sadece bir hadis nakledilmiş;

”الَّذِينَ أَنْعَمْتَ عَلَيْهِمْ” ise gazaba uğramayacak-

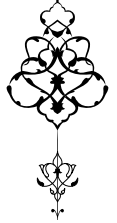
ları ve sapkın olmadıkları için Hazret-i Emirulmüminin'in (selamullahi aleyhi) Şiileriyle tefsir edilmiştir. Bakara suresinde 39 hadis nakledilmiştir. İlk hadis

”وَيَشِرِ الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ” ayetinin (Bakara 25) zeylinde İbn Abbas'tan

şöyle nakledilmiştir: ”نزلت في علي وحمزة وعبيدة بن الحارث بن عبد المطلب” Aynı

ayetin altında ikinci hadis ise yukarıdaki cümleyi Hazret-i Emirulmüminin ve ondan sonraki Vasiler ve onların Şiileri olarak tefsir etmiştir. (Bkz: Kufi, Furat b. İbrahim, *Tefsiru Furat el-Kufi*, s. 51, 52, 53, 54)

²⁵⁴ 89 hadis İbn Abbas'tan (mesela 4, 9, 11, 20, 21, 22, 31, 32, 39, 42, 43, 50. hadisler gibi), 30 hadis Zeyd'den (mesela 131, 162, 178, 188, 194, 228, 229, 253, 254, 255, 259, 260, 268, 289, 314, 331, 332, 333, 371, 386, 432, 464, 473, 479, 512, 533, 534, 536, 573, 620, hadisler gibi) ve 79 hadis kırktan fazla diğer kişilerden nakledilmiştir. Mesela 212, 363, 428, 429, 508, 631 ve 729 numaralı hadisler Süddi'den, 58, 353, 674 ve 759 numaralı hadisler Ebuzer'den, 152, 153, 226 numaralı hadisler Muhammed b. Kaab Kurazi'den, 21, 211 ve 437 numaralı hadisler İbn Sirin'den vs. nakledilmiştir.

*Kummi Tefsiri*²⁵⁵, Saduk'un *Emali'si*²⁵⁶ ve başka²⁵⁷ çok sayıda kitapta bu kitabın bazı rivayetleri kitabın adı zikredilmeksizin Furat b. İbrahim'den nakledilmiştir. Hakim Haskani *Şevahidu't-Tenzil*'de aynı şekilde hepsi de mevcut tefsirde yer alan vasıtalı²⁵⁸ ve vasıtasız²⁵⁹ 75 civarında rivayeti ondan nakletmiştir.²⁶⁰

Müellifinin Furat'la çağdaş olması nedeniyle *Tefsiru Kummi*'de onun tefsirinden rivayet nakledilmiş olup olmadığı kesin bilinemese de güçlü kanaate göre *Emali* ve *Şevahidu't-Tenzil*'de bu kitaptan nakledilmiştir. Çünkü senedle zikredilen rivayetlerin metnini irsalle (vasıta zikretmeksizin) *Furat*'tan nakletmiş olmaları uzak ihtimaldir. Buna göre bu tefsirin dördüncü ve beşinci yüzyılda Saduk'un ve Haskani'nin elinde bulunduğunu anlıyoruz. Ondan sonra ise bu tefsirin izine rastlanmamıştır. Ta ki onuncu yüzyılın sonları ve onbirinci yüzyılın başlarında Şeyh Hürri Amuli (vefatı hicri 1104) *Vesail*'de²⁶¹, Allame Meclisi (vefatı hicri 111)

²⁵⁵ Bkz: *Tefsiru'l-Kummi*, c. 2, s. 332, Kaf suresi tefsiri, s. 437 Mutaffifin suresi tefsiri.

²⁵⁶ Bkz: Saduk, Muhammed b. Ali, *Emaliyy-i Saduk*, meclis 26, hadis 8.

²⁵⁷ Üstadi şöyle buyurmuştur: "İbn Tavus, *Kitabu'l-Yakin*'de Saduk'un telifi olan ama elimizde bulunmayan *Kitabu Ahbari'z-Zehra Selamullahi Aleyha*'dan bir rivayeti Furat b. İbrahim'den nakletmiştir. Yine beşinci yüzyıl ulemasından Ebu Abdullah Muhammed b. Ali Alevi Şeceri'nin telifi olan *Fadlu Ziyareti'l-Huseyn, Aleyhisselam* kitabında Furat'ın tefsirinden on bir konu nakledildiği söylenmiştir." (Bkz: Üstadi, Rıza, *Aşinayi ba Tefasir-i Kur'an-i Mecid ve Müfessiran*, s. 28 ve 29) Muvahhidi Muhib de şöyle buyurmuştur: "Abdullah b. Muhammed b. Ali b. Hasan, Alevi (vefatı 445) *Fadlu Ziyareti'l-Huseyn, Aleyhisselam* kitabında (Menşur Mektebeti Ayetillahi'l-Mer'asi el-Necefi, 1403 hicri, s. 49, 64, 68, 74, 77, 78, 91, 93 vs.) Muhammed b. Ahmed b. Velid vasıtasıyla ondan (Furat) hadis nakletmiştir." (Bkz: Muvahhidi Muhib, Abdullah, *Ayine-i Pejuheş*, ardışık sayı 6 (ikinci üç aylık sayı-Çev.), s. 36)

²⁵⁸ Örnek olarak bkz: *Şevahidu't-Tenzil*, 92, 164, 195, 447 vs. numaralı hadisler.

²⁵⁹ Örnek olarak bkz: *Şevahidu't-Tenzil*, 57, 215, 262, 345, 355, 356, 359, 360, 371, 384, 388, 394 vs. numaralı hadisler.

²⁶⁰ Örnek olarak, *Şevahidu't-Tenzil*'in 57 numaralı hadisi *Tefsiru Furat*'ta (s. 248) 336 numaralı hadis olarak yer almaktadır. *Şevahid*'in 92 numaralı hadisi Furat'ın 302 numaralı hadisi (s. 225), *Şevahid*'in 164 numaralı hadisi Furat'ın 50 numaralı hadisi (s. 76) ve sırasıyla 195. hadis 99. hadiste, 215. hadis 126. hadiste, 262. hadis 171. hadiste, 345. hadis 217. hadiste, 355. hadis 221. hadiste, 356. hadis 222. hadiste, 359. hadis 228. hadiste, 360. hadis 229. hadiste, 371. hadis 236. hadiste, 384. hadis 239. hadiste, 388. hadis 251. hadiste, 394. hadis 263. hadiste, 447. hadis 307. hadiste vs.

²⁶¹ Örnek olarak bkz: *Vesailu's-Şia*, c. 4, s. 467, bab 19, hadis 17; c. 6, s. 274, bab 12, hadis 7; c. 7, s. 328, bab 14, hadis 13; c. 12, s. 108, bab 25, hadis 8; c. 18, s. 40, bab 6, hadis 50.

Bihar'da²⁶², Ebu'l-Hasan Amuli (vefatı hicri 1140) *Mir'atu'l-Envar*'da²⁶³, Mirza Hüseyin Nuri (vefatı hicri 1320) *Müstedreku'l-Vesail*²⁶⁴ ve *Faslu'l-Hitab*'ta²⁶⁵ bu tefsirden rivayet nakledene dek. Bu örneklerden anlaşılıyor ki tefsir onların elindeydi. Ağa Bozorg Tehrani, kitabın Tebriz, Kazımeyn ve Necef şehirlerinde çok sayıda nüshası olduğunu bildirmiş²⁶⁶ ve yeni baskısının mukaddimesinde dokuz el yazma nüshayı zikretmiştir.²⁶⁷ İlk olarak hicri 1354 yılında Necef-i Eşref'te Haydariyye matbaasında basılmış²⁶⁸, sonra ise Muhammed el-Kazım'ın tahkikiyle 1410'da tekrar basılmıştır. Daha sonra 1416 yılında şu anda elimizde olan aynı baskının basımı yenilenmiştir.²⁶⁹

Müellif bu kitapta rivayet dışında herhangi bir konu nakletmemiş ve tüm rivayetleri doğrudan ravilerden²⁷⁰ aktarmıştır, kitaplarından değil. Rivayetlerin çoğunu da mürsel ve muan'an²⁷¹ nakletmiştir. Fakat onun

²⁶² Bkz: *Biharu'l-Envar*, c. 15, s. 8, hadis 8, s. 6, hadisler 5 ve 6; c. 24, s. 32, hadisler 6 ve 7, s. 281, 2 numaralı hadisin zeyli, s. 282, 4 numaralı hadisin zeyli; c. 25, s. 2, hadis 4; c. 26, s. 63, hadisler 146, 147, s. 254, hadis 29, s. 255, hadis 30, s. 256, hadis 31, s. 278, hadis 20, s. 293, hadis 53.

²⁶³ Bkz: *Mir'atu'l-Envar* (ikinci makalenin üçüncü mukaddimesi) s. 84 ve 85, "emanet" kelimesinin zeyli; s. 92, "beyt" kelimesinin zeyli; s. 116, "cebel" kelimesinin zeyli; s. 129, "hak" kelimesinin zeyli; s. 165, "rahm" kelimesinin zeyli.

²⁶⁴ Bkz: Nuri, Mirza Hüseyin, *Müstedreku'l-Vesail*, yeni baskı, c. 1, s. 169, bab 27, hadis 275; c. 2, s. 39, bab 37, hadis 1351; c. 3, s. 14, bab 2, hadis 2895; c. 4, s. 70, bab 37, hadis 4188; c. 5, s. 238, bab 35, hadis 5771; c. 6, s. 277, bab 3, hadis 6842; c. 7, s. 302, bab 4, hadis 8270 ve yaklaşık 25 diğer yer.

²⁶⁵ Bkz: *Faslu'l-Hitab*, bab 1, delil 11, hadisler 245 ve 246, delil 12, A'raf suresi, hadisler 6, 7, 8, 9; Hicr suresi, hadisler 11 ve 12, Furkan suresi, hadisler 5 ve 6, Ahzab suresi, hadis 7.

²⁶⁶ *El-Zeria*, c. 4, s. 299.

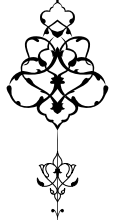
²⁶⁷ *Tefsiru Furat el-Kufi*, s. 19-22.

²⁶⁸ Bkz: A.g.e., s. 22.

²⁶⁹ Bkz: A.g.e., s. 5.

²⁷⁰ Örnek olarak, ilk kırk hadis şu ravilerden nakledilmiştir: Muhammed b. Said b. R - him Hemedani, Muhammed b. İsa b. Zekeriya, Ahmed b. Hasan b. İsmail b. Sabih, Hasan b. Ali b. Hasan, Ahmed b. Musa, Kasım b. Cemal, Hasan b. Ali b. Haşim, Cafer b. Ali b. Nuceyh, Cafer b. Abdullah, Ubeyd b. Kesir, Hüseyin b. Hakem, Cafer b. Muhammed Fezari, Ali b. Hamdun, Ahmed b. Salih Hemedani, Muhammed b. Kasım b. Ubeyd ve Ahmed b. İsa b. Harun el-İclî, Muhammed b. Ali, Hüseyin b. Abbas, Cafer b. Muhammed b. Said Ahmesi, Ali b. Muhammed Zühri, Cafer b. Ahmed ve Hüseyin b. Said.

²⁷¹ İlm-i diraye ıstılahında "muan'an"; tahdis (haddesena-Çev.), ihbar (ahberana-Çev.) ve sema (semi'tu-Çev.) beyan edilmeksizin rivayetin senedinin "فلان عن فلان" şek-

çoğu rivayetleri başka kitaplarda ve birçok yerde senedli olarak görülmektedir. Nitekim kitabın muhakkiki, o rivayetlerin yerlerini tefsirin dipnotunda göstermiştir.²⁷²

Ayetlerin tefsirine girmeden önce mukaddime olarak, üç hadisin muhtevası, Kur'an'ın dört kısma ayrılması ve mümtaz kısmının Ehl-i Bey'te (a.s) tahsis edilmesi²⁷³ hususunu konu alan bazı hadislerle yer vermiştir. Altı hadisin ifade ettiği şey ise “يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا” hitaplarında Hz. Ali'nin (a.s), emir, şerif, seyyid, öncelikli ve onların başında olduğudur. O hadislerde Hazret'in fazileti ve öncelikli oluşu, bu büyük zat haricinde sahabenin azarlanması, Hazret'in iyilik dışında bir şeyle zikredilmediği vurgulanmıştır.²⁷⁴

Müellif

Ünlü kitapşinas Şeyh Ağa Bozorg Tehrani, bu kitabı hiç tereddüt-süz Furat b. İbrahim b. Furat Kufi'ye nispet etmiş²⁷⁵ ve Allame Meclisi *Biharu'l-Envar*'da kitabın ona isnadını kesin ve tescilli kabul etmiştir.²⁷⁶ Şeyh Hürr Amuli, *Vesail*'in hâtimesinin dördüncü faidesinde onu, müellifleri veya başkalarının sıhhatine şahitlik ettikleri, sabit olduğuna dair ka-

linde zikredilmesidir. (Bkz: *el-Diraye fi İlmi Mustalah el-Hadis*, s. 31) Fakat burada mürsel ve muan'an rivayetten kasıt, senedindeki ricalin birinci ve sonuncu ravi dışında hazfedilmiş olması ve onun yerine “muan'anen” kelimesinin kullanılmasıdır. Kitabın başından Âl-i İmran suresinin başlarına kadar hadislerin çoğu senedlidir. On-
dan sonra ekser hadisler sened zikretmeksizin (mürsel ve muan'an) nakledilmiştir.

²⁷² Örnek olarak, *Kaifi*'de 25, 26, 30, 78, 79, 97, 100, 111, 115, 123, 125, 174, 180, 186. hadisler ve başka onlarca hadis; *Biharu'l-Envar*'da 45, 48, 51, 56, 60, 70, 71, 72, 93, 122, 123. hadisler ve başka onlarca hadis; *Tefsiru Ayyaşi*'de 18, 19, 23, 25, 26, 36, 41, 51, 84, 91, 96. hadisler ve başka onlarca hadis; *Şevahidu't-Tenzil*'de 20, 21, 22, 32, 50, 69, 72, 73, 78, 79, 83, 85, 86, 87, 88, 99, 102. hadisler ve başka onlarca hadise bakılabilir. Ayrıca *Besairu'd-Derecat*, Şeyh Tusi'nin *Emali*'si, Şeyh Müfid'in *Emali*'si, Şeyh Saduk'un *Emali*'si, *Meani'l-Ahbar*, *Men La Yahduruhu'l-Fakih*, *Tefsiru Cibri*, Şeyh Tusi'nin *Gaybet* ve *Tehzib'i*, *İhtisasu Müfid*, *Menakıbu İbn Şehraşub*, *Menakıbu Ebu Cafer Kufi*, *Feraidu's-Simteyn*, *Tarihu İbn Asakir*, *Tefsiru Kurtubi*, *Tefsiru Sa'lebi*, *Şerhu Nehci'l-Belağa* vs. gibi başka kitaplarda da bu kitabın bazı hadislerine yer verilmiştir.

²⁷³ Bkz: *Tefsiru Furat el-Kufi*, s. 45-48, hadisler 1, 2, 3.

²⁷⁴ Bkz: *Tefsiru Furat el-Kufi*, s. 48-51, hadisler 4-9.

²⁷⁵ Bkz: *el-Zeria*, c. 4, s. 298.

²⁷⁶ Bkz: *Biharu'l-Envar*, c. 1, s. 37.

rinelerin ikame edildiği, tevatürle müelliflerden nakledilmiş veya müelliflerine mensubiyetinin sıhhati kuşku ve tereddüte yer kalmayacak şekilde bilinen kitaplardan saymıştır.²⁷⁷

Bu kitabın birinci hadisinin;

اخبرنا ابو الخير مقداد بن علي الحجازي المدني قال حدثنا ابو القاسم عبد الرحمن
العلوي الحسيني قال حدثنا الشيخ الفاضل استاد المحدثين في زمانه فرات بن
ابراهيم الكوفي ره

cümlesiyle iki vasıta ile Furat'tan nakledilmiş olmasından²⁷⁸ ve diğer rivayetlerin “حدثنا فرات” veya “فرات قال” ifadesiyle zikredilmesinden²⁷⁹ bu kitabının müellifinin Furat b. İbrahim olmadığı ve rivayetleri iki vasıta ile Furat'tan nakledilen tanınmamış bir şahıs olduğu sonucu çıkarılması mümkündür. Elbette bütün rivayetleri Furat'tan nakledilmiştir ve bu nedenle “Tefsiru Furat el-Kufi” adı verilmiştir. Fakat müellifin ve onunla Furat arasındaki vasıtaların tanınmaması sebebiyle bu rivayetlerin Furat'tan gelip gelmediği belli değildir.

Lakin bu kitabın müellifinin Furat olduğunun şöhret kazanması gözönünde bulundurulduğunda sözkonusu ifadelerin, o cümlelerin yazarının Furat tefsirine ulaşan senedi olması uzak ihtimal değildir. Tıpkı Saduk'un *Emali*'sinin birinci meclisinin başında beş vasıta ile Saduk'a ulaşan bir sened zikretmesi gibi.²⁸⁰ Bahsi geçen yazarın ve onunla Furat arasındaki aracılardan tanınmaması kitabın itibarına zarar vermez. Çünkü bu kitabın Furat'a isnadı, Ağa Bozorg Tehrani, Allame Meclisi ve Şeyh Hürr Amuli gibi şahısların tereddüt duymayacağı biçimde belli ve meşhurdur. Bu isimlerin itimat ettiği ve ona göre bu kitabın Furat'a isnadını kesin gördükleri karineleri kim istinadı ispat için kafi görmeyebilir? Kitabın şöhreti, Furat'a isnadına güveni gerektirecek düzeyde bulunmayabilir mi?²⁸¹

Furat'ın doğum ve vefat tarihi bilinmemektedir. Ama Saduk'un, babası ve Hasan b. Muhammed b. Said Haşimi vasıtasıyla ondan hadis nakletme-

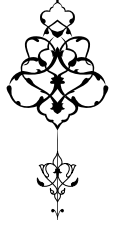
²⁷⁷ Bkz: *Vesailu's-Şia*, c. 20, s. 46.

²⁷⁸ *Tefsiru Furat el-Kufi*, s. 45.

²⁷⁹ *Tefsiru Furat el-Kufi*, s. 46 ve 47.

²⁸⁰ Bkz: *el-Emali Saduk*, s. 49.

²⁸¹ Bazı çağdaş yazarlar kitabın Furat'a isnadını tereddüt ile karşılamışlardır. (Bkz: M - vahhidi, Muhib, Abdullah, *Ayine-i Pejuheş* dergisi, sayı 60, s. 38 ve 45)

sinden onların üçüncü yüzyılın sonları ile dördüncü yüzyılın başlarında yaşamış ve Kuleyni'nin (r.h) çağdaşı âlimler oldukları sonucuna varılabilir.²⁸² Kimileri onu İmam Seccad'ın (a.s) zamanındaki âlimlerden²⁸³, kimisi de İmam Rıza'nın (a.s) ashabından²⁸⁴ saymıştır. Fakat bu iddiaya delil göstermemesi bir yana, yukarıdaki mesele (Saduk'un babasının ondan rivayeti ve Kuleyni ile çağdaş olması) yanlış delildir, çünkü Saduk'un babasının (vefatı hicri 329) rivayet ettiği kimsenin, hicri 203'te şehadete ulaşmış İmam Rıza'nın (a.s) ashabından olması veya hicri 220'de şehid olmuş İmam Seccad'ın (a.s) zamanındaki âlimler arasında sayılması nasıl mümkün olabilir?!

Müellifin Mezhebi

Mezhep bakımından onun Şii olduğu üzerinde herhangi bir tartışma yoktur. Lakin On İki İmam'ın (a.s) imametini mi inandığı, yoksa Zeydi mi olduğu meselesi, üzerinde düşünülmesi gereken ve tereddütlü bir konudur. Kitabın hutbesi onun On İki İmam Şiisi²⁸⁵ olduğuna işaret taşır. Bu kitapta yer verdiği bazı rivayetler, İmam Hüseyin'den (a.s) sonra Hz. Mehdi'ye (accelallahu teala ferecehu's-şerif) kadar ulaşacak İmamların varlığına işaret etmektedir.²⁸⁶ Aynı şekilde, İmam Bakır (a.s), İmam Sadık

²⁸² Çünkü Saduk'un babası, Ali b. Hüseyin b. Musa b. Babeveyh ve Kuleyni, 329 sen -sinde vefat etmişlerdir.

²⁸³ Bkz: Sadr, Seyyid Hasan, *Te'sisu's-Şia li-Ulumi'l-İslam*, s. 332.

²⁸⁴ Bkz: Emin, Seyyid Muhsin, *A'yanu's-Şia*, c. 8, s. 396.

²⁸⁵ Hutbe şöyledir:

”صلى الله عليه و على اهل بيته اولهم المرتضى امير المؤمنين على بن ابي طالب عليه السلام الذى هو لمدينة علمه [ما: علم نبیه] الباب و آخرهم المهدي [بلا ارياب ب، أ] و على السبطين السيدين السندين الامامين الاهمامين الحسن و الحسين و على الائمة الابرار الاخيار“

(*Tefsiru Furat el-Kufi*, s. 45)

²⁸⁶ ”عن ابي جعفر محمد بن على عليهما السلام قال قال رسول الله صلى الله عليه و آله و سلم اسرى بى الى السماء قال لى العزيز... يا محمد تحب ان تراهم؟ قلت نعم يا رب، قال التفت عن يمين العرش فالتفت فاذا انا بالاشباح [ب: باشباح] على و فاطمة و الحسن و الحسين و الائمة كلهم حتى بلغ المهدي صلوات الله و سلامه عليهم اجمعين“
(*Tefsiru Furat el-Kufi*, s. 74 ve 75, hadisler 23 ve 48).

(a.s) gibi İmam Hüseyin'den (a.s) sonraki İmamlardan “ashab-ı yemin bizim Şiilerimizdir”, “Allah bizi kendi nurundan, Şiilerimizi de bizden yaratmıştır” içerikli rivayetler bu kitapta görülmektedir.²⁸⁷ “أُولِي الْأَمْرِ”²⁸⁸ ayetinin zeylinde İmam Bakır'ın (a.s) şöyle buyurduğunu nakletmiştir: “Bu ayet bize mahsustur.”²⁸⁹ Saduk'un *İlelu's-Şerai*'de zikrettiği ve içeriğinde Peygamber'in (s.a.a) on iki vasisinin varlığına işaret bulunan bir rivayetin senedinde bu kitabın müellifinin adı (Furat b. İbrahim b. Furat Kufi) müşahade edilmektedir.²⁹⁰ Hulasa bütün bunlardan bu kitabın müellifinin On İki İmam Şiisi olduğu sonucu çıkarılmıştır. Fakat buna rağmen Zeydi olduğuna delalet veya işaret eden öğeler de vardır:

a) Bu kitabın mevzusu Ehl-i Beyt'in (a.s) velayeti ve faziletiyle ilgili ayetlerin tefsiri olmasına rağmen başından sonuna kadar kitabın hiçbir yerinde On İki İmam'ın (a.s) adını zikreden veya Peygamber'in vasisleri ve Hazret'ten sonraki İmamlar konusunda “işna aşere” ünvanını kullanan bir rivayet göze çarpmamaktadır. “أُولِي الْأَمْرِ” ayetinin zeylinde İmam Hüseyin'den (a.s) sonra dokuz İmamın imametine delalet eden ve “ululemr”i onlara uygulayan ve onları da içine alacak şekilde genelleyen hiçbir rivayet zikredilmemiştir. Halbuki bu konuda, Şii müfessirlerin tefsirlerinde yer verdiği birçok rivayet vardır.²⁹¹

b) Bu kitapta Hamse-i Tayyibe (Allah Rasülü, Fatıma, Ali, Hasan, Hüseyin, salavatullahi aleyhim) dışındakilerin masum olduklarını reddeden²⁹²; İmam Ali, İmam Hasan ve İmam Hüseyin (a.s) haricindekilerin imametine ve onlara itaatin farz olduğuna itikadı gulat tarif eden rivayetler görülmektedir.²⁹³

c) Bu tefsirde, içinde Zeyd'in, İmam Hasan ve İmam Hüseyin'in (a.s) evlatlarından hiçbirinin kendisine itaatin farz olduğu imamlık iddiasında

²⁸⁷ Bkz: A.g.e., s. 513 ve 514, hadisler 671 ve 672, s. 529, hadis 681.

²⁸⁸ Nisa 59

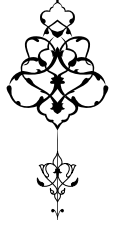
²⁸⁹ *Tefsiru Furat el-Kufi*, s. 108, hadis 105.

²⁹⁰ Bkz: Saduk, Muhammed b. Ali, *İlelu's-Şerai*, s. 5 ve 6, hadis 1.

²⁹¹ Bkz: *Tefsiru'l-Ayyaşi*, c. 1, s. 250-254, hadisler 169, 170, 171, 174, 175 ve 177; *el-Burhan fi Tefsiri'l-Kur'an*, c. 1, s. 381, 383, 385 ve 386, hadisler 1, 6, 8, 13, 20 ve 127; *Nuru's-Sakaleyn*, c. 1, s. 449, 500 ve 504, hadisler 331, 332, 335 ve 336; *Tefsiru's-Safi*, c. 1, s. 463 ve 464; *Tefsiru Kenzi'd-Dekaik* c. 3, s. 438, 439, 443 ve 445.

²⁹² Bkz: *Tefsiru Furat el-Kufi*, s. 402, hadis 536.

²⁹³ Bkz: A.g.e., s. 353, hadis 479.

bulunmadığına yemin ettiği ve sözüne “Allah’a yemin olsun ki, babam Ali b. el-Hüseyin, [kardeşim] Muhammed b. Ali ve kardeşimin oğlu [Cafer b. Muhammed], hiçbiri bunu iddia etmedi. Bizden imam, kılıcıyla huruc eden ve Allah’ın kitabına ve Peygamberinin sünnetine çağıran kişidir... İtaatin bize ve tüm Müslümanlara vacip olduğu halde evde oturup hüccetini erteleyen ve kapıları yüzüne kapatan, bu yüzden de zalimlerin ahkâmının ona cari olduğu imamı tanımıyoruz”²⁹⁴ cümlesini eklediği bir rivayete yer verilmiştir.

d) Bu kitapta Zeyd’e özel bir önem verilmiştir. Yaklaşık otuz hadis Zeyd’den nakledilmiştir.²⁹⁵ Zeyd’in fazileti hakkında ve onu öven rivayetler görülmektedir. Yine İmam Seccad’ın (a.s) rüyada, Peygamber’in (s.a.a) onu cennete götürdüğünü, orada bir huriyle evlendirdiğini, hurinin hamile kalması üzerine ona çocuğun adını Zeyd koymasını talimatı verdiğini ve bu rüyadan sonra Zeyd’in nutfesini akdetmek için girişimde bulunduğunu anlatan bir hadise yer vermiştir.²⁹⁶ Aynı şekilde, Zeyd’in bineğinde öldürülmesinin İmam Bakır’ın (a.s) duasının sonuçlarından olduğunu anlatan iki hadis²⁹⁷, Zeyd’in çokça ibadet ettiğini ve rüyada ona Allah yolunda öldürüleceği müjdesi verildiğini ifade eden başka bir hadis nakletmiştir.²⁹⁸

Güvenilirliği

Rical-i Necaşi, *Rical-i Keşşi*, *Fihrist* ve *Rical-i Tusi*, *Rical-i Allame* gibi temel rical kitaplarında adı geçmemektedir. Fakat *Tefsir-i Kummi*’de ondan rivayet edilmiştir.²⁹⁹ Ali b. İbrahim’in, tefsirin mukaddimesinde onun güvenilirliğinden genel olarak bahsetmesinden mevsuk biri olduğu sonucu çıkartılabilir. Ancak, birincisi Kummi tefsirinin Ali b. İbrahim’e isnadında tereddüt edilmiştir. Gerçi *Tefsir-i Kummi*’yi incelerken tefsirin ona isna-

²⁹⁴ Bkz: A.g.e., s. 475, hadis 620.

²⁹⁵ Bkz: Aynı kitap, s. 332 (O sayfada 1 numaralı dipnotta, bahsi geçen 30 hadisin r - kamları gösterilmiştir.)

²⁹⁶ Bkz: *Tefsiru Furat el-Kufi*, s. 200, hadis 261.

²⁹⁷ Bkz: A.g.e., s. 489, hadisler 634 ve 635.

²⁹⁸ Bkz: A.g.e., s. 435, hadis 573.

²⁹⁹ Bkz: *Tefsiru’l-Kummi*, c. 2, s. 332, Kaf suresi tefsiri ve s. 437, Mutaffifin suresi tefsiri.

dını destekleyeceğiz. İkincisi, mukaddimedeki cümlelerin bu kitabın tüm ravilerinin güvenilir olduğuna delaleti eksiktir. En azından tartışmaya açıktır. Bunu *Tefsir-i Kummi*'yi incelerken izah edeceğiz.

Üçüncüsü, *Tefsir-i Kummi*'de Furat'tan rivayet nakledilmesi makbul değildir. Çünkü *Tefsir-i Kummi*'nin bazı nüshalarında böyle bir rivayet nakledilmemiştir.³⁰⁰

Allame Meclisi, Furat'ı mevsuk bulduğunu şöyle açıklamaktadır: “Her ne kadar ashap kitabın müellifinin medhedilmesi veya takbih edilmesine itiraz etmemişlerse de rivayet ettiği haberlerin elimize ulaşmış muteber haberlere muvafakatı ve kitaptaki hadislerin dakik kaydı, müellife itimat ve hüsnü zanna sebep olmaktadır.”³⁰¹

Merhum Mamekani, onun tefsirini *Tefsir-i Ayyaşi* ve *Tefsir-i Kummi* ile aynı hizada saymış; Meclisi, Şeyh Hürri Amuli ve diğerlerinin itimadını, ona duyulan hüsnü zannın sebebi ve onun hakkındaki iyimserliğin en yüksek derecede olmasının nedeni kabul etmiştir.³⁰²

Bu büyük şahsiyetlerin sözleri onun güvenilirliğini ispatlamak için kafi değilse de bu tefsirin çoğu rivayetlerinin mürsel olduğu ve senedli birçok rivayetinin de sahih senedi bulunmadığı dikkate alınırsa müellifin mevsuk oluşunun makbul bulunması o kadar da etkili değildir. Çünkü her halükarda rivayetlerdeki senedin sıhhati ispatlanabilir değildir. Rivayetleri ispatlamanın yolu, karinelerin mülâhazasıyla sâdır olduklarına güven duyulmasıyla sınırlıdır. Elbette ki müellifin mevsuk veya hüsn oluşu da güven oluşmasında etkili karinelere biridir.

Değerlendirme

Kitapta Masumlardan (selamullahi aleyhim), kimisi *Burhan* ve *Nuru's-Sakaleyn* tefsirleri gibi kapsayıcı rivayet tefsirlerinde bile görülmeyen³⁰³ 580 civarında hadis nakledilmesi nedeniyle ve yine müellifin, başta Hz.

³⁰⁰ Bkz: *Aşınayî ba Tefasir-i Kur'an-i Mecid ve Müfessiran*, s. 34.

³⁰¹ *Biharu'l-Envar*, c. 1, s. 37.

³⁰² *Tenkıhu'l-Makal*, c. 2, s. 368'den sonraki ikinci yarısı (من ابواب الفاء), s. 3.

³⁰³ Mesela s. 605 ve 606'da 763. hadis, s. 53'de 12. hadis, s. 63'de 29. hadis, s. 191'de 247. hadis, s. 240'da 324. hadis, s. 240 ve 241'de 325 ve 326. hadis, s. 245'de 330. hadis vd. gibi.

Emirulmüminin (selamullahi aleyhi) olmak üzere Ehl-i Bey'tin (a.s) velayet ve fazilet hadislerini kaydetmeye özel bir önem göstermiş olması bakımından³⁰⁴ bu kitap özel bir öneme sahiptir ve diğer rivayet tefsirleri ona ihtiyacı ortadan kaldırmaz. Fakat aşağıda değindiğimiz bazı eksiklikleri de yok değildir:

1. Hadislerinin ekserisi mürseldir ve senedlerinin sıhhatini bu kitap tarihiyle ispatlamak mümkün değildir. Tabii ki dipnotları aracılığıyla bu tefsirin rivayetlerini içeren diğer kitaplara müracaat edilebilir ve senedlerinin durumu ortaya çıkarılabilir. Kitabın senedli rivayetleri de çoğunlukla durumu meçhul ricali kapsamaktadır ve rivayetlerin bir bölümü mevkuftur. Yani sahabe ve tabiinden nakledilmiştir ve Masumlara (a.s) varmamaktadır.

2. Az sayıda tefsir rivayeti vardır, çünkü yalnızca ayetlerin onda birinden azı hususundaki rivayetlere, üstelik de bu ayetlerle ilgili rivayetlerin bir kısmına yer vermiştir. Hatta ayetlerle ilgili velayet rivayetlerinin tümünü zikretmemiştir.³⁰⁵

3. Rivayetleri muhteva açısından üç gruptur:

a) Kitaba ve kesin sünnete uygunluk kabilinden karineler gözönünde bulundurulduğunda muhtevalarının sâdır olup olmadığı ve sıhhati bilinen rivayetler. Mesela “يَا أَيُّهَا الرُّسُولُ بَلِّغْ”³⁰⁶ ayetinin zeylinde İmam Bakır'dan (a.s) nakledilmiş rivayet gibi:

Çok sıcak bir günde Allah tarafından Peygamber-i Ekrem'e (s.a.a) kesin talimat geldiğinde insanlara seslenildi. Bunun üzerine [ahali] toplandılar. Hazret'in emriyle ağaçların altındaki çerçöp ve dikenler süpürüldü. Sonra

³⁰⁴ 114, 166, 249, 324, 371, 395, 532, 607, 627, 727 ve 747. hadislerde isim veya üvanla Hazret-i Mehdi'nin (accelallahu teala ferecehu's-şerif) mübarek varlığına işaret edilmiştir. Yine 437. hadiste Fedek'in Hazret-i Fatma'ya (selamullahi aleyha) verildiği beyan edilmiştir. 578, 585, 586, 587 ve 734. hadislerde şefa'at hakkında söz vardır. 412, 427 ve 435. hadislerde Peygamber'in ve Hazret'in kıymetli kızı Fatma'nın ve diğer Ehl-i Bey'tin (selamullahi aleyhim) faziletlerini beyan etmiştir.

³⁰⁵ Mesela Müminun suresi 10 ve 11. ayetin tefsirinde İmam Ali'nin (aleyhisselam) “أُولَئِكَ هُمُ الْوَارِثُونَ الَّذِينَ يَرِثُونَ الْفِرْدَوْسَ هُمْ فِيهَا خَالِدُونَ (Müminun 10 ve 11) B - nim hakkında nazil oldu.” buyurduğuna dair çok sayıda hadis nakletmiştir. (Bkz: Nuru's-Sakaleyn, c. 3, s. 531, hadis 34; el-Burhan fi Tefsiri'l-Kur'an, c. 3, s. 109, hadis 1). Fakat bu rivayete bu tefsirde yer verilmemiştir.

³⁰⁶ Maide 67

şöyle buyurdu: “Ey insanlar! Sizin veliniz kimdir? Sizden hanginiz size en yakışanıdır?”

Dediler ki: “Allah ve Rasûlû.” Sonra şöyle buyurdu: “Ben kimin mevlasıysam Ali de onun mevlasıdır. Allahım onun dostuna dost, düşmanına düşman ol. Kim ona yardım ederse ona yardım et, kim onu terkederse sen de onu terket.”³⁰⁷

b) Ne sâdır olup olmadığı ve sıhhati bilinen, ne de bâtıllığı kesin olan ve kabul edilmeleri sâdır olmalarının onaylanmasına bağlı rivayetler. Mesela “لَهُ مُعَقِّبَاتٌ مِّن يَّتِينَ يَدِيهِ وَمَنْ خَلْفَهُ يَحْفَظُونَهُ مِنْ أَمْرِ اللَّهِ”³⁰⁸ ayetinin zeylinde Ebi el-Cevaze’den bu ayetin Peygamber-i Ekrem’e (s.a.a) mahsus olduğu nakledilmiştir.³⁰⁹ Oysa bu ayet-i kerimenin Hazret’le sınırlı olmayabilir ve diğer enbiya ve evliya’yı da (a.s) kapsayabilir. Sâdır olup olmadıkları ve sıhhatlerini kesin olarak bilmenin yolu bulunmadığı için bu grup rivayetlerden sadece teyit edici seviyede yararlanılabilir.

c) Kur’an’a veya kesin sünnete ya da din ve mezhepte inanılması zaruri ilkelere aykırılık sonucunda muhtevasının bâtıllığı malum olan veya en azından zâhiri kabul edilemez görünen, tevil ve izaha muhtaç rivayetler. Mesela

- İbn Abbas’ın şöyle dediği hadis: Cebrail, Peygamber’in (s.a.a) sinesini açtı ve bir kova zenzem suyuyla masiyetlerden yıkadı. Sonra ilim ve imanla doldurulmuş bir leğen altını Hazret’in kalbine koydu ve Allah, Hazret’in kalbini yumuşattı.³¹⁰

Bu rivayet, zâhirinin kabul edilemezliğine ilaveten, üstelik Hazret’in günahlardan ismetine de aykırılık taşımaktadır.

- Peygamber’e (s.a.a) büyü yapıldığını bildiren hadis.³¹¹ Halbuki Kur’an’da, müşrikler tarafından Peygamber’in (s.a.a) büyülenmekle ilişkilendirilmesi nakledilmiş ve bu takbih edilmiştir.³¹²

³⁰⁷ Bkz: *Tefsiru Furat el-Kufi*, s. 130, hadis 151.

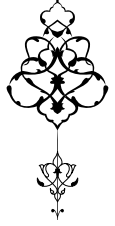
³⁰⁸ Ra’d 11

³⁰⁹ Bkz: *Tefsiru Furat el-Kufi*, s. 207, hadis 273; ayrıca s. 221, hadis 296, s. 220, hadis 294 gibi yerler.

³¹⁰ Bkz: A.g.e., s. 574 ve 575, hadis 739.

³¹¹ Bkz: A.g.e., s. 619-621, hadisler 774 ve 775.

³¹² İsrâ 47 ve 48, Furkan 8 ve 9.

- Peygamber'in (s.a.a), eğer oğlu İbrahim yaşasaydı peygamber olacağını söylediğini nakleden hadis.³¹³ Bu da peygamberlik ilkesiyle çelişmektedir.

- İsmeti³¹⁴ ve itaatin farz olmasını³¹⁵ Hamse-i Tayyibe (selamullahi aleyhim ecmain) ile sınırlayan ve bunların dışındakileri reddeden hadisler. Bu, Şia'nın, On Dört Masumun (selamullahi aleyhim ecmain) ismeti ve onlara itaatin farz olduğu inancına aykırıdır.

- Hz. Emirülmüminin'in (a.s) velayetini inkarı Hz. Yunus'a nispet eden hadis.³¹⁶

- Ebubekir'in Beraet suresini ilan etmekten ve okumaktan azledilmesinden ve bu görevin Hz. Emirülmüminin'e (a.s) verilmesinden sonra Peygamber'in (s.a.a) Ebubekir'i teselli için mağarada kendisine arkadaşlık etmesini bir fazilet olarak ona hatırlattığını anlatan hadis.³¹⁷ Halbuki Şii rivayetlerde böyle bir şey nakledilmemiştir.

- Kur'an'ın bazı kelimelerinin tahrif edildiğine işaret eden rivayetler.³¹⁸

- Hz. Emirülmüminin'in (a.s) Hz. Zehra'ya (s) öfkelenildiğini bildiren hadis. Rivayette şöyle geçmektedir: Hz. Fatma ona şöyle buyurdu: "Bir günah mı işledim ki hışm ve gazabına maruz kalıyorum?" Şöyle cevap verdi: "Bundan daha büyük hangi günah var? Dün, iki gündür yemek yemediğine yemin etmemiş miydin?"³¹⁹ Bu, bu iki büyük Masumun (selamullahi aleyhima) azametli makamına ve birbirleriyle ilgili marifete aykırıdır.

- İbn Abbas'tan nakledilmiş ve yeryüzünün balık üzerinde, balığın ökü zün üzerinde, öküzün bir kayanın üzerinde olduğunu anlatan hadis.³²⁰

³¹³ Bkz: A.g.e., s. 585 ve 586, hadis 755.

³¹⁴ Bkz: A.g.e., s. 402, hadis 536.

³¹⁵ Bkz: A.g.e., s. 353, hadis 479.

³¹⁶ Bkz: A.g.e., s. 264, hadis 359.

³¹⁷ Bkz: A.g.e., s. 161, hadis 203.

³¹⁸ Mesela Hamran'dan nakledilen rivayet: İmam Bakır'ın (aleyhisselam);

“إِنَّ اللَّهَ اصْطَفَىٰ آدَمَ وَنُوحًا وَآلَ إِبْرَاهِيمَ وَآلَ عِمْرَانَ عَلَى الْعَالَمِينَ” (Âl-i İmran 33) ayetini

“ان الله اصطفى آدم ونوحا و آل ابراهيم و آل محمد على العالمين” şeklinde okuduğunu işittim. (A.g.e., s. 76, hadis 52)

³¹⁹ Bkz: Tefsiru Furat, s. 85, hadis 60.

³²⁰ Bkz: A.g.e., s. 495, hadis 649.

Bu tür rivayetlerin zâhirini kabul etmenin doğru olmadığı ve dayanak yapılamayacağı gayet açıktır. Ya onlar için sahih bir tevîl ve yorum benimsenmeli ya da en azından susulmalıdır.

Tefsir Mecmuaları

Burada üç tefsir mecmuasını incelemeye alacağız. Birincisi, Ehl-i Sünnet'in tefsir mecmualarından olan ve hicri dokuzuncu veya onuncu yüzyılda telif edilmiş *el-Dürrü'l-Mensur*; ikincisi ve üçüncüsü ise Şia'nın tefsir mecmualarından olan ve hicri on birinci veya on ikinci yüzyılda derlenip telif edilmiş *el-Burhan fi Tefsiri'l-Kur'an* ve *Nuru's-Sakaleyn*'dir.

El-Dürrü'l-Mensur Fi't-Tefsir Bi'l-Me'sur

Müellifi

Bu tefsir, kapsayıcı rivayet tefsirlerinden ve Ehl-i Sünnet'in tefsir mecmualarından biridir. Müellifi, Ehl-i Sünnet'in ünlü ve çalışkan âlimlerinden Cemaleddin Abdurrahman b. Kemaluddin Ebubekir Suyuti Mısri Şafii'dir (vefatı hicri 911³²¹).³²² Derinliği daha çok nakli ilimlerdeki.³²³ İsmail Paşa ona ait beş yüzden fazla telifin adını saymıştır.³²⁴ Onun nahiv ilmine dair *el-Behcetü'l-Mardiyye* kitabı, meşhur ders kitaplarından biridir. Kur'an hakkında, en ünlüsü Kur'an ilimleri üzerine *el-Itkan fi Ulumi'l-*

³²¹ Bkz: *Keşfu'z-Zünun*, c. 1, s. 733, *el-Dürrü'l-Mensur*, Menşur Mektebeti Ayetillah el-Mer'eşi, c. 1, Ayetullah Mer'eşi Necefi'nin mukaddimesi, s. 10.

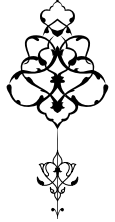
³²² Bkz: *Elkeni ve'l-Elkab*, c. 2, s. 309, *Reyhanetu'l-Edeb*, c. 3, s. 148-151. Nakledildiğine göre o, musanneflerinden birinde Ehl-i Sünnet mezhebinden vazgeçerek On İki İmamın imametine ve Ali b. Ebi Talib'in (aleyhisselam) ara vermeksizin vesayetine itikat etmiş ve buna kanıt getirmiştir. (Bkz: *Reyhanetu'l-Edeb*, c. 3, s. 151 ve *Elkeni ve'l-Elkab*, c. 2, s. 310)

³²³ Ondan şöyle nakledilmiştir:

”رَزَقْتُ التَّحْرِي فِي سَبْعَةِ عِلْمِ التَّفْسِيرِ وَالْحَدِيثِ وَالْفِقْهِ وَالنَّحْوِ وَالْمَعْنَى وَالْبَيَانِ وَ
الْبَدِيعِ عَلَى طَرِيقَةِ الْعَرَبِ الْبَلْغَاءِ لَا عَلَى طَرِيقَةِ الْعَجْمِ وَاهْلِ الْفَلَسَفَةِ“

(*el-Dürrü'l-Mensur*, Beyrut baskısı, Darülfikr, 1403, yayıncının mukaddimesi, s. 4)

³²⁴ Bkz: *Keşfu'z-Zünun (Hediyetu'l-Arifin Esmau'l-Müellifin ve Asaru'l-Musannifin)*, c. 5, s. 534-544.

Kur'an ve tefsire dair *el-Dürü'l-Mensur fi't-Tefsir bi'l-Me'sur* olan çok sayıda telifi vardır.³²⁵

Bu tefsirde, Ehl-i Sünnet'in tefsirlerinden³²⁶, sahihlerinden³²⁷, müsnedlerinden³²⁸, sünenlerinden³²⁹, tarihlerinden³³⁰, mu'cemlerinden³³¹ ve diğer kitaplardan³³² çok sayıda rivayet toplamış ve bu derleme sırasında

³²⁵ Kur'an hakkındaki diğer telifleri şöyle sıralanabilir: a) *Tercümanu'l-Kur'an. Dürü'l-Mensur*'un tüm rivayetlerini senedli olarak içerir. (Bkz: *Dürü'l-Mensur*, Menşur Mek-tebeti Ayetillahi el-Mer'eşi, c. 1, s. 2, müellifin mukaddimesi) Söylendiğine göre ki-tapta on binden fazla hadisi biraraya getirmiştir. (Bkz: *el-Itkan fi Ulumi'l-Kur'an*, c. 2, s. 1217). Mısır'da basıldığı belirtilmiştir. (*Reyhane'tu'l-Edeb*, c. 3, s. 149, madde 25). b) *Mecmeu'l-Bahreyn ve Matlau'l-Bedreyn*. Kapsamlı ve tafsilatlı bir tefsirdir. *el-Itkan fi Ulumi'l-Kur'an* onun mukaddimesiydi. (Bkz: *el-Itkan fi Ulumi'l-Kur'an*, c. 2, s. 1237). c) *Esraru't-Te'vil*. d) *el-İklil fi İstinbatı't-Tenzil*. d) *Tenasuku'd-Dürer fi Tenasübü's-Suver*. e) *Lübabu'n-Nukul fi Esbabı'n-Nüzul*. f) *Lübabu'n-Nukul fi ma Vakı fi'l-Kur'an mine'm-Muarreb ve'l-Menkul*. g) *Tefsiru'l-Celaleyn fi'n-Nısfı'l-Ahir*. h) *Tefsiru'l-Fatiha*. i) *Nevahidu'l-Ebkar ve Şevahidu'l-Efkar Ale'l-Beydavi* (Beydavi tefsirine bir haşiye). j) *el-Tahbir fi Ulumi't-Tefsir*. k) *el-Mütevakkili fi ma Verede fi'l-Kur'an bi'l-Lugati'l-Habeşiyye ve'l-Farisiyye...* l) *el-Mühezzeb fi ma Vakaa fi'l-Kur'an mine'l-Muarreb*.

³²⁶ Mesela *Tefsir-i Veki'*, *Tefsir-i Feryabi*, *Tefsir-i İbn Munzur*, *Tefsir-i Cuveybir*, Abd b. Hamid'in *Tefsiru'l-Kur'an*ı, Sa'lebi'nin *el-Keşf ve'l-Beyan*ı, *Tefsir-i İbn Merduye*, İbn Ebi Hatim'in *Tefsiru Kur'ani'l-Azim*i, *Tefsir-i İbn Cerir*, *Tefsir-i Süfyan b. Uyeyne*, *Tefsir-i Nesai* ve diğerleri.

³²⁷ Mesela *Sahih-i Buhari* ve *Sahih-i Müslim*.

³²⁸ Mesela Ahmed'in *Müsned*i, Daremi'nin *Müsned*i, Bezzar'ın *Müsned*i, Ebu Ya'la'nın *Müsned*i, İshak b. Raheveyh'in *Müsned*i, Haris b. Ebi Usame'nin *Müsned*i, *Müsnedu'l-Firdevs* ve diğerleri.

³²⁹ Mesela *Sünen-i Tirmizi*, *el-Sünenü'l-Kübra*, *Beyhaki*, *Sünen-i Nesai*, *Sünen-i İbn Mace*, *Sünen-i Said b. Mansur*.

³³⁰ Mesela İbn Asakir'in *Tarih-i Dimeşk*i, Bağdadî'nin *Tarih-i Bağdad*ı, Hakim'in *Tarih-i Nişabur*u, Ebu Naim'in *Tarih-i İsbehan*ı, *Tarihu'l-Buhari*.

³³¹ Mesela Taberani'nin *el-Mu'cemu'l-Evsat*ı ve *el-Mu'cemu'l-Kebir*i, Ebu Said E'rabi'nin *Mu'cem*i, *Mu'cem-i İbn Cemi*, Beğavi'nin *Mu'cemu's-Sahabe*'si, İbn Kani'nin *Mucemu's-Sahabe*'si.

³³² Mesela Mervezi'nin *Kitabu's-Salat*ı, İbn Enbari'nin *el-Mesahifi*, Vahidi'nin *Esbabu'n-Nüzul*u, İbn Ebi Şeybe'nin *el-Musannefi*, Ebu Naim'in *Delailu'n-Nübüvve*'si, *el-Esma ve's-Sıfat*, Beyhaki'nin *Delailu'n-Nübüvve*'si, Buhari'nin *el-Edebu'l-Müfred*i, İbn Huzeyme'nin *Kitabu'l-Besmele*'si, Ebu Ubeyde'nin *Fedailu'l-Kur'an*ı, Hilyetu'l-Evliya, Ebu Naim'in *el-Tibbu'n-Nebevi*, Maverdi'nin *Ma'rifetu's-Sahabe*, Ebu's-Şeyh'in *el-Azame'ti*, İbn Dureys'in *Fedailu'l-Kur'an*ı, Darekutni'nin *el-Efradı*, İbn Saad'ın *Tabakat*ı, Beyhaki'nin *Ma'rifetu's-Sünen ve'l-Asar*ı, İbn Abdî'nin *Kamili*, Abdurrezzak'ın *el-Musannefi*, Şafii'nin *el-Ümmü*, Malik'in *el-Muvatta*'sı, Hakim Tirmizi'nin *Nevadiru'l-Usul*ü, Herevi'nin *Fedailu'l-Kur'an*ı, Abdullah b. Ahmed'in *Zevaidu'l-Müsned*i, İbn Hibban'ın *Kitabu's-Sevab*ı, Beyhaki'nin *Şuabu'l-İman*ı, Makdisi'nin *el-Muhtara*'sı, Hattabi'nin *el-Garibi*, İbn Eşte'nin *el-Mesahifi*, Hatib'in *Kitabu'l-Mes'ele*'si, Hafız'ın *el-Erbain*i, İbn Ebi'd-Dünya'nın *el-Dua*'sı ve baş-

büyük zahmet çekmiştir. Yalnızca Hamd suresi tefsirinde Ehl-i Sünnet'in seksenden fazla kitabından³³³ üç yüze yakın rivayet toplamıştır. Belki de bu kitabın, Ehl-i Sünnet'in en kapsamlı rivayet tefsiri olduğu söylenebilir. Ehl-i Sünnet'in kitapları arasında bundan daha fazla Kur'an'la ilgili rivayet içeren başka bir kitaba rastlamıyoruz. Topladığı rivayetleri sure ve ayet sırasıyla telif ve tedvin etmiştir. Hamd suresinden başlatıp Nas suresiyle bitirmiş ve bütün sureler için rivayetlere yer vermiştir. Her surenin tefsirinde başta surenin adını zikrettikten sonra surenin faziletleri ve hususiyetleriyle irtibatlı rivayetleri zikretmiştir. Sonra ayetlerin sırasına göre ayete veya ayetten bir cümleye değinmiş ve onunla ilgili rivayetleri onun zeylinde beyan etmiştir. Bütün rivayetleri senedlerini hafzederek asli kaynaklarından (rivayetleri naklettiği kaynaklardan) aktarmış; her bir rivayeti "اخرج" tabiriyle ve kaynağın ya da kaynakların müellifinin adını zikrederek, çoğu yerde de kaynağın veya kaynakların adını belirterek nakletmiştir. Her rivayet için zikredilmiş rivayetlerin sayısı muhteliftir. Bazı yerlerde bir rivayeti bir tek kaynaktan, bazı yerlerde de birçok kaynaktan ve bazen bir rivayeti onbir kaynaktan nakletmiştir.³³⁴ Bu kitapta yaptığı içtihad sadece rivayetleri toplama ve onları sure ve ayetler arasında taksim etme seviyesindedir. Rivayetlerin sened durumuna işaret edilmiş³³⁵ az yer haricinde reyini ve görüşünü beyan etmemiştir. Ne

kaları. Elbette ki bazıları, rivayeti onda olmayan kaynağa atfettiğini söylemiştir. (Bkz: Bu tefsirin yayıncısının mukaddimesi, Beyrut baskısı, Darulfiqr, 1403)

³³³ Önceki dipnotlarda zikredilen 69 kitaba ilaveten Buhari'nin *Cüz'ül-Kıraat'i*, İbn Abdilberr'in *Kitabu'l-Mes'ele'si*, İbn Ebî'd-Dünya'nın *Kitabu's-Şükr'ü*, Hatib Bağdadi'nin *el-Cami'si* ve *Tali't-Telhis'i*, İbn Sünni'nin *Amelu'l-Yevm ve'l-Leyl'i* ve *Tıbbu'n-Nebevi'si*, Beyhaki'nin *el-Edeb'i* gibi diğer kitaplardan da Hamd suresinin tefsirinde rivayet nakletmiştir.

³³⁴ Örnek olarak, c. 1, s. 4'te Ebu Hureyre'den Kur'an'ın faziletlerine dair onbir kayna - tan bir rivayet nakletmiştir. Söylediği söz şöyledir:

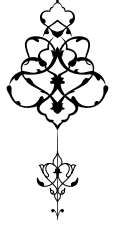
”اخرج ابو عبيدة و احمد و الدارمي و الترمذی و صححه و النسائي و ابن خزيمة و ابن منذر و الحاكم و صححه و ابن مردويه و ابوذر الهروي في فضائل القرآن و البيهقي في سننه عن ابي هريرة ان رسول الله صلى الله عليه و آله

³³⁵ Örnek olarak, *el-Dürrü'l-Mensur*'da (Menşur Mektebeti Ayetillah el-Mer'eşi, c. 1, s. 3, satır 29) şöyle demiştir:

”و اخرج الدارقطني و البيهقي في السنن بسند صحيح عن عبد خير قال،

s. 4, satır 33'de şöyle demiştir:

”و اخرج احمد و البيهقي في شعب الايمان بسند جيد عن عبد الله بن جابر

ayetlerin manası ve ifade ettikleri hakkında görüşünü bildirmiş, ne de sened, delalet ve rivayetlerin arasını bulma üzerine söz söylemiştir. Bu tefsire kısa bir mukaddime yazmış ve orada şöyle demiştir:

“Allah Rasûlü’nden (s.a.a) ve onun ashabından senedli bir tefsir olan *Tercümanu’l-Kur’an* kitabını birkaç cilt halinde telif ettiğim ve orada hadisleri topladığımda rivayetlerin istihraç edildiği kitapların senedleriyle birlikteydi. Ama gördüm ki insanların çoğunun onu tahsil etmek için gösterdiği gayret eksik kalıyor ve hadislerin -uzun senedlerine değil- metnine rağbet göstermeyle yetiniyorlar. Hal böyle olunca rivayetlerin metniyle yetindiğim ve her rivayeti istihraç edildiği kitaba nispet ettiğim bu özeti *Tercümanu’l-Kur’an*’dan hulasa ettim.”³³⁶

Onun *Tercümanu’l-Kur’an* konusunda söylediği “Peygamber’in (s.a.a) ve sahabenin tefsirine ilişkin on binden fazla merfu ve mevkuf rivayeti topladım”³³⁷ sözü hesaba katılırsa bu mukaddimede söylediklerinden çıkan sonuç şudur ki, *Dürri’l-Mensur*’daki rivayetlerin sayısı da bazı baskılarda altı cilt, bazı baskılarda sekiz cilt ve son olarak Tarık Fethi’nin hazırladığı kapsamlı hadis fihristiyle birlikte yedi cilt halinde basılıp yayınlanacak kadardı.

Bu kitapta pâk İmamların (a.s) faziletlerine dair rivayetler de göze çarpmaktadır. Mesela: “فَتَلَقَىٰ آدَمَ مِنْ رَبِّهِ كَلِمَاتٍ فَتَابَ عَلَيْهِ”³³⁸ ayetinin zeylinde

satır 35’te şöyle demiştir:

”و اخرج الطبراني في الاوسط والدارقطني في الافراد وابن عساكر بسند ضعيف عن السائب بن يزيد“

s. 5, satır 2’de şöyle demiştir:

”و اخرج الدارمي و البيهقي في شعب الايمان بسند رجاله ثقات عن عبدالملك بن عمير قال“

³³⁶ *El-Dürri’l-Mensur*, Menşur Mektebeti Ayetillah el-Mer’eşi, c. 1, s. 2.

³³⁷ Bkz: *el-İtkan fi Ulumi’l-Kur’an*, c. 2, s. 1217:

”قد جمعت كتابا مسندا فيه تفاسير النبي صلى الله عليه وسلم و الصحابة فيه بضعة عشر الف حديث ما بين مرفوع و موقوف“

Merfu, tariki Nebiyy-i Ekrem’e (sallallahu aleyhi ve alihi) ulaşan ve Hazret’ten nakledilen rivayettir. Mevkuf ise tariki Nebiyy-i Ekrem’e (sallallahu aleyhi ve alihi) ulaşmayan, sahabe veya tabiinde kalan, sonuç itibarıyla de sahabe veya tabiinden nakledilmiş olan rivayettir.

³³⁸ Bakara 37

İbn Neccar³³⁹ tarikiyle İbn Abbas'tan şöyle nakletmiştir: “Allah Rasûlü'ne (sallallahu aleyhi ve alihi ve sellem), Hz. Adem'in Rabbinden aldığı kelimeleri sordum. Şöyle buyurdu: **سَأَلَ بِحَقِّ مُحَمَّدٍ وَعَلَى وَفَاطِمَةَ وَالحَسَنَ وَ** **الحسين إلا تبت على قتَاب عليه**”³⁴⁰

إِنَّمَا وَلِيُّكُمُ اللَّهُ وَرَسُولُهُ وَالَّذِينَ آمَنُوا الَّذِينَ يُقِيمُونَ الصَّلَاةَ وَيُؤْتُونَ الزَّكَاةَ وَهُمْ **رَاكِعُونَ**”³⁴¹ ayetinin zeylinde Ehl-i Sünnet'in telif sahibi âlimlerinden³⁴², bu ayetin, rûku halindeyken yüzüğünü bir fakire armağan eden Hz. Ali (a.s) hakkında nazil olduğuna dair on iki rivayet nakletmiştir.³⁴³

Tefsir Ekolü

Dürrü'l-Mensur tefsirini tanıtırken açıkladıklarımızdan Suyuti'nin bu tefsirde uyguladığı tefsir metodunun mutlak rivayet metodu olduğu ve sadece rivayetleri nakletmekle yetindiği anlaşılmaktadır. Daha önce bu metodun, Kur'an tefsirinde rivayetlerden yararlanma konusunda iki nazariyeden birine dayanıyor olabileceğini söylemiştik:

1. Taraftarlarının, rivayetlerden yardım almaksızın Kur'an'daki hiçbir konunun anlaşılamayacağına ve rivayetlerde beyan edilmemiş bir konu anlaşılabilirse bile bunun itibarı bulunmadığına inandığı mutlak rivayet teorisi.

2. Taraftarlarının, Kur'an'daki mana ve maarifin bir kısmı rivayetlerden yardım almaksızın da anlaşılabilirse bile Kur'an'daki maarifin diğer kısmının rivayetlerden yardım almaksızın elde edilemeyeceğini söylediği mutedil görüş.

Dürrü'l-Mensur tefsirinde, müellifin, zikredilen bu iki nazariyeden hangisine taraftar olduğuna dair bir delil mevcut değildir. Fakat *el-Ithkan*

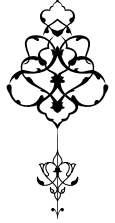
³³⁹ “İbn Neccar” olarak ün yapmış Muhammed b. Cafer Temimi Kufi (vefatı hicri 400), *el-İstidrak lima Ağfelehu el-Halil, Tarihu'l-Kufe, Kitabu'l-Meleh ve'n-Nevadir, Muhtasar fi'n-Nahv, Ravdatu'l-Ahbar ve Nüzhetu'l-Ebsar, Kitabu't-Tuhfe ve'z-Zarf, Kitabu'l-Meleh ve'l-Mesar* gibi çok sayıda kitabın müellifidir. (Bkz: *Keşfu'z-Zünun* (hidayetu'l-arifin) c. 6, s. 58) Suyuti'nin bu rivayeti onun hangi kitabından naklettiği belli değildir. Fakat büyük ihtimalle *Ravdatu'l-Ahbar* kitabından aktarmıştır.

³⁴⁰ *El-Dürrü'l-Mensur*, baskı Darulfikr, c. 1, s. 147.

³⁴¹ Maide 55

³⁴² Mesela Hatib, Abdurrezzak, Abd b. Hamid, İbn Cerir, Ebu's-Şeyh, İbn Merduye, T - berani, İbn Ebi Hatim, İbn Asakir, Ebu Naim Ebu'l-Munzur.

³⁴³ Bkz: *El-Dürrü'l-Mensur*, Menşur Mektebeti Ayetillah el-Mer'aşi, c. 2, s. 293 ve 294.

kitabından, Kur'an tefsirinde rivayetlerden yararlanma konusunda mutlak rivayet nazariyesine inanmadığı, mutedil görüşten yana olduğu ve tefsir ekolünün kapsayıcı içtihad veya içtihadı rivayet mektebi olduğu anlaşılmaktadır. Çünkü *el-Itkan* kitabında şunu bildirmiştir: "Kur'an için, nakledilmiş tefsirler, dile getirilmiş görüşler, istinbatlar, işaretler, i'rablar, ke-limler, belagatın nükteleri, edebi sanatlar ve diğerleri kabilinden tefsirde ihtiyaç duyulan herşeyi toplayacak kapsayıcı bir tefsire başlamıştım. O kadar ki ortaya çıktığında ondan başkasına ihtiyaç duyulmayacaktı. Kitaba *Mecmeu'l-Bahreyn ve Matlai'l-Bedreyn* adını verdim. Bu, *el-Itkan* kitabını mukaddime yaptığım bir tefsirdir. Allah'tan, Muhammed ve Ehl-i Bey'i hakkı için onun tamamlamada bana yardımcı olmasını diliyorum."³⁴⁴

İkinci yarısını Celaleddin Suyuti'nin yazdığı *Tefsir-i Celaleyn* de onun tefsir ekolünün içtihadı olduğunun bir başka delilidir.³⁴⁵

Dolayısıyla onun Kur'an tefsirinde rivayet dışından yardım almayı da caiz gördüğü ve *Dürü'l-Mensur* tefsirini tefsir rivayetlerini biraraya getirmek için yazdığı anlaşılmıştır.

Tefsirin Muhtevasına Dair İnceleme

Dürü'l-Mensur tefsiri, Ehl-i Sünnet'in tefsir rivayetlerini kapsayıcılığı açısından ünlü tefsirler arasında eşine az rastlanır, hatta belki eşsiz bir tefsirdir. Bizi Ehl-i Sünnet'in kitaplarının büyük bölümündeki tefsir rivayetlerinden haberdar etmektedir.³⁴⁶ Bu bakımdan adeta bir kütüphane gibi iş görmektedir. Özellikle de rivayet naklettiği bazı kitapların şu an elimizde olmadığı hatırlanırsa.³⁴⁷ Bu tefsirin Ehl-i Sünnet'in tefsir

³⁴⁴ i, c. 2, s. 1237, müfessirlerin tabakatına dair sekseninci nev.

³⁴⁵ *Tefsir-i Celaleyn*, tek cilttir ve Kur'an'ın tamamının tefsirini içermektedir. Hamd sur - sinden İsra suresinin sonuna kadar Celaleddin Muhammed b. Ahmed Mahalli, Kehf suresinden Kur'an'ın sonuna kadar da Celaleddin Suyuti yazmıştır.

³⁴⁶ Sadece Hamd suresi tefsirinde, çoğunun adını önceki dipnotlarda zikrettiğimiz se - senden fazla kitaptan rivayet nakletmiştir.

³⁴⁷ Örnek olarak, *Dürü'l-Mensur*'un rivayet ettiği tefsirlerden biri, Ahmed b. Musa Me - duye İsfehani'nin şu an elde bulunmayan *Tefsiru'l-Müsne'd li'l-Kur'an*'ıdır. (Bkz: *Keşfu'z-Zünun*, c. 1, s. 439 ve c. 5 (*Hediyetu'l-Arifin*, *Esmau'l-Müellifin* ve *Asaru'l-Musannifin min Keşfu'z-Zünun*, s. 71). Bir diğeri de Sa'lebi'nin *el-Keşf ve'l-Beyan*'ıdır. Bu kitapta elimizde yoktur. Sadece elyazması Ayetullah Mer'âşi kütüphanesinde ve bir kısmının mikrofili de Ferheng ve Mearif-i Kur'an kütüphanesinde mevcuttur.

rivayetlerine ulaşmak için çok güzel bir başvuru kaynağı olduğunda ihtilaf ve tereddüt yoktur. Fakat ondan yararlanabilmek için bazı noktalara dikkat edilmelidir:

1. Bu tefsir her ne kadar Ehl-i Sünnet'in en kapsayıcı rivayet tefsiri ise de ve birçok kitaptan tefsir rivayetlerini biraraya getirmiş olsa da her yerde bütün rivayetleri aktarmadığına dikkat edilmelidir. Mesela İbn Sabbağ Maliki'nin *el-Fusulu'l-Mühimme'si*³⁴⁸, Gazali'nin *İhyau Ulum'u*³⁴⁹, Gunci Şafii'nin *Kifayetu't-Talib'i*³⁵⁰, Sa'lebi'nin *el-Keşf ve'l-Beyan*'ı ve başka³⁵¹ çok sayıda Ehl-i Sünnet kitabında **وَمِنَ النَّاسِ مَن يَشْرِي نَفْسَهُ ابْتِغَاءَ مَرْضَاتِ اللَّهِ**³⁵² ayet-i kerimesinin "leyletü'l-mebit" olayı nedeniyle Hz. Ali'yi (a.s) medhetmek üzere nazil olduğu rivayet edilmiştir. Ama Suyuti bu konuda hiçbir rivayet nakletmemiştir.³⁵³ Yine Hakim Haskani³⁵⁴ *Şevahidu't-Tenzil*'de **“أَطِيعُوا اللَّهَ وَأَطِيعُوا الرَّسُولَ وَأُولِي الْأَمْرِ مِنْكُمْ”**³⁵⁵ ayetini izah ederken Hz. Ali,

³⁴⁸ Bkz: İbn Sabbağ, Ali b. Muhammed, *el-Fusulu'l-Mühimme fi Ma'rifeti Ahvali'l-Eimme*, aleyhisselam, s. 48.

³⁴⁹ Bkz: Gazali, Muhammed b. Muhammed, *İhyau Ulumi'd-Din*, c. 3, s. 244.

³⁵⁰ Genci Şafii, Muhammed b. Yusuf, *Kifayetu't-Talib*, s. 239.

³⁵¹ El-Gadir, c. 2, s. 47 ve 48. Bu rivayet, Safuri'nin *Nüzhetu'l-Mecalis'i* (c. 2, s. 209), İbn Cevzi'nin *Tezkire-i Sibt'i* (s. 21), Şebleci'nin *Nuru'l-Ebsar*'ı, *Tefsir-i Sa'lebi*, İbn Ebi'l-Hadid'in *Şerhu Nehci'l-Belağa'sı* gibi Ehl-i Sünnet'in diğer kitaplarından da nakledilmiştir. İbn Ebi'l-Hadid, üstadı Ebu'l-Cafer'den şöyle nakletmiştir:

”قد ثبت بالتواتر حديث الفراه فلا فرق بينه وبين ما ذكر في الكتاب ولا يجحد مجنون او غير مخالط لاهل الملة... وقد روى المفسرون كلهم ان قول الله تعالى ومن الناس من يشري نفسه... انزلت في علي ليلة المبيت على الفراش“

(*Şerhu Nehci'l-Belağa*, c. 3, s. 274).

³⁵² Bakara 207

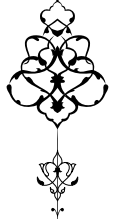
³⁵³ Aksine ayetin zeylinde ayetin Suheyb Rumi hakkında nazil olduğunu anlatan rivayetlere yer vermiştir. (*Dürrü'l-Mensur*, Menşur Mektebeti Ayetillahi'l-Mer'eşi, c. 1, s. 239 ve 240)

³⁵⁴ *Şevahidu't-Tenzil*'in birinci baskısının mukaddimesinde Suyuti'nin *Tabakatu'l-Huffaz*'ından nakille şöyle tanıtılmıştır:

”الحسكاني القاضي المحدث ابو القاسم عبيد الله بن عبد الله بن احمد بن محمد بن حسان القرشي العامري النشابوري ويعرف بابن الحذاء، شيخ متقن ذو عناية تامة بعلم الحديث عمر و علا اسناده و صنف في الابواب و جمع“

(*Şevahidu't-Tenzil*, c. 1, s. 9)

³⁵⁵ Nisa 59

İmam Hasan ve İmam Hüseyin'i (a.s) "ululemr" in karşılığı olduğuna delalet eden rivayetlere yer vermiştir³⁵⁶, ama Suyuti bu rivayetleri tefsirinde zikretmemiştir. "لِيَذْهَبَ عَنْكُمُ الرِّجْسُ أَهْلَ الْبَيْتِ وَيُطَهِّرَكُمْ تَطْهِيرًا"³⁵⁷ ayetinin zeylinde Suyuti yirmi rivayet zikretmiş³⁵⁸, fakat Hakim Haskani *Şevahidu't-Tenzil*'de 138 rivayet nakletmiştir.³⁵⁹ Dolayısıyla bu tefsire müracaat etmekle Ehl-i Sünnet'in tüm rivayetlerine ulaşıldığını ve Ehl-i Sünnet'in diğer rivayet veya tefsir kitaplarına ihtiyacımızın bulunmadığını zannetmemek gerekir. Hatta bu tefsirde rivayetleri nakledilen kitaplara ihtiyacın da ortadan kalktığı düşünülmemelidir. Çünkü o kitapların tüm tefsir rivayetlerinin bu kitapta geçtiği de belli değildir. Bunun bir örneği, Sa'lebi'nin tefsirinde naklettiği İmam Ali'yi (a.s) medhetmek üzere nazil olmuş "وَمِنَ النَّاسِ" ayeti hakkındaki rivayeti³⁶⁰, Sa'lebi tefsiri *Dürrü'l-Mensur*'un kaynaklarından biri olmasına ve Suyuti onun rivayetlerini nakletmesine rağmen³⁶¹ bu rivayete tefsirinde yer vermemiştir.³⁶²

2. Her ne kadar bu tefsirde nakledilmiş tüm rivayetler Kur'an'la bir şekilde irtibatlıysa da bunların büyük kısmı tefsir rivayetleri değildir ve ayetlerin mana ve maksadını aydınlatmamaktadır. Misal vermek gerekirse, Hamd suresi hakkında 290 rivayet toplamışken bunun 64 tanesine tefsire başlamadan ve "بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ" i zikretmeden önce yer vermiştir ama bunların hiçbiri tefsirle ilgili değildir. Bu rivayetlerin bir bölümü, surenin arşın altından nazil olduğu³⁶³, şeytanın nüzul sırasında inlediği³⁶⁴, bu surenin Kur'an'ın üçte birine veya üçte ikisine denk olduğu kabilinden Hamd suresinin faziletlerini beyana daırdır. Bir kısmı da onda her derdin şifasının bulunduğu³⁶⁵, uykuya dalarken okumanın ölüm dışında

³⁵⁶ Bkz: *Şevahidu't-Tenzil*, c. 1, s. 189-191, hadisler 202, 203 ve 203 (203 numarada iki hadis zikretmiştir).

³⁵⁷ Ahzab 33

³⁵⁸ Bkz: *Dürrü'l-Mensur*, Menşur Mektebeti Ayetillahi'l-Mer'eşi, c. 5, s. 198 ve 199.

³⁵⁹ Bkz: *Şevahidu't-Tenzil*, c. 2, s. 18-139, hadisler 637-774.

³⁶⁰ *El-Gadir*, c. 3, s. 48.

³⁶¹ Bkz: *el-Dürrü'l-Mensur*, Menşur Mektebeti Ayetillahi'l-Mer'eşi, c. 1, s. 2.

³⁶² Acaba mezhebi taassup mu bu rivayeti nakletmeye mani oldu, yoksa başka bir sebep mi var, Allah bilir.

³⁶³ Bkz: *el-Dürrü'l-Mensur*, Menşur Mektebeti Ayetillahi'l-Mer'eşi, c. 1, s. 5, hadisler 38 ve 39.

³⁶⁴ Bkz: A.g.e., s. 3, hadis 7.

³⁶⁵ Bkz: A.g.e., s. 3, hadis 16, s. 4 hadis 28 ve s. 5, hadis 31 ve 32.

herşeyden emniyette olmayı sağlayacağı³⁶⁶, akrebin soktuğu kişinin yedi kez okuması halinde iyileşeceği³⁶⁷ kabilinden Hamd suresini kıraatın özelliklerini ve sonuçlarını beyan etmektedir. Rivayetlerin diğer bir bölümü bu surenin Mekke’de mi, Medine’de mi nazıl olduğunu açıklamaktadır.³⁶⁸ Kimisi de bu surenin Nebiyy-i Ekrem’e (s.a.a) nüzulünün nasıl gerçekleştiğine dairdir.³⁶⁹ Bazısı ise bu surenin Amr b. Cemuh ve onun Müslüman olmasındaki güzel tecellisi hakkındadır.³⁷⁰ Bir kısmı bu surenin “va-fiye”, “kafiye” ve benzeri isimlerini beyan etmektedir.³⁷¹ Diğer bir kısmı ise “Fatihatu’l-Kitab”ın Kur’an’dan bir sure³⁷², ayet sayısının yedi³⁷³ ve “بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ”in onun bir ayeti³⁷⁴ olduğunu beyan hakkındadır.

“بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ”i zikrettikten sonra yer verdiği rivayetlerin de hiçbirisi tefsirle ilgili değildir. Örnek olarak, “بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ” hakkında doksandan fazla rivayet aktarılmış, fakat on iki civarındaki rivayet onun manasını beyana dairdir, geriye kalanı ise “بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ”in fazileti³⁷⁵, nasıl okunacağı³⁷⁶, yazılması³⁷⁷, onu herşeyde zikretmenin fazileti ve terketmenin keraheti³⁷⁸ gibi konuları açıklamaktadır.

“مَالِكِ يَوْمَ الدِّينِ” üzerine 21 rivayet zikretmiştir, ama bunların sadece 3 tanesi ayetin manasını açıklamaktadır. Geriye kalan onyediy rivayet ayetin nasıl okunacağıyla ilgilidir.³⁷⁹ Hamd suresinin sonunda, Hamd suresinden sonra “amin” demek hakkında 24 rivayet zikretmiştir.³⁸⁰ Dolayısıyla her ne kadar bu kitapta Kur’an’la ilgili en çok rivayet biraraya getirilmişse de bu rivayetlerin ağırlıklı bölümü tefsirle ilgili değildir.

³⁶⁶ Bkz: A.g.e., s. 5, hadis 33.

³⁶⁷ Bkz: A.g.e., s. 4, hadisler 26 ve 27.

³⁶⁸ Bkz: A.g.e., s. 3, hadisler 6-8.

³⁶⁹ Bkz: A.g.e., s. 3, hadis 3.

³⁷⁰ Bkz: A.g.e., s. 3, hadis 5.

³⁷¹ Bkz: A.g.e., s. 3, hadisler 10, 15 ve 18.

³⁷² Bkz: A.g.e., s. 2, hadisler 1 ve 2.

³⁷³ Bkz: A.g.e., s. 4, hadis 20.

³⁷⁴ Bkz: A.g.e., s. 3, hadisler 11, 17, 18 ve 19.

³⁷⁵ Bkz: A.g.e., s. 10, hadis 118.

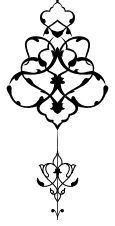
³⁷⁶ Bkz: A.g.e., s. 8, hadisler 86, 87, 91 ve 92, s. 11, hadis 147.

³⁷⁷ Bkz: A.g.e., s. 10 ve 11, hadisler 123-146.

³⁷⁸ Bkz: A.g.e., s. 9, hadis 114 ve s. 10, hadisler 115, 116, 117 ve 119.

³⁷⁹ Bkz: A.g.e., s. 13 ve 14.

³⁸⁰ Bkz: A.g.e., s. 16 ve 17.

3. Müellifin bu tefsire yazdığı mukaddimeden ve kitap incelendiğinde anlaşıldığı gibi, tefsirin bütün rivayetleri Ehl-i Sünnet kitaplarından sened çıkarılarak ve mürsel olarak, ama kaynak belirtilerek zikredilmiştir. Rivayetlerin kaynağının belirtilmesi kitabın üstünlüğüdür. Çünkü her rivayetin Ehl-i Sünnet'in hangi kitabında geçtiğini göstermektedir. Fakat senedin hazfedilmesi ve rivayetlerin mürsel olarak zikredilmesi bu tefsirin eksikliklerindendir. Çünkü rivayetlerin senedini incelemek için alındıkları kaynaklara müracaat etmeye mecbur bırakmıştır. İbn Ebi Hatim'in *Tefsiru'l-Kur'ani'l-Azim* tefsirini incelerken kanıtlandığı gibi, Ehl-i Sünnet'in kitaplarında geçen rivayetlerdeki senedlerin sıhhati Ehl-i Sünnet'ten olmayanlar için ispatlanabilir değildir. Sonuç itibariyle bu açıdan bakıldığında Ehl-i Sünnet'ten olmayanlar için senedin zikredilmiş olmasının bir tesiri yoktur. Fakat başka iki bakımdan bu rivayetler için sened zikredilmesinin Ehl-i Sünnet'ten olmayanlar için bile etkisi vardır:

a) Ehl-i Sünnet'le müzakere ve kitaplarındaki rivayetlerle istidlal sırasında onların gözünde rivayetlerin sıhhatinin ispatlanması lazımdır. Birçok rivayetin sıhhatinin ispatlanması da rivayetlerin senedini bilmeye bağlıdır.

b) Rivayetlerin senedinin niteliği, rivayetlerinin doğru mu yalan mı olduğuna güven hasıl olması ve kanaat derecesi üzerinde etkilidir. Bu açıdan rivayetler için sened zikredilmesi yararlıdır. Çünkü bir rivayetin senedinde, bir topluluğun yalancı olduğuna şahitlik ettiği bir kişi bulunursa tanıklık edenlerin güvenilirliği sabit olmasa dahi hadisin doğruluğuna kanaat derecesi düşer. Genellikle kimi ilave karinelerle rivayetin yalan olduğu kesinleşiyor ve sonuçta da teyit etme kabiliyetini kaybediyorsa da. Bunun aksine, eğer rivayetin senedinde güvenilirlikleri ispatlanamayan kişiler bulunsa ama güvenilir olduklarına dair kanaat varsa bu durumda rivayetin sahih olduğuna dair güçlü kanaat ortaya çıkar. Genellikle bazı karinelerin eklenmesiyle rivayetin doğruluğundan emin olunuyor veya en azından kuvvetli destekleyici olarak onlardan yararlanılıyor olsa bile.

Bu sebeple rivayetin senede sahip olması Ehl-i Sünnet kitaplarında da bir üstünlüktür, ama bu tefsir bundan yoksundur. Rivayetlerin sened

durumunu bilebilmek ve Ehl-i Sünnet açısından sahih olup olmadığını anlayabilmek için onun kaynaklarına başvurmak gerekecektir.

4. Her ne kadar bu tefsirdeki rivayetlerin ağırlıklı kısmına asli kaynaklarından ulaşmak mümkünse de *Tefsiru'l-Kur'ani'l-Azim*'i incelerken beyan ettiklerimiz ve burada değindiklerimiz gözönünde bulundurulduğunda bu tefsirdeki rivayetlerden hiçbirinin senedinin sıhhati de Ehl-i Sünnet'ten olmayanlar için ispatlanabilir değildir. Bizzat Suyuti'nin kendisi senedindeki ricalin mevsuk olduğunu bildirirse³⁸¹ veya senedini sahih³⁸² ya da ceyyid³⁸³ tanıtsa da, veyahut o rivayet hakkında başkalarının sahih bulduğunu naklelse de³⁸⁴ Ehl-i Sünnet'ten olmayanlar nezdinde sahih, ceyyid ve mevsuk sayılmaz. Buna göre bu kitabın rivayetlerine itimat yolu metnin kuvveti, nassa veya ayetlerin zâhirine, kesin sünnete ve muteber rivayetlere uygunluk, akli itibar vs. gibi karineler yoluyla rivayetin gerçekten varolduğuna emin olmakla ve haberin güvenilirliği ile sınırlıdır. Gerçekten varolduklarından emin olunamayan rivayetlerden, yalan olduklarına ilişkin bir bilgi bulunmaması durumunda ayetlerin tefsirinde yalnızca destekleyici olarak yararlanılabilir. Senedlerinin güvenilirliği veya sıhhati Ehl-i Sünnet nezdinde sabit olmayan rivayetlerden ise tartışma³⁸⁵ konularında yardım alınabilir ve doğru olan ve muteber Şii rivayetlerin delalet ettiği konular bu rivayetler yoluyla ispatlanabilir.

5. Bu tefsirin Allah Rasûlü'nden (s.a.a) ve Hz. Ali (a.s) gibi ilimde derinleşen diğerlerinden rivayetleri azdır.³⁸⁶ Rivayetlerinin çoğu mevkuftur ve sahabe ya da tabiinden nakledilmiştir. İkinci bölümde sahabe ve tabiinin tefsirinin değeri üzerine yapılan araştırmaya binaen bu tür rivayetler hadis ve rivayet olarak isimlendirilseler ve Ehl-i Sünnet'in hadis kitaplarının ağırlıklı bölümünü bu kabil rivayetler oluşturuyorsa da bunlar aslında beşeri görüşlerdir ve Nebiyy-i Ekrem'in (s.a.a) rivayetlerinden cev-

³⁸¹ Bunun örneği için bkz: *Dürrü'l-Mensur*, baskı Darulfikr, c. 1, s. 15.

³⁸² Bunun örneği için bkz: Aynı yer, s. 12.

³⁸³ Bunun örneği için bkz: Aynı yer, s. 14.

³⁸⁴ Bunun örneği için bkz: Aynı yer, s. 11 ve 13.

³⁸⁵ Buradaki tartışmadan kasıt, muhalif kişinin kabul ettiği delille hak olan konuyu i - patlamaktır, o delil aslında muteber olmasa bile.

³⁸⁶ Nadiren İmam Muhammed Bakır (aleyhisselam), İmam Cafer Sadık (aleyhisselam) ve İmam Hadi'den de (aleyhisselam) rivayet nakletmiştir. (Bkz: *Dürrü'l-Mensur*, baskı Darulfikr, c. 1, s. 27, satır 4, s. 33, satır 9, s. 137, satır 17)

her itibariyle farklıdır. Bu nedenle sened incelemesine ilaveten muhteva açısından da eleştirilebilir ve incelenebilir.

6. Bu tefsirin rivayetlerinin bir bölümü mevzudur ve uydurmadır, yahut en azından zâhiri itibariyle akla aykırı ve kabul edilemezdir. Mesela “وَلَقَدْ هَمَّتْ بِهٖ وَهَمَّ بِهَا لَوْلَا اَنْ رَّاٰ بُرْهَانَ رَبِّهٖ”³⁸⁷ ayetinin zeylinde Bazı durumları Hz. Yusuf aleyhisselama nispet eden bir rivayete yer vermiştir³⁸⁸, ama rivayet kesinlikle uydurmazdır. Çünkü ne ayetlerin Hazret'i tavsifiyle bağdaşır, ne de onun nübüvvet makamıyla uzlaştırılabilir. Hz. Yusuf, Kur'an-ı Kerim'in bildirdiğine göre Mısır azizinin karısının onu işrete ve kendisine daveti karşısında şöyle demiş biridir: “مَعَاذَ اللّٰهِ اِنَّهٗ رَبِّیْ اَحْسَنَ مَثْوَاۤیْ اِنَّهٗ لَا یَفْلِحُ الظَّالِمُوْنَ”³⁸⁹ “Allah'a sığınırım! Hiç kuşku yok o, benim sahibimdir. Yerimi güzel tutmuştur. Gerçek şu ki zalimler kurtuluşa eremez.” Ondan istediğini yerine getirmediği takdirde onu zindana attırmakla tehdit etmesi üzerine ise şöyle demiştir: “رَبِّ السِّجْنِ اَحَبُّ اِلَیَّ مِمَّا یَدْعُوْنِیْ اِلَیْهٖ”³⁹⁰ “Rabbim, zindan beni davet ettikleri şeyden daha sevimlidir.” Allah;

﴿وَلَقَدْ هَمَّتْ بِهٖ وَهَمَّ بِهَا لَوْلَا اَنْ رَّاٰ بُرْهَانَ رَبِّهٖ كَذٰلِكَ لِنَضْرِفَ عَنْهٗ السُّوءَ وَالْفَحْشَاءَ اِنَّهٗ مِنْ عِبَادِنَا الْمُخْلَصِیْنَ﴾³⁹¹

ayetinde “هَمَّتْ بِهٖ وَهَمَّ بِهَا لَوْلَا اَنْ رَّاٰ بُرْهَانَ رَبِّهٖ” cümlesiyle kadının kasıt ve kararının dahi onunla ilişkilendirilmesini reddediyor, Rabbinin bürhanını görmesini onu kötülük ve fahşadan mutlak manada uzak tutan sebep kıldığını beyan ediyor ve onu halis kullarından biri olarak tanıtıyor. Böyle bir kimse hakkında söylenmiş “هَمَّ بِهَا وَجَلَسَ بَيْنَ رَجُلَيْهَا یَحِلُّ تَبَانَهُ”³⁹² cümlesi nasıl kabul edilebilir?! Bu iş, o kadına niyet etmek değil midir³⁹² ve kötülük sayılmaz mı? Oysa Allah her ikisinin Hz. Yusuf'la ilişkilendirilmesini

³⁸⁷ Yusuf 24

³⁸⁸ Bkz: *Dürri'l-Mensur*, baskı Darulfikr, c. 4, s. 521 ve 522.

³⁸⁹ Yusuf 23

³⁹⁰ Yusuf 33

³⁹¹ Yusuf 24

³⁹² “هَمَّ” lugatta, gerçekleştirmese de bir şeye azmetmek ve karar vermek demektir. (el-Mu'cemu'l-Vasit, s. 995, عَزَمَ عَلَى الْقِيَامِ بِهِ وَلَمْ يَفْعَلْهُ)

dirilmesini reddetmemiş midir? Bu yakıştırma onun halis kul olmasına aykırı değil midir?!

Bu bakımdan, her ne kadar bu içerikte nakledilmiş rivayetlerin sayısı çoksa da ve bunlardan kimilerini Hakim'in tashih ettiği söylenmişse de³⁹³ bu rivayetlerin uydurma ve kabul edilemez olduğunda tereddüt yoktur. "Zuhruf"³⁹⁴ (bâtıl) denilen Kur'an'a muhalif rivayetlerin bariz örneğidirler ve onlardan kaçınmak gerekir.³⁹⁵

﴿وَاتَّبِعُوا مَا تَتْلُوا الشَّيَاطِينُ عَلَىٰ مُلْكٍ سُلَيْمَانَ وَمَا كَفَرَ سُلَيْمَانُ وَلَٰكِنَّ الشَّيَاطِينَ كَفَرُوا يُعَلِّمُونَ النَّاسَ السِّحْرَ وَمَا أُنزِلَ عَلَى الْمَلَائِكَةِ بِبَابِلَ هَازُوتَ وَمَارُوتَ وَمَا يُعَلِّمَانِ مِنْ أَحَدٍ حَتَّى يَقُولَا إِنَّمَا نَحْنُ فِتْنَةٌ فَلَا تَكْفُرُ﴾³⁹⁶

ayetin zeylinde Harut ve Marut'un, meleklerin tercihi ve Allah'ın buyruğuyla yeryüzüne inen, Allah'ın kendilerine şehvet duygusu verdiği, bunun sonucunda Zühre isimli bir kadınla zina eden ve bunun cezası olarak Babil'de yerin dibine giren ve kıyamete kadar gökle yer arasında tepetakla azap çekecek iki melek olduklarını, bahsi geçen kadının ise Zühre adında yıldızla dönüştüğünü anlatan birtakım rivayetlere yer vermiştir.³⁹⁷

Bu rivayetlerin öncelikle yukarıdaki ayetin zâhirine uygunluğu yoktur. Çünkü ayetin zâhirinden Harut ve Marut'un Babil³⁹⁸ şehrinde de iki melek oldukları, halka eğitim verirken onları küfürden ve öğrettiklerini kötü yolda kullanmaktan sakındırdıkları anlaşılmakta ve masiyet içinde

³⁹³ Zikrettiği rivayetlerden beş tanesinde yukarıdakine benzer muhteva göze çarpma - tadır. İki rivayet İbn Abbas'tan, bir rivayet İmam Ali'den (aleyhisselam), bir rivayet Mücahid'den, bir rivayet İkrime ve Said b. Cübeyr'den nakletmiştir. İbn Abbas iki rivayetten birinde şöyle demiştir: "Hakim onu tashih etti." (Bkz: *el-Dürü'l-Mensur*, c. 4, s. 521)

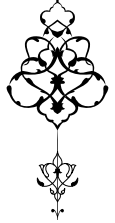
³⁹⁴ Muteber senedle İmam Sadık'tan (aleyhisselam) şöyle rivayet edilmiştir: "وكل حديث لا يوافق كتاب الله فهو زخرف" (*Vesailu's-Şia*, c. 18, s. 79, hadis 14)

³⁹⁵ Başka bir muteber rivayette de Hazret'ten şöyle nakledilmiştir: "ان على كل حق حقيقة" (A.g.e., s. 86, hadis 5)

³⁹⁶ Bakara 102

³⁹⁷ Bkz: *el-Dürü'l-Mensur*, Menşur Mektebeti Ayetillahi'l-Mer'ası, c. 1, s. 46, Bakara s - resi 30. ayetin (وَإِذْ قَالَ رَبُّكَ لِلْمَلَائِكَةِ) zeyli ve s. 97-103, yukarıdaki ayetin zeyli.

³⁹⁸ Irak'ın Kufe ve Hille'ye yakın şehirlerinden biri.

olduklarına dair ayette hiçbir alamet görülmemektedir. İkincisi, iki meleği kandıran zinakâr kadının büyük ve parlak bir gezegen olan Zühre yıldızına dönüşmesi akla çok uzaktır. Üçüncüsü, bir rivayette Me'mun'un bu meseleyi İmam Rıza'ya (a.s) sorduğu, onunsa bunu tekzip edip şöyle buyurduğu nakledilmiştir:

“Allah hiçbir zaman düşmanlarımı, yer ve gök baki kaldıkça baki kalacak parlak ışıklara dönüştürmez. Dönüştürülenler üç günden fazla o halde kalmazlar, ölürler... Harut ve Marut, insanlara, sihirbazların sihrinden korunmaları ve tuzakları boşa çıkarmaları için sihir öğreten iki melekti. Sihrin bir parçasını öğrenen herkese ‘Biz fitneden (imtihan vesilesinden) başka bir şey değiliz. Öyleyse kafir olmayın’ diyorlardı...”³⁹⁹

O halde bu rivayetler ne kadar çok olsa da⁴⁰⁰, Suyuti bunlardan kimisi için “Hakim onları tashih etmiştir” demişse de ve İbn Kesir’den “Senedi ceyyiddir (güzel)” dediği nakledilmişse de kabul edilebilir değildirler ve Suyuti’nin onları terketmesi gerekirdi.

7. Bu tefsirde şöyle söyleyen bazı rivayetler vardır: Mevcut Kur’an, Kur’an adı altında Nebiyy-i Ekrem’e (s.a.a) nazil olmuş sure ve ayetlerin tamamını kapsamamaktadır. Mesela Ebu Musa Eş’ari’den şöyle nakledilmiştir:

Uzunluğu ve şiddeti [ayetlerinin sertliği] bakımından Beraet sure-sine benzettiğimiz bir sure okurduk. Hatırımda kalan;

“لو كان لابن آدم واديان من مال لا يبتغي واديا ثلثا و لا يملأ جوفه الا التراب” ayeti dışında onu unuttum. Müsebbihattan (“سبح” veya “يسبح”le başlayan sureler) birine benzettiğimiz bir sure daha okurduk. Hatırımda kalan “يا ايها الذين آمنوا لم تقولون ما لا تفعلون فتكتب شهادة في أعناقكم فتسألون عنها” cümlesi dışında onu da unuttum.⁴⁰¹

³⁹⁹ Bkz: *el-Burhan fî Tefsiri'l-Kur'an*, c. 1, s. 138, yukarıdaki ayetin zeyli, hadis 2.

⁴⁰⁰ Bakara suresi 30. ayetin zeylinde Ahmed’in *Müsned’i*, Abd b. Hamid’in *Müsned’i*, İbn Ebi’l-Dünya’nın *Kitabu’l-Ukubat’ı*, İbn Hibban’ın *Sahih’i* ve Beyhaki’nin *Şuab’ından* bir rivayet; yukarıdaki ayetin zeylinde de Hatib’in *Tarih’i*, İbn Cerir’in *Tefsir’i*, Said b. Mansur’un *Müsned’i*, Beyhaki’nin *el-Şuab’ı*, İshak b. Raheveyh’in *Müsned’i*, Abd b. Hamid’in *Müsned’i*, İbn Ebi’l-Dünya’nın *el-Ukubat’ı*, Ebu’s-Şeyh’in *el-Azame’si*, Hakim’in *Müstedrek’i*, Abdurrezzak’ın *Tefsir’i*, İbn Ebi Hatim’in *Tefsir’i* ve İbn Kesir’in *Tefsir’inden* ondan fazla rivayet nakletmiştir.

⁴⁰¹ *El-Dürü’l-Mensur*, baskı Darulfikr, c. 1, s. 256 ve 257.

Zeyd b. Erkam'dan şöyle nakletmiştir: Allah Rasûlü (s.a.a) zamanında şunu okurduk:

لو كان لابن آدم واديا من ذهب و فضية لا يبتغى الثالث و لا بملاء بطن ابن آدم
الا التراب و يتوب الله على من تاب⁴⁰²

Ömer b. Hattab'tan şöyle nakletmiştir: “Hiç kuşku yok Allah Muhammed'i [sallallahu aleyhi ve alihi] hakla gönderdi. Ona kitabı indirdi. İndirdiklerinin arasında recm ayeti de vardı.”

Ömer'den Ubeyy'e şöyle dediğini nakletmiştir: “Allah'ın kitabında **ان انتفاؤكم من ابايكم كفر بكم** ayetini okumuyor muyduk?” Ubeyy “Tabii ki” dedi. Sonra şöyle söyledi: “Allah'ın kitabından kaybettiklerimiz arasında **الوالد للفراش و للعاهر الحجر** ayetini okumuyor muyduk?” Ubeyy cevap verdi: “Tabii ki”⁴⁰³

Ömer'in oğlundan şöyle rivayet etmiştir: “İçinizden kimse Kur'an'ın hepsini elde tuttuğumuzu söylemesin. Kur'an'ın tamamının ne kadar olduğunu nereden biliyor? Onun büyük kısmı ortadan kalkmıştır. Bilakis şöyle desin: Onun şu görünen kısmı elimizdedir.”⁴⁰⁴

Bu tefsirin sonunda “Hal” ve “Hafd” adında iki surenin varolduğuna ama mevcut Kur'an'da o iki sureden hiç iz bulunmadığına dair on-yedi rivayet zikretmiştir.⁴⁰⁵

Ehl-i Sünnet uleması bu tür rivayetler konusunda şöyle demektedir: “Kur'an'daki bu sureler ve ayetler tilaveti nesholmuş olanlardır.”⁴⁰⁶ Fakat söz yanlıştır. Çünkü her mensuhun bir nasih ister, ama bu cümlelerin nasih-i mevcut değildir. Bu rivayetlere cevabımız şudur ki, birincisi, bu tür rivayetlerin güvenilir bir senedi yoktur. İkincisi, Kur'an olarak kıraat edildiği nakledilmiş cümleler ile Kur'an-ı Kerim'in ayetleri arasındaki fahiş ve mukayese edilemez fark, bu cümlelerin Kur'an'dan olmadığını delilidir.

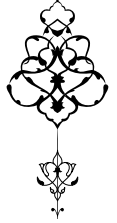
⁴⁰² A.g.e., s. 257.

⁴⁰³ A.g.e., s. 258.

⁴⁰⁴ A.g.e., s. 258.

⁴⁰⁵ A.g.e., c. 8, s. 695-698.

⁴⁰⁶ Amidi, Mutezile'den az sayıda bir taife haricinde Ehl-i Sünnet ulemasının tilavetin neshini caiz gören ittifakını beyan etmiştir. (Bkz: Amidi, Ali b. Ebi Ali, *el-İhkam fi Usul'l-Ahkam*, c. 3, s. 128 ve 129)

Şu halde bu cümlelerin nazil olduğu veya onları Allah Rasûlü'nün (s.a.a) buyurduğu farzedilse bile bazı kimselerin Kur'an ayetleriyle karıştırdığı ve onların da ayetlerden olduğunu sandığı kudsi veya nebevi hadislerdir. Bu iddianın delili, İbn Abbas'tan nakledilmiş diğer bir rivayettir: "Allah Rasûlü'nün [sallallahu aleyhi ve alihi] şöyle dediğini işittim:

لو ان لابن آدم ملء واد مالا لاحب ان له اليه مثله و لا يملأ عين ابن آدم الا التراب و يتوب الله على من تاب.

Fakat bu cümlelerin Kur'an'dan olup olmadığını bilmiyorum."⁴⁰⁷

Bu rivayetten, bu tür cümlelerin Kur'an'dan olup olmadığının İbn Abbas gibi biri için bile belli olmadığı anlaşılmaktadır. Bu sebeple, belirtilen cümleler ve ayetlerin Kur'an sayılmasının sahabenin yanlış içtihadı olduğu ihtimalini desteklemektedir.

8. Bu tefsirde, Kur'an ayetleri için, şu anki mushafta sabit ve meşhur kıraat dışında bir kıraatin beyan edildiği rivayetler geçmektedir. Mesela "صِرَاطَ الَّذِينَ أَنْعَمْتَ عَلَيْهِمْ غَيْرِ الْمَغْضُوبِ عَلَيْهِمْ وَلَا الضَّالِّينَ"⁴⁰⁸ ayetinin zeylinde Ehl-i Sünnet'in yedi kitabından⁴⁰⁹ Ömer'in bu ayeti "صراط من أنعمت عليهم غير المغضوب عليهم وغير الضالين" şeklinde okuduğunu nakletmiştir.⁴¹⁰ Ehl-i Sünnet'in dört kitabından⁴¹¹ Abdullah b. Zübeyr'in bu ayeti namazda bu şekilde okuduğunu nakletmiştir.⁴¹²

Buhari'nin *Kitabu't-Tefsir*'ini incelerken değinilen gerekçeyle bu tür kıraatlar muteber değildir ve onlara riayet edilemez.

⁴⁰⁷ *El-Dürü'l-Mensur*, baskı Darulfikr, c. 1, s. 257.

⁴⁰⁸ Hamd 7

⁴⁰⁹ *Tefsir-i Veki*, Ebu Ubeyd'in *Fedailu'l-Kur'an*'ı, Said b. Mansur'un *Sünen*'i, Abd b. Hamid'in *Tefsir*'i, İbnu'l-Munzur'un *Tefsir*'i, Ebubekir b. Ebi Davud'un *el-Mesahifi*, İbn Enbari'nin *el-Mesahifi*.

⁴¹⁰ *El-Dürü'l-Mensur*, baskı Darulfikr, c. 1, s. 40.

⁴¹¹ Ebu Ubeyd'in *Fedailu'l-Kur'an*'ı, Abd b. Hamid'in *Tefsir*'i, İbn Ebi Davud'un *el-Mesahifi*, İbn Enbari'nin *el-Mesahifi*.

⁴¹² *El-Dürü'l-Mensur*, aynı yer, s. 40.

El-Burhan Fi Tefsiri'l-Kur'an

Kimi zaman kısaca “Tefsir-i Burhan” olarak da zikredilen bu kitap, bir kez 2 cilt ve 1148 sayfa⁴¹³, bir kez sayfa sayısı 1983’e varan 4 cilt halinde⁴¹⁴ ve nihayet en son Beyrut’ta Müessesesi-i E’lami tarafından 8 cilt ve 4448 sayfa olarak basılmıştır. Bu kitabın özelliği, rivayetlerin kaynaklarını sayfaların altında zikretmesidir.

Bu tefsir, ayetlerin zeylinde rivayetlerin zikredilmesiyle yetinmiş mutlak rivayet tefsirlerinden biridir ve Şia’nın rivayet ve mecmua tefsirlerindendir. Çünkü kitabın müellifi, Şia’nın ünlü âlimlerinden Seyyid Haşim Bahrani onun rivayetlerini Şia’nın 54 kitabından⁴¹⁵ ve Ehl-i Sünnet’in bazı kitaplarından⁴¹⁶ toplamıştır. İçinde, şu an elde bulunmayan kitaplardan da rivayet nakledilmiştir.⁴¹⁷ Hatta *Bihar*’da da ondan rivayet nakledildiği söylenmiştir.⁴¹⁸ Bu kitabın rivayetleri esas itibariyle Şia tarikiyledir. Fakat bazen Ehl-i Sünnet tarikiyle de Ehl-i Beyt’ten rivayetlere muvafık veya

⁴¹³ Şeyh Ağa Bozorg Tehrani onu tanıtırken şöyle buyurmuştur:

“كبير في ستة اجزاء طبع في مجلدين سنة 1302” (el-Zeria, c. 3, s. 93, madde 294), Muhammed b. Mirza Ali Ekber Müçtehid Iraki müellifi ve tefsirini tanıtırken şöyle demiştir:

”و اعلم ان كتابه البرهان في تفسير القرآن ستة اجزاء... طبع على الحجر لاول مرة في مدينة طهران عاصمة ايران سنة 1295 في مجلدين يبلغ عدد صفحاتها صحيفة 1148“

(el-Burhan fi Tefsiri'l-Kur'an, c. 4, s. 556).

⁴¹⁴ Elimizde bulunan dört ciltlik baskısında tefsirin birinci cüzü Nisa suresi 63. ayete kadar (dört cildin birinci cildinden 387 sayfa) ve ikinci cüzü Nisa suresi 64. ayetten A'raf suresi 171. ayete kadardır (birinci cildin 388. sayfasından ikinci ciltten 45 sayfa).

⁴¹⁵ Bu kitapların isimleri tefsirin mukaddimesinin onaltıncı babında zikredilmiştir. (Bkz: el-Burhan fi Tefsiri'l-Kur'an, c. 1, s. 30 ve 31) Mukaddimedede adı belirtilmeyen diğer kitaplardan da nakledilmiştir. Bunun örneği, c. 1, s. 46'da Hamd suresinin ikinci hadisinde nakil yapılan Ali b. İsa'nın *Keşfu'l-Gumme*'sidir.

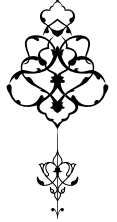
⁴¹⁶ Mesela Zemahşeri'nin *el-Keşşaf* ve *Rebiu'l-Ebrar*'ı, *Kitab-ı Muvaffak İbn Ahmed*. (Bkz: el-Burhan fi Tefsiri'l-Kur'an, c. 1, s. 31)

⁴¹⁷ Mesela Hüseyin b. Said Ehvazi'nin *Kitabu'z-Zühdu*, Saad b. Abdullah Kummi'nin *Besairu'd-Derecat*'ı gibi.

⁴¹⁸ Mirza Abdullah Efendi bu tefsiri tanıtırken şöyle demiştir:

”و قد اخذها (روايات تفسيری) من كتب عديدة بعضها غريب بل بعض منها لم يذكر في بحار الاستاد قدس سره ايضا“

(Efendi İsfehâni, Mirza Abdullah, *Riyadu'l-Ulema ve Hiyadu'l-Fudela*, c. 5, s. 301).

onların faziletlerine dair rivayet nakletmiştir.⁴¹⁹ Bu tefsirde, tıpkı Şia'nın diğer rivayet tefsirlerinde olduğu gibi ağırlık olarak Allah Rasülü'nden (s.a.a) ve Masum İmamlardan (a.s) nakledilmiş rivayetleri zikretmekle yetinilmiş, Ehl-i Sünnet tefsirlerin ve *Tefsir-i Furat*'ın aksine sahabe ve tabiine ait tefsir görüşleri nakledilmemiştir. Elbette ki müellif bu tefsirin başında şöyle demiştir: “Nadiren [kimi konuları] İbn Abbas'tan da nakledeceğim. Çünkü o, Müminlerin Emiri'nin (a.s) talebesiydi.”⁴²⁰ Yine şöyle demiştir: “Eğer bir ayetin tefsirinde Ehl-i Bey'ten (a.s) senedli sarıh bir rivayete ulaşamazsam sika Ali b. İbrahim'in kendi tefsirinde yer verdiğini zikredeceğim. Çünkü o rivayet İmam Sadık'a (a.s) aittir.”⁴²¹ Bu tefsir hicri onbirinci yüzyılda Şah Süleyman Bahadır Han Safevi zamanında telif edilmiş ve tamamlanması hicri 1095 senesini bulmuştur.⁴²²

Hatırlatmak gerekir ki hicri beşinci yüzyılda Ali b. İbrahim Said Havfi (vefatı hicri 430) tarafından on cilt halinde telif edilmiş *el-Burhan fi Tefsiri'l-Kur'an* adındaki tefsir başka bir tefsirdir. O beşinci yüzyılda, bu ise onbirinci yüzyılda yazılmıştır. Onun müellifi Mısırlı ve görünüşe bakılırsa Sünni, bunun müellifi ise Bahreynli ve Şii'dir. O tefsir edebi ve içtihadî tefsir, bu ise mutlak rivayet tefsiridir.⁴²³

Müellif

Hiç tereddütsüz ve ihtilafsız *el-Burhan fi Tefsiri'l-Kur'an*'ın müellifi Seyyid Haşim Bahrani'dir. Meşhur kitabiyatçı Ağa Bozorg Tehrani ondan “Bahreyn'in allamesi Seyyid Haşim b. Süleyman b. İsmail b. Abdulcevad Hüseyini Bahrani Tubeli Ketekani” (vefatı 1107 veya 1109) şeklinde bahsetmiş; bu kitabı onaylayarak ve herhangi bir ihtilaf nakletmeksizin onun telifi olarak tanıtmıştır.

⁴¹⁹ Müellif tefsirin başında şöyle demiştir:

”و ربما ذكرت التفسير من طريق الجمهور اذا كان موافقا لرواية اهل البيت عليه السلام
(*el-Burhan fi Tefsiri'l-Kur'an*, c. 1, s. 4) “او كان في فضل اهل البيت عليه السلام”

⁴²⁰ Bkz: *el-Burhan fi Tefsiri'l-Kur'an*, c. 1, s. 4.

⁴²¹ Bkz: A.g.e., s. 4.

⁴²² Bkz: A.g.e., c. 1, s. 4 ve c. 4, s. 551.

⁴²³ Bu tefsiri daha yakından tanımak için bkz: Keşfu'z-Zünun, c. 1, s. 241, Bağdadi, İ - mail Paşa, Hediyyetu'l-Arifin Esmau'l-Müellifin ve Asaru'l-Musannifin min Keşfu'z-Zünun, c. 5, s. 687.

O, Bahreyn'de Ketekan Tubel'de doğmuş, 1107 veya 11097 senesinde Naim kasabasında vefat etmiş ve Tubeli'ye nakledilerek orada defnedilmiştir. Kabri ünlüdür.⁴²⁴

Seyyid Murtaza'nın torunlarından olduğu ve bazı kitaplarının arkasında nisbetini Seyyid Murtaza'ya kadar zikrettiği söylenmiştir.⁴²⁵

Onun çağdaşı olan Şeyh Hür Amuli⁴²⁶, onu tefsir, Arapça ve ricale vakıf bir fakih, fazıl, âlim, mahir ve mudakkik olarak tanıtmış ve şöyle demiştir: “Kur'an tefsirinde büyük biriydi, onu gördüm ve ondan riva-yet ettim.”⁴²⁷

Hadaik sahibi onun hakkında şöyle buyurmuştur: “Fazıl, muhad-dis, haberlerde birikim sahibi ve kuşatıcı biriydi. Rivayetleri toplama ve konuya vakıf olmada şeyhimiz Meclisi (r.h) dışında kimse onu geçememiştir. Onun bilgi ve birikimine şahitlik eden çok sayıda kitap telif etmiştir. Fakat küçük bir meselede bile olsa şer'i hükümlerin fetvasına dair ait bir kitaba ulaşamadım. Kitapları derleme ve teliften uzaktır, bilebildiğim kitaplarından hiçbirinde görüş tercih etme, konudan bahsetme, bir kavil ve mezhep seçme hakkında söz söylememiştir. Bunun, görüş ve istidlal mertebesi bakımından onun ilmi seviyesinin eksikliği sebebiyle mi, yoksa vera ve dindarlığı nedeniyle mi olduğunu bilmiyorum.”⁴²⁸

Fakat Mirza Abdullah Efendi, teliflerinden biri olan *el-Tenbihat*'ı tanı-tırken şöyle demiştir: “*el-Tenbihat* kitabı fıkıh hakkındadır. Bu büyük ve güzel kitap fıkıhın son babına kadar meselelerde istidlalleri içermektedir.”⁴²⁹ Bu telif, onun görüş ve istidlal ehli bir fakih olduğunun delilidir.

Cevahir sahibi, adaleti nefsani meleke kabul eden kimsenin kavli-nin zayıf olduğunu açıklarken şöyle buyurmuştur: “Bu görüşe göre şahsi adalete hükmetmek, Mukaddes Erdebili ve Seyyid Haşim gibi örneklerde

⁴²⁴ Bkz: *Ravdatu'l-Cennat*, c. 8, s. 181 ve 182, *Elkeni ve'l-Elkab*, c. 3, s. 88.

⁴²⁵ Bkz: *Riyadu'l-Ulema ve Hiyadu'l-Fudela*, c. 5, s. 298.

⁴²⁶ Şeyh Hür'un vefatı hicri 1104, Seyyid Haşim Bahrani'ninki ise hicri 1107 veya 1109'dur.

⁴²⁷ Hür Amuli, Muhammed, *Emelu'l-Amal*, c. 2, s. 341, madde 1049.

⁴²⁸ Bahrani, Yusuf, *Lü'lü el-Bahreyn*, s. 63.

⁴²⁹ *Riyadu'l-Ulema*, c. 5, s. 300, *el-Zeria*, c. 4, s. 451, madde 2011.

onların hallerine ilişkin nakledilenler itibarıyla olan hariç, hiçbir zaman mümkün olmayacaktır...”⁴³⁰

Cevahir sahibinin bu sözü, onun takva ve verasının şöhretinin büyüklüğünü göstermektedir. Mirza Abdullah şöyle demiştir: “Çoğu dini ilimler üzerine olan 75 telifi vardır.”⁴³¹

Bu tefsirden başka, aşağıda adları belirtilen ona ait dört tefsir kitabı daha zikredilmiştir:

*Nuru'l-Envar, el-Hadi ve Diyau'n-Nadi veya Misbahu'n-Nadi, el-Hidaye, el-Levami.*⁴³² Bizzat kendisi bu tefsirin başında şöyle bildirmiştir: “İlk telifim olan *el-Hadi ve Misbahu'n-Nadi* tefsirinde yer verdiklerimi birtakım ilavelerle bu kitapta biraraya getirdim.”⁴³³

Meşhur teliflerinden biri de, Hz. Ali'nin (a.s) ve diğer İmamların (a.s) velayetini ispatlamak ve Peygamber'in (s.a.a) Ehl-i Beyt'inin faziletlerini aktarmak üzere Şii ve Sünni rivayetleri biraraya getirdiği *Gayetu'l-Meram*'dir.⁴³⁴

Tefsir Ekolü

Müellif bu tefsirde ve görünüşe bakılırsa diğer tefsir kitaplarında ayetlerin zeylinde rivayetleri zikretmekle yetinmiş, her türlü içtihaddan ve kendi görüşünü bildirmekten kaçınmıştır. Bu metod onun tefsir ekolünün tek başına belirleyicisi değildir ve bu, onun tefsir ekolünün mutlak rivayete dayandığının delili kabul edilemez. Çünkü bu kitaptaki ve diğer tefsir kitaplarındaki hedefi, ayetlerle irtibatlı rivayetleri ve tefsir rivayetlerini biraraya getirmek olabilir. Bu da tefsirde içtihadı caiz görme-siyle ve tefsir ekolünün içtihadı temel almasıyla herhangi bir aykırılık

⁴³⁰ *Cevahiru'l-Kelam*, c. 13, s. 295.

⁴³¹ *Riyadu'l-Ulum*, c. 5, s. 300 ve *el-Burhan fi Tefsiri'l-Kur'an*'ın dördüncü cildinin s - nunda (s. 552-556) ona ait 43 telifin adını zikretmiştir.

⁴³² Bkz: *el-Zeria*, c. 4, s. 321, 1347 numaralı maddede, *el-Burhan fi Tefsiri'l-Kur'an*, c. 4, s. 555-556. Müellifin biyografisi 26, 35, 39 ve 43. maddelerde ve *el-Hadi ve Diyau'n-Nadi* hususunda bkz: *el-Zeria*, c. 25, madde 25. *Nuru'l-Envar* hususunda bkz: *el-Zeria*, c. 24, s. 360, madde 1945.

⁴³³ *el-Burhan fi Tefsiri'l-Kur'an*, c. 1, s. 5.

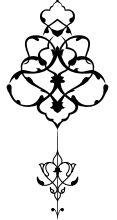
⁴³⁴ Bkz: *el-Zeria*, c. 7, s. 101, *el-Burhan fi Tefsiri'l-Kur'an*, c. 4, s. 554, madde 25.

oluşturmaz. Fakat bu tefsirin başındaki kendi sözlerine ve tefsir kitaplarının hiçbirinde içtihad ve görüşüne rastlanmadığının belirtilmesine bakarak, kesin diyemsek bile, hiç olmazsa güçlü kanaatle ahbari mesleğinden olduğunu ve tefsirde mutlak rivayet ekolüne taraftarlık ettiğini söyleyebiliriz. Şimdi tefsirin başında bu iddianın delillerini içeren sözünün bir kısmına değineceğiz.

Bu tefsirin başında, Masum İmamların (a.s) Kur'an'daki tüm manalara, zâhir ve bâtına vakıf olduklarını, onlar haricinde hiçkimsenin bu ilmi iddia edemeyeceğini, üzerinde ihtilaf edilen herşeyin Allah'ın kitabında aslının bulunduğunu ama kişilerin aklının ona ermeyeceğini içeren rivayetleri zikrettikten sonra bu kitabın telif sebebini şöyle anlatmıştır:

فقد رأيت عكوف اهل الزمان على تفسير من لم يروه عن اهل العصمة سلام الله عليهم الذى نزل التنزيل و التأويل فى بيوتهم و اوتوا من العلم ما لم يؤته غيرهم بل كان يجب التوقف حتى يأتى تأويله عنهم لان علم التنزيل و التأويل فى ايديهم مما جاء عنهم عليهم السلام فهو النور و الهدى و ما جاء عن غيرهم فهو الظلمة و العمى و العجب كل العجب من علماء علمى المعانى و البيان حيث زعموا ان معرفة هذين العلمين يطلع على مكنون سر الله جل جلاله من تأويل القرآن قال بعض ائمتهم ويل ثم ويل لمن تعاطى التفسير و هو فى هذين العلمين راجل و ذلك انهم ذكروا ان العلمين مأخوذان من استقراء تراكيب كلام العرب البلغاء باحثان عن مقتضيات الاحوال و المقام كالحذف و الاضمار و الفصل و الوصل الحقيقة و المجاز و غير ذلك و لا ريب ان محل ذلك من كتاب الله جل جلاله يحتاج معرفته الى العلم به من اهل التنزيل و التأويل و هم اهل البيت عليه السلام الذين علمهم الله سبحانه و تعالى فلا ينبغي معرفة ذلك الا منهم و من تعاطى معرفته من غيرهم ركب متن عمياء و خبط خبط عشواء فماذا بعد الحق الا الضلال فانى تصرفون⁴³⁵

⁴³⁵ el-Burhan fi Tefsiri'l-Kur'an, c. 1, s. 3 ve 4.

“Ehl-i zamanın, ismet ehlinde (Allah’ın selamı üzerlerine olsun) ri-
vayet etmeyen kişinin tefsiriyle meşgul olduğunu gördüm. [Kur’an’ın] ten-
zil ve tevil evlerinde nazil olan ve onlardan başkasına verilmemiş, hatta
aksine tevilinin onlardan gelmesinin beklenmesi gereken ilmin kendile-
rine bahşedildiği [İsmet ehli]. Çünkü tenzil ve tevil ilmi onların elinde
değildir. Onların tarafından gelen, nur ve hidayettir. Onların haricinde-
kilerden gelen de karanlık ve cehalet. Hayret ki ne hayret mana ve be-
yan ilminin âlimlerine; bu iki ilmi bilmenin, Kur’an’ın tevil olan Allah’ın
gizli sırrına muttali edeceğini sandılar. Onları takip eden bazıları dedi ki:
Tefsire girişen kimsenin vay haline, yazıklar olsun. Halbuki bu iki ilimde
yarı yolda kalmışlardır (onlardan yeterli nasipleri yoktur). O (tahmin) bu
iki ilmin belagatlı Arap kelamının terkiplerinde aranmakla elde edilebi-
leceğini; hazf, izmar, fasl ve vasl, hakikat vs. gibi hal ve makamın icapla-
rından bahsettiğini söylemeleri nedeniyledir. Halbuki o iki ilmin Allah’ın
kitabıyla ilgili gerçekliğini tanımanın, onu tenzil ve tevil ehlinde -yani
Allah’ın kendilerine öğrettiği Ehl-i Beyt’ten- öğrenilmeye ihtiyaç duydu-
ğuna hiç kuşku yoktur. Öyleyse Kur’an[ın anlamlarını] onlar haricinde
bir yoldan öğrenmek caiz değildir. Bunu onların dışındakilerden öğren-
meyi talep eden kimse kör bir bineğe binmiş ve körükörüne bir işe gi-
rişmiş demektir. Haktan sonra sapkınlıktan başka ne vardır? Öyleyse ne-
reye sürükleniyorsun?”

Bu sözü, kapsamı bakımından, aşağıda değinilecek noktalara bi-
naen, onun tefsir ekolünün mutlak rivayet olduğunun delili kabul et-
mek mümkündür:

1. Kur’an’daki mana ve ifadeleri anlamada suskun kalmak ve tevilin-
in Masumlardan (a.s) gelmesini beklemek gerekir.
2. Masumların (a.s) dışındakilerden gelen her tefsir karanlık ve ce-
halettir.
3. Kur’an’daki mana ve maarifi Masumlar (a.s) dışındaki bir yol-
dan öğrenmek caiz değildir. Hatta Kur’an’ın manasını anlamada meani
ve beyan ilminden nasıl yararlanılacağını da Masumlardan (a.s) öğren-
mek lazımdır.

4. Kur'an'daki manaları öğrenmeyi onlardan başkasından talep eden kimse kör bir bineğe binmiş demektir, hedefsiz ilerlemektedir ve sapkınlık vadisine ayak basacaktır.

Onun bu sözüyle, Kur'an tefsirinde kendisini Masum İmamlara muhtaç hissetmeyen ve onlardan yardım almaksızın edebi ilimlere, meani ve beyana dayanarak Kur'an'daki bütün mana ve maarifi, hatta onun tevilini bile elde edeceğini sanan kişiyi kasdettiğine, onların tefsir metodunu ve zannını hatalı bularak rivayetler haricinde ulaşılmış tefsirin itibarını mutlak manada reddettiğine ihtimal verilebilir. Fakat tefsir kitaplarının hiçbirinde içtihad ve görüş beyanına rastlanmadığı gözönünde bulundurulursa bu ihtimal zayıftır, hatta bilakis yoksayılmalıdır ve onun tefsir ekolünün mutlak rivayet olduğuna tereddüt kalmamaktadır. *Hadaik* sahibinin, "Küçük bir meselede bile olsa şer'i hükümlerin fetvasına dair ait bir kitaba ulaşamadım. Kitapları derleme ve teliften uzaktır, bilebildiğim kitaplarından hiçbirinde görüş tercih etme, konudan bahsetme, bir kavil ve mezhep seçme hakkında söz söylememiştir."⁴³⁶ sözü her ne kadar genellemesi bakımından sorunluysa da⁴³⁷ onun çoğu telifinin içtihad ve istidlalden arınmış olduğunu ifade etmektedir ve açıdan da tefsir ekolünün mutlak rivayet olduğunu teyit etmektedir.

Her halükarda, eğer onun tefsir ekolü mutlak rivayetse -kesin olduğunu söyleyemesek bile en azından tahmin bu yöndedir- mutlak rivayet mektebini incelerken beyan edildiği üzere ekolünün yanlışlığı aşıkardır ve bu konunun tekrarlanmasına ve yeniden eleştirilmesine ihtiyaç yoktur.

Tefsirin Muhtevası

Bu tefsirin muhtevası esas itibariyle rivayetlerden oluşmaktadır ve müellifin kendisinden, kitabın başında bu tefsiri yazma sebebini açıklarken söyledikleri ve mukaddimenin on altı babı, hatimenin dört babı ve tefsir içinde bir grup rivayet için zikredilmiş başlıklar haricinde başka bir konuya değinilmemiştir. *Tefsir-i Kummi*'nin mukkadimesine ve Ali

⁴³⁶ Bahrani, Yusuf, *Lü'lü el-Bahreyn*, s. 63.

⁴³⁷ Çünkü fıkhi meselelerde fıkıh bablarının sonuncusuna kadar birtakım istidlalleri kapsayan *el-Tenbihat* isimli kitap onun telifleri arasında zikredilmiştir. (Bkz: *Riyadu'l-Ulema*, c. 5, s. 300; *el-Zeria*, c. 4, s. 451, madde 2011).

b. İbrahim'in tefsir görüşlerine İmam Sadık'a (a.s) ait olmaları hasebiyle bu tefsirde yer vermiştir.

Kitabın başında 212 rivayetin nakledildiği on altı bab içeren bir mukaddime vardır. Bu babların belli sayıdaki kısmı âlim ve talebenin fazileti, Kur'an'ın fazileti, Sakaleyn hadisi ve manasının zikri hakkındadır. Babların belli bir bölümü Kur'an-ı Kerim'in hususiyetini beyana dairedir. Mesela Kur'an'ın beşerin bütün ilmi ihtiyaçlarını kapsadığı, zâhir ve bâtını, âmm ve hâssı, muhkem ve müteşabihi, nasih ve mensuhu bulunduğu, “ایک اعنی و اسمعی یا جاره” tarzında nazil olduğu gibi. Babların bir kısmı da Peygamber ve İmamların (a.s) ilmi, Kur'an-ı Kerim'in tevili, zâhir ve bâtını, nasih ve mensuhu, âmm ve hâssı hakkındadır. “Kur'an'ı reyile tefsiri nehy ve cıalden nehy”, “Kur'an'da İmamları (a.s) kasdeden yerler”, “Kur'an'a muvafık olmayan her rivayetin merdud olması” mukaddime-deki diğer başlıklar arasındadır. Onaltıncı babta, bu tefsirin rivayetlerinin nakledildiği kitapların adları sayılmıştır.⁴³⁸

Bu on altı baktan sonra *Tefsir-i Kummi*'nin mukaddimesine tam olarak yer vermiş, ondan sonra da sure ve ayetler ve onların tefsiri ile irtibatlı rivayetleri zikretmiştir. Hamd suresiyle irtibatlı 86 rivayet nakletmiştir. Hamd suresinin sevap ve fazileti, “بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ” in fazileti ve onun Hamd suresinin bir ayeti olduğu hakkında otuz dört rivayet, “بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ” in tefsirine dair on iki rivayet, Hamd suresinin diğer ayetlerinin tefsiri hakkında kırk rivayet toplamıştır.

Bu tefsirde Kur'an'ın bütün sureleri vardır. Her surenin başında onun Mekki mi, Medeni mi olduğunu belirtmiş ve o surenin fazileti hakkında, bazen de özelliklerine dair birkaç rivayet zikretmiştir. Bundan sonra her ayetin zeylinde, bir şekilde o ayetle irtibatlı rivayetlere yer vermiştir. Yeni baskıda her ayetin zeylindeki rivayetler numaralandırılmıştır. Kimi ayetlerin zeylinde hiçbir rivayet göstermemiş, kimi ayetlerin zeylinde ise Ali b. İbrahim'in reyini zikretmekle yetinmiştir. Galiba bu ayetler için uygun bir rivayet bulamamıştır. Bazı ayetlerin zeylinde bir veya birden fazla rivayet zikretmiş, hatta bazı ayetlerin zeylinde 64 rivayeti biraraya getirdiği de olmuştur. Örnek vermek gerekirse, Bakara

⁴³⁸ Bkz: *el-Burhan fi Tefsiri'l-Kur'an*, c. 1, s. 5-31.

suresinin başında onun fazileti hakkında üç rivayete, ikinci ayetin zeylinde bir rivayete, üçüncü ayetin zeylinde de on bir rivayete yer vermiştir. Dördüncü ayetin zeylinde Ali b. İbrahim'in sözünü nakletmekle yetinmiştir. Bakara suresinin birinci, beşinci, dördüncü, on sekizinci ve on dokuzuncu ayetleri için hiçbir rivayet ve bilgi zikretmemiştir. Tathir ayetinin (Ahzab suresi 33. ayet) zeylinde 64 rivayete yer vermiştir. Bu tarzda, Kur'an surelerinin tamamı için rivayetler zikretmiş ve hatimeyi dört babla bağlamıştır. Birinci bab Kur'an'ın fazlı hakkındadır ve burada *Usûlü Kafi*'den bir rivayet aktarmıştır.⁴³⁹ İkinci bab "Kur'an'ın müteşabihini teviline irca" hakkındadır. Burada da Tabersi'nin *İhticac*'ından uzun bir rivayet nakletmiştir.⁴⁴⁰ Üçüncü bab, Ehl-i Beyt hadisinin zor olduğu hakkındadır. Burada Kuleyni'den (r.h) 5 rivayet nakletmiştir.⁴⁴¹ Dördüncü bab, Saad b. Abdullah'tan 22 rivayet, Kuleyni'den 8 rivayet ve Ali b. İbrahim'den de 2 rivayet zikrettiği Ehl-i Beyt rivayetleri karşısında teslim olmanın vacipliği hakkındadır.⁴⁴²

Bir sureden bir ayet veya ayetlerin zeylinde zikrettiği rivayetlerin muhtelif içerikleri vardır. Misal olarak, Hamd suresinin **بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ** ve diğer ayetlerinin tefsirine dair değindiği rivayetlerin önemli bir kısmı kavramların manasını beyan⁴⁴³ veya karşılıklarını tayin⁴⁴⁴ ya da ayetlerin

⁴³⁹ Bkz: *el-Burhan fi Tefsiri'l-Kur'an*, c. 4, s. 546 ve 547. Bu babın numaralandırma açısından birinci bab, ama sıralama açısından ikinci bab olduğunu hatırlatmakta yarar vardır. Çünkü "Bab fi Reddi Müteşabih'i'l-Kur'an ile Te'vilihi"den sonra gelmiştir.

⁴⁴⁰ Bkz: *el-Burhan fi Tefsiri'l-Kur'an*, c. 4, s. 532-546.

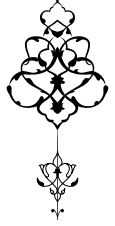
⁴⁴¹ Bkz: A.g.e., s. 547.

⁴⁴² Bkz: A.g.e., s. 548.

⁴⁴³ **بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ**'in tefsirinde birinci ve ikinci hadiste "الله" kelimesine "اله كل شيء" manası verilmiş ve üçüncü hadiste "الله"ın "اله"tan türediği açıklanmıştır. Dördüncü hadiste "الله" kelimesi "استولى على ما دق وجل" şeklinde tefsir edilmiş, sekizinci hadiste "الذى يتوجه اليه عند الحوائج و الشدائد كل مخلوق عند انقطاع الرجاء عن كل من هو دونه و تقطع الاسباب من جميع من سواه"

biçiminde tavsif edilmiştir. Sekizinci ve dokuzuncu hadiste **بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ**'in alakalı olduğu fiil-i mukadderi zikredilmiştir. Birinci, ikinci, aluncü ve dokuzuncu hadiste Allah'ın bütün yaratılmışlara rahman oluşu ve hususen müminlerle ilgili rahim oluşu beyan edilmiştir.

⁴⁴⁴ Hamd suresinin diğer ayetlerinin tefsirinde yedinci hadiste **الْمَغْضُوبِ عَلَيْهِمْ** nasıb - ler, **الضَّالِّينَ** Yahudi ve Hristiyanlar olarak tefsir edilmiş, sekizinci hadiste **الضَّالِّينَ**

maksadını açıklamaya dönüktür.⁴⁴⁵ Bu rivayetlerin birçoğu ayetlerin İmamlar (a.s) tarafından nasıl okunduğunu açıklamaktadır.⁴⁴⁶ Bir bölümü “بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ”deki harflerin sembollerini beyan hakkındadır.⁴⁴⁷ Bazı rivayetler ayetlerden kelimeler ve akideye ait noktaların çıkarılmasını açıklamaktadır.⁴⁴⁸ Kimi rivayetlerde de bazı ayetlerin, işaretle mecburiyete delaleti açıklanmıştır.⁴⁴⁹ Yine ayetlerle ve onların tefsirleriyle irtibatı açık olmayan bazı rivayetler nakledilmiştir.⁴⁵⁰

İnceleme ve Eleştiri

Bu kitap tefsir için değerli bir kaynaktır. Çünkü Şia'nın rivayet kitaplarına dağılmış bulunan çok sayıda rivayeti bu kitapta biraraya getirmiştir. Onun aracılığıyla birçok tefsir rivayetine ulaşmak ve ayetlerin tefsirinde onlardan yararlanmak mümkün olmaktadır. Bu tefsirin, *Tefsir-i Ayyaşi* ve İmam Askerî'ye (a.s) nispet edilen tefsir gibi aslı rivayet tefsirlerinden üstünlüğü, muhtelif rivayetleri içermesi ve bazı yerlerde kimi rivayetlerin kapalılığı, aktarılan başka rivayetlerden yardım alarak berta-

de İmam-ı Masumu tanımayan kuşkuçulara uygulanmıştır. 36 numaralı hadiste “الْمَغْضُوبِ عَلَيْهِمْ” Yahudiler, “الضَّالِّينَ” de Hristiyanlar olarak tefsir edilmiş ve sonunda şöyle denmiştir: “كل من كفر بالله فهو مغضوب عليهم وضال عن سبيل الله” Son cümleye dikkat edildiğinde zikredilen her bir rivayetin, Kur'an'daki bu iki kelimenin karşılığını açıkladığı ve bu rivayetlerin zâhirinden kaynaklanan tartışma ve ihtilafın böylelikle ortadan kalktığı söylenebilir.

⁴⁴⁵ Birinci hadisteki “تمام الشكر قول الرجل الحمد لله رب العالمين” ve yirminci hadisteki “مالك يوم الدين اقرار له بالبعث والحساب والمجازاة و ايجاب ملك الاخرة له كايجاب ملك الدنيا”

cümlesini, ayetlerin maksadını açıklayan misaller olarak vermek mümkündür.

⁴⁴⁶ Bkz: A.g.e., s. 47, hadis 7; s. 51, hadisler 30-32; s. 52, hadis 35.

⁴⁴⁷ Bkz: A.g.e., s. 44, hadisler 1, 2, 6 ve s. 45, hadis 9.

⁴⁴⁸ Bkz: A.g.e., s. 51 ve 52, hadis 33; bu rivayette “إِنَّكَ نَسْتَعِينُ” kelimesinden “Kaderiye” (tefviz) akidesinin yanlışlığı sonucu çıkarılmıştır.

⁴⁴⁹ s. 50, hadis 20'de “رَبِّ الْعَالَمِينَ” ifadesinin tevhide delalet ettiği belirtilmiştir. Nit - kim görüldüğü kadarıyla tevhid, “رَبِّ الْعَالَمِينَ”in işarete dayalı mecburiyet olarak delalet ettiği şeydir. Çünkü tüm âlemlerin mutlak rabbi olması ve ondan başka rab olmaması akli gerekliliktir.

⁴⁵⁰ A.g.e., s. 47, hadisler 5 ve 6.

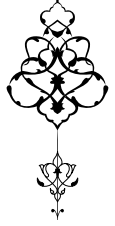
raf edilmektedir. Muhtevası münker ve kabul edilemez olan bir rivayet diğer rivayetler vesilesiyle izah veya iptal edilmektedir.

Mesela “⁴⁵¹إِنَّ اللَّهَ لَا يَسْتَحْيِي أَنْ يَضْرِبَ مَثَلًا مَّا بَعُوضَةً فَمَا فَوْقَهَا” ayetinin zeylinde *Tefsir-i Kummi*'de “**بَعُوضَةً**” kelimesini Hz. Ali (a.s), “**فَمَا فَوْقَهَا**”nın ise Allah Rasülü (s.a.a) olarak tevil eden bir rivayet zikredilmiştir ama bu rivayetin muhtevası münker ve kabul edilemezdir ya da en azından müphem ve belirsizdir. Fakat bu tefsirde, *Tefsir-i Kummi*'den bu rivayet nakledildikten sonra İmam Askeri'ye nispet edilen tefsirden, bu tevilin yanlışlığı ve onun kaynağının beyan edildiği bir rivayet aktarılmıştır. O rivayette şöyle geçmektedir:

(İmam) Bakır'a (a.s) denildi ki, “Sizin velayetinizi müdafaa eden bazı kimseler **بَعُوضَةً** ‘in (Kur’an ayetindeki) Ali (a.s), sinek olan “**فَمَا فَوْقَهَا**”nın ise Allah Rasülü olduğunu düşünüyor.” İmam Bakır (a.s) şöyle buyurdu: “Onlar bir şey işitmişler ama doğru şekilde anlamamışlar. Halbuki doğrusu şundan başkası değildi: Bir gün Allah Rasülü (s.a.a) Ali (a.s) ile oturmuştu. O sırada birisinin, ‘Allah’ın ve Muhammed’in (s.a.a) istediği’ dediğini işitti. Bir başkası da şöyle diyordu: ‘Allah’ın ve Ali’nin (a.s) istediği’. Allah Rasülü (sall aleyhi ve alihi) buyurdu ki: Muhammed ve Ali’yi Allah azze ve celleye denk tutmayın. Lakin şöyle deyin: Eğer Allah isterse, sonra Muhammed isterse, sonra da Ali isterse’ [değişik nüshada: Allah’ın istemiş olduğunu Muhammed istemiştir, sonra da Ali istemiştir] Çünkü Allah’ın dilemesi öyle baskındır ki [ondan başkasının dilemesi] ona eşit, denk ve yakın olamaz. Allah Rasülü Muhammed, Allah ve kudreti karşısında bu ferah yollarda uçan bir sinek gibidir ancak. Ali (a.s) ise Allah ve kudreti karşısında bu yolların tamamında bir sivrisinek gibidir ancak. Ama buna rağmen Allah’ın Muhammed ve Ali’ye lütfu öyle bir lütuftur ki, zamanın başından sonuna kadar bütün mahlukata bahşettiği lütuf dahi bu seviyeye çıkamaz. Allah Rasülü’nün (s.a.a) sinek ve sivrisinek hakkında buyurduğu işte budur. Bunun, Allah Teala’nın “**إِنَّ اللَّهَ لَا يَسْتَحْيِي أَنْ يَضْرِبَ مَثَلًا مَّا بَعُوضَةً**” sözüyle ilgili Allah Rasülü’nün (s.a.a) beyan ettiğiyle iribatı yoktur ve bunun mana ve delaletinin bir parçası değildir.⁴⁵²

⁴⁵¹ Bakara 26

⁴⁵² فقيل للباقر عليه السلام: فان بعض من يتحل مولاتكم يزعم ان البعوضة على عليه السلام و ان ما فوقها و هو الذباب محمد رسول الله صلى الله عليه و آله فقال الباقر

Bu rivayette Hz. Ali (a.s) ve Allah Rasülü (s.a.a) için “بعوضة” ve “ذباب”ın kullanılma gerekçesi açıklanarak bu tevilin yanlışlığı, bu yanlış tevilin menşei ve kullanım gerekçesindeki değişim hatırlatılmış ve onun ayete yersiz biçimde uygulandığı gösterilmiştir.

⁴⁵³“حَتَّى إِذَا اسْتَيْأَسَ الرُّسُلُ وَظَنُوا أَنَّهُمْ قَدْ كُذِبُوا” ayetinin zeylinde *Tefsir-i Kummi* ve *Tefsir-i Ayyaşı*’den, bizzat peygamberlerin kendilerine yalan söylendiği kanaatinde olduklarını ifade eden bir rivayet nakledilmiştir. Peygamberler, şeytanın melek suretinde onlara görüldüğünü ve kendilerine verilen haberin şeytan tarafından ve yalan olduğunu zannediyorlardı. Fakat bu iki rivayet arasında İbn Babeveyh’ten bir rivayet nakledilmiş ve bu rivayet izah edilirken şöyle yazılmıştır:

قال المؤمنون لابی الحسن فاخبرنی عن قول الله تعالى حتى اذا استیأس الرسل و ظنوا انهم قد كذبوا جائهم نصرنا فالرضا عليه السلام يقول الله حتى اذا استیأس الرسل من قومهم فظن قومهم ان الرسل قد كذبوا جاء الرسل نصرنا⁴⁵⁴

Memun Ebu’l-Hasan’a (İmam Rıza) dedi ki: “Bana Allah Teala’nın *حَتَّى إِذَا اسْتَيْأَسَ الرُّسُلُ* kavlini[in manasını] anlatır mısın?” [İmam] Rıza (a.s) şöyle buyurdu: “Allah buyuruyor ki, peygamberler kavimlerinden

عليه السلام سمع هؤلاء شيئا لم يضعوه على وجهه. انما كان رسول الله صلى الله عليه و آله قاعدا ذات يوم هو و على اذ سمع لقائل ما شاء الله و شاء محمد . سمع آخر يقول: ما شاء الله و شاء على. فقال رسول الله صلى الله عليه و آله لا تقرنوا محمدا و عليا بالله عز و جل و لكن قولوا ان شاء الله ثم شاء محمد ثم شاء على. ان مشية الله هي القاهرة التي لا تساوى و لا تكافى و لا تدانى و ما محمد رسول الله فى الله و فى قدرته الا كذباة تطير فى هذه المسالك الواسعة و ما على فى الله و فى قدرته الا كبعوضة فى جمأة هذه المسالك مع ان فضل الله على محمد و على هو الفضل الذى لا يقى به فضله على جميع خلقه من اول الدهر الى آخر. هذا ما قال رسول الله صلى الله عليه و آله فى ذكر الذباب و البعوضة فى هذا المكان. فلا يدخل فى قوله: إِنَّ اللَّهَ لَا يَسْتَحْيِي أَنْ يَضْرِبَ مَثَلًا مَّا بَعُوضَةً

(el-Burhan fi Tefsiri’l-Kur’an, c. 1, s. 71 ve 72).

⁴⁵³ Yusuf 110

⁴⁵⁴ el-Burhan fi Tefsiri’l-Kur’an, c. 2, s.276 .

ümit kestiği ve kavimleri peygamberlere yalan söylendiğini zannettiğinde peygamberlere yardımımız geldi.”

Bu rivayette ayete, peygamberlerin ismetiyle münasip mana beyan edilmiş ve böylelikle öteki iki rivayette geçen yanlış mana aşıkâr olmuştur.

Bu tefsirin Ehl-i Sünnet'in rivayet tefsirlerine, hatta *Dürrü'l-Mensur* gibi kapsayıcı rivayet tefsirlerine olan üstünlüğü, bu tefsirde, gerçek müfessirler olan Peygamber'in Ehl-i Beyt'inden (Masum İmamlar, aleyhi-müselam) nakledilmiş rivayetlerin de toplanması ve bunun bereketiyle müşküllerin halledilmiş olmasıdır. Bu cümleden olarak, tefsirlere sızmış ve İsrailiyyat olarak isimlendirilen bazı bâtil rivayetlerin hatalı ve bâtil oldukları Ehl-i Beyt'ten (a.s) nakledilen rivayetlerde açıklanmıştır. Mesela Suyuti'nin *Dürrü'l-Mensur*'unda ve başka bazı tefsirlerde zikredilmiş Hz. Davud ve Uriya'nın öyküsünü içeren rivayet⁴⁵⁵ böyledir. Bu tefsirde sözkonusu rivayet Ali b. İbrahim'in tefsirinden nakledildikten sonra İbn Babeveyh'in kitabında İmam Rıza'dan (a.s), bu öyküyü nakleden rivayetlerin net biçimde bâtil ve hatalı olduğunu ortaya koyan bir rivayete yer verilmiştir. Bu rivayette İmam Rıza (a.s) bahsi geçen hikayeyi Ali b. Muhammed b. Cehm'den dinledikten sonra şöyle buyurmuştur:

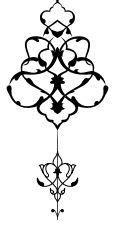
ان لله و انا اليه راجعون لقد نسبتم نبيا من انبياء الله عليه السلام الى التهاون
بصلوته حتى اذا خرج فى اثر الطير ثم بالفاحشة ثم بالقتل⁴⁵⁶

İmam Sadık'ın (a.s) şöyle buyurduğunu nakletmiştir:

Hiç kuşku yok insanların hoşnutluğunu [her zaman] kazanmak mümkün olmaz. Onların dilini de zaptürapt (kontrol) altında tutamayız. Peygamberlerin, rasüllerin ve Allah'ın hüccetlerinin selamette kalamadığı bir şeyden siz nasıl selamette kalacaksınız... Davud aleyhisselama, bir kuşun peşine düştüğü, Uriya'nın karısına baktığı, onu istediği, kocasını (Uriya'nın) -ki ordusunun subaylarından biriydi- öldürülmesi için

⁴⁵⁵ Bkz: *Dürrü'l-Mensur*, Menşur Mektebeti Ayetillahi'l-Mer'âşi, c. 5, s. 300-302, *Camiu'l-Beyan*, c. 23, s. 93, Meybedi, Ebu'l-Fazl Reşiduddin, *Keşfu'l-Esrar*, c. 8, s. 334 ve 335.

⁴⁵⁶ *el-Burhan fi Tefsiri'l-Kur'an*, c. 3 s. 44 hadis2 .

tabutun önüne (cephenin ön safına) gönderdiği ve sonra da karısıyla evlendiği iddiasını yakıştırmadılar mı?!⁴⁵⁷

Bu rivayetleri zikretmekle, rivayet adı altında rivayet tefsirlerine sızmış bir numunenin üzerine bâtil çizgisi çizmiştir.

Bu tefsirin, Şia'nın kapsayıcı rivayet tefsirlerinden bir diğeri olan *Nuru's-Sakaleyn*'e olan üstünlüğü, birincisi, bu tefsirde başta ayet veya ayetler ayetlerin sıra numarasıyla müşahhas ve bariz olarak zikredilmiş, sonra onunla ilgili rivayetlere adet numarasıyla yer verilmiştir. *Nuru's-Sakaleyn* tefsirinde ise böyle değildir. Bir surenin bütün rivayetleri bir-biri ardınca sıralanmıştır ve sadece rivayetlerin muhtevasından her bir ayetle ilgili rivayetler teşhis edilebilir. Bu sebeple bu tefsirde her ayetle ilgili rivayetlerin tespit edilmesi *Nuru's-Sakaleyn* tefsirinden daha kolaydır. İkincisi, *Nuru's-Sakaleyn*'de rivayetler kesiktir. Ama bu tefsirde kesilmemiştir. Siyaka bakmanın rivayetin mana ve maksadını anlamada etkili olduğu yerlerde bu tefsirde rivayetin asli kaynağına dönmek gerekli değildir. *Nuru's-Sakaleyn*'de ise gereklidir. Üçüncüsü, bu tefsirde her yerde, asli kaynakta senedli olan rivayetlerin senedi zikredilmiş, ama *Nuru's-Sakaleyn* tefsirinde birçok yerde rivayetlerin senedi çıkartılmıştır. Sonuç itibarıyla bu tefsirdeki rivayetlerin senedini tahkik için asli kaynağa dönmek gerekli değildir, ama *Nuru's-Sakaleyn* tefsirinde gereklidir. Dördüncüsü, bu tefsirde, *Nuru's-Sakaleyn*'de hiçbir rivayetin yer almadığı otuz civarında kitaptan rivayet nakledilmiştir.⁴⁵⁸ Bununla birlikte aşağıda değineceğimiz bazı eksiklikleri de vardır.

⁴⁵⁷ A.g.e., c. 4, s. 45, satır 16.

⁴⁵⁸ Bu otuz kitap şunlardır: 1. *Besairu'd-Derecat*, Saad b. Abdullah Kummi, 2. *Kitabu'l-Gaybe*, Nu'mani, 3. *el-Emali*, Müfid, 4. *el-İhtisas*, Müfid'e ait, 5 ve 6. *el-Zühud* ve *el-Temhis* kitabı, Hüseyin Ehvazi, 7. *Kitabu Süleym b. Kays Hilali*, 8. *Kitabu İbn Şazan (el-Fedail)*, 9. *Kitabu Ali b. Cafer*, 10 ve 11. Saduk'un *Beşaretü's-Şia* ve *Sıfatü's-Şia'sı*, 12. Şeyh Tusi'nin *Mecalis'i* (Emali), 13 ve 14. Seyyid Rıza'nın *Hasais* ve *Menakıbı*, 15. *Tefsiru Nehci'l-Beyan*, Şeybani, 16. *Kitab-ı İbn Mahyar* (ma enzele mine'l-Kur'an fi Ehli'l-Beyt, aleyhisselam), 17. *el-Taraif*, Seyyid b. Tavus, 18. *Tuhfetu'l-Ebrar*, Seyyid Hüseyin Necefi, 19. *Kamilu'z-Ziyaret*, 20. *Tefsir-i Mensub be İmam Hasan Askeri*, aleyhisselam, 21. *Te'vilu'l-Ayatü'l-Bahire*, Şerefuddin Necefi, 22. *Minhacu'l-Hak ve'l-Yakin*, Veli b. Nimetullah Hüseyini, 23. *Camiu'l-Ahbar*, 24. *Tuhfetu'l-İhvan*, 25. *Memua-i Veram* kitabı (Nühzetü'n-Nazır), 26. *Kitab-ı İbrahim b. Ömer Evsi*, 27. *Kitab-ı Şeyh Recceb Bursi (Meşariku'l-Envar)*, 28 ve 29. Zemaşşeri'nin *Rebiu'l-Ebrar* ve *Keşşafı*, 30. *Kitab-ı Muvaffak b. Ahmed*. (Bkz: *el-Burhan fi Tefsiri'l-Kur'an*, c. 1, s. 30 ve 31)

Eksiklikler

1. Bu tefsirin birçok kaynağı, hem müelliflerine istinadları apaçık ve kesin, hem de müelliflerinin güvenilirlik ve azameti malum ve ittifak konusu olan Şia'nın *Kafi*, *Tehzib*, *İstibsar*, *Men La Yahduru'l-Fakih*, *Hisal*, *Uyun*, *Meani'l-Ahbar*, *Kamilu'z-Ziyarat* ve diğer muteber rivayet kitaplarından. Fakat kaynaklarının bir kısmı *Kafi* kadar muteber ve gerekli değildir. Mesela *Camiu'l-Ahbar* kitabının müellifi tanınmamaktadır.⁴⁵⁹ *El-İhtisas* kitabının Şeyh Müfid'e ait olup olmadığı tartışma konusudur.⁴⁶⁰ İmam Sadık'a (a.s) nispet edilen *Misbahu's-Şeria't*'taki⁴⁶¹ ve İmam Rıza'ya (a.s) nispet edilen *Sahifetu'r-Rıza'daki*⁴⁶² rivayetlerin itibarı incelemeye açıktır. İmam Hasan Askeri'ye (a.s) nispet edilen tefsirin senedi kuşkulu ve çok ihtilaflıdır.⁴⁶³ Bu tefsirin kaynaklarından bir diğeri, Şeyh Recep Bursi'nin kitabı (*Meşariku'l-Envar*) hakkında Şeyh Hürri Amuli şöyle demiştir: “و فی کتابه افراط و ربما نسب الى الغلو”⁴⁶⁴ Allame Meclisi (r.h) onun hakkında şöyle söylemiştir:

لا اعتماد على ما تفرد به لاشتماله على ما يوهم الخط و الخلط و الارتفاع⁴⁶⁵

Müellif, tefsirin bir yerinde bu kaynakların zayıflığına işaret etmeksizin onlardan rivayet etmiş ve hatta kimi konularda rivayeti, Masum İmam'a (a.s) isnadının apaçık ve kesin olduğu izlenimi uyandıracak

⁴⁵⁹ Şeyh Ağa Bozorg Tehrani, *el-Zeria'da* (c. 5, s. 33, madde 151) bu kitabın müellifi hakkında şöyle demiştir:

”المشهور انتسابه الى الشيخ الصدوق لكنه مما لا اصل له اصلا و قد اختلفت اقوال الاصحاب في تعيين مؤلفه. نعم هو غير الصدوق جزما كما ذكره شيخنا في «نفس الرحمان» ثم فصله في خاتمة المستدرک ص 366 و انهى اطراف التردد في المؤلف الى سبعة“

Allame Meclisi *Biharu'l-Envar'da* (c. 1, s. 13) şöyle buyurmuştur:

”اخطا من نسبة الى الصدوق بل يروى عن الصدوق بخمس وسائط و قد يظن كونه تأليف مؤلف مكارم الاخلاق و يحتمل كونه لعلی بن سعد الخياط... و يظهر من بعض مواضع الكتاب ان اسم مؤلف محمد بن محمد الشعیری“

⁴⁶⁰ Bkz: *el-Zeria*, c. 1, s. 358, madde 1890.

⁴⁶¹ Bkz: A.g.e., c. 21, s. 110, madde 4168.

⁴⁶² Bkz: A.g.e., c. 15, s. 17, madde 92.

⁴⁶³ Bkz: Aynı kitap, s. 80-97.

⁴⁶⁴ Kummi, Abbas, *Hediyetu'l-Ehbab*, s. 138.

⁴⁶⁵ *Biharu'l-Envar*, c. 1, s. 10, *el-Zeria*, c. 21, s. 34, madde 3826.

bir ifadeyle nakletmiştir. Bunun örneği, Hazret'e nispet edilen tefsirden “قال الامام العسكري عليه السلام” veya “قال الامام ابو محمد العسكري عليه السلام” ve benzeri tabirle nakletmiş olmasıdır.⁴⁶⁶

Şekil açısından da çoğu rivayetlerde rivayetlerin kaynağını zikretmemiş ve hadisin senedinin başında onun müellifini belirtmekle yetinmiştir. Bu metod, bu kitapta çok sayıda teliflerinden rivayet edilmiş müellifler konusunda⁴⁶⁷ hadisin kaynaklarına ulaşmayı güçleştirmiştir. Örnek

⁴⁶⁶ Bkz: el-Burhan fi Tefsiri'l-Kur'an, c. 1, s. 52, hadis 40, s. 56, hadis 11, s. 58, hadis 2, s. 59, hadis 1, s. 61, hadis 1. Hatırlatmak gerekir ki bazıları, bu tefsirin kaynaklarından olan *Tefsir-i Kummi*'yi ve Tabersi'nin *el-İhticac*'ını da muteber olmayan kitaplar arasında saymıştır. (Bkz: *el-Tefsir ve'l-Müfessirun fi Sevbihî'l-Kaşib*, c. 2, s. 331) Fakat bu yanlıştır. Çünkü *el-İhticac* müellifi Ahmed b. Ali b. Ebi Talib Tabersi'nin Şia'nın ünlü ve güvenilir âlimi olduğu konusunda Şii âlimler nezdinde hiçbir tereddüt ve ihtilaf yoktur. Meşhur kitabiyatçı Şeyh Ağa Bozorg Tehrani bu kitabı tanıtırken şöyle buyurmuştur: “الاحتجاج على اهل اللجاج” kitabı, 588 'de vefat etmiş Reşiduddin Muhammed b. Ali b. Şehraşub Serevi'nin üstadı Şeyh Ebu Mansur Ahmed b. Ali b. Ebi Talib Tabersi'nin telifidir.” Kitap hakkında başka hiçbir ihtimal veya görüşü dile getirmemiştir. Bilakis onun özelliklerini zikrettikten sonra sözünün sonunda şöyle buyurmuştur: “O halde bu kitap, Allame Meclisi, Muhaddis Hürri ve benzeri büyük ulemanın itimat ettiği muteber kitaplardandır. Kitap İran'da 1889, 1921 ve 1975 yıllarında tekrar basılmıştır.” (*el-Zeria*, c. 1, s. 281 ve 282, madde 1472).

Elbette ki kitabın çoğu rivayeti mürseldir. Fakat rivayetlerin irsalî kitabın aslının muteber olup olmamasının dışında bir şeydir. Nitekim bizzat müellif kitabın mukaddimesinde şöyle buyurmuştur: “*İhticac*'ta yer verdiğim rivayetlerin ekseriyeti, üzerlerinde icma bulunması veya akli delile muvafık olması ya da muhalif ve muvafık (Sünni ve Şii) siretlerde ve kitaplarda meşhur olmaları nedeniyle onların senedlerini zikretmeyeceğim. Ebu Muhammed Hasan Askeri'den (aleyhisselam) rivayet ettiğim [tefsir] bunun dışındadır. Çünkü her ne kadar bu kitap da sözkonusu özellikleri taşıyorsa bile, şöhreti ondan başka bir seviyede olmadığından, senedine, naklettiğim ilk rivayette yer verdim. (Tabersi, Ahmed, *el-İhticac*, s. 4) Kısacası bu kitabın ve müellifinin itibarı konusunda şüphe ve ihtilaf yoktur. Ama *Tefsir-i Kummi*'ye gelince; onun Ali b. İbrahim'e isnadında şüphe ve tartışma bulunsa da, kitabı inceleyen sunacağımız tahkikte bu şüphe bertaraf edilip isnadı güçlendirildiğinde bu tefsirin, bazılarının tasavvur ettiği gibi Abbas b. Muhammed'in telifi olmadığı ortaya çıkmış olacaktır. Dolayısıyla onun güvenilir olduğu ispatlanamadığı için bu kitabın muteber olup olmadığına tereddüt bulunduğu iddiası geçersizleşecektir. Seyyid b. Tavus, Feyz Kaşani, Allame Meclisi ve Şeyh Hürri Amuli gibi büyük âlimler ona itimat etmiş ve ondan rivayet nakletmişlerdir. Şeyh Ensari gibi büyük bir fakih de bu tefsirden naklettiği rivayetten “Ali b. İbrahim'in tefsirinde rivayet edilmiş İbn Sinan sahihi” şeklinde bahsetmiştir. (Bkz: Bu kitap, c. 2, *Tefsir-i Kummi* incelemesi)

⁴⁶⁷ Şeyh Müfid'in *İrşad*, *Emali* ve *İhtisas* kitaplarından; İbn Babeveyh'in on kitabından; Şeyh Tusî'nin *Tehzib*, *İstibsar*, *Emali* kitaplarından; Seyyid Rıza'nın *Hasais* ve *Menakıb* kitaplarından; Tabersi'nin *Mecmeu'l-Beyan* ve *Cevami* kitaplarından; Muhammed

olarak, bu tefsirde İbn Babeveyh'in on kitabından () rivayet nakledilmiş⁴⁶⁸ ve kaynağı belirtmek için rivayetin metninde "İbn Babeveyh" denmesiyle yetinilmiştir.⁴⁶⁹

2. Bu tefsir, Şia'nın tefsir rivayetlerinin birçoğunu içermesine rağmen Şia'nın tefsir rivayetlerinin tamamını kapsamamaktadır. Bunun delili, *Nuru's-Sakaleyn* tefsirinde on yedi kitaptan rivayet nakledilmiş⁴⁷⁰ ama bu tefsirde onlardan hiç rivayet yoktur. *Nuru's-Sakaleyn*'de bazı yerlerde bu tefsirde zikredilmemiş rivayetler vardır. Örnek olarak, *Nuru's-Sakaleyn*'de Tevhid suresinde, 44'ü surenin fazileti ve hususiyetleri ve kıraatine dair, 46'sı da bu surenin mana ve tefsiriyle ilgili olmak üzere 90 rivayet biraraya getirilmiştir. Fakat bu tefsirde, bu sureyle irtibatlı olarak zikredilmiş rivayetlerin toplamı 43'tür. 28 rivayet surenin fazilet ve hususiyetleriyle, onbeş rivayet de onun mana ve tefsiriyle ilgilidir.

Hamd suresiyle irtibatlı olarak *Nuru's-Sakaleyn*'de 114 rivayet nakledilmiştir. Bu tefsirde ise 84 rivayet vardır (34 rivayet Fatihatu'l-Kitab'ın ve "بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ" in sevap ve fazileti hakkında, on iki rivayet "بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ" in tefsiriyle ilgili, kırk rivayet de Hamd suresinin diğer ayetlerinin tefsiri hakkındadır).

Yine Furat b. İbrahim'in tefsirinde de bu tefsirde zikredilmemiş rivayetler nakledilmiştir. Örnek olarak, o tefsirde Bakara suresinin 25 ve

b. Yakub Kuleyni'nin *Usûl, Fûru ve Ravza-i Kafi* kitaplarından rivayet nakletmiştir. (Bkz: *el-Burhan fi Tefsiri'l-Kur'an*, c. 1, s. 30)

⁴⁶⁸ Bkz: A.g.e., İkinci sütun.

⁴⁶⁹ Bkz: A.g.e., s. 49, hadis 18, s. 52, hadis 2, s. 53-55, hadisler 3-9, s. 58, hadis 1, s. 60, hadis 2 vs.

⁴⁷⁰ Bu on yedi kitap şunlardır: 1. Saduk'un *İtikadatu'l-İmamiyye*'si (Bkz: Huveyzi, Abd - ali, *Nuru's-Sakaleyn*, c. 3, s. 190 ve c. 4, s. 71), 2. Ali b. Ahmed el-Kufi el-Alevi'nin *Kitabu'l-İstiğase*'si (Bkz: A.g.e., c. 4, s. 169), 3. İmam Sadık'a (aleyhisselam) nispet edilen *el-Ehlilece* kitabı (Bkz: A.g.e., c. 1, s. 14 ve c. 4, s. 195), 4. *Tefsiru's-Sa'lebi* (Bkz: A.g.e., c. 2, s. 157), 5. Ebi Muhannef'in *Maktelu'l-Huseyn*'i (aleyhisselam) (Bkz: A.g.e., c. 2, s. 160), 6. *Telhisu'l-Akval fi Ahvali'r-Rical* (Bkz: A.g.e., c. 4, s. 71), 7. Keşşî'nin *Kitabu'r-Rical*'i (Bkz: A.g.e., c. 4, s. 33), 10. *Tıbbu'l-Eimme* (Bkz: A.g.e., c. 4, s. 128), 11. *Gevali e-Leali* (Bkz: A.g.e., c. 2, s. 97), 12. Şeyh Tusi'nin *Kitabu'l-Gaybe*'si (Bkz: A.g.e., c. 1, s. 80), 13. İbn Tavs'un *Keşfu'l-Mehacce*'si (Bkz: A.g.e., c. 1, s. 378), 14. *Misbah-i Kefami* (Bkz: A.g.e., c. 2, s. 2), 15. *Nehcu'l-Belaga* (Bkz: A.g.e., c. 1, s. 13, 42, 46, 48, 62, 119 ve 2, s. 3 ve 10), 16. *Mehcu'd-Deavat* (A.g.e., c. 1, s. 8), 17. İbn Tavus, *Misbahu'z-Zair* (Bkz: A.g.e., c. 4, s. 421).

26. ayetlerin zeylinde İmam Bakır'dan (a.s) bir rivayet nakledilmiş⁴⁷¹ ama bu tefsirde bu iki rivayetten hiçbirisi bu iki ayetin zeylinde zikredilmemiştir. Bu sebeple, ayetlerle ilgili rivayetlerden haberdar olmak için bu tefsire başvurmakla diğer rivayet tefsirlerine müracaata ve öteki kitaplardaki rivayetleri araştırmaya ihtiyaç kalmayacağı düşünülmemelidir.

3. Bu tefsirin bir diğer eksikliği ayetlerle ilgili rivayetlerin muhteva ve mana bakımından tasnif edilmemesidir. Mesela Hamd suresindeki ayetlerin zeylinde “بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ” den başka muhteva açısından birkaç grup olan kırk rivayet nakledilmiştir: 7, 30, 31, 32 ve 35 numaralı rivayetler gibi bir grup, ayetlerin kıraatının nasıl olacağını beyan etmiştir.⁴⁷² 1 ve 2. rivayetler gibi kimisi de “الْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ” in hakikatini ve önemini beyan etmektedir. 9, 10, 12, 13, 16 ve 17. rivayetler gibi birçoğu da Allah Teala'nın yarattığı âlemlerin vasıfları ve sayısını beyana daırdır. Bu rivayetlerin 3, 4, 21, 22, 23, 25, 34, 38 ve 39 gibi bir bölümü “sırat-ı müstakim” in mana ve karşılığını açıklamaktadır.⁴⁷³ 7, 26, 27, 28, 36, 37 ve 40. rivayetler gibi bir kısmı da “الَّذِينَ أَنْعَمَ عَلَيْهِمْ” ayeti, “الْمَغْضُوبِ عَلَيْهِمْ” ifadesi ve “الضَّالِّينَ” kelimesinin karşılıklarını beyana daırdır.⁴⁷⁴ Her grubun belli sayıdaki rivayetten anlaşıldığı gibi

⁴⁷¹ Bkz: Tefsiri-i Furat el-Kufi, s. 53, hadis 12, s. 54, hadis 13.

⁴⁷² Yedinci rivayet “صِرَاطَ الَّذِينَ أَنْعَمَ عَلَيْهِمْ ... وَلَا الضَّالِّينَ” in kıraatını beyan etmektedir. 30, 31 ve 32. rivayetler “مَالِكِ يَوْمَ الدِّينِ” in kıraatını beyan etmektedir. 35 numaralı rivayet “اهْدِنَا الصِّرَاطَ الْمُسْتَقِيمَ” in kıraatı hakkındadır.

⁴⁷³ “الصِّرَاطَ الْمُسْتَقِيمَ” ayetiyle irtibatlı 3, 4, 22 ve 34 numaralı rivayetler Emirülmüminin'e (aleyhissalam) uygulanmış; 21. rivayette “sırat”, dünyada sırat ve ahirette sırat olarak ikiye ayrılmış ve dünyada sırat, itaatın farz olduğu İmam'la tefsir edilmiştir. 23. rivayette “الصِّرَاطَ الْمُسْتَقِيمَ” dünyada sırat ve ahirette sırat olarak ikiye ayrılmış ve dünyada sırata, aşırılık ve eksiklik arasında bulunanlar manası verilmiştir. 25. rivayette “الصِّرَاطَ الْمُسْتَقِيمَ” cümlesi “نحن الصراط المستقيم” ifadesiyle bütün İmamlar olarak tevîl edilmiştir. 38. rivayet Muhammed ve Ehl-i Beyt'ine muhabbet, 39 numaralı rivayet de bu büyük şahsiyetlerin sıratı olarak tefsir edilmiştir.

⁴⁷⁴ Yedinci rivayet “الْمَغْضُوبِ عَلَيْهِمْ” nasibilere, “الضَّالِّينَ” ise Yahudilere ve Hristiyanlara uygulanmıştır. 27. rivayette “الَّذِينَ أَنْعَمَ عَلَيْهِمْ” İmam Ali'nin (aleyhissalam) Şiisi olarak tefsir edilmiştir. 28. rivayette Kur'an'dan bir ayete istinaden peygamberler,

4. Bu tefsirin zayıf ve itimat edilemez rivayetlerle karışık olması, ne-bilerin⁴⁷⁵ ve vasilerin⁴⁷⁶ ismeti ve yüksek makamıyla bağdaşmayan rivayetler içermesi, şaz kıraatlara⁴⁷⁷, tilavetin neshine⁴⁷⁸ ve bir tür tahrife (ayetin az olması⁴⁷⁹ veya harf ve kelimelerin değişmesi⁴⁸⁰) delalet etmesi ve -çoğu rivayet tefsirlerinin ortak eksikliği olarak- hiçbir izaha yer vermeksizin anlaşılması güç olan rivayetlerin nakli⁴⁸¹ bu tefsirin diğer eksiklikleri arasındadır.⁴⁸²

Nuru's-Sakaleyn Tefsiri

Bu tefsir de, müellifinin, ayetler hakkındaki rivayetleri Şia'nın 43 muhtelif (rivayet, tefsir, tarih, rical ve kelam) kitabından⁴⁸³ biraraya ge-

sâdıklar, şehitler ve salihler olarak tefsir edilmiştir. 36. rivayette “الْمَغْضُوبِ عَلَيْهِمْ” ve “الضَّالِّينَ” topluca Yahudiler ve Hristiyanlar olarak; 37. rivayette “الْمَغْضُوبِ عَلَيْهِمْ” filan, filan ve filan kişi, “الضَّالِّينَ” ise İmam'ı tanımayan kuşkucular olarak tevîl edilmiştir. Kırkinci rivayette de “الَّذِينَ أَنْعَمْتَ عَلَيْهِمْ” sâdıklar, şehidler ve salihler, “الْمَغْضُوبِ عَلَيْهِمْ” Yahudiler ve “الضَّالِّينَ” de Hristiyanlar olarak tefsir edilmiştir. Sonunda Allah'a kafir olan herkes “الْمَغْضُوبِ عَلَيْهِمْ” ve “الضَّالِّينَ” içinde sayılmıştır.

⁴⁷⁵ Bkz: *el-Burhan fi Tefsiri'l-Kur'an*, c. 2, s. 276, Yusuf suresi 110. ayetin zeyli, hadisler 1 ve 3; c. 4, s. 43 ve 44, Sad suresi 20. ayetin zeyli, hadis 2; c., s. 252, hadis 39; s. 246, hadis 5.

⁴⁷⁶ Bkz: A.g.e., c. 1, s. 70, Bakara 26 ve 27. ayetlerin zeyli, hadis 1.

⁴⁷⁷ Bkz: A.g.e., c. 1, s. 47, hadis 7.

⁴⁷⁸ Bkz: A.g.e., c. 1, s. 140, Bakara 106 ve 107. ayetlerin zeyli, hadis 1.

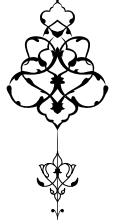
⁴⁷⁹ Bkz: A.g.e., c. 1, s. 140, Bakara 107. ayetin zeyli, hadis 4.

⁴⁸⁰ Bkz: A.g.e., hadis 3, c. 3, s. 177, Furkan suresi 74. ayetin zeyli, hadis 1.

⁴⁸¹ Bkz: A.g.e., c. 1, s. 47, hadis 4 ve s. 53, Bakara suresi 2. ayetin zeyli, hadis 1.

⁴⁸² Şu farkla ki, bu tefsirde, Peygamber'in Ehl-i Beyt'inden ulaşmış rivayetleri içermesi ve kapsayıcı olması nedeniyle bahsi geçen rivayetleri reddeden veya izah eden rivayetler de zikredilmiştir. Bkz: A.g.e., c. 1, s. 70 ve 71, Bakara suresi 26 ve 27. ayetlerin zeyli; c. 2, s. 276, Yusuf suresi 110. ayetin zeyli, hadis 2; c. 3, s. 177, Furkan suresi 74. ayetin zeyli, hadisler 2 ve 5; c. 4, s. 44 ve 45, Sad suresi 24. ayetin zeyli, hadis 2.

⁴⁸³ Saduk'un *İtikadat*'ı, Şeyh Tusî'nin *Emali*'si, Müfid'in *İrşad*'ı, Tabersi'nin *İhticac*'ı, *el-İstiğase* (Ali b. Ahmed el-Kufi el-Alevî), *el-Ehlilece* (İmam Sadık, aleyhisselama nispet edilen), *Besairu'd-Derecat*, *Tefsir-i Ayyaşi*, *Tefsir-i Kummi*, *Tefsir-i Sa'lebi*, *Tehzibu'l-Ahkam*, Saduk'un *Tevhid*'i, *Telhisu'l-Akval fi Ahvali'r-Rical* (Muhammed b. Ali b. İbrahim Hüseyini Esterabadi), *Cevamiu'l-Cami*, *el-Haraic*, Saduk'un *Hisal*'i, *Ravdatu'l-Vaizin*, *Sa'du's-Saud*, *Sahife-i Seccadiye*, *Sahifetu'r-Rıza* (aleyhisselam), *Tıbbu'l-Eimme*, *İlelu's-Şerayi*, *Uyunu'l-Ahbari'r-Rıza* (aleyhisselam), *Gevali el-Leali*, Şeyh Tusî'nin *Gaybeti*, *Kurbu'l-İsnad*, *Kemaluddin*, *Kafi*, *Keşfu'l-Mehacce*, *Keşşî'nin Kitabu'r-Rical*, *Misbah-i*

tirmiş, her surede bütün ayetler için rivayet nakletmemişse de Kur'an'ın tüm surelerini kapsayan Şii rivayet tefsirlerinden ve tefsir mecmualarından bir diğeridir.

Toplam 13.416 hadis içeren⁴⁸⁴ bu tefsir bir kez dört cilt, bir kez de hicri 1384 senesinde beş cilt⁴⁸⁵ olarak basılmış, hicri 1412 yılında baskısı yenilenen bu beş ciltlik takım bu araştırmada istifadeye esas alınmıştır.

Müellif

Bu kitabın müellifi, hiç tereddütsüz ve ihtilaf olmaksızın Abd Ali b. Cuma Arusi⁴⁸⁶ Huveyzi⁴⁸⁷ Şirazi'dir (vefatı hicri 1112).

Meşhur kitabiyatçı Şeyh Ağa Bozorg Tehrani (r.h), bu kitabı kesin ve emin olarak ona nispet etmiş ve bu konuda hiçbir şüphe ve ihtilafı zikretmemiş; onu, Hürri Amulî'nin çağdaşı, Şeyh Behaî'den rivayet etmiş Molla Ali Taki'den rivayet eden kişi, muhaddis Cezairî'nin üstadı ve Abd Ali b. Nasır Huveyzi'den sonra isim olarak tanıtmıştır.⁴⁸⁸

Kefami, Meani'l-Ahbar, Misbahu's-Şeria, Men La Yahduru'l-Fakih, İbn Şehraşub'un Menakıbı, Maktelu'l-Huseyn (aleyhisselam), Mehasin-i Berki, Mehcu'd-Deavat, Misbahu'z-Zair ve Nehcu'l-Belaga. Bazen bu kitapta bazı tefsirlerden nakledilmiş bir rivayet o tefsirde söz konusu ayetin zeylinde bulunamayabilir, ama bu durumda o rivayetin, alındığı kaynağa olmadığı düşünülmemelidir. Çünkü müellif kitabın mukaddimesinde şöyle buyurmuştur:

”و اذا رأى الناظر فى هذا الكتاب نقلا عن تفسير على بن ابراهيم او مجمع البيان و لم يره فى مثل موضع يقتله اليه منهما فليعلم انى يقتله من غير ذلك الموضع لانهما قدس الله سرهما كثيرا ما ينقلان الحديث مشتملا على الاشارة الى عدة آيات عند احديهما و يخايان منه و من بعضه ما عداها و ربما رأيت بعض الاخبار فى موضع رأيت ذكره فى غيره انسب بالمقام و اطبق لظاهر الكلام“

(*Nuru's-Sakaleyn*, c. 1, s. 2 ve 3)

⁴⁸⁴ Elbette ki hadislerin tamamı tefsirle ilgili değildir. Mesela Lokman suresinde Lokman'ın hikmetli sözlerini naklettikten sonra Allah Rasûlü'nün (sallallahu aleyhi ve alihi) ve Emirulmüminin'in (aleyhisselam) sözlerini nakletmeye koyulur. (*Nuru's-Sakaleyn*, c. 4, s. 208-212, hadisler 77 ve 78)

⁴⁸⁵ Bkz: *el-Zeria*, c. 24, s. 365.

⁴⁸⁶ Arus, Medine'de bir mevkinin adıdır. (*Münteha'l-Ereb*, c. 2, s. 815)

⁴⁸⁷ Huveyze, Huzistan'da bir kasabanın veya şehrin ya da Basra'nın civarında büyük bir köyün adıdır. (*Münteha'l-Ereb*, c. 1, s. 287)

⁴⁸⁸ *El-Zeria*, c. 24, s. 365.

Onun çağdaşı olan Şeyh Hürri Amuli (r.h), onu âlim, fazıl, fakih, muhaddis, sika, muttaki, şair, edip, ilim ve fenleri kuşatan kişi olarak tarif etmiş ve şöyle buyurmuştur: “*Nuru’s-Sakaleyn* onun Kur’an tefsiri hakkında dört cilt olarak telif edilmiş kitabıdır. Kitapta güzel bir iş yapmıştır. Peygamber ve İmamların (a.s) ayetlerin tefsirine ilişkin hadislerini birçok hadis kitabından nakletmiş, onların dışında da nakil yapmamıştır. Kitabı onun el yazısıyla gördüm ve bir kopyasını ondan istedim.”⁴⁸⁹

Tefsir Ekolü

Müellifin, Kur’an’ı nasıl tefsir etmek gerektiği hakkında sarıh bir nazariyesi gösterilmiş değildir. Bu kitapta, ayetlerle ilgili ve tefsire ilişkin rivayetlerin nakliyle yetinmiş olması ve çok az yer dışında kendisinden⁴⁹⁰ veya masum olmayan müfessirlerden⁴⁹¹ mesele aktarmamasından tefsir ekolünün mutlak rivayet olduğu sonucuna varılmıştır. Bu sebeple, mutlak rivayet ekolüne taraftar olan Şeyh Hürri Amuli, onun bu tefsirdeki metod ve çalışmasını övmüştür.⁴⁹²

Fakat doğrusu şudur ki bu metod, onun tefsir ekolünün mutlak rivayet mektebi olduğuna delalet etmez. Çünkü aynı zamanda ayetlerin mana ve maksadını anlamada uygun ilmi çaba ve içtihadı caiz görüyor da olabilir. Bu mecmuada, ayetlerle ilgili ilimde derinleşmiş olanlardan dağınık biçimde aktarılmış birtakım rivayetleri, Kur’an tefsirinde rivayetlerden yardım almayı kolaylaştırmak üzere toplamak istemiştir.

Onun bu tefsirdeki metod ve çalışmasından çıkarılabilecek olan şey, Kur’an tefsirinde rivayetlerin etkili role sahip olduğuna inanması ve ayetlerin mana ve maksadını anlamak için onlardan yardım almayı gerekli görmesidir. Tefsir ekolleri içtihadî olan müfessirlerin genelinin kabul ettiği işte bu görüştür.

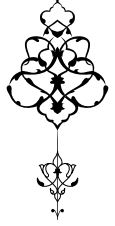
Hepsi bir yana, bu kitabın başındaki kısa sunuşundan anlaşılan odur ki, onun tefsir ekolü içtihadî rivayet tefsiridir. Sunuşta ifade edilen şudur: “Allah’ın kitabına hizmet edenlerin Kur’an tefsirinde muhtelif usüller

⁴⁸⁹ Hürri Amuli, Muhammed b. Hasan, *Emelu’l-Amal*, c. 2, s. 154, madde 449.

⁴⁹⁰ Bkz: *Nuru’s-Sakaleyn*, c. 4, s. 3.

⁴⁹¹ Bkz: *Nuru’s-Sakaleyn*, c. 2, s. 405-407.

⁴⁹² Bkz: *Emelu’l-Amal*, c. 2, s. 154, madde 449.

takip ettiklerini gördüm. Kimisi Arapça olduğunu ve lafızların manalarını zikretmekle veya nahiv terkipleri ya da sarf meselelerinden sonuç çıkarmakla kifayet ediyordu. Kimisi de kelime bilgisinden ve lafızların türemesinden çokça bahsediyordu. Bazısı ise çok sayıda ilmi ve fenni biraraya getiriyordu. Bense bazı ayetlerin zâhirini ortaya koyan ve bir kısım tevilin esrarını keşfeden Ehl-i Zikr'in (Peygamber ve Masum İmamlar) rivayetlerinden bir bölümünü Kur'an ayetlerine eklemeye alaka gösterdim. Zâhirleri hak taifenin icmasına muhalif olan rivayetleri naklederek itikat ve amel beyanını kasdetmedim. Nasıl ve kimden nakledildiğinin bilinmesi ve icmaya muhalefetin dışına çıkaracak uygun izahın bulunabilmesi için onları sadece aktardım. Bununla birlikte o rivayeti naklettığım her yerde, rivayetlerin maksadını ortaya çıkarmak için istinat edilebilecek karıştına da yer verdim.”⁴⁹³

Bu sunuşta diğer müfessirlerin yaptığını hatalı bulmadığı, bilakis onların yaptığını, rivayetleri toplamak olan kendi tefsir ve çalışmasının bir boyutu, ayetlerin zâhirini ve tevilin sırlarını aydınlatmak ve tefsir etmek için bir diğer adım gördüğü, görenin uygun izahı bulabilmesi için icmaya aykırı rivayetleri de aktardığı ve bunun bir tür içtihad olduğu dikkate alındığında onun genel anlamda içtihadı yanlış bulmadığı ve mutlak rivayet ekolüne taraftar olmadığı anlaşılmaktadır. Bu sebeple onun tefsir ekolü mutlak rivayet kabul edilemez. Aksine tefsir ekolünün içtihadı rivayet tefsir ekolü olması uzak ihtimal değildir. Fakat bu mektebe uygun bir tefsir telif etmeyi başaramamıştır.

Tefsirin Muhtevası

Bu kitapta, içeriğine değindiğimiz kısa mukaddime, bazı müfessirlerin çok az konudaki sözleri⁴⁹⁴ ve sayısı hayli düşük hadislerin izahı⁴⁹⁵ haricinde Masumlardan (a.s) ulaşmış rivayetler dışında bir şey zikredilmemiştir.

Her surenin başında Mekki mi, Medeni mi olduğuna işaret edilmeksizin o surenin fazilet ve hususiyetleri hakkındaki hadisleri aktarmış, daha sonra da ayetin manasını anlamada bir şekilde etkisi olan veya

⁴⁹³ Bkz: *Nuru's-Sakaleyn*, c. 1, s. 2.

⁴⁹⁴ Bkz: *Nuru's-Sakaleyn*, c. 2, s. 405-407.

⁴⁹⁵ Bkz: *A.g.e.*, c. 4, s. 3.

metinlerinde ayete istinat görülen ya da bir başka şekilde ayetle irtibatlı hadisleri nakletmiştir. Mesela Hamd suresinin tefsirinde, yedi veya yetmiş kere okunduğunda ağrıyı dindirdiği, hastalığı iyileştirdiği gibi onu kıraat etmenin etkilerini beyan eden beş hadis⁴⁹⁶, içinde ism-i azamın sayıldığı⁴⁹⁷, nazil olurken iblisin inlediği⁴⁹⁸, Allah'ın arşından bir hazine olduğu⁴⁹⁹, Allah ve kul arasında paylaşıldığı⁵⁰⁰ gibi çeşitli konularda beş hadis, “بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ”in fazileti hakkında kırk beş hadis ve geriye kalan ayetler hakkında elli dokuz hadis zikretmiştir.

Bazı ayetler konusunda herhangi bir hadise yer verilmemesi veya bir hadis bulamamış olması nedeniyle o ayetleri hadis zikretmeden geçmiştir. Mesela Bakara suresinde, surenin fazileti hakkında üç hadis, ayetin nüzulü hakkında altı hadis, ikinci ve üçüncü ayet hakkında da üç hadis naklettikten sonra dördüncü ve beşinci ayeti hadis nakletmeden geçerek altıncı ayet hakkında iki hadise yer vermiştir.

Aktardığı hadislerin içerikleri muhtelifdir. Örnek vermek gerekirse, kimi rivayetler yalnızca ayetlerin sayısını beyan hakkındadır: İmam Sadık'tan (a.s) nakledilmiş “الْحَمْدُ سَبْعَ آيَاتٍ”⁵⁰¹ hadisi gibi. Kimisi de genel bir başlığın çeşitli kaynaklarını beyana dairdir: “الَّذِينَ يُؤْمِنُونَ بِالْغَيْبِ” ayetindeki “gayb”ın bir hadiste gönderme, yayma, vaat ve ikazla⁵⁰², başka bir hadiste ise İmam-ı Asr Hz. Mehdi'nin (af) varlığı ile⁵⁰³, “وَاعْتَصِمُوا بِحَبْلِ اللَّهِ جَمِيعًا”⁵⁰⁴ ayetindeki “Allah'ın ipi”nin bir hadiste Hz. Emirulmüminin'in (a.s) mukaddes varlığıyla⁵⁰⁵, başka bir hadiste ise Âl-i Muhammed (a.s) ile⁵⁰⁶ tefsir edilmesi gibi. Kimi rivayetler de ayetle alakalı manayı beyan eder: “يَا أَيُّهَا الرُّسُولُ بَلِّغْ مَا أُنْزِلَ إِلَيْكَ مِنْ رَبِّكَ” ayetiyle ilgili olarak;

⁴⁹⁶ A.g.e., c. 1, s. 3 ve 4, hadisler 1, 4, 6, 7 ve 8.

⁴⁹⁷ A.g.e., s. 3, hadis 2.

⁴⁹⁸ A.g.e., s. 4, hadis 3.

⁴⁹⁹ A.g.e., s. 4, hadis 5.

⁵⁰⁰ A.g.e., s. 4, hadis 9.

⁵⁰¹ A.g.e., s. 9, hadis 36, bu tür hadislerin bir başka örneği için bkz: c. 1, s. 313, hadisler 20 ve 21

⁵⁰² A.g.e., s. 31, hadis 10.

⁵⁰³ A.g.e., s. 31, hadisler 11 ve 12.

⁵⁰⁴ Âl-i İmran 103

⁵⁰⁵ *Nuru's-Sakaleyn*, c. 1, s. 377, hadis 303.

⁵⁰⁶ A.g.e., s. 377, hadisler 304 ve 305.

“يعنى فى ولايتك يا على”⁵⁰⁷ buyurulması gibi. Bazı rivayetler Kur’an-ı Kerim’deki bir kelimenin muhtelif anlamları ve kullanımlarını beyan içindir: Allah’ın kitabında küfrün kullanımını beş şekilde tarif eden rivayet⁵⁰⁸ gibi. Bazı rivayetler de Kur’an’daki kelimenin türevlerini beyana daırdır: “الله” lafzının “اله”tan türediğine işaret eden hadis⁵⁰⁹ gibi. Kimi rivayetler ise bir kelimenin mana ve maksadını beyan hakkındadır: “الله”¹ “استولى على ما دق و جل” (İster küçük, ister büyük olsun herşey üzerinde hakimiyeti bulunan) manası veren rivayet⁵¹⁰ gibi. Aktarılması zaruri olmayan başka içerikler de vardır.⁵¹¹

Değerlendirme

Bu kitap, onun aracılığıyla birçok tefsir rivayetine ulaşılabilecek ve kapsayıcılık bakımından tahkik ehlinin daima dikkate aldığı değerli bir tefsir kaynağıdır. Büyük bir müfessir olan Allame Tabatabai bu kitabı tefsirde en iyi rivayet mecmuası kabul etmiştir ve müellifinin, dağınık tefsir haberlerini ve ayetlerin tefsirine dair Ehl-i Bey’ten nakledilmiş tüm rivayetleri çok azı dışında biraraya topladığı, hadisleri kayıt altına alma ve sıraya koymada ve onların kaynak ve köklerine işaret etmede çok iyi iş çıkardığı değerli bir kitap olduğunu vurgulamıştır.⁵¹²

Bu kitap her ne kadar Şia’nın kapsayıcı tek rivayet tefsiri değilse de diğer rivayet tefsirleri bu iktaba olan ihtiyacı ortadan kaldırmamaktadır. Çünkü *Tefsir-i Ayyaşi*, *Tefsir-i Furat Kufi* vs. gibi bazı tefsirler kapsayıcı değildirler. *Burhan* tefsiri gibi kimisi kapsayıcı olsa bile, birincisi, bu tefsirde, *Burhan* tefsirinde rivayet nakledilmemiş *Nehcu’l-Belaga*, *Gevali el-Leali*, *el-Harayic ve’l-Ceraih*, *Sa’du’s-Saud*, *el-Ehlilece* vs. gibi gibi onyedi kaynaktan rivayet nakledilmiştir.⁵¹³

⁵⁰⁷ *Nuru’s-Sakaleyn*, c. 1, s. 654, hadis 296.

⁵⁰⁸ A.g.e., s. 32, hadis 14. Gerçi bu hadis kesilmiştir ve beş şekli bulunduğunu zikretti - ten sonra sadece bir şekli beyan etmiştir.

⁵⁰⁹ A.g.e., s. 11, hadis 44.

⁵¹⁰ A.g.e., s. 12, c. 48, yine bkz: s. 406, hadis 419.

⁵¹¹ Ayete istinadla hükümlerin beyan edilmesi gibi (bkz: c. 1, s. 593, hadis 47) “Bismillahirrahmanirrahim’in yazılış tarzı” (bkz: c. 1, s. 7, hadis 17), “Bismillahirrahmanirrahim’i terketmenin nehı” (bkz: c. 1, s. 6, hadis 15).

⁵¹² *Nuru’s-Sakaleyn*, c. 1, kitabın başı, s. b ve c.

⁵¹³ Bkz: 1. Saduk’un *İtikadatu’l-İmamiyye*’si (Bkz: Huveyzi, Abduali, *Nuru’s-Sakaleyn*, c. 3, s. 190 ve c. 4, s. 71), 2. Ali b. Ahmed el-Kufi el-Alevi’nin *Kitabu’l-İstigase*’si (Bkz:

İkincisi, bazı sure ve ayetlerin zeylinde bu kitapta zikredilmiş hadislerin sayısı *Burhan* tefsirindekinden fazladır. Misal vermek gerekirse, İhlas suresi üzerine *Nuru's-Sakaleyn*'de 90 hadis nakledilmiş, ama *Burhan*'da 43 hadise yer verilmiştir.

Üçüncüsü, bu kitapta hadis nakledilirken hadisin kaynağının adı zikredilmiş, *Burhan* tefsirindeki gibi müellifinin adı zikredilmekle yetinilmemiştir. Bu nedenle, bu kitap yoluyla rivayetlerin kaynaklarına ulaşmak, *Burhan* tefsirinden daha kolaydır.

Bu tefsirde de diğer rivayet tefsirlerinde olduğu gibi, zâhirleri kabul edilemez olan rivayetler görülmektedir; mesela peygamberlerin ismetiyle⁵¹⁴ ve Hidayet İmamlarının (a.s) makamıyla⁵¹⁵ bağdaşmayan, yahut Kur'an'daki bazı kelimelerin bir tür tahrif edildiği ve değiştirildiğine delalet eden⁵¹⁶ rivayetler gibi. Fakat müellifin kitabın girişinde belirttiği, hak taifenin icmasına aykırı olan rivayetleri itikad veya amel beyan ederken açıklamadığına⁵¹⁷ dair ifadesinden anlaşılan odur ki, müellif bu rivayetlere itimat etmemiş ve bunları yalnızca ehl-i nazarın mütalaasına sunmak ve onlara uygun cevabı bulmak için zikretmiştir.

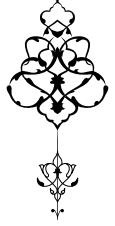
A.g.e., c. 4, s. 169), 3. İmam Sadık'a (aleyhisselam) nispet edilen *el-Ehlilece* kitabı (Bkz: A.g.e., c. 1, s. 14 ve c. 4, s. 195), 4. *Tefsiru's-Sa'lebi* (Bkz: A.g.e., c. 2, s. 157), 5. Ebi Muhamne'nin *Maktelu'l-Huseyn*'i (aleyhisselam) (Bkz: A.g.e., c. 2, s. 160), 6. *Telhisu'l-Akval fi Ahvali'r-Rical* (Bkz: A.g.e., c. 4, s. 71), 7. Keşî'nin *Kitabu'r-Rical*'i (Bkz: A.g.e., c. 4, s. 33), 10. *Tibbu'l-Eimme* (Bkz: A.g.e., c. 4, s. 128), 11. *Gevali e-Leali* (Bkz: A.g.e., c. 2, s. 97), 12. Şeyh Tusi'nin *Kitabu'l-Gaybe*'si (Bkz: A.g.e., c. 1, s. 80), 13. İbn Tavus'un *Keşfu'l-Mehacce*'si (Bkz: A.g.e., c. 1, s. 378), 14. *Misbah-i Kefami* (Bkz: A.g.e., c. 2, s. 2), 15. *Nehcu'l-Belaga* (Bkz: A.g.e., c. 1, s. 13, 42, 46, 48, 62, 119 ve 2, s. 3 ve 10), 16. *Mehcu'd-Deavat* (A.g.e., c. 1, s. 8), 17. İbn Tavus, *Misbahu'z-Zair* (Bkz: A.g.e., c. 4, s. 421).

⁵¹⁴ Bkz: *Nuru's-Sakaleyn*, c. 2, s. 419-421, hadisler 43, 45, 46, 47 ve 52.

⁵¹⁵ Bkz: A.g.e., c. 1, s. 115, hadis 312.

⁵¹⁶ Bkz: A.g.e., s. 45, hadis 64.

⁵¹⁷ ”و اما ما نقلت مما ظاهره يخالف لاجماع الطائفة المحقة فلم اقصده به بيان اعتقاد ولا عمل و انما اوردته ليعلم الناظر المطلع كيف نقل و عمن نقل ليطلب له من التوجيه ما يخرج من ذلك مع اني لم اخل موضعا من تلك المواضع عن نقل ما يضاده و يكون عليه المعول في الكشف و الابداء“
(*Nuru's-Sakaleyn*, c. 1, s. 2)

Eksiklikler

Bu tefsirin aşağıda değinilmiş bazı eksiklikleri vardır:

1. Tüm rivayet mecmuaları tefsirle ilgili değildir. Örnek olarak, bu kitapta rivayet nakledilmemiş *Kamilu'z-Ziyarat*, Nu'man'ın *Gaybet*'i, Müfid'in *Emali*'si vs. gibi yaklaşık otuz kitaptan⁵¹⁸ *Burhan* tefsirinde rivayet nakledilmiştir. Çok yerde *Burhan*'ın ayetlerin zeylinde yer verdiği rivayetler bu kitaptan daha fazladır.⁵¹⁹ *Tefsir-i Furat Kufi*'de de bazı ayetler hakkında bu tefsirde zikredilmemiş birtakım rivayetler nakledilmiştir.⁵²⁰

2. Birçok yerde özetlemek maksadıyla rivayetlerin senedleri çıkarılmıştır.⁵²¹ Bu da rivayetlerin sened tahkiki için asli kaynaklarına dönmeye mecbur bırakmaktadır.

3. Bazı yerlerde rivayetler kesiktir ve bir kısmının nakledilmesiyle yetinilmiştir. Bu sebeple, rivayetin manasında siyakın etkisinin muhtemel olduğu bazı yerlerde muhakkik rivayetin asli kaynağına müracaat etmek zorunda kalmaktadır.

4. Her bir ayetle ilgili rivayetleri zikretmeden önce, tıpkı *Burhan* tefsiri gibi, başta ayet müşahhas ve bariz biçimde gösterilmemiş, bu sebeple

⁵¹⁸ 1. *Besairu'd-Derecat*, Saad b. Abdullah Kummi, 2. *Kitabu'l-Gaybe*, Nu'mani, 3. *el-Emali*, Müfid, 4. *el-İhtisas*, Müfid'e ait, 5 ve 6. *el-Zühed* ve *el-Temhis* kitabı, Hüseyin Ehvazi, 7. *Kitabu Süleyman b. Kays Hilali*, 8. *Kitabu İbn Şazan (el-Fedail)*, 9. *Kitabu Ali b. Cafer*, 10 ve 11. Saduk'un *Beşaretu's-Şia ve Sıfatu's-Şia'sı*, 12. Şeyh Tusi'nin *Mecalis'i* (Emali), 13 ve 14. Seyyid Rıza'nın *Hasais ve Menakıbı*, 15. *Tefsiru Nehci'l-Beyan*, Seybani, 16. *Kitab-ı İbn Mahyar (ma enzele mine'l-Kur'an fi Ehli'l-Beyt, aleyhisselam)*, 17. *el-Taraif*, Seyyid b. Tavus, 18. *Tuhfetu'l-Ebrar*, Seyyid Hüseyin Necefi, 19. *Kamilu'z-Ziyaret*, 20. *Tefsir-i Mensub be İmam Hasan Askeri, aleyhisselam*, 21. *Te'vilu'l-Ayati'l-Bahire*, Şerefuddin Necefi, 22. *Minhacu'l-Hak ve'l-Yakin*, Veli b. Nimetullah Hüseyini, 23. *Camiu'l-Ahbar*, 24. *Tuhfetu'l-İhvan*, 25. *Memua-i Verram* kitabı (Nühzetu'n-Nazır), 26. *Kitab-ı İbrahim b. Ömer Evsi*, 27. *Kitab-ı Şeyh Receb Bursi (Meşariku'l-Envar)*, 28 ve 29. Zemaşşeri'nin *Rebiu'l-Ebrar ve Keşşafı*, 30. *Kitab-ı Muvaffak b. Ahmed*.

⁵¹⁹ Mesela *Burhan* tefsirinde Âl-i İmran suresi 15-17. ayetlerin zeylinde on hadis, *Nuru's-Sakaleyn*'de altı hadis; Nisa suresinin ikinci ayetinin zeylinde *Burhan* tefsirinde beş hadis, *Nuru's-Sakaleyn*'de ise iki hadis nakledilmiştir.

⁵²⁰ Mesela Bakara suresinin 25. ayetinin zeylinde *Tefsir-i Furat*'ta *Nuru's-Sakaleyn*'de mevcut hadislerin dışında olan iki hadis nakledilmiştir. Bakara suresinin 26. ayeti hakkında da *Tefsir-i Furat*'ta *Nuru's-Sakaleyn*'de görülmeyen bir hadis nakledilmiştir. (Bkz: *Tefsir-i Furat el-Kufi*, s. 54, hadis 13)

⁵²¹ Bkz: *Nuru's-Sakaleyn*, c. 2, s. 15, hadisler 45, 46, 47 ve 48, c. 2, s. 239, hadisler 227 vs.

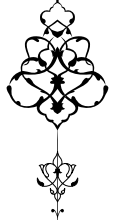
de her ayetle irtibatlı rivayetler hakkında bilgi sahibi olmak güçleşmiştir. Çünkü her ayetle ilgili rivayetlerin teşhisi rivayetin metni üzerinde mü-talaa ve dikkatle elde edilebilir. Gerçi bu kitabın gelişmiş fihristi belli ölçüde bu eksikliği telafi etmiştir ve fihrist yoluyla her ayetle ilgili rivayetleri anlamak mümkün olabilmektedir.

5. Bu kitapta kullanılan kaynakların hususiyetleri ve kaynakların itibar derecesi belirtilmemiştir. Özellikle içlerinden bazıları müellife istinadını belgelememesi nedeniyle yeterli ve gerekli itibarı taşımamaktadır. Mesela bu tefsirin kaynaklarından biri olan Ebu Mihnefin *Maktef*'idir. Kitabın müellife (Ebu Mihnef) istinadı sabit olmamasına, hatta kimilerinin emin biçimde kitabın Ebu Mihneften olmadığını söylemesine⁵²² rağmen bu tefsirde bu duruma işaret edilmeksizin ondan rivayet nakledilmiştir.⁵²³

و آخر دعوانا ان الحمد لله رب العالمين و صلى الله على محمد وآله الطاهرين

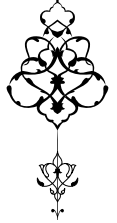
⁵²² Bkz: Kummi, Abbas, *Hediiyetu'l-Ahbab*, s. 44.

⁵²³ Örnek olarak, bkz: *Nuru's-Sakaleyn* tefsirinin ikinci cildi, s. 160, hadis 120.

Kaynaklar

1. Kur'an-ı Kerim.
2. Ağa Bozorg Tehrani, Muhammed Muhsin, *el-Zeria ile Tesanifi's-Şia*, Beyrut: Daru'l-Udva, hicri 1403.
3. Alusi, Mahmud, *Ruhu'l-Meani*, Beyrut: Daru İhyai't-Turas el-Arabi, hicri 1405.
4. Amidi, Ali b. Ebi Ali, *el-İhkam fi Usuli'l-Ahkam*, Beyrut: Daru'l-Kütüb el-İlmiyye, hicri 1405.
5. Ebtahi, Muhammed Bakır, *Camiu'l-Ahbar ve'l-Asar*, Kum: Müessesetu'l-İmam el-Mehdi, aleyhisselam, hicri 1411.
6. İbn Ebi Hatim, Abdurrahman b. Muhammed b. İdris, *Tefsiru'l-Kur'ani'l-Azim*, Mekketu'l-Mükerreme: Mektebetu Nizari'l-Mustafa el-Baz, hicri 1419.
7. İbn Ebi el-Hadid, Abdulhamid, *Şerhu Nehci'l-Belaga*, Beyrut: Daru İhya el-Kütüb el-Arabiyye, hicri 1385.
8. İbn Ebi Şeybe, Abdullah b. Muhammed, *el-Musannef fi'l-Ehadis ve'l-Asar*, Beyrut: Daru'l-Fikr, hicri 1409.
9. İbn Esir, Ali b. Muhammed, *Üsdu'l-Ğabe fi Ma'rifeti's-Sahabe*, Beyrut: Daru İhyai't-Turas el-Arabi, tarihsiz.
10. İbn Esir Cezeri, Mübarek b. Muhammed, *Camiu'l-Usul min Ehadisi'r-Rasul, sallallahu aleyhi ve alihi*, Beyrut: Daru İhyai't-Turas el-Arabi, hicri 1400.
11. İbn Teymiyye, Ahmed, *Mukaddime fi Usuli't-Tefsir*, Beyrut: Daru Mektebeti'l-Hayat, tarihsiz.
12. İbn Cezzi, Ebi'l-Kasım Muhammed b. Ahmed, *el-Teshil li-Ulumi't-Tenzil*, Beyrut: Daru'l-Kütüb el-İlmiyye, hicri 1415.
13. İbn Cevzi, Abdurrahman, *el-Mevduat*, Beyrut: Daru'l-Fikr, hicri 1403.
14. _____, *Sıfatu's-Safve*, Beyrut: Daru'l-Fikr, hicri 1413.
15. İbn Hacer Askalani, Ahmed b. Ali, *el-İsabe fi Temyizi's-Sahabe*, Beyrut: Daru İhyai't-Turas el-Arabi, hicri 1328.
16. _____, *Takribu't-Tezhib*, Beyrut: Daru'l-Ma'rifeti, tarihsiz.
17. İbn Hanbel, Ahmed, *Müsned-i Ahmed b. Hanbel*, tarihsiz, Daru'l-Fikr, hicri 1414.

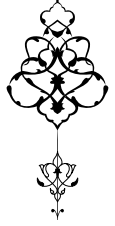
18. _____, *Müsnedu'l-İmam Ahmed b. Hanbel*, Beyrut: Daru Sâdır, tarihsiz.
19. İbn Hallikan, Ahmed b. Muhammed, *Vefeyatu'l-A'yan*, Beyrut: Daru Sâdır, tarihsiz.
20. İbn Davud, Hasan b. Ali b. Davud Hilli, *Kitabu'r-Rical*, Tehran: Danışgah-i Tehran, 1963.
21. İbn Dureyd, Muhammed b. Hasan, *Cemheretu'l-Luga*, Beyrut: Daru'l-İlm li'l-Melayin, 1987.
22. İbn Saad, Muhammed, *el-Tabakatu'l-Kübra*, Beyrut: Daru Beyrut, hicri 1405.
23. İbn Seyyide, Ali b. İsmail, *el-Muhkem ve'l-Muhiti'l-A'zam fi'l-Luga*, baskı yeri yok, tarihsiz, hicri 1377.
24. İbn Şehraşub, Muhammed b. Ali, *Mealimu'l-Ulema*, Nəcəf: el-Matbaa el-Haydariyye, hicri 1380.
25. _____, *Menakıb Âl-i Ebi Talib*, Kum: Matbaatu'l-İlmiyye, tarihsiz.
26. İbn Sabbağ, Ali b. Muhammed b. Ahmed Maliki Mekki, *el-Fusulu'l-Mühimme fi Ma'rifeti'l-Ahvali'l-Eimme, aleyhimüsselam*, Beyrut: Daru'l-Udva, hicri 1409.
27. İbn Abdilber, Yusuf b. Abdullah, *el-İstiab fi Ma'rifeti'l-Ashab bi-Hamişi'l-İsabe fi Temyizi's-Sahabe*, Beyrut: Daru İhyai't-Turas el-Arabi, hicri 1328.
28. _____, *el-İstiab fi Ma'rifeti'l-Ashab*, Beyrut: Daru'l-Ceyl, hicri 1412.
29. İbn Asakir, Ali b. Hasan, *Tarihu Medineti Dimeşk*, Beyrut: Daru'l-Fikr, hicri 1417.
30. İbn Kuluye, Cafer b. Muhammed b. Kuluye Kummi, *Kamilu'z-Ziyarat*, baskı yeri yok, Müessese Neşri'l-Fekahe, hicri 1417.
31. İbn Kuteybe, Abdullah b. Müslim, *Te'vilu Müşkili'l-Kur'an*, baskı yeri yok, el-Mektebe el-İlmiyye, tarihsiz.
32. İbn Kesir, İsmail b. Ömer, *el-Bidaye ve'n-Nihaye*, Beyrut: Daru'l-Kütüb el-İlmiyye, tarihsiz.
33. _____, *Camiu'l-Mesaniid ve's-Sünen*, Beyrut: Daru'l-Fikr, hicri 1415.
34. _____, *Tefsiru'l-Kur'ani'l-Azim*, Beyrut: Daru'l-Ma'rife, hicri 1407.
35. İbnu'l-Murtada, Ahmed b. Yahya, *Tabakatu'l-Mu'tezile*, Beyrut: Daru'l-Manzar, hicri 1409.

36. İbn Meğazili, Ali b. Muhammed, *Menakıbu Emirulmüminin Ali b. Ebi Talib, aleyhisselam*, Tehran, Mektebetu'l-İslamiyye, hicri 1403.
37. İbn Manzur, Muhammed b. Mükerrrem, *Lisanu'l-Arab*, Beyrut: Daru İhyai't-Turas el-Arabi, hicri 1408.
38. İbn Nedim, Muhammed b. İshak, *Kitabu'l-Fihrist*, Beyrut: Daru'l-Ma'rifet, hicri 1415.
39. İbn Hişam, Abdulmelik b. Hişam, *el-Siretu'n-Nebeviyye*, Beyrut: Daru İhyai't-Turas el-Arabi, 1985.
40. Ebu's-Salah Halebi, Takiyyuddin, *Takribu'l-Mearif fi Kelam*, Rıza Üstadi'nin tashihiyle, baskı yeri yok, yayınevi yok, 1984.
41. Ebu'l-Fütuh Razi, Hüseyin b. Ali, *Tefsiru'l-Fütuh Razi*, Tehran: Çaphane-i Muhammed Hasan Alemi, 1955.
42. Ebu Naim İsfehani, Ahmed b. Abdullah, *Hilyetu'l-Evliya*, Beyrut: Daru'l-Fikr, tarihsiz.
43. Ebu Ya'la, Ahmed b. Ali, *Müsnedu Ebu Ya'la*, Beyrut: Daru'l-Me'mun li't-Turas, hicri 1410.
44. Erdebili, Muhammed b. Ali, *Camii'r-Ruvat*, Kum: Mektebeu Ayetillahi'l-Mer'ası el-Necefi, hicri 1403.
45. Üstadi, Rıza, *Aşınayi ba Tefasir-i Kur'an ve Müfessiran*, Kum: Müessese der Rah-i Hak, 1998.
46. Esterabadi, Muhammed Emin, *el-Fevaidu'l-Medeniyye*, baskı yeri yok, Daru'n-Neşr li-Ehli'l-Beyt, aleyhimüsselam, tarihsiz.
47. Esterabadi, Mirza Muhammed, *Menhecu'l-Makal fi Tahkiki Ahvali'r-Rical* (*Rical-i Kebir* adıyla bilinir), Vahid Bihbihani'nin (Ağa Muhammed Bakır) talikatıyla, baskı yeri yok, yayınevi yok, hicri 1304.
48. İskafi, Ebi Cafer, *el-Mi'yar ve'l-Muvazene*, baskı yeri yok, yayınevi yok, hicri 1402.
49. İsmail, Muhammed Bekir, *İbn Cerir el-Taberi ve Menhecehu fi Tefsir*, Kahire: Daru'l-Menar, hicri 1411.
50. _____, *el-Kasimi ve Menhecehu fi't-Tefsir*, Kahire: Daru'l-Menar, hicri 1411.
51. Efendi el-İsbehani, Mirza Abdullah, *Riyadu'l-Ulema ve Hiyadu'l-Fudela*, Kum: Matbaatu'l-Hayyam, hicri 1401.
52. İlyas, Anton İlyas, *Ferheng-i Nevin*, Seyyid Mustafa Tabatabai'nin tercümesiyle, Tehran: İntişaratu'l-İslamiyye, 1984.
53. Emin Hasan, *Dairetu'l-Mearifi'l-İslamiyye el-Şiiyye*, Beyrut: Daru't-Tearuf, hicri 1401, 1981.

54. Emin Seyyid Muhsin, *A'yanu's-Şia*, Beyrut: Daru't-Tearuf, tarihsiz.
55. Emini Abdülhüseyin, *el-Ğadir*, Beyrut: Daru'l-Kitabi'l-Arabi, hicri 1378.
56. Ensari, Murtaza, *Feraidu'l-Usül*, Kum: Mektebetu'l-Mustafavi, hiri 1374.
57. Enis İbrahim ve diğerleri, *el-Mu'cemu'l-Vasit*, Tehran: Defter-i Neşr-i Ferheng-i İslami, hicri 1408.
58. İyazi, Seyyid Muhammed Ali, *el-Müfessirun Hayatuhum ve Menhecuhum*, Tehran: Vezaret-i Ferheng ve İrşad-ı İslami, hicri 1414.
59. Babayi, Ali Ekber ve diğerleri, *Reveşşinasi-yi Tefsir-i Kur'an*, Kum: Pejuheşkede-i Hovze ve Danişgah, Tehran: Simet, 2000.
60. Bahrani, Seyyid Haşim, *el-Burhan fi Tefsiri'l-Kur'an*, Beyrut: Daru'l-Hadi, hicri 1412.
61. Bahrani, Yusuf b. Ahmed, *el-Hadaiku'n-Nadira*, Kum: Müessesetu'n-Neşri'l-İslami, hicri 1412.
62. _____, *el-Düreru'n-Necefiyye*, Kum: Müessesetu Âl-i Beyt li-İhyai't-Turas, tarihsiz.
63. _____, *Lü'lütu'l-Bahreyn*, Kum: Müessesetu Âl-i Beyt li-İhyai't-Turas, tarihsiz.
64. Buhari, Muhammed b. İsmail, *Sahihu'l-Buhari bi-Haşiyyeti's-Senedi*, Beyrut: Daru'l-Ma'rife, tarihsiz.
65. Buhari, Muhammed b. İsmail, *Sahihu'l-Buhari*, el-Şemmai el-Rufai'nin şerh ve tahkikiyle, Beyrut: Daru'l-Kalem, hicri 1407.
66. Burucerdı, Ağa Hüseyin Tabatabai, *Camiu Ehadisi's-Şia*, Kum: Matbaatu'l-İlmiyye, hicri 1399.
67. _____, *Tabakat-i Rical-i Kitabu'l-Kafi*, Meşhed, Astan-i Kuds-i Rezevi, hicri 1413.
68. Besevi, Yakub b. Süfyan, *el-Ma'rifet ve't-Tarih*, Bağdad: Matbaatu'l-İrşad, 1975.
69. Bağdadi, İsmail Paşa, *Hediyyetu'l-Arifin: Esmau'l-Müellifin ve Asaru'l-Musannifin min Keşfi'z-Zünun*, Beyrut: Daru'l-Kütüb el-İlmiyye, hicri 1413.
70. Belaği, Muhammed Cevad, *Alau'r-Rahman fi Tefsiri'l-Kur'an*, Beyrut: Daru İhyai't-Turas el-Arabi, tarihsiz.
71. Bihbihani, Seyyid Ali, *Misbahu'l-Hidaye*, Tehran: Matbaatu'l-İlmiyye, hicri 1368.
72. Tecilil, Ebu Talib, *Mu'cemu's-Sikat*, Kum: Müessesetu'n-Neşri'l-İslamiyyeti't-Tabia li-Cemaati'l-Müderrisin, hicri 1404
73. Tirmizi, Muhammed b. İsa, *Sünenu Tirmizi*, baskı yeri yok, Daru'l-Fikr, tarihsiz.

74. Terendek, Cevad, *Tefsir-i Said b. Cübeyr ve Nakş-i an der Tatavvur-i Tefsir*, Tehran: Peygam-i Azadi, 1999.
75. Tüsteri, Muhammed Taki, *el-Ahbaru'd-Dahile*, baskı yeri yok, Mektebetu's-Saduk, Matbaatu'l-Haydari, hicri 1401.
76. _____, *Kamusu'r-Rical*, Kum: Müessesesi-i Neşr-i İslami, hicri 1415.
77. Teftazani, Mes'ud, *Muhtasaru'l-Meani*, Kum: Mektebetu'l-Mustafavi, yayınevi yok.
78. Tefrişi, Seyyid Mir Mustafa, *Nakdu'r-Rical*, Kum: İntişaratu'r-Rasül el-Mustafa, sallallahu aleyhi ve alihi, tarihsiz.
79. el-Tehanevi, Zafer Ahmed Osmani, *Kavaid fi Ulumi'l-Hadis*, Abdulfettah Ebu Gudde, baskı yeri yok, yayınevi yok, tarihsiz.
80. Salebi, Abdurrahman, *Cevahiru'l-Hisan*, Daru İhyai't-Turas el-Arabi, Beyrut: hicri 1418.
81. Goldziher, Ignac, *Mezahibu't-Tefsiri'l-İslami*, Kahire: Mektebetu'l-Haneci, hicri 1374.
82. Cuveyni, İbrahim b. Muhammed, *Feraidu's-Simteyn*, Beyrut: Müessesetu'l-Mahmudi, hicri 1398.
83. Hac Halife, Mustafa b. Abdillah, *Keşfu'z-Zünun an Esami'l- Kütüb ve'l-Fünun*, Beyrut: Daru'l-Kitab el-İlmiyye, hicri 1413.
84. Hakim Haskani, Ubeydullah b. Abdillah, *Şevahidu't-Tenzil*, Tehran: Müessesesi-Tab ve Neş, hicri 1411.
85. Hakim Nişaburi, Ebu Abdillah Muhammed b. Abdillah, *el-Müstedrek ale's-Sahihayn*, Beyrut: Daru'l-Ma'rife, tarihsiz.
86. Hürri Amuli, Muhammed b. Hasan, *İsbatu'l-Hüdat*, Kum: el-Matbaatu'l-İlmiyye, tarihsiz.
87. _____, *Emelu'l-Amal*, Kum: Daru'l-Kitabi'l-İslami, 1983.
88. _____, *el-Fevaidu't-Tusiyye*, Kum: el-Matbaatu'l-İlmiyye, hicri 1403.
89. _____, *Vesailu's-Şia*, Tehran, Mektebetu'l-İslamiyye, altıncı baskı, 1988.
90. Hırzeddin, Abdurrezzak, *Tefsiru'l-Kur'ani'l-Kerim* (Ebu Hamza Sumali'nin tefsir görüşleri), Kum: el-Hadi, 1999.
91. Hakim, Seyyid Muhsin, *Müstemsekul-Urveti'l-Vüska*, Beyrut: Daru İhyai't-Turas el-Arabi, hicri 1391.
92. el-Hilli, Hasan b. Yusuf, *Ricalu'l-Allame el-Hilli*, Kum: Menşuratu'r-Rıda, hicri 1402.

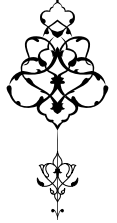
93. Huveyzi, Abd Ali b. Cuma, *Tefsiru Nuri's-Sakaleyn*, Kum: Müessesesi-i İsmailiyan, hicri 1412.
94. Hazzaz Kummi, Ali b. Muhammed, *Kifayetu'l-Eser*, Kum: İntişarat-i Bidar, Matbaa-i Hayyam, hicri 1401.
95. el-Hudayri, Muhammed, *Tefsiru't-Tabiin*, baskı yeri yok, Daru'l-Fünun, hicri 1420.
96. Hatib Bağdadi, Ahmed b. Ali, *Tarihu Bağdad*, Daru'l-Fikr, tarihsiz.
97. Hatib Kazvini, Muhammed b. Abdurrahman, *Şerhu'l-Muhtasar ala Telhisi'l-Miftah*, Tehran:Çap-i Misbahi, tarihsiz.
98. Hansari, Mirza Muhammed Bakır Musevi, *Ravdatu'l-Cennat*, Kum: İsmailiyan, tarihsiz.
99. Huri Şertuni Lübnani, Said, *Akrabu'l-Mevarid*, baskı yeri yok, yayınevi yok, tarihsiz.
100. Huli, Emin, *Menahicu Tecdid fi'n-Nahvi ve'l-Belağa ve't-Tefsir ve'l-Hadis*, baskı yeri yok, Daru'l-Ma'rife, 1961.
101. Hoi, Seyyid Ebu'l-Kasım, *el-Beyan*, Beyrut: Dördüncü baskı, hicri 1409.
102. _____, *Mu'cemu Ricali'l-Hadis*, Beyrut: dördüncü baskı, hicri 1409.
103. _____, *Sıratu'n-Necat*, baskı yeri yok, Daru'l-İ'tisam, hicri 1417.
104. Davudi, Muhammed b. Ali b. Ahmed, *Tabakatu'l-Müfessirin*, Beyrut: Daru'l-Kütüb el-İlmiyye, tarihsiz.
105. Dehhoda, Ali Ekber, *Logatname-i Dehhoda*, Tehran: Danışgah-i Tehran, 1372.
106. Zehebi, Muhammed b. Ahmed b. Osman, *Tarihu'l-İslam*, Beyrut: Daru'l-Kitab el-Arabi, hicri 1411.
107. _____, *Seyru A'lami'n-Nübela*, Beyrut: Müessesetu'r-Risale, yedinci baskı, hicri 1410.
108. _____, *el-Kaşif fi Ma'rifeti mel lehu Rivaye fi'l-Kütübi's-Sitte*, Beyrut: Daru'l-Kütüb el-İlmiyye, hicri 1403.
109. _____, *Mizanu'l-İ'tidal fi Nakdi'r-Rical*, baskı yeri yok, Daru'l-Fikr, tarihsiz.
110. Zehebi, Muhammed Hüseyin, *el-Tefsir ve'l-Müfessirin*, baskı yeri yok, yayınevi yok, tarihsiz.
111. Raşid, Abdulmun'im el-Rical, *Sahifetu Ali b. Ebi Talha an İbn Abbas fi Tefsiri'l-Kur'ani'l-Kerim*, Kahire: Mektebetu's-Sünne, hicri 1411.

112. Ragıb İsfehani, Ebu'l-Kasım Hüseyin b. Muhammed, *Mu'cem-i Müfredat-i Elfazu'l-Kur'an*, baskı yeri yok, el-Mektebetu'l-Murtazaviyye, tarihsiz.
113. _____, *Mukaddemetu Camii't-Tefasir*, Daru'd-Da've, Kuveyt, hicri 1405.
114. Reşid Rıza, Muhammed, *Tefsiru'l-Menar*, Beyrut: Daru'l-Ma'rife, tarihsiz.
115. el-Rumi, Fehd b. Abdurrahman, *İtticahatu't-Tefsir fi'l-Kur'an el-Rabi Aşere*, birinci baskı, yayınevi yok, hicri 1407.
116. _____, *Usûlü't-Tefsir ve Menahicehu*, Riyad: Mektebetu't-Tevbe, hicri 1413.
117. Zebidi, Muhammed Murtaza, *Tacu'l-Arus*, Mısır: el-Matbaatu'l-Hayriyye, hicri 1306.
118. Zerkani, Muhammed Abdulazim, *Menahilu'l-İrfan fi Ulumi'l-Kur'an*, Beyrut: Daru'l-Fikr, hicri 1408.
119. Zerküş, Muhammed b. Abdullah, *el-Burhan fi Ulumi'l-Kur'an*, Beyrut: Daru'l-Cil, hicri 1408.
120. Zerkeli, Hayruddin, el-A'lamu Kamus Teracimi'l-Eşhuri'r-Rical ve'n-Nisa..., Beyrut: Daru'l-İlm li'l-Melayin, 1992.
121. Zemahşeri, Mahmud b. Ömer, *Esasu'l-Belağa*, Beyrut: Mektebu Lübnan Naşirun, 1996.
122. _____, *el-Keşşaf an Hakaik Gavamid el-Tenzil*, Beyrut: Daru'l-Kitab el-Arabi, hicri 1407.
123. Seyyah, Ahmed, *Ferheng-i Bozorg-i Cami-i Nevin*, Tehran: İntişarat-i İslam, 1989.
124. Seyyid b. Tavus, Ali b. Musa b. Cafer b. Muhammed b. Tavus, *Sa'du's-Saud*, Necef: el-Matbaatu'l-Haydariyye, hicri 1369.
125. Seyyid Rıza, Muhammed b. Hüseyin, *Nehcu'l-Belaga*, Ali Naki Feyzu'l-İslam'ın tercüme ve şerhiyle, Tehran: İntişarat-i Feyzu'l-İslam, 1989.
126. Seyyid Murtaza, Ali b. el-Hüseyin, *el-Emali*, Kum: Mektebetu Ayetillahi el-Mer'esi, hicri 1403.
127. _____, *el-Şafi fi'l-İmame*, Tehran: Müessesetu el-Sadık, aleyhis-salam, hicri 1410.
128. Suyuti, Celaleddin, Abdurrahman, *el-İtkan fi Ulumi'l-Kur'an*, Beyrut: Daru İbn Kesir, hicri 1407.
129. _____, *Tedribu'r-Ravi*, Beyrut: Daru'l-Fikr, hicri 1409.
130. _____, *el-Dürü'l-Mensur*, Beyrut: Daru'l-Fikr, hicri 1403.
131. Şebber, Seyyid Abdullah, *Tesliyetu'l-Fuad fi Beyani'l-Mevt ve'l-Mead*, Kum: Menşurat Mektebeti Basireti, hicri 1393.

132. _____, *Hakku'l-Yakin*, Tehran: Kanun-i İntişarat-i Abidi, tarihsiz.
133. Şerif, Muhammed İbrahim, *İtticahatu't-Tecdid fi Tefsiri'l-Kur'ani'l-Kerim*, Kahire: Daru't-Turas, hicri 1402.
134. Şehristani, Muhammed, *el-Milel ve'n-Nihal*, Kahire: Mektebetu'l-Encelu el-Misriyye, tarihsiz.
135. Şehid-i Sani, Zeynuddin, *el-Diraye fi İlmi Mustalahi'l-Hadis*, Kum: Mektebetu'l-Müfid, tarihsiz.
136. _____, *Minyetu'l-Mürid*, Tehran: Mustafavi, 1987.
137. Şehidi Salihi, Abdülhüseyin, "Tefsir-i Mücahid Köhneterin Tefsir", Mecelle-i Beyyinat, sayı 14, dördüncü yıl, sayı 2, Yaz 1997.
138. Sadr, Seyyid Hasan, *Te'sisu's-Şia li-Ulumi'l-İslam*, Tehran: Menşuratu'l-A'lemi, tarihsiz.
139. Saduk, Muhammed b. Ali, *el-Emali*, Kum: Müessese-i Bi'set, birinci baskı, hicri 1417.
140. _____, *el-Tevhid*, Kum: Camia-i Müderrisin, tarihsiz.
141. _____, *el-Hisal*, Ali Ekber Gaffari'nin tashih ve talikiyle, Kum Camia-i Müderrisin-i Hovze-i İlmiyye-i Kum, hicri 1403.
142. _____, *İlelu's-Şerai*, Necef: el-Mektebetu'l-Haydariyye ve Matbaatuha, hicri 1385.
143. _____, *Uyunu Ahbari'r-Rıza*, aleyhisselam, Tehran: İntişarat-i Cihan, tarihsiz.
144. _____, *Kemaluddin*, Kum: Müessesetu'n-Neşri'l-İslami el-Tabiat li-Cemaati'l-Müderrisin, tarihsiz.
145. _____, *Meani'l-Ahbar*, Kum: Camia-i Müderrisin, 1981.
146. _____, *Men La Yahduruhu'l-Fakih*, Beyrut: Daru'l-Adva, hicri 1413.
147. Saffar, Muhammed b. Hasan, *Besairu'd-Derecat*, Kum: Menşurat Mektebeti Ayetillahi'l-Mer'eşi, hicri 1404.
148. Safipur, Abdülkerim, *Münteha'l-Ereb*, baskı yeri yok, İntişarat-i Kitaphane-i Senai, tarihsiz.
149. Tabatabai, Muhammed Hüseyin, *el-Mizan fi Tefsiri'l-Kur'an*, Kum: Camia-i Müderrisin, tarihsiz.
150. _____, *Kur'an der İslam*, Kum: Defter-i İntişarat-i İslami, 1982.
151. Taberani, Süleyman b. Ahmed, *el-Mu'cemu'l-Kebir*, ikinci baskı, baskı yeri yok, yayınevi yok, tarihsiz.

152. Tabersi, Ahmed b. Ali b. Ebi Talib, *el-İhticac*, Necef: Menşurat Daru'n-Nu'man, hicri 1368.
153. _____, *Cevamiu'l-Cami*, Tehran: Danışgah-i Tehran, 1998.
154. Tabersi, Fadl b. Hasan, *Mecmeu'l-Beyan fî Tefsiri'l-Kur'an*, Tehran: Mektebetu'l-İlmiyye el-İslamiyye, tarihsiz.
155. Taberi, Muhammed b. Cerir, *Camiu'l-Beyan fî Tefsiri'l-Kur'an*, Beyrut: Daru'l-Ma'rife, hicri 1412.
156. Tahavi, Ahmed b. Muhammed, *Müşkili'l-Asar*, Haydarabad Deken: Meclis-i Dairetu'l-Mearifi'n-Nizamiyye, hicri 1333.
157. Tusi (rh), Muhammed b. Hasan, Rical-i Keşşi olarak bilinen *İhtiyaru Ma'rifeti'r-Rical*, Kum: Müessesesi-i Âlu'l-Beyt, hicri 1404.
158. _____, *el-Tıbyan fî Tefsiri'l-Kur'an*, Beyrut: Daru İhyai't-Turas el-Arabi, tarihsiz.
159. _____, *Tehzibu'l-Ahkam*, Tehran: Daru'l-Kütüb el-İslamiyye, 1986.
160. _____, *Ricalu't-Tusi*, Necef: Menşuratu'l-Mektebe ve'l-Matbaatu'l-Haydariyye, hicri 1380.
161. _____, *el-Fihrist*, Necef: Neşriyatı'l-Mektebe el-Murtazaviyye, tarihsiz.
162. Amuli, Ebu'l-Hasan, *Mir'atu'l-Envar*, Kum: İsmailiyan, tarihsiz.
163. Amuli, Cafer Murtaza, *el-Tashih min Sireti'n-Nebiyi'l-A'zam, sallallahu aleyhi ve alihi*, Beyrut: Daru's-Sire ve Daru'l-Hadi, hicri 1415.
164. Abdurrahim, Muhammed, *Tefsiru'l-Hasani'l-Basri*, Kahire, Daru'l-Hadis, 1992.
165. Abdurrahim, Muhammed ve Ahmed Nasrullah, *Garibu'l-Kur'an fî Şi'ri'l-Arab*, Beyrut: Müessesetu'l-Kütübi's-Sekafiyye, hicri 1413.
166. Askeri, İmam Hasan, aleyhisselam, *el-Tefsiru'l-Mensub ile'l-İmam Ebi Muhammed el-Hasan b. Ali el-Askeri, aleyhisselam*, Kum: Medresetu'l-İmam el-Mehdi, aleyhisselam, hicri 1409.
167. Akiki, Behşayişi, Abdurrahim, *Tabakat-i Müfessiran-i Şia*, Kum: Defter-i Neş-i Novid-i İslam, 1992.
168. Emid Zincani, Abbasali, *Mebani ve Reveşha-yi Tefsir-i Kur'an*, Tehran: Sazman-i Çap ve İntişarat-i Vezaret-i Ferheng ve İrşad-i İslami, 1987.
169. Ayyaşi, Muhammed b. Mesud, *Tefsiru'l-Ayyaşi* veya "el-Tefsir", Tehran: Mektebe-i İlmiyye-i İslamiyye, tarihsiz.
170. Gazali, Muhammed b. Muhammed, *İhyau Ulumi'd-Din*, Beyrut: Daru'l-Kalem, tarihsiz.

171. Fährü Razi, Muhammed b. Ömer, *el-Tefsiru'l-Kebir*, Beyrut: Daru İhyai't-Turas el-Arabi, tarihsiz.
172. Ferahidi, Halil b. Ahmed, *Kitabu'l-Ayn*, baskı yeri yok, Müessesesi-i Daru'l-Hicre, hicri 1409.
173. Firuzabadi, Ebi Tahir b. Yakub, *Tenviru'l-Mikbas min Tefsiri İbn Abbas*, baskı yeri yok, Daru'l-Fikr, tarihsiz.
174. Firuzabadi, Muhammed b. Yakub, *el-Kamusu'l-Muhit*, Beyrut: Daru'l-Ma'rife, tarihsiz.
175. Feyz Kaşani, Mevla Muhsin, *Tefsiru's-Safi*, Beyrut: Müessesesi-i İlmi, tarihsiz.
176. Feyyumi, Ahmed b. Muhammed, *el-Misbahu'l-Münir*, Kahire: el-Matbaatu'l-Emiriyye, 1928.
177. Kurtubi, Muhammed b. Ahmed, *el-Cami li-Ahkami'l-Kur'an*, baskı yeri yok, Daru'l-Fikr, tarihsiz.
178. Kummi, Abbas, *Sefinetu'l-Bihar*, baskı yeri yok, yayınevi yok, tarihsiz.
179. _____, *Elkeni ve'l-Elkab*, Kum: İntişarat-i Bidar, tarihsiz.
180. _____, *Muntehe'l-Amal*, baskı yeri yok, İntişarat-i Caviden, tarihsiz.
181. *Hediiyetu'l-Ahbab fi Zikri'l-Ma'ruf bi-Elkeni ve'l-Elkab ve'l-Ensab*, Tehran: Emir Kebir, 1984.
182. Kummi, Ali b. İbrahim, *Tefsiru'l-Kummi*, Beyrut: Çap-i Daru's-Serv, hicri 1411.
183. Kanduzi Hanefi, Süleyman b. İbrahim, *Yenabiu'l-Mevedde*, Kazımeyn: Menşurat Daru'l-Kütüb el-İraki, ve Kum: Mektebetu'l-Muhammedi, hicri 1385.
184. Kahbai, Mevla İnayetullah Ali, *Mecmeu'r-Rical*, Kum: İsmailiyan, tarihsiz.
185. Kardan, Gulamrıza, *Adalet-i Sahabe der Mizan-i Kitap ve Sünnet*, Kum: Neşru'l-Hadi, 1998.
186. Kefami, İbrahim b. Ali, *Misbahu'l-Kefami* veya *Cunnetu'l-Eman el-Vakiyye ve Cennetu'l-İman el-Bakiyye*, baskı yeri yok, Menşuratu'r-Radiy Zahidi, tarihsiz.
187. Kuleyni, Muhammed b. Yakub, *Usûlü Kafi*, Beyrut: Daru'l-Adva, hicri 1413.
188. _____, *Füruu Kafi*, Beyrut: Daru'l-Adva, hicri 1413.
189. _____, *Ravza-i Kafi*, Beyrut: Daru'l-Adva, hicri 1413.
190. Kufi, Furat b. İbrahim, *Tefsiru Furat el-Kufi*, Tehran: Yayınevi yok, hicri 1410.

191. Kufi, Muhammed b. Süleyman, *Menakıbu'l-İmam Emirülmüminin, aleyhis-selam*, Kum: Mecmeu İhyai's-Sekafe el-İslamiyye, hicri 1412.
192. Genci Şafii, Muhammed b. Yusuf, *Kıfayetu't-Talib fi Menakıb Ali b. Ebi Talib, aleyhisselam*, Tehran: Daru İhyai't-Turas Ehli'l-Beyt, hicri 1404.
193. Mamekani, Abdullah, *Tenkihu'l-Makal fi İlmi'r-Rical*, baskı yeri yok, yayı-nevi yok, tarihsiz.
194. _____, *Mikbasu'l-Hidaye fi İlmi'd-Diraye*, Beyrut: Müessesetu Âli'l-Beyt, hicri 1411.
195. Meclisi, Muhammed Bakır, *Biharu'l-Envar*, Beyrut: Daru İhyai't-Turas el-Arabi, hicri 1403.
196. _____, *Hakku'l-Yakin*, Tehran: Sazman-i İntişarat-i Cavidan, tarihsiz.
197. _____, *Mir'atu'l-Ukul*, Tehran: Daru'l-Kütüb el-İslamiyye, 1984.
198. Mahcub, Mahmud ve Feramerz Yaveri, *Gitaşınasi*, Tehran: Müessese-i Gitaşınasi, 1983.
199. Müderris Tebrizi, Muhammed Ali, *Reyhanetu'l-Edeb der Şerh-i Ahval ve Asar*, Tehran: İntişarat-i Hayyam, 1995.
200. Merkezu's-Sekafe ve'l-Mearifi'l-Kur'aniyye, *Ulumu'l-Kur'an inde'l-Müfessirin*, Kum: Merkezu'n-Neşri't-Tabii li-Mektebi'l-A'lami'l-İslami, 1996.
201. Mizzi, Yusuf, *Tehzibu'l-Kemal*, Beyrut: Müessesetu'r-Risale, hicri 1403.
202. Meşhedî, Muhammed b. Muhammed Rıza, *Kenzu'd-Dekaik ve Bahru'l-Garaib*, Tehran: Vezaret-i Ferheng ve İrşad-i İslami, 1987.
203. Mutahhari, Murtaza, *Sire-i Nebevi*, Kum: İntişarat-i İslami, tarihsiz.
204. Muzaffer, Muhammed Hasan, *Delailu's-Sıdk*, Kum: Menşurat Mektebi Basireti, hicri 1395.
205. Ma'rifet, Muhammed Hadi, *el-Tefsir ve'l-Müfessirin fi Sevbihî'l-Kaşib*, Meşhed: El-Camiatu'r-Radaviyye, hicri 1418.
206. _____, *el-Temhid fi Ulumi'l-Kur'an*, Kum: Müessesetu'n-Neşri'l-İslami, hicri 1412.
207. _____, *Siyanetu'l-Kur'an mine't-Tahrif*, Kum: Daru'l-Kur'ani'l-Kerim, hicri 1410.
208. Maluf, Louis, *el-Müncid fi'l-Luga*, Kum: İsmailiyan, 1985.
209. Muin, Muhammed, *Ferheng-i Muin*, Tehran: Çaphane-i Sipehr, 1985.
210. Müfid, Muhammed b. Muhammed b. Nu'man, *Evailu'l-Makalat fi'l-Mezahib ve'l-Muhtarat*, Tebriz: Yayınevi yok, 1985.

211. Mekki, Mücahid b. Ceber, *Tefsiru Mücahid*, İslamabad: Mecmeu'l-Buhusi'l-İslamiyye, tarihsiz.
212. Muvahhidi Muhib, Abdullah, Nigahi be Tefsir-i Furat Kufi, Ayine-i Pejuheş, sayı 60, onuncu yıl, Ocak ve Şubat altıncı sayı 1999.
213. Meybedi, Ebu'l-Fadl, Reşiduddin, *Keşfu'l-Esrar ve İddetu'l-Ebrar*, Tehran: Emir Kebir, 1992.
214. Necaşi, Ahmed b. Ali, *Ricalu'n-Necaşi*, dördüncü baskı, Kum: Neşr-i İslami, hicri 1413.
215. Necefi, Muhammed Hasan, *Cevahiru'l-Kelam*, Tehran: Daru'l-Kütübül-İslamiyye, 1983.
216. Nu'mani, Muhammed b. İbrahim b. Cafer, *Kitabu'l-Gaybe*, Tehran: Daru'l-Hilafe, hicri 1318.
217. Nuri Tabersi, Mirza Hüseyin, *Müstedreku'l-Vesail*, Beyrut: Müessesetu Âli'l-Beyti li-İhyai't-Turas, hicri 1408.
218. _____, *Faslu'l-Hitab*, baskı yeri yok, yayınevi yok, tarihsiz.
219. Nuveyhiz, Adil, *Mu'cemu'l-Müfessirin min Sadri'l-İslam hatte'l-Asri'l-Hazır*, üçüncü baskı, baskı yeri yok, Müessesetu Nuveyhizi's-Sekafiyye, hicri 1409.
220. Nişaburi, Hasan b. Muhammed, *Tefsiru Garaibi'l-Kur'an ve Regaibu'l-Furkan*, Beyrut: Daru'l-Kütübül-İlmiyye, hicri 1416.
221. Nişaburi, Müslim b. Haccac, *Sahihu Müslim*, Beyrut: Müessese İzzeddin, hicri 1407.
222. Hüda, Casim Ebu Tabra, *el-Menhecu'l-Eseri fi Tefsiri'l-Kur'ani'l-Kerim*, Kum: Mektebu'l-A'lamî'l-İslami, hicri 1414.
223. Yusuf Kemal, Ömer ve Şir Ali Şah, *Tefsiru'l-Hasan el-Basri*, Karaçi: Danışgah-i Arabi-yi Ahsenu'l-Ulum, 1993.

Üstad Ali Ekber BABAÎ

TEFSİR EKOLLERİ

Elinizdeki çalışma, ilk müfessirleri tanıtmada yeni bir kategorilendirmeye gitmiştir ve muhteva bakımından da nispeten bir yenilik getirmiştir. Bu kitapta Kur'an-ı Kerim'in müfessirleri, "Kur'an'ın tüm anlamlarına vakıf" ve "Kur'an'ın bazı manalarına vakıf" olmak üzere iki gruba ayrılmıştır.

Müfessir sahabe ve tabiini tanıtmada kapsayıcılık, konuları birbirinden ayırma, ayrıntılı tahkik ve bazı görüşleri tenkit de bu kitabın özellikleri arasındadır.

Bu kitapta tefsir ekolleri mutlak rivayet, mutlak bâtını ve içtihadı olarak üç mektebe ayrılmıştır. Sonra her ekol tanıtılarak onun muhalif ve muvafıklarının delilleri incelenmiş, tefsir metodolojisinin kaideleri göz önünde bulundurularak her birinin güçlü ve zayıf noktaları teşhis edilerek en kuvvetli ekol belirlenmiştir. Ayrıca önceki kitaplardan farklılığı, ekoller için yeni bir kategorilendirme sunarken, zikredilen kaynaklarda ortaya atılan bazı görüşleri eleştirip incelemesi ve her ekolün muhalif ve muvafıklarının delillerini zikredip ele almada çok daha kuşatıcı olmasıdır.

Bir cümleyle, bu kitapta, önceki kaynakların ve kitapların hiçbirinde görülmeyen müfessirlerin hayatları ve metodları, Kur'an-ı Kerim'in tefsirlerini ve müfessirleri tanıma, Kur'an araştırmaları ve Farsça yazmış ilk müfessirler gibi meselelere, tenkide ve incelemelere yer verilmiştir.

